

UiT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning, Institutt for arkeologi og sosialantropologi

Kulturmøte og identitet på Finnmarkskysten i tidlig historisk tid.

Tolkninger basert på arkeologiske analyser av mangeromstuffer

Jørn Erik Henriksen

Avhandling levert for graden philosophiae doctor – august 2016

Forord

Gjennom årene jeg har jobbet med denne avhandlingen er det svært mange som har gitt hjelp, støtte og oppmuntring. Det har vært et vesentlig bidrag til at jeg har klart å beholde motet oppe gjennom perioder da det så mørkt ut med tanke på om det skulle bli ferdigstillelse av avhandlingen noensinne. Det er ikke mulig å gi alle berettiget honnør for dette i et kort forord. Noen skal likevel nevnes spesielt. Professor Bjørnar Olsen ved Institutt for arkeologi og sosialantropologi, UIT, har vært veileder, og skal ha all mulig takk for hjelp utover det man kan forvente over så lang tid. Charlotte Damm, professor i arkeologi på Institutt for arkeologi og sosialantropologi har også bidratt med lesning og kommentarer av flere kapittelmanuskripter, og bidratt med annen oppmuntring for å få fart i meg. Jeg takker for dette. Jeg er også takknemlig for å ha blitt invitert inn i forskningsprosjektet «Arkitektur i Nord-Norge» (2003-2007) ledet av Ingebjørg Hage, daværende professor i kunstvitenskap ved UIT. Dette ledet til utgivelse av boken med sammen navn som prosjektet (2008), og jeg takker Ingebjørg og gruppen av bidragsytere til boken for inspirerende faglig og sosialt samvær.

Elin Rose Myrvoll og Colin Amundsen skal ha takk for faglig og sosialt følge under prosjektperioden, spesielt i forbindelse med avviklingen av feltarbeidet. Noen ganger tenker jeg at jeg må ha drømt det, men det er sant; «mangeromskarane» raste virkelig gjennom de mest uveisomme stedene i Nord-Troms og Finnmark over noen korte ukesperioder somrene 2001-2002. Det var ofte bare mulig ved hjelp av båtskyss som Leif Frisk, Svein Mathisen, Herman Ellingsen, Roy Møller og Vidar Nordberg og den norske Kystvakten sto for. Takk til dem. I 2002 ble Professor Przemysław Urbańczyk ved Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences i Warszawa samarbeidspartner, med ansvar for utgravningene Skonsvika (og en prøveundersøkelse i Nordmannset) i Berlevåg kommune sammen med Katarzyna Skrzyńska-Jankowska, PhD kandidat fra samme institusjon på daværende tidspunkt. Sammen leverte de en stor innsats, og skal takkes for rapporteringene fra utgravningene og bidrag til boka «Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses» som kom ut i 2011. Takk til alle andre bidragsytere i prosjektet og til boka.

Under registreringer og prøvegravinger deltok Keth Lind, og i forbindelse med utgravning og igjenfylling deltok (i alfabetisk rekkefølge) Mikkel Berg, Håvard Dahl Bratrein, George

Hambrecht, Thomas Hansen, Elsa Hietala, Tora Hultgren, Vera Hügel, Rune Kristiansen, Elias Myrvoll Lorenzen, Øyvind Myrvoll Lorenzen, Mona Schanche, Marte Spangen, Harald Størmer Thaulow og Dariusz Wyczólkowski. Takk for innsatsen, alle sammen. Under utgravningene fikk vi anledning til å bli litt kjent i Berlevåg, og jeg er takknemlig for hjelpsomhet og interesse lokalt. Spesiell takk til Brynjar Langås, rektor ved Berlevåg skole, daværende rådmann Kirsten Biti Johansen og daværende bestyrer av Berlevåg havnemuseum, Gunlaug Johansen. Takk til Senter for samiske studier og Amundsensenteret som bevilget økonomisk støtte 2003-2004, som kom godt med til gjennomføringen av utgravningene.

Det er som sagt mange som kunne takkes for praktisk hjelp, velvillige innspill, samtaler og diskusjoner som jeg ikke får nevnt her, men jeg retter en generell takk kolleger og venner. En spesiell takk til historikere ved Institutt for historie og religionsvitenskap, UIT; professor Lars-Ivar Hansen, professor emeritus Einar Niemi, førsteamanuensis Rune Blix Hagen, og Håvard Dahl Bratrein, professor emeritus i historie ved Tromsø Museum, Universitetsmuseet som alle har vært svært hjelpsomme, og øst ut av sin kunnskap hver gang jeg har lurt på noe. Anja Roth Niemi, Johan-Terje Hole, Alma Thuestad, Johan Eilertsen Arntzen, Kenneth Webb Vollan har alle stilt på dugnad for å digitalisere, lage kart, m.m. til meg, samt hjulpet til i andre sammenhenger. Jeg er svært takknemlig for dette. Til tross for all hjelp og støtte; alle feil og mangler i avhandlingen er mitt ansvar alene!

Våren 2014 ble jeg oppfordret av Institutt for arkeologi og sosialantropologi til å søke midler om ferdigstillelse av doktorgradsprosjekt fra Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning, UIT, noe jeg gjorde. Jeg fikk innvilget søknaden senere samme år. November 2014 fikk jeg kontor plass og lønn på instituttet i tre måneder for å jobbe ferdig avhandlingen. Jeg klarte ikke å ferdigstille innen denne fristen, noe som selvsagt ikke er bra. Det er likevel viktig å understreke at denne støtten var *helt avgjørende* for at jeg fikk liv i et sovende prosjekt, og nok progresjon til at jeg så en mulighet for å komme i havn. Takk til fakultetet for å ha gitt meg den muligheten, og takk til instituttet for å ha stilt fasiliteter til rådighet for meg.

Til sist vil jeg takke min nærmeste familie og mine venner for at dere er til stede for meg, til tross for at jeg nok ikke helt har vært der for dere de siste årene.

Tromsø, august 2016

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1. INNLEDNING	1
1.1 Bakgrunn	1
1.1.1 «Mangeromsprosjektet»	2
1.1.2 Forskningsobjekt og undersøkelsesområde	4
1.2 Problemstillinger, målsettinger og kilder	6
1.2.1 Arkeologiske utgravninger. Geografiske og kronologiske begrensninger	6
1.3 Historisk kontekst og kildemateriale	7
1.3.1 Kort om historisk kontekst	8
1.4 Avhandlingens struktur	10
1.4.1 kapittel 2-3	11
1.4.2 kapittel 4- 6	12
1.4.3. Kapittel 7-9	12
KAPITTEL 2 FORSKNINGSHISTORIE.....	14
2.1 Innledning	14
2.1.1 Den forskningshistoriske delen av en avhandling	15
2.1.2 Mangeromstuftenes forskningshistorie	16
2.2 Finnekonger og Kjølnesruiner	17
2.2.1 Mangeromstuffer og historieskriving fra slutten av 1600.....	18
2.2.2 Lilienskiolds historiske tolkning av mangeromskomplekset i Kongshavn	19
2.2.3 Lilienskiolds kilder. Arngrim Jonsson og Ole Worm	21
2.2.4. Lilienskiolds kilder II. Tormod Torfæus.....	22
2.2.5 Lilienskiolds kilder III. Lokal tradisjon?	23
2.2.6 Vadsøkretsens historieforståelse videreført i løpet av 1700-tallet	25
2.2.7 Seig historisk-topografisk tradisjon og vitenskapelig disiplin og kritikk	26
2.2.8 Det første forsøket på å finne «Kjølnesruinene» utført i regi av Tromsø Museum	28
2.2.9 Et foreløpig punktum for Kjølnesruinene	29
2.3 Nye mangeromstuffer ble erkjent.	30
2.3.1 Vadsøya og Soim	30

2.3.2 Registrering og klassifisering av nordnorske kulturminner fra mellomalder etter 1950. Bakgrunnen for begrepet mangeromstuffer.....	32
2.3.3 Arkeologiske undersøkelser på Vadsøya 1976-1978.....	34
2.4 Kulturminneforvaltning og forskning etter Vadsøutgravningene.....	37
2.4.1 «Drueklas(e)hus, flereomstuffer, mangeromshus»	38
2.4.2 Begrepsavklaring og ansats til videre forskning	39
2.5 Manglende gjennomslag i den nasjonale historieskrivingen	40
2.5.1 Publiserte skrifter vs. arkiverte manuskript på 1700-tallet.....	40
2.5.2 Noen hovedtrekk ved oppkomsten av de historiske vitenskapsdisiplinene på 1800-tallet	43
2.5.3 Faghistorisk omtale av Martin finnekonge utover 1800-tallet – og senere	44
2.5.4 Vitenskapelig diskreditt og konsekvenser for arkeologiske befaringer i 1890-1891.....	49
2.5.5 Vadsøya og Soim 1895 – 1933 – 1951.....	53
2.6 Arkeologi i Nord-Norge etter ca. 1951. Mangeromsprosjektets kontekst	56
2.6.1 Opplevde kunnskapsmangler ca. 1951 - 2000.....	57
2.6.2 Erkjent kunnskapsmangel før og etter mangeromsprosjektets oppstart	58
2.7 Oppsummering.....	61
 KAPITTEL 3. MANGEROMSTUFTER. BEFARINGER, PRØVEUNDERSØKELSER OG KLASSIFIKASJON	
.....	64
3.1. Innledning	64
3.1.1 De innledende problemstillingene. Hvordan identifisere mangeromstuffer?	65
3.1.2 Forarbeid. Kriterier for valg av lokaliteter	65
3.2 Registrering og prøveundersøkelser	66
3.2.1 Feltarbeid 2001 og 2002: registrering og befarings	67
3.2.2 Registreringsdokumentasjon.....	68
3.2.3 Befaringer etter 2002	69
3.2.4 Feltarbeid 2001: Prøvegravning av mangeromstuffer	70
3.3 Prøveundersøkte mangeromstufte lokaliteter	71
3.3.1 Tofteelva, Lauksund, Skjervøy kommune.....	71
3.3.2 Gammelvær, Loppa kommune.....	74
3.3.3 Værbukta, Måsøy kommune	77
3.3.4 Neselv/Ávzejohknjárga, Måsøy kommune	80
3.3.5 Skonsvika, Berlevåg kommune.....	84

3.3.6 Kongshamn, Berlevåg kommune	89
3.3.7 Kjølnes, Berlevåg kommune,	92
3.3.8 Løkvik, Berlevåg kommune	94
3.3.9 Nordmannset, Berlevåg kommune	99
3.3.10 Vadsøya, Vadsø kommune	101
3.4. Andre mangeromstuffer	104
3.4.1 Olderfjord/Doarskavuotna, Kvænangen kommune	105
3.4.2 Mevær, Loppa kommune	107
3.4.3 Kirkegårdsbukta, Hammerfest kommune	108
3.4.4 Slåtten, Måsøy kommune	110
3.4.5 Avløysinga, Ingøy, Måsøy kommune	112
3.4.6 Gåsnes, Ingøy, Måsøy kommune.....	114
3.4.7 Store Knarvik, Hjelmsøya, Måsøy kommune.....	115
3.4.8 Tunes, Nordkapp kommune	117
3.4.9 Skjånes, Gamvik kommune	119
3.4.10 Ytre Syltevik, Båtsfjord kommune	121
3.4.11 Lille Ekkerøya/Ižžot, Vadsø kommune.....	122
3.4.12 Skadjanjárga/Skjånes, Várjavuonsuolo/Skjåholmen, Unjárga gielda-Nesseby kommune	124
3.4.13 Soim, Pechenga, Murmansk oblast, Russland	127
3.4.14 Øksfjord, Loppa kommune. En mulig forsvunnet mangeromstuf?	128
3.5 Sammenfattende resultater. Befaringer og prøveundersøkelser	129
3.5.2 Mangeromstuftenes beliggenhet	131
3.5.3 kronologiske indikasjoner.....	132
3.6 Ettetanker	134
3.6.1 Kulturminneregistrering og klassifisering	134
3.6.2 Anomalier?	137
3.6.3 Åpne kategorier.....	138
3.7 Oppsummering.....	139
 KAPITTEL 4. UTGRAVNINGER I BERLEVÅG KOMMUNE.....	 141
4.1 Innledning	141
4.2 Kongshavn.....	142
4.2.1 Utgravningsstrategi	143
4.2.2 Rom 0 (96 – 100Y)	147

4.2.3 Rom 1 (100-105 Y)	149
4.2.4 Rom 2 (105-109,5/110 Y)	152
4.2.5 Rom 3 (109,5-113,5 Y)	156
4.2.6 Rom 4 (113,5-116,5/117 Y)	159
4.2.7 Rom 5 (116,5/117 - 122 Y).....	162
4.2.8 Mødding/ytre vollområde (122-126 Y).....	166
4.2.9 Kommentarer	168
4.3 Skonsvika	169
4.3.1 Utgravningsstrategi	170
4.3.2 Fasesekvenser	173
4.3.3 Fase 1: Etablering av aktivitetsområde	174
4.3.3.1 Funn og tolkning	176
4.3.4 Fase 2. Økt aktivitet.....	176
4.3.4.1 Funn og tolkning	178
4.3.5 Fase 3: hovedbosettingen	180
4.3.6 «Vinterrommet».....	182
4.3.7 «Sommerrommet»	188
4.3.7.1 Husområdet: funn og tolkning.....	191
4.3.8 Utvikling og organisering av et utendørs aktivitetsområde	193
4.3.9 Lagrings- og røykegroper.....	193
4.3.10 Ovn 1 og møddinger	196
4.3.11 Utvidelse av ovnsanlegget.....	197
4.3.12 Stolpehull i utendørs aktivitetsområde	199
4.3.12.1 Utendørs aktivitetsområde: funn og tolkning	199
4.3.13 Fase 4: nedleggelse og forfall	200
4.3.14 Fase 4a - første trinn av nedleggelsen.....	201
4.3.14.1 Funn og tolkning	202
4.3.15 Fase 4b - den andre og siste fasen av nedleggelsen.....	203
4.3.16 Lag og anlegg i den nordlige delen av sjakten	204
4.3.17 Sjakt II i inngangspartiet	205
4.3.18 Geofysiske undersøkelser i Skonsvika	206
4.3.19 Undersøkelse av nausttuft	207
4.4 Utgraving i Løkvika	211
4.4.1 Rommet i mangeromstuft 1	211
4.5 Nordmannset 2004.....	215
4.5.1 Utgraving av prøvesjakt i Nordmannset.....	216

4.6 Sammendrag og konklusjon	218
KAPITTEL 5 C14-DATERINGER, GJENSTANDSMATERIALE OG KRONOLOGI	221
5.1 Innledning	221
5.2 C14-dateringer.....	222
5.2.1 Innsamlingsstrategier	222
5.2.2 C14-dateringer fra prøveundersøkelsene	223
5.2.3 C14-dateringer av Kongshavn, Skonsvika og Løkvik	226
5.2.4 Skonsvika	227
5.2.5 Kongshavn	228
5.2.6 Løkvik.....	230
5.2.7 Ertetanker vedrørende C14-dateringene	231
5.3 Gjenstandsmaterialet	232
5.3.1 Ildstål	233
5.3.2 Flint og kvarts	234
5.3.3 Baksteheller	235
5.3.4 Kleberkar	238
5.3.5 Keramikk.....	240
5.3.6 Metallkar	242
5.3.7 Diverse.....	245
5.4 Jakt og fiske	249
5.4.1 Spisser/skytevåpen.....	249
5.4.2 Fiskekroker	250
5.4.3 Søkker	252
5.4.4 Vadbein	255
5.5 Arbeids- og bygningsredskaper.....	256
5.5.1 Kniver og øks	257
5.5.2 Arbeidsbord.....	258
5.5.3 Bryner	258
5.5.4 Båtnagler	259
5.5 Drakt og utsmykning	260
5.5.1 Spenner	260
5.6.2 Fingerringe.....	261
5.6.3 Amuletter	262

5.6.4 Kammer	263
5.6.5 Veskelåser (?).....	265
5.7 Spill og fritid	266
5.7.1 Spillebrikker	266
5.8 Gjenstandenes kronologi.....	268
5.9 Sammenfatning og konklusjon	270
KAPITTEL 6 NATURVITENSKAPLIGE UNDERSØKELSER	273
6.1 Innledning	273
6.2 Zooarkeologiske analyser.....	273
6.2.1 Generelt om kontekstene.....	275
6.2.2 Resultat og diskusjon: Fugl.....	275
6.2.3 Pattedyr: Bufe og svin	277
6.2.4 Pattedyr: Rein	278
6.2.5 Pattedyr: Hund/Pelsdyr	280
6.2.6 Sjøpattedyr: Sel og hval	282
6.2.7 Fiskebein.....	283
6.2.8 Sløying/prekevering.	284
6.2.9 Trekk ved materiale fra tidlig nytid	286
6.2.10 Sesongopphold.....	288
6.3 Pollenanalyse. Vegetasjonshistorie	289
6.3.1 Kirkegårdsbukt.....	290
6.3.2 Gåsnes	291
6.3.3 Værbukta.....	293
6.3.4 Skonsvika	294
6.3.5 Løkvik.....	295
6.3.6 Kommentarer til resultatene	296
6.4 Mikromorfologiske analyser av jordprøver.....	299
6.4.1 Kongshavn	299
6.4.2 Skonsvika. Kontekstene	300
6.4.3 Analyse av bosettingslagene i Skonsvika	301
6.4.4 Analyse av ovnene.....	301
6.4.5 Analyse av møddinglagene.....	301

6.4.6 Kommentarer til mikromorfologiske undersøkelser i Berlevåg	302
6.5 Arkeo-botaniske analyser	305
6.5.1 Resultater, Skonsvika	305
6.5.2 Kongshavn	306
6.5.3 Kommentarer	306
6.6 Oppsummering.....	308
KAPITTEL 7 MANGEROMSHUSENES ARKITEKTUR	312
7.1 Innledning	312
7.1.1 Tolkninger av mangeromstuffer på Vadsøya i lys av skriftlige kilder	313
7.1.2 Lokal byggeskikk i kystområdene av Nord-Troms og Finnmark. Jernalder - mellomalder	315
7.1.3 Innledende vurdering av det skriftlige kildematerialet	316
7.2 Kilder datert til 1500-tallet	317
7.2.1 Erik Valkendorf. Vardø/Øst-Finnmark	317
7.2.2 Anonym forfatter. Vest-Finnmark(?)	317
7.2.3 Van Linschoten, Vardø	318
7.2.4 Grubbe og Carisius, Vardø	318
7.2.5 Kommentarer	319
7.3 Kilder fra 1600-tallet.....	322
7.3.1 Francesco Negri	322
7.3.2 Hans Hansen Lilienskiold	323
7.3.3 Kommentarer	324
7.4 Beskrivelser av hus fra 1700- og 1800-tallet	326
7.4.1. Arkeologisk undersøkt 1700-tallshus i Skjærvika	327
7.4.2 Kommentarer	328
7.5 Grunntrekk ved mangeromshusenes arkitektur	329
7.5.1 Nedgravning og planering	329
7.5.2 Vegger	335
7.5.3 Tak	340
7.5.4 Gulv	343
7.5.5 Ildsteder	344
7.6 Mangeromshus som bygningskompleks	347
7.6.1 Organisering av rom i et mangeromshus	348

7.6.2 Inngangsparti og korridorer	351
7.6.3 Funksjonsinndeling	353
7.7 Forbindelseslinjer til mangeromshusenes arkitektur	355
7.7.1 Nedgravd gulvflate	355
7.7.2 Vegger og tak.....	359
7.7.3 Ildsteder/ovner.....	362
7.7.4 Romorganisasjon og husutforming	364
7.8 Oppsummering og konklusjon	369
KAPITTEL 8. HISTORISKE KILDER OM GRENSEOVERSKRIDELSER I NORD-TROMS OG FINNMARK	
.....	374
8.1 Innledning	374
8.2 Begrepet Finnmark og grenser	375
8.2.1 Grenser i jernalderen	376
8.2.2 Finnmark i mellomalder. Historia Norvegiae og Egils Saga	378
8.2.3 Rimbegla.....	380
8.3 Norrøn ekspansjon i dagens Nord-Troms og Finnmark	380
8.3.1 Kirkebygging i Troms nord for Malangen	381
8.3.2 Om fiskeværskoloniseringen	382
8.3.3 «Hjemlandsfiske» i Finnmark på 1100-tallet?	385
8.3.4 Kilder og fiskeværsetablering. 1200-1300-tallet	391
8.3.5 Engelske interesser og andre indikasjoner på storvær på 1400-tallet?	393
8.3.6 Fiskeværene på begynnelsen av 1500-tallet	397
8.3.7 Arkeologiske indikasjoner på fiskeværsetablering	398
8.4 Handel og skattlegging i Finnmark i mellomalder	402
8.4.1 Finnferd og Bjarmelandsferd i høymellomalder.....	403
8.4.2 Tørrfiskfrakt- og handel. Bergen og Vågans rolle	409
8.4.3 Handelsendringer og skatteforhold i Finnmark 1300- og 1400-tallet	411
8.4.4 Handel/finnferd og islendinger	413
8.5 Karelere, russere (og birkarlere?) i mellomalderens Finnmark	417
8.5.1 Angrep mot Nord-Norge østfra	419
8.5.2 Opplysninger om norske militære ekspedisjoner og forsvarstiltak.....	422
8.5.3 Fredsavtaler.....	424

8.6 Oppsummering	432
 KAPITTEL 9 GRENSEOVERSKRIDELSER, KULTURELL KONTEKST OG OPPKOMST AV	
MANGEROMSHUS	434
9.1 Innledning	434
9.2 Samiske bosettinger?	435
9.2.1 Arkitektur	437
9.2.2 Funninventar og beinmateriale	438
9.3 Norske bosetninger?	440
9.3.1 Distribusjon av mellomaldervær og mangeromstuffer	441
9.3.2 Arkeologiske data	442
9.4 Russiske/karelske bosetninger?	444
9.4.1 Indikasjoner i gjenstandsmaterialet	444
9.4.2 Konstruksjonsdetaljer og funksjon	445
9.4.5 Kommentarer	446
9.5 Mangeromshus og funksjon	447
9.5.1 Militære eller administrative støttepunkter?.....	448
9.5.2 Skatt, handel og produksjon.....	454
9.6 Hybridisering og affordances	460
9.6.1 Kulturell hybridisering: bakgrunn til begrepet	462
9.6.2 Mobilitet og eksil	465
9.6.3 Kulturell hybridisering og arkeologi	467
9.6.4 Arkeologiske tolkninger av hybrid materiell kultur	470
9.6.5 Materialitet og handlingsmuligheter	473
9.7 Oppkomst av mangeromshus: En tolkning	477
9.7.1 Oversjøisk kontakt og formidling av bygningstradisjoner?	479
9.7.2 Skonsvika – betingelser for utviklingen av en russisk «pogost» i Finnmark	484
9.7.3 Mangeromshus i seinmellomalder – og senere	488
9.8 Oppsummering og konklusjon	492
 KAPITTEL 10 OPPSUMMERING OG ETTERTANKER	
10.1 Oppsummering	496

10.2 Ettetanker	502
LITTERATUR	503
APPENDIKS 1 – TEGNFORKLARINGER TIL PLANTEGNINGER I KONGSHAVNKOMPLEKSET (TEGN. AV J-T. HOLE)	549
APPENDIKS 2 MATRISE OVER FASER OG ANLEGG, SKONSVIK (LAGET AV K. SKRZYŃSKA-JANKOWSKA)	550

Figur- og tabelliste

FIGUR 1.1 OVERSIKT OVER UNDERSØKELSESMRÅDET. KART VED ALMA THUESTAD.....	4
FIGUR 1.2 NESELVA SØR. SYMMETRISK MANGEROMSTUFT MED SENTRAL KORRIDOR. TEGN. M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	5
FIGUR 1.3 GÅSNES. MANGEROMSTUFT UTEN SENTRAL KORRIDOR. TEGN. M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	5
FIGUR 2.1 LILIENSKIOLDS AKVARELL OVER «KJØLNESKONGENS SLOTT». MED TILLATELSE FRA FINNMARK FYLKESBIBLIOTEK	20
FIGUR 2.2 MANGEROMSTUFTEN PÅ SOIM, FRA TANNER 1928:5, FIG. 2.....	31
FIGUR 2.3 UTSNITT AV TEGNING (ARVID SVEEN), BASERT PÅ SIMONSENS TOLKNINGER. FRA NIEMI 1983:124.....	36
FIGUR 3.1 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFTEN PÅ TOFTEELVA, SKJERVØY K. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	72
FIGUR 3.2 OVERSIKT OVER LAUKSUNDET MED MANGEROMSTUFTEN MARKERT. FOTO. OLA SOLVANG/NORD-TROMS MUSEUM	73
FIGUR 3.3 OVERSIKT OVER GAMMELVÆR. FOTO: BJØRNRAR OLSEN.....	75
FIGUR 3.4 MANGEROMSTUFT 2. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	76
FIGUR 3.5 MANGEROMSTUFT 1 TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	76
FIGUR 3.6 ORTOFOTO VÆRBUKTA. KARTGRUNNLAG: STATENS KARTVERK NE14256	78
FIGUR 3.7 MANGEROMSTUFT 1 I VÆRBUKTA. MOT SØRØST, FOTO: BJØRNRAR OLSEN	79
FIGUR 3.8 OVERSIKT, NESELV SØR. BILDE TATT MOT NORDØST. FOTO: BJØRNRAR OLSEN.....	81
FIGUR 3.9 PLANTEGNING OVER MANGEROMSTUFTENE, NESELVA NORD. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK.....	82
FIGUR 3.10 PLANTEGNING AV MANGEROMSKOMPLEKSET I SKONSVIKA. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	86
FIGUR 3.11. LIDARKART OVER SKONSVIKA. 1=MANGEROMSKOMPLEKS, 2=NAUSTTUFT, 3=FRITTSTÅENDE TUFT, 4=MULIG, DELVIS OVERDEKKET MANGEROMSTUFT. KARTGRUNNLAG: STATENS KARTVERK, KART VED KENNETH W. VOLLAN, FINNMARK FYLKESKOMMUNE	87
FIGUR 3.12 LIDARKART OVER KONGSHAVN. 1=MANGEROMSKOMPLEKS, 2=BRØNN, 3=«KONGSHAVN 2». KARTGRUNNLAG: STATENS KARTVERK, KART VED KENNETH W. VOLLAN, FINNMARK FYLKESKOMMUNE	90
FIGUR 3.13 PLANTEGNING AV KONGSHAVNKOMPLEKSET. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK.....	91
FIGUR 3.14. ORTOFOTO AV KJØLNES. SIRKEL VISER MANGEROMSTUFTEN. BILDE: STATENS KARTVERK NE14256	93
FIGUR 3.15 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFT PÅ KJØLNES. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	94
FIGUR 3.16 ORTOFOTO AV LØKVIK. STATENS KARTVERK NE14256.....	95
FIGUR 3.17 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFTENE I LØKVIK OG UTGRAVNINGSSJAKT. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK.....	97
FIGUR 3.18 ORTOFOTO OVER NORDMANNSET. BILDE: STATENS KARTVERK NE14256	100
FIGUR 3.19 PLANTEGNING NORDMANNSET. TEGN. B. OLSEN/M. KUTSCHERA/J. HENRIKSEN	101
FIGUR 3.20 PLANKART OVER VADSØYA. TEGN. A. SVEEN/T. POPPE. FRA NIEMI 1997:18-19. SIMONSENS TUFTEGRUPPER (1981B:85). 1=XXIII, 2=XI. TUFTEGRUPPER SOM ER DEFINERT SOM MANGEROMSTUFTER ER 3=XVI, 4=XV, 5=XIV, 6=X, 7=VII OG 8=I/V. SISTNEVNT ER USIKRE MANGEROMTUFTER	103
FIGUR 3.21 PLANTEGNING AV XI. TEGN. P. SIMONSEN/M. KUTSCHERA	104
FIGUR 3.22 PLANTEGNING AV XXIII. TEGN. P. SIMONSEN/M. KUTSCHERA	104

FIGUR 3.23 HELIKOPTERFOTO OVER OLDERFJORDEN/BUKTA. MANGEROMSTUFTEN MARKERT MED SIRKEL. FOTO: OLA SOLVANG/NORD-TROMS MUSEUM. ORIGINALFOTO PUBL. I HENRIKSEN 2004:45	105
FIGUR 3.24 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFTEN I OLDERFIORD. TEG. J. HENRIKSEN/A. NIEMI	106
FIGUR 3.25 PLANKART KIRKEGÅRDSBUKT. VED FYLKESKONSERVATOREN I FINNMARK/HAMMERFEST KOMMUNE. FRA BRATREIN 1996:20.....	109
FIGUR 3.26 DRONEFOTO MOT VEST AV MANGEROMSTUFT, FELLESGAMMETUFT OG KVADRATISKE TUFTER. DRONEPILOT OG FOTOGRAF: I. FIGENSCHAU	109
FIGUR 3.27 MANGEROMSTUFT 1. TEGN. B. OLSEN/ M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK.....	110
FIGUR 3.28 MANGEROMSTUFT 2. TEGN. B. OLSEN/ M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK.....	110
FIGUR 3.29 DRONEFOTO MOT SØRØST. MANGEROMSTUFT 1 NÆRMEST, MANGEROMSTUFT 2 I ØVRE BILDEKANT. DRONEPILOT OG FOTOGRAF: I. FIGENSCHAU	112
FIGUR 3.30 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFTEN PÅ AVLØYSNINGA. TEGN. B. OLSEN/ M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK.....	113
FIGUR 3.31 MANGEROMSTUFTEN PÅ GÅSNES, FOTO MOT SØR. I FORGRUNNEN VEIEN SOM LEDER TIL MELLOMALDERVÆRET. FOTO: BJØRNAR OLSEN.....	115
FIGUR 3.32 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFTENE I STORE KNARVIK. TEGN. B. OLSEN/ M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK.....	116
FIGUR 3.33 TUNES, FOTO MOT SØR. DE MULIGE MANGEROMSTUFTENE LIGGER I FORGRUNNEN. MELLOMALDERVÆRET INNERST I VIKEN I BAKGRUNNEN, MARKERT MED STORE KULTURLAGSAVSETNINGER. FOTO: BJØRNAR OLSEN	117
FIGUR 3.34 PLANTEGNING AV TUNES. TEGN. B. OLSEN/A. NIEMI	118
FIGUR 3.35 LIDARKART OVER SKJÅNES. STATENS KARTVERK.....	120
FIGUR 3.36 DEN SØRØSTLIGE DELEN AV MANGEROMSTUFTEN PÅ SKJÅNES, RETNING MOT NORD. FOTO: B. OLSEN.....	121
FIGUR 3.37 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFTEN I YTRE SYLTEVIK. TEGN. B. OLSEN/ M. KUTSCHERA/A. ROCKNAK	122
FIGUR 3.38 KARTSKISSE AV LILLE EKKERØY. MANGEROMSTUFTEN LIGGER I NV, «MIDDELALDER GÅRDSGRUNN M. KULTURLAG OG TUFTER». TEGNING VED A. SVEEN, FRA NIEMI 1983:112.....	123
FIGUR 3.39 PLANTEGNING AV MANGEROMSTUFTEN PÅ LILLE EKKERØY. TEGN. B. OLSEN/A. ROCKNAK.....	124
FIGUR 3.40 KART AV VÁRIJAVUONSUOLO OG INDRE VARANGER. KILDE: STATENS KARTVERK	125
FIGUR 3.41. RESTENE AV MANGEROMSTUFTEN PÅ SKADJANJÁRGA. BILDE MOT SØRØST. FOTO: KJERSTI SCHANCHE.....	126
FIGUR 3.42 SOIM´VAHKE. HAVNEN OG MANGEROMSTUFTEN I VIKA TIL VENSTRE. BILDE MOT NNØ, FOTO: E. KOLPAKOV.....	127
FIGUR 3.43 OVERSIKT OVER DE KJENTE LOKALITETENE MED REGISTRERTE MANGEROMSTUFTER. KARTGRUNNLAG: STATENS KARTVERK, KART VED ALMA THUESTAD	131
FIGUR 4.1 RENNEN I RULLESTEINSTRANDEN VED KONGSHAVNKEILA (I BAKGRUNNEN). RENNEN ER SYNLIG I DET DET BEGYNNER Å FLØ. BILDE MOT NORD. FOTO: BJØRNAR OLSEN	142
FIGUR 4.2. BRØNNEN I KONGSHAVN, LETT RYDDET FOR MOSE, ALGER OG ØVRE STEINLAG AV IGENFYLLING. FOTO: BJØRNAR OLSEN	143
FIGUR 4.3 MARKERINGA AV UTGRAVNINGSSJAKTEN I KONGSHAVN. TEGNING: B. OLSEN/M. KUTSCHERA/A. NIEMI.....	144
FIGUR 4.4 UTGRAVNINGSSJAKTEN MOT SØR ETTER AVTORVING I 2002. FOTO: BJØRNAR OLSEN.....	145
FIGUR 4.5 MER ELLER MINDRE SAMME MOTIV SOM FOREGÅENDE, I 2004. NÅ FREMTRETRER DET TYDELIG AT VEGGEN MOT NORD I HØY GRAD BESTÅR AV GAMMELT SVABERG. FOTO: BJØRNAR OLSEN.....	145

FIGUR 4.6 OVERSIKT OVER SJAKTEN MOT NNØ. I FORGRUNNEN VEGG MELLOM ROM 0 OG ROM 1, STEINVEGGEN MELLOM ROM 1 OG 2 OG DET GJENFYLTE OMRÅDET FRA OG MED ROM 3 – ROM 5 I BAKGRUNNEN. FOTO: BJØRNNAR OLSEN	146
FIGUR 4.7 ROM 0 MED VEGGVOLL TIL ROM 1. LAG 4 OG 5. SKRAVUR MARKERER HELLEGULV. TEGNING: VERA HÜGEL/JOHAN-T. HOLE. TEGNFORLARINGER I APPENDIKS 1A	148
FIGUR 4.8 SAMME UTSNITT SOM FOREGÅENDE, I PROFIL. TEGNING: ELIN R. MYRVOLL/ANJA R. NIEMI	148
FIGUR 4.9. UTGRAVNINGSBILDE, GULVET AVDEKKET (LAG 4 OG 5). BILDET VISER OGSÅ VEGGEN, SÅ LANGT VI KLARTE Å GRAVE DEN. FOTO: BJØRNNAR OLSEN	149
FIGUR 4.10 ILDSTED OG TREKULL/SKJØRBRENT STEIN: LAG 3, HELLEGULV; LAG 5 OG 6. TEGNING: B. OLSEN/J. HENRIKSEN/JOHAN-T. HOLE. TEGNFORLARINGER I APPENDIKS 1	150
FIGUR 4.11 SAMME UTSNITT SOM FOREGÅENDE, I PROFIL. TEGNING: ELIN R. MYRVOLL/ANJA R. NIEMI	150
FIGUR 4.12 GULV I ROM 1 FERDIG UTGRAVD (LAG 5 OG 6). MERK DET REKTANGULÆRE HULLET I DEN STORE HELLEN I ØVRE DEL AV BILDET. SKJÆREMERKER VAR SYNLIG PÅ DENNE HELLEN, ISÆR PÅ DEN DELEN SOM VENDER MOT SENTER I ROMMET. RUSTFLEKKER ETTER JERN SOM SANNSYNLIGVIS VAR NAGLER BRENT SAMMEN MED BÅTBORD(?) ER SYNLIG DER ILDSTEDET LÅ. FOTO: BJØRNNAR OLSEN	151
FIGUR 4.13 OVN I ROM 2, I PROFIL. FOTO: BJØRNNAR OLSEN	154
FIGUR 4.14 ROM 2, FERDIG UTGRAVD, LAG 5 OG 6. OVNEN ER SYNLIG I HØYRE BILDEKANT, MARKERT MED STEINBLOKKER OG MØRKT RUTEFELT (TREKULL/ASKE). DET MØRKEBRUNE FELTET, INKLUDERT STOLPEHULL (SH) MARKERER ROMFLATEN. MERK RESTENE ETTER STÅENDE PLANK I YTTERKANTEN AV FELTET (TEGNFORKLARING I APPENDIKS 1). TEGNING: BJØRNNAR OLSEN/JOHAN-T. HOLE	155
FIGUR 4.15. PROFILTEGNING AV ROM 2. TEGNING: ELIN R. MYRVOLL/ANJA R. NIEMI	156
FIGUR 4.16 «ROM 3», SOM ALTSÅ VISTE SEG Å VÆRE ET ÅPENT OMRÅDE I KOMPLEKSET I MELLOMALDEREN (LAG 6). DEN ENESTE STRUKTUREN SOM VISES PÅ PLANTEGNINGEN ER HELLELAGET I ØVRE DEL AV BILDET (MARKERT MED SKRAVUR (LAG 6A). TOLKNINGEN ER AT DETTE ER DEL AV EN STI (FIG. 4.18), SOM KAN HA FORBUNDET OG ROM 4 MED ROMMENE I DEN SØRLIGE ENDEN AV KOMPLEKSET. TEGNING: J. HENRIKSEN/G. HAMBRECHT/JOHAN-T. HOLE. TEGNFORLARINGER I APPENDIKS 1....	157
FIGUR 4.17 PROFILEGNING AV «ROM» 3. LAG 2A OG 2B KAN REPRESENTERE DE RASERTE RESTENE ETTER BOSETTING I TIDLIG NYTID. TEGNING: ELIN R. MYRVOLL/ANJA R. NIEMI	158
FIGUR 4.18 I FORGRUNNEN: HELLELEGNING TIL MULIG STI. ELLERS SYNES LAG 5 I «ROM» 3. FOTO: BJØRNNAR OLSEN	158
FIGUR 4.19 ROM 4. LAG 4 OG 4B (SKJELLSAND I ØVRE BILDEKANT). DET TETT HELLELAGTE OMRÅDET VED DEN STORE HVALKNOKKELEN I ØVRE VENSTRE BILDEKANT ER TOLKET SOM INNGANGSPARTI. FOTO: BJØRNNAR OLSEN	160
FIGUR 4.20 TEGNING AV ROM FIRE. NOEN AV HELLENE (LAG 4) ER BEHOLDT PÅ TEGNINGEN. GROPEN (LAG 7) VAR DEKKET AV EN STOR HELLE (SE FIG. 4.19). MINDRE STEIN (CA.116Y-117Y 100-101, 8X HAR RELASJON TIL ROM 5, OG LAG 6. TEGNING: J. HENRIKSEN/B. OLSEN/JOHAN-T. HOLE/JOHAN ARNTZEN. TEGNFORLARINGER I APPENDIKS 1	161
FIGUR 4.21 PROFILTEGNING ROM 4. TEGNING AV ELIN R. MYRVOLL/ANJA R. NIEMI.....	161
FIGUR 4.22 LAG 6 A OG 6B.LLDSTEDET MED STEINBENK I SØR, FYLT MED ET TREKULL OG ASKELAG, SAMT HVALRIBBEIN I NORDENDEN ER MARKERT I 101-102x/117,9 -118,8Y LAG 6B I VEST, CA. 118,3 Y – 121Y, 100 X. STOLPEHULL: SH. TEGNING J. HENRIKSEN/JOHAN-T HOLE/JOHAN ARNTZEN. TEGNFORLARINGER I APPENDIKS 1.....	163
FIGUR 4.23 LAG 8 OG 9. TEGNFORLARINGER I APPENDIKS 1. TEGNING: BJØRNNAR OLSEN/JOHAN-T. HOLE/JOHAN ARNTZEN.....	164

FIGUR 4.24 PROFILTEGNING AV ROM 5. NB! HVALBEINENE MANGLER TEGNFORKLARING, MEN ER MARKERT SKRAVERT I LAG 6B, CA.117,8-119,2 Y. TEGNING: ELIN R. MYRVOLL/ANJA R. NIEMI	165
FIGUR 4.25 OVERSIKT ROM 5. 1=STEINVEGG I NORD, 2=STOLPEHULL I NORDVEST, 3=ARBEIDSBENK AV HVALBEIN (OG ET ANNET BEIN UTEN BRUKSSPOR), 4= FORVITRET TØMMERSTOKK I TILKNYTNING TIL STOLPEHULL I SØRØST. FOTO: BJØRNAR OLSEN	165
FIGUR 4.26 PLANTEGNING AV ANLEGG PÅ VOLLEN N FOR ROM 5 (LAG 4 OG 5). TEGNFORLARINGER I APPENDIKS 1. TEGNING: J. HENRIKSEN/JOHAN-T. HOLE.....	167
FIGUR 4.27 PROFILTEGNING AV VOLLEN NORD FOR ROM 5. MERK DEN MARKERTE NEDGRAVINGEN TIL HUSET FRA TIDLIG NYTID NED I SKJELLSANDEN. TEGNING: ELIN R. MYRVOLL/ANJA R. NIEMI	168
FIGUR 4.28 HELIKOPTERFOTO AV SKONSVIKAKOMPLEKSET (YTRE VOLLER MARKERT). BILDET ER TATT MOT SØR, I FORGRUNNEN SYNES DEN FRITTSTÅENDE, KVADRATISKE TUFTEN. FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK.....	170
FIGUR 4.29 AVDEKKING AV GAMMELT JORDLAG (NATURLIG) I FLYVESANDEN. BILDE MOT N. FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK.....	171
FIGUR 4.30 OVERSIKT PÅ TOPOGRAFIKART OVER SKONSVIKAKOMPLEKSET. STRUKTURER I FASE 1 OG 2. TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	174
FIGUR 4.31 A= PLANTEGNING (AV KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA) OVER DE ELDSTE ANLEGGENE I FASE 1 (GROP 8 OG 9). FOTO (PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK) VISER PROFIL AV GROP 9 DELVIS UNDER OVN 5 (FASE 2). OVN 4 TILHØRER FASE 3C.....	175
FIGUR 4.32 A= PLANTEGNING (AV KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA) SOM VISER ANLEGG KNYTTET TIL FASE 2 I RELASJON TIL FASE 1. BILDET (FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK) VISER OVN 5 I RELASJON TIL GROP 9.....	177
FIGUR 4.33 OVERSIKT PÅ TOPOGRAFIKART OVER SKONSVIKAKOMPLEKSET. STRUKTURER I FASE 3. TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	181
FIGUR 4.34 PLANTEGNING SOM VISER ANLEGG KNYTTET TIL FASE 3A; ANLEGGELSEN AV «VINTERROMMET» OG UTVIDELSE AV AKTIVITETSOMRÅDET MOT SØR (GROP 2, 3, 4). TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	181
FIGUR 4.35 SKONSVIKA, «VINTERROMMETS» KONSTRUKSJONSSTADIER (FASE 3A). 1=TRERESTER TOLKET SOM KONSTRUKSJONSELEMENTER TILKNYTTET TORVVEGGEN, 2=TORVVEGGEN OG 3=DEN YTRE, MASSIVE TORVVEGGEN TILKNYTTET «VINTERROMMETS» NORDVEGG. TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA.....	183
FIGUR 4.36 STRUKTURER OG LAG TILKNYTTET OVERGANGEN TIL FASE 3B. A=PÅFYLINGSLAG KNYTTET TIL PLANERING FOR «SOMMERROMMET», B=DEN TIDLIGSTE STORE MØDDINGAKKUMULASJONEN (LAG 46) RELATERT TIL AKTIVITETENE SØR FOR HUSOMRÅDET (NÆR OVN 1). TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA.....	184
FIGUR 4.37 FASE 3B, REORGANISERING AV OMRÅDET. A: HUSENE (126-116N) «VINTER- OG SOMMERROMMENE» MED HJØRNEILDSTEDER. OG AKTIVITETSOMRÅDENE SØR FOR HUSENE MED NYE MØDDINGLAG 34, 35 (116-102 N) OG ASKE, BEINLAGET 33. TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	185
FIGUR 4.38 «VINTERROMMET» MED HUNDESKJELETT OG OVN 3. FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK, ORTOFOTO/TOLKNINGER: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA.....	186
FIGUR 4.39 SISTE DEL AV FASE 4B. LAG 18 I «VINTERROMMET» OG NYTT LAG I OVN 2 I «SOMMERROMMET» (LAG 24). I AKTIVITETSOMRÅDET SØR FOR DETTE; ET NYTT MØDDINGLAG (LAG 14) OG ASKELAGG TILKNYTTET GROP 1 (LAG 32). TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA.	187
FIGUR 4.40 FASE 3C, VIDERE OMORGANISERING AV HUS OG AKTIVITETSOMRÅDE. A: N130-140 REKTANGULÆR STRUKTUR (HUS?) OG KULTURLAG NORD FOR KOMPLEKSETS YTRE AVGRENSNING. B: INNGANGEN TIL «VINTERROMMET» ER BLOKKERT AV ET	

GROPILDSTED (OVN 4), OG NYE AKTIVITETSLAG I «SOMMERROMMET» (LAG 22 OG 28) ER SYNLIK. C: HELT I SØR VITNER LAG 19 OM YTTERLIGERE UTVIDELSER AV AKTIVITETSOMRÅDET. TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	188
FIGUR 4.41 A: BUNNEN AV «SOMMERROMMET» OG ILDSTEDDRAMMEN AV TØMMER. B: AKTIVITETSOMRÅDET NÆR OVN 1 MED MØDDINGLAGENE 35 OG 40. TEGNING KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	190
FIGUR 4.42 A: BUNN I OVN 2, TØMMERRAMME OG KANTSTILT STEIN. B: FØRSTE STEINLAG I OVN 2. BILDET OVER VISER DET ØVERSTE STEINLAGET. FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK, ORTOFOTO/TOLKNINGER: D. WYCZOLKOWSKI/KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	191
FIGUR 4.43 A: FASE 3B: GROP 1 GRAVD INN I NATURLIG UNDERGRUNN; ASKELAG INNI GROPEN, OG DELER AV EN KANAL (RØYKKANAL?). B: OVN 1 OG MØDDINGLAG 12, MED NOEN AV DE TILKNYTTETE STRUKTURENE TIL OVN 1 MARKER. FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK, ORTOFOTO/TOLKNINGER: D. WYCZOLKOWSKI/KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	194
FIGUR 4.44 UTVIDELSE AV OVN 1 I DET SØRLIGE AKTIVITETSOMRÅDET (FASE 3C). A: LAG 16 INNRAMMET AV STÅENDE PINNER/SMÅSTAUR. B: STEINSETTINGEN OVER LAG 16. TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA.....	198
FIGUR 4.45 DEN FØRSTE NEDLEGGELSEFASEN (4A). HUNDESKJELETTET, OG RESTENE ETTER EN REV (OG REVEHI?) I «VINTERROMMET», ET SENERE GROPILDSTED ER ANLAGT PÅ VEGGVOLLEN N FOR ROMMET. I «SOMMERROMMET» LIGGER RESTENE ETTER REISVERKET I FORM AV NEDBRUTT TREVERK (LAG 10), OG DEPONERT AVFALL (LAG 21) DEKKER OVN 2. B: LAG 10, MED DEN KVERNSTEINLIGNENDE GJENSTANDEN MED UKJENT FUNKSJON (TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA, FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK	201
FIGUR 4.46 SIAKT II. OVERSIKT OVER INNGANGEN, SAMT RELATERTE ANLEGG OG STRUKTURER. TEGNING: KASIA SKRZYŃSKA-JANKOWSKA	206
FIGUR 4.47 PROFIL, NAUSTTUFT I SKONSVIKA (NILSEN OG WICKLER 2011:124. FIG. 8.2). TEGNING AV S. WICKLER OG A NIEMI. 208	
FIGUR 4.48 PLANTEGNINGER, SIAKT I NAUSTTUFTEN I SKONSVIKA (NILSEN OG WICKLER 2011:124, FIG. 8.3). TEGNING: S. WICKLER OG A. NIEMI.....	209
FIGUR 4.49 STEINMUR I MØDDINGLAG I VEGGVOLLEN. BILDE MOT ØST. FOTO: GØRILL NILSEN.....	210
FIGUR 4.50 LAG 5, STÅENDE PLANK OG STOLPEHULL TRUKKET NOE INN I ROMMET. OVERBYGD OVN I HJØRNET. FRA MYRVOLL, URBAŃCZYK OG AMUNDSEN 2011:151, FIG. 10.3. FOTO: ELIN R. MYRVOLL	212
FIGUR 4.51 LAG 6 MED HELLELENING VED OVNE. TØMMERSTOKKEN FORAN DE STÅENDE VEGGSTOKKENE ER SYNLIK I DETTE LAGET. FRA MYRVOLL, URBAŃCZYK OG AMUNDSEN 2011:152, FIG. 10.4. FOTO: ELIN R. MYRVOLL	213
FIGUR 4.52 HELLELAGET UNDER TORVVEGGEN. STÅENDE PLANK PÅ UTSIDEN AV DEN VERTIKALE TØMMERSTOKKEN SYNLIK TIL VENSTRE. FRA MYRVOLL, URBAŃCZYK OG AMUNDSEN 2011:153, FIG. 10.7. FOTO: ELIN R. MYRVOLL	214
FIGUR 4.53 VEGGVOLLEN SETT MOT NORD. A: STÅENDE VEGGPLANK, B: HELLELEGNINGEN UNDER VEGGVOLLEN, C: YTRE STEINVEGG OG D: BUNNEN AV KORRIDOR TIL MRT 2. FRA MYRVOLL, URBAŃCZYK OG AMUNDSEN 2011:154, FIG. 10.8. FOTO: ELIN R. MYRVOLL.....	214
FIGUR 4.54 PLANKART OPPMÅLT AV VIKTOR TROSTEN, VISER PRØVESIAKTEN I UTGANGSPARTIET OG NOE INN I DET NÆRMESTE ROMMET MOT NORD.	216
FIGUR 4.55 UTGRAVNINGSBILDE MOT NORD. STEIN I VEGGEN TIL TUFTENE SØRØSTLIGE ROM I FORKANT, FORAN HELLEN SOM FORTSETTER NED I DETTE ROMMET FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK	217
FIGUR 4.56 PROFILEN I NORDENDEN AV SIAKTEN. FOTO: PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK.....	218
FIGUR 5.1 ILDSTÅL FRA SKONSVIKA. FOTO: BJØRNAR OLSEN	233

FIGUR 5.2 BAKSTEHILLE FRA ROM 2, KONGSHAVN. FOTO: MARI KALSTAD, TROMSØ MUSEUM, UNIVERSITETSMUSEET	236
FIGUR 5.3 DEL AV KLEBERKAR. FOTO: BJØRNAR OLSEN	239
FIGUR 5.4 BALTISK SVARTGODS, SKONSVIKA. FOTO: BJØRNAR OLSEN	241
FIGUR 5.5 NÆR STEINGODS, SKONSVIKA. FOTO: BJØRNAR OLSEN	241
FIGUR 5.6 DEL AV EN KJELE I KOBBERLEGERING FRA KONGSHAVN. FOTO: BJØRNAR OLSEN	243
FIGUR 5.7 BRONSEBLIKK (DEL AV KJELE?) OG PELSVERK. FOTO: BJØRNAR OLSEN	244
FIGUR 5.8 TO FISKEKROKER I TEKSTILRESTER. FOTO: B. OLSEN	244
FIGUR 5.9 ØLHANE FRA KONGSHAVN. FOTO: BJØRNAR OLSEN	245
FIGUR 5.10 HENGELÅS FRA SKONSVIKA. FOTO: BJØRNAR OLSEN	246
FIGUR 5.11 KJETTING FRA GULVET I ROM 1, KONGSHAVN. FOTO: BJØRNAR OLSEN	247
FIGUR 5.12 BØYLESAKS FRA SKONSVIKA. FOTO: BJØRNAR OLSEN	248
FIGUR 5.13 BEINGJENSTAND MED INNRISSEDE HAKK. FOTO: BJØRNAR OLSEN	249
FIGUR 5.14 FISKEKROK FRA SKONSVIKA, FUNNET SAMMEN MED BRONSEBLIKK M.M., FIG 5.7 OG 5.8. FOTO: BJØRNAR OLSEN	251
FIGUR 5.15 SØKKESTEIN FRA SKONSVIKA. AV LOKAL KVARTSHOLDIG STEIN. FOTO: BJØRNAR OLSEN.....	253
FIGUR 5.16. DORGESØKKE AV KLEBERSTEIN, KONGSHAVN. FOTO: BJØRNAR OLSEN	254
FIGUR 5.17. SØKKESTEIN MED FURE OG HULL TIL LINE. FOTO: BJØRNAR OLSEN	255
FIGUR 5.18 SANNSYNLIG FESTE TIL RULLEVABEIN. FOTO: BJØRNAR OLSEN	256
FIGUR 5.19 ØKS FRA SKONSVIKA, PR. 20. FRA FIGENSCHAU (2012:135). FOTO: INGAR FIGENSCHAU.....	257
FIGUR 5.20 BRYNESTEIN FRA KONGSHAVN. FOTO: BJØRNAR OLSEN	259
FIGUR 5.21 DOBBEL RINGSPENNE, KONGSHAVN. FOTO: BJØRNAR OLSEN.....	261
FIGUR 5.22 JERNSPENNE FRA SKONSVIKA. ØSTLIG TYPE? FOTO: BJØRNAR OLSEN	261
FIGUR 5.23 FINGERRINGENE FRA KONGSHAVN. FOTO: MARI KALSTAD/TROMSØ MUSEUM, UNIVERSITETSMUSEET.....	262
FIGUR 5.24 DYRETANNSAMULETTER FRA KONGSHAVN. FOTO MARI KALSTAD/TROMSØ MUSEUM. UNIVERSITETSMUSEET	263
FIGUR 5.25 KAM AV GEVIR. ROM 2, KONGSHAVN. FOTO BJØRNAR OLSEN	264
FIGUR 5.26 KAM AV GEVIR, ROM 2, KONGSHAVN. FOTO: BJØRNAR OLSEN	264
FIGUR 5.27 KAM AV GEVIR, FINNES, INGØY. FOTO: ADNAN ICAGIC/TROMSØ MUSEUM, UNIVERSITETSMUSEET	264
FIGUR 5.28 MULIG VESKELÅS FRA SKONSVIK. FOTO: TOMASZ A. WACKO/TROMSØ MUSEUM, UNIVERSITETSMUSEET	265
FIGUR 5.29 GJENSTAND AV KOBBERLEGERING, UKONSERVERT. MULIG TOLKNING; VESKELÅS. FOTO: BJØRNAR OLSEN.....	266
FIGUR 5.30 SJAKKBRIKKENE FRA KONGSHAVN. FOTO: MARI KALSTAD/TROMSØ MUSEUM/UNIVERSITETSMUSEET	267
FIGUR 7.1 LILIENSKIOLDS AKVARELL OVER BYGNINGENE I ET FISKEVÆR I FINNMARK FRA 1698-1702. BILDE FRA FINNMARK FYLKESBIBLIOTEK/FINNMARKSBIBLIOTEKET.....	325
FIGUR 7.2 MANGEROMSTUFTEN I KIRKEGÅRDSBUKT MED NEDGRAVDE GULVFLATER. FOTO: BJØRNAR OLSEN	331
FIGUR 7.3 STEINOPPMURINGER I TILKNYTNING TIL MANGEROMSKOMPLEKSET I KONGSHAVN. BRØNNEN I FORGRUNNEN. BILDE TATT MOT VEST. FOTO: BJØRNAR OLSEN	333
FIGUR 7.4 VEGGEN MELLOM ROM 1 OG 2, CA. 104 – 107 Y I KONGSHAVN.	335
FIGUR 7.5 HVALBEINKILER FUNNET I STEINVEGGENE I KONGSHAVN. FOTO: B. OLSEN	336
FIGUR 7.6 STEINBYGD ROM I MANGEROMSTUFT 2, VÆRBUKTA. I ØVRE HØYRE HJØRNET LIGGER RESTENE ETTER ET OVERBYGD ILDSTED, OG UMIDDELBART TIL VENSTRE FOR DENNE SES EN SAMMENRAST INNGANG TIL ROMMET. FOTO: BJØRNAR OLSEN.....	337

FIGUR 7.7 PYRAMIDEFORMET TAK PÅ «BLOCKHUS» I VARDØ. KOLORERT TEGN FRA KALL, 4., 431, KGL. BIBL. I KØBENHAVN, ETTER CARISIUS TAPTE ORIGINAL. FRA HAGEN OG SPARBO 2004:41	341
FIGUR 7.8. HVALBEIN SOM BJELKE OVER DØRA TILI EN VÆRBOD TIL NEDFALLS I BREIÐUVÍK, I VESTFJORDEN, ISLAND. MULIG ANALOGI TIL INNGANGSPARTIET I SKONSVIKA? FOTO: HÖRÐUR ÁGÚSTSSON. FRA KRISTJÁNSSON 1982:426, FIG. 447	342
FIGUR 7.9 ILDSTEDET I ROM 5, KONGSHAVN, MED «STEINSATT TILBYGG» I SØR. MERK ARBEIDSBENKENE AV HVALBEIN OG DELER AV LAG 6B (FISKEBEIN) I ØVRE VENSTRE BILLEDKANT.....	345
FIGUR 7.10 INNGANGSPARTIET TIL MANGEROMSTUFEN PÅ AVLØYSINGA. BILDE TATT MOT NORD. FOTO: BJØRNRAR OLSEN	352
FIGUR 7.11 UTSNITT FRA LINSCHOTENS VARDØKART (1624). KANSJKE IKKE EN TROVERDIG GJENGIVELSE AV ROMORGANISERINGEN, MEN TAKFORMENE TIL BYGNINGENE ØVERST NÆR VENSTRE BILLEDKANT SER UT TIL Å VÆRE PYRAMIDEFORMET ELLER HELVALMET.FRA UNIVERSITEKSBIBLIOTEKET, UIT.....	360
FIGUR 8.1 OVERSIKT OVER FISKEVÆR I TIENDEPENNINGMANNTALLET, CA. 1520. KART VED ALMA THUESTAD, KARTGRUNNLAG STATENS KARTVERK.....	397
FIGUR 8.2 KART OVER STEDSNAV N RELATERT TIL GRENSES KJELNOTATET CA. 1330. RØDT PUNKT MARKERER UMBA/VIELJOKI. KART VED ALMA THUESTAD, KARTGRUNNLAG STATENS KARTVERK	425
FIGUR 9.1 FANGSTGROPANLEGG I FINNMARK. MERK KONSENTRASJONEN AV VED EIDET MELLOM TANA-VARANGER, SAMT ELVESYSTEMENE TANA- KÁRÁŠJOHKA/ÁNÁRJOHKA. KARTGRUNNLAG: STATENS KARTVERK, KART VED ALMA THUESTAD	457
FIGUR 9.2 FANGSTANLEGG PÅ VARANGERHALVØYA OG NEDRE TANA OG MANGEROMSTUFTER. KARTGRUNNLAG: STATENS KARTVERK, KART VED ALMA THUESTAD	458
TABELL 5.1 OVERSIKT OVER ALLE C14-DATERINGENE FRA PRØVEUNDERSØKELSENE I 2001	225
TABELL 5.2 MULTILOT AV KALIBRERTE C14-DATERINGER, PRØVEUNDERSØKELSENE 2001.....	226
TABELL 5.3 C14-DATERINGER FRA SKONSVIKA 2002-2004	227
TABELL 5.4 MULTILOT AV KALIBRERTE C14-DATERINGER FRA SKONSVIKA 2001-2004.....	228
TABELL 5.5 C14-DATERINGER FRA KONGSHAVN 2002-2004	229
TABELL 5.6 MULTILOT AV KALIBRERTE C14-DATERINGER KONGSHAVN 2002-2004	230
TABELL 5.7 KALIBRERTE C14-DATERINGER. LØKVIKA 2003.....	230
TABELL 5.8 MULTILOT AV C14-DATERINGER, LØKVIK 2003	231
TABELL 5.9 KRONOLOGI OVER GJENSTANDSKATEGORIER.....	269

Kapittel 1. Innledning

1.1 Bakgrunn

Denne avhandlingen handler om mangeromstuffer på kysten av Nord-Troms og Finnmark og er kronologisk avgrenset til mellomalder og tidlig nytid. Nedenfor redegjør jeg for selve prosjektet dette arbeidet inngår i; med oppstart og milepæler. Det omfatter en relativt lang periode, og har i tillegg et forspill som går lenger tilbake i tid. Gjennom feltarbeid og forskning, og ikke minst i forbindelse med private turer og ferdsel i kystområdene av Nord-Troms og Finnmark, hadde kjernen i prosjektgruppen, Bjørnar Olsen, Elin R. Myrvoll og meg selv over en årrekke blitt slått av kompleksiteten i kystnære kulturmiljøer i Nord-Troms og Finnmark. De eldre kulturminnene har landhevningen bidratt til å sortere i landskapet ganske godt i samsvar med et kjent arkeologisk prinsipp; det eldste ligger øverst i terrenget, så følger yngre faser på strandterrassene lavere i lendet. Vi delte en felles erfaring av å føle større usikkerhet i forhold til å gjenkjenne, kategorisere og plassere kulturminnene etterhvert som man beveget seg mot de lavest liggende områdene, nær dagens strandflate. «Stratigrafien» ble mer kompleks i kulturmiljøer som skriver seg fra de siste par tusen årene, i den forstand at forskjellige typer kulturminner med ulik datering relaterer seg til hverandre på en måte som kan beskrives som konglomerater heller enn en uniform fordeling av kjente elementer (sml Myrvoll 2012:77).

1990-tallet bidro riktignok med en viktig tilførsel av kunnskap om jernalderens kulturmiljø: hellegroper (Henriksen 1996), smale, grøftelignende nausttuffer (Nilsen 1995) og runde tuffer av Slettnestype (Hesjedal m. fl. 1996). Periodene etter jernalderen, mellomalder og tidlig nytid fikk mindre oppmerksomhet og gjensto med sin variasjon av tuffer og bosetningsspor som ikke uten videre lot seg plassere i kjente kulturhistoriske sammenhenger. Mange hustuffer fremsto dessuten som «fremmede» i disse landskapene, i noen grad fordi klassifisering etter innarbeidete arkeologiske skjema (les «hustype») syntes vanskelig. En type kulturminner sto særlig frem som et uforventet element i disse nordlige kulturmiljøene, nemlig en gruppe store og komplekse hustuffer vi valgte å kalle mangeromstuffer.

Med unntak av begrensede undersøkelser på Vadsøya ved Vadsø by på 1970-tallet og i Kirkegårdsbukt nær fiskeværet Forsøl og Hammerfest by på 1990-tallet, hadde ikke tuffer av

denne typen vært arkeologisk undersøkt før mangeromsprosjektet ble igangsatt i 2001. Disse små undersøkelsene hadde likevel resultert i noen få, men vel begrunnede indikasjoner på at bruken av disse spesielle husene kunne dateres tilbake til mellomalder og tidlig nytid. Den arkeologiske kunnskapen om kystområdene i Nord-Troms og Finnmark var generelt svært begrenset i forhold til de samme kronologiske periodene, og registreringsdataene som forelå demonstrerte tydelig at det manglet enhetlig nomenklatur til å beskrive slike tufter (Myrvoll 2012:4-5). Den primære grunnen til å gi seg i kast med dette prosjektet var et ønske om å bedre på denne situasjonen, ved å øke kunnskapen om mangeromstuftene spesielt, og forhåpentligvis samtidig skape et bedre utgangspunkt for fremtidig kulturminneforvaltning og forskning rettet mot mellomalder og tidlig nytid i kystregionene av Nord-Troms og Finnmark. Forberedelsene til en prosjektsøknad tok til i 1999, som ble ferdigstilt, sendt og innvilget det påfølgende året. Formell oppstart var f.o.m mars 2001 med en finansieringsperiode på fire år.

I dette kapitlet (kap.1.1.1) beskrives først «mangeromsprosjektet» og dets forløp. Siden presenteres en innledende definisjon av hva mangeromstufter er, sammen med presiseringer av hvor de finnes i landskapet og hvilket tidsrom de var i bruk. Kapitlet 1.2 omhandler avhandlingens problemstillinger, arkeologiske utgravninger, og noen begrensninger ved utgravningsresultatene. Betydelig empiri i form av skriftlig kildemateriale foreligger, og ikke minst faghistorisk forskning basert på dette. Dette er empiri som sammen med arkeologiske og arkeometriske data utgjør grunnlag for tolkninger i avhandlingen. I kap. 1.3. gis en meget kort oppsummering av den historiske konteksten i undersøkelsesområdet i mellomalder og tidlig nytid. Dette er ellers behandlet i større detalj i kapittel 8. I kapitlet 1.3.1 følger en redegjørelse for hvordan jeg som arkeolog har valgt å tilnærme meg historiske kilder. Kapittel 1.4 beskriver avhandlingen, og hvordan den er organisert

1.1.1 «Mangeromsprosjektet»

Prosjektet, som hadde tittelen «Kulturmiljøer fra jernalder og eldre historisk tid i Kystfinnmark. En undersøkelse med utgangspunkt i fenomenet mangeromstufter», ble igangsatt i mars 2001. For enkelhets skyld er prosjektet her omtalt som «mangeromsprosjektet». Prosjektet var ledet av Professor Bjørnar Olsen, ved Institutt for arkeologi og sosialantropologi (daværende Institutt for arkeologi) ved Universitetet i Tromsø. I tillegg til meg inngikk Elin R. Myrvoll som doktorgradsstipendiat. Sammen utgjorde vi kjernen i prosjektet, mens historiker Lars Ivar Hansen (universitetet i Tromsø), Thomas

McGovern (BioArchhaeology laboratorium, (nå: The Human Ecodynamics Research Center (HERC), City University of New York) var deltager i prosjektet fra starten av (for øvrige deltager i prosjektet se Olsen, Urbańczyk og Amundsen 2011:19-21). Gjennom McGovern's deltagelse fikk Colin P. Amundsen fra samme institusjon innpass i prosjektet. Han deltok i mesteparten av feltarbeidet, og analyserte beinmaterialet fra utgravningene som del av sitt eget doktorgradsprosjekt.

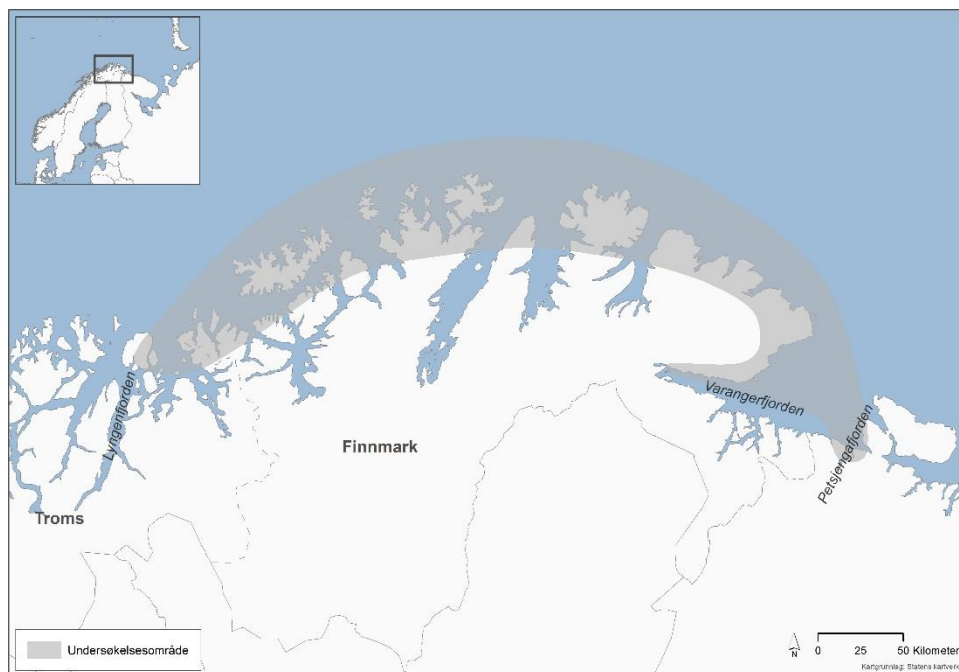
Prosjektet var finansiert av Norges forskningsråd under det strategiske programmet «Landskap i endring – bruk og forvaltning av kulturmiljø og naturressurser» (2000-2007), igjen organisert i området «Miljø og utvikling». Mitt prosjekt, «Kultur møte og identitet på Finnmarkskysten i tidlig historisk tid. Tolkninger basert på arkeologiske analyser av mangeromstuffer» inngikk i mangeromsprosjektet som et delprosjekt, også dette finansiert av forskningsrådet via forskningsrådets frie prosjektmidler. Disiplinært hadde prosjektet et arkeologisk tyngdepunkt, men analysen er foretatt innenfor en tverrvitenskapelig forståelse med betydelige bidrag fra bl.a. historie, zooarkeologi, botanikk og geofysiske/markkjemiske analyser.

Mangeromsprosjektets finansiering løp fra perioden mars 2001 - mars 2005. Foreløpige resultater fra mangeromsprosjektet ble presentert i artikler, bok og bokkapitler o.l. Blant disse er Amundsen m.fl. (2003), Hansen og Olsen (2004), Myrvoll (2006), Henriksen m.fl. (2006), Henriksen (2008). I 2008 disputerte Colin P. Amundsen over avhandlingen «Culture Contact, Ethnicity and Food Practices of Coastal Finnmark, Norway (1200 to 1600 A.D.)» (Amundsen 2008). Høsten 2011 ble boka «Hybrid spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses» (Olsen, Urbańczyk og Amundsen 2011) utgitt som en markering på at prosjektet var avsluttet. Elin Rose Myrvoll disputerte i 2012 over avhandlingen «I vårt bilde? Landskap og kulturminner, verdi og forvaltning». Store deler av avhandlingen var bygget på videreføring av mangeromsprosjektets målsettinger og erfaringer som ble gjort under hennes deltagelse i prosjektet (Myrvoll 2012). Avhandlingen besto i en kritisk gjennomgang av kulturminneforvaltningens redskaper, teori og praksis, samt konkrete forslag til bedre vern og forvaltning av kulturminner- og kulturmiljø. I analysen inngikk også vurderinger av hvordan sammenhengende og komplekse kulturmiljøer langs kysten av Finnmark fra jernalder og tidlig historisk tid er problematisk å håndtere innenfor dagens forvaltningspraksis (Myrvoll 2012). Endelig punktum for mangeromsprosjektet settes med denne avhandlingen.

Av tidslinjen og milepælene forstår man at det har vært et omfattende og vanskelig arbeide å fullføre, særlig for min del. Jeg skal avstå fra å diskutere akkurat dette nærmere her, men peke på et problem. Av ulike årsaker ble ikke mine manuskripter til ph.d. avhandlingen ferdig til å leveres til bedømmelse før utgivelsen av boka i 2011, noe som hele tiden var planen. Dette presenterte et dilemma, ettersom disse manuskriptene lå til grunn for deler av bokmanuset. For mesteparten av denne avhandlingen vil nok momenter være gjenkjennbare, men innbakt i en sammenheng som viser at det trengtes mer arbeid på disse (og her antydes vel en av de viktigste årsakene til at arbeidet har dratt noe ut i tid). For gjennomgangen av utgravningene i Kongshavn og av funn og kronologi i kapittel 4 og 5 har det vært spesielt lite å tilføye i forhold til bokmanuskriptene. Jeg fant det umulig å utelate eller skrive disse helt om, og valgte å inkludere dette til tross for at mye av dette er publisert tidligere.

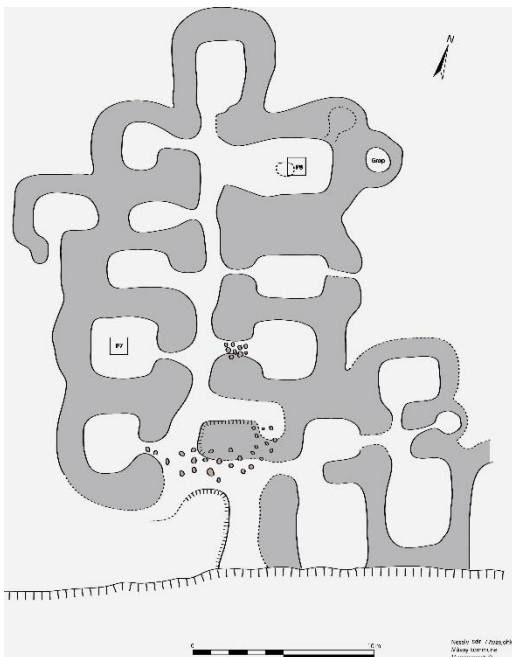
1.1.2 Forskningsobjekt og undersøkelsesområde

Mangeromstufter kjenner vi nå fra 23 lokaliteter med til sammen 35 anlegg. Den vestligste lokaliteten er Tofteelva i Skjervøy kommune noe øst for munningen av Lyngenfjorden i Nord-Troms. Den østligste lokaliteten befinner seg ved Soim, på østsiden av munningen til Pechengafjorden på Kola, Russland.

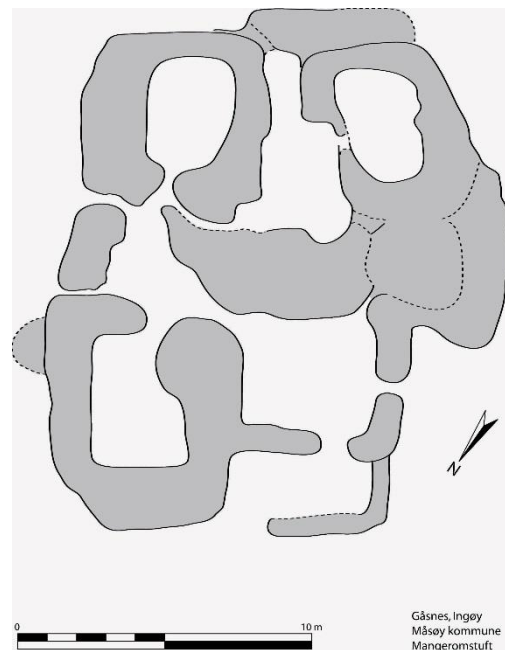

Figur 1.1 Oversikt over undersøkelsesområdet. Kart ved Alma Thuestad

De fortøner seg som til dels store ansamlinger av tufter omgitt av ytre veggvoller. De ytre veggvollene signaliserer sterkt at tuftene inngår i et kompleks, og omtales derfor i denne sammenhengen som rom. Anleggene kan variere i størrelse fra store komplekser bestående av ca. 20 rom, til små anlegg på fire – fem rom. Gulvnivåene er ofte senket i forhold til det omliggende terrenget, dette varierer imidlertid fra gulvflater som i hovedsak ligger plant med det omliggende terrenget, til gulvflater som opprinnelig var gravd ca. en meter ned i bakken. Anleggene med mest markant nedgravning av gulvnivået har også de mest markante veggvollene, som kan være over en meter høye. Veggvollene består av stein, torv, jord og hvalbein.

Figur 1.2 Neselva Sør. Symmetrisk mangeromstuft med sentral korridor. Tegn. M. Kutschera/A. Rocknak

Figur 1.3 Gåsnes. Mangeromstuft uten sentral korridor. Tegn. M. Kutschera/A. Rocknak

Ganger eller korridorer leder inn til anleggene, forbinder rom til hverandre og i varierende grad er det også mulig å se at det har eksistert adgangsmuligheter fra et rom til et annet ved å studere mangeromstuffer slik de fremtrer i terrenget i dag. Anlegg hvor korridorer utgjør den sentrale adgangen mellom rommene har jevnt over et langt mer symmetrisk grunnplan enn anlegg hvor adkomst først og fremst har skjedd via innganger direkte fra ett rom til et annet (se fig. 1.2 og 1.3). I kapittel 3 defineres mangeromstufte grundigere, og kriteriene for slik klassifisering drøftes.

Mangeromstuftenes kronologiske og geografiske avgrensning er naturlig nok bestemt av disse kulturminnenes kjente utbredelse og datering, kunnskap fremkommet i løpet av mangeromsprosjektet. Antydningene om dateringsramme til mellomalder og tidlig nytid som forelå ved igangsettelsen av mangeromsprosjektet, viste seg å bli styrket gjennom videre undersøkelser.

1.2 Problemstillinger, målsettinger og kilder

Mangeromsprosjektets overordnede mål er å forstå de sosiokulturelle og økonomiske prosessene bak mangeromstuftene og de kulturmiljøene de inngår i (Olsen 2000). De to hovedmålene for mitt prosjekt var fra oppstarten av å analysere mangeromstuftene bruk og kulturhistoriske sammenheng i lys av deres arkitektoniske form, samt å undersøke de lokale og eksterne forutsetninger for etableringen av denne hustypen.

Helt grunnleggende spørsmål må besvares for å møte målsetningene. Hva var mangeromstuftenes sosiale og økonomiske funksjon, og hvilke kulturelle opphav hadde de som bygde og bebodde kompleksene? Hvordan kan mangeromshusene relateres til interetniske kontekster og samhandling? Kan en komme nærmere en forståelse av mangeromshusenes oppkomst og utvikling gjennom en komparativ analyse av trekk ved samtidig byggeskikk i omkringliggende samfunn? Er det sammenheng mellom mangeromshusene og spor av andre, senere komplekse husformer som opptrer i kulturmiljøene langs kysten av Nord-Troms og Finnmark? Det var åpenbart at muligheten for å kunne gi svar på disse spørsmålene først og fremst forutsatte omfattende arkeologiske feltundersøkelser, men også mer detaljerte studier av historiske kilder for å kunne kontekstualisere de nye arkeologiske data (Olsen 2000).

1.2.1 Arkeologiske utgravninger. Geografiske og kronologiske begrensninger

Resultater fra de arkeologiske feltarbeidene sammen med zooarkeologiske, botaniske og geofysiske analyser bidro selvsagt til svært mye ny informasjon. Rent geografisk er de data avhandlingen i hovedsak bygger på fremkommet i forbindelse med undersøkelsene i Berlevåg kommune i Øst-Finnmark. Mangeromsprosjektet la opprinnelig opp til mer omfattende undersøkelser, som også skulle inkludere lokaliteter lenger vest i undersøkelsesområdet. Rent konkret pekte mangeromstuften i Kirkegårdsbukta (se kap. 3.4.3) seg ut som en aktuell lokalitet på grunn av den lette tilgjengeligheten i forhold til vei og annen infrastruktur. Nå viste det seg at utgravningene som ble startet opp i Berlevåg 2002 var utfordrende nok å fullføre innenfor rammene ressursene i prosjektet satte, og igjenfylling og opprydding ble

utført sommeren 2005, etter at finansieringsperioden til prosjektet var over. Det var utvilsomt i overkant ambisiøst å se for seg ytterligere utgravninger enn de som ble gjennomført. Det førte imidlertid til at mulighetene for å utføre komparative analyser mellom lokalitetene ikke er de beste.

En viss skjevhet i kronologisk dekning i resultatene fra utgravningene foreligger også, selv om dette trolig også gjenspeiler kulturhistorisk bruk og frekvens. Perioden ca. 1200/1250-1450 er klart best dekket i datagrunnlaget, mens en senere bosettingsfase fra tidlig nytid er mindre klarlagt. Denne ble påvist i den ene av de to omfattende utgravningene som ble gjennomført, i Kongshavn, mens lokaliteten i Skonsvika i sin helhet tilhørte mellomalder. Sporene av hus fra tidlig nytid i Kongshavn var dessverre også sterkt ødelagt av nyere tids tiltak, og utover at det mest sannsynlig dreier seg om en sekundær bosetting anlagt lenge etter at bruk av området i mellomalderen tok slutt, er det vanskelig å si noe om arten av den senere fasen av bosetting i Kongshavn. En mindre utgravning i en av mangeromstuftene i Løkvika, samt en prøvesjakt i mangeromstuften i Nordmannset, begge i Berlevåg kommune, viste også at bosetting der sannsynligvis skal dateres til ca. 1500 – 1630/50. Disse sistnevnte undersøkelsene bidro med kunnskap om de sene mangeromshusene, men var begrenset i omfang og synes i liten grad å ha dekket perioden ca. 1450 – 1500. Denne kronologiske lakunen i det arkeologiske datagrunnlaget for siste del av seinmellomalder gjør det problematisk å redegjøre for mangeromshusene i denne perioden, og inn i tidlig nytid. Kjennskapen til de øvrige lokalitetene består av dokumentasjon av tufter og prøveundersøkelser i et utvalg av disse (se kap. 3). Viktig informasjon har fremkommet som resultat av disse undersøkelsene, og bidrar til en viss grad og utfylle noen av hullene med henhold til geografisk og kronologisk skjevhet (kap. 3 og 5). Det er viktig å understreke at data fra registrering og prøveundersøkelser er basert på dokumentasjon av tuftenes morfologi (overflate) og begrensede prøveundersøkelser, og at resultatene herfra er antydende heller enn konkluderende.

1.3 Historisk kontekst og kildemateriale

Følgende kronologiske rammeverk legges til grunn i denne avhandlingen: Tidlig mellomalder ca. 1030 – 1130, høymellomalder ca. 1130 – 1350, seinmellomalder ca. 1350 – 1536, en tradisjonell inndeling av mellomalder i Norge (sml. Helle 1982). «Tidlig historisk tid» omtales i det følgende med en innarbeidet historisk fasebetegnelse: tidlig nytid. Denne er

vanligvis benyttet om tiden 1537-1814, tiden da Norge var lydrike, og siden underlagt dansk, kongelig enevelde til unionen med Danmark endte i 1814. Nord-Troms og Finnmarks integrasjon i norsk verdslig og religiøs administrasjon fikk et forløp som skiller seg ut fra resten av landet i løpet av mellomalderen. Den kronologiske inndelingen er først og fremst benyttet fordi denne inndelingen er innarbeidet i forskningssammenheng, og fordi den er hensiktsmessig i forhold til avhandlingens objekt. Referansene til jernalder og eldre faser i undersøkelsesområdet i avhandlingen følger innarbeidete kronologiske faseinndelinger (se Olsen 1994, Solberg 2003).

1.3.1 Kort om historisk kontekst

I jernalder og tidlig mellomalder virker kyststrøkene av Nord-Troms og Finnmark i liten grad å ha utgjort arena for aktører utenfra. Med unntak for Loppa øy i Vest-Finnmark, er det så langt ikke kjent at grupper utenfra, som for eksempel norrøne folk, slo seg ned i undersøkelsesområdet på permanent basis i løpet av denne tiden. Ottars beretning nedskrevet en gang mellom 871-899 indikerer at både norrøne og finske folkegrupper sporadisk befant seg i områdene for å handle med, og kreve tributt fra samene (se kap. 8). Denne virksomheten har trolig vært ført under forhold preget av tilnærmet likeverd (Olsen 2003), og mye tyder på at samenes tilknytning til overregionale nettverk i denne perioden i stor grad skjedde på deres egne premisser. Beskrivelsene av landskapsområdet «Finnmørk» i mellomalderkildene tyder på at befolkningen i Nord-Troms og Finnmark i all hovedsak besto av samer.

I løpet av høymellomalder endret dette bildet seg sterkt. Området ble i stadig større grad objekt for interesse fra de mellomalderens tilgrensende konge- og fyrstedømmer, kirkemyndigheter og de omfattende økonomiske nettverkene Hanseatene bygget opp. Sentralt i bestrebelsene for å oppnå herredømme over regionen lå rettighetene til å kreve inn skatt og handle med samene, og innledningsvis oppsto det rivalisering mellom fyrstedømmet Novgorod og dets aktører, og tilsvarende representanter for det norske kongedømmet og kirkeorganisasjon. Tidvis hadde denne rivaliseringen karakter av krigstilstand som førte med seg ødeleggelser og vold i undersøkelsesområdet og tilgrensende regioner, noe en bevart fredsavtale (og flere omtalte avtaler og annet kildemateriale) klart uttrykker. I fredsavtalen av 1326 er konfliktene forsøkt løst gjennom å bekrefte et fellesområde for handel og skatteinnkreving for Novgorods og Norges representanter, et område som sannsynligvis strakte seg fra kystområdene Lyngen til sørsiden av Kolahalvøya (se kap. 8). Bortsett fra at

det ikke er kjent mangeromstuffer øst for Pechengafjorden, sammenfaller felles skatteområdet på kysten av Nord-Troms og Finnmark med undersøkelsesområdet.

Fra norsk side pågikk etablering av fiskevær for en i hovedsak norsk befolkning i løpet av høy- og seinmellomalder innenfor undersøkelsesområdet. En rekke kapeller og en mellomalderborg (i Vardø) ble reist i tilknytning til værene. Trolig oversteg befolkningen i disse værene den samlede samiske befolkningen i Finnmark allerede på slutten av 1400-tallet. Utviklingen med tiltagende norsk befolkning og utbygging av verdslig og kirkelig administrasjon i fellesområdene kan ha vært en utløsende faktor for Novgorods militære initiativer. Sammenlignet med Norge hadde russisk og karelsk befolkning et ufordelaktig utgangspunkt for tilsvarende kolonisering og utbygging av administrasjon i dagens Finnmark og Nord-Troms på grunn av avstanden til Novgorods nordligste sentra på sørsiden av Kvitsjøen, en sjø som i tillegg fryser til om vinteren. De militære raidene kan ha vært ledd i mottiltak til norsk ekspansjon, samt å skaffe rom for virksomheten til egne handels- og skatteekspedisjoner med det logistiske apparatet dette måtte ha krevd.

I løpet av høymellomalder og inn i tidlig nytid er det uklare grenseforhold og rivalisering mellom de fremvoksende statene som utviklet interesse for disse nordområdene. Ulike kulturelle og etniske grupper involvert i komplekse og varierte samhandlingsnettverk preger undersøkelsesområdet. Områdets frontierstatus eller kjennetegn som «borderland» gjennom perioden (og senere, se Niemi 2009) har innebåret motsetningsfylte og konfliktpregete forhold, men også samhandling og utveksling mellom ulike etniske og kulturelle grupper. Denne konteksten har også lagt til rette for at kulturelle praksiser for fortolkning, forhandling og transformasjon, og dermed trolig også for prosesser kjennetegnet av kulturell hybridisering (sml. Naum 2010, se kap. 9).

Det historiske kildematerialet fra mellomalderen som direkte omhandler undersøkelsesområdet, eller er spesielt relevant for å forstå noen av prosessene som er skissert ovenfor, er lite, men variert. Lovtekster, diplomer, sagatekster, annalinnførsler, verdslige og religiøse aktstykker utgjør noe av dette materialet, som foreligger publisert og lett tilgjengelig. Tilfanget av kilder øker først i løpet av 1500-tallet i form av lensregnskap, jordebøker, varierte historisk-topografiske og etnografiske beskrivelser m.m., og kan betraktes som tiden da undersøkelsesområdet ble «skriftfesta» (Bratrein 2000:48). Skriftlig kildemateriale av slik

art er først og fremst benyttet i kap. 2, 7 og 8. Omfattende faghistorisk, filologisk, etnografisk og historisk-antropologisk litteratur foreligger der primærkildene er grundig kommentert, og denne litteraturen er selvsagt av avgjørende betydning for avhandlingen. Fremgangsmåten kan beskrives som «historisk arkeologi», og med dette mener jeg arkeologi som befatter seg med kontekster der empiri i form av skriftlig kildemateriale foreligger, og aktivt brukes i tolkningene av materiell kultur (Andrén 1997). Nærmest kommer vel tilnærmingen min tradisjonene Andrén beskrev som den historiske, kulturhistoriske, og i noen grad den arkeologiske tradisjonen (1997:126 ff.). De to første tradisjonene er beslektet, det handler i første rekke om å ta utgangspunkt i historiske tekster og forsøke å øke forståelsen av disse ved å undersøke arkeologiske objekter (som ikke er direkte beskrevet i kildene), eller omvendt. I forbindelse med historisk-topografiske og etnografiske kilders omtale av hus i Finnmark fra tidlig nytid, nærmer jeg meg den arkeologisk tradisjonen som kjennetegnes av at skriftlige kilder betraktes som analogier nyttige i tolkninger av arkeologisk kildemateriale (Andrén 1997:136-139). Den sentrale motivasjonen for tilnærmingen er Bratreins beskrivelse av kildefattigdommen relatert den eldre nordnorske fiskerihistorien. Denne må ifølge han møtes med å utnytte alle tilgjengelige kildene etter beste evne. Hans perspektiv var ført og fremst at historisk studier bør inkludere arkeologisk kilder i større grad enn han mente var tilfellet, og tilvarende at arkeologisk kildemateriale må tolkes i sammenheng med skriftlig kildemateriale, stedsnavn m.m. (Bratrein 2000:48).

Jeg har ikke faghistorisk bakgrunn, og det har naturlig nok konsekvenser i forhold til mulighetene til arkivstudier av eldre historisk kildemateriale som ikke er publisert. Den tverrvitenskapelige organiseringen av mangeromsprosjektet gjorde at faghistorikere som Lars Ivar Hansen og Håvard Dahl Bratrein har vært tilgjengelig for råd og gode innspill i en lang rekke sammenhenger. Det er likevel slik at manglende kompetanse i å tolke tekster og behandle disse kritisk etter spesifikke metoder som kjennetegner historiefag nok likevel er synlige i fremstillingen mine (sml.Andrén184-185).

1.4 Avhandlingens struktur

Avhandlingenes form speiler på mange vis tilnæringsprosessen til mangeromstuftene som forskningsobjekt i løpet av en lang prosjekt- og skriveperiode. Dette resulterte i en nokså tradisjonell tredelt struktur på avhandlingen. Kapittel to og tre er en utvidet introduksjon til fenomenet mangeromstufter, med forskningshistorie fulgt av beskrivelse av metode, resultater

og foreløpige tolkninger i forbindelse med de innledende undersøkelsene av mangeromstufter. Den andre delen er en mer rendyrket empirisk del der kapittel fire, fem og seks beskriver metode, analyse og resultater i tilknytning til de mer omfattende undersøkelsene av mangeromstuftene i regi av mangeromsprosjektet. I tillegg oppsummeres resultater fra prosjekter med problemstillinger og tema som dels overlapper prosjektets faglige fokus. Den siste delen av avhandlingen; kapittel sju, åtte og ni består av mer inngående drøftinger av arkeologisk og historisk empiri relevant for mangeromshusene, som bygger opp om en oppsummerende og konkluderende tolkning i kapittel 9. Nedenfor følger en beskrivelse av kapitlene i større detalj.

1.4.1 kapittel 2-3

Det andre og tredje kapitlet i avhandlingen kan beskrives som en gjengivelse av den innledende fasen i prosjektet, det vil si arbeidet med å bli kjent med hva som eksisterer av tidligere tolkninger av tuftene og hvordan denne kunnskapen sto seg mot våre egne resultater fra de innledende undersøkelsene i mangeromsprosjektet.

Kapittel to handler om forskningshistorien knyttet til mangeromstuftene. Målsettingen med denne delen av avhandlingen er å situere mitt eget forskningsprosjekt gjennom en historisk utredning av hva som tidligere er gjort av lærd og vitenskapelig forskning med relevans for mangeromstufter. Denne gjennomgangen viser en lang historie, der en mangeromstuft er beskrevet i kilder allerede fra slutten av 1600-tallet. Det er imidlertid lange perioder der mangeromstufter faller helt ut av det lærde og vitenskapelige interessefeltet. Dette er et problem jeg forsøker å gi en forskningshistorisk forklaring på, noe som gjorde det nødvendig med refleksjoner omkring kulturhistorisk forskningshistorie utover den som konkret omhandler mangeromstufter.

Kapittel tre er en beskrivelse av de innledende undersøkelsene av mangeromstufter og kulturmiljøene de inngår i. I denne fasen ble det utført registrering og dokumentasjon av tufter, prøveundersøkelser av utvalgte mangeromstufter, pollenbotaniske undersøkelser og en innledende zooarkeologisk analyse av beinmateriale fra prøveundersøkelsene. Her presenteres tuftene nøyere, både i forhold til hvordan de fremstår i landskapet og resultatene fra de innledende undersøkelsene. Det er til slutt funnet plass til betraktninger om noen uløste problemer i forhold til klassifisering og definisjon av mangeromstufter.

1.4.2 kapittel 4- 6

Kapittel fire, fem og seks omhandler mer omfattende utgravninger og analyser gjort i forbindelse med prosjektet, samt redegjørelse for resultater fra andre undersøkelser med direkte relevante for mangeromstuftene. Kapittel fire redegjør for utgravninger i Skonvika, Kongshavn, Løkvik og Nordmannset, alle i Berlevåg kommune. Resultatene er supplert med funn fra geofysisk kartlegging lokalitetene utført av Krzysztof Misiewicz. I tillegg til disse undersøkelsene som ble foretatt i regi av mangeromsprosjektet, er også resultatene fra en undersøkelse i en naustuft i 2006 i Skonsvika utført i regi av Gørill Nilsen (Institutt for arkeologi og sosialantropologi, UIT) og Stephen Wickler (Tromsø Museum, Universitetsmuseet).

Kapittel fem handler om funnbeskrivelser og kronologi. Gjenstandene er vurdert i forhold til proveniens og kronologi, og sammenstilt med rekken av daterte kullprøver. Til sammen gir disse kildene pekepinn om mangeromstuftenes kronologiske plassering.

Det sjette kapitlet redegjør for resultatene fra zoo-arkeologiske analyser utført av Colin P. Amundsen, pollenbotaniske analyser av Christin Jensen, geomikromorfologi av Ian Simpson og Paul Adderley og analyser av makrofossiler (og geofysikk) i jordprøver fra Skonsvik og Kongshavn, utført av Miljöarkeologiska laboratoriet ved Umeå Universitet ved Roger Engelmark.

1.4.3. Kapittel 7-9

Det sjuende, åttende og niende kapitlet fungerer som avhandlingens fortolkende del. I kapittel sju behandles skriftlig kilder om boligformer langs kysten av Nord-Norge fra seinmellomalder til tidlig nytid, og diskuteres opp mot informasjonen om mangeromstuftenes arkitektur som har fremkommet i løpet av prosjektet. I kapittel åtte sammenfattes den historiske konteksten mangeromstuftene oppsto i, mens kapittel ni er ment å samle trådene fra de to foregående kapitlene så vel som avhandlingen for øvrig. Dette kapitlet er spisset inn på avhandlingens hovedmålsettinger og problemstillinger, og består av drøftelser omkring økonomiske, politiske, sosiale og kulturelle forhold som gjorde seg gjeldene i forbindelse med oppkomst og utvikling av mangeromshusene. Ikke minst er kapitlet også viet tolkninger av hvem som brukte disse spesielle boligene.

Kapittel sju består av en samling kommenterte kildekrifter som beskriver bolighus på kysten av Nord-Norge, for så å følges av en oppsummering av mangeromshusenes konstruksjon. Geografisk tyngdepunkt av beskrivelsene er Finnmark fylke, og tidsmessig stammer beskrivelsene fra 1500-tallet til 1700- og begynnelsen av 1800-tallet. Elementer i de historiske beskrivelsene gir grunnlag for sammenligning med konstruksjonstrekk utledet av mangeromstuftenes morfologi og resultater fremkommet gjennom våre utgravninger. Mulige arkitektoniske forbindelseslinjer drøftes på slutten av kapitlet. I kapitlet diskuteres også hvorvidt trekk ved kystens og fiskeværernes arkitektur fra seinmellomalder/tidlig nytid kan ha et opphav i mellomalderens mangeromstufter.

Det åttende kapitlet er en beskrivelse av historisk kontekst som hovedsakelig dekker tidsrommet mangeromstuftene opptrer i. I begynnelsen av kapitlet er landskapsbenevnelsen Finnmørk i historisk kontekst drøftet, og i den sammenheng starter drøftelsen med Ottars beretning og situasjonen i vikingtid. Andre temaer er blant annet bakgrunn og forklaringsmodeller på det økonomisk-demografiske fenomenet som gjerne er omtalt som fiskeværskolonisasjon og områdets tilknytning til interessesfærene knyttet til henholdsvis norsk og russisk/karelsk rivalisering over herredømmet over undersøkelsesområdet. Sentralt i dette bildet er retten til å kreve skatt og handel med samene i undersøkelsesområdet.

Lokale og eksterne forutsetninger for oppkomsten av mangeromshusene, funksjon, og ikke minst hvilke kulturelle kontekster en kan se for seg brukerne av disse husene i, er tema for kapittel ni. Trådene fra avhandlingen som helhet er forsøkt samlet i avslutningen av dette kapitlet, etter en gjennomgang av teori som kan hjelpe til å forklare oppkomst og utvikling av mangeromshus som fenomen.

Avhandlingen avsluttes med kapittel 10; en kort oppsummering av avhandlingen og dens konklusjoner.

Kapittel 2 Forskningshistorie

2.1 Innledning

Mangeromstufter har lenge vært kjent i Nord-Norge. Sammen med urgraver, fangstanlegg, og «Trojborger» (labyrinter) er en mangeromstuft blant de første oldtidslevningene fra Finnmark som ble beskrevet. Dette fremgår av de første topografiske beskrivelsene som kjennes fra dette området av landet, og i den første historiefremstillingen fra Finnmark ble en mangeromstuft nær Kjølnes i Berlevåg kommune viet stor plass, anlegget som heretter i avhandlingen blir omtalt som *mangeromskomplekset* i Kongshavn (Harøe 1934 [1683], Lilienskiold 1945[1698-1702]). Til tross for dette tok det lang tid før mangeromstuftene ble inkludert i oversiktene over kulturminnene i Finnmark og Nord-Troms og tema for de første fagutdannede arkeologene som hadde Finnmark som forskningsområde.

I dette kapittelet fremstilles to hovedformer for faglig oppmerksomhet rettet mot mangeromstufter. Den ene formen tilhører en fase før arkeologi og historiefagene generelt var etablert som vitenskapelige disipliner, der én mangeromstuft er sentral i historiefremstillingene av Finnmark. Den andre fasen tilhører de konsoliderte fagdisiplinenes tid, der mangeromstufter får en spesielt tung fødsel som faglig objekt i historievitenskapene historie og arkeologi.

Kapittel 2.2 til og med 2.4 er en gjennomgang av mangeromstuftene i forskningshistorien fra 1683-1996. Fremstillingen er forsøkt holdt nøktern, der fokuset er satt på beskrivelser av mangeromstuften på Kjølnes slik de er tilgjengelige i kildene, og siden også hvordan andre tufter vi har definert som mangeromstufter ble erkjent som arkeologiske kulturminner, hovedsakelig utover 1900-tallet.

Kapittel 2.5 tar for seg de åpenbare bruddene en så lang forskningshistorie viser. For mangeromstuftenes tilfelle tok det veldig lang tid før de ble erkjent som reelle kulturminner, og selv ikke oppkomsten og konsolidering av historiske vitenskapsdisipliner som historie, arkeologi, folkloristikk m.m. på 1800- og tidlig 1900-tallet bidro positivt til dette. Snarere tvert om, for det er ikke før i løpet av siste halvdel av 1900-tallet at en reell arkeologisk interesse ble rettet mot mangeromstufter. Kapitlet avsluttes med noen kommentarer til

mangeromsprosjektets egen plass i denne sammenhengen. Resten av dette innledningsdelen er viet refleksjoner over forskningshistorie som del av en arkeologisk avhandling.

2.1.1 Den forskningshistoriske delen av en avhandling

Forskningshistorie er en vanlig og ofte nødvendig del av en arkeologisk avhandling, og kan gjerne ses som en fastlagt underliggende struktur for hvordan en arkeologisk avhandling skal skrives, en av mange litterære grep som bør tas i bruk for å gi teksten faglig autoritet (sml. Hesjedal 2000:18-21). I tråd med Hesjedal kan forskningshistorie betraktes som et virkemiddel som i seg selv tenderer mot presentisme. Med det menes at man plasserer sin tekst strategisk i forhold til det som er skrevet før. Som det foreløpig siste bidraget innenfor et felt innenfor arkeologisk forskning er det vanskelig å unngå å gi inntrykk av at man leverer tilførsel av kunnskap eller faglig raffinement i forhold til tidligere bidrag (sml. Gustafsson 2001:195). Et slikt fokus på strategisk-retoriske virkemidler i en vitenskapelig avhandling, for eksempel i form av forskningshistorie, kan gi inntrykk av en kynisk praksis. Selv om dette kritiske blikket godt kan rettes mot all arkeologisk tekstproduksjon medga Anders Hesjedal at analysen av eldre tekster lettere havner i et slikt perspektiv. Ens egne tekster har nødvendigvis ikke samme virkningshistorie, og det kan alene av den grunn bli vanskelig å vurdere seg selv kritisk (Hesjedal 2000:12-13). I analysen over tidligere nasjonale fremstillinger av samisk historie konkluderte Hesjedal med at problematisering og analyse over strategier innen vitensutøvelse i seg selv er nødvendig for å kunne gjøre et oppgjør med tradisjoner innen arkeologifaget som har bidratt til å hindre nye innsikter å vinne plass (Hesjedal 2000).

I boka «Arkeologihistoria som historia och arkeologi» fra 2001 foretok Anders Gustafsson et analytisk skille mellom det å produsere et historisk arbeide der arkeologi er tema (Arkeologihistoria som historia), og arbeider som primært benytter faghistorie som en inngang til et konkret arkeologisk fortolkningsprosjekt (Arkeologihistoria som arkeologi). Arkeologihistorie som historie vil derfor i større grad dreie seg om rene historiografiske og vitenskapsteoretiske problem, enn i arkeologihistorier som utgjør en del av argumentasjonen i en avhandling (Gustafsson 2001:100ff.). Også Gustafsson fremhevet arkeologihistorie som en særskilt egnet part av en avhandling til å posisjonere seg i forhold til bestemte forskningstradisjoner, enten ved å tone flagg og erklære allianser eller ved å markere opposisjon (Gustafsson 2001:33-36).

For Gustavsson er det et poeng at arkeologihistoria ikke er vesentlig forskjellig fra annen utvelgelse av empiri, teoretisk rammeverk og lignende som all arkeologisk tolkning er basert på, og en forskningshistorisk del av en arkeologisk avhandling er derfor ikke mer «kynisk» enn andre deler (Gustafsson 2001:195). For meg virker Gustafssons analytiske skille mellom arkeologihistorie og arkeologi som historie fornuftig, ikke minst fordi Gustafsson beskrev overgangene mellom formene for arkeologiske vitenskapshistorie som glidende (Gustafsson 2001:104). Arkeologihistorie som historie er en virksomhet som innebærer langt større mulighet for omfattende litteraturstudier i et avansert historiografisk-vitenskapsteoretisk perspektiv, sammenlignet med arkeologihistoria som arkeologi. Den forskningshistoriske delen av en avhandling skal i størst mulig grad fokusere på hva som er relevant i forhold til sitt objekt, og kan tillate seg større grad av eklektisme både når det gjelder utvalg av felt innen vitenskapelige disipliners dannelses- og utviklingshistorier, og vitenskapsteoretisk perspektiv i forhold til fremstillingen av faghistorie.

2.1.2 Mangeromstuftenes forskningshistorie

Den tilnæringsmåten jeg har valgt i dette kapitlet kan kalles «mangeromstufter som arkeologihistorie» (jfr. Gustafsson 2001:103ff.). For å gjøre denne arkeologihistorien overkommelig måtte analysen snevres inn til et spesielt felt som er sentralt i avhandlingen, mangeromstuftene og hvordan disse er behandlet i lærd og vitenskapelig kontekst fra slutten av 1600-tallet til ca. år 2000. Her vil dels faginterne, dels fageksterne forhold som kan ha virket inn på mangeromstuftenes plass i Finnmarks historie bli vurdert, forhold som alle har virket inn på sentrale begrunnelser til mangeromsprosjektet under oppstarten i 2001. Fra og med kap. 2.5 bryter jeg denne tematisk og kronologisk ordnete fremstillingen for å søke forklaringer på hvorfor det tok så lang tid å komme til erkjennelse av mangeromstufter som et arkeologisk kulturminne. Dette er et grep som beveger seg i retning av en mer analytisk forskningshistorie, eller «arkeologihistoria som historia» ettersom mulige forklaringer på mangeromstuftenes utelatelse fra faglig diskurs må søkes i trekk ved utvikling og etablering av de historiske vitensdisiplene i Norge, deriblant arkeologi. Fremstillingen er imidlertid ingen omfattende disiplineringshistorie, men tar utgangspunkt i forhold som jeg anser som avgjørende for at bruddet i faglig interesse for mangeromstufter kunne bli så markant.

2.2 Finnekonger og Kjølnesruiner.

Finnmark er godt representert i den historisk-topografiske litteraturen fra slutten av 1600- og 1700-tallet. Hovedparten av de bevarte skriftene i denne tradisjonen har sine opphavspersoner i den såkalte Vadsøkretsen, en gruppe intellektuelle, litterært orienterte embetsmenn med sete i Vadsø, Øst-Finnmark (Niemi 1993). De tre hovedpersonene i denne kretsen er Ludvig Christensen Paus (1652-1707) som befant seg i Finnmark fra 1682 til han døde, hvor han virket som prest i Vadsø og Vardø, og i en periode prost i Øst-Finnmark. Niels Tygesen Knag (1661-1737) ble utnevnt til sorenskriver og etter hvert også fogd i Øst-Finnmark, og oppholdt seg der fra 1685-1695 (Tronstad 1981:51, Niemi 1993:53). Mest sentral i denne kretsen var amtmann Hans Hansen Lilienskiold (ca.1650-1703). Lilienskiold ble utnevnt til amtmann i 1684, og deltok året etter i deler av høringene i forbindelse med Lindenowkommisjonens oppdrag, og var siden residerende amtmann i Vadsø fra 1687-1701 (Niemi 1983:261). Knag førte blant annet tingboken for kommisjonen (Tronstad 1981:51). Disse tre sto for en uvanlig omfattende litterær produksjon på slutten av 1600-tallet sammenlignet med andre deler av Nord-Norge, en produksjon som fikk virkninger for topografisk og historisk litteratur langt ut utover deres samtid (Niemi 1983, 1993:55-62, 70).

Samlet satt de tre i Vadsøkretsen på betydelige ressurser i form av utdanning, regional kunnskap, og nettverk knyttet til deres bakgrunn i embetsmannslekter i Bergen og på Vestlandet. Historiske kilder, sagn og tradisjoner ble i noen grad assosiert med konkrete kulturminner i landskapet. Dette gjelder spesielt mangeromstuften i Kongshavn, Berlevåg kommune. I kildene fra slutten av 1600-tallet er dette kulturminnet stedfestet til Kjølnes. Dette er i dag navn på neset noe øst for dagen Kongshavn, men det er uten tvil mangeromstuften som eksisterer i dag som ble beskrevet i de eldre kildene (Simonsen 1976).

I den historisk-topografiske tradisjonen som Vadsøkretsen grunnla ble dette ruinkomplekset tolket som rester etter den siste finnekongens sete i et delvis autonomt kongedømme i Finnmark. Denne personen er kjent som Martin finnekonge. I samme tidsperiode ble det utarbeidet samlede norgeshistorier skrevet av autoriteter med status som historiografer, eller spesialister i eldre historie. Disse norgeshistoriene vektla betydningen av Martin finnekonge som en viktig aktør i forbindelse med at Finnmark ble underlagt det norske kongedømmet og norsk jurisdiksjon i mellomalderen, men nevnte ikke mangeromskomplekset i Kongshavn eller folklore knyttet til disse ruinene.

2.2.1 Mangeromstuffer og historieskriving fra slutten av 1600

Mangeromstuffer er første gang kjent omtalt i et håndskrift skrevet av rådmann i Bergen i perioden ca. 1681-1697, Christen Bertelsen Have (? – 1704)¹. Have representerte Magistraten i Bergen som på det tidspunktet hadde ansvaret for administrasjonen i Finnmark, med både plikt og rett til å sende Have på inspeksjonsreise til Finnmark i 1683 (Brendel Utne og Solberg i Nord-Norske samlinger 1934:66, Tronstad 1981:166). I en Finnmarksbeskrivelse basert på informasjon fra disse reisene omtalte Have Kjølnes nær Berlevåg i kort sammendrag: «Der har i gamle dage boet Folch, oc staaet it Slot, som for lang tiid er øde» (Harøe 1934[1683]:68). Kildene til denne opplysningene kan Have selv ha kommet over under inspeksjonsreisen for eksempel under samtaler med lokalkjente folk. Det kan heller ikke utelukkes at det var en opplysning han fikk fra Ludvig C. Paus, som på dette tidspunktet hadde etablert seg i Vadsø. En annen mulighet er at en annen av rådmennene i Bergen, Hans Jensen Ørbech, som var fogd i Finnmark 1641-1663, kan ha bidratt med disse opplysningene. Ørbech var forøvrig svigerfar til Ludvig C. Paus, og deltok på Vadsøtinget i 1681 på vegne av Magistraten (Niemi 1983:261, 1993:56). Det er dermed mulig at Ørbech både kan ha sørget for at Paus fikk stillingen som prest i Vadsø (Niemi 1993:53), og bidratt med informasjon om forholdene i Finnmark som kan ha inkludert de merkelige historiene om Kjølnes. Det er i alle fall sikkert at fornminnene på Kjølnes har vekket stor interesse blant embetsmenn som hadde Finnmark som sitt ansvarsområde senest fra begynnelsen av 1680-tallet.

I Øst-Finmarkens beskrivelse ført i pennen av Niels Tygesen Knag ca. 1690 ble Kjølnes skildret mer inngående enn Haves korte oppsummering. Restene av en oppmurt brønn og brede murer ble beskrevet som fysiske spor etter et angivelig gammelt slott (Knag 1934[1690]:62). I tillegg inneholder Knags beskrivelse en kort gjennomgang av innholdet i en lokal vise knyttet til ruinene hvor det het at en «engelsk herre» slo en konge i hjel på stedet, og deretter brant ned slottet hans (Knag 1934[1690]:62). I følge Niels Knag var stedet ikke lenger bebodd, noe han forklarte med at havneforholdene var for farlige i dårlig vær (Knag 1934[1690]:62). Den siste opplysningen tyder på at han selv var kjent i området eller baserte vurderingen på opplysninger fra informanter som kjente til de generelt vanskelige havneforholdene mellom Berlevåg og Sandfjorden. Foruten bemerkningen om

¹ Navnet er feilaktig anført som Christen Berstelsson Harøe i Brendel Utne og Solberg 1934:66 ff. Kilderefereringen til «Harøe» beholdes i teksten, selv om det riktige navnet altså er Have (Tronstad 1981:166).

havneforholdene er samme opplysninger oppgitt av Knag i hans «Jorde-boeg og mandtal» fra 1694 (1932:37).

I det omfattende historisk-topografiske verket *Speculum Boreale* ferdigstilt 1698-1702 omtalte også amtmann Hans Hansen Lilienskiold ruinene på Kjølnes, og i adskillig større detalj enn Have og Knag. *Speculum Boreale* ble ikke gitt ut i Lilienskiolds samtid, men representerte en litterær prestasjon som i alle fall ikke unngikk oppmerksomheten til senere generasjoner av embetsmenn i Finnmark (Niemi 1993). Det er heller ikke tvil at både Paus og Knag har bidratt i arbeidet (Niemi 1993). Lilienskiold skrev ned folkevisen Knag omtalte i 23 vers, «Digt om kongens datter af Kiølnæs, tillige oc om slottits undergang» (Lilienskiold 1945 [1698-1702]:309-311). Visen bærer preg av gjendikting til Lilienskiolds barokke dansk, men står som den eneste kjente folkevisen etter norsk mellomaldertradisjon overført til et Finnmarkslandskap, komplett med begreper og uttrykk velkjent i nordnorsk kystspråk så vel som stedsnavn i Berlevågområdet (Bakke 1976:5-6 Liestøl 1923, Krogh 1999).

2.2.2 Lilienskiolds historiske tolkning av mangeromskomplekset i Kongshavn

Lilienskiold tolket Kjølnes i en historisk sammenheng hvor kjennskapet til ruiner og den ovennevnte folkevisen var sentral. Det spesielle i denne sammenhengen er at begivenhetene visen formidler så entydig er knyttet til mangeromskomplekset i Kongshavn, eller «Kjølneskongens slott» (Simonsen 1976, Krogh 1999:37). Stedet der komplekset er lokalisert heter altså Kongshavn i dag, og ligger om lag 800 meter vest for Kjølnes fyr. Lilienskiolds beskrivelse av stedet tilsier at han vært på stedet og sett ruinene selv (se fig.2.1). Han omtalte brønnen og beskrev ruinene, men vurderte havneforholdenes betydning for bosetting i mer positive ordelag sammenlignet med Knags beskrivelse: «Oc siunis vell denne Stæd for dis større Sickerhed derfor at maa haffve voren udvalt, oc for den rene prospect mand derfra lige udj det dybe Haff kunde haffve» (Lilienskiold 1945[1698-1702]:311). I Kongshavn er det en liten og unnselig naturhavn, eller «keile» på nordnorsk. Denne keila er en marginal, men effektiv naturhavn i et kyststrekk som ellers gir svært vanskelig landing fra sjøs. Lilienskiold må ha sett denne havna ved selvsyn eller i alle fall hatt tilgang til detaljert lokalinformasjon for overhodet å kunne formidle denne landskapsinformasjonen. At Knag konkluderte motsatt behøver ikke bety annet enn at han så stedet i en periode med tung sjø eller dårlig vær. Under slike forhold er havna livsfarlig.

I et kapittel i *Speculum Boreale* kalt «Finmarchens urgamble Regierings-stand», forutsatte Lilienskiold et slags finnekongevælde i mellomalder, med mangeromskomplekset i Kongshavn som vitnesbyrd på fire navngitte finnekongers residens (Lilienskiold 1945[1698-1702]:308). Av disse fire, *Tengil, Sner, Motle og Maarten*², er sistnevnte omtalt i detalj som den siste finnekonge. Inntil 1313 så Lilienskiold for seg at Finnmark hadde vært et selvstendig rike, og presenterte en tolkning av hendelsesforløpet bak innlemmelsen av Finnmark i det norske kongeriket. Martin finnekonge møtte Kong Håkon 5. i 1313 der et avgjørende forlik skal ha blitt inngått: «dis venligere forening med kong Haagen Udj Bergen besluttede, ia effter hvis afgang Finmarchen siden med Norgis-Rige bleff incorporerit» (Lilienskiold 1945[1698-1702]:308).

Figur 2.1 Lilienskiolds akvarell over «Kjølneskongens slott». Med tillatelse fra Finnmark fylkesbibliotek

² Lilienskiold opererte med mange navn på denne siste finnekongen; Maarten, Morten, Martini, Martinus osv., så for enkelhetsskyld brukes navnet Martin finnekonge fra nå av.

Dette forliket innebar innlemmelse av Finnmark under norskekongen, og kom til som følge av tilbakeholdt finnskatt, som først fikk innkrevd etter at kongen sendte islendingen «Gisser Galle» (Gissur Bjarnarson Galli 1269-1370) til Finnmark i 1313 (Lilienskiold 1945[1698-1702]:126, 152). Samtidig skal Gissur ha overtalt Martin finnekonge til å komme til kong Håkon 5. Magnusson for å be om fred. At Finnmark var en del av arvekongedømmet over 300 år før Lilienskiolds tid ble gjentatt flere steder i *Speculum Boreale* (1945[1698-1702]:95, 96, 126, 152, 308). Lilienskiold stedfestet møtet mellom Håkon 5. Magnusson og Martin finnekonge til Bergen, men oppga ikke kilde til denne detaljopplysningen (1945[1698-1702]:308). I følge Lilienskiold døde Martin finnekonge i 1313 eller 1317³, men det er heller ikke referert kilder til denne opplysningen (Lilienskiold 1945[1698-1702]:96).

2.2.3 Lilienskiolds kilder. Arngrim Jonsson og Ole Worm

Det hefter generelt noe usikkerhet til hvilke kilder Lilienskiold brukte i sin historieskriving (Bratrein 2001a), men Lilienskiolds henvisninger til «Norgis Crøniche» er en omskrivelse av tittelen til verket «Snorre Sturlesøns Norske Kongers Chronica» av Peder Claussøn Friis (1545-1614), som ble utgitt av Ole Worm i 1633. Denne referansen er direkte knyttet til hans historieutlegning angående de gamle finnekongene.

Ole Worm (1588-1654) føyde til en beskrivelse av regjeringstiden til kongene mellom 1263-1387, ettersom Friis endte sin krønike med Håkon Håkonsson. Worm var mest sannsynlig eneforfatter til denne fortsettelsen i historieverket (Jørgensen 2009:224). Dette er et verk Lilienskiold har benyttet seg av i de fleste av utlegningene om den eldre norgeshistorien i *Speculum Boreale*, og i noen tilfeller vist til korrekt sidetall for boken for hendelser i mellomalderen etter 1263 (Lilienskiold 1945[1698-1702]:126, 152). Worms kilder til hans tilføyelse i «Snorre Sturlesøns Norske Kongers Chronica» inkluderte blant annet *Supplementum Historia Norvegiae*, en oversikt skrevet av Arngrimur Jónsson (1568-1648), rektor på katedralskolen på Hólar. Denne oversikten ble sendt til kongelig historiograf i København, Niels Krag, i 1597 (Benediktsson 1957:44). Det er sannsynlig at Worm hadde dette kildeskriftet tilgjengelig senest i 1630 (Benediktsson 1957:190). *Supplementum Historia Norvegiae* inneholder opplysninger fra Flatøybokens annaler som Jónsson har behandlet på en selvstendig, fortolkende måte. Flere steder har han plassert opplysninger som er ført på

³ Det er mulig det er feilaktige eller unøyaktige gjengivelser av årstall, altså slurv hos Lilienskiold selv som er skyld i forvirringen om når Martin døde. Det virker likevel klart at Lilienskiold mente Martin finnekonge døde relativt kort tid etter møtet i Bergen

forskjellige år i annalene sammen, alt ettersom hva han syntes passet (jfr. Bibliotheca Arnamagnæana XII, Benediktsson 1957:221). Dette er tilfellet med opplysningene om Gissur Galle, Martin finnekonge og Håkon 5 Magnusson. Imidlertid skilte Jónsson klart mellom årene for hendelsene:

1311. Solverunt Finmarchii Norvego Tributa Perfidé diuqve retenta, præposito itineris Gyssero Galle Islando, pvi etiam persvasit, ut Martinus Finmarchiorum Regulus culpam deprecaturus Haquinum inviseret Anno 1313 (I 1311 har finnmarkingene betalt til den norske (konge) skatter (som) på utro (snedig?) vis og lenge (var) holdt tilbake idet islendingen Gysser Galle, reisens leder overtalte også Martinus Finnmarkingenes småkonge å oppsøke Håkon i året 1313 for å be om å forskånes for straff.⁴)

I Worms gjengivelse har hendelsene fått en mer direkte sammenheng ved at både Gissur Galles finneferd og Martins reise til kongen bevisst eller ubevisst ble tidfestet til året 1313⁵ (i Friis 1633: 833-834):

De af Finmarcken havde i langsommelig tid dylt hvis Skat de burde gifue til kongen aff Norge/bleff derfor dette aar affsent en Islender ved naffn Gysser Galle at hand samme Skat skulle aff dennem indfordre. Hand med sit Selskab drog der hen/oc forskaffede det saa/at de godvilligen betalde hvis de vaare skyldig/oc ofuertalde Martinum Finnernis konge/at han drog til k. Hagen/oc bad om Forladelse/ for saadan deris Forseelse (Worm i Friis 1633:834).

2.2.4. Lilienskiolds kilder II. Tormod Torfæus

Ole Solbergs kommentarer til utgivelsen fra 1945 viser til at mange latinske sitater i Speculum Boreale kan gjenfinnes mer eller mindre ordrett i første bind i den store norgeshistorien av

⁴ Jeg skylder Synnøve Des Bouvrie denne oversettelsen som jeg har prøvd å overføre til et slags norsk ovenfor: «1311. Solverunt Finmarchii I 1311 HAR FINNMARKINGENE BETALT Norvego TIL DEN NORSKE (KONGE?)Tributa Perfidé SKATTER [SOM VAR] PÅ UTRO (SNEDIG?) VIS diuqve retenta, OG LENGE HOLDT TILBAKE præposito itineris Gyssero Galle Islando, IDET ISLENDINGEN GYSSER GALLUS VAR REISENS LEDER pvi etiam [pvi feil for: qui ? i det tilfellet:] SOM OGSÅ persvasit HAR OVERTALT (Martinus),ut Martinus Finmarchiorum Regulus AT (han Martinus) FINNMARKINGENES (han) SMÅKONGE MARTINUS >culpam deprecaturus Haquinum - FOR Å BE OM Å FORSKÅNES FOR STRAFF ->inviseret Anno 1313» SKULLE OPPSØKE HÅKON(?) I ÅRET 1313.

⁵Øystein Rian har redegjort for den forhåndssensur Ole Worm benyttet for å tilpasse manuskriptene form og innhold som både kongen og hans kanselli kunne godkjenne. Det er tenkelig at Worm gjorde endringene med hensikt. Den direkte årsaken til innlemmelsen av Finnmark i det norske kongeriket ble dermed fremstilt som resultat av en direkte inngripen av en konge i rekken til et gammelt arvekongedømme Oldenborgerne inngikk i (sml. Rian 2013:85).

Tormod Torfæus (1636-1719), *Historia rerum Norvegicarum*. Også i forbindelse med Lilienskiolds historieskriving om Kjølnes er disse Torfæus arbeider benyttet (Lilienskiold 1945[1698-1702]:308, 313-314). Dette må skyldes at Lilienskiold hadde fått tilgang til deler av manuskriptet til første bind av Torfæus verk, som først ble gitt ut i 1711 (Torfæus 1711). I brevmaterialet bevart etter Torfæus ble ikke oversendelse av hans manuskript til Lilienskiold nevnt, men det fremgår at Torfæus etterlyste Lilienskiolds manuskripter som omfattet historisk-topografiske produksjon knyttet til Finnmark i et brev fra 1697 (Nissen 1937a:17-18). Torfæus nevnte også problemer med å få tilbake penger Lilienskiold skyldte ham, men hørte aldri fra Lilienskiold verken i forbindelse med manuskripter eller penger. Nissen antok at Lilienskiolds pressede økonomiske og personlige situasjon på dette tidspunktet gjorde det umulig for ham å innfri lånet, og han vegret seg derfor for å svare Torfæus (Nissen 1937a:18). Hvordan bruddet mellom disse to enn skal forklares førte det til at Torfæus ble avskåret fra muligheten til å kommentere på Lilienskiolds historiske tolkninger, samtidig som han ikke kunne vurdere å bruke Lilienskiolds historisk-topografiske opplysninger om Finnmark i sitt eget arbeid. Lilienskiold på sin side fikk ikke nyte godt av Torfæus dype kjennskap til Flatøybokens omtale av Martin finnekonge og Gissur Bjarnarson Galli som Lilienskiold hadde fattet sånn interesse i (se kap. 2.5.1).

2.2.5 Lilienskiolds kilder III. Lokal tradisjon?

Noen av Lilienskiolds opplysninger om Martin Finnekonge i *Speculum Boreale* finnes ikke i Worm eller Torfæus arbeider, deriblant opplysningene om Martin finnekonges død (Bratrein 2001a). Under et kapittel kalt «1316 UDI KONG HAAGEN MAGNUSENS TID» het det «Mærch at næste aar tilforn vaar Martinus Finnekonge ved døden affalden..»1945[1698-1702]:96. Hans Paus forsto dette slik at Martin Finnekonge døde i 1316, mens Bratrein leste det slik at det var i 1317 Martin døde (Paus 1768:3. cap. 3, ingress og 17. punkt, Bratrein 2001a:5-6). Lilienskiold har imidlertid anført to andre steder i *Speculum Boreale* at Martin Finnekonges død skal ha inntruffet i 1313 (Lilienskiold 1945:70, 93). Det siste åpner for muligheten at Lilienskiold har gjort noen slutninger på bakgrunn av hendelsene i folkevisas avslutning. Visen er en variant av Bendik og Årolilja, som igjen er basert på Hagbart og Signemotivet med røtter tilbake til jernalderen, og som er dokumentert fra ulike deler av Norden (Liestøl 1923).

Kjølnesvisen dreier seg i korte trekk om en helt som ble henrettet av kjølneskongen etter en ulovlig romanse med kongens datter. Sønnens/brorens hevn ni år etterpå besto i at han kom med en flåte krigsskip fra England, drepte kongen og angiveren som var skyld i farens død, bortførte dronningen (datteren med nylig endret status?) og brente ned alt på stedet (Lilienskiold 1945[1698-1702]:309-311). Muligens anså Lilienskiold at dette innebar slutten på finnekongen han mente å ha identifisert, og at det må ha skjedd like etter at møtet med Håkon 5. Magnusson. Lilienskiold er sannsynligvis også den ansvarlige for tolkningen om at Martin Finnekonges møte med kong Håkon 5. Magnusson var avgjørende for den formelle innlemmelsen av Finnmark i det norske kongeriket.

I følge Håvard Dahl Bratrein er det sannsynlig at Lilienskiolds tolkninger bygde på lokale sagntradisjoner i tillegg til selve folkevisa, som blant annet kan ha omhandlet finnekonger og finnekongeresidenser andre steder enn Kjølnes, og at en del detaljer ved kongenes levnet er hentet fra disse sagnene (Bratrein 2001a:5-6). Det er for så vidt tegn som tyder på at folkevisen kan ha levd videre i Finnmark. Prosten i Øst-Finnmark, Jacob Elias Schøning (1733-93) ga en beskrivelse av ruiner med oppmurt brønn på Kinnarodden, Gamvik kommune, i et manuskript fra ca. 1777 (Gabrielsen 2007:166). Ingen sagn eller vise er nevnt, bare en kommentar om at det må ha vært mennesker av høy stand som bodde der. Manuskriptet er ikke tidligere publisert, og den delen Gabrielsen har transkribert og sitert er så lik beskrivelsen fra Kjølnes at man kan mistenke at Schøning eller en eventuell informant har forvekslet stedene⁶ (Gabrielsen 2007:166). En senere kilde er Johan Fritzner, som under sitt virke som sogneprest i Vadsø ble gjort oppmerksom på sagn- og visetradisjoner omkring Kjølneskongen, dessverre uten å få mulighet til å undersøke sagntradisjonene eller stedet nærmere (Fritzner 1846:127, se kap. 2.3.7). Det kan ses som en indikasjon på at innholdet i folkevisa var kjent i Øst-Finnmark så seint som på midten av 1800-tallet, for siden å dø ut forholdsvis raskt⁷. Ingen dokumentasjon på at folkevisa var kjent rundt forrige århundreskifte foreligger (Krogh 1999:60), men enkelte spredte tegn på at sagnene i sterkt omarbeidet form kan ha vært kjent blant eldre folk på 1960-1970-tallet foreligger (Simonsen 1981a:25, se også kap. 2.5.4, note 15)

⁶Kinnarodden er ikke besøkt i forbindelse med mangeromsprosjektet. Min vurdering er at det er bortimot utenkelig at bosetningsrester av noe omfang kan finnes nær odden. Det dreier seg om et utpreget klippelandskap som mangler beboelige strandflater. Kinnaroddvika, 700-800 m SØ for odden eller kanskje helst Roren i Kinnar-Sandfjorden ca. 2 km S for Norkyn kan være alternativer. Stedene er ikke arkeologisk befart i nyere tid, etter det jeg har kjennskap til.

⁷Botanikeren Hanna Resvoll-Hansen intervjuet folk i Kongsfjord, ca. 15 km sørøst for Kjølnes i 1909, men ingen av hennes informanter kjente til sagn, viser eller ruiner på Kjølnes (Resvoll-Hansen 1918:134).

Det kan godt ha eksistert sagntradisjoner i Berlevågområdet på slutten av 1600-tallet som kan forklare Lilienskiolds oppfatning om Martin finnekonges død, og hvordan Finnmark ble en del av Norge, men arten av et slikt sagnkompleks er ikke kjent i noe detalj i dag. Det er fullt mulig å anse disse tolkingene som Lilienskiolds egne, som et resultat av hans kjennskap til datidas autoritative historieverk kombinert med de inntrykk folkevisen og ruinene på Kjølnes satte i han da han gjorde seg kjent med folk og landskap i Berlevågregionen

2.2.6 Vadsøkretsens historieforståelse videreført i løpet av 1700-tallet

Sorenskriver/amtarkivet ble brukt av lærde på 1700- og 1800-tallet. Manuskriptene Lilienskiold hadde utarbeidet ble sannsynligvis med da han reiste til København i 1701. I tillegg til *Speculum Boreale* foreligger det to forarbeider til verket i manuskriptform som samsvarer med de to delene *Speculum Boreale* består av (Hagen og Sparboe 1998:24). Det dreier seg om «Finmarchens beskrifuelsis» og «Om Findmarchen». «Finmarchens beskrifuelsis» kom i Grev Otto Thotts eie sammen med *Speculum Boreale* og er nå i det kongelige bibliotek i Københavns samlinger (Hagen og Sparboe 1998:24). «Om Findmarchen» er i dag i Riksarkivets samlinger, uten at det er helt klart hvem som tidligere har eiet det. Kristian Nissen fant et navnetrekk som tyder på av presten og boksamleren J. A. Dyssel (død 1795) har eid manuskriptet en tid (Nissen 1937b:76-77). Manuskriptet inneholder den historiske fremstillingen, folkevisen og omtalen av ruiner som er mest kjent fra *Speculum Boreale*, uten at en grundig sammenligning meg bekjent er foretatt (Nissen 1937b:77). Med mindre det eksisterte andre avskrifter av Lilienskiolds arbeider i Øst-Finnmark, ser det ut til at manuskriptene ble oppsøkt av senere embetsmenn med virke i Finnmark, mest sannsynlig i Thotts bibliotek i København. Arbeidene var inspirasjon for Hans Paus (1710-1770), som var sorenskriver i Finnmark og barnebarn av Ludvig C. Paus (Niemi 1993:70). Einar Niemi holdt Paus upubliserte manuskript for å være det mest gjennomarbeidete historisk-topografiske verket om Finnmark som finnes før 1800-tallet, ved siden av Lilienskiolds eget verk (1993:70). Dessverre fikk han aldri publisert manuskriptet før han døde av slag i 1770 (Larsen 1999:44). Før ham hadde tydeligvis Jørgen Sparring (? – 1741), som blant annet var fullmektig hos amtmannen i Finnmark ca. 1730-34 benyttet seg av amtsarkivene i sin «Relation angaaende Finmarken» (Berg 1838:659, fotnote).

Utlegningen av historien rundt Kjølnes, beskrivelsen av ruinene og koblingen til Martin finnekonge i Jørgen Sparrings relation ligger så nært opptil Lilienskiolds i *Speculum boreale*, at det må være hans manuskripter Sparring har benyttet (Sparring [1734] 1793:119-120). Også

misjonær og sogneprest Knud Leem kan sies å ha ført tradisjonen fra Vadsøkretsen videre selv om han ikke omtalte ruinene på Kjølnes. I følge Kristian Nissen ble den historiske delen av Leems manuskript ferdigstilt en tid før 1748, og betegnet det som ren avskrift av Lilienskiolds skrifter han må ha hatt tilgang til i København (Nissen 1938:259). I Leems «Bidrag til Finmarkens historie» heter det at Gissur Galle tvang Martin å søke tilgivelse av Håkon den femte, og han oppfattet at Gissur Galles tokt og Martins møte med konge skjedde i 1313 (Leem 1870:186).

I Hans Paus verk «Samlinger til Finmarkens beskrivelse» fra 1768 ble Lilienskiolds tolkninger om forholdet mellom Martin Finnekonge, Kjølnes og møtet med kong Håkon den 5. Magnusson gjengitt. Hans Paus benyttet seg av Lilienskiolds tolkninger, beskrev ruinene på Kjølnes og sagnet om kongen. Paus gjentok beretningen om Martin Finnekonges død, men leste Lilienskiold slik at det var i 1316 at Martin avgikk ved døden.⁸ (Paus 1768, manuskript:5, 9,13).

2.2.7 Seig historisk-topografisk tradisjon og vitenskapelig disiplin og kritikk

Den neste som omtalte Kjølnes, og ruinene der er Johan Fritzner (1812-1893) i hans beskrivelse over graver og andre fornminner i Øst-Finnmark av 1846. Som tidligere nevnt virket Fritzner som sogneprest i Vadsø, men er best kjent som filologisk pioner. Han fikk selv ikke anledning til å se ruinene på Kjølnes, og beklaget dette ettersom han fant Lilienskiolds beskrivelser meget interessante (Fritzner 1846:128). Fritzner publiserte visetradisjonen i Berlevågområdet slik den ble dokumentert av Lilienskiold på slutten av 1600-tallet. Imidlertid så Fritzner sammenheng mellom Kjølnesvisa og strukturen i de danske såkalte «Kæmpeviser» som Peder Syv startet innsamlingen av på slutten av 1600-tallet. Fritzner omtalte denne sammenhengen etter at en ikke navngitt Finnmarking hadde opplyst han om at handlingen i Peder Syvs vise nr. 26 i fjerde del av samlingene hans måtte ha funnet sted på Kjølnes i Berlevåg, med begrunnelse i sagnkomplekset knyttet til ruinene (Fritzner 1846:127). Da denne informanten tydeligvis ikke kjente til Lilienskiolds nedtegnelse av selve Kjølnesvisen, tyder det på at noe av sagnene knyttet til Kjølnes må ha vært levende tradisjon i deler av Finnmark så sent som på første halvdel av 1800-tallet.

⁸ Ordlyden hos Lilienskiold er ” 1316 UDI KONG HAAGEN MAGNUSENS TID...Mærch at næste aar tilforn vaar Martinus Finnekonge ved døden affalden..”1945[1698-1702]:96

Svend Grundtvig (1824-1883), dansk folkeminnegransker bygde videre på Fritzners opplysning i tredje bind i det store verket om gamle danske folkeviser, som kom ut i 1862. I omtalen av Hagbartsagnet og den tilknyttede visetradisjonen, rettet Grundtvig takk til den norske filologen og folkeminnegranskeren Sophus Bugge (1833-1907) for at han fremskaffet linjer til norsk visetradisjon. Det hjalp til å plassere visene i en større kulturhistorisk sammenheng som omfatter Norge og Færøyene i tillegg til Danmark (Grundtvig 1862:XXIV, 794-95). Bugge og Grundtvig viste blant annet til at Kjølnesvisen har bakgrunn i det gamle norrøne sagnet om Hagbart og Signe, som i Norge ble kjent som visen om Bendik og Årolilja i løpet av mellomalderen (Grundtvig:794-95). Kjølnesvisen måtte ses som en av mange lokale varianter. Kjølnes ble på grunn av navnelikhet med bynavnet «Köln» sett som en «æventyrlig stedsbenævnelse» avledet av at byen Köln var en mytisk arena for handlingen i mange sørlige varianter innen denne visetradisjonen (Grundtvig1862:794-796).

Den stortingsutnevnte antikvaren Nicolay Nicolaysen (1817-1911) formann i «Foreningen til norske Fortidsmindemærkers bevaring» omtalte også Kjølnes i sin «Norske Fornlevninger». Under oversikten for Finnmark er det blant annet skrevet at:

...paa Kjølnes, imellem Berlevaag og Kongsfjord, skal der finnes levninger af mure og imellem disse en brønn, som alt siges at hidhøre fra et saa kallet slot og sætte, men vistnok uden grunn, i forbindelse med en kjæmpevisse om Kjølneskongen (Nicolaysen 1866:705).

Skepsisen om ruinenes eksistens som skinner gjennom i denne oppføringen har nok å gjøre med Svend Grundtvigs og Sophus Bugges oppdagelser som ble publisert fire år før Nicolaysens fornminneoversikt over Finnmark. Det virker som om Grundtvig og Bugges arbeider raskt ga en negativ effekt i forhold til troen på eksistensen av ruiner på Kjølnes. Det kan også ha hatt betydning at Bugge var medlem av direksjonen i Foreningen til Norske fortidsmindemærkers bevaring fra 1863, og indikerer at Nicolaysen og Bugge hadde tett faglig kontakt (Nicolaysen 1894:5). Sagn nedfelt i folkeviser kunne ikke lenger anses som troverdig historisk kildemateriale, og det ble lagt inn sterke forbehold om selve eksistensen av Kjølnesruinene på dette kildekritiske grunnlaget.

Et kuriøst bidrag til Kjølnesområdets historie er forfatteren Magdalene Thoresens (1819-1903) historie om Kjølnes og «Finkongen» i boka «Billeder fra midnatsolens land» (Thoresen 1884). I en eventyrlig skildring av Finnekongens virke, løselig basert på Lilienskiold og Fritzner, fremholdt hun at det ikke lenger var spor av slottet på Kjølnes: «Af denne Kongsgaard er hvert Spor udslettet. Det er Aarhunder siden, at en dyb Murbrønd endnu gav Vink om svunden Storhed; men dens aabne Mund har Tiden stoppet, og nu tier hele Grunden» (Thoresen 1884:309). Det er ingenting i det hun skrev som tyder på at hun selv har vært i Kongshavn, og som kilde til kulturminnene i Kongshavn og deres tilstand på 1800-tallet er boken av liten verdi. Det er likevel mulig at Thoresens negative vurderinger av fornminnebestanden i datidas Kongshavn, samt hennes fargerike gjengivelse av Finnmarks historie og kultur ytterligere bidro til å forsterke eventyrpreget til beretningene om ruiner i Kjølnesområdet. Indirekte kan Thoresens skildringer om Kjølneskongen derfor ha bidratt til å utelate Kongshavn og Kjølnesområdet fra det arkeologiske og kulturhistoriske interessefeltet.

I 1889 ble boken «Finmarken. Samlinger til Finmarkens Historie» av kaptein i forsvaret, Aksel Magnus (1838-1913), utgitt. I denne boken gjentok han Lilienskiolds tolkninger om Kjølnes, og kombinerte disse med Gerhard Schøning og Jessens tolkninger av historien om Martin, Håkon den 5. Magnusson og Gissur Galle (Magnus 1889:19). Magnus supplerte disse tolkningene med sine egne, uten at han oppga kilder. Blant annet mente han at mange av finnekongene egentlig var norske konger, og han førte opp flere områder hvor disse finnekongene har bodd, blant annet på Sørøya, Ingøy, Kjøllenes (sic!) og Kjølnes (Magnus 1889:19). Boka ble anmeldt i tidsskriftet «Samtiden» av historiker og filolog Gustav Storm (1845-1903) som frakjente boka all verdi ettersom arbeidet var å anse som en relikvie fra 1700-tallets historieskriving (Storm 1890). Blant Storms konkrete eksempler på dette er at Magnus lot seg inspirere av Lilienskiolds manuskripter i sin tolkning av Kjølnes og Martin finnekonge, og i den sammenhengen betraktet folkevisen som «et historisk dokument» (Storm 1890:120-121).

2.2.8 Det første forsøket på å finne «Kjølnesruinene» utført i regi av Tromsø Museum

Olaus Martens Nicolaisen (1846-1924) var lærer ved folkeskolen, siden lærerskolen i Tromsø, og samtidig bestyrer på den historisk antikvariske avdelingen på Tromsø Museum fra 1882-1924 (Qvigstad 1924). Han utførte de første omfattende kulturminneregistreringene som inkluderte deler av alle fylkene i Nord-Norge, og befarte store deler av Finnmarkskysten i

årene 1889 og 1891 (Nicolaisen 1890, 1892). Befaringene ble foretatt etter et program som i hovedsak rettet seg mot å identifisere spor etter norrøn bosetning fra jernalder og mellomalder (Henriksen 1996, Nilsen 2014).

Nicolaisen var på selve Kjølnes i flere dager, der det var en viss bebyggelse nær stedet dagens fyrtårn står i tiden rundt forrige århundreskifte. Årsaken til det lange oppholdet var blant annet en utgraving han foretok av to hellegroper, som han innledningsvis tenkte var en norrøn gravtype (Nicolaisen 1892:5, Henriksen 1996:25). Han fant aldri tuften, som tidligere nevnt ligger i Kongshavn, omtrent 800 m vest for dagens Kjølnes (Simonsen 1976).

2.2.9 Et foreløpig punktum for Kjølnesruinene

Da Amund Helland skrev om Finnmark i sitt store topografisk-statistiske verk «Norges land og Folk» ble overhodet ikke Kjølnesruinene nevnt i kapitlet om forhistorie, men de ble derimot grundig behandlet som eget underkapittel kalt «Sagn» (Helland 1906:370-374). Her het det blant annet at «Visen er lokalisert paa Kjølnes, hvor der findes nogle levninger af gamle mure, der er gjort til et slot for Kjølneskongen, men visen har øiensynlig fra først af intet at gjøre med Kjølnes eller en Kjølneskonge» (Helland 1906:370).

Sagnkapittelet var i hovedsak utarbeidet av professor i folkloristikk Moltke Moe (1859-1913), som detaljert redegjorde for Kjølnesvisen og eventyrelementene i finnekongene i skriftlige kilder, komplett med en forsknings- og kulturhistorisk historisk gjennomgang av temaene (Helland 1906:372, Bakke 1976:7). Med Hellands «Norges land og Folk» ble de historiske tolkningene av ruinene på Kjølnes (Kongshavn) med bakgrunn i sagntradisjonene definitivt brutt. Selv om ingen direkte avviste eksistensen av ruiner i området, er betydningen av eventuelle levninger bagatellisert uten noen ytterligere begrunnelse enn at den lokale historieforklaringen er folkloristikk og ikke realhistorie. På tross av at det virker naturlig at datidas arkeologer og kulturhistorikere hadde undersøkt hvorvidt det faktisk eksisterte omfattende ruinkomplekser i Kjølnesområdet med et fremmedartet preg sammenlignet med Finnmarkskystens øvrige kulturminnebestand, skjedde ikke det før på begynnelsen av 1970-tallet. I stedet ble hele komplekset rundt folkevisen og sagntradisjoner et domene for folkeminnevitenskapene i lang tid fremover. Det lå ikke til disse vitenskapenes interessefelt å identifisere og tolke kulturminnene sagnet om Kjølneskongen var knyttet til.

2.3 Nye mangeromstuffer ble erkjent.

Mangeromstufte gjorde sin gjeninntreden som kulturhistorisk objekt på 1900-tallet, først gjennom arbeidene til den allsidige finske vitenskapsmann, Väinö Tanner (1881-1948), først og fremst kjent som geolog og etnograf. Tanners tolkninger av mangeromstuffer representerer samtidig et brudd med tidligere oppmerksomhet på mangeromstuffer, begrenset til kulturminner og sagnkompleks knyttet til Kongshavn, Berlevåg kommune. Dette komplekset forble ukjent i denne perioden, også for Tanner. Tanners observasjoner innebar likevel en erkjennelse av at mangeromstuffer kunne vært et større regionalt fenomen, noe som ble bekreftet i perioden da Tromsø Museum fra 1950-tallet av økte sin arkeologiske aktivitet etter å ha lidd av ressursmangel og diskontinuitet med henhold til ansatt fagpersonell i mange år. Tanner var også den første som publiserte sine registrerte mangeromstuffer og tolkninger i en vitenskapelig sammenheng.

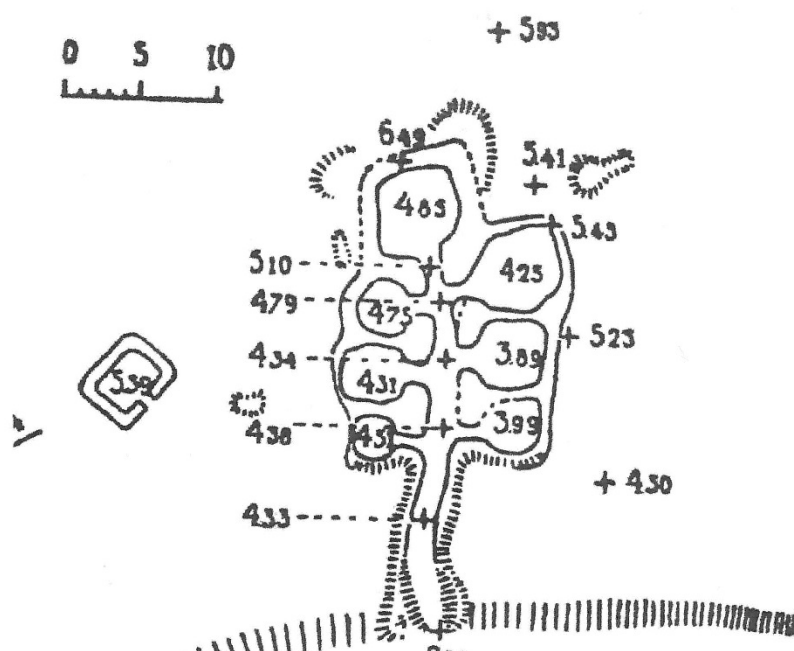
2.3.1 Vadsøya og Soim

Skolebestyrer Karl Akre (1840-1912) var likevel tidligere ute med å vise (amatør)arkeologisk interesse for mangeromstufte, men det skulle gå omtrent 30 år før hans arbeider fikk oppmerksomhet utover lokallhistorisk sammenheng. Hans interesse var tuftene på Vadsøya, og ikke noe tyder på at han er klar over ruinene på Kjølnes. Han publiserte sine observasjoner i avisa «Finmarkens Amtstidene» 1895, nr. 38-42. På 1890-tallet gravde Akre i tuftfeltet på Vadsøya som han tilskrev en norsk bosetning her i perioden 1400-1600 e. Kr. (Akre 1895, Beronka 1933, Niemi 1983). Karl Akre beskrev tuftene på Vadsøya som boligkomplekser, der en sentral gang dannet en akse i huset med motstående rom knyttet til hver side av korridoren. Strukturen på husene minnet ifølge Akre om blader på en stilk (Finmarkens Amtstidene 1895 nr. 41). En interessant observasjon han gjorde i et av rommene var ildstedets plassering «ved den indre vegg», noe som kan tyde på et hjørneildsted (Finmarkens Amtstidene 1895 nr. 41).

Väinö Tanner registrerte og dokumenterte en mangeromstuft på Soim like vest for Fiskerhalvøya i det nåværende Russland på 1920-tallet (se fig.2.2). Petsamo-samene fortalte Tanner at tuften var spor etter deres forfedres hus (Tanner 1928). Husene ble bygget under jorden for at de skulle være skjulesteder for de morderiske tsjudene, og dermed en variant av tsjudesagntradisjonen på Nordkalotten. Tanner sluttet fra dette at mangeromstufte opprinnelig var en gammel østsamisk boligform. Som Akre valgte Tanner å beskrive tuften

med en plantemetafor. Den sentrale korridoren med motstående rom knyttet til seg, framsto «som et Botrychium blad» (Tanner 1928:6).

Botrychiumplantene, som for eksempel Marinøkkel tilhører, har motstående blad symmetrisk plassert på hver side av en stilk, og et blad i enden av stilken. Tanner mente hustypen tilhørte øst-samiske storfamiliers vår/sommerboplasser, knyttet til fiske og fuglefangst (Tanner 1928: 8-9). Prost Johan Beronka (1885-1965) i Vadsø opplyste Tanner om tuftfeltene på Vadsøya, og det var på hans oppfordring at Tanner undersøkte stedet (Tanner 1928:12). Han fant hustypen fra Soim igjen på Vadsøya, og mente derfor at minst en, sannsynligvis flere østsamiske familier har hatt sommerboplassen der.

Figur 2.2 Mangeromstuften på Soim, Fra Tanner 1928:5, fig. 2

Tanner mente at det fantes en annen type mangeromstufter på Vadsøya i tillegg til den han hadde dokumentert på Soim, som var mindre symmetrisk organisert og mer kvadratisk i formen (Tanner 1928 11-12). Til sammen talte han 40 mangeromstufter, symmetriske og usymmetriske. Tanner mente de usymmetriske boligkompleksene kunne være en norsk boligform knyttet til fiskeværet på 1500-tallet, og at østsamisk bosetning stammet fra samme tid (Tanner 1928:11-12). Tanner daterte hustypen til seinmellomalder/historisk tid, og anså tuften i Soimviken for å være noe eldre enn tuftene på Vadsøya (Tanner: 10-11). Väinö Tanner

var dermed også den første som så at disse komplekse hustuftene kunne være et større regionalt fenomen.

I «Vadsø Bys historie» fra 1933 skrev Johan Beronka om Akres undersøkelser, samt Vainö Tanners tolkninger. I følge Einar Niemi ga Beronka Tanner rett i at det er et førtitalls tuftekomplekser på Vadsøya, noe som passer med Beronkas oppregning av 40 skattebetalere i skattemanntallet av 1597 (Beronka 1933:12, 14, Niemi 1983:79). At det skulle være en egen østsamisk variant tilstede på Vadsøya ble derimot avvist, ettersom samvær mellom samer og nordmenn ikke virket «sandsynlig» (Beronka 1933:15). I stedet anså Beronka alle tuftene på Vadsøya som rester etter tidlig norsk fiskeværsbosetting.

2.3.2 Registrering og klassifisering av nordnorske kulturminner fra mellomalder etter 1950. Bakgrunnen for begrepet mangeromstuffer

Povl Simonsen (1922-2003) fattet interesse for mellomalder eller tidlig historisk tid kort etter han ble ansatt som konservator på Tromsø Museum i 1951, og inkluderte studiene av denne delen av nordnorsk kulturhistorie allerede på de første befaringsrundene han foretok i landsdelen. Undersøkelsene i Mjelvik fiskevær (Kirkeværet og Værneset) utenfor Tromsø i perioden 1951-1954 er blant de første undersøkelsene av seinmellomalderens bosetning utenom mellomalderbyene i Norge, og den aller første som befattet seg med eldre fiskevær (Bertelsen 2003). Povl Simonsen kalte det en forsømmelse at fiskere og allmuen har vært oversett, især når det gjaldt forskning på perioden mellomalder, og at det var på høy tid å beskrive og undersøke bosetningsrestene som kan knyttes til disse samfunnene (1954:504). Undersøkelsene av enkeltliggende gårder som i Fagerfjord (1954) på Ringvassøy, Karlsøy kommune, Elvejord (1961) på Lyngseidet, Lyngen kommune og fangststasjoner på Svalbard viser tydelig hvordan den arkeologiske virksomheten ved Tromsø Museum etter Povl Simonsens inntreden ble utvidet til også å inkludere mellomalder og historisk tid (Simonsen 1980:4-5, Bertelsen 2003). Gjennom interessen for kulturlagsakkumulasjoner i tilknytning til gårdene rettet han fokus på de såkalte gårdshaugene (Bertelsen 1993, Simonsen 1954). Han interesserte seg også for arkeologi i tilknytning til dagens urbane områder, og foretok utgravinger i Vardø by i årene 1953-1958 (Simonsen 1959).

I tidlige arbeider mente Simonsen å se viktige variasjoner i boplasslevningene fra mellomalderen i Nord-Norge. Han mente at boplassene kunne skilles i tre hovedkategorier: tufter bygd sammen i en enhet, såkalte *tufteklynger*, *gårdshauger* av tykke kulturlag og

tuftegrupper som besto av enkeltliggende tufter anlagt i en sammenheng til hverandre (Simonsen 1954, 1956). I en definisjon fra 1963 argumenterte han for et skille mellom tuftegrupper og gårdshauger (Simonsen 1963:5-6). Hovedskillet besto i forskjeller mellom de store kulturlagsakkumulasjonene knyttet til fast gårdsbosetting gjennom generasjoner, de såkalte gårdshaugene, versus konsentrasjoner av enkeltliggende hustufter. Mens Simonsen tidlig ville skille mellom samlinger av tufter i sammenbygde tufter (tufteklynger) og samlinger av adskilte tufter (tuftegrupper), virker ikke dette skillet å være sett som vesentlig i 1963. Samme skillet mellom gårdshauger og tuftegrupper i to kategorier finner man hos Brox og Munch i en publikasjon av mellomalderbosettingen i Berg og Torsken kommuner på Senja (Brox og Munch 1965). Det kan imidlertid se ut som om behovet for å skille mellom ulike typer av tett anlagte mellomaldertufter fikk ny aktualitet etter at omfattende kulturhistoriske registreringer ble utført av Tromsø Museum på 1960 og 1970-tallet langs kysten av Finnmark. Mangeromstuftene på Vadsøya fikk Povl Simonsen sett første gang allerede i 1951 (Simonsen 1981b). Økt registreringsvirksomhet i Tromsø Museums regi, førte raskt til at også andre beslektede lokaliteter ble kjent.

På siste halvdel av 1960-tallet utførte historikeren Håvard Dahl Bratrein sine kirketuftbefaringer langs kysten av Nord-Norge. Disse befaringsene brakte han blant annet til Tofteelva, Laukøy i Skjervøy k., Gammelvær, Loppa k., Mevær, Loppa k., Kirkegårdbukta, Hammerfest k., Ingøy, Måsøy k., Tunes, Magerøy k., Skjånes i Gamvik k. og Vadsøya i Vadsø kommune. De grundige befaringsene, hvor alle synlige kulturminner i nærheten av kirketuftene eller kirkeværet ble registrert, bidro til å gjøre en rekke fortidsminner kjente innen nordnorsk arkeologi. Dette omfattet også en gruppe store tufter delt inn i mange rom og Bratrein antydde at disse komplekse hustuftene utgjorde rester etter en særskilt type hus som han antok at tilhørte mellomalder. For å beskrive tuftene introduserte han «mangeromstuft» som begrep (Bratrein 1966). Det er sannsynlig at Povl Simonsen tok inspirasjon fra observasjonen Bratrein gjorde og kombinerte disse med egne erfaringer. I den kulturhistoriske guideboka «Fortidsminner nord for polarsirkelen» som kom ut i første versjon i 1970 bemerket Simonsen at «bygningkomplekser» med mange rom som på Avløysinga, Ingøy finnes flere steder på Finnmarkskysten (1970:158). Samtidig, under beskrivelsen av Vadsøya, omtalte han «drueklasehus» på en måte som tyder på at han anså disse å være tuftegrupper, og disse fant han her og på Neselva Nord, i Måsøy kommune (1970:178, se kap. 3.3.4). For øvrig mente han dette var et argument mot at tuftetyper var østsamisk, slik Tanner tolket de. Nå brukte

han riktignok «tuftekomplekser» og ikke tuftegrupper for å beskrive drueklasehuset, men beskrivelsen av at 8 – 10 hus var bygget i sammenheng med hverandre, er samme definisjon.

Interessen for rester etter slike komplekse husstrukturer i Finnmark fortsatte i registreringene som ble utført etter retningslinjene til Økonomisk Kartverk (ØK) utover 1970-tallet. Povl Simonsen deltok aktivt i dette arbeidet gjennom egne feltbefaringer og i kvalitetssikring av registreringene (Krogh 1999:38) I flere sammenhenger røpet han ofte interesse for mangeromstuffer, for eksempel i Løkvik, Berlevåg k., Avløysinga på Ingøy i Måsøy kommune, Skjånes, Gamvik k. og Neselva i Måsøy (Simonsen 1970:178, 1991:166, 213, Olsen 2008:63, se beskrivelser av lokalitetene i kap.3). I forbindelse med denne registreringsvirksomheten ble mangeromskomplekset i Kongshavn, Berlevåg registrert i 1971, og det ble klart at dette var identisk med kulturminnene nevnt i kildene fra slutten av 1600-tallet (Simonsen 1976).

Mye tyder på at drueklasehuset er et begrep Simonsen brukte med samme betydning som tuftegrupper tidligere, men at han tenderte til å definere en egen gruppe «bygningsskomplekser» mer i tråd med definisjonen på tufteklynge. I en redegjørelse for hvordan mangeromskomplekset i Kongshavn ble registrert fremholdt han at dette, mangeromstufte i Løkvik og på Avløysinga sammen utgjorde en gruppe som han tenderer å definere i tråd med kjennetegnene på tufteklynger (Simonsen 1981b:24). Både i 1970, i beskrivelsen av mangeromstufte på Avløysinga, og av mangeromskomplekset i 1976 og 1981 er det avgjørende trekket for å skille ut en egen kategori at veggene er massive steinkonstruksjoner (Simonsen 1970:158, 1976:11, 1981b:23).

2.3.3 Arkeologiske undersøkelser på Vadsøya 1976-1978

Under en befaringsreise til Øst-Finnmark i 1951 var Povl Simonsen innom Vadsøya for å se på tuftefeltene Tanner og Beronka hadde beskrevet. Etter eget sigende ledet dette besøket til et ønske om å få til en arkeologisk utgraving her, som det tok over 25 år før ble realisert (Simonsen 1981b:84). Det er de mest omfattende arkeologiske undersøkelsene foretatt i mangeromstuffer før mangeromsprosjektet ble startet i 2001. Utgravningene ble igangsatt etter initiativ fra Vadsø kommune som en ren forskningsgravning tilknyttet utarbeidelsen av et historieverk for Vadsø kommune (Niemi 1983, 1997). I forkant av undersøkelsene ble det opprinnelige tufteområdet beregnet å ha dekket ca. 35 mål basert på Tanner og Beronkas

skrifter kombinert med egne vurderinger. Nyere inngrep, hovedsakelig i form av tyske kanonstillinger og andre militære installasjoner hadde minsket det bevarte tufteområdet til ca. 25 mål i 1976 (Simonsen 1981b)

Povl Simonsen dokumenterte 26 helt eller delvis bevarte tuftanlegg av mangeromstypen på Vadsøya (1981b:88). Det ble bare gravd sjakter gjennom tre av anleggene på Vadsøya, og ut fra funnmaterialet (bl.a. keramikk, baksteheller og kleberlampe) daterte Simonsen de gravde tuftene til siste halvdel av 1400-tallet og 1500-tallet. Gjenstandsmaterialet besto i stor grad av importgods, noe Simonsen knyttet til 1500-tallets høykonjunktur i det kommersielle fisket. Beinmaterialet fra Vadsøundersøkelsene er ikke underlagt en osteologisk analyse, men det er påvist bein fra sau/geit og kyr samt store mengder fiskebein (Simonsen 1981b, 1991, Niemi 1983, 1997). Spor etter flere gulvlag og omorganisering av huset i form av nye rom, innganger og lignende fikk Simonsen til å forlate ideen om at rommene inngikk i ett samlet boligkompleks, til tross for at han mente at de kan ha vært omsluttet av en felles ytre veggvoll (Simonsen 1981b:92). Simonsen tolket stedet hvert «rom» som atskilte hus plassert tett i tett rundt et tilnærmet ringformet tun (se fig. 2.3). Gammelt bygningsmateriale som torv og stein, samt avfall hadde ifølge Simonsen ført til opphopning av møddingmateriale over tid, og bidratt til å gi et falskt inntrykk av en sammenbygging av husene (Simonsen 1981b: 91-92). Hvert hus hadde en kvadratisk eller rektangulær gulvflate på mellom sju og 16 m². Veggene var bygget av torv, men med mulig innvendig trepanel. I midten av gulvene har det vært et ildsted. I det store og hele bekreftet han tolkningen i «Fortidsminner nord for polarsirkelen» (1970:178).

Simonsens tolkninger merkes også i kommentaren til de botaniske metaforene som både Akre og Tanner benyttet for tuftene på Vadsøya. Botrychiumbladet som Tanner benyttet som bilde forstår Simonsen som at Tanner tenkte seg drueklaser som modell for tuftene («det drueklaseformede hus») (Simonsen 1981b:84). Simonsen må ha vektlagt det etymologiske opphavet til Botrychiumplantene, *Botrychos*, gresk for drueklase (Elvestad 1970:3). Dette valgte han til tross for at Tanner verken nevnte drueklaser eller plantens sporeaks, som er formet på en måte som minner om drueklaser, men eksplisitt viste til bladet av planten for å beskrive tuftens form i plan (Tanner 1928:6). Det er ikke lett å finne forklaring på denne feilaktige gjengivelsen av Tanners metafor, ettersom Simonsen tross alt var amatørbotaniker (Munch 1989:16). Den botaniske metaforen Simonsen i stedet valgte representerer en

asymmetrisk og tredimensjonal form som avviker mye fra omrisset av selve Botrychiumbladet. Man får nøye seg med å konstatere at drueklasen passet Simonsen bedre enn Botrychiumbladet som metafor i tolkningen av tuftene på Vadsøya.

Figur 2.3 Utsnitt av tegning (Arvid Sveen), basert på Simonsens tolkninger. Fra Niemi 1983:124

Povl Simonsen så ikke noe skille mellom et symmetrisk og et asymmetrisk mangeromshus som Tanner gjorde. Dette følger logisk av Simonsen argumentasjon for en oppkomstmodell av tuftene på Vadsøya som beskrevet ovenfor. I stedet opprettholdt han sitt gamle skille mellom forskjellige typer nordnorsk mellomalderbebyggelse, tuftegrupper og gårdshauger. I følge Simonsen var det lite som skilte Vadsøya fra andre tuftensamlinger etter gamle

fiskevær slik som for eksempel Mjelvik på Sandøya utenfor Tromsø, men lokal topografi og klimatiske forhold på Vadsøya forklarte en ekstra fortettet bosetningsform her (Simonsen 1981b). Simonsen tolket befolkningen som norsk, eller overveiende norsk, da det etter hans mening ikke ble funnet sikre samiske gjenstander i drueklasetuftene. I et arbeid fra 1982 bør en likevel forstå Simonsen slik at værbebyggelsen på Vadsøya etter hans oppfatning var norsk, men at hustypen ikke nødvendigvis var begrenset til Vadsøya og dermed heller ikke nødvendigvis var en eksklusivt norsk hustype (Simonsen 1982:606).

I Vadsøs historie av Einar Niemi ble resultatene fra Povl Simonsens undersøkelser referert, i tillegg til at Karl Akre og Väinö Tanners interesse for Vadsøya er omtalt. Niemi foretok også en grundigere gjennomgang av det skriftlige kildematerialet, for å plassere boligformen i en større kulturhistorisk sammenheng (1983:75-84). Niemi sammenlignet mangeromshusene på Vadsøya med tidlige beskrivelser av boliger i Finnmark fra 1500-1700-tallet, som erkebiskop Erik Valkendorfs beretning fra ca.1512, dagbøkene til Kong Kristian den fjerdes sekretærer, Carisius og Siward Grubbe fra 1599, og bøkene skrevet av sjøfareren van Linschoten (1594, publisert 1601), og Lilienskiolds *Speculum boreale* (Niemi 1983:132-135, 1988:29). På bakgrunn av beskrivelse og avbildninger i disse kildene tolket han utgravningsresultatene retrogressivt, og konkluderte med at 1400-1500-tallets byggeskikk på Vadsøya var lik den de tidlige skriftlige kildene beskrev fra norske fiskevær i Finnmark (Niemi 1983:132-35).

Gjennom egne befaringer mente Niemi at boligtypen dokumentert på Vadsøya også var i bruk i det samtidige fiskeværet Lille Ekkerøy noe øst for Vadsøya (Niemi 1983:111, se kap.

3.4.11). Samlet viste kildene at hustypen ikke kunne være avgrenset til få steder i Finnmark, men sannsynligvis var den dominerende byggeskikken på kysten av fylket i sen-mellomalder og tidlig nytid. Denne hustypen var mest sannsynlig utviklet fra germanske/norrøne torvhus fra jernalder og mellomalder kjent ellers i Norge (Niemi 1983:132). De skriftlige kildene, og data fra de arkeologiske undersøkelsene ga grunnlag for rekonstruksjonsforslag av den typiske bebyggelsen i Finnmarksværene utført av kunstner og arkitekt Arvid Sveen (Niemi 1983:122-24, 126).

2.4 Kulturminneforvaltning og forskning etter Vadsøutgravningene.

Fra begynnelsen av 1980-tallet og frem mot siste halvdel av 1990-tallet ble innsatsen rettet mot å skaffe oversikt og orden i kulturmiljøene som inneholder tufter fra mellomalder i Nord-

Norge videreført. Det førte til økt fokus på de komplekse strukturene vi har kalt mangeromstuffer, og slutføringen av registreringene i forbindelse med Økonomisk Kartverk (ØK) var en viktig årsak til dette. Forsøk på klassifisering som implisitt forutsatte at slike strukturer er beslektede fenomener ble styrket, sammen med ulike antydninger om at slike tuftestrukturer er mer vanlige og mer utbredt i landskapet enn man tidligere hadde trodd.

2.4.1 «Drueklas(e)hus, flereomstuffer, mangeromshus»

I en upublisert rapport fra ØK-registreringene i Måsøy kommune (ca. 1985) benyttet Reidun L. Andreassen begrepet flereromstuffer for å beskrive de komplekse boligstrukturene på Ingøya, og i Værbukta, Måsøy kommune. Lik Simonsen mente hun å ha gjenfunnet «drueklasehuset», som ellers er typisk for Vadsøya, i Ávzejohka/Neselv, Måsøy k. (Andreassen u. å.: 17). Hun forsto de øvrige komplekse tuftene hun hadde registrert på samme måte som Håvard Dahl Bratrein gjorde i forbindelse med sine kirketuftbefaringer på 1960-tallet; dvs. som rester av huskomplekser bestående av flere rom.

Povl Simonsen opprettholdt oppfatningen om to hovedtyper komplekse hustuffer i en artikkel fra 1991 slik han tidligere hadde antydnet i «Fortidsminner nord for polarsirkelen» (1970) og i fjerde hefte av «Veidemann på Nordkalotten» (1982). Simonsen benyttet begrepet «mangeromshus» om tuftekompleksene han mente falt utenfor den mer snevre definisjonen av «drueklasetypen» i 1991, dessverre uten å beskrive disse i større detalj enn at han kjente tre-fire anlegg av denne typen (1991:227-228). Av rapportene fra befaringer i Løkvik, Kongshavn og Skjånes forstår man at det i alle fall er sannsynlig at det er disse anleggene han hadde i tankene (Henriksen 2011a:36). Mangeromshusene ble holdt frem som et eksempel på at tuftene etter gammer og andre torvbygde hus utgjorde en variert kategori av fornminner som Simonsen nå vegret seg for å kategorisere etter enkle definisjoner som tuftegrupper eller tufteklynger, og advarte samtidig mot å tolke etnisk affinitet til brukerne av huset ut fra vurderinger av tuftene alene (Simonsen 1991:228). I en sluttrapport fra et forskningsprosjekt ble mangeromstufte ved Tofteelva, Skjervøy kommune gjenregistrert i 1990, og beskrevet som «drueklasformet tuft» (Schanche 1992:61, se kap. 3.3.1). Dette viser at det foreligger variasjon og inkonsekvens i begrepsbruken i årene rundt overgangen 1980-1990.

2.4.2 Begrepsavklaring og ansats til videre forskning

I forbindelse med forskningsprosjektet «Etnisitet og kulturminner i Vest-Finnmark AD 800-1300», som startet midt på 1990-tallet, fokuserte Reidun L. Andreassen og Håvard Dahl Bratrein på problemstillinger som kom til å berøre mangeromstuftene. Tidligere forsknings- og forvaltningsundersøkelser utført av prosjektduoen ble supplert med nye undersøkelser i regionen fra midten av 1990-tallet (Andreassen og Bratrein 2011b:330). Enkelte prøvestikk i mangeromstufter på Avløysinga på Ingøy, Måsøy kommune (Andreassen 2003) og på Tunes, Magerøy, Nordkapp kommune (Bratrein 1990) resulterte i 14C- dateringer som indikerer mellomalder (se nærmere omtale kap. 3.4.8 og 3.4.5).

Oppmåling og tilrettelegging av mangeromstuften på Forsøl utenfor Hammerfest foregikk som en del av tilrettelegging og formidling av kulturmiljøer i programmet «Fotefar mot nord» midt på 1990-tallet, samtidig som undersøkelsene inngikk i det ovennevnte forskningsprosjektet. I presentasjonsheftet til kulturmiljøet i Forsøl ble begrepet mangeromstuft benyttet konsekvent om den store tuften i området, samtidig som det ble presisert at lignende tufter er kjent i Ryggefjord (Værbukta), Ullsfjorden i Loppa, (Gammelvær), Ingøy (Avløysinga), og to steder i Berlevåg (Kongshavn og Skonsvika) (Bratrein 1996:5). I tillegg ble en tuft av samme type på Uløya⁹ i Nord-Troms nevnt (Bratrein 1996:5). Selv om tuftene på Vadsøya og i Neselva tydeligvis ikke ble definert som mangeromstufter, er dette første gang at mangeromstuftene så tydelig ble holdt frem som en spesifikk kulturminnekategori, og i motsetning til Simonsen er ikke massive steinvegger et kriterium de opererte med.

Det ble det utført små prøvegravninger i tre av rommene i mangeromstuften i Forsøl som del av dokumentasjonen. Det foreligger to C14-dateringer fra denne gravningen på henholdsvis 715±70 og 530± 80 BP (Bratrein 1996:9, Andreassen og Bratrein 2011b:347, se kap. 3.4.2). For mangeromstuften i Forsøl drøftet H. D. Bratrein flere mulige etniske tilskrivelser til mangeromshusenes brukere, for eksempel norrøne eller karelske folk (Bratrein 1996:16). Dette indikerer en større åpenhet for å se på mangeromstuftene i et fleretnisk perspektiv enn det man har sett tidligere. Han så heller ikke denne typen kulturminne utelukkende som rester etter hushold basert på kommersielt fiske, men antydte spesialfunksjoner knyttet til tuftenes oppkomst. Han lanserte blant annet skatte/handelsstasjoner, eller kaserne/befestningsanlegg som mulige tolkninger angående funksjon (Bratrein 1996:15-16).

⁹ I samtale våren 2001 fikk jeg vite at det nok var Laukøya han hadde ment (Bratrein pers. med)

Håvard Dahl Bratreins lille gjennomgang av mangeromstuften i Forsøl fem år før oppstarten av mangeromsprosjektet viste en tendens til å se denne typen fortidsminner i et perspektiv der flere etniske grupper kan være aktører, og der flere funksjoner kan tenkes å ha vært knyttet til mangeromstuftene. Perspektivet som her ble skissert var viktig i utformingen av prosjektbeskrivelsen, og forble viktig å videreutvikle i løpet av prosjektets faser.

2.5 Manglende gjennomslag i den nasjonale historieskrivingen

Så langt har den forskningshistoriske fremstillingen dreiet seg om lærd og vitenskapelig fokus på mangeromstufter og historiske tolkninger som er gjort i den forbindelsen, historien om mangeromstuftene som arkeologihistorie, for å parafasere Gustafsson (se kap.2.2.1).

Fremstillingen er kronologisk ordnet, og viser en viss grad av kontinuitet i regionalt basert faglig interesse fra slutten av 1600-tallet til 1800-tallet i forhold til Kongshavnkomplekset.

Samtidig er det påfallende hvor lite oppmerksomhet de historiske utlegningene om mangeromstufter fra embetsmenn i Finnmark fikk i autoriserte historieverk utover 1700-tallet og i de nye historiske vitenskapsdisiplinene utover 18- og 1900-tallet, og hvor lite interesse som kan spores i forhold til konkrete forsøk på å avklare om ruinene på Kjølnes faktisk kunne være reelle.

Ikke bare ruinene på Kjølnes, men også Martin finnekonge ble i økende grad avvist som noe reelt i historien eller i landskapet. Dette anser jeg som en avgjørende prosess som får konkrete følger for den tidligste fasen av planmessig befarings og kartlegging av kulturminner utført av Tromsø Museum, noe jeg vil belyse med en nærmere studie av hva som skjedde i forbindelse med at blant annet Kjølnes i Berlevåg ble befart i 1891. Dette er forhold som ville blitt vanskelig å undersøke i samme kronologisk suksessive fremstilling som til nå, og berører forbindelser av mer ekstern art jamfør mangeromstuftene som objekt. Den følgende delen av forskningshistorien er ment å være mer analytisk, en fremstilling som ligger nærmere «Arkeologihistoria som histoira»(kap.2.1.2).

2.5.1 Publiserte skrifter vs. arkiverte manuskript på 1700-tallet

Det lar seg ikke gjøre å gjenfinne tradisjonen fra Øst-Finnmark i de kjente publiserte norgeshistoriene jeg har undersøkt. Disse inkluderer Tormod Torfæus «Historia Rerum Norvegarum» (1711:436), Jonas Ramus (1649-1718), «Norriges kongers historie: i Tvende

Parter» (1719:304), Gerhard Schøning (1722-1780) «Forsøg til de nordiske landes..» (1751:88-89), Erich Johan Jessen (1705-1783) «Det Kongerike Norge..» (1763:125) og Ludwig Albrecht Gebhardi (1735-1802) «Kongeriget Norges Historie..» annet bind (1778:72).

Alle disse verkene kommenterer Martin finnekonge, men det er i alle fall et skille å se i fremstillingen i forhold til hvilket autorisert verk som lå til grunn. Torfæus fremstilling hadde den store fordel av at Flatøyboka ble benyttet av forfatteren. Galles ferd ble tidfestet til Finnmark til 1310/11¹⁰: «På samme tid sendes Gissur Gallius til Finnmarken for at inndrive en skat som gjennom mange år ikke var blevet betalt. Som ledsager havde han en Valtyr Pretta, bror til Paulus» (Torfæus 1711:434, oversatt av Skovgaard-Petersen). Han hadde også klart for seg at ekspedisjonen til Gissur Galle strakte seg over vinteren: «I året 1311 vendte Gissur Gallius tilbage fra Finnmarken med den skat som han var blevet sendt afsted for at inddrive» (Torfæus 1711:436, oversatt av Skovgaard-Petersen). Han presiserte at det var noe avstand i tid mellom Gissurs ferd og Martin finnekonges møte med Håkon den femte:

Ved dette år [1313] noterer Worm at Martinus, finnernes konge, drog til Kong Haakon og bad om tilgivelse for deres forseelser; han var blevet overtalt hertil af Gissur Galle efter at skatten, der så længe havde været tilbageholdt, nu var blevet betalt. Det henfører Flatø-annalerne også dette til dette år. (Torfæus 1711:439, oversatt av Skovgaard-Petersen).

Torfæus var i en posisjon der han *kunne* ha klarlagt disse forholdene dersom Lilienskiold hadde opprettholdt kontakten med Torfæus, og utvekslet manuskripter (kap. 2.3.4). Han kjente Flatøyboka godt, og hadde blant annet oversatt den til dansk tidlig på 1660-tallet (Johnsen 1969:491-492). Torfæus hadde blant annet Flatøyboka i sin varetekt i egenskap av å være Norges kongelige historiograf fra 1682 (Storm 1888:XXXVII). Schøning og Jessen videreførte omtalen fra Torfæus i store trekk, men Schøning førte til at møtet mellom Håkon 5. Magnusson og Martin finnekonge mest sannsynlig foregikk i Trondheim. Ramus fremstilling ligger tett opp til Ole Worms, mens Gebhardi tolket Martin som en «forløben

¹⁰ Karen Skovgaard-Petersen ved nasjonalbiblioteket i København (2005) skal ha takk for oversettelse av Torfæus omtale av Gissur Galles finnfærd og Martin Finnekonge fra Latin til dansk. Verket er siden oversatt til norsk, men oversettelsen får ikke frem Torfæus klare forståelse av kronologien over hendelsene, etter min oppfatning (Torfæus Norges Historie 2014:592).

Munch», opptatt med et slags bondeopprør mot kongen som ble slått ned i 1313 (Gebhardi 1778:72-73).

Det kan være en enkel forklaring på at Lilienskiolds arbeider ikke er nevnt i de publiserte norgeshistoriene. Manuskriptet var på det tidspunktet ikke tilgjengelig på annet vis enn å oppsøke biblioteket til Thott i København. Schøning var den som var i best posisjon til å gjøre nettopp det. I følge forordet til «Forsøg til de Nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie» var topografika fra Finnmark kjent for ham, men disse inneholdt visse mangler til tross for en del nyttig informasjon om datidas forhold (1751, fortale, upag). Om Lilienskiolds manuskripter kan være inkludert her i Schønings vurderinger kan jeg ikke si noe om. Det er lite trolig at de historiske delene av Lilienskiolds skrifter ville gjort inntrykk på Schøning i noe tilfelle. I fortalen til «Norges riiges historie», første del, presiserte han sitt syn på tidligere fremstillinger av norsk historie. Det var ingen siden sagaforfatterne som hadde gjort en jobb verdt å bygge videre på, med Tormod Torfæus som et unntak (Schøning 1771:Fortale, upag.).

Gerhard Schøning har status som den fremste representanten for opplysningstidens historisk-topografiske tradisjon (Supphellen 1979:198, 1998:108, Larsen 1999:41-42, Eriksen 2007:25-26). I sin samtid ble han anerkjent som en av de fremste historikerne i Danmark-Norge, først som rektor på katedralskolen i Trondheim, siden med historieprofessorat på Sorøakademiet. Senere analyser av Schøning som historiker har vist at det neppe bare var den store kunnskapen han var i besittelse av og bedret tilgang til kildemateriale som lå bak Schønings *tabula rasa* tilnærming til norsk historie. Den store innflytelsen opplysningstidens filosofi og tanke sett fikk på Schøning og hans generasjon av vitenskapsmenn i Danmark-Norge førte til ny historiefilosofi og nye kritiske tilnærminger til kildebruk som vanskelig kunne forenes med 15- og 1600-tallets historieskriving (Apelseth 1998:42, Larsen 1999).

Det kan altså se ut som at det både var praktiske og dypere årsaker til at Lilienskiolds verk forble ukommentert i 1700-tallets publiserte norgeshistorier. Den upubliserte historisk-topografiske avhandlingen om Finnmark «Samling til Finmarkens Beskrivelse» av Hans Paus og den begrensede virkningshistorien til dette arbeidet skyldes nok først og fremst at Paus døde før han kunne se manuskriptet i trykken (se kap. 2.3.6). Forfatterens faglige kvalifikasjoner, kjennskap til formkravene innen sjangeren og selve analysens kvalitet

plasserer verket som et av høydepunktene i den historisk-topografiske litteraturen fra siste halvdel av 1700-tallet (Larsen 1999:43-46). Paus har benyttet seg av Gerhard Schønings historieverk, det ovenfor omtalte «Forsøg til de Nordiske landes, særdeles Norges Gamle Geographie...», og han skrev blant annet at møtet mellom Martin Finnekonge og Håkon den 5. Magnusson fant sted i Trondheim slik Schønning konkluderte.

Hans Paus fremstilling utgjorde en syntese av tolkningene til Gerhard Schønning og Hans Lilienskiold, der han supplerte Schønings grundige gjennomgang av saga- og dokumentmateriale med Lilienskiolds opplysninger om ruinene på Kjølnes og finnekongetolkningene. Det er vanskelig å tenke seg at mangeromstuften på Kjølnes først skulle bli «gjenoppdaget» i 1971 dersom denne avhandlingen hadde blitt publisert sent på 1760-tallet i tråd med forfatterens hensikt.

2.5.2 Noen hovedtrekk ved oppkomsten av de historiske vitenskapsdisiplinene på 1800-tallet

De fleste forskningshistoriske fremstillingene om historievitenskapene beskriver overgangen fra 1700 tallet til 1800-tallet som en periode der det inntraff grunnleggende ontologiske skifter sammen med like grunnleggende endringer i metode og arbeidsbetingelser for fagenes utøvere. Perspektivene i fremstillingen kan variere stort, og det kan også de avgjørende hendelsene og aktørene i prosessen gjøre, men et fellestrekk er at for eksempel historikernes arbeider fra de respektive århundrene vurderes så vesensforskjellige at forbindelseslinjene fra 1700 til 1800-tallet har vært vanskelige å beskrive.

De senere årene har analyser av denne tidsperiodens historiske disipliner hatt en tendens til å sette fokus på å forklare oppkomsten av de ulike vitenskapelige disiplinene, eller kanskje heller disiplineringen av vitenskapene som kjennetegn på 1800-tallet (Eriksen 2007:10). Oppkomstprosessene til de vitenskapelige disiplinene i løpet av 1800-tallet var blant annet preget av fagspesifikke metoder, kriterier for objekter som var definert som domene for de enkelte disipliner, etablering av institusjoner som læresteder, museer og tidsskrifter som i økende grad ble eksklusive for de enkelte disiplinene (Svestad 1995:216-224). Utøverne av disiplinene på disse institusjonene ble i økende grad profesjonalisert gjennom lønnete stillinger og akademiske grader. Denne vitenskapelig arbeidsfordelingen ble forhandlet fram innen de historiske fagene filologi, folkloristikk, historie og arkeologi (Eriksen 2007:10). Dette er direkte relevant når man skal forsøke å utrede og forklare mangeromstuftenes

forskningshistorie i dette tidsrommet. Visse opplysninger fra den historisk-topografiske tradisjonen rundt Kjølnes ble viktig vitenskapelig empiri, men da innen folkloristiske disipliner (se kap. 2.3.6 – 2.3.8).

Rudolf Keyser (1803-1864) og P. A. Munch (1810-1863) har posisjon som sentrale aktører i etableringen av vitenskapelig historieforskning i Norge, og i norsk historiografisk tradisjon er selve innføringen av norsk historievitenskap plassert tidsmessig til omkring 1830 (Dahl 1990:43). Historiesyn og metoder anvendt av henholdsvis Schønning og den norske historiske skole avvek så mye at bruddet mellom tradisjonene ble svært synlige, og gjør det ikke naturlig å lete etter kontinuitet basert på likhetslementer i deres respektive historiske produksjon. Det synes også å ha stått klart i Keyser og Munchs bevissthet at forutsetningene for historiefaget var så grunnleggende forskjellige sammenlignet med historieskriving mellom sagatiden og 1800-tallet, at det var helt nødvendig å gi opp tanken å bygge videre på arbeidet til tidligere historieskrivere (Dahl 1990:45, 48, Larsen 1999:129-30). Dette «blanke» utgangspunktet er til en viss grad betvilt av historikere på 1900-tallet, især i forhold til Schønning's teori om nordmenns innvandring til Norge. Denne teorien var i det vesentlige så nær Keyser og Munchs teorier at likhetene må forklares med at den norske historiske skole måtte ha forholdt seg til Schønning's arbeider i større grad enn den var beredt til å innrømme (Koht 1922, Dahl 1990:48, Larsen 1999:5-6, 131-32). Dette inviterer til en analyse inspirert av Foucaults kunnskapsarkeologi, noe Stian Larsen gjorde i sin hovedfagsavhandling om Schønning's betydning som historiker. Selv om innvandringsteorien åpenbart må være et element fra Schønning som ble videreført i den norske historiske skole, viser Larsen til at spenning og kompleksiteten i det klassiske kunnskapsarkivet som Schønning forholdt seg til kolliderte med tilsvarende arkiv tilknyttet den tidlige fasen av det moderne prosjektet som Munch og Keyser inngikk i. Selv om temaer som det norske folk, innvandring språk m.m. var felles, fantes det knapt felles referanserammer i fortolkningen av disse. Mitt hensyn i denne sammenhengen er selvsagt likhetspunktene i tolkningen av Martin finnekonge og Gissur Galle man særlig finner mellom Schønning og Munch.

2.5.3 Faghistorisk omtale av Martin finnekonge utover 1800-tallet – og senere
Christian Magnus Falsen (1782-1830) repeterte Schønning's gjengivelse i sin «Norges historie under kong Harald haarfager og hans mandlige decendenter ...», men la til Gebhardis tolkning av at Martin sannsynligvis var «...en forløben Munk» (1824:268). Selv om Falsen

ikke har status som setter han i kretsen til den norske historiske skole, har tolkningen fått et slags innpass. Rudolf Keyser omtalte også hendelsene i sin Norgeshistorie basert på forelesninger han holdt på slutten av 1820-tallet. Mangelfull kildegransking kan være grunnen til at Keyseres behandling av disse hendelsene inneholdt (gamle) unøyaktigheter som at Gissur Galles ferd foregikk i 1313, og at han brakte Martin finnekonge med seg til Håkon den 5. Magnusson samme år. Keyser gjentok tolkning om at Martin helst var en «forløben munk», og la til at det i alle fall dreide seg som noen som hadde tilranet seg en lederposisjon blant samene og tok seg en falsk kongetittel (Keyser 1870:474). Man ser i alle fall her en klar sammenheng til tidligere generasjoner historieskribere hos Keyser, ettersom Gebhardi var opphavsmann til ideen om at Martin finnekonge var en opprørsk munk på avveie (se kap. 2.6.1).

I en oversikt over Finnmarks politiske tilknytning antydte P. A. Munch at finnekongene kanskje ikke kan ses som historiske skikkelser. Hans kildekritikk på dette området hadde en språkvitenskapelig begrunnelse (Munch 1874 [1850]:274). Et argument mot dette var ifølge Munch at denne beretningen ble annalført fra en tid da man kan sette lit til kildene (Munch 1874 [1850]:275). Det var ikke snakk om noen egentlig konge ettersom samene ikke var kjent for å ha organisert den slags styresett (Munch 1874[1850]:275). Historien om Gissur Galles ferd 1310/1311 så også Munch i sammenheng med møtet mellom Martin finnekonge og Håkon den femte Magnusson, men i likhet med Schøning nevnte han verken Lilienskiold eller Kjølnes (Munch 1874[1850]: 290-91). I Munchs fremstilling er det henvist til annalinnførselen av Gissur Galles tokt (1310/1311), og senere til Martin finnekonges møte med Håkon den femte Magnusson (1313) og den mulige sammenhengen med retterboten av 1313 som påbyr skattelette til samene for en tid, under forutsetning at de lar seg kristne (Munch 1874 [1850]:274, 291)¹¹. Samme fremstilling finnes i *Det norske folks historie* (1859:548-59, 564). Munch henviste ikke til noen tidligere historikere som omtalte de ovennevnte historiske hendelsene.

Ludvig Kr. Daaes kommentar til Knud Leems «Bidrag til Finnmarks historie» i 1870 kan virke klargjørende (se kap.2.3.6). I denne kommentaren viser han til at finnekongen må være en eventyrfigur inkorporert i sagatekstene, og med bakgrunn i etnografiske opplysninger og

¹¹ Underlig nok er fremstillingen i en artikkel utgitt i 1853 helt annerledes. Her ble året for Martins besøk hos kongen anført til 1314, og ble av Munch hele annalinnførselens historiske innhold ble bedømt som tvilsom (Munch 1874[1853]:638

analogier til datidas nomadefolk hevdet Daae at Samene aldri kunne ha hatt konger (Daae i Leem 1870:185). Ludvig Kr. Daae avviste dermed opplysningene om Martin Finnekonge på kildekritisk grunnlag.

Som tidligere nevnt (se kap. 2.3.7) farte ikke Gustav Storm nådig over Aksel Magnus bok. Anmeldelsen har tittelen «En uheldig statsunderstøttelse», og konkluderte med at statsstipendet Aksel Magnus fikk for å skrive sin Finnmarkshistorie var et eksempel på dårlig anvendte offentlige midler (Storm 1890). Den ovennevnte utredningen til folkelivsgranskerne og filologene Svend Grundtvig og Sophus Bugge hadde allerede i 1862 påvist at folkevisen «Kongens datter på Kjølnes» var del av en utbredt nordisk visetradisjon, påpekte Storm. Det ble fremstilt som typisk for Magnus manglende skolering i historiefagene at han ikke kommenterte denne forskningen, som etter Storms vurdering måtte være fordi han var ukjent med at den eksisterte (Storm 1890:121). Magnus manglende kildekritiske skolering førte også ifølge Storm til at han tok sagn og eventyr som historisk dokumentasjon, slik Magnus ide om en gammel norsk finnekongestand (Storm 1890:120). Anmeldelsen bærer ellers preg av at Storm var kritisk til at Magnus ikke har sørget for å være oppdatert i forhold til norsk historieforskning på 1800-tallet, som P.A. Munchs «grundlæggende afhandling» om «Finmarkens politisk-commercielle Forhold til den Norske Stat (Siden 1874 trykt i et saavidt bekjendt verk som P.A. Munchs Samlede Afhandlinger)», eller at han ikke evnet å vurdere førstehåndskilder i arkivene kritisk (Storm 1890:119-120, 123). I stedet hvilte Magnus fremstillinger på Lilienskiold (Storm 1890:123), eller på Schøning og Jessens bøker «...hvor godt og dyktigt arbeide de end var for 100 aar siden, nu ikke kan benyttes, uden af dem, som har fuldt rede paa, hva det følgende aarhundrede har frembragt i samme materie» (Storm 1890:119). Storm førte også opp Magnus tolkning om at Martin finnekonge møtte Håkon den femte Magnusson som resultat av Gissur Galles tvangsinnkreving som en villfarelse. Også her viste Storm til manglende kildekunnskap og for stor tiltro til Gerhard Schøning og annen forskning Storm anså som foreldet, og slo fast at sammenhengen mellom disse to hendelsene ikke er klar (1890:120). Storm unnlot å nevne at P. A. Munch faktisk antydte at skatteinnkrevingen til Gissur Galle var den mest sannsynlige forklaringen på møtet mellom Martin og Håkon den femte Magnusson (P. A. Munch 1874[1850]:291).

I Norgeshistorien skrevet av Ole Anders Øverland, «Illustrered Norges Historie, Folkeudgaven» (1890:355) er derimot historien om Martin finnekonge inkludert. Øverland har

kombinert Munch og Keyzers fremstillinger, ved at Munchs korrekte gjengivelse av annal- og lovmateriale er videreført sammen med Keyzers spekulasjon om at Martin Finnekonge kunne ha vært en munk (Øverland 1890:355). Senere koblet han stedsnavnet Mortensnes¹² i Nesseby kommune til Martin finnekonge i en sammenheng der han forsøkte å tilbakevise alt historisk hold i det gamle karelske Valitsagnet som knytter seg til den kjente offersteinen på stedet (Øverland 1892:104).

I 1906 tok Moltke Moe opp temaet finnekonger i sagakontekst, og som tidligere nevnt tok han sagn- og visekomplekset rundt Kjølnes opp til behandling. Konklusjonene var at finnekongene var et av eventyrelementene som overlevde via sagaene fra fornaldertid og opp i levende sagn- og visetradisjon (Moe 1906:568 ff.). Han oppfattet likevel Martin finnekonge som en historisk figur, en samisk stormann av et slag utelukkende fordi Flatøybokens annaler er sikrere historiske kilder enn sagatekstene (Moe 1906:569). Selv om Moes syn på eventyrelementene i sagaene generelt ikke fikk stort gjennomslag for filologer og i mer utpregede historiske fag (Mundal 1978:114), ble tolkningen om finnekongene som eventyrfigurer stående, merkelig nok uten Moes vurdering om at det godt kan ha eksistert en historisk person bak figuren Martin finnekonge. Selv ikke i den historiske oversikten i samme bok ble Moes vurdering nevnt, bare at opplysningen om Martin finnekonge i Flatøyboken ikke virket helt «tilforladelig» (Helland 1906:690).

Etter dette viet ikke faghistoriske arbeider med vekt på Finnmarks tidlige historie opplysningene om Martin finnekonges møte med rikskongen interesse blant norske historikere før på seint 1990-tall. Verken i faghistoriske nasjonale historier, eller i artikler hvor temaene inkluderte mellomalder i nord finner man Martin finnekonge omtalt. Unntaket er Oscar Albert Johnsens «Finmarken politiske historie aktmässig fremstillet» fra 1923. Opplysningen om Martin finnekonge fremstilt slik: «...finnekongen Martin, som i 1313 kom til kong Haakon for å hylde ham, er vel kun et sagn. Martin er visstnok kun en forvanskning av Mottul, den i gamle sagn og eventyr stadig optrædende finnekonge» (Johnsen 1923:21). Johnsen henviste i denne sammenhengen til ovennevnte Ludvig Kr. Daaes konklusjon i fotnoten til utgivelsen av Leem fra 1870. Evangelist og lappolog Adolf Steen (1906-70) viste til Johnsen i forbindelse

¹² Denne tolkningen kan stamme fra Keilhau, som i reisebeskrivelsen sin funderte på om Martin kunne gitt navn til Mortensnes, selv om han var klar over at det *samiske* stedsnavnet på ingen måte kan gi assosiasjoner til mansnavnet Martin (Keilhau 1831:16).

med sin omtale av Gissur Galle, finnferd, Martin finnekonge og rikskongen i sitt oversiktsverk om kristning av samene og finnemisjon inntil 1888 (Steen 1954:63).

Kåre Selnes (1910-1982), gymnasleyktor, slavist og foreleser i russisk historie på Universitetet i Oslo foretok en tolkning av sammenhengen mellom hendelsene knyttet til Martin finnekonge, Gissur Galle og Håkon 5. Magnusson hvor han så møtet mellom Martin og rikskongen i sammenheng med retterboten av 12.08.1313 hvor kong Håkon gjorde visse innrømmelser overfor samene (Selnes 1972:60, 70-71). I et så sentralt arbeide som Andreas Holmsens (1906-1989) «Nordmannskatt og finneskatt», som nettopp tok opp skatteforhold mellom norrøne og samiske samfunn og som ble framlagt på et stort samerettssymposium, er Martin finnekonge derimot ikke omtalt (Holmsen 1977). Forklaringen kan være å finne i referatbolkene fra seminardelen i boken. Her fremmet I. Ruong spørsmål om ikke finnekongene kunne ha vært en realitet, som Holmsen repliserte negativt på: De var sagnfigurer (Bergsland 1977:76). Det er interessant at historikeren Lars Hamre (1912-1999) i forbindelse med diskusjonen senere ut i symposiet nettopp identifiserte en «reell» finnekonge, nemlig Martin (Bergsland 1977:105). Ikke før på 1990- og 2000-tallet ble finnekongebegrepets bakgrunn i norsk mellomalderkontekst tatt opp til ny vurdering av norrøn-filologer, historikere og arkeologer, og møtet mellom Martin finnekonge og rikskongen i 1313 fikk igjen oppmerksomhet (Mundal 1996, Bratrein 2001a, Hansen og Olsen 2004).

Denne gjennomgangen av den parten av Lilienskiolds historiske tolkning som vedrørte historiene knyttet til Martin finnekonge viser hvordan disse tolkningene etter hvert falt ut av interessefeltet til de spesialiserte faghistorikerne. Aller først ble opplysningene om folkeviser og ruiner et definert emne forbeholdt folkloristene. Utover 1900-tallet ble selv Flatøybokens opplysning om Martin finnekonge et ikke-tema i faghistorisk kontekst. Om Martin finnekonge i det hele tatt ble nevnt, var det i en kildekritisk kontekst som ledet til avvisning av den historiske realiteten til Martin spesielt, og finnekonger generelt. Dette har sannsynligvis sin forklaring i at forskning på samiske kulturforhold i de spesialiserte historiefagene, inkludert arkeologi, så å si var fraværende i perioden ca. 1910 – 1960 (Hansen og Olsen 2004:27). Forskning på samiske kulturhistoriske forhold ble i løpet av denne tidsperioden et forskningsobjekt for lappologien¹³, og det foreligger et eksempel på historiske tolkninger i

¹³Lappologi var et polyhistorfag hvor etnografi utgjorde kjernen mens filologi, religionshistorie og andre fag som kunne være relevante i studiet av samene i varierende grad ble inkludert i analysene (Hansen og Olsen 2004:9-10, Hesjedal 2000:51).

forbindelse med misjonshistorien til samene hvor forholdet Martin finnekonge, Gissur Galle og Håkon 5. Magnussons retterbøter ble behandlet (Steen 1954:63). Det er ikke uten videre gitt at utviklingen skissert i dette delkapitlet skulle få konsekvenser for registrering av kulturminner, som for eksempel mangeromskomplekset i Kongshavn, men i det følgende kan det klart påvises at det var nettopp det som skjedde.

2.5.4 Vitenskapelig diskreditt og konsekvenser for arkeologiske befaringer i 1890-1891

Lik tilfellet var for de øvrige nordnorske fylkene ble bare områder der en kunne forvente å finne kulturminner av germansk jernalderkarakter befart, det vil si kystnære områder. I avslutningen til innberetningen for sesongen 1889 ga Nicolaissen en oppsummering og noen kulturhistoriske konklusjoner, som han fulgte opp i innledningen for innberetningen etter befaringsene to år etter. Det er et markert stemningsskifte å spore i to innberetningene. Etter registreringene i 1889 røpet Nicolaissen en offensiv og optimistisk holdning tone i innberetningen, der han forventet å skaffe belegg for en omfattende norsk bosetting i Nord-Troms og Finnmark fra og med overgangen vikingtid og tidlig mellomalder. Fullt klar over at dette ville være i strid med datidas historiske oppfatning om at nordmenn først bosatte seg på kysten av Finnmark i løpet av 1300-tallet, viste han til kulturminnenes utsagnskraft om en tidligere norsk kolonisering: «De talrike hustomter, rydninger og baadstøer paa steder, som i lang tid har været og fremdeles er ubeboede, er sikre vidnesbyrd herom» (Nicolaissen 1890:10).

I 1889 besøkte Nicolaissen utvalgte steder fra Arnøya i Nord-Troms i vest, til Magerøya i Finnmark i øst. Foruten å oppsøke steder der det var funnet oldsaker, eller der tidligere innberetninger omtalte kulturminner ser de gamle kirkestedene ut til å ha pekt seg ut som spesielt interessante for Nicolaissen. Slike kirkesteder inkluderte Yttervær, Loppa k., Hasvåg, Hasvik k., Årøy (Skansen), Alta k., Mefjord, Hammerfest k., Tufjord, Ingøy og Hjelmsøy, Måsøy k., Kirkestappen, Tunes, Lille Skarsvåg, Hellnes og Kirkeholmen ved Honningsvåg, Nordkapp k i sesongen 1889. To år etter fulgte han opp med å besøke Skjøtningberg og Kjøllefjord, Lebesby k, Hop, Gamvik k., Gullholmen, Tana k., Makkaur, Båtsfjord k., Vardø og Kiberg, Vardø k. og Angsnes i Nesseby k. Bortsett fra at han nevnte mengder av tufter i Yttervær på Loppa, ble ingen av kulturminnene han selv antok var spor etter tidlig norsk bosetting beskrevet i rapporteringen som foreligger (Nicolaissen 1891:4, 10). I 1892 var tonen i innberetningen endret til defensiv apologi: «...jeg har i den korte tid og med de smaa midler,

som har staaet til min raadighed, ikke kunnet skaffe tilveie noget af større interesse» (Nicolaiszen 1892:2). Forestiller man seg reisen hans i 1891 med datidas kommunikasjonsmidler er bemerkningen beskjeden på grensen til det absurde. Ordlyden kan tyde på at han ikke avviste at kulturminnene han var ute etter godt kunne være der, selv om han ikke klarte å finne dem. Han endte likevel med å bekrefte et mønster han hadde forhåpninger om å avkrefte. Jo lenger nord en kom, jo mer avgrenset var utbredelsen av jernalderens kulturminner av germansk karakter, inntil de knapt var å finne i de østre delene av Finnmark (Nicolaiszen 1890, 1892). Hellepropene lot seg ikke verifisere som norrøne graver etter undersøkelsene på Kjølnes i Berlevåg kommune, og uten en betydelig norrøn tilstedeværelse i yngre jernalder å vise til i Finnmark, synes det som om kulturminnene fra yngre perioder han oppfattet som norske også mistet betydning. De samiske kulturminnene han beskrev for Øst-Finnmarks vedkommende mente han hadde vitenskapelig interesse, men etter hans oppfatning kunne de ikke tilføre kunnskap utover det som allerede eksisterte på hans tid. De *egentlige* norske oldtidsminnene var sørgelig få i Finnmark (Nicolaiszen 1892:1-2).

Nicolaiszen ser ut til å ha blitt dratt mellom sitt eget skjønn og overbevisning, og rollen hans som arkeologiens faglige representant i Nord-Norge. Det merkes ikke minst i forhold til hvordan stedet Kongshavn ble behandlet. Det er ikke engang sikkert at Nicolaiszen selv tok stedet i øyesyn, til tross for at han oppholdt seg på selve Kjølnes i flere dager. På Kjølnes så han ingen gamle steinmurer. Selv om informanter med kjennskap til området fortalte om spor i marken bare en kort spasertur unna Kjølnes fyr, var det tilsynelatende ikke interessant for Nicolaiszen å studere disse kulturminnene selv. Imidlertid nevnte han brønnen i innberetningen fra oppholdet sitt:

Sagnene om stedets værdighed som kongesæde hidrøre jo som bekjendt fra en misforstaaelsen af den gamle kjæmpevisen om Kølneskongens datter og «rausten Bendikt». Havde det tidligere været nogen større murlevning, var den vel neppe endnu saa rent forsvunden. Ved det noget vestenfor liggende Konghavn (sic.) er vistnok en gammel brønd; men denne har vist ikke staaet i nogen forbindelse med en kongeborg (Nicolaiszen 1892:5).

Ordlyden tyder på at Nicolaissen ikke selv tok stedet i øyesyn, på tross av å ha oppholdt seg like i nærheten¹⁴. Så langt er historien om Nicolaissens neglisjering av Kongshavn utrolig. Når man i tillegg forstår at han har og målt opp hulen i fjellet overfor Kongshavn, og dermed så å si gått rett forbi mangeromstuften antar innberetningen karakter av surrealisme (Nicolaissen 1892:5-6). Det kan selvsagt være at Nicolaissen i dette ene tilfellet jeg kjenner til i hans rapporter bevisst neglisjerte opplysninger om kulturminner i områdene han befarte. Jeg er mer fristet til å tolke dette som en slags selvsensur; Nicolaissen var i Kongshavn, og så kulturminner som måtte ført til en konklusjon om at Lilienskiold faktisk hadde gitt en adekvat beskrivelse av disse. Uavhengig av hva som er den sanne forklaringen til Nicolaissens oppsiktsvekkende mangel på interesse for Kongshavn i rapporteringen, må dette forklares i lys av at Nicolaissen kjente Nicolay Nicolaysens skepsis i forhold til ruinene på Kjølnes slik den kom til uttrykk i «Norske fornlevninger» (1866:705). I sin omtale av Kjølnes og den *folkloristiske* betydningen viste Nicolaissen til Gustav Storms anmeldelse i Samtiden i en fotnote (Nicolaissen 1892:5), og var dermed kjent med Storms kontante avvisning av Kjølnessagnenes verdi som referanse til reelle kulturminner i landskapet (se kap. 2.2.7). At en fremtredende historiker som Gustav Storm leverte så drepende kritikk i anmeldelsen av Aksel Magnus historieverk, må ha gjort inntrykk på en «legmann» som Nicolaissen.

En annen medvirkende faktor til Nicolaissens valg kan ha vært den tidligere omtalte boken av Magdalene Thoresen, «Billeder fra midnatsolens land». Denne ble en bestselger utgitt i flere opplag, og er vurdert som et av de første større litterære verk om nordnorsk kultur og folkeliv etter «Nordlands trompet» av Petter Dass, publisert 1739 (Fulsås 2009:310). Dersom Nicolaissen var kjent med Thoresens noe svermeriske gjengivelse av sagnet i prosaform, kan dette ytterligere ha bidratt til at Nicolaissen faktisk vegret seg for å oppsøke Kongshavn. Om dette ikke var nok, må Nicolaissen ha støtt på et annet problem i det han skulle ta for seg arkeologiske kulturminner han oppfattet å tilhøre mellomalderen. Det eksisterte knapt nok begreper og nomenklatur for å beskrive hustufter fra mellomalder i utmarkspregede områder i Nicolaissens tid, og heller ingen mellomalderarkeologi utenom de beskrivelser som en gruppe ingeniører og arkitekter sto for i forbindelse med borger, kirker og mellomalderbyer (Ekroll 2006:25-31). De sentrale premissleverandørene innen datidas arkeologi og kulturminnevern

¹⁴ I et leserbrev i avisa Finmarken datert 8.8.1962 svarte da 83 år gamle Hans Dahl på et innlegg skrevet av Hans Kr. Eriksen i samme avis 2.8.1962 der sagnene om Kjølnes var beskrevet. Her utelukket han at det var kulturminner på selve Kjølnes, og heller ikke sagn knyttet til stedet. Derimot er sagnene knyttet til Kongshavn og «Kongshavnkongen», og viser til sagnene han ble fortalt av sin fosterfar og hans far igjen. Noen elementer av sagntradisjonen levde tydeligvis ennå, om enn i sterkt endret form. Den familien bodde på Kjølnes da Nicolaissen var der i 1891, og var sannsynligvis blant informantene til Nicolaissen

var av en klar oppfatning av at arkeologisk virksomhet gjaldt *forhistorie*. Mellomalder var ikke et felt man tenkte seg at arkeologi hadde noe vesentlig å bidra med, en holdning som levde adskillig lengre enn Nicolaissen selv (Ekroll 2006:31). Nicolaissen kunne ikke ha funnet tangeringspunkter i beskrivelsene av mellomalderens kulturminner han kjente fra årbøkene til Foreningen til norske fortidsmindemærkers bevaring for *noe* av det han observerte i Finnmark, typisk nok med unntak av kirkegårdene og kirketuftene. Mangeromskomplekset i Kongshavn, om han nå skulle ha sett dette, ville mest sannsynlig ha vært like umulig å gi en arkeologisk beskrivelse av som de øvrige tuftene han så begeistret omtalte som vitnebyrd på tidlig norrøn kolonisering av Finnmarkskysten i innledningen av befaringsrundene i Finnmark på slutten av 1880-tallet og begynnelsen av 1890-tallet.

Som bestyrer for den historisk-antikvariske avdeling på Tromsø museum og Nord-Norges viktigste representant for «Foreningen til Norske Fortidsmindemærkers bevaring» ville Nicolaissen neppe ønsket å fremstå som en dilettant uten evne til å skille eventyr og historiske fakta, og dermed begå samme feil som Aksel Magnus. Nicolaissen var en selvlært amatør å regne innen arkeologi og historie, og man kan ikke forvente at han egenhendig skulle utfordre den gjeldende oppfatningen om at arkeologisk førsteprioritet skulle vies kulturminnekategorier datidens arkeologi anerkjente som typiske for den norrøne eller germanske jernalderen (sml. Nilsen 2014:7ff.). Om han følte at han måtte understreke dette med å bevisst unngå Kongshavnkeila, eller om han ikke hadde mot til å formidle det han hadde sett på stedet, spiller liten rolle i denne sammenheng. I innberetningen som foreligger fra besøket i området fremstilte han det slik at innsatsen hans ble konsentrert til undersøkelsen av hellegrupene på Kjølnessletta, som han først hadde tolket som mulige hellekister tilknyttet norrøn gravskikk. Han måtte konkludere med at undersøkelsene ikke støttet teorien hans, og dermed innse at de forventede resultatene som skulle vise betydelig norrøn tilstedeværelse og kontinuitet i befolkningen gjennom jernalder og mellomalder i Nord-Troms og Finnmark hadde uteblitt (Henriksen 1996:25, 35-36).

Nicolaissens virketid som bestyrer av den historisk-antikvariske avdelingen på Tromsø Museum var heretter konsentrert til de delene av Nord-Norge hvor gravhaugene og andre kulturminner av germansk/norrøn karakter fra jernalderen sikkert kunne påvises som en del av kulturmiljøet, helt frem til han døde i 1924. Det er grunnen til at Nicolaissen sjeldent tok befaringer til Finnmark etter 1891, men en viss interesse for fylket kan spores i de siste

leveårene hans. En befaring til Store Bækkarfjord på Seiland resulterte i at han omdefinerte innbrettede kulturminner fra norrøne gravhauger til gammetufter (Nicolaisen 1919), og en annen var rettet mot undersøkelse av en boplass fra yngre steinalder i Honningsvåg (Nicolaisen 1921). Hans siste befaring gikk til Øst-Finnmark, og er spesielt interessant i denne sammenhengen. Dette gjaldt ettergraving i området til den såkalte Ekkerøygraven i Vadsø kommune der to ovale skålspenner og en trefliket spenne, alt dekorert i Borrestil var inkludert blant funnene (Sjøvold 1974:174). Innberetningen foreligger i det siste årsheftet han skrev, og er nesten en uhyggelig gjentakelse av erfaringene hans mer en 30 år tidligere. I det som viste seg å være hans siste leveår følte han at tiden igjen var moden for å utrede norrøn bosetting i Øst-Finnmark, oppmuntret av Ekkerøyfunnet og de få mulige og sikre norrøne gravfunnene fra Finnmark som var kommet til i Tromsø museums samlinger siden 1891 (Nicolaisen 1924:3-9). Selve innberetningen om undersøkelsene er en noe mismodig rapport om stor innsats belønnet med skuffende funn, med en hodeskalle funnet nær Ekkerøygraven som eneste «norrøne» bevis. Denne ble vurdert som nordisk av professor Schreiner ved anatomisk institutt i Oslo (Nicolaisen 1924:10).

2.5.5 Vadsøya og Soim 1895 – 1933 – 1951.

Det ble ikke noen umiddelbar arkeologisk interesse for de nye mangeromstuftene som ble beskrevet på Vadsøya og Soim. Karl Akres avisartikler nådde tilsynelatende ikke ut over lokalmiljøet i Øst-Finnmark, men fikk ny aktualitet ved Beronkas gjenoppdagelse. Tanner hadde større gjennomslagskraft som anerkjent vitenskapsmann, men de første arkeologiske omtalene av hans artikkel gjaldt dokumentasjonen han gjorde på Fiskerhalvøya øst for Soim, av tufter av «Grøttugtype» som han kalte dem (Tanner 1928:13 ff.). Gutorm Gjessing (1906-1979) omtalte Tanners beskrivelse av tuftetyper i «Yngre steinalder i Nord-Norge» og sammenlignet dem med gressbakkentuftene (1942b:426-427). Utelatelsen av Tanners yngre Soimtype er for så vidt rettfærdiggjort ut fra bokas tema. Mye tyder også på at Soimtuften faller utenfor det det kronologiske fokus for arkeologien i Nord-Norge i perioden.

I en lang periode med vakanse i stillingen som bestyrer for den historisk-antikvariske avdelingen ved Tromsø Museum var det først og fremst Gjessing som sto for kontinuiteten i den arkeologiske utforskningen i Nord-Norge. (Holm-Olsen 1989:27). Gjessing var ansatt på sesongbasis fra 1928, og arbeidet som fast ansatt som konservator på historisk-antikvarisk avdelingen fra 1936-1940, men hans institusjonelle tilknytning til Institutt for sammenlignende

kulturforskning var vel så sterk (Holm-Olsen 1989:27, Kyllingstad 2008:414 ff.). Institutt for sammenlignende kulturforskning hadde rundt midten av 1920-tallet utviklet arktiske forskningsprogram som tok høyde for en samisk forhistorie. Man så for seg at Kjelmøyfunnene skulle danne utgangspunkt for storstilte arkeologiske feltarbeid på norsk og sovjetisk side av grensen, som blant annet skulle klarlegge forbindelseslinjene mellom steinalderen og jernalderfunnene av Kjelmøykarakter (Kyllingstad 2008:406). Dette ble av ulike grunner aldri gjennomført, men funnene Anders Nummedal gjorde i Alta i 1925 vakte imidlertid såpass stor oppsikt at steinalder ble det sentrale satsningsområdet for instituttets feltinnsats innen nordnorsk arkeologi, hovedsakelig i Finnmark (Kyllingstad 2008:411). Innsatsen rettet mot steinalder førte til en kronologisk landskapsdeling av Nord-Norge, hvor områdene fra Karlsøy nordøst for Tromsø og sørvestover langs kysten fortsatt var ansett som et området mest passende for studier av norrøn/germansk jernalder, mens østre Finnmark ble det mest sentrale terrenget for steinalderstudier. Likevel er det nettopp Gjessing som tok opp ideene som la grunnlaget for instituttets arkeologiske strategi, mest tydelig gjennom arbeidet «Fra steinalder til jernalder i Finnmark.» Her etterlyste han arkeologisk innsats for å belyse «etnologiske» problemer i forhistorien, og med det mente han studiet av etnisitet i forhistorien med særlig relevans for Finnmark og områdene inne på sovjetisk territorium. Samisk etnisitet, og dens røtter i forhistorien var nært assosiert med Kjelmøyfunnene, og Gjessing førte med dette som utgangspunkt en rekke etnologiske forbindelseslinjer empirisk belagt med funn fra Finnmark og tilgrensende områder (Gjessing 1935).

Det virker som om Kjelmøyfunnenes status som fast holdepunkt i historien når det gjelder eldre samisk bosetting er tatt bokstavelig i forhold til en kronologisk avgrensning. I alle fall er det lite som tyder på at yngre arkeologiske epoker med funn av samisk «etnologisk» karakter er ansett som interessante i denne sammenhengen. I forhold til funn som stammet fra strukturer definert som samiske gammetufter var fokuset rettet mot redskaper typologisk datert til jernalder eller eldre, og selv om Gjessing mente det var verdt å undersøke slike gammetufter nærmere måtte man være forberedt på mange arkeologiske skuffelser ettersom hovedparten av slike tufter sannsynligvis var «... temmelig recente» (Gjessing 1935:42).

I perioden er arkeologisk forskning på mellomalder marginal i landet generelt og Nord-Norge spesielt. Sigurd Griegs innsats der blant annet bygninger i utmarkspregede områder på Østlandet fra vikingtid og mellomalder ble arkeologisk undersøkt i perioden 1935-1938, er i så

måte et unntak (Finstad 2009:111). Tilsvarende tidlige fagarkeologiske undersøkelser av boligstrukturer ble ikke gjennomført i Nord-Norge. Likevel synes det som om at kulturminner fra mellomalderen i Nord-Norge begynte å fange interesse fra faglig hold, særlig i siste fase av Gjessings virketid på Tromsø Museum. Gjessings egen utgravnings- og forskningsinnsats som blant annet inkluderte undersøkelse av massegravene fra mellomalder i Nauståkeren på Sanna, Træna (Gjessing 1943) og artikler om Skjoldehamndrakten (1938) samt ställuvne funnet i Beiarn (1942a), viser at mellomalder klart befant seg innenfor hans interessefelt.

Innberetninger fra lokale informanter om observasjoner under gravearbeid i gårdshauger i museets topografiske arkiv, og innsendte løsfunn i magasinene viste sammen med resultatene av Gjessings innsats et stort potensial for mellomalderforskning og kartlegging av kulturminner fra mellomalderen i Tromsø Museums ansvarsdistrikt ved inngangen til 1950-tallet (Bertelsen 1989b:171). Et konkret eksempel på dette er Simonsens referanse til en innberetning fra Gjessing etter en befaring av Mjelvik kirkevær på Sandsøya 1939, som visstnok lå på skrivebordet hans da han møtte opp på sin første arbeidsdag på Tromsø 1. februar 1951. Den var merket «Her bør det graves ved leilighet» (Simonsen 1980:3).

Det kan forholde seg slik at noe så prosaisk som at den arkeologiske «kulturpausen» på Tromsø museums historisk-antikvariske avdeling 1924-1936 (Simonsen 1972:82, 83-85) medvirket til at mangeromstuftene på Vadsøya og Soim ikke ble kommentert videre i arkeologisk sammenheng. I og med at den arkeologiske utforskningen av Nord-Norge faktisk økte med virksomheten initiert og finansiert av Institutt for sammenlignende kulturforskning, særlig for Finnmarks vedkommende, kan ikke det være hele forklaringen. Trolig ligger årsakene i at tuften på Soim og tuftene Tanner definerte som samme type på Vadsøya ble oppfattet som for unge, og dermed ikke interessante nok i forhold til den «etnologiske» forskningsmodellen Institutt for sammenlignende kulturforskning skisserte opp. Med Gjessings ord kan disse tuftene ha sortert under objekter som kunne vise seg å være skuffende unge (Gjessing 1935:42). Innen norsk arkeologi i mellomkrigstiden var det heller få eksempler på at kulturminner fra historisk tid skulle sortere inn under faget. At mellomalder i beste fall var et marginalt tema for arkeologisk virksomhet i perioden kan derfor være en viktig faktor som forklarer at tuftetypen ble oversett. Det mest avgjørende er kanskje heller at Tanner tolket tuftetypen som rester etter en gammel østsamisk boligform, og det i seg selv kan ha gjort tuftetypen for etnologisk til å være et arkeologisk anliggende.

Gjessing var en av få arkeologene i denne tidsperioden som i det hele tatt anså at samene kunne ha en forhistorie (Kyllingstad 2008:416 ff., Johnsen 1996, Olsen 1991). Likevel viser næranalyser av hans tilnærming til samisk forhistorie paradokser og inkonsekvente slutninger som får hans innsats på området til å virke vanskelig å forstå, med mindre man tar i betraktning hvilke rammer den arkeologiske diskursen på dette tidspunktet satte i forhold til arkeologiske utsagn med vitenskapelig gyldighet. Det kultur-evolusjonistiske synet som samlet nasjonalistiske, rasebiologiske, orientalistiske ideer gjorde det umulig for den enkelte forskeren å utøve arkeologi som berørte samisk forhistorie etter samme premisser som ble benyttet i forbindelse med for eksempel norsk forhistorie (Olsen 1991, se også Johnsen 1996, Kyllingstad 2008:429). Gjessing søkte seg bort fra arkeologien og ble professor i etnografi og bestyrer på Etnografisk Museum ved universitetet i Oslo (Kyllingstad 2008:430). Analyser av både de konkrete redegjørelsene fra Gjessing selv om bakgrunnen for skiftet av fagdisiplin, og av hans arbeider etter dette skiftet viser at han var desillusjonert på arkeologifagets vegne. Han redegjorde blant annet for en overbevisning om at arkeologifaget, slik han kjente det, ikke var metodisk eller teoretisk utrustet til å adressere spørsmål egnet til å belyse sosial struktur og etnografiske forhold i fortiden, eller bidra med noe vesentlig til studier av samtidas kulturer (Johnsen 1996:40-41). Det er tankevekkende at den forskeren som var i best posisjon til å belyse funnene til Tanner og Beronka på Vadsøya antagelig ikke så seg i stand til å gjøre dette ut fra de rammer hans eget vitenskapelige fellekskap satte.

2.6 Arkeologi i Nord-Norge etter ca. 1951. Mangeromsprosjektets kontekst

I presentasjonen til mangeromsprosjektet under søknadsprosessene i 2000/2001 var det anført to sentrale begrunnelser for økt innsats rettet mot kulturmiljøene fra jernalder og eldre historisk tid, en med kulturhistorisk og en forvaltningsmessig vinkling (Olsen 2000, se kap.1). Den kulturhistoriske begrunnelsen tok utgangspunkt i kunnskapsmanglene når det gjelder jernalder og mellomalder i Nord-Troms og Finnmark, og misforholdet mellom kjennskapen til periodene som hadde oppstått som følge av at den arkeologiske innsatsen på rettet mot disse fasene av historien først og fremst hadde blitt foretatt fra Midt-Troms og sørover. Den forvaltningsmessige begrunnelsen tok også utgangspunkt i kunnskapsmanglene. I denne sammenhengen er det bemerket at så lenge kunnskapen om det komplekse kulturmiljøet på kysten av Nord-Troms og Finnmark som kan bestå av elementer fra jernalder frem til tidlig nytid er så dårlig kjent, vil også kulturminneforvaltningen bli vanskelig. Rent konkret er

manglende kjennskap til typologisk-kronologisk inndeling av elementene i slike kulturmiljøer, og dermed også grunnlag for kulturhistorisk tolkning, funksjon og sammenheng mellom elementene kulturmiljøene består av fremholdt som et problem. For eksempel er bestemmelsene for automatisk fredete kulturminner annerledes for samiske og ikke-samiske kulturminner, jf. Lov av 9. juni nr. 50 Om kulturminner § 4, og dermed en problemstilling som kan innebære vansker i forhold til vurderinger der kulturminner kommer i konflikt med tiltak, og der frigiving kan være aktuelt. Skjøtsels- og formidlingsprosjekter er også avhengige av kunnskap om kulturmiljøene for å kunne være vellykkede.

Dette er altså beskrivelse av status i forhold til arkeologisk kjennskap til kulturmiljøene i Nord-Troms og Finnmark, slik den ble fremstilt i mangeromsprosjektets beskrivelse og begrunnelse. Det kan derfor være verdt å foreta en nærmere vurdering av den forskningsmessige statusen slik den fremsto på begynnelsen av 2000-tallet, bakgrunnen for denne og avslutte med hva som er skjedd i ettertid utenfor rammene av selve mangeromsprosjektet.

2.6.1 Opplevde kunnskapsmangler ca. 1951 - 2000

Som beskrevet i kapitlene 2.4 og 2.5 var det i perioden etter at Tromsø Museum fikk en fast ansatt konservator i Povl Simonsen at kulturminnene fra mellomalder og etterreformatorisk tid ble gjenstand for arkeologisk interesse. I den perioden han var aktiv ved Tromsø Museum vokste også fagmiljøene som kunne ta del i den virksomheten enormt med hensyn til forskning og forvaltning, ikke minst ved arkeologisk institusjonsbygging utenfor Tromsø museum. Økt virksomhet førte til at mellomalderens kulturmiljø ble bedre kjent. Som et resultat av det kunne en gruppe kulturminner, mangeromstuftene, skilles ut som en kategori mellomaldertufter i løpet av 1990-tallet. For Povl Simonsen selv var etableringen av et arkeologisk fagmiljø i Tromsø en anledning til å slippe fokuset på mellomalder og tidlig nytid, og la andre arbeide med perioden etter at han selv hadde gjort innledningsarbeidet (Simonsen 1972:86, 91). Innledningsarbeidet hans i perioden 1951 til begynnelsen av 1960-tallet ser ikke ut til å ha vært styrt etter andre prinsipper enn faglige interesser og muligheter for å få finansiert og organisert undersøkelser. I alle fall er undersøkelsene spredt godt utover det daværende ansvarsdistriktet til Tromsø Museum, inkludert Svalbard.

Senere ser man en viss konsentrasjon av mellomalderundersøkelsene til bestemte deler av Nord-Norge. Utgravninger og forskning rettet mot nordnorsk mellomalder etter 1962 og fremover rettet seg i stor grad mot gårdshauger, kaupstaden og fiskeværeret Vågan og i noen grad også enkeltliggende gårdsanlegg (tuftegrupper) og kulturlag under kirkegulv i nordre Nordland og Sør-Troms (Bertelsen 1989b). Det er ikke overraskende at innsatsen først ble rettet mot disse kulturminnekategoriene. Gårdshaugene var allerede kjent som en kategori kulturminner der funn og innberetninger fra lokalbefolkningen tydet på kulturlag fra mellomalder kan være del av de komplekse kulturminnene. Kaupstaden Vågan er godt belagt i skriftlige mellomalderkilder og definerer Vågan som den nordligste kaupstaden i mellomalderen. Da den ble lokalisert på 1970-tallet var det også naturlig at dette området ble gjenstand for arkeologiske utgravninger og forskning. Dette kan ses som uttrykk for en nordnorsk parallell til etableringen av feltet mellomalderarkeologi i Norge for øvrig, en regional tilpasning til det nasjonale fokuset rettet mot senterdannelse/urbanisme, monumentalbygg som mellomalderkirker og bosetnings- og agrarhistorie (Ekroll 2006). Til tross for at registreringsintensiteten tok seg veldig opp også for Nord-Troms og Finnmarks del, var det vanskelig å klassifisere mangfoldet av komplekse tuftestrukturer, ikke minst fordi det innledningsvis manglet et kronologisk-typologisk nomenklatur til å kunne foreta et slikt klassifiseringsarbeid (se kap. 2.3.2 og 2.4.1). De nye vurderingene av kulturmiljøene i Nord-Troms og Finnmark og deres mulige datering til mellomalder etter de intensive kulturminneregistreringene på 1970- og 1980-tallet ble ikke umiddelbart fulgt opp med større fokus på nye undersøkelser og forskning. Dette forholdet er en av de direkte bakgrunnene for mangeromsprosjektet (se. kap. 1).

2.6.2 Erkjent kunnskapsmangel før og etter mangeromsprosjektets oppstart

Det er viktig å understreke at det ikke er slik at mangeromsprosjektet var det første som viste til nødvendigheten i å øke kunnskapen om blant annet mellomalder i Nord-Troms og Finnmark i den faglige begrunnelsen. Både kirketuftregistreringene, det tverrvitenskapelige Helgøyprosjektet (1975-) og «Etnisitet og kulturminner i Vest-Finnmark AD 800-1300» (ca.1995-) er alle begrunnet med behovet for å bygge ny kunnskap i regionene av Nord-Norge som er dårligst dekket i forhold til kjennskap til kulturmiljø fra jernalder til tidlig nytid (Bratrein 1970, Mathisen m.fl. 1981, Andreassen og Bratrein 2011a og 2011b). Alle disse prosjektene, især Kirketuftprosjektet og «Etnisitet og kulturminner ...» har ført til viktige

resultater avgjørende for utformingen av de problemstillinger og siktemål som sto sentralt i mangeromsprosjektet.

Fokuset på gårdshauger og andre kulturminner fra mellomalderen i Sør-Troms og nordre Nordland har neppe stått i veien for utforskning av kulturmiljøer fra tilsvarende tid i Nord-Troms og Finnmark. Det er mer sannsynlig at årsaken først og fremst skal søkes i kunnskapsmangel. Denne har klare konsekvenser for forvaltningen av kulturminner. Gjennomgang av utgravningsprosjekter foretatt i Tromsø Museum, Universitetsmuseets distrikt etter 1990 i forbindelse med museets Faglig program 2010-2012 (Faglig program, top. ark. TMU) illustrerer dette. Analysen viste at alle utgravningene med datering til mellomalder i Finnmark var utført av forskningsprosjekter, især mangeromsprosjektet og i noe mindre grad feltarbeidene til Audhild Schanche i forbindelse med doktorgradsprosjektet «Graver i ur og berg». I Sør-Troms var dette forholdet motsatt. Her var hovedvekten forvaltningsgravinger som hadde som formål å overvåke inngrep i områder der gårdshauger allerede var registrert, særlig i Harstad by (se også Wickler 2016:5). Ingen tilsvarende prosjekter var foretatt i Finnmark, selv om man har eksempler på lignende problemstillinger.

Moderne tettstedsbebyggelse på kjente mellomalderfiskevær som i Hasvik, Sørvær, Honningsvåg, Kiberg og Vardø burde stå overfor samme utfordringer i forhold til kulturminnevern- og forvaltning som i tilfellet Harstad by og gårdshaugene der. Hovedårsaken til dette misforholdet er ganske enkelt at gårdshaugene innenfor Harstad by er adskillig bedre kjent enn kulturlagsakkumulasjon knyttet til gammel fiskeværsbebyggelse i Finnmark der eksisterende tettstedsbebyggelse innebærer utfordringer for forvaltningen av disse. Povl Simonsens kartlegging i Vardø i 1953-1958 er et unntak. Den regionale kulturminneforvaltningen meldte inn denne kunnskapsmangelen som et konkret eksempel på praktiske problemer i den daglige forvaltningen av kulturminner til Faglig program for Tromsø museum, universitetsmuseet. Kulturlagsakkumulasjoner som for en stor del er ukjente, og kun omtrentlig avmerket i Askeladden, kommer ofte i konflikt med aktivitet knyttet til moderne tettstedspreget bebyggelse/infrastruktur. Tiltakshavere og kulturminneforvaltningen mangler ofte god nok bakgrunnsinformasjon til å vurdere konfliktpotensial i forkant av planlagte inngrep. Hvor avgjørende det er at forvaltningen har kunnskap om slike grunnleggende aspekter ved objektene som skal forvaltes er åpenbar, og det neste prosjektet som tok sikte på å overvåke anleggsarbeid for å sikre mot forstyrrelser av

kulturlag var nettopp i Vardø i 2012 (Niemi og Henriksen 2012, 2014).

Kulturminneforvaltningen hadde fordelen av kunnskap om kulturlagene i Vardø by, og undersøkelsen i 2012 tilførte viktig tilleggsinformasjon. Blant annet kunne man dokumentere omfattende kulturlag fra høymellomalder mot Østervågen, noe som ikke ble sikkert dokumentert under kartleggingene i 1953-1958 (Simonsen 1959). Nødgraving av en lokalitet på Finnes, Måsøy kommune i 2011 ga sikre dateringer til høymellomalder og seinmellomalder (se kap. 8). (Wickler 2016:16ff.).

Ut fra en vurdering av de senere årenes forvaltningsrelaterte arkeologisk virksomhet er situasjonen at undersøkelser rettet mot mellomalderens kulturminner knyttet til kystregioner av områder som tangerer mangeromsprosjektets undersøkelsesområde *er* foretatt i perioden 2009-2012, mens tilsvarende feltarbeid i ytre kyststrøk av Sør-Troms og Nord-Troms mangler¹⁵. Begrunnelsen i mangeromsprosjektets beskrivelse kan ses på bakgrunn av en generell erkjennelse av kunnskapsmangel i forståelsen av kulturmiljø fra mellomalder/tidlig nytid i kystområdene av Nord-Troms og Finnmark, som lenge har hatt aktualitet i nordnorsk arkeologi, både i forskning og forvaltning.

Andre momenter i mangeromsprosjektets beskrivelse og begrunnelse kan også ses i sammenheng med innsikter som tidligere er formulert, og som kan ses som en generell utvikling i tilnærmingen til arkeologisk utforskning av mellomalder i Nord-Troms og Finnmark fra midten av 1990-tallet. Dette innebærer en presisering av viktigheten i å utvikle problemstillingene i utforskningen av mellomalderen som bedre knytter an til kulturhistoriske forløp for regionen Nord-Troms og Finnmark, som fremstår som unike i nasjonal sammenheng. I løpet av mellomalderen inntraff prosesser med gradvis innlemmelse i politiske og økonomiske nettverk med senter langt utenfor regionen som medførte grunnleggende endringer i samtidas kulturmiljøer slik de fortsatt kan observeres arkeologisk i dag. Stikkord er (fiskeværs)kolonisering, rivalisering mellom mellomalderstatene Norge og Novgorod og sammensetning av aktører med variert etnisk bakgrunn. Siden mangeromsprosjektets oppstart er et ph.d. prosjekt rettet mot fiskeværene på Finnmarkskysten begrunnet i denne kulturhistoriske konteksten¹⁶. Dette styrker inntrykket av at dersom det særegne ved Nord-

¹⁵ Stephen Wicklers forskningsrelaterte undersøkelser på kysten av Nordland og Sør-Troms utgjør et viktig korrektiv til dette bildet (Wickler 2016).

¹⁶ Ph.d. prosjektet i arkeologi ved Inga Malene Bruun inngår i den tverrvitenskapelige forskningsgruppen «Creating the new North» i HSL-fakultetet ved Universitetet i Tromsø, som i sin programpresentasjon skisserer lignende perspektiver som omtalt her, men i et regionalt-nasjonalt-kontinentalt perspektiv (Holt, June 2014: 2, 6).

Troms og Finnmarks kulturhistorie- og miljø relatert til mellomalder/tidlig nytid tidligere har vært til hinder for å inkludere regionen i feltet mellomalderarkeologi, er dette i så fall i ferd med å endres.

2.7 Oppsummering

Mangeromskomplekset i Kongshavn er beskrevet fra slutten av 1600-tallet og gitt en historisk tolkning tilknyttet Martin finnekonge og «slottsruinene» på Kjølnes. Det mest sentrale verket i denne tradisjonen, *Speculum Boreale* av Hans Hansen Lilienskiold inneholdt elementer av en sagntradisjon som blant annet inkluderte en folkevise stedfestet til Kongshavn. Disse tolkningene fortsatte å være en sentral del i en regional historisk-topografisk tradisjon med senter i Øst-Finnmark utover 1700-tallet. I all hovedsak ble ikke arbeidene i denne tradisjonen publisert, og mye tyder på at forfatterne til autoriserte og publiserte norgeshistorier utover 1700-tallet ikke kjente til, eller fant det verdt å kommentere disse opplysningene fra Finnmark.

Dette kan ha hindret forskning i de mer spesialiserte historiske disiplinene historie og arkeologi, som ble etablert i løpet av 1800-tallet. Det er likevel mer sannsynlig at den første publiserte oversikten over kulturminner i Øst-Finnmark fra 1846, kan ha hatt utilsiktede negative konsekvenser. Fritznér meldte om ruiner på Kjølnes, men måtte samtidig beklage at han aldri fikk anledning til selv å se disse. I stedet publiserte han for første gang Lilienskiolds nedskrevne folkevise, og gjorde denne tilgjengelig for et større publikum.

Folkevisen ble forholdsvis raskt gjenstand for oppmerksomhet fra den første generasjonen nordiske vitenskapsmenn innen den folkloristiske disiplinen. Fra første stund ble det reist tvil om at ruinene var reelle, i stedet ble det vist til at folkevisen har aitiologisk vandsagnkarakter, der stedsnavn og historier ga opphav til myter om fortidige kongeseter lokalisert over hele Norden. På dette kildekritiske grunnlaget ble etter hvert hele ideen om ruiner knyttet til Kjølnes forlatt i lang tid, som babyen som forsvant sammen med badevannet. Det heftigste angrepet på alle forsøk på å gi ruinene og finnekonger et realhistorisk innhold ble forfattet av Gustav Storm i form av en bokanmeldelse i 1890. Tilfeldighetene ville at denne kom like i forkant av O. M. Nicolaisens opphold på Kjølnes i 1891 der han skulle registrere kulturminner. I innberetningen gjorde han nærmest et poeng av at han ignorerte lokalbefolkningens informasjon om kulturminner i Kongshavn, og dette kan jeg ikke forklare

på annen måte enn at han virkelig tok Gustav Storms formaninger på dypt alvor. Ikke før i 1971 ble mangeromstuftenes faktiske eksistens erkjent og registrert som et arkeologisk kulturminne.

I Väinö Tanners artikkel fra 1928, og i prost Beronkas Vadsøhistorie fra 1933 ble tufter fra Soim og Vadsøya vi siden har inkludert som mangeromstufter beskrevet. Etter alt å dømme har denne erkjennelsen enda tidligere bakgrunn i amatørarkeologiske undersøkelser utført av skolebestyrer Karl Akre, som publiserte observasjoner fra egne utgravninger på Vadsøya rundt midten av 1890-tallet. At Tanner og Beronkas publiseringer ikke vakte arkeologisk interesse før nærmere 20 år hadde gått, forklarer jeg med at dette inntraff i en periode uten fast ansatt bestyrer for Tromsø Museum historisk-antikvariske avdeling 1924-1936, en periode Povl Simonsen treffende kalte «Kulturpausen» på Tromsø Museum. Jeg finner en arkeolog som siterte Tanners artikkel, nemlig Gutorm Gjessing i 1942 (se kap. 2.5.5). Gjennom deltidsansettelse på Tromsø Museum fra 1928 – 1936, og som fast ansatt konservator 1936 – 1940, og som dertil har viet samisk arkeologi og «etnografiske» problemstillinger interesse (Gjessing 1935), står han etter min oppfatning som den som kunne ha undersøkt Tanner og Beronkas opplysninger nærmere. At så ikke skjedde forklarer jeg med at Tanner tolket tuften på Soim som en østsamisk tuftetype, for «recent» og for etnografisk for Gjessing. I tillegg hadde Gjessing selv innsett at «etnografiske» problemer i fortiden han selv mente var interessant å studere, ikke kunne utføres innen rammene av datidas arkeologifag, og dette kan ha medført at han i utgangspunktet ga opp å konsentrere seg noe videre med tuftene av Soim/Vadsøyatypen.

Perioden etter 1951 representerer en periode der vitenskapelig arkeologisk institusjonsbygging i Nord-Norge igjen skjøt fart, bemanningssituasjonen bedret seg og en lang periode preget av å ta igjen forsømte oppgaver innledes. Blant disse oppgavene var arkeologisk fokus på historiske epoker. Utgravninger og registreringsvirksomhet på feltet, der målet var å prøve å klassifisere mellomalderens kulturmiljø etter form og kronologi ble innledningsvis ledet av Povl Simonsen, men etter hvert kom flere forskere til som studerte mellomalderen. Fra 1962 og opp mot 1990-tallet ble langt de fleste utgravnings- og forskningsarbeidene sentrert til Sør-Troms og nordre Nordland, mens registreringsvirksomheten og arbeidet med å skape systematikk i de komplekse kulturmiljøene med antatte mellomalderelementer i Nord-Troms og Finnmark fortsatte.

Kulturminnene i Sør-Troms og Nordland lot seg lettere innpasse i problemstillinger den fremvoksende nasjonale mellomalderarkeologien var opptatt av. Til sammenligning virket trolig kulturmiljøene i kyststrøkene av Nord-Troms og Finnmark mer fremmedartede, og hadde i tillegg usikker plassering i etablerte kronologiske rammeverk.

Tiden etter midten av 1990-tallet er sett i sammenheng med mangeromprosjektets begrunnelse. Det er i dette tidsrommet en faglig tilnærming til det komplekse kulturmiljøet i Nord-Troms og Finnmark ble klart formulert med utgangspunkt i regionens historiske særtrekk, især gjennom arbeidet til Håvard Dahl Bratrein. Kulturmiljøene i Nord-Troms og Finnmark og deres særtrekk antas å ha sammenheng med visse historiske forutsetninger i periodene som omfatter mellomalder. Dette inkluderer kolonisering, der en i hovedsak norsk fiskerbefolkning flyttet inn i et landskap som samene tidligere var nærmest alene om å bebo. Det omfatter rivalisering mellom mellomalderstatene Norge og Novgorod hvor herredømmet over Finnmark og Nord-Troms og skatteinntekter fra samene er blant stridstemaene. Ikke minst må man forvente et komplekst kulturmiljø i landskap hvor aktører av forskjellig kulturell bakgrunn opererte over lang tid.

I tiden etter mangeromsprosjektets oppstart er det registrert en enighet i nordnorsk arkeologi om store kunnskapsbehov om kulturmiljøene på kysten av Nord-Troms og Finnmark, et behov som både forskning og forvaltningsarkeologi forsøker å svare på med nye feltarbeid i form av utgravning og detaljregistrering.

Kapittel 3. Mangeromstuffer. Befaringer, prøveundersøkelser og klassifisering

3.1. Innledning

Dette kapitlet følger opp de innledende beskrivelsene av mangeromstufte i kapittel 1 med en grundigere presentasjon av tuftene og lokalitetene hvor de forekommer.

Presentasjonen er supplert med opplysninger om mangeromstuffer som er fremkommet etter at de systematiske befaringene i regi av mangeromsprosjektet ble avsluttet i 2002, men på mange måter kan kapitlet ses som en rekapitulering av resultater frembrakt i registreringsfasen av prosjektet. Det vil her bli redegjort for utgangspunktet for prosjektet, fremgangsmåter som ble valgt i de innledende undersøkelsene, og de resultatene de frembrakte.

Noen grunnleggende tanker om identifikasjon av tufter i landskapet, samt gjennomgang av mer praktiske strategier og metoder for befaringene, fungerer her som introduksjon til gjennomgangen av de enkelte lokalitetene. Beskrivelsen av de 23 kjente lokalitetene med mangeromstuffer følger en ordning fra vest mot øst, men i to forskjellige delkapitler.

Lokalitetene prøveundersøkt i regi av mangeromsprosjektet er behandlet for seg selv, mens de andre kjente lokalitetene er presentert i et eget delkapittel. Her er også lokaliteter som ikke er befart i regi av mangeromsprosjektet omtalt. Kapitlet avsluttes med en nærmere gjennomgang av mangeromstufteenes morfologiske kjennetegn, datering og plassering i landskapet etterfulgt av noen kritiske merknader i forhold til materialets begrensninger.

Dersom ikke annen referanse er oppgitt, er alle C14-dateringer kalibrert med programmet Oxcal v4.2 i 2016 (Bronk Ramsey 2013) med kalibreringskurven IntCal 2013 (Reimer m. fl. 2013). Kalibreringer er angitt med to sigma. De omtalte lokalitetenes Id. nr. fra Riksantikvarens kulturminnedatabase er oppdatert pr. desember 2014.

Beskrivelsene av lokalitetene og prøvegravningene er presentert flere ganger tidligere (Henriksen 2002, 2008, Myrvoll 2002, Myrvoll og Henriksen 2003). Den mest omfattende presentasjonen foreligger i boka «Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room houses» (Olsen, Amundsen og Urbańczyk, red. 2011) i kapitlet «The Multi-

Room House sites: Surveys and test excavations» (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011).

Fremstillingen bygger på rapporteringene som har blitt gjort, og i størst grad på sistnevnte publikasjon. Den er imidlertid også utvidet med ytterligere informasjon som vedrører de fleste av lokalitetene, samt nye som er kommet til i materialet de senere årene.

3.1.1 De innledende problemstillingene. Hvordan identifisere mangeromstuffer?

De laveste strandflatene i undersøkelsesområdet er preget av et vidt spekter av kulturminner fra de siste 2000 årene, og utgjør ofte mer komplekse kulturmiljø sammenlignet med materielle spor etter eldre bosetting. (Myrvoll 2006:211, 2010:93). I mangeromsprosjektets innledningsfase tok vi stilling til problemer i forhold til klassifisering og definering av kulturmiljøer- og minner. Til dels gjaldt dette praktiske utfordringer i forhold til å velge ut lokaliteter og områder vi ønsket å se nærmere på i felt, arbeid som først og fremst ble utført i forkant av feltbefaringene. Allerede i denne fasen av prosjektet var det derfor nødvendig å utvikle noen kriterier for hva mangeromstuffer kunne være basert på egne og andres erfaringer.

3.1.2 Forarbeid. Kriterier for valg av lokaliteter

Tidligere registreringer sto sentralt i dette arbeidet, og her tok vi særlig utgangspunkt i de som hadde blitt foretatt i forbindelse med Økonomisk Kartverk (ØK-registreringer), Håvard Dahl Bratreins kirketuftbefaringer, og andre kulturhistoriske befaringer langs kysten av Nord-Troms og Finnmark de siste 40-50 årene (topografisk arkiv, Universitetsmuseet i Tromsø). Den daværende nasjonale *Fornminnedatabasen*¹ driftet av NIKU inneholdt de fleste opplysningene, og arkivsøk tilførte detaljer til disse. Tilveksten i registre over fornminner som det regionale kulturminnevernet (Sametinget/ fylkeskommunene i Finnmark og Troms), og opplysninger fremkommet i forskningsinitiert registrering ved UITØ ble også konsultert i forkant av undersøkelsene. Informasjonen som kom fram av registreringsoppgavene i de forskjellige registrene var som forventet av varierende kvalitet, ettersom registreringene tilkom fra forskjellige kilder over en periode på om lag 40 år før oppstarten av prosjektet vårt. Viktig for vurdering av dette materialet var det faktum at medarbeiderne i prosjektgruppen hadde stor kjennskap til Finnmarkskystens kulturmiljø gjennom arkeologiske feltarbeid i Finnmark på 1980- og 1990-tallet. I forberedelsene til søknad om prosjektmidler foretok også kjernen i prosjektgruppen sommeren 2000 befaringer for å få et bilde av de mest kjente lokalitetene i nærheten av Berlevåg, Berlevåg kommune og på Ingøya, Måsøy kommune.

¹ Oppdatert frem til Fornminnedatabasen ble erstattet av den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden (Riksantikvaren) ble etablert i 2004 (Myrvoll 2010:84).

Ut fra denne bakgrunnen utarbeidet vi et sett kriterier for vurdering av registreringsopplysninger som vi mente kunne antyde potensielle mangeromstuftlokalteter, selv om de ikke var beskrevet som slike. Det først kriteriet var naturligvis at vi kunne avgjøre at anlegget som var beskrevet viste til rester av en bolig, altså tufter. Tuftene burde også inngå i kulturmiljøene nærmest dagens strandsone ved kysten. Registreringsoppgavene måtte være så detaljerte at det med rimelighet fremgikk om det dreide seg om én tuft med flere rom, eller om en tett samling av tufter som ikke nødvendigvis skriver seg fra samme tidsrom. En nedre grense på fire rom ble ansett som rimelig.

Det ble også lagt avgjørende vekt på om tuftene ble beskrevet som ansamling av rom omsluttet av ytre, sammenhengende veggvoller. Om registreringsoppgaven var detaljerte nok kunne tufter fra nyere tid til en viss grad lukes ut. I første rekke gjaldt det dokumenterte observasjoner av torvresten i veggene, altså tilfeller der det opprinnelige bygningsmaterialet ennå ikke er fullstendig nedbrutt. Dette kan for eksempel være tufter etter tømmerbygninger med ytre torvvegger (syllstein og torvresten) eller gammetufter (utflytende veggvoller, hovedsakelig av torv/delvis nedbrutt torv). Registrantens erfaring og kjennskap til kulturminner og kulturhistorie i Finnmark ble også vektlagt for at vi kunne ha tiltro til at kulturminnet morfologisk fremsto i samsvar med beskrivelsen i registreringsoppgavene. Med dette som utgangspunkt ble 16 lokaliteter valgt ut til nærmere befaringer i løpet av den innledende registreringsrunden i 2001. De seks lokalitetene kjent inntil da (Bratrein 1996), var inkludert blant disse.

3.2 Registrering og prøveundersøkelser

Registreringer, befaringer og prøveundersøkelser ble foretatt av mangeromsprosjektet i 2001 og 2002. Dette gjaldt feltarbeid der hele, eller store deler av prosjektgruppen var involvert. Disse feltarbeidene har naturlig nok gitt mesteparten av informasjonen presentert i dette kapitlet. Andre befaringer og registreringer som er relevant for prosjektet har vært gjennomført sporadisk i perioden 2003-2012, og har også bidratt med ytterligere informasjon. Dette kan inkludere befaringer eller registreringer jeg selv har foretatt som en nødvendig del av doktorgradsarbeidet, eller befaringer andre i prosjektgruppen har foretatt. Befaringer er i tillegg utført av samarbeidspartnere i mangeromsprosjektet eller andre kollegaer i ulike

sammenhenger, og opplysningene er innberettet til meg etter å ha blitt vurdert som interessante i forhold til mangeromstufter.

3.2.1 Feltarbeid 2001 og 2002: registrering og befaring

Bakgrunnen for registreringsdelen av feltarbeidet i 2001 var å skaffe oversikt over lokaliteter der vi hadde mer eller mindre sikre opplysninger om at det skulle befinne seg mangeromstufter. Den andre runden med befaringer i 2002 var tenkt å fungere som en test på om strategien med å fokusere på arkeologisk kjente landskap var fornuftig. Derfor var hensikten med denne å se nærmere på utvalgte kystlandskap hvor det ikke var registrert mangeromstufter.

De mest omfattende befaringene i regi av mangeromsprosjektet ble utført på våren/sommeren 2001. Registreringsfeltarbeid ble foretatt over to perioder i mai og juni 2001 av Bjørnar Olsen, Jørn E. Henriksen og Elin Rose Myrvoll (Myrvoll 2002, Henriksen 2002). Under feltarbeidene ble alle seks lokalitetene kjent som mangeromstufter i Bratreins oversikt av 1996 dokumentert. Ytterligere 10 lokaliteter ble valgt ut på bakgrunn av opplysninger i registre, fra informanter etc., uten at tuftene tidligere var vurdert som mangeromstufter. Av disse 10 lokalitetene var det kun én som ikke inneholdt tufter i tråd med kriteriene vi hadde bestemt for definisjon av mangeromstufter, Petternes i Måsøy kommune (Delrapport I, Myrvoll 2002, Askeladden Id. nr. 37750). Tuften på Petternes var en svært stor og kompleks fellesgammetuft, som sannsynligvis har hatt flere tilbygg og byggefaser. Dette er ikke et ukjent trekk ved restene etter 1600-1700-tallets boliger i Finnmark, senest dokumentert under utgravningene i Skjærvika i Hammerfest kommune (Amundsen, Sjøbakk og Karoliussen 2009:47, se kap. 7.3 og 7.4).

Nye registreringer ble utført i slutten av mai og begynnelsen av juni 2002. Foruten å dra til steder der vi hadde opplysninger om mulige mangeromstufter, fungerte registreringsrunden i 2002 også som et forsøk på å teste vår fremgangsmåte for utvalg av lokaliteter og kulturmiljø. Vi gikk systematisk over store områder hvor vi ikke hadde forhåndskjennskap til opplysninger om kulturminner som kunne passe inn i definisjonen av mangeromstufter. Tanken var at tre områder hvor det ikke tidligere var registrert mangeromstufter på hvert sitt vis kunne fungere som testområder. Kyststrekningen Vadsø-Hamningberg er et relativt godt registrert område mellom Kongshavn og Vadsøya, de to mest kjente lokalitetene fra tidligere. Gjennom systematiske befaringer her ville vi ha bedre grunnlag for å vurdere sannsynligheten

for at mangeromstuffer kunne unnsloppet registratorenes blikk, eller rett og slett ikke vært oppfattet som et automatisk fredet kulturminne. De to andre områdene, vestsiden av Magerøya og østsiden av Sværholthavøya ble valgt ut fordi disse områdene er dårlig dekket i kulturminneregistrene. Ideen bak disse befaringene var rett og slett å studere landskap som befinner seg i noe avstand fra de sikre lokalitetene vi kjente til, og teste mulige feilkilder ved den strategien vi hadde valgt for feltarbeidet i mangeromsprosjektet.

Det ble ikke registrert nye mangeromstuffer i noen av kontrollområdene. Denne undersøkelsen mener vi i store trekk støtter distribusjonsmønsteret vi har kommet frem til etter målrettede registreringsstrategier basert på allerede foreliggende kilder. Det finnes utvilsomt tufter som ennå ikke er registrert, men dette vil nok primært gjelde mangeromstuffer som ikke fremtrer særlig tydelig i terrenget, som mangeromstufte lengst sørøst i Neselva, Måsøy kommune (Neselv sør), og mangeromstufte i Lauksund, Skjervøy kommune. Det er også slik at deler av Finnmarkskysten er dårlig arkeologisk registrert, og mange uveisomme områder har aldri vært besøkt av arkeologer. Potensialet for uregistrerte mangeromstuffer er klart tilstede i slike områder. Rent konkret utpeker et område seg som spesielt interessant, og som daværende museumsbestyrer ved Nordkappmuseet informerte meg om ved en anledning på begynnelsen av 2000-tallet. Det gjaldt en tufteansamling på Store Kamøya, Nordkapp kommune. Dette kulturmiljøet er lokalisert på sørvestenden av øya, og er uregistrert. Det ble aldri anledning til å besøke stedet, og inntil videre holder jeg området som et av de mest lovende som en mulig «mangeromslokalitet»². Det er også nødvendig å holde mulighetene åpne for at kan finne seg mangeromstuffer blant registrerte kulturminner vi ikke har kunnet fange opp ut fra registreringsoppgavene alene.

I forkant av registreringene 2002 lå det blant annet personlig kommunikasjon fra historikerne Håvard Dahl Bratrein og Einar Niemi om konkrete lokaliteter vi burde oppsøke, og dette medførte befaringer til Tunes, Nordkapp kommune og Lille Ekkerøya, Vadsø kommune. Av disse lokalitetene viste det seg at Lille Ekkerøya rommer minst en tydelig mangeromstufte. Tuftene på Tunes oppfattet vi som mindre klare, men inkluderte disse under noe tvil. Etter befaringene i 2002 kjente vi til 19 lokaliteter med registrerte mangeromstuffer.

² En demonstrasjon av Lidardata fra Store Kamøya sendt i e-post fra Kenneth W. Vollan, Finnmark fylkeskommune 2.5.2016 overbeviste meg om at lokaliteten ville vært et opplagt valg i forbindelse med registreringene i mangeromsprosjektet. Minst en av tuftene synes å ha trekk felles med mangeromstuffer.

3.2.2 Registreringsdokumentasjon

For mangeromstuftene prioriterte vi plantegning av tuftene i målestokk i 1:50 eller 1:100, sammen med andre anlegg som kunne assosieres med mangeromstufter. Prøverutene ble tegnet i plan og profil. Anleggene og prøverutene ble i tillegg fotodokumentert. De store økonomiske og logistiske utfordringene ved å befare kystområdene i Finnmark gjorde at vi ikke kunne bruke landmåling til å produsere landskapskart med avmerkede kulturminner. Kulturminnene er målt inn med håndholdt GPS. Selv om verken håndholdt GPS eller kartgrunnlaget ga høy presisjon, og kart produsert for befaringsrapportene med dette utgangspunktet ga ikke tilstrekkelig terrenginformasjon (Myrvoll 2001, 2002). Imidlertid er de nye seriene med flyfoto produsert på 2000-tallet ideelle til formålet, da enkel anvisning av tuftene supplert med registreringsopplysninger gir godt inntrykk av tuftene i landskapet. I de fleste tilfellene er kulturminnenes høyde over havet målt med nivelleringskikkert.

Dokumentasjonsmetoder som så vidt var under utprøving da registreringsrundene i mangeromsprosjektet fant sted, vinner nå stadig innpass blant dokumentasjonsredskapene i arkeologisk feltarbeid. 3D-modellering i form av terrestrisk eller flybåren laserskanning, avansert dataprosessert fotodokumentasjon til fotogrammetriske modeller er dokumentasjonsmetoder som trolig har potensial til å formidle kompleksiteten i kulturmiljøene som er beskrevet i dette kapitlet på en bedre måte enn vi var i stand til. Det er også et klart pre at disse dokumentasjonsmetodene kan gjøre feltoppholdene langt mindre tidkrevende, noe som ikke minst er viktig i forbindelse med registreringer av avsidesliggende lokaliteter på kysten av Nord-Troms og Finnmark.

3.2.3 Befaringer etter 2002

Befaringer og registreringer som har bidratt med informasjon om mangeromstufter eller annen relevant informasjon inkludere en kort befaring i juni 2003 til østsiden av ytre Kvæningen i regi av Charlotte Damm, IAS, ved Universitetet i Tromsø. Under den befaringsrunden ble en mangeromstuft registrert, og jeg dokumenterte den 19.05.2004. Denne lokaliteten ble først befart av Håvard Dahl Bratrein, som opplyste meg om mangeromstuften (Upublisert rapport topografisk arkiv, TMU). Etter råd fra Reidar Bertelsen, IAS, UIT foretok jeg også en befaring av utvalgte lokaliteter på Andøy (Dongan, Id. nr. 37621) og Skipssanden på Langøy i Vesterålen september 2004, steder Bertelsen mente jeg burde vurdere etter kriteriene for klassifisering av mangeromstufter. Reisen til Vesterålen foretok jeg fordi jeg ønsket å følge opp de eneste konkrete opplysningene jeg har mottatt om mulige mangeromstufter sør og vest for Lyngenfjorden. Jeg konkluderte med at disse tuftene ikke kan defineres som

mangeromstuffer. I den grad ressursene tillot det ble opplysninger tilkommet i ettertid også fulgt opp med befaringer.

Andre opplysninger inkludert i oversikten over lokaliteter er fremkommet uten at jeg personlig har kunnet besøke de aktuelle lokalitetene i ettertid. Dette gjelder Mevær på Loppa, Loppa kommune, Skjånes i Gamvik kommune og Skadjanjárga/Skjånes, Unjárga gielda-Nesseby kommune. Mevær er inkludert i oversikten etter opplysninger fra Håvard Dahl Bratrein og Reidun Laura Andreassen i 2006 etter en befaring de foretok på Loppa øy. Skjånes, Gamvik kommune ble befart av Bjørnar Olsen i 2004 og stadfestet som mangeromstuft. En lignende historie ligger bak gjenoppdagelsen av tufterester på Skadjanjárga i det indre av Varangerfjorden. Disse ble funnet av arkeologen Kjersti Schanche i 2006, og viste seg etter alt å dømme og være siste rest av en mangeromstuft. Til sist skal det medgis at rekken av mer uformelle befaringer som har bidratt til relevante tanker og ideer omkring hva mangeromstuffer er eller ikke, er for lang og uoversiktlig til at jeg kan gjøre rede for den i detalj. Det gjelder befaringer jeg selv eller andre i prosjektgruppen har foretatt, og de tankene vi har delt og diskutert i slike forbindelser. Den siste befaringen av slik art ble utført på en lokalitet som har vært besøkt av medlemmer i prosjektgruppen siden 2001 ved flere anledninger. Lokaliteten Ingerkeila i Gamvik kommune ble sist gang besøkt av undertegnede i september 2012, og er beskrevet i kap. 3.6.3 som et eksempel på lokaliteter som utfordrer kriteriene for definisjon og avgrensning av mangeromstuffer som fenomen.

3.2.4 Feltarbeid 2001: Prøvegraving av mangeromstuffer

Feltarbeidet ble utført i løpet av tre uker i august 2001. I tillegg til kjernen i prosjektgruppen deltok Colin P. Amundsen (Ph.D. student, CUNY) som da var fullt involvert i mangeromsprosjektet. Keth Lind (doktorgradsstudent, UIT) deltok i deler av denne feltperioden av egen faglige interesse. Christin Jensen, da tilknyttet institutt for biologi og geologi ved Universitetet i Tromsø foretok analyser av prøvekjerner tatt fra egnede myrområder i nær mangeromstuffer i Berlevåg, Måsøy og Hammerfest kommune. Det paleobotaniske feltarbeidet foregikk bare delvis koordinert med de arkeologiske undersøkelsene. Bakgrunnen for undersøkelsen av mangeromstuftene i de utvalgte kulturmiljøene var først og fremst behovet for å skaffe grunnlag for mer omfattende undersøkelser senere. Vi ønsket å få mest mulig informasjon om datering, kompleksiteten i bosettingslagene, bevaringsgrad og eventuelt bevart møddingmateriale.

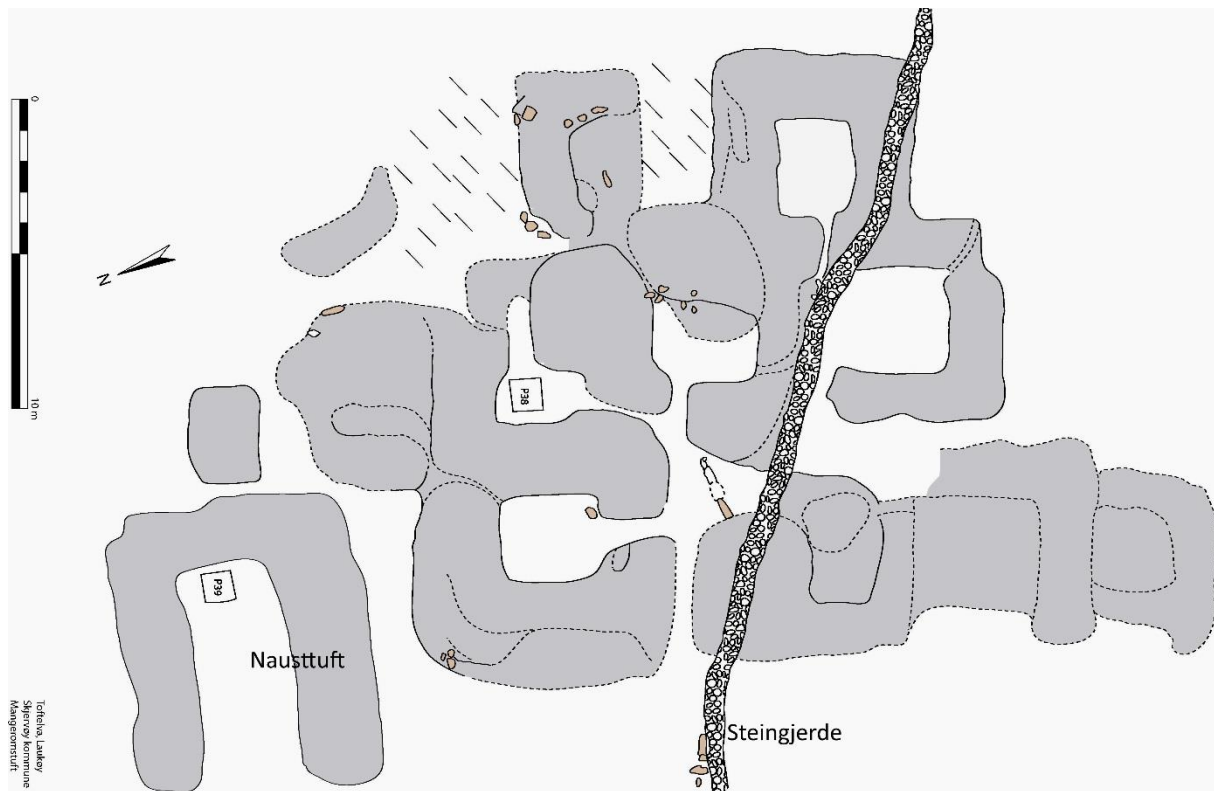
Prøverutene ble anlagt i et utvalg av strukturer som er typiske for de kulturmiljøene mangeromstuftene opptrer i. Utover mangeromstuftene selv gjaldt det i første rekke nausttufter og enkeltliggende tufter. I utgangspunktet valgte vi å åpne prøveruter på 1x1 m i strukturene, men i mange tilfeller støtte man på hellelag, stein og lignende som medførte at prøverutene ble snevret inn, eller måtte oppgis på et nivå over steril grunn. I mangeromstuftene, som gjerne består av tykke kulturlag, ble det prioritert å skaffe dateringsmateriale fra de nederste kulturlagene. Rent metodisk er prøvestikk av denne størrelse problematisk i forhold til å avgjøre om man har funnet den opprinnelige eller ettersøkte bosetningsfasen på lokaliteter med omfattende akkumulasjoner av kulturlag, og jo større og mer komplekse akkumulasjoner, jo mer problematisk er det (sml. Urbańczyk 1992:113). Prøvegravinger i denne størrelsesorden var likevel eneste realistiske mulighet til å danne seg en oversikt for å kunne vurdere hvilke lokaliteter som egnet seg for grundigere undersøkelser. Alle prøverutene er dokumentert med plan- og profiltegninger.

3.3 Prøveundersøkte mangeromstuftlokaliteter

Følgende 9 steder ble besøkt i forbindelse med prøveundersøkelser i mangeromstufter: Tofteelva, Skjervøy k., Gammelvær, Loppa k., Værbukt og Neselv/Ávzejohka i Måsøy k., Skonsvika, Kongshamn, Kjølnes, Laukvik og Nordmannset, Berlevåg k., Vadsøya, Vadsø k. Enkelte av lokalitetene har ikke veiforbindelse og vi var avhengig av å skaffe båtskyss fra lokale fiskere og båteiere for å komme til disse. Dette gjelder lokalitetene i kommunene Loppa, Måsøy og Båtsfjord kommuner, og disse logistiske utfordringer gjorde feltarbeidet her mer tidkrevende enn i andre områder.

3.3.1 Tofteelva, Lauksund, Skjervøy kommune

Lokaliteten ligger på gnr.66, bnr. 49. Askeladden lok. Id. er 150414/67394 (dobbelregistrert). Lauksundet mellom Laukøy og Arnøy er et smalt sund med mye strøm og flere kystnære grunner, som er kjent for å være gode fiskeplasser (se fig. 3.2). Lauksund var fiskevær der tilreisende fiskere oppholdt seg under skreifisket rundt forrige århundreskifte (Helland 1899:329). Lauksund er ført opp med bosetting i tiendepenningsmantallet ca. 1520/21 i mantallet til Leidangsskatten 1567 (Bratrein 1984:32-33, Henriksen 2004:44). Håvard Dahl Bratrein befarte Lauksund i forbindelse med sine kirketuftbefaringer i 1966. Bakgrunnen er et sagn om at det skal ha vært en kirke på det ytre, nordvestvendte neset på Laukøy, Hellnes. På Hellnes registrerte han to tufter fra med sannsynlig datering til mellomalder og tidlig nytid (Bratrein 1966, u.s.).

Figur 3.1 Plantegning av mangeromstuften på Tofteelva, Skjervøy k. Tegn. B. Olsen/M. Kutschera/A. Rocknak

Lokaliteten Tofteelva ligger Storsteinnesbukta, ei lita bukt mellom Sandnes og Hamnes i sør, og Storsteinodden i nord. Tofteelva er en liten bekk like sør for mangeromstuften. Navnet Tofteelva henspiller ganske sikkert til bekkens nære beliggenhet til mangeromstuften og en fellesgammetuft like sør for elva. Forstavelsen «toft» er avledet av «topt» eller «tupt» altså hustomt (Rygh 1898:82, 1911:22), og stedsnavn der denne inngår henviser som regel til spor av eldre bebyggelse kjent blant lokalbefolkningen. Ofte er det snakk om kulturminner som eksisterer i dag. I Nord-Norge er det vanlig at gårdshaugen på gården eller ødegården i utmarka har slike navn heftet ved seg (sml. Bertelsen og Lamb 1995:41). Lokaliteten er beskrevet av Kjersti Schanche i forbindelse med feltregistreringer foretatt i 1990, hvor det også ble foretatt et prøvestikk i tufta (Schanche 1992:61, se kap. 2.4.1). Det ble påvist et trekullholdig lag over et hellegulv i prøvesticket (Schanche 1992:61).

Mangeromstuften ved Tofteelva (fig. 3.1) ligger på en svakt skrånende vestnordvest-orientert strandflate med utsikt direkte mot Lauksundet og Elvemo på Arnøya. Veien mellom Hellnes og Nikkeby ligger kloss opp mot tuften i øst. Øst for denne veien ligger ei myrlendt flate, som skråner bratt opp mot fjellene som dominerer Laukøya. Vegetasjonen består av gress, strandurter og kreklinglyng. Mangeromstuften har forholdsvis lave voller, som likevel er

tydelige og lett synlige i terrenget. Vollene er opp mot 0,5 m høye, og to m brede. Det er synlige stein i vollene. Et yngre steingjerde som sannsynligvis har fungert som eiendomskille går tvers over tuften i nordvest -sørøst retning. Det er sannsynligvis tatt stein fra vollene i tuften til dette gjerdet, slik at vollene ikke er særlig markerte i dag. Mer alvorlige skader er påført tuften i den østre delen av tufta, der anleggelsen av veien mellom Hellnes og Nikkeby har ødelagt et uvisst antall rom. I nærheten av mangeromstuften befinner det seg en nausttuft og to rektangulære gammetufter innenfor samme kartavmerking i Askeladden, samt en hellegrop ca. 50 m nord for mangeromstuften (Askeladden Id. 47059).

Figur 3.2 Oversikt over Lauksundet med mangeromstuften markert. Foto. Ola Solvang/Nord-Troms Museum

Tuften har 10 synlige rom på overflaten, men steingjerdet og skader fra veiarbeidet gjør noen av rommenes form vanskelig å bedømme. Dybde målt fra toppen av vollene til det indre av rommene og korridorene varierer fra 0,2-0,8 m. Vollenes høyde målt fra bakken omkring mangeromstuften var 0,4-0,5 m høy. Nausttuften ca. 1,5 m sør for mangeromstuften har etter alt å dømme sammenheng med bruken tuften representerer. Det ble gravet to prøveruter på Tofteelva, en prøverute i mangeromstuften og en prøverute i nausttuften. Høyden over havet til mangeromstuften ved Tofteelva ble målt til 3,82 m.

Det ble åpnet en 25 cm dyp og 1 x 1 m stor prøverute (prøverute 38) i sørvestenden av mangeromstuften. Prøveruten ble gravd i den sørlige delen i det indre av et rom. Det ble dokumentert fem kulturlag i prøveruten. Lag 4 og 5 besto av brannlag over et hellegulv. Bortsett fra et fragment slagge ble det ikke gjort noen funn i prøveruten. To trekullprøver av bjørk fra gulvlagene, lag 4 og lag 5 ble C14-datert til 503±65 BP (AMS-datering, Wk-10318) og 585±67 BP (AMS-datering, Wk-10319). Kalibrerte dateringer er henholdsvis 1295-1616 og 1285-1435 e.Kr.

Det ble åpnet en prøverute på 1 x 1 m i den østre enden av nausttuften (prøverute 39). Kun et usikkert kulturlag av strandgrus iblandet trekullfragmenter ble observert. Konteksten for prøven er må sies å være usikker selv om nausttufta er en klart definert struktur. En trekullprøve av bjørk fra en vag trekullkonsentrasjon i det vestlige partiet av prøveruta ble C14-datert til 468±58 BP (AMS-datering, Wk-10320). Kalibrert datering er 1315-1630 e.Kr.

3.3.2 Gammelvær, Loppa kommune

Gnr./bnr.:15/1,-7, Askeladden lok. Id. 47372. Gammelvær er et fraflyttet fiskevær på den nordvestre munningen av Ullsfjorden i Loppa kommune. I sør ligger de høye fjellene Nuvva og Svartfjelljøkelen, mens fjellpartiene Gammelværnesa og Rokkenestinden blokkerer utsikt mot sørvest. De er åpent hav mot nord, og i nordøst ligger Sørøya. På 1900-tallet var Gammelvær et lite fiskevær som ble fraflyttet på 1960-1970-tallet (Gamst og Samuelsberg 1983:280). Under andre verdenskrig ble havna utbedret av tyskerne, som hadde et kystbatteri på fjellryggene ovenfor været (Gamst og Samuelsberg 1983:496). Sporene etter denne virksomheten preger stedet ennå i dag.

Som navnet tilsier har det vært gammel værbebyggelse i Gammelvær, og stedsnavnet er dokumentert tilbake til 1789 (Qvigstad og Olsen1924:101). Bosetting i Ullsfjorden er imidlertid kjent fra 1686 (Qvigstad og Olsen:101). Det er ingen nærmere holdepunkter for å plassere denne bosetningen i fjorden, og det er kjent flere steder som kan ha huset folk på slutten av 1600- og 1700-tallet. Ca. en kilometer lenger inn i fjorden i forhold til Gammelvær ligger Rokkenes, også kalt «Mordarneset». Sistnevnt stedsnavn har forklaring i at et hus på neset var åsted for et brutalt trippeldrap i 1728, en hendelse dokumentert i rettsprotokollene (Bratrein 1997). Dette var Ullsfjordens eneste bosetting på den tiden. Vi hadde anledning til å ta Mordarneset litt nærmere i øyensyn under registreringene i området, men identifiserte ikke tufter som kunne knyttes til eldre bosetting.

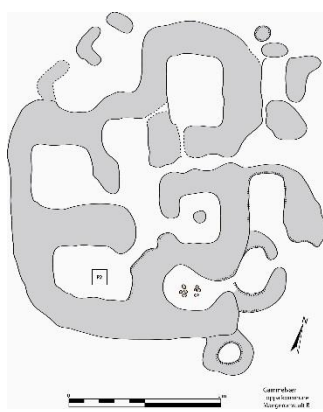

Figur 3.3 Oversikt over Gammelvær. Foto: Bjørnar Olsen

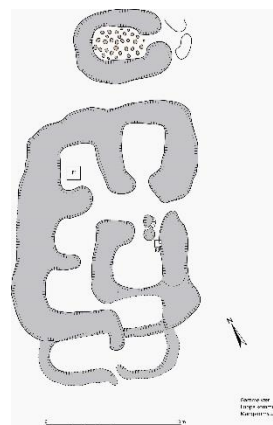
Et tuftfelt på neset nær den nordøstre fjordmunningen, like over fjorden i forhold til Gammelvær, kan også tenkes å være spor etter 1600-1700-tallsbosetning. I følge Håvard Dahl Bratrein, som registrerte feltet under kirketuftbefaringene på 1960-tallet, dreier det seg om tufter av hus og naust med torv- og steinbygde voller (Bratrein 1966, u.s.). Han vurderte ikke tuftene som før-reformatoriske, men utover dette har vi ikke holdepunkter for å datere lokaliteten. Samlet antyder likevel kildene at navnet «Gammelvær» kan forklares med at dette stedsnavnet allerede var i bruk lokalt forut for tiden det første gang ble nedfestet i skriftlige dokumenter. Det bør indikere at det eksisterte tradisjon om eldre bebyggelse på stedet, sannsynligvis også basert på lokal kunnskap om tuftene som fremdeles utgjør markante elementer i et rikt kulturmiljø.

Det er registrert to mangeromstufter i Gammelvær, mangeromstuft 1 og 2 (se fig.3.3). Av registreringsoppgavene til Bratrein skjønner man at mangeromstuft 1 er «stortufta» som han også for første gang benyttet begrepet «mangeromstuft» for å beskrive i fotolistene vedlagt rapporten (Bratrein 1966 u.s.). Mangeromstuft 1 (se fig. 3.5) består av fem eller seks rom, med mulig tilbygg i sørenden. Tuften inneholder mye stein, både i veggene og inne i

rommene. Mye stein i det indre av tufta gjorde det vanskelig å finne et sted hvor det ville la seg gjøre å grave gjennom kulturlagene til steril grunn. Høyden over havet på mangeromstuft 1 er 3,33 m. Prøvestikk 1.1 og 1.2, begge 0,5 x 0,5 m ble åpnet for å forsøke å finne områder hvor dette var mulig. I disse prøvestikkene ble det kun gjort inngrep i torvlaget, og massen umiddelbart under torva. Det ble åpnet en prøverute på 1x1 m i et av rommene (prøverute 1), der vi lyktes i å trenge gjennom steinmassene. Denne prøveruten ble anlagt i mangeromstuftens nordvestligste rom, nær dette rommets sørvestre hjørne. Det ble dokumentert to kulturlag i prøverute 1, til en dybde av totalt 0,3-0,35 m (inklusive torvlaget). Det øvre laget bestod av grå sandholdig jord med mye stein, trolig dannet av kollapsete vegger. Det nederste laget bestod av mørk, kompakt humusjord som ble tolket som et gulvlag. Funn besto av jernfragmenter og ildflint. En trekullprøve av bjørk, selje og osp fra lag to ble C14-datert til 411±55 BP (Wk-10180). Kalibrert datering er 1418-1635 e.Kr.

Figur 3.4 Mangeromstuft 2.
Tegn. B. Olsen/M. Kutschera/A.
Rocknak

Figur 3.5 Mangeromstuft 1
Tegn. B. Olsen/M.
Kutschera/A. Rocknak

Mangeromstuft 2 (se fig. 3.4) befinner seg fem meter nord for mangeromstuft 1, og består av seks rom. I sør, øst og nord på mangeromstuftens finnes valler som kan tyde på at tufta har hatt tre-fire tilbygg. Høyden over havet på mangeromstuft 2 er 4,37 m. Det ble åpnet en prøverute på 1 x 1 m i det vestligste rommet (prøverute 2). Det ble dokumentert fire kulturlag i prøverute 2, til en dybde på totalt 0,33 m (inklusive torvlag). De to øvre lagene er åpenbart knyttet til senere tids fiskeværsbosetting. Det er usikkert om disse lagene kan knyttes til gjenbruk av tuftene, eller om senere tids avfall er deponert i de dype tuftene. Funn herfra inkluderer jernfragmenter, krittpipefragmenter og glasert leirgods. Lag 3 og 4 kan sannsynligvis knyttes til en tidlig bruksfase av mangeromstuftens, men ingen strukturer ble observert. Lag 3 besto av rødlig sand og grus som virket varmpåvirket. Lag 4 er et svært kompakt lag av jord iblandet grus og fragmenter av trekull og brent bein, og kan være et

gulvlag. Ingen funn ble gjort i disse lagene. To trekullprøver fra lag 4, en av bjørk og en av never, er C14-datert til 711 ± 66 BP (Wk-10181) og 731 ± 38 BP (Wk-10182). Kalibrerte dateringer er henholdsvis 1190-1403 og 1220-1382 e.Kr.

I tillegg til mangeromstuftene ble det registrert åtte runde gammetufter, 13 rektangulære hustufter, syv nausttufter og ni hellegroper (Myrvoll 2002). Bortsett fra hellegroperne er de fleste av disse kulturminnene fra mellomalderen og tidlig nytid. Det ble også registrert en steinaldertuft og flere groper og søkk av ukjent funksjon og alder. Foruten prøverutene de to mangeromstuftene ble en fellesgammetuft, en nausttuft, en kvadratisk tuft og en rundgammetuft undersøkt med en prøverute hver, alle med dateringer som indikerer tidlig nytid eller moderne tid (Henriksen 2002, Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:55).

3.3.3 Værbukta, Måsøy kommune

Gnr./bnr.: 13/1. Askeladden lok. id. 150423/37297 (dobbelregistrert). Værbukta er en liten, trang bukt ytterst på Njoalonjárğa, like vest for munningen av Ryggefjord (se fig. 3.6).

Værbukta er omkranset av bratte fjell slik at bukta er skjermet fra alle kanter unntatt munningen mot Magerøya og Magerøysundet i øst-nordøst. Den største mangeromstuften ligger på nord siden av bukta, nær utløpet av denne. Like sør for tufta ligger en liten keile som fungerer som naturhavn med åpning mot øst. Berg i sør og nordøst for keila gir en viss beskyttelse mot været. Mangeromstuften ligger på en liten forhøyning i terrenget, og sør for tufta bidrar en stor mødding til å fremheve lokaliteten i terrenget. Det er dokumentert bosetting i Ryggefjord i perioder mellom 1607-1628/29, men bosetting er bare stedfestet til fjorden som helhet (Nielssen 1986:86). Dette viser imidlertid at fjorden hadde en viss bosetting i perioden dateringene av mangeromstuften dekker, og en må anta at salgfsiske var grunnlag for denne bosettingen.

De fleste kulturminnene ligger i bukten på nordsiden av vågen, men det er bosettingsspor registrert overalt der terrenget tillater det. Den andre mangeromstuften ble registrert på sørsida av vågen. I tillegg ble åtte runde og seks rektangulære gammetufter, to nausttufter, seks hellegroper, og noen uidentifiserte groper og steinkonstruksjoner registrert (Myrvoll 2002, Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:59).

Mangeromstuften på nordsiden av bukten (mangeromstuft 1) fremstår som svært solid bygget, og består av 12 rom organisert ganske symmetrisk langs en midtkorridor. Høyde over havet er

5,17 m. På sørøstsiden av tuften, mot sjøsiden, ligger en stor mødding. En prøverute (prøverute 14) ble gravd ut i et rom i den sentrale, nordvestlige delen av tuften. Dette avslørte en usedvanlig kompleks stratigrafi med sju definerte lag, deriblant fire hellelagte gulv adskilt av mørke sand- og humuslag. Lag 7 lå ca. 0,4 m dypt, og fra det nivået var det ikke mulig å fortsette å grave videre nedover i prøveruten. Hellegulvene tyder på flere bruksfaser, hvor det bare lyktes å datere de yngste. Funnene besto av glasert leirgods av senere datering enn mellomalderen. Dette støttes av en datering av en trekullprøve av bjørk fra lag 7 til tiden senere enn 200 BP (Wk-10306).

Figur 3.6 Ortofoto Værbukta. Kartgrunnlag: Statens kartverk NE14256

En annen prøverute (prøverute 15) ble gravd i den sørvestlige delen av møddingen. Ni lag ble dokumentert til total dybde på 1,3 m. På den dybden støtte vi på svaberget. Lagene besto i hovedsak av ulike blandinger av skjellsand og bein, hovedsakelig fiskebein. Noen lag, som lag 7, besto nesten utelukkende av fiskebein. Svært få funn ble registrert, men et fragment av håndtaket til en stjertpote indikerer datering til seinmellomalder/ tidlig nytid. Møddingen inneholdt store mengder bein, og ca. 13, 000 (NISP) ble analysert fra de øverste fem lagene. Beinmaterialet besto av ca. 90% torsk. Andre viktige fiskearter var hyse, sei og brosme (Amundsen 2008:129). Det var også en uvanlig høy forekomst av godt bevarte otolitter (N = 111), hovedsakelig fra torsk (Amundsen 2008:129). Noe pattedyrbein ble også dokumentert. Tamdyrarter inkluderte sau/geit og gris, men også rein var representert. Noen fiskebein viste spor av bearbeiding/sløyning, spesielt ryggvirvler av torsk (Amundsen 2008:129). En prøve av

fiskebein fra den nederste laget (lag 9) ble datert til 813 ± 62 BP (Wk-10322). Den ukalibrerte alderen er for gammel på grunn av marin reservoareffekt og kalibrert datering er 1450-1684 e.Kr (se kapittel 5). Funn av stjertpottfragmenter kan støtte denne datering for bosettingen, og det er rimelig å anta at møddingen kom til som resultat av bosetting i mangeromshuset. Følgelig har dette anlegget sannsynligvis vært i bruk i seinmellomalder og noe inn på 1600-tallet.

Vest for denne mangeromstuften er flere andre hustuffer og en stor naustuft. Ett av disse husene ligner en enkel versjon av en mangeromstuft med rektangulær form, men består kun av tre rom med felles inngang. En prøverute ble utgravd i det sørøstligste rommet. Under torven ble det dokumentert et tynt kulturlag av mørk, trekullblandet sand og grus. Dette laget hvilte på et hellelagt gulv med steril sand og grus under. Bare noen få jernfragmenter ble funnet. En trekullprøve (bjørk) tatt fra toppen av gulvet ble datert til 667 ± 69 BP (AMS, WK-10307). Kalibrert datering er 1277-1430 e.Kr.

Figur 3.7 Mangeromstuft 1 i Værbukta. Mot sørøst, foto: Bjørnar Olsen

På sørsida av vågen ligger en annen mulig mangeromstuft (mangeromstuft 2) med ganske uvanlig form, og består av fire eller fem rom (se fig. 7.6). Et lite anneks er knyttet til nordøstsiden av tuften. Tuften er uten sentral korridor og adgang mellom rommene foregikk

gjennom dører mellom rom eller via separate innganger. Tuften er hovedsakelig bygget av stein og er ganske unik sammenlignet med andre mangeromstufter. Hjørneovnen i det nordligste rommet er godt bevart, og indre strukturer som muligens kan være rester etter seksjonering av boligrommet kan også anes. Høyden over havet på mangeromstuft 2 er 2,88 m. Nordøst for den mulige mangeromstuften ligger en rektangulær tuft etter et annet steinbygd hus som sannsynligvis har bestått av to rom.

Det åpnet en prøverute i en rund tuft som ligner jernaldertuftene dokumentert på Slettnes, Sørøya (Hesjedal m. fl. 1996). Denne ligger på nordsiden av bukta, men nærmere bunnen i forhold til mangeromstuft 1. Like ved var en grøfteformet nausttuft eller båtopptrekk. En prøverute viste et godt bevart ildsted. To trekullprøver fra ildstedet (begge bjørk) ble datert til sein vikingtid-høymellomalder (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:61). Det ble også gravet en prøverute i en av de runde gammetuftene, men både funn (krittpipefragmenter) og en datering av trekull av bjørk til senere enn 200 BP indikerer at denne tuften stammer fra nyere tid (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:61).

3.3.4 Neselv/Åvzejohknjárga, Måsøy kommune

Gnr./bnr.: 15/1. Askeladden lok. id. 150428 (Neselva S) og gnr./bnr. 14/1-3, Askeladden id. 67560 (Neselva N). Lokaliteten har navn etter elven som munner ut på vestsiden i det indre av Kobbefjorden, og det samiske stedsnavnet kan oversettes til Dalelvneset på norsk. Nord og sør for elvemunningen finnes terrasser og flatt terreng egnet for bosetting. Både langs elveskjæringene og mot sjøen pågår erosjon som fjerner kulturminner. Lokaliteten ligger på begge sider av elvemunningen. Stedet er første gang nevnt i skriftlige kilder fra 1786 (Qvigstad og Olsen 1924:154). På nordsida (Neselva Nord) er det registrert to mangeromstufter, ni gammetufter med nær rektangulær form, en rund gammetuft, tre nausttufter og en hellegrep. Nausttuftene er smale, grunne grøftlignende tufter av en type som trolig kan dateres til jernalderen, muligens samtidig med hellegropen (Myrvoll 2002, Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:59). Like sør for elvemunningen (Neselva sør) ble det registrert en mangeromstuft, fire yngre steinalderstufter, et åpent ildsted fra tidlig metalltid, sju rektangulære hustufter, en rund hustuft og åtte nausttufter. De tre sistnevnte kategoriene kan sannsynligvis tilskrives mellomalder eller tidlig nytid. Lokaliteten Neselva som helhet er en sjelden konsentrasjon av relativt store mangeromstufter, mest tydelig på Neselva nord. Mellom de to mangeromstuftene på denne delen av lokaliteten ble det observert noen vage

forsenkninger med antydninger til korridorer mellom forsenkningene, og er sannsynligvis restene etter et tredje hus av denne typen.

Mangeromstuften Neselva Sør ble registrert i 2001, og består av 10 rom symmetrisk organisert i tilknytning til en sentral korridor som danner aksen i huskomplekset (se fig. 1.2). Korridoren munner ut i en inngang mot sjøen i sørsørøst, og ender i et rom i nordnordvestenden av komplekset. De øvrige rommene befinner seg på hver av sidene av korridoren. Mangeromstuften har et mulig tilbygg i form av et rom på vestsiden, og to mindre rom på østsiden. Umiddelbart sørøst for mangeromstuften finnes en klynge tufter på fem-seks «rom», som ser ut til å klar sammenheng med resten av anlegget. Det er mulig at disse rommene kan være rester etter en separat mangeromstuft. Minst en av disse strukturene ser ut til å være rester etter et naust, som er delvis ødelagt av strandlinjeerosjon. Mangeromstuften ligger i en skråning, og det er en høydeforskjell på mer enn 1 meter mellom de øverste rommet og den laveste delen. Gjennomsnittlig høyde over havet i mangeromstuften er 4,65 m.o.h.

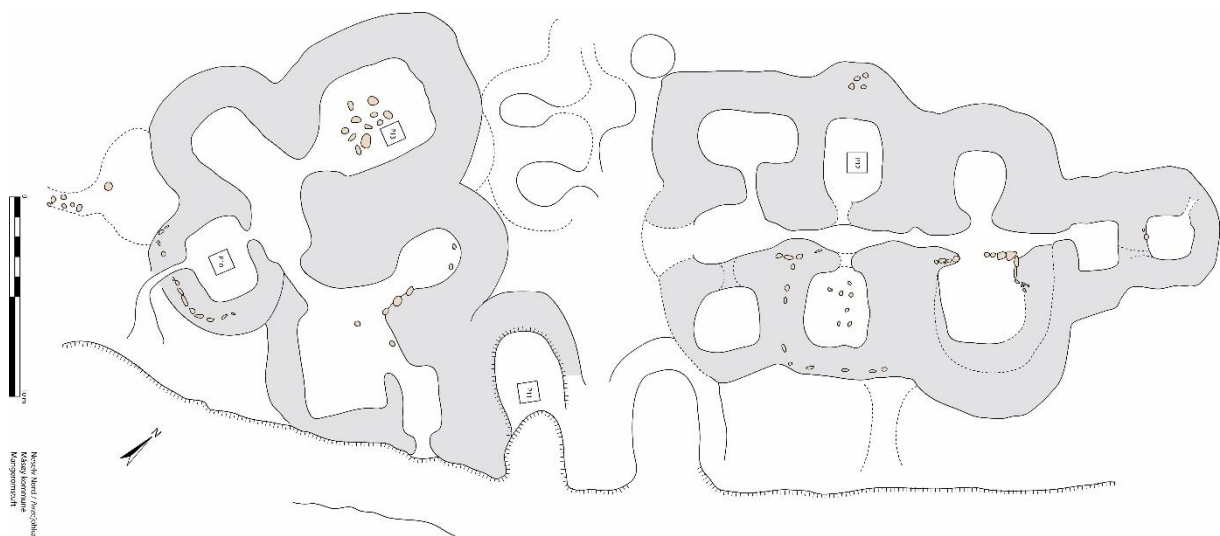
Figur 3.8 oversikt, Neselv Sør. Bilde tatt mot nordøst. Foto: Bjørnar Olsen

Det er mangeromstuftene på Neselva Nord som først ble registrert på 1960-tallet og som Simonsen sammenlignet med «drueklasehus» på Vadsøya (Simonsen 1970:178, se kap.2.3.2). Trolig er det kombinasjonen av den tette, ganske kaotiske konsentrasjonen av tufter i sørlige delen av denne lokaliteten kontrastert mot den strengt symmetrisk organiserte

mangeromstuften i området nord for denne som ligger bak Simonsens sammenligning med Vadsøya. Den sørligste mangeromstuften Neselva Nord består av seks rom, og grenser direkte til erosjonskanten mot havet i sør. Denne tuften ser ikke ut til å ha noen sentral gang som organiserende prinsipp, men rommene er svært nedgravde og omgitt av solide stein- og torvvegger. Gjennomsnittlig høyde over havet i mangeromstuften er 4,03 m.o.h.

Mangeromstuften ca. 10 m lenger mot nord består av åtte rom, symmetrisk orientert i forhold til en sørvest-nordøst orientert korridor. Seks rom er organisert parvis på hver side av korridoren, mens to rom befinner seg i enden av korridoren i nordøst. Inngangen til tufta ligger i gangens sørvestre ende, og orienteringen av tuftekomplekset er dermed parallell med strandlinjen. Gjennomsnittlig høyde over havet i mangeromstuften er 3,39 m.o.h.

Det ble gravet to prøveruter i mangeromstuften Neselva Sør, to prøveruter i den sørligste og en prøverute i den nordligste av mangeromstuftene nord for elva. Videre ble det gravet en prøverute i en (mulig) nausttuft og i et ildsted (Myrvoll 2002).

Figur 3.9 Plantegning over mangeromstuftene, Neselva Nord. Tegn. B. Olsen/M. Kutschera/A. Rocknak

På Neselva Sør ble det åpnet en prøverute på 1x 1 m midt i et av de sørvestre rommene i mangeromstuften (Prøverute 7), og en tilsvarende prøverute i det nordøstre rommet (Prøverute 8). Det ble dokumentert to kulturlag i prøverute 7, totalt 0,2 m dypt (inklusive torvlag). Et kulturlag, Lag 2, besto av et tettpakket grus/jordlag, samt hellelegning i den østlige delen av prøveruta. Dette indikerer et gulvlag. Blant funn i denne prøveruten er ildflint, jernnagler og uidentifiserbare jernfragmenter. En trekullprøve av bjørk fra lag 2 er C14-datert til 526±40 BP (Wk-10186). Kalibrert datering er 1313-1446 e.Kr. I prøverute 8 ble

det dokumentert tre lag totalt 0,2 m dypt. Steinpakning, og hellelegning i lag 2 indikerer et opprinnelig gulv. Et område med mye aske, trekull og varmpåvirket stein i prøverutas vesthjørne kan ha sammenheng med et ildsted. Funn inkluderer ildflint, jernnagler og uidentifiserbare jernfragmenter. En trekullprøve av bjørk fra lag 2 er C14-datert til 574±38 BP (Wk-10187). Kalibrert datering er 1299-1425 e.Kr.

På Neselva Nord (se. fig. 3.9) ble det åpnet to prøveruter i den sørligste mangeromstuften (prøverute 10 og 13) og en prøverute i den nordligste (prøverute 12). Prøverute 10 på 1 x 1 m ble anlagt midt i det sørligste rommet, og prøverute 13 i det nordligste av mangeromstuften. Det ble dokumentert fem kulturlag. Det lot seg ikke gjøre å grave til bunns i prøveruta, men kulturlag ble dokumentert ned til en dybde på ca. 0,5 m. På overflaten kunne det synes som at det har ligget en sekundær struktur over rommet hvor prøvestykket ble anlagt. Observasjoner i prøverute 12 synes å bekrefte inntrykket. En hellelegning (Lag 2) er sannsynligvis gulvet i et sekundært hus. Kulturlagene 3-5 hører antagelig med til mangeromstuften. Kulturlagene er tykke, og det lot seg ikke gjøre å grave prøveruten ned til steril grunn. Moderne murstein ble funnet i lag 1, spiker og båtnagler i lag 2, mens lag 3 inneholdt mengder av trerester, sannsynligvis fra tak- eller veggstrukturer. Lag fire og fem var funntomme bortsett fra fragmenter av brent bein og trekull. To trekullprøver fra lag 4, begge av bjørk, ble datert til 292±46BP (Wk-10188) og 414±64 BP (Wk-10189). Kalibrerte dateringer er henholdsvis 1472-1796 og 1415-1637 e.Kr.

Prøverute 13 ble anlagt i det nordligste rommet av mangeromstuften. Prøveruten var 0,6 x 0,6 m stor, noe mindre enn vanlig ettersom det var nødvendig å tilpasse størrelsen for å kunne grave til bunns. Det ble dokumentert to kulturlag til en samlet dybde av 0,4 m, inklusive torvlaget. Det øverste kulturlaget inneholder mye grus, sand og stein som ser ut til å ha blitt deponert i tufta. Hellelegningen i bunnen er sannsynligvis et gulv fra en eldre bosettingsfase. Ingen gjenstandsfunn ble gjort i denne prøveruten. Det ble tatt trekullprøve av bjørk fra lag 2, C14-datert til 637±67 BP (Wk-10305). Kalibrert datering er 1265-1421 e.Kr.

Prøverute 11 ble gravd i en nausttuft vegg i vegg med den sørligste mangeromstuften, i sørøstenden av denne. Det ble åpnet en prøverute på 1 x 1 m midt i tuften. Det ble dokumentert fem lag til en dybde av totalt 0,5 m. En slik akkumulasjon virker i overkant mye dersom tuften er rest etter et naust. Erosjon av morenevollen mot sjøen har ført til at deler av

tuften er rast ut. Det kan derfor ikke utelukkes at strukturen opprinnelig var et rektangulært rom hvor kortveggen mot sjøen nå er tatt av sjøen. Eventuelt kan dette dreie seg om et naust som senere er tildekket av deponert masse fra bosettingen i mangeromstuftene. Det lyktes ikke å få tatt gode trekullprøver fra denne prøvegravingen. Funn inkluderte en fiskekrok, skår av etter-reformatorisk leirgods og uidentifiserbare jernfragmenter.

Det ble åpnet en prøverute på 1 x 1 m i den nordligste mangeromstuften (prøverute 12). Det ble dokumentert et kulturlag på 0,35 m tykkelse som virket noe omrotet, inklusive torvlaget. Forvitret tre i bunn av kulturlaget indikerer muligens et opprinnelig gulv. Funn fra prøveruten inkluderer kritt Piper, glasert leirgods, jernspiker og ildflint. Noe bein identifisert som småfe (sau/geit) ble også funnet i prøveruten (Amundsen 2008:128). To trekullprøver av bjørk ble tatt fra bunnen av kulturlaget og C14-dateret til henholdsvis senere enn 200 BP (Wk10190), og 379±67 BP (AMS-datering, Wk-10304). Denne dateringen er kalibrert til 1431-1646 e.Kr. Spriket i dateringsresultatene kan antyde senere forstyrrelser og flere bosettingsfaser, og det er grunn til å tvile på om resultatene gir et godt bilde av etablering og tidlig bruk av mangeromshuset.

3.3.5 Skonsvika, Berlevåg kommune

Gnr./bnr.: 11/33. Askeladden lok. id. 17513. Skonsvika ligger nær nordvestspissen av Varangerhalvøya, like vest for Svartnes flyplass ved Berlevåg. Førsteleddet i stedsnavnet; *skon*, har paralleller lenger sør langs kysten og Qvigstad og Olsen antar at navnet har en norsk opprinnelse (1924:244). Skon skal være avledet av Skarns-; søppel, smuss, gjødsel og lignende, og Skonsvika ble første gang nevnt i 1703 som ødevær (Qvigstad og Olsen 1924:244). Det er en vid og grunn bukt åpen mot Barentshavet i nordvest, og stedsnavnet kan ha sammenheng med at vika samler en del rekved, i tillegg til mye død tang og tare. Bukta vest for Skonsvikelva er rik på hustuffer og boplasser som dateres til tidlig eldre steinalder og opp til nyere tid. Mangeromskomplekset ligger på østsiden av bukta, skjermet mot øst av Svartnesodden. Her munner Skonsvikelva ut og danner et lite brakkvannsdelta. I den østlige delen av bukta fra Skonsvikelva til kysten nord for flyplassen er det registrert tett med kulturminner i åpne felt der undergrunnen består av grovsortert stein og grus. Sanddyner som omgir disse feltene demonstrerer den stadige omformingen av landskapet i området forårsaket av vindflukt. Sammen med mangeromstuften i Olderfjorden (se kap. 3.4.1) og mangeromstuftene ved Neselva (kap. 3.3.4) skiller komplekset i Skonsvika seg fra øvrige mangeromstuftlokaliteter ved å være lokalisert ved en elv. De to førstnevnte lokalitetene er

lokalisert til sidefjorder og fjordområder, mens lokaliseringen av komplekset i Skonsvika synes å være henvendt mot det åpne Barentshavet, særlig i nordvest. Samlet sett skiller derfor Skonsvikakomplekset seg fra andre kjente mangeromstuftlokaliteter med hensyn til plassering i terrenget.

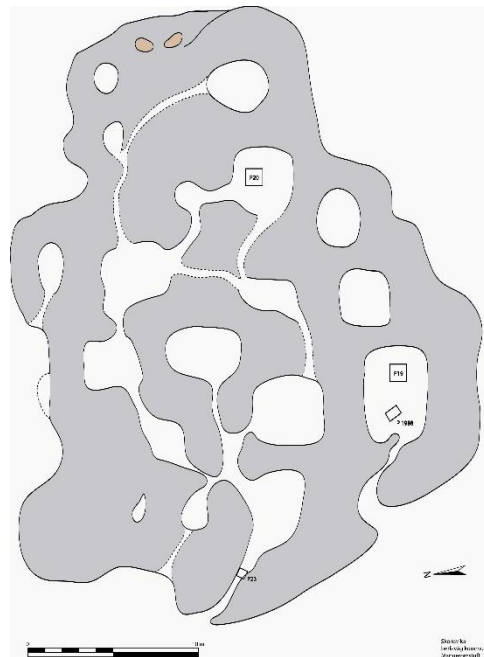
I Skonsvika er det foruten mangeromstuften registrert ni hellegrøper (Askeladden Id. nr. 128109, 128031), en rund tuft fra jernalder (Askeladden Id. nr. 17512), en nausttuft fra mellomalder (se fig. 3.11, Askeladden Id. 159660)³ og fem gammetufter (Askeladden Id. nr. 67423, 159660, 128112) med en sannsynlig datering til nyere tid. Kulturmiljøet rommer også elementer av eldre karakter. Dette inkluderer ti tufter fra yngre steinalder og tidlig metalltid, en teltring og flere steinkonstruksjoner som trolig dateres til samme tidsrom (Askeladden Id. 14325, 37518, 27557). De eldste kulturminnene i området ligger selvsagt noe høyere i terrenget, og ligger åpne i dagen på grunn av sandflukt.

Mangeromstuften (se fig.3.10 og 3.11) er det mest fremtredende elementet i dette kulturmiljøet, og består av minst 18 rom. Vindbåret sand deponert i store mengder sand oppå bosetningsrestene gjør at formen er ganske utflytende og det eksakte antall rom vanskelig å avgjøre. Organiseringen av rommene er kompleks og uten klart mønster, men mange rom er forbundet med en korridor som starter i en felles inngang mot sjøen. Da komplekset første gang ble registrert i 1987 av Kjersti Schanche og Bryan Hood ble det tatt et prøvestikk i dette inngangspartiet. Utover funn av en båtnagle under torva, ble det ikke funnet annet enn fiske- og dyrebein. Ett stort rom på den sørvestlige siden av mangeromskomplekset har en egen inngang med samme orientering som hovedinngangen. I den sentrale delen av strukturen er det et annet stort rom, som på overflaten kunne se ut til å være en separat enhet. Flere av rommene langs den østlige kanten virker små og kan muligens representere rom med spesialfunksjon, som boder og lignende. Spor av det som syntes å være en sammenhengende yttervegg omslutter mangeromstuften. Høyden over havet er 6,08 m.

Tre prøveruter ble gravd i dette mangeromskomplekset. Prøverute 19 ble anlagt i den østre delen av det store rommet i sørvestenden av komplekset. Minst seks lag ble identifisert i en totalt dybde på ca. 0,8 m. På grunn av store steiner var det bare mulig å grave ned til steril jord i de nordlige kvadranten av prøveruten. De øvre fire lagene besto i hovedsak av spor av

³ Vi registrerte to nausttufter i 2001, men undersøkelser i 2006 viste at det kun dreide seg om en enkelt tuft (Nilsen & Wickler 2011a).

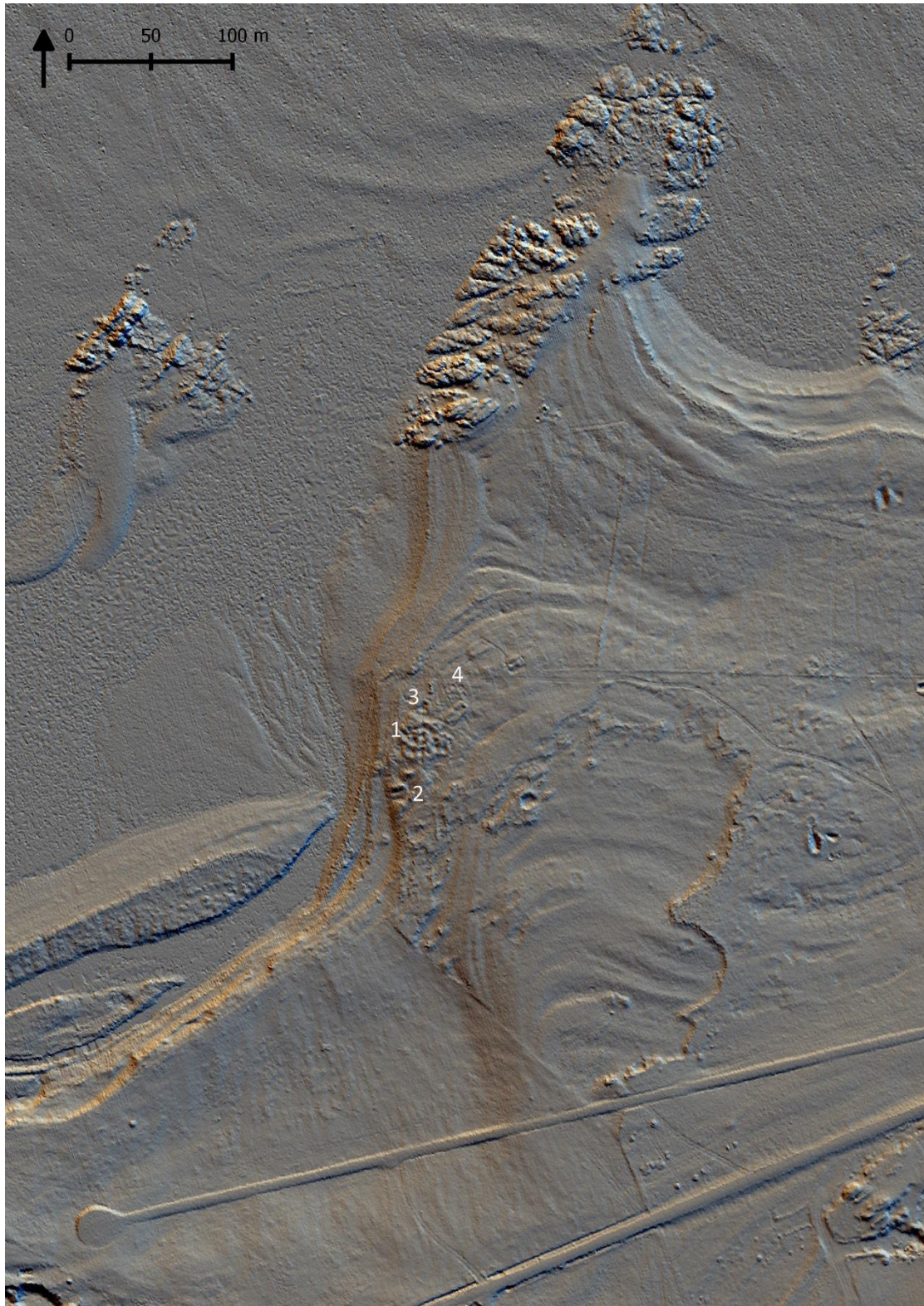
torv og mørk sand som linser i flyvesand, og inneholdt svært få funn. Lag 5 besto av mørk humusjord og spor av brent tre. Dette ble identifisert som et gulvlag. Under dette laget ble det funnet bein fra et lam, muligens fra et komplett skjelett (Amundsen 2008:130). En beinprøve av lam ble datert til 643±47 BP (Wk-10323). Kalibrert datering er 1279-1402 e.Kr. Bortsett fra lammeskjelettet inneholdt lag 5 mest beinmateriale (117 NISP), med hyse som dominerende fiskeart og sau/geit blant pattedyrbeinene. Andre arter i materialet var hval, sel, gris og rein (Amundsen 2008:130). Noen bein viste spor av slakt/bearbeidelse, og et muslingskjell (ikke nærmere artsspesifisert) hadde spor av kutte/skjæremarker på overflaten. (Amundsen 2008:130).

Figur 3.10 Plantegning av
mangeromskomplekset i Skonsvika. Tegn. B.
Olsen/M. Kutschera/A. Rocknak

Den andre prøveruten (prøverute 20) ble gravd i et rom i den sørøstlige delen av komplekset. Fire lag ned til en dybde på 0,55 m ble dokumentert. De to øverste lagene besto av linser av torvresten sammenblandet med grå flyvesand, muligens fra en kollapset vegg. Lag 3 inneholdt sand og grus med linser av skjellsand. Lag 4 besto av mørk humusjord iblandet kull og aske med spor av et tregulv i bunn. Disse trerestene hvilte på en jevnt lag av vannrullet stein. En jernøks (Ts.11381.1) funnet i Lag 4 var et av de få funnene under prøveundersøkelsene som ga oss indikasjoner på at vi etter alt å dømme hadde å gjøre med kulturminner fra mellomalder. Andre funn inkludert uidentifiserbare jernfragmenter, båtnagler og ildflint. Beinmateriale viste noe mindre differensiert fordeling av identifiserte arter sammenlignet med

faunasammensetningen i bein fra prøverute 19, men inkluderte torsk, hyse, sau/geit og gris (Amundsen 208:257). En trekullprøve (bjørk) ble datert til 685 ± 65 BP (AMS, WK-10309). Kalibrert datering er 1223-1405 e.Kr.

Figur 3.11. Lidarkart over Skonsvika. 1=mangromskompleks, 2=nausttuft, 3=frittstående tuft, 4=mulig, delvis overdekket mangromstuft. Kartgrunnlag: Statens Kartverk, kart ved Kenneth W. Vollan, Finnmark fylkeskommune

En mindre prøverute (prøverute 23) på 0,5 x 0,5 m ble gravd i hovedinngangsområdet, blant annet på grunn av rapporteringen fra registrering og prøvestikking i 1987. Også her virket det øvre laget å være resultat av nedfalte torvvegger kombinert med naturlig tilførsel av flyvesand. Et lag som lignet lag 5 i prøverute 19 ble identifisert under dette. En stor stein ca. 0,65 m dypt hindret ytterligere graving, og det er tvilsomt at steril undergrunn ble påvist i denne prøveruta.

Nordøst for dette mangeromskomplekset oppdaget vi vage spor av en annen mulig mangeromstuft (se fig.3.11). Disse sporene var synlig på overflaten som en klynge av forsengkninger omgitt av voller. En prøverute på 0,8 x 0,8 m ble gravd i en av forsengkningene på den sørvestlige delen av denne klyngen (prøverute 22). Sju lag ble registrert til en total dybde på 0,5 m. De fem øverste lagene inneholdt avfallsmateriale fra en tilstøtende fellesgamme fra slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet, og denne har påvirket de øvre lagene⁴. Lag 6 besto av torv blandet med mørk humusjord, mens lag 7 besto av sand og humus blandet med trekull. På bunnen av dette laget ble et hellelag og spor av treplanker dokumentert, noe som er tolket som det opprinnelige gulvet. Prøveruten ble ikke gravd dypere enn dette nivået. En trekullprøve (bjørk og osp) ble datert til 676±70 BP (AMS, Wk-10311). Kalibrert datering er 1246-1408 e.Kr. De to dypeste lagene virket helt uforstyrrede, og det er gode muligheter for at flyvesandslaget har beskyttet mellomalderkontekstene i anlegget som helhet.

Fem til seks meter nord for den største mangeromstuften ble det dokumentert et rektangulært hus (se fig. 3.11). Huset har solide vegger og en nedgravd gulv, ikke ulikt husene av Mortensnестype datert til det andre årtusen f.Kr. (se Johansen og Odner 1968:63, Olsen 1994:113). En prøverute (prøverute 21) ble gravd sentralt i tuften, og fire kulturlag til en total dybde av 0,45 m besto hovedsakelig av en blanding av humus og sand. Ingen funn ble gjort, men betydelige mengder skjørbrent stein ble observert i lag 3 og 4. En trekullprøve (bjørk og osp) fra lag 3 er datert til 618±61 BP (AMS, Wk-10310). Kalibrert datering er 1278-1419 e.Kr. Sammenfall i datering og beliggenhet indikerer at anlegget har sammenheng med bruken av mangeromskomplekset. Den alternative tolkningen vi opprinnelig tok høyde for, om at det faktisk kunne dreie seg om en Mortensnестuft som senere er forstyrret av aktivitetene i mellomalderen i området, ble oppgitt ettersom høyden over havet i det indre av

⁴Det er registrert bosetting i området fra forrige århundreskifte, som denne tuften trolig kan ses i sammenheng med (Førde 1984: 42).

tuften var 5,35 m. Det er etter alt å dømme for lavt for at denne tolkningen kan være mulig, ettersom det nærmeste feltet av Mortensnestufter (Askeladden lok. id. nr. 63572) sentralt i Skonsvika ligger på 10 meterkoten og noe høyere.

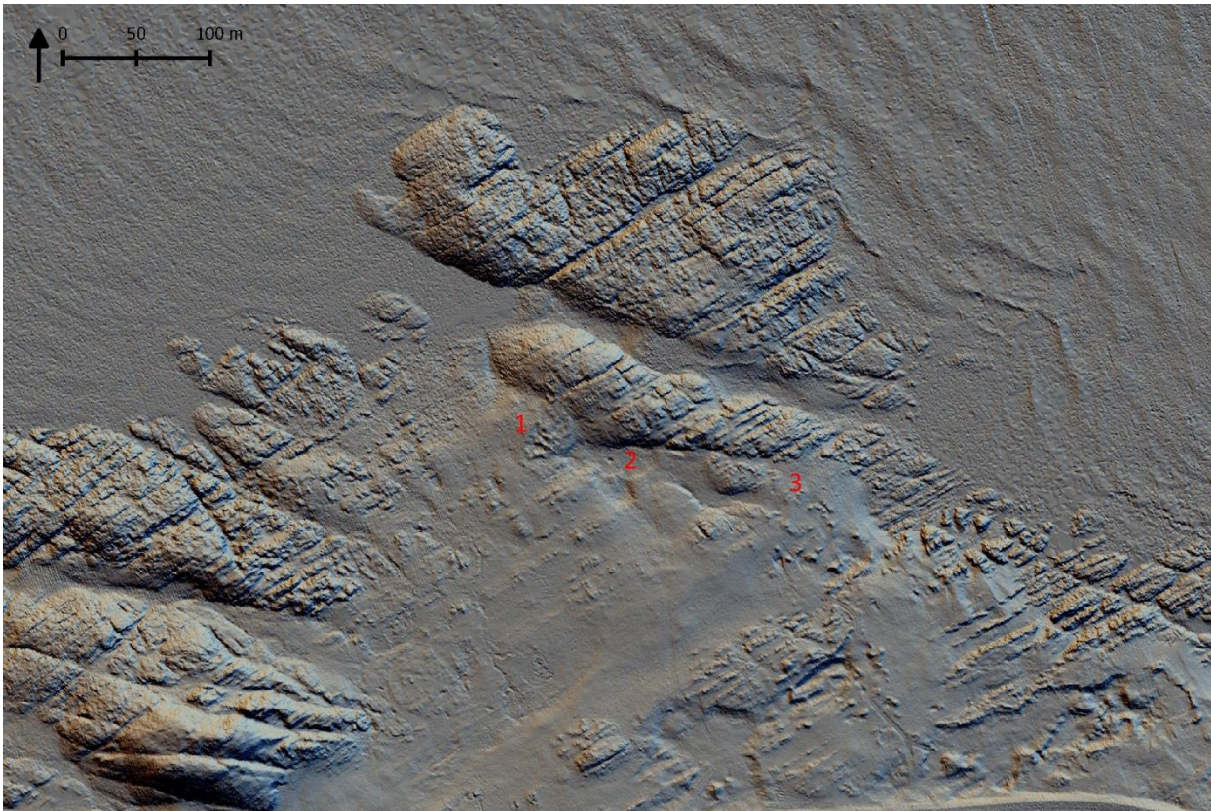
3.3.6 Kongshamn, Berlevåg kommune

Gnr./bnr.: 9/9-10. Askeladden lok. id. 17218. Mangeromskomplekset ved Kongshavn ligger ca. åtte km øst-nordøst for mangeromskomplekset i Skonsvika. Kongshavn er et lite, kupert og steinete nes, eller en liten halvøy, forbundet til land av et smalt, lavt eide, ca. 0,8 km vest for dagens Kjølnes fyr. Landingsforholdene i dette området er generelt ekstremt vanskelige, og Kongshavn er en av få naturhavner her. Stedsnavnet er forklart med den lokale forankringen av sagnet om «Kjølneskongens slott» til denne lokaliteten, som ble registrert første gang i 1971 (Simonsen 1976, se kap.2.3.2). På vestsiden av eidet ligger en smal nordvest-sørøst orientert keile. Denne keila er kjent som Kongshavnkeila, og er godt beskyttet mot den østlige sjøen, men åpent eksponert mot nordvest. I senere tid har Kongshavnkeila fungert som laksefiskerhavn og nødhavn. Mer enn 20 fortøyningsbolter av moderne typer er å finne i bergene på nordsiden av havna. Inni i keila ligger en sørvendt vik som leder mot mangeromstuften. Langs midten av denne er det ryddet en avlang, delvis undersjøisk renne i strandsteinene som er godt synlig ved lavvann (se fig. 4.1). Dette er sannsynligvis rester etter en båtstø eller landingsplass. Mangeromskomplekset ligger på en godt drenert eldre rullesteinsvoll i tilknytning til viken.

Like øst for mangeromskomplekset fins et lavereliggende myrlendt område.

Grunnvannsspeilet er tilsynelatende høyt her, og en rund steinbrønn er lokalisert ca. 30 m øst for mangeromstuften (fig. 4.2). Antagelig kan brønnen knyttes til bosetningen mangeromskomplekset representerer (se kapittel se kapittel 2.2.1, 2.2.2 og 4.2). Den uvanlig velkonstruerte steinforede brønnen ligner mellomalderbrønner i nordvest-Europa, og for så vidt anlegg som det såkalte Snorres basseng i Reykholt på Island. Ca. 150 m øst for mangeromskomplekset avløses myrterrenget av en lav rygg eller terrasse, orientert nordvest-sørøst. På denne terrassen er det registrert fire runde hustufter av jernaldertype, hvorav to er så vage at de kan representere teltringer (se fig. 3.12). To av disse tuftene, en hustuft og en mulig teltring (Askeladden id. nr. 151016-feil geometri!) er utgravd, og denne lokaliteten er kalt Kongshavn II (Myrvoll 2003, 2011). På de høyere beliggende terrassene sør for disse to lokalitetene er mange tufter fra tidlig metalltid til eldre steinalder registrert (se Krogh 1999, Askeladden Id. nr. 73726, 56578, 14324). Området rundt mangeromskomplekset er preget av

flere moderne grunnmurer, hovedsakelig etter bygninger knyttet til fiske og tørrfiskproduksjon i løpet av slutten av 1800- og tidlig 1900-tallet. Det er kjent at det sto hjeller der som brødrene Buran satte opp på 1870-1880-tallet, og andre opplysninger viser at det var bosetting og et lite fiskemottak på stedet også noe etter forrige århundreskifte (Førde 1984:12, 20, 61).

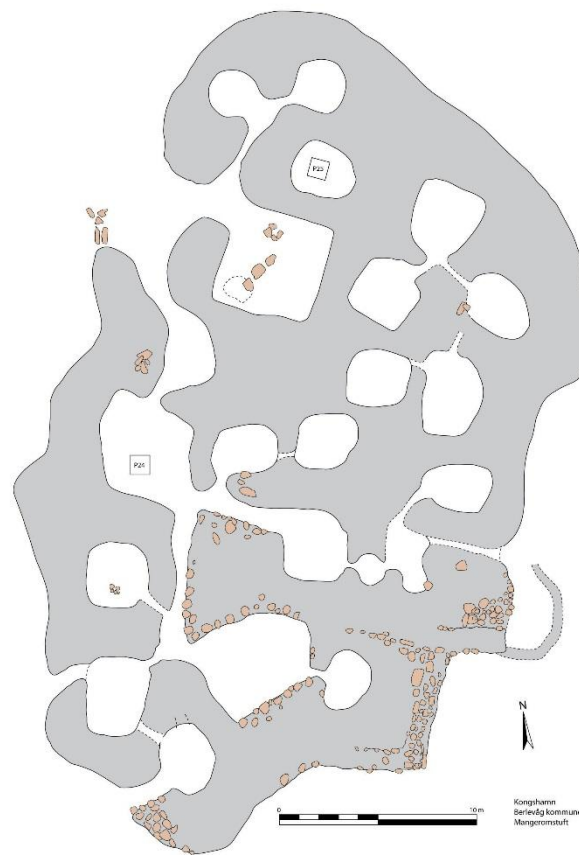

Figur 3.12 Lidarkart over Kongshavn. 1=mangeromskompleks, 2=brønn, 3=«Kongshavn 2». Kartgrunnlag: Statens Kartverk, kart ved Kenneth W. Vollan, Finnmark fylkeskommune

Mangeromskomplekset i Kongshavn kan bare sammenlignes i størrelse med det tidligere beskrevne komplekset i Skonsvika⁵. Den består av minst 20 rom etter hva som kan bedømmes ut fra overflateregistrering, noen av dem med separate innganger. Hovedinngangen vender mot sjøen i nordvest (se fig. 3.13). Anlegget er svært synlig på grunn av vegetasjonen, og står frem som en grønn, gresskledd flekk i et landskap preget av nakent berg, myr og lyngmark (hovedsakelig krekling). Den nordlige delen av området synes noe overgrodd og omrisset av vegg- og gulv delene av rommene er mindre klart definert sammenlignet med den sørlige delen. I den delen av komplekset står tydelige steinmurer synlig i dagen, noen står mer enn en meter over gulvnivået den dag i dag. Som nevnt er mangeromskomplekset plassert på toppen

⁵ Forutsatt at tuftene i Mevær, Loppa kommune er en mangeromstuft må denne også inkluderes blant de aller største, og kanskje helst omtales som mangeromskompleks.

av en nord-nordøst til sørvest orienterte rygg. Denne ryggen fremstår som en gammel strandvoll av rullestein avgrenset av knauser på begge sider. Det er likevel indikasjoner på at denne ryggen delvis er bygget eller endret av menneskehånd. Dette er spesielt tydelig på østsiden der en beskyttende mur er bygget mot våtmarksområdet i øst, kanskje som en buffer mot myren. Denne har en tendens til å fylles med overflatevann om våren og under perioder med tungt regnvær, noe som for øvrig skjedde flere ganger under feltarbeidene våre på stedet. Den nordlige enden av oppmuringen har sammenheng med en oppbygget vei som fører fra stranda, over berget like nord for mangeromskomplekset, og videre mot myra der brønnen er lokalisert. Høyden over havet på Kongshavnkomplekset er gjennomsnittlig 4,11 m.

Figur 3.13 Plantegning av Kongshavnkomplekset. Tegn. B. Olsen/M. Kutschera/A. Rocknak

To prøveruter ble gravd ut i mangeromstufte i Kongshavn. Den første (prøverute 24) ble gravd i et stort rom på vestsiden av anlegget, i nærheten av inngangen mot sjøen. Seks kulturlag ble observert. Prøveruten ble gravd ned til en dybde på 0,8 m. Det øverste laget kan trolig relateres til moderne aktivitet i området, mens det andre laget stammer fra en kollapset vegg. Lag 3 besto i hovedsak av torv blandet med humus og er tolket som takmateriale. De

resterende lagene (4-6) representerer bosetningslag i form av to nivåer hellelagt gulv atskilt av et mørkt humuslag iblandet trekull (lag 5). Funn fra disse lagene besto av et bakstehellefragment, båtnagler og ildflint. Det eldste hellegulvet (lag 6) lå på tilsynelatende steril skjellsand. Et bein fra et terrestrisk pattedyr fra lag 5 ble datert til 585 ± 58 BP (AMS, Wk-10324). Kalibrert datering er 1289-1429 e.Kr. Det osteologiske materialet, hovedsakelig fra lag 5, inneholdt for det meste ubestemt fiskebein uten noen tegn til bearbeidelse (Amundsen 2008:131).

Den andre prøveruten (prøverute 25) ble gravd ut i et rom nær den nordlige avgrensningen av komplekset. Fire kulturlag (lag 2-5) i en samlet dybde på 0,9 m ble dokumentert. De to øverste lagene stammer trolig fra nyere tids aktiviteter eller gjenbruk, mens de dypeste lagene viste to eldre gulvnivå. Lag 5 bestod av et hellelagt gulv med spor av treverk på tilsynelatende steril skjellsand. Lag 2 og 3 inneholdt moderne funn, mens de laveste lagene inneholdt båtnagler, glasert leirgods og ildflint. Beinmaterialet var sparsomt, men viste spor etter sløyving (Amundsen 2008:132). En prøve av never fra lag 5 ble datert til 380 ± 43 BP (Wk-10193). Kalibrert datering er 1441-1635 e.Kr. Funn og datering indikerer bosetningsaktivitet i tidlig nytid, og dermed en noe mer kompleks bosetningshistorie sammenlignet med prøveundersøkelsens resultater fra mangeromskomplekset i Skonsvika.

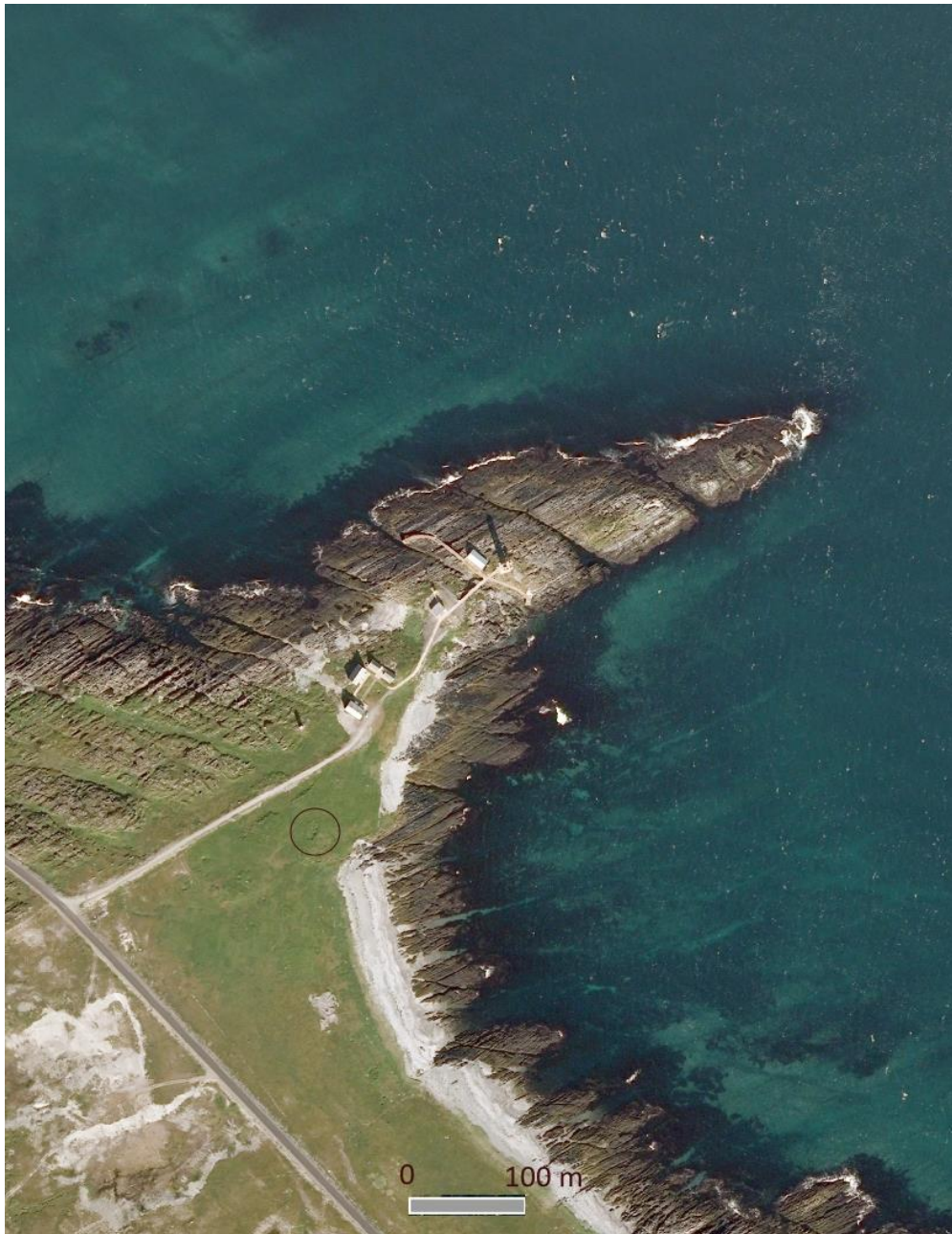
3.3.7 Kjølnes, Berlevåg kommune,

Gnr./bnr.: 9/5, 20. Askeladden lok. id. 150421. Den neste mangeromstuften ligger omlag 900 meter øst for Kongshavn. Tuften ligger øst for vegen som fører til Kjølnesfyret fra Fv 890, veien til Berlevåg (se fig. 3.14). Stedsnavnet er avledet av kjøl, som i båtkjøl, og er nevnt første gang i 1668, da som ødevær (Qvigstad & Olsen 1924:242). Stedsnavnet er sannsynligvis kommet til som en ledsager til fjellet/neset kalt «Styret» (roret) ca. 3 km sørøst for Kjølnes (Qvigstad og Olsen 1924:242).

Landskapet preges av en bred bukt som gir god plass for aktivitet og bosetning mellom kysten og foten av fjellskråningen. Denne bukten og det tilstøtende Mellaneset i øst utgjør et sammenhengende og rikt kulturmiljø. Bortsett fra mangeromstuften er 19 hellegroper, tre runde tufter fra jernalder/tidlig metalltid, to nausttufter og 15 yngre steinalderstufter og aktivitetsområder registrert (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:67, Askeladden Id. nr. 7849⁶). I tillegg inneholder dette området mange rektangulære tufter og syllmurer, mest sannsynlig

⁶ Gjennomgang av Askeladden i området viser mye feil i registreringene.

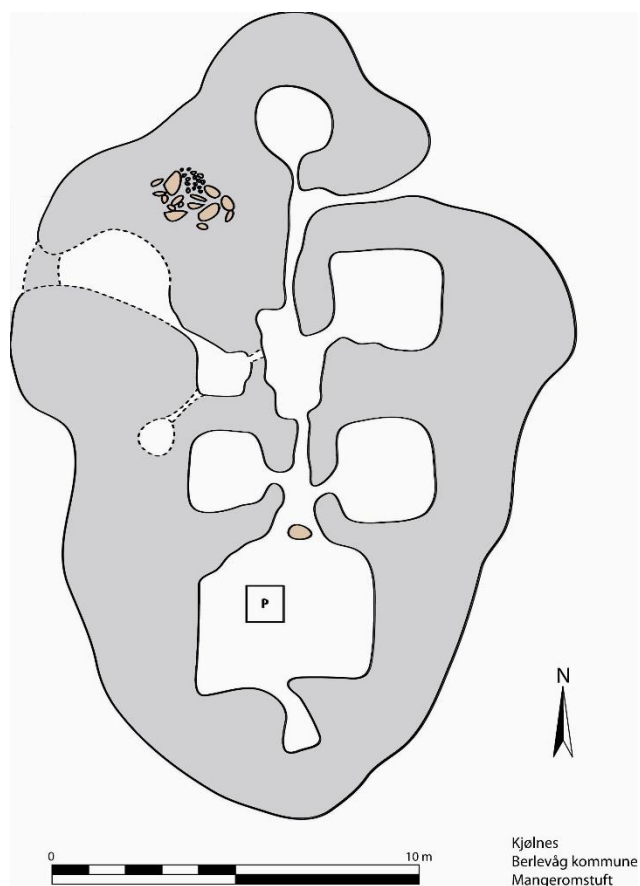
rester etter rorbuer og boliger fra nyere tid. Fra siste del av 1800-tallet bodde familien Mørk på Kjølnes, fosterfamilien til Hans Dahl, og de sannsynlige informantene til Nicolaissen i 1891 (Førde 1984:11, se kap. 2.5.4).

Figur 3.14. Ortofoto av Kjølnes. Sirkel viser mangeromstuften. Bilde: Statens Kartverk NE14256

Mangeromstuften på Kjølnes er ganske liten, med seks eller syv rom organisert symmetrisk langs en sentral korridor. Inngangen er i den nordlige del, men bøyer av mot havet og gir plass til et eget rom i den nordlige enden. Noen moderne forstyrrelser er synlige i den nordvestlige delen. Gjennomsnittlig høyde over havet på mangeromstuften er 5,45 m.

En prøverute (prøverute 27) ble gravd ut i det store rommet i den sørlige enden av tuften. Tre kulturlag ble dokumentert ned til en dybde på 0,5 m. Det øverste laget inneholdt store mengder moderne avfall og trekull. Lag 2 var et mørkegrått lag som inneholdt spredte heller, mens lag 3 var et svart lag med store mengder trekull og skjørbrente steiner. I det nordøstlige hjørnet av prøveruten var konsentrasjonen av skjørbrent stein størst, og fragmenter av brente bein ble også observert her. Det er mulig at dette representerer ytterkanten av et ildsted. Med unntak av en båtnagle var det svært få funn i prøveruten. Under lag 3 fantes steril hvit skjellsand. Det ble imidlertid observert et mulig stolpehull i denne sanden. Beinmaterialet var ubetydelig, og det meste var ikke mulig å artsbestemme (Amundsen 2008:132, 259). En trekullprøve fra lag 3 (bjørk og osp) ble datert til 697 ± 132 BP (AMS, Wk-10313). Kalibrert datering er 1036-1444 e.Kr.

Figur 3.15 Plantegning av mangeromstuft på Kjølnes. Tegn. B. Olsen/M. Kutschera/A. Rocknak

3.3.8 Løkvik, Berlevåg kommune

Gnr./bnr.: 8/1, 2. Askeladden lok. Id. 150419. Løkvik ligger på den østlige siden av Sandfjorden, en stor bukt sørøst for Berlevåg, og 7,2 km sør-sørøst for Kjølnes. Løkvik er kjent i skriftlige kilder første gang i 1567, registrert med fire personer i skattemanntallet

(Linchausen 1975:136). Ca. 100 år etter (i 1668) er stedet beskrevet som ødevær (Qvigstad og Olsen 1924:242). Den vestlige delen av bukta er dominert av en sandstrand og store sanddyner med områder innimellom der det vokser godt med gressløk, mens den østlige delen preges av bergknauser og små nes som danner lune vik og bukter. Trolig er det forekomstene av gressløk i området som har gitt stedet navn.

Figur 3.16 Ortofoto av Løkvik. Statens kartverk NE14256

Løkvik er den største av buktene i Sandfjorden, avgrenset av en odde mot vest som heter Sandstøberget. Mangeromstuftene ligger på odden med Løkvik på østsiden og en annen vik på vestsiden, som begge kan gi gode lendingsalternativer avhengig av vindretningen (se fig. 3.16). Sør for Løkvika domineres landskapet av våtmark omsluttet av fjell på alle sidene unntatt mot nord. Fra disse våtmarkene renner en liten elv (Havnelva) ut i Løkvika. Rundt våtmarkene er det registrert eldre strandterrasser med boplasser og tufter fra alle periodene av steinalderen (Askeladden Id. 132534, 114477 m.fl.).

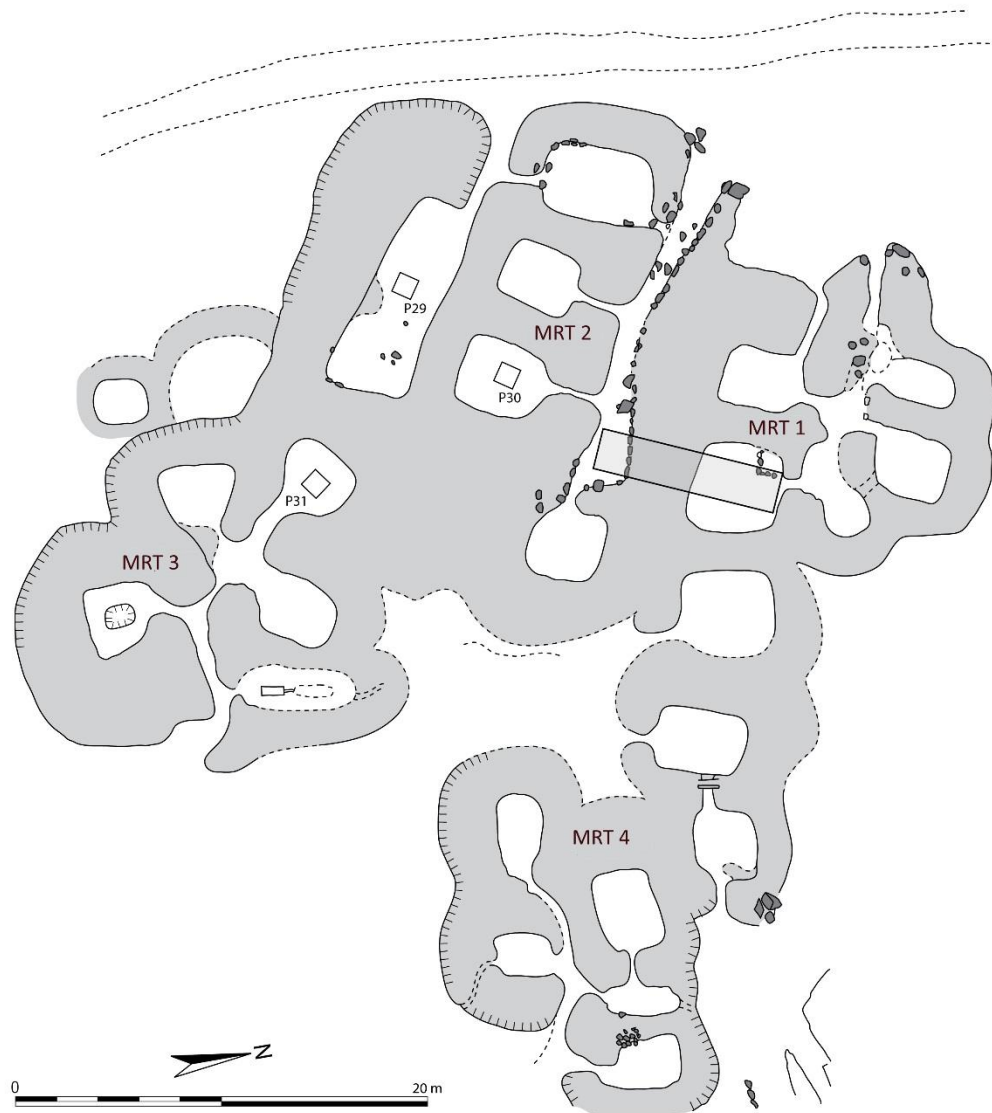
På østsiden av Løkvika ble det registrert to hellegroper, fire runde hustufter, og flere gammetufter og syllmurer fra nyere tid. Trolig har disse nyere tuftene relasjon til det lille fiskeværret sentrert rundt hjellbruket Havnstrand til Feddersen og Nissen fra 1870-årene (Førde 1984:10). To av de runde tuftene ble undersøkt med prøveruter i 2002, samt en påfølgende utgravning i 2003. Begge viste seg å være svært enkle, men vanskelig tolkbare strukturer (Myrvoll 2003). De er datert av trekullprøver (bjørk); 602 ± 57 BP (Wk-10315, kalibrert til 1265-1407 e.Kr.), og bjørk og osp 490 ± 116 BP (Wk-10316, kalibrert til 1280-1645). Det dreier seg om et aktivitetsområde som sannsynligvis inneholdt strukturer eller rester av kulturlag datert til mellomalder/tidlig nytid, men indikasjoner på sammenblanding av materiale fra nyere tid tyder på at dette var dårligere bevart enn vi innledningsvis innså, og arten av denne aktiviteten er uviss.

På Sandstøberget på Løkvikas vestsida, ble fire mangeromstufter registrert nær berget som danner den nordlige delen av odden. Vest for disse strukturene er en lang og meget markert hustuft, sannsynligvis fellesgammetuft og en lav haug registrert (Ikke i askeladden, se Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:67, se fig. 3.16). Lenger sør på odden er det mange rester fra en 1800- og tidlig 1900-tallsbosetting i form av gammetufter av ulike typer, nausttufter, rester av potetland m. m (Askeladden Id. nr 143332 m.fl.). Nord for mangeromstuftene er en fellesgammetuft og den ryddete støa som har gitt neset navn (Askeladden Id. nr.143335 m. fl.)

Under en tidligere registrering utført av Povl Simonsen ble mangeromstuftene på Sandstøberget registrert som ett enormt kompleks. Under gunstigere registreringsforhold på våren viste imidlertid vår undersøkelse at det dreier seg om fire delvis overlappende mangeromstufter (se fig. 3.17). Høyden over havet for alle de fire husene er i gjennomsnitt 5,31 m. Tre av mangeromstuftene ligger på det høyeste partiet av odden. De to nordligste av disse er anlagt i skråningen mot sjøen i vest, og inngangene vender mot sjøen.

Mangeromstuften lengst nord er en liten, men meget markert mangeromstuft som består av fem rom (mangeromstuft 1). I det sørøstligste rommet er en kraftig steinbygd ovn synlig på overflaten. Denne tuften ble ikke undersøkt under prøveundersøkelsen, men ble senere delvis utgravd i 2003 og 2004 (se kap. 4.5). Den sørlige delen er bygget over deler av en annen mangeromstuft (mangeromstuft 2). Denne mangeromstuften har en korridor parallelt med sørveggen av mangeromstuft 1. Den godt bevarte korridoren med tydelige steinvegger gir tilgang til fire rom. I tillegg har mangeromstuft 2 et stort rom i sør med en egen inngang. Det

ser ut som at bare den nordligste halvparten av mangeromstuf 2 ble revet i forkant av byggingen av det nye komplekset, ettersom det tydeligvis har vært tatt hensyn til å bevare inngangen som fører til de bevarte rommene i mangeromstuf 2.

Figur 3.17 Plantegning av mangeromstufene i Løkvik og utgravingssjakt. Tegn. B. Olsen/M. Kutschera/A. Rocknak

To prøveruter ble utgravd i mangeromstuf 2. Den første (prøverute 29) ble gravd i den sentrale delen av et stort rom som hadde en egen inngang. Fire kulturlag ble dokumentert til en total dybde av 0,6 m. Det øverste laget besto av mørk brun humusjord iblandet grus. Lag 2 besto utelukkende av treplanker som sannsynligvis er rester etter indre trepanel fra en kollapset vegg. Lag 3 besto av humus og feit, svart jord. Lag 4 var likt lag 3, men var lys brunt i fargen. De to nederste lagene er tolket som gulvlag. Funn besto av en jernspiker og

fajanse. De to øverste lagene inneholdt ganske rikt og mangfoldig beinmateriale. Det meste besto av fisk, med torsk som den mest tallrike arten. Funn av skallefragment og deler av de nedre lemmene til gris kan indikere at det ble alet opp gris på stedet, eller at hele slakt ble brakt til lokaliteten (Amundsen 2008:133). Fra denne prøveruten ble også den fremre delen av et hvalrosskjevebein funnet, men dette manglet tegn til bearbeiding (Amundsen 2008:133). Noen få varmepåvirkede bein, og bein med slaktemerker var representert i materialet. Enkelte fragmenter av hvalbein hadde spor av mer omfattende bearbeidelse. Ett bein fra et mellomstort landpattedyr fra lag 3 ble datert til 386 ± 45 BP (Wk-10325). Kalibrert datering er 1437-1635 e.Kr.

Den andre prøveruten (prøverute 30) ble gravd sentralt i gulvområdet til det øverste rommet, på sørsiden av korridoren. Fem kulturlag ble dokumentert ned til en dybde på 0,6 m. Lag 1 besto av blandet, mørk sandholdig jord, mens lag 2 var et trekullag over et gulvlag av heller og båtbord (lag 3). Under dette laget ble et tykt lag med mørk humusjord iblandet store mengder trekull og skjørbrent stein dokumentert (lag 4). Lag 5 bestod av store stykker brent tre og skjørbrent stein. Funn besto for det meste av glasert leirgods og jernfragmenter. I lag 3 ble det funnet mange båtnagler, mens lag 4 og 5 inneholdt deler av en stjertpote og en sideplate til et rullevebein. Den stratigrafiske sekvensen viser minst to bosetningsfaser. En trekullprøve (bjørk) fra lag 5 ble datert til 396 ± 37 (Wk-10194). Kalibrert datering er 1436-1633 e.Kr.

Beinmaterialet besto hovedsakelig av torskebein, med et lite innslag av annen saltvannsfisk samt terrestriske og marine pattedyr (Amundsen 2008:134). Slakt- og sløyemerker ble påvist i materialet, særlig i lag 4. Noen pattedyrbein, for eksempel en ryggvirvel fra gris var muligens saget over. Bearbeidet bein ble også observert, spesielt gjelder dette hvalbein. Andre former for slakteindikasjoner er beinsplinter og bein med kraftige kutte- eller sagemerker fra knivblad (Amundsen 2008:134).

Den tredje mangeromstuften er lokalisert på toppen av odden. På nordøstsiden deles veggene med mangeromstufte 2, og inngangen vender mot Løkvik i øst. Det er en liten mangeromstufte på bare fem rom, men lik de to foregående strukturene består den av rester etter meget solide torvvegger. Tuften er forstyrret på vestsiden og fremstår derfor noe usymmetrisk i plan. Opprinnelig har mangeromstufte 3 sannsynligvis bestått av rom symmetrisk plassert langs en

sentral korridor. En prøverute (prøverute 31) ble gravd i det vestligste rommet, og åtte kulturlag til en dybde på totalt 0,55 m ble dokumentert. De øverste fire lagene var sammensatt av varierende blandinger av humus og gråbrun sand. Lag 5 besto av mørk, kompakt humusjord etterfulgt av et lag av brent tre og hvalbein (lag 6), et tregulv (hovedsakelig båtbord) og hvalribbein (lag 7). På bunnen fantes et mørkt, trekullholdig humuslag iblandet sand (lag 8). Lag 6 og 7 er gulvlag, mens lag 8 representerer organisk avfall som har falt mellom gulvplankene. Hvalbein og noen av største trestokkene i lag 7 kan muligens være del av en ildstedsramme som hovedsakelig befinner seg utenfor området dekket av prøveruten. Funn besto av noen skår glasert leirgods, jernfragmenter og båtnagler. En trekullprøve (bjørk) fra lag 6/7 ble datert til 339 ± 58 BP (AMS, Wk-10314). Kalibrert datering er 1446-1652 e.Kr. C14-dateringen og funnene korresponderer godt med tilsvarende fra mangeromstuft 2, og viser datering til seinmellomalder og tidlig nytid. Beinmaterialet var ikke rikholdig, men det meste av bein stammer fra lag 3. Materialet inkluderte noen bein av sau/geit (Amundsen 2008:135).

Den fjerde mangeromstuften ligger ved siden av bergknausen i nord, i skråningen mot Løkvika. Omrisset av denne strukturen er mer utydelig enn de andre tuftene på lokaliteten, og er muligens rester etter en noe lettere konstruksjon. I den nedre delen mot sjøen består tuften av fem sammenhengende rom. Et annet rom på nordsiden har en egen inngang, og er tilknyttet til et annet rom lenger vest. Øverst på odden mellom de fire mangeromstuftene finnes rester etter torvvegger og utydelige tufter som kan representere et annet, og muligens eldre mangeromsanlegg i dette området. Verken dette området eller mangeromstuft 4 ble undersøkt med prøveruter.

3.3.9 Nordmannset, Berlevåg kommune

Gnr./bnr.: 8/1. Askeladden lok. id. 150418. Nordmannset er en liten nordøstvendt bukt ved den vestre munningen av Risfjorden, ca. 3,4 km sørøst for Løkvik. Bukten er omgitt av bratte fjell både i nord og i sør, mens en trang dal med en liten elv strekker seg mot vest-nordvest (se fig. 3.18). Nordmannset betyr ganske enkelt et bosted for nordmenn. «Nordmandssæde» ble angitt som et ødevær i 1694, kun brukt som utvær av «hjemlandsfarere», det vil si tilreisende fiskere fra sørligere distrikt av Nord-Norge (Knag 1932[1694]:62). Dagens fylkesvei (Fv 890) omslutter viken og alle de arkeologiske kulturminnene. Nordmannset har i nyere tid vært laksefiskevær om sommeren, og er fremdeles i bruk. Hytter i bruk av fiskerne er tett konsentrert i bukten mellom stranden og fylkesveien. Mellom disse hyttene fins en svært godt

bevart og symmetrisk mangeromstuft. I umiddelbar nærhet ble også to rektangulære gammetufter, tre syllsteinsmurer og en grop registrert, alt datert til nyere tid og sannsynligvis relatert til laksefiske (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:71).

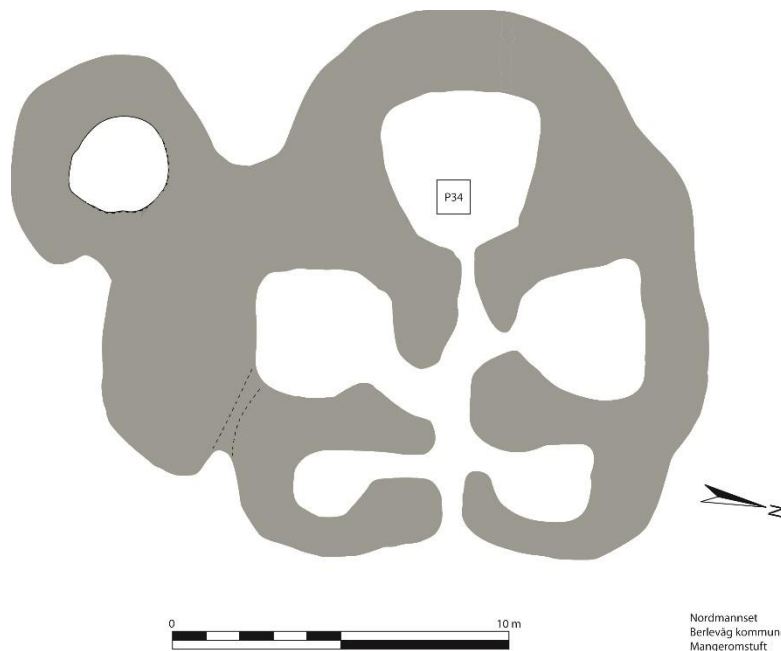

Figur 3.18 Ortofoto over Nordmannset. Bilde: Statens Kartverk NE14256

Mangeromstuften inneholder bare fem rom, fire av disse er ordnet parvis langs en sentral korridor som ender i et større rom (se fig. 3.19). Hovedinngangen vender mot sjøen. Veggene er massive, og på sørsiden er det en markert utbuling av uviss årsak, kanskje en eldre tuft. Spor av hellelegning er synlig foran inngangen. Høyden over havet ble målt til 4,64 m.

En prøverute (prøverute 34) ble gravd ut i rommet i enden av korridoren. Fire kulturlag ble dokumentert til en total dybde på 0,4 m. De to øverste lagene inneholdt humus iblandet sandholdig jord (lag 1) og trekull (lag 2). Skjørbrente steiner ble observert i begge lag. Under

lag 2 fantes en steinkonsentrasjon (lag 3), som inneholdt mengder skjørbrent stein. På bunnen av dette ble observert forekomster av såkalt spekkbetong⁷ (lag 4).

Figur 3.19 plantegning Nordmannset. Tegn. B. Olsen/M. Kutschera/J. Henriksen

Funn ble gjort bare i de to øverste lagene, som består av glasert leirgods og jernfragmenter. Steinkonsentrasjonen med spekkbetong er ikke observert i andre mangeromstuffer, og førte til mistanke om at dette muligens var rester etter tidligere aktiviteter på stedet knyttet til hellegroper. Dette støttes av dateringen av en trekullprøve (bjørk og osp) fra lag 3, som indikerer yngre jernalder, 1178 ± 58 BP (AMS, WK-10317). Kalibrert datering er 690-985 e.Kr.

3.3.10 Vadsøya, Vadsø kommune

Gnr./bnr.: 9/2. Askeladden lok. id. 150416 og 8921 (dobbelregistrering). Vadsøya ligger like utenfor det nåværende sentrum av Vadsø by på nordsida av Varangerfjorden. Lokaliteten befinner seg på den nordøstlige delen av øya som er orientert øst-vest. Dette er også området der den første værbosettinga i Vadsøområdet var konsentrert (Niemi 1983). I tiendepenningmantallet av 1520/21 var kun én skattebetaler anført med bosted på Vadsøya, men på slutten av 1500-tallet hadde været vokst til å være et av storværene i Finnmark (Nemi 1997:21). Øya har det største antall mangeromstuffer som er registrert på samme lokalitet, men tidligere anslag på så mange som 26 mangeromstuffer (jfr. 1981b, Simonsen, 1991,

⁷ Hardt, sementert organisk materiale dannet av en kjemisk reaksjon som følge av at spekk/marine fettsyrer kommer i kontakt med vann, ild og oksygen i forbindelse med utvinningen av olje fra spekk (Heron m.fl. 2010:2188-2189).

Niemi 1983) er for høyt. I tillegg til mangeromstufter er området rikelig preget av spor etter intens virksomhet siden tidlig nytid. Under annen verdenskrig hadde tyskerne et kystbatteri med kanonstillinger og forsvarsverk langs den nordøstlige kysten av øya, noe som har forårsaket omfattende inngrep i tuftfeltene. Sandtak og annen lokal virksomhet har også forårsaket skader i området, både før og etter 2. verdenskrig.

Bortsett fra mangeromstufter er flere rektangulære og runde gammetufter fra nyere tid registrert i området. I nærheten av inngangen til det inngjerdete og tilrettelagte kulturminneområdet like øst for broen som forbinder øya til fastlandet, ligger rester etter en kirkegård. Denne kan ha blitt etablert i senmiddelalderen, eller helst like etter reformasjonen (Trædal 2008:251). Kirken i Vadsø var også plassert her inntil 1710, da den ble erstattet av en ny kirke på fastlandet (Trædal 2008:252). Kirkegården har vært i bruk senere, især som gravsted for russiske pomorer.

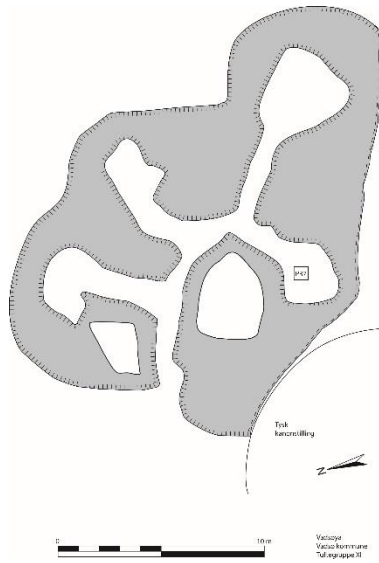
Basert på resultatene fra undersøkelsen i 2001 ble det klart at den sene 1500- og tidlige 1600-tallsbosettingen, sammen med aktivitet på 1800 og 1900-tallet mest sannsynlig forstyrret restene etter den eldre bebyggelsen i området i større grad enn Simonsen innså (se kapittel 2.3.3). Bare i én av mangeromstuftene Simonsen undersøkte ble kulturlag som sikkert kan dateres til mellomalderen påvist (Simonsen 1981b). Denne mangeromstuften synes å tilhøre en gruppe relativt godt bevarte tufter på den høyeste beliggende delen av området. Disse tuftene er kjennetegnet av en mer symmetrisk form sammenlignet med tuftene nærmere sjøen. Fem, kanskje seks av disse tuftene ligner den best bevarte delen av mangeromstuften i Kongshavn. Det dreier seg om Povl Simonsens tuftegruppe I/VI (usikre), VII, X, XIV/XV og XVI (Simonsen 1981b:85, fig. 1a, se fig. 3.20). Det er sannsynlig at disse mangeromstuftene representerer den tidligste bosetningsfasen, før fiskeværsbosetningen i seinmiddelalder/tidlig nytid tok til.

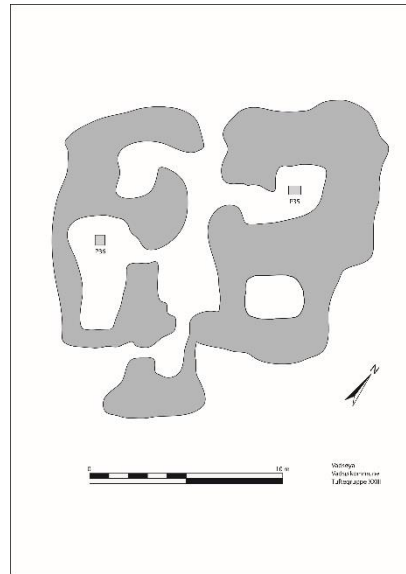
Figur 3.20 Plankart over Vadsøya. Tegn. A. Sveen/T. Poppe. Fra Niemi 1997:18-19. Simonsens tuftegrupper (1981b:85). 1=XXIII, 2=XI. Tuftegrupper som er definert som mangeromstuffer er 3=XVI, 4=XV, 5=XIV, 6=X, 7=VII og 8=IV. Sistnevnte er usikre mangeromstuffer

Tre prøveruter ble gravd på Vadsøya (alle på 0,5 x 0,5 m) nær Simonsen tuftegrupper XXIII og XI. Strukturene ble valgt siden de ble vurdert som lovende ut fra en overflatebefaring, kombinert med vurderinger av Povl Simonsens kartlegging av området. Tuftegruppen XXIII syntes å være en liten og meget lett bygget mangeromstuft bestående av fem rom. To prøveruter ble gravd i denne tuften (se fig. 3.22). Den første prøveruten (Prøverute 35) ble gravd i det sørvestlige rommet, og to kulturlag ble dokumentert ned til en dybde på 0,35 m. Det øvre laget (lag 1) besto av mørk humusjord iblandet trekull og bein, det nederste laget (lag 2) besto av skjellsand iblandet trekull, aske og bein. Bortsett fra noen få fragmenter av brent leire ble det ikke gjort funn av gjenstander. I det lille beinmaterialet ble det påvist fiskebein samt sau/geit, gris og reinsdyr. Slaktemerker ble observert bare i øvre lag (Amundsen 2008:136). En trekullprøve (bjørk) fra lag 2 ble datert til 322 ±47 BP (Wk-10195). Kalibrert resultat er 1460-1650 e.Kr.

Den andre prøveruten (prøverute 36) ble gravd i det nordligste rommet, hvor det også kun ble påvist to kulturlag i en total dybde av 0,18 m. Det øverste laget består av brun humusjord, mens den nedre besto av en kraftig hellelegning som hindret videre utgraving. Mye bein ble funnet på toppen av dette mulige gulvet, men ingen funn av gjenstander. Ett bein av landpattedyr ble datert til yngre enn 200 BP (Wk-10326). Undersøkelsene indikerer at tuftegruppe XXIII mest sannsynlig er rester etter en kompleks fellesgamme fra tidlig nytid med flere bygge- eller bruksfaser, og ikke en mangeromstuft.

Figur 3.21 Plantegning av XI. Tegn. P. Simonsen/M. Kutschera

Figur 3.22 Plantegning av XXIII. Tegn. P. Simonsen/M. Kutschera

Mangeromstuften XI er i utforming en «klassisk» mangeromstuft bestående av fem rom, helt i tråd med våre egne kriterier for klassifikasjon (se kap. 3.2.1). Den virker veldig massiv og veldefinert, og med tanke på at tuften ligger kloss inntil en kanonstilling fra andre verdenskrig virket strukturen utrolig godt bevart (fig.3.21). Imidlertid avslørte prøveruten (prøverute 37) i det vestligste rommet fullkomment rot i kulturlagene med alle tegn til moderne forstyrrelser. Det er helt usannsynlig at strukturene på overflaten er et tilfeldig resultat av raseringen som fulgte under byggingen av kanonstillingen. Det kan derfor ikke utelukkes at rom og korridorer ble laget intensjonelt for å imitere det omliggende terrenget i kamouflasjeøyemed.

3.4. Andre mangeromstuffer

Flere lokaliteter ble registrert i 2001 og 2002, uten at det var anledning til å foreta nærmere undersøkelser i løpet prosjektperioden. Dette gjelder Kirkegårdsbukt, Slåtten, Avløyninga, Gåsnes, Store Knarvik, Tunes, Ytre Syltevik og Lille Ekkerøya. Noen av disse lokalitetene er delvis undersøkt i forbindelse med tidligere prosjekt, som Kirkegårdsbukt og Avløyninga, og resultatene blir referert nedenfor. Den ene mangeromstuften som er kjent i Russland, Soim, var inntil nylig bare kjent via Väinö Tanners beskrivelse publisert i 1928. Dokumentasjonen av anlegget fra slutten av 1920-tallet er svært god, og anlegget har fra oppstarten av prosjektet vært regnet som en mangeromstuft. I 2002 ble vår søknad om tillatelse til befarings av området avslått av russiske myndigheter, og det var ikke alternative kilder tilgjengelig som kunne opplyse om stedets tilstand i 2002. I forbindelse med et annet feltarbeid Bjørnar Olsen

organiserte på Fiskerhalvøya i 2014 fikk to russiske kolleger, Anton Murashkin og Evgeny Kolpakov, mulighet til å dra til Soim med båt.⁸ De kunne fastslå at området og tuften ligger der intakt slik Tanner dokumenterte den (B. Olsen, pers. med. 20.11.2014).

Lokaliteten i Mevær er ikke besøkt av noen i prosjektets kjernegruppe, men via Reidun L. Andreassen og Håvard Dahl Bratrein ble vi anbefalt å inkludere denne lokaliteten i vårt materiale. Det samme forholdet gjelder lokaliteten Skadjanjárga på Skjåholmen/Várjavuonsuolo, som daværende bestyrer på Varanger Sjøsamiske museum, Kjersti Schanche, informerte om. Ingen i kjernen av prosjektgruppen har hatt anledning til å vurdere disse anleggene i felt, og lokalitetene mangler foreløpig dokumentasjon av lignende standard som for mangeromstuften på Soim. Det tas et visst forbehold om hvorvidt disse hustuftene virkelig er mangeromstuffer, først og fremst fordi de ikke er befart i forbindelse med mangeromsprosjektet.

3.4.1 Olderfjord/Doarskavuotna, Kvænangen kommune

Gnr./bnr. 2/3. Askeladden lok. Id. nr. 175353. Olderfjord er en sørvestvendt sidefjord på vestsiden av ytre Kvænangsfjord.

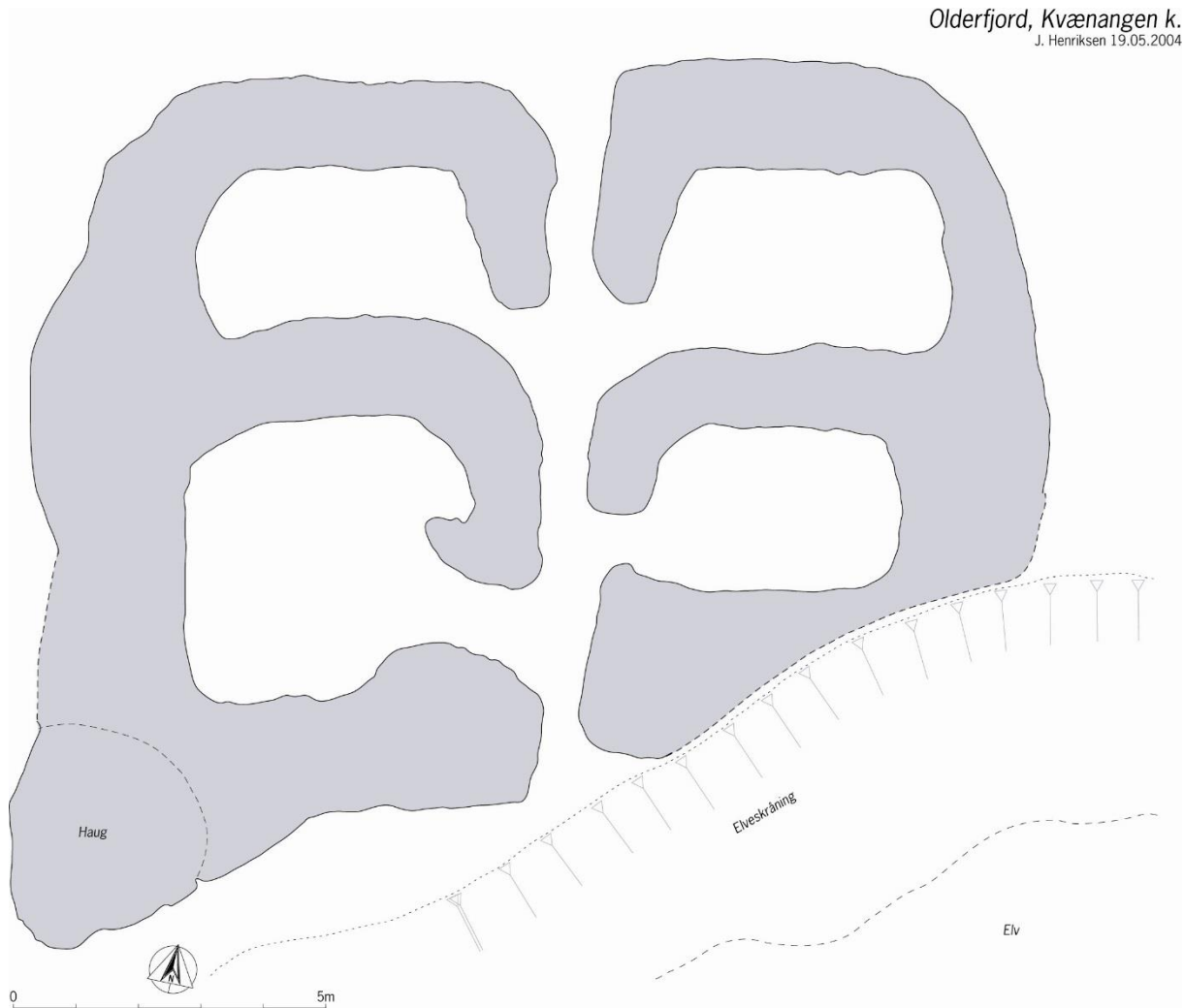
Figur 3.23 Helikopterfoto over Olderfjorden/Bukta. Mangeromstuften markert med sirkel.
Foto: Ola Solvang/Nord-Troms Museum. Originalfoto publ. i Henriksen 2004:45

Mangeromstuften ligger på den flate elvebredden av Bukteelva i den søndre delen av bunnen i Olderfjorden (Henriksen 2004:44). Olderfjord er et av stedene som oppgis med bosetning i manntallet til leidangsskatten av 1567, og stedsnavnet er første gang kjent fra skattematene

⁸ Ettersom området fortsatt er underlagt militære restriksjoner får kun russere adgang til området.

(Rygh 1911:189, NLR V 1943:181). Andre tufter i bunnen av Olderfjorden er anlagt svært tett på flatene over dagens strandsonen og er sannsynligvis rester etter eldre værbebyggelse. Disse er registrert i Askeladden sammen med mangeromstuften. Noen av tuftene kan godt skrive seg tilbake til 1500-tallet. Tre hellegroper (Askeladden Id. nr. 17602) og et felt på 4 – 6 yngre steinaldertufter (Askeladden Id. nr. 175354) er også registrert i området.

Olderfjordens samiske navn er «Dorskevuotna» og betyr Torskfjorden på norsk, noe som viser til bra hjemmefiske i området. Både nord og sør for munningen av Olderfjorden finnes gode fiskegrunner (Bjørklund 1985:39). I dag er bygda fraflyttet, men er flittig brukt som feriested om sommeren. Hovedparten av bebyggelsen består av etterkrigshus og nyere hyttebygninger.

Figur 3.24 Plantegning av mangeromstuften i Olderfjord. Teg. J. Henriksen/A. Niemi

Mangeromstuften ligger helt på kanten av en elveterrasse dominert av lyngmark og sparsom gressvegetasjon ca. 90 m øst for flomålet midt i bukta (som for øvrig kun heter «Bukta»).

Tuften er skadet av flom eller en endring i elveløpet til Buktaelva som renner fra Buktavannet ca. 275 m øst for mangeromstuften og kun åtte m over havet. Hele den sørøstre delen av tufta har rast ut i elva på et tidspunkt. Erosjonskanten er tilgrodd av vier, mose og gress, så skadene har skjedd for mange år siden. Vegetasjonen dekker eventuelle spor etter utrase kulturlag, og med mindre en tilsvarende flom inntreffer virker anlegget som gjenstår trygt for videre utrasning. Store deler av veggvollene i nordvest er godt bevarte, og den vestre delen av tuften fremstår som klart markert og synlig i terrenget. Rommene er her nesten en meter dype, mens den østre del av tuften er mindre markant nedgravd. I nord finnes en inngang som leder til en sentral korridor. Fra denne er det adgang til hvert av de fire rommene. I sør og sørøst er skadene store, og det er vanskelig å anslå hvor mye som kan ha forsvunnet. Om elveløpet ikke har endret seg mye siden mangeromstuften var i bruk kan det neppe dreie seg om mer enn ett par rom. Dersom det var et brakkvannsområde eller en liten poll der elva munnet ut i Bukta på den tiden, stiller det seg muligens noe annerledes. Det er et myrlendt, lavere terreng på bredden på andre sida av elva som kan være rester etter et slikt basseng og som kan ha blitt tørrlagt på grunn av landhevingen etter at mangeromstuften gikk ut av bruk. Dette kan ha ført til endret elveløp og større slitasje på den nordlige bredden. Hvordan det enn forholdt seg er dette den hittil eneste mangeromstuften med en orientering som synes å henvende seg til elv (eller brakkvann) og ikke direkte til sjøen. Mangeromstuftens høyde er målt til 4,9 m.o.h.

3.4.2 Mevær, Loppa kommune

Gnr./bnr. 4/32, 33. Askeladden lok. Id. 17812. Mevær er nevnt i skriftlige kilder først 1744 (Qvigstad og Olsen 1924:110). Navnet forklares som en forvanskning av «Mellomvær», altså været mellom Loppavær på sørsiden av Loppa øy og Ytterværet helt på nordøstsiden av øya. Loppa nevnes i tiendepenningmanntallet av 1520/21 uten spesifisering av hvilke vær skattemennene tilhørte (NRJ II 1896:240). Først i leidangmanntallet av 1567 ble to forskjellige vær nevnt: «Forst aff Loppen» (Mevær eller Loppavær?) med 16 skatteyttere og «Utvær» (Yttervær), der sistnevnte kun er registrert med tre skattemenn (NLR V 1943:197).

Området består av flat lyng- og gressgrodd strandflate i bunnen av Meværbukten⁹. Bukten er ikke dyp, så vind fra øst og nordøst står rett på. Lokaliteten beskrives ellers som en «gårdshaug» med 14-16 tufter fra middelalder eller nyere tid i kulturminnedatabasen Askeladden. Gårdshaugen er en del avskåret mot sjøsiden i østnordøst av veien. Det meste av gårdshaugen er dekket av tufter. Tuftene er gravd godt ned, har kraftige forsenkninger og

⁹ Områdebeskrivelsen er basert på opplysninger i Askeladden

kraftige voller. Flere tufter har kraftige forhøyninger inni som kan være ildsteder, og flere tufter har felles vegg. Tufta/gårdshaugen er bevokst med gress, mange store ildtuer, og litt lyng. Tuftenes størrelse varierer mellom 7-13 x 5-11 m i ytre mål. Kulturlaget varierer fra 1,7 m-0,7 m i tykkelse. Håvard Dahl Bratrein og Reidun L. Andreassen som befarte stedet på nytt i 2006 mener at mangeromsanlegget er betydelig større enn det fremgår av kulturminnedatabasen, og anslår antallet rom i anlegget til 22 (Andreassen og Bratrein 2011b:340). Trolig skal id. nr. 8012 anses å tilhøre samme kulturminne. Seks hustufter og seks nausttufter (Askeladden Id. nr. 143498, 73904) noe lenger sørøst har mer alderdommelig preg, og skal trolig dateres til jernalder/tidlig metalltid. Det er også registrert hellegrøper i nærheten av disse kulturminnefeltene (Andreassen og Bratrein 2011b:334).

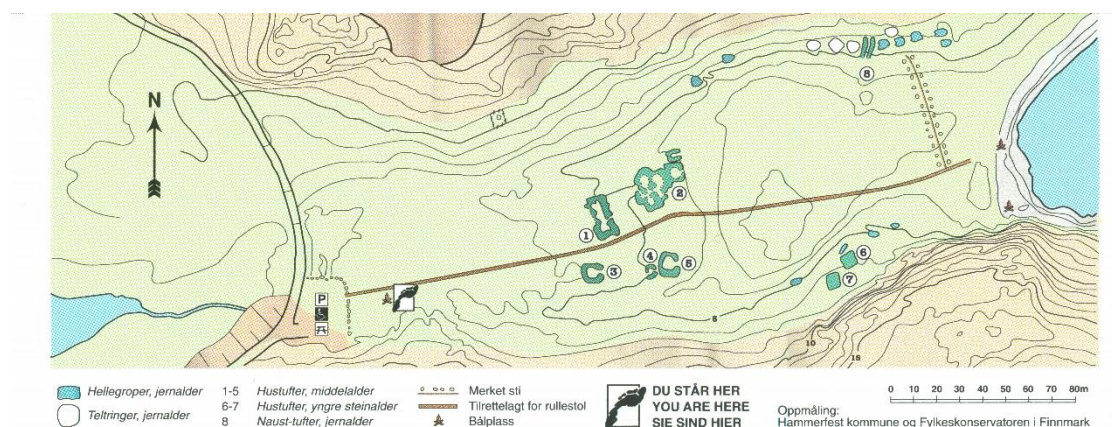
Om definisjonen av kulturminnet som mangeromstuft er korrekt, er denne lokaliteten sammenlignbar med mangeromskompleksene i Skonsvika og Kongshavn. Det kan for øvrig også være at en lokalitet som Løkvika, med flere delvis overlappende anlegg er en mulig parallell til denne lokaliteten. Løsfunn fra veiskjæringen inkluderer blant annet et fragment fra en bronsekjele med sannsynlig mellomalderdatering Ts. 4708.l, og tre trekulldateringer (ikke artspesifisert); GX-20316 580±80 BP, GX-222351 590±90 og GX-222352 520±40 synes å støtte denne dateringen (Andreassen og Bratrein 2011:340b, tab.22.3). Kalibrerte dateringer er henholdsvis 1274-1449, 1252-1471 og 1316-1447 e.Kr.

3.4.3 Kirkegårdsbukt, Hammerfest kommune

Gnr./bnr. 19/3. Askeladden lok. id. 63606. Kirkegårdsbukt ligger øst for fiskeværet Forsøl på nordøstkysten av Kvaløy, ca. to mil fra bebyggelsen i Hammerfest by. Bukten munner mot øst, og er ganske eksponert for havsjø. Eldre strandlinjer markerer seg tydelig i terrenget, og viser at innløpet til bukta har vært adskillig trangere tidligere (Bratrein 1996).

I 1966 ble stedet befart av Håvard Dahl Bratrein i forbindelse med Kirketuftregistreingene. Utvalgsriteriene for lokalitetene Bratrein opererte med var skriftlige kilder som direkte eller indirekte omtalte kirkesteder eller sagn, tradisjon og stedsnavn som knyttet en kirke til en bestemt lokalitet. Kirkegårdsbukt tilhører kategorien av Bratreins utvalgte lokaliteter hvor tradisjon og stedsnavn tilsier at det engang kunne vært en kirke. Etter Bratreins oppfatning er det imidlertid lite som tyder på at det har vært tilfelle. Han heller til at et urgravfelt i rullesteinsur nord for mangeromstuften i årenes løp kan ha blitt forstyrret slik at skjelettdeler ble eksponert. Forekomsten av menneskebein i området har siden blitt forklart i lokal

tradisjon som restene etter en gammel kirkegård. Senere er lokaliteten grundigere registrert ettersom det ble tilrettelagt som et kulturmiljø særlig egnet til formidling i forbindelse med «Fotefar mot nord» (Bratrein 1996). Oppmåling av de synlige kulturminnene og begrensede undersøkelser i mangeromstuften, fellesgammetuften og i en av tuftene av slettnestype ble utført i forbindelse med tilretteleggingsprosjektet. Bortsett fra mangeromstuften er det registrert 10 hellegroper, seks runde tufter, fire rektangulære/kvadratiske gammetufter og en fellesgammetuft i Kirkegårdsbukta. Samtlige ligger rundt de markerte eldre strandlinjene i Kirkegårdsbukta. En steinaldertuft og 12 graver i rullesteinur er registrert noe høyere opp i terrenget (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:54).

Figur 3.25 Plankart Kirkegårdsbukta. Ved Fylkeskonservatoren i Finnmark/Hammerfest kommune. Fra Bratrein 1996:20

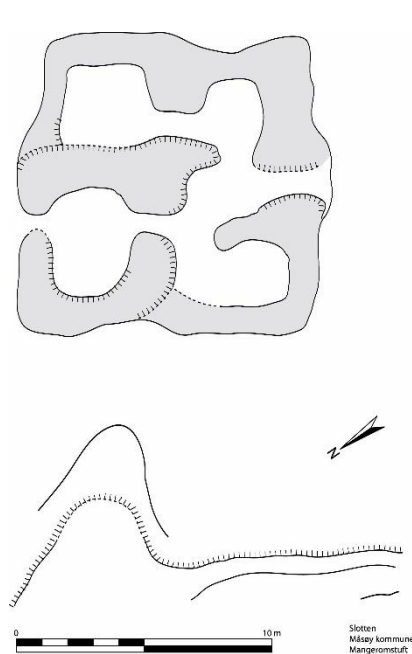
Figur 3.26 Dronefoto mot vest av mangeromstuft, fellesgammetuft og kvadratiske tufter. Dronepilot og fotograf: I. Figenschau

Mangeromstuften består av fem rom omgitt av svært markerte torvvegger (se fig. 7.2). Rommene er symmetrisk plassert på hver side av en korridor. Utganger finnes både på østveggen og vestveggen. Ett rom har separat inngang. En liten nausttuft ligger vegg i vegg med mangeromstuften på nordsiden.

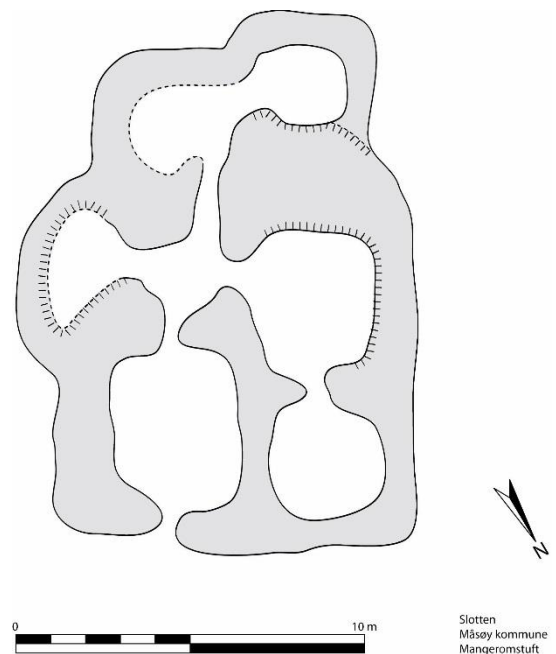
I 1995 grov Reidun Laura Andreassen og Håvard Dahl Bratrein to prøveruter, en i det nordvestligste rommet og en annen i rommet nær inngangen i øst. Funnene besto av en antatt pilespiss av hvalbein, jernspiker og en mulig spydspiss av jern. I tillegg ble bein fra pattedyr og fisk funnet, inkludert en grisettann (Andreassen og Bratrein 2011b:346). To C14-dateringer foreligger fra nordvestdelen av tufta (trekull, ubestemt), (GX-21723) 715±70 BP og (GX 21185) 530±80 BP (Andreassen og Bratrein 2011b:347, tab.22.7). Kalibrerte dateringer er henholdsvis 1183-1402 og 1281-1616 e.Kr. Prøveruter ble også utgravd i en fellesgammetuft og en av de runde tuftene. Fellesgammetuften ble datert til tidlig nytid, mens den runde tuften ble datert til yngre jernalder/tidlig mellomalder (Bratrein 1996).

3.4.4 Slåtten, Måsøy kommune

Gnr./bnr. 4/6, 33, 34. Askeladden id. 7988. Slåtten ligger ved en sørøstvendt bukt (Slåttenbukta) på den nordøstlige siden av Revsbottens munning.

Figur 3.27 Mangeromstuft 1. Tegn. B. Olsen/ M. Kutschera/A. Rocknak

Figur 3.28 Mangeromstuft 2. Tegn. B. Olsen/ M. Kutschera/A. Rocknak

Stedsnavnet betyr slåttemark, første gang nevnt i skriftlige kilder i 1744 (Rygh og Olsen 1924:156). Området er preget av flate strandvoller omgitt av fjell. Landskapet hvor mangeromstuftene er registrert består av gresskledd gammel slåttemark som i dag er preget av ildtuer. Området ligger på en odde som betegnende nok heter Tomteneset.

Tomteneset ligger på østsiden av en liten bukt som i sørvest avgrenses av Avneset. En bekk har utløp i bukta, og bekkefareten omslutter lokaliteten mot nord og nordøst. Ca. 10 meter sørøst for utløpet til bekken ligger en mangeromstuft (mangeromstuft 1). Om lag 50 meter sørøst for denne ligger mangeromstuft 2. I tillegg til mangeromstuftene er det registrert to nausttufter, to hellegroper, fem fellesgammetufter og en rund gammetuft i dette kulturmiljøet (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:75).

Mangeromstuft 1 består av fire tydelige rom, med nær kvadratisk form. Veggene er massive, opptil en meter høye. En felles inngang til rommene er tydelig markert på sørvestsiden. Adgangspartier fra rom til rom er også godt synlig. Høyden over havet på denne tuften er målt til 4,53 m. Mangeromstuft 2 er også en kompakt struktur som består av seks rom, men formen er noe mer rektangulær enn den forgående tuften. En felles inngang er tydelig markert i den nordøstre veggen, og også i denne tuften er det tydelig at adgang mellom rommene har foregått fra ett rom til et annet, og ikke via en korridor som har knyttet rommene til hverandre. Høyden over havet på denne tuften er målt til 3,44 m

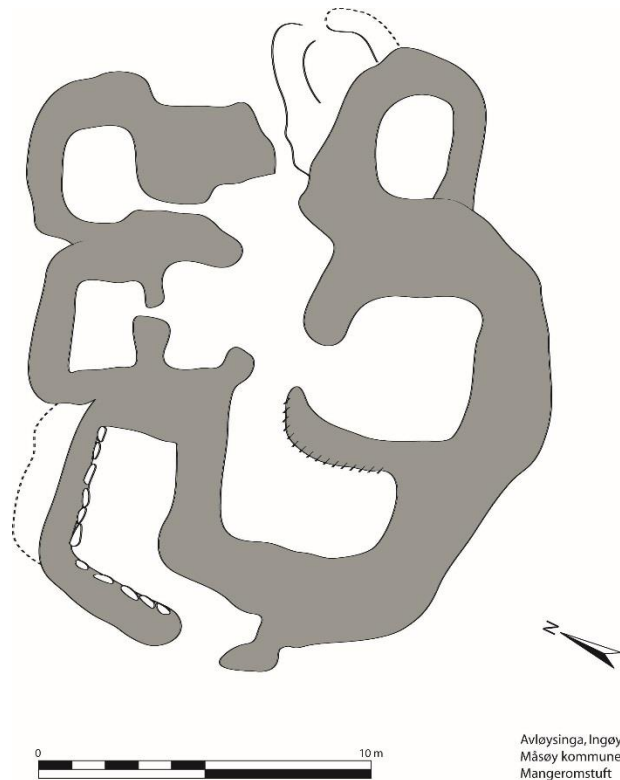
Figur 3.29 Dronefoto mot sørøst. Mangeromstuft 1 nærmest, mangeromstuft 2 i øvre billedkant. Dronepilot og fotograf: I. Figenschau

3.4.5 Avløysinga, Ingøy, Måsøy kommune

Gnr./bnr. 1/49. Askeladden id. 17753. Avløysinga er en lav, kupert holme som er forbundet til Ingøya av en voll bestående av rullestein. Stedsnavnet tilhører en gruppe navn langs kysten av Nord-Norge som skriver seg fra tiden før motorbåtferdselen overtok utover 1900-tallet. Bytte av romanskap, altså avløysing, skjedde gjerne på faste steder etter den leia man valgte hvor det var god landing (Rygh & Olsen 1924:90, Morcken 1977:49).

Stedet er beskrevet i Bratreins rapport fra kirketuftbefaringene, og i Povl Simonsens «Fortidsminner nord for Polarsirkelen» (Bratrein 1966 u.s., Simonsen 1970:158). Holmen består i stor grad av nakent berg, men flate partier ved sjøen er bevokst med gress og strandurter. Det er mulig å gå tørrskodd til Avløysinga når det er fjære sjø. I rullesteinsvollen er det gravd en renne, sannsynligvis for å gjøre adkomsten inn til bukta i sørvest mest mulig farbar med båt. Mangeromstuften ligger på sørøstspissen av holmen, der den dekker det meste

av den bebyggelige delen. Sørvest for mangeromstuften ligger to store nausttuffer, nesten 20 m lange. Spor av runde gammetuffer er også registrert.

Figur 3.30 Plantegning av mangeromstuften på Avløysinga.
Tegn. B. Olsen/ M. Kutschera/A. Rocknak

På Ingøysiden ligger massive kulturlagsavsetningene fra et av de største fiskeværerne kjent fra seinmellomalder, Inga (Askeladden Id. nr 47332 og 37316). Været ble første gang nevnt i manntallslistene til den såkalte dronningskatten i 1515 og følgende skattelister på 1500-tallet (Jacobsen 1996:57, ff.). Her er også rester etter en kirketuft med kirkegård (Askeladden Id. 17754) som har antatt datering til mellomalder¹⁰ (Trædal 2008:310). Sørøst for dette området, på lokaliteten Bakken, er en hellegrøp og en oval gammetuft registrert. Kun gammetuften er registrert i Askeladden (Id. nr. 47333).

Mangeromstuften har en ganske uregelmessig form, og består av fem eller seks rom. I den øst-nordøstre delen av tufta ses en tydelig inngang. Umiddelbart sør-sørøst for innganges synes to vage strukturer som kan være «annekser» til mangeromstufta eller rester etter et eldre anlegg. På den vestre siden av tufta ligger et større rom utstyrt med kraftige steinvegger og

¹⁰ Kirken med kirkegård er identifisert som Ingøys første kirke, som ut fra reformatsoppgavene senest var oppført i seinmellomalder (Bratrein 1966 u.s.). Trædal finner det mest sannsynlig at dette er restene etter den andre kirken som er kjent på øya, fra begynnelsen av 1700-tallet (Trædal 2008:310).

separat inngang. En overbygget åpning i steinveggen til mangeromstuften kan også tyde på at dette rommet har hatt adkomstvei til de øvrige rommene. Komplekset er solid bygget med vegger av stein og torv. I 1996 samlet R. Andreassen og H. D. Bratrein en trekullprøve (GX-22462) fra et antatt ildsted i tuften, datert til 315±85 BP (Andreassen og Bratrein 2011b:343-344). Kalibrert datering er 1429-1952 e.Kr. De har også gjennomført prøvegraving fra gårdshaugen der det foreligger to dateringer som indikerer seinmellomalder/tidlig nytid (Andreassen 2003, Andreassen og Bratrein 2011b:344).

3.4.6 Gåsnes, Ingøy, Måsøy kommune

Gnr./bnr.:1/1. Askeladden id. 59781. På Ingøya, om lag 3,3 km øst-sørøst fra Avløyninga ligger Gåsnes, et nordøst-sørvest orientert nes. Stedsnavnet skal ha sin forklaring fra at villgjess trivdes i området (Lilienskiold 1942a[1698-1702]:114, Qvigstad og Olsen 1924:168). Mangeromstuften er lokalisert på den sørvestlige siden av neset, med åpent hav mot nordøst. I sørøst skjermer en skjærgård for adgangen til storhavet. Både nord og nordøst for mangeromstuften ligger det små keiler som antagelig har vært gode naturhavner for mindre båter. I sørvestlig retning ligger en gressbevokst, myrlendt slette.

Selve mangeromstufta (se. fig. 1.3) er lokalisert på en liten knaus med bratte skråninger ned mot sjøen i nord og nordøst. Den har uregelmessig form, som ser ut til i stor grad å ha blitt bestemt av plassen som har vært til rådighet på knausen. Mangeromstuften er rester etter en solid bygget struktur med seks eller syv rom med et mulig tilbygg i nord. Hovedinngangen er sannsynligvis lokalisert her, men spor av flere andre mulige innganger ble også observert. Det

kan se ut som mangeromstuften til tross for sin uregelmessige form har hatt en slags korridor som har forbundet de enkelte rommene.

Figur 3.31 Mangeromstuften på Gåsnes, foto mot sør. I forgrunnen veien som leder til mellomalderværet. Foto: Bjørnar Olsen

En steinbygd vei av uviss alder er delvis anlagt over den nordlige delen av mangeromstuften (se fig. 3.31). Denne veien går over neset i nord-sør retning. I nærheten ligger en rektangulær gammetuft av nyere dato. I nordlig retning, på andre siden av odden ligger en svært godt synlig «gårdshaug» dannet av kulturlagene fra fiskeværet på Gåsnes (Askeladden Id. nr. 17756), først nevnt i tiendepeningmanntallet 1520/21 (Jacobsen 1996:58, ff.). Minst sju nær kvadratiske hustufter av stein- og torvbygde hus er fremdeles synlig på toppen av denne haugen. Høyden over havet på mangeromstuften er målt til 3,68 m.

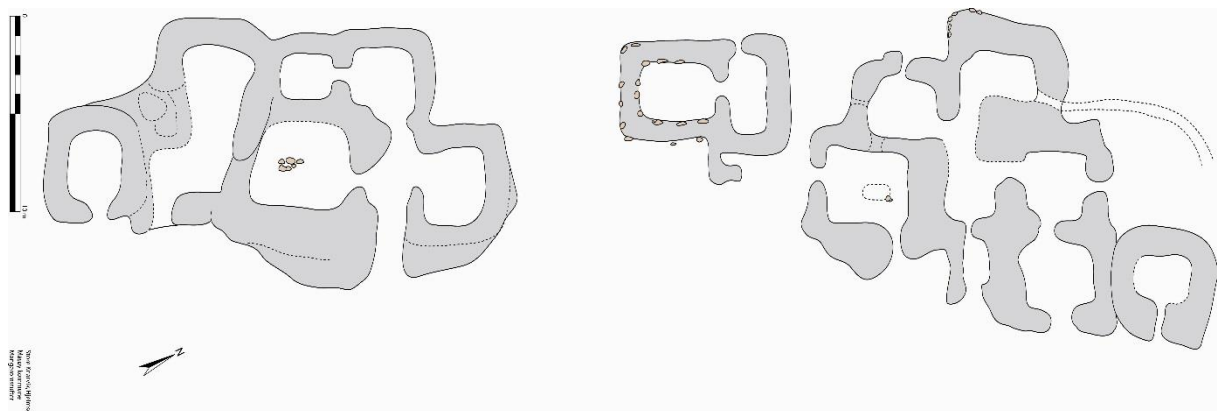
3.4.7 Store Knarvik, Hjelmsøya, Måsøy kommune

Gnr./bnr.: 11/1. Askeladden id. 57135. Store Knarvik er en sørvestvendt bukt i Breisundet på sørvestsiden av Hjelmsøya. Den skålførmede bukten er omgitt av høye fjell. To små elver munner ut på hver side av bukta. Området mellom elvene er preget av vinderosjon og store

dyner av flyvesand, og den indre bukten består av grunn sandbunn. Som følge av dette er stedet kjent som en dårlig havn, især når været står på fra sørvest (Jacobsen 1996:30). Store Knarvik er identisk med fiskeværer Knarvik fra tiendepeningmannetallet 1520/21 (Jacobsen 1996:59, ff.). Stedsnavnet er tolket til å ha sitt opphav i skipstypen kjent fra vikingtid/tidlig mellomalder: Knarren (Qvigstad og Olsen 1924:164).

To mangeromstuffer, 14 andre hustuffer, flere steinkonstruksjoner av uviss funksjon og to hellegroper ble dokumentert i løpet av undersøkelsen i 2001. Bortsett fra de to hellegropene på østsiden av bukten, er alle kulturminnene lokalisert på flaten mellom stranden og fjellene på vestsiden av bukta og registreringene i Askeladden beskriver området bra. Hellegropene er derimot ikke registrert i kulturminnedatabasen. Håvard Dahl Bratrein befarte stedet i 1966 og betraktet lokaliteten som gårdshaug med tufter på overflaten (Bratrein 1966 u.p.).

De to mangeromstufte ligger ved siden av hverandre langs en gammel nordøst - sørvest orientert strandterrasse. Veggene er solide og delvis steinbygget, men kan ikke sammenlignes med massive strukturer som for eksempel mangeromstufte i Løkvika. Dette gjelder særlig for mangeromstuft 2. Området bærer preg av bosetning over generasjoner og store opphopninger av kulturlag preger terrenget mellom mangeromstufte. Den nordligste mangeromstufte (mangeromstuft 1) fremstår som en noe tilfeldig klynge av rom eller hus med en mulig hovedinngangen mot havet i sørøst. Denne inngangen kan se ut til å være knyttet til en korridor som gir tilgang til noen av rommene. De fleste rommene synes å ha separate innganger, men med adgang til andre rom. Et ekstra hus eller rom er knyttet til den nordøstre siden av komplekset. Høyden over havet på mangeromstuft 1 er 5,67 m.

Figur 3.32 Plantegning av mangeromstufte i Store Knarvik. Tegn. B. Olsen/ M. Kutschera/A. Rocknak

Mangeromstuft 2 ligger 12 m sørvest for mangeromstuft 1. Den nordlige delen av dette huset består av fire rom forbundet med en felles korridor med inngang mot sjøen. På sørøstsiden ligger et stort, noe forstyrret rom med egen inngang som leder til det sydligste rommet beskrevet ovenfor. På sørsiden av dette rommet finnes et mindre rom med inngang vendt mot sjøen. Høyde over havet på mangeromstuft 2 er 4,98 m. En rektangulær hustuft ligger mellom de to mangeromstuftene, nærmest mangeromstuft 1. Morfologi og beliggenhet gjør det nærliggende å anta at denne hustuften kan være samtidig med mangeromstuftene.

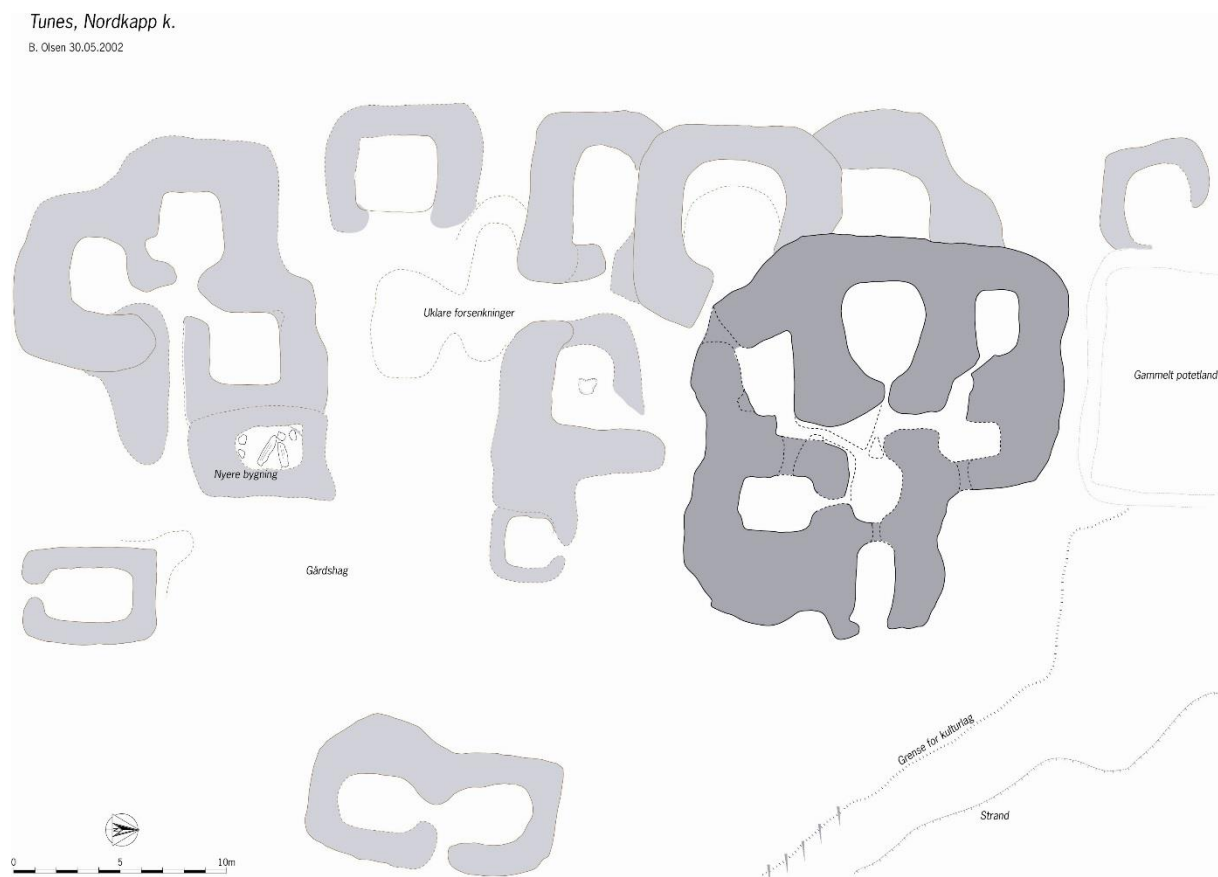
3.4.8 Tunes, Nordkapp kommune

Gnr./bnr.: 4/1, 2. Askeladden id. 143302. Tunes utgjør den nordvestlige spissen av Magerøya, 8,3 km vest for Nordkapp. Vest for Tunes ligger munningen av Tufjorden, med åpent hav mot nord. Sandfjorden skjærer inn øst for Tunesodden. Østsiden av Sandfjorden er svært bratt helt ned til sjøen, mens området der Tunes ligger har gode flater egnet til bosetning. Lokaliteten ligger i en nordvendt bukt med sandstrand, nær odden av Tuneset. Vest og nordvest for bukten ligger en større strandslette mellom fjellene og sjøen, der to trange skar danner en åpning i fjellene til Tufjord i vest.

Figur 3.33 Tunes, foto mot sør. De mulige mangeromstuftene ligger i forgrunnen. Mellomalderværet innerst i viken i bakgrunnen, markert med store kulturlagsavsetninger. Foto: Bjørnar Olsen

Tunes er kjent i skriftlige kilder med værbosetting fra 1520 (Linchausen 1975:67). En stor «gårdshaug» fra fiskeværet med datering tilbake til seinmellomalder ligger på den sørøstlige siden av bukten (Askeladden Id. nr. 143303). På toppen av kulturlagsakkumulasjonen fins mange dype tufter og syllsteinsmurer, inkludert en ni meter lang nausttuft. Langs stranden sør for viken ble det registrert tre hellegroper (Askeladden Id. 143305, to registrerte hellegroper), og tre andre skålformede steinsatte groper ble også dokumentert i området. De tre sistnevnte gropene er sannsynligvis fra nyere tid, og var trolig brukt til brenning av tang til råstoff for jodproduksjon på begynnelsen av 1900-tallet (sml. Unstad 1996, Askeladden Id. nr. 14330). Flere tufter fra yngre steinalder er også synlig på terrassene syd for bukten (Askeladden Id. nr. 143299). Nær fjellsiden ble det registrert 11 forsenkninger i rullesteinterrasser som kan være graver (Askeladden Id. nr. 143304). Om lag 100 meter nordnordøst for gårdshaugen og ved siden av en steinknaus ligger en godt synlig kirkegård med bevart kirkegårdsmur og rester etter kirketuft i sentrum. Kirketuften og kirkegården kan trolig dateres tilbake til seinmellomalder (Trædal 2008:298, Askeladden Id. nr. 143306).

Figur 3.34 Plantegning av Tunes. Tegn. B. Olsen/A. Niemi

Området der de mulige mangeromstuftene er registrert ligger mellom gårdshaugen og kirkegården på den nordvestlige siden av bukten. En, muligens to, mangeromstufter ble dokumentert her, men ingen av disse kan sies å være sikre eksemplarer. Den nordligste strukturen ligger 10 m sørvest for stranden ved siden av et gammelt potetland i nord. Utformingen av denne tuften ligner mangeromstuft 1 i Værbukta, men er betydelig mindre. Den er solid bygget med fire store rom i den sørlige og vestlige delen samt to mindre rom på østsiden. De to sistnevnte kan være en del av et korridorområde. Inngangen til denne korridoren, muligens i form av et lite rom, ligger på østsiden mot sjøen. Høyden over havet er 5,02 m.o.h.

Den andre mulige mangeromstuften ligger 17 m sør for den første strukturen. Dette huset består av bare tre rom arrangert i et trekløvermønster, som er tilknyttet en lang korridor vendt mot sjøen i øst. En senere bygning har vært anlagt i tilknytning til inngangen og østveggen som tilhører det nordøstligste rommet. I området rundt mangeromstuftene finnes rester etter torvbygde hus som har bestått av ett til tre rom.

Håvard Dahl Bratrein besøkte stedet i forbindelse med kirketuftbefaringene, og registrerte lokaliteten som en av to gårdshauger med tufter på overflaten (1968:9). Stedet ble også undersøkt på slutten av 1980-tallet i anledning arbeidet med en lokalhistorie for Nordkapp kommune (Bratrein 1990:21, Richter Hansen 1990:32). Prøvegravninger ble foretatt i området hvor mangeromstuftene ligger, da kalt «gårdshaug II». C14-datering av bein (GX-13918) ble datert til 1160±60 BP (Andreassen og Bratrein 2011b:346). Det er sannsynligvis fiskebein som ble datert, ettersom kalibrert datering er oppgitt til (1 sigma) 1260-1330 e. Kr. og må være korrigert for marin reservoareffekt (Andreassen og Bratrein 2011b:346, tab. 22.6). Kalibrert alder med med den marine kurven i IntCal 13 er 1170-1420 e.Kr.

3.4.9 Skjånes, Gamvik kommune

Gnr./bnr. 10/12, 113. Askeladden id. 37478. Skjånes ligger på sørøstsiden av

Nordkynhalvøya. Fra Tanafjorden som grenser til halvøya i øst, leder Hopsfjorden mot vest inntil den avsluttes mot det smale og lave Hopseidet som knytter halvøya til fastlandet. Eidet ble sannsynligvis dannet så sent som i høy- eller seinmellomalder og det tidligere sundet tilbød da en tryggere seilingsled enn det farlige kyststrekket på yttersiden av Nordkynhalvøya. I følge Niels Knags beretning eksisterte det muntlig tradisjon på 1690-tallet om at eidet hadde

stengt et sund som tidligere var mulig å seile gjennom med større fartøy (Knag 1932[1694]:38). Et annet forhold som taler for dette er det samiske navnet på Hopseidet - Nuorri (sund) - som er forklart å ha opphav i en tid da eidet ikke eksisterte (Qvigstad & Olsen 1924:235).

Figur 3.35 Lidarkart over Skjånes. Statens Kartverk

Skjånes er en naturlig lun havn på den nordøstre siden av Hopsfjorden ca. 34 km østnordøst fra Hopseidet. Stedet ble befart av Håvard Dahl Bratrein, som også registrerte mangeromstuften (Bratrein 1968:40). Denne ligger på sørøstsiden av Kjosens, som er ei avskjermet bukt som løper inn fra hovedhavna mot øst. Foruten mangeromstuften er området rikt på kulturminner, spesielt strekningen Kjosens-Ytre Hop. Bortsett fra kirkegården på Ytre Hop og et nærliggende tuffefelt (Askeladden id. nr. 8103, 84624) som kan ha en seinmellomaldersk opprinnelse, er kulturminnene hovedsakelig datert til steinalderen og tidlig metalltid.

Mangeromstuften er svært solid konstruert, med massive vegger og nedgravde rom. Både rent morfologisk og formmessig ligner rommene de man finner i mangeromstuftene i Kirkegårdsbukt, Neselva Nord og Nordmannset. Imidlertid skiller selve anleggets form seg ut fordi rommene i komplekset ser ut til å kunne deles i to grupper selv om de er forbundet med en felles ytre vegg. Den sørøstlige gruppen består av fem rom, hvorav de tre lengst øst deler inngang gjennom en kort korridor. De to andre rommene i gruppen har separate innganger.

Alle rommene i den østlige delen av komplekset er organisert ved siden av hverandre i en bue. Den nordvestlige gruppen består av tre rom arrangert i et trekløvermønster som deler en kort inngangskorridor, ganske lik den ene tuften på Tunes beskrevet ovenfor. Høyden over havet for tuften i Skjånes er ikke målt, men anslås til ca. 4 m.o.h.

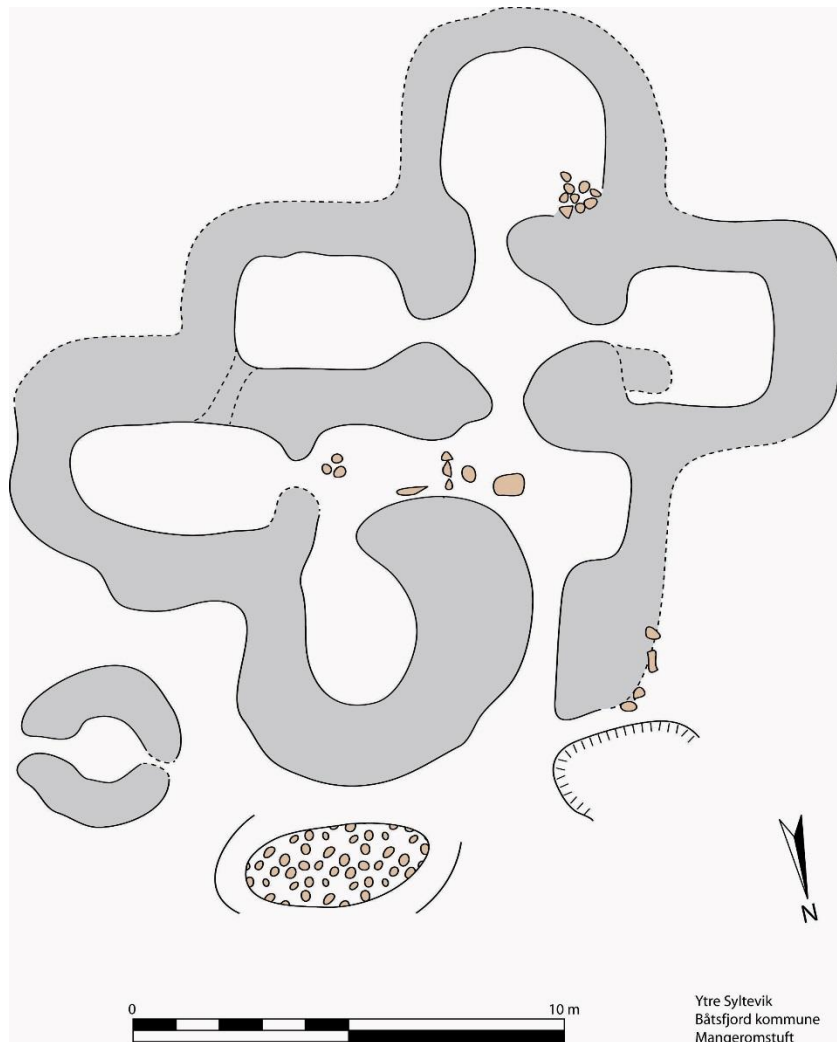
Figur 3.36 Den sørøstlige delen av mangeromstuften på Skjånes, retning mot nord. Foto: B. Olsen

3.4.10 Ytre Syltevik, Båtsfjord kommune

Gnr./bnr. 18/1. Askeladden lok Id. 140448. Ytre Syltevik ligger ytterst på sørsiden av Syltefjord på nordkysten av Varangerhalvøya, ca. 46 km sørøst for den nærmeste registrerte mangeromstuften på Nordmannset. Ytre Syltevik er en nordvendt bukt omgitt av nakne rullesteinterrasser og bratte fjell i vest og øst. Strandterrasser og morener preger terrenget i sør. Bosetningen fra mellomalder og nyere tid er meget godt definert som et gressbevokst felt i den sørvestlige delen av bukta i et ellers nakent terreng. I tillegg til mangeromstuften ble det her registrert 16 rektangulære og kvadratiske hustuffer, en rund hustuft, åtte groper og en sirkulær steinkonstruksjon registrert (Olsen, Henriksen og Myrvoll 2011:79). Nær kanten av morenen som ligger sør for området er det spor av et fangstanlegg for villrein som består av en rekke bogastiller (en av disse registrert under Askeladden Id. nr.140366).

Mangeromstuften ligger i skrånende terreng og veggene er mindre klart definert i den øvre delen enn i de lavere partiene. Dette kan tyde på at den øvre delen har blitt gravd ned i

bakken, muligens for å skape naturlige vegger i de tre øverste rommene. Huset inneholder minst fem rom som er knyttet sammen av en felles korridor med inngang mot sjøen i nord. De øvre tre rommene er symmetrisk organisert i et trekløvermønster, mens de nedre rommene er forskjøvet mot øst for å gjøre plass til inngangen i nordvest. På den nordøstlige siden av inngangen er det en liten haug med steiner. Høyden over havet for mangeromstuften i Ytre Syltevik er ikke målt.

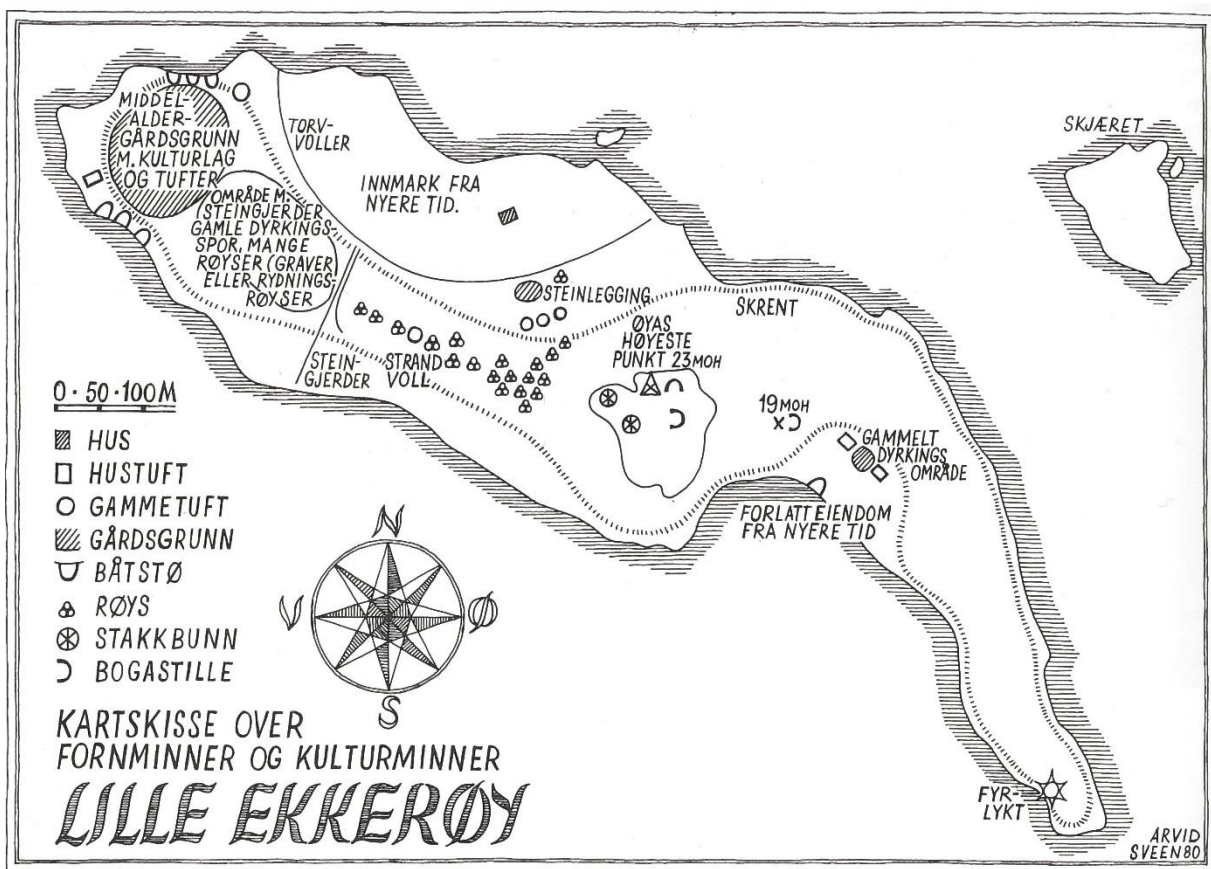

Figur 3.37 Plantegning av mangeromstuften i Ytre Syltevik. Tegn. B. Olsen/ M. Kutschera/A. Rocknak

3.4.11 Lille Ekkerøya/lžžot, Vadsø kommune

Gnr./bnr. 14/30, 52. Askeladden lok. Id. 48341. Lille Ekkerøy er ei lita øy på ca. 0,35 km² nord i munningen av Varangerfjorden. Den ligger om lag to km sørøst for Krampenes på fastlandet og ca. 3,4 km nordøst for Ekkerøy. Det samiske navnet har sannsynligvis opphav i proto-samisk språk og er kun kjent brukt om øyer i havgapet, men betydningen er ukjent (Aikio 2004:25). Øya hadde værboetning i 1567 (Linchausen 1975:133); i 1694 var den øde,

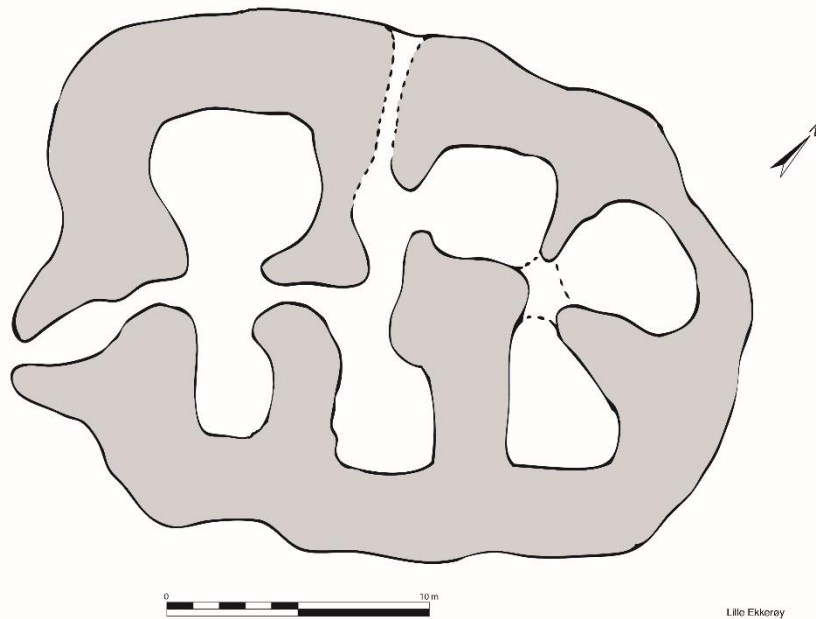
men Knag nevner at det tidligere var 14 «røgstuer», omlag dobbelt så mange beboere, deriblant jekteiere som drev Bergensfart (Knag 1934[1694]:55). Øya er ubebodd i dag, men er beiteland for sau og en viktig hekkeplass og koloni for sjøfugl. Spor etter tidligere bosetting er lett synlige, og de synes hovedsakelig å tilhøre første del av 1900-tallet eller seint 1800-tall. På den nordvestlige delen av øya er det store kulturlagsavsetninger, tufter og andre kulturminner som sannsynligvis kan knyttes til et eldre fiskevær. Til dags dato har ikke en detaljert dokumentasjon av disse blitt gjennomført, og dette skjedde heller ikke under vårt besøk. Oppholdet ble mer kortvarig enn vi opprinnelig hadde planlagt, dels på grunn av svært aggressive rødnebbterne og måker, dels på grunn av rugende ærfugl akkurat på det mest interessante stedet, og vi måtte ta hensyn til dette.

Figur 3.38 Kartskisse av Lille Ekkerøy. Mangeromstuften ligger i NV, «middelalder gårdsgrunn m. kulturlag og tufter». Tegning ved A. Sveen, fra Niemi 1983:112

Mangeromstuften ligger på den nordvestlige spissen av øya, og det lyktes å lage en plantegning av denne. Like vestnordvest for inngangen til tufta heller terrenget bratt ned mot sjøen. Mangeromstuften inneholder seks rom organisert ganske symmetrisk langs en sentral korridor, ikke ulik mangeromstuften på Kjølnes (se kap.3.3.7). En forsenkning i den nordlige vegg indikerer en mulig ekstra inngang. Basert på overflateregistreringer, bærer denne

mangeromstuften preg av å representere en mindre solid bygget boligkonstruksjon sammenlignet med andre mangeromstufter. Det er to konsentrasjoner av hustufter i skråningen ned mot sjøen nord for mangeromstuften som kan være spor etter lignende hustyper, men disse strukturene virker dårlig bevarte, og forholdene tillot som sagt ikke nærmere undersøkelse. Høyden over havet på mangeromstuften på Lille Ekkerøy ble ikke målt.

Figur 3.39 Plantegning av mangeromstuften på Lille Ekkerøy. Tegn. B. Olsen/A. Rocknak

3.4.12 Skadjanjárga/Skjånes, Várjavuonsuolo/Skjåholmen, Unjárga giielda-Nesseby kommune

Gnr./bnr. 9/1. Ikke i Askeladden. Arkeologen Kjersti Schanche har gjort oss oppmerksom på at det fins rester av et anlegg med klare likhetstrekk med mangeromstuftene på den lille øya Skjåholmen/Várjavuonsuolo (Varangerfjordholmen), feilaktig merket «Sjøholmen» på kartene (se også Krogh 2006:82). Øya er en lav, langstrakt, øst-vest orientert øy preget av myrlendt terreng, ca. 1,19 km² stor. Várjavuonsuolo ligger ca. 2,8 km sør for Abelsborg på nordsiden av Varangerfjordens indre. Øya er hekkeplass/koloni for sjøfugl, blant annet ærfugl, gjess og flere måkearter. Øyas norske navn er sannsynligvis overført fra Skadjanjárga (Skjåneset) midt på nordsiden av øya. Varangersamene samlet egg/dun på øya, og den har tradisjonelt vært brukt som slåttemark, og inntil ganske nylig også som utmarksbeite for sau. I forbindelse med bruken av øyas ressurser var det reist flere skjåer (uthus) her, noe som mest sannsynlig forklarer stedsnavnet (Fritzner 1846:118, Schanche, K. Pers. med. 12.04.2012).

Første gang øya ble omtalt i skriftlige kilder var i 1694, sammen med opplysninger om Varangersamenes skjåer på øya. Det ble samtidig opplyst at Varangersamene tidligere brukte øya som tilfluktsted og hadde sine boliger der i ufredstider (Knag 1934[1694]:50).

Figur 3.40 Kart av Várjavuonsuolu og indre Varanger. Kilde: Statens kartverk

Skjåholmen er ellers kjent i arkeologisk sammenheng som en samisk gravholme. Fritzner beskrev to typer graver på øya; urgraver, og grunne jordgraver (Fritzner 1846:118-120). Den sistnevnte kategorien fant han på Skadjanjárga, og på vestenden av øya. Han undersøkte et par av gravene på Skadjanjárga uten å finne annet enn forråtnede trerester (Fritzner 1846:119). Gravplassene på øya er dessverre dårlig bevarte på grunn av utgravninger i 1852 som Even Saxlund (1811-1902) og Andreas G. Nordvi (1821-1892) foretok (Solberg 1909:97, 110). I følge A. Schanche foretok både Nordvi og Kristian E. Schreiner (1874-1957) omfattende undersøkelser i siste halvdel av 1800-tallet og 1920-tallet (2000:106-107). Som resultat av dette er det i dag bare kjent graver på vestenden av øya (Askeladden Id. 89095). Den bevarte gravplassen har sannsynligvis datering tilbake til seinmellomalder, men holmens bruk som gravsted kan være eldre, ettersom funn fra urgravene tilhører tidlig metalltid (Schanche 2000:340-43). Det er kjent boplasser på fastlandet med datering til mellomalder både på Luhkkárgohppi ved nevnte Abelsborg (Krogh 2006), så vel som på Geacheváinjárga, Angsnes (Odner 1992). Sistnevnte boplass ligger ca. 2,5 km nordvest for Skadjanjárga.

Anlegget er ikke nærmere dokumentert, og ingen i prosjektgruppen har hatt anledning til å befare området. Fritzner beskrev restene av tydelige hustuffer på Skadjanjárga og tegnet en skisse av dem (1846:132). Beskrivelsen hans virker ifølge Kjersti Schanche treffende for hvordan tilstanden er i dag. Neset, en lav tange som skyter ut fra øyas midtpunkt mot nord, har vært utsatt for kraftig erosjon. På et tidspunkt har sjøen gravd ut betydelige masser på vestsiden av tangen og skapt en skarp terrassekant her. Som resultat av dette har det meste av anlegget på neset rast ut i sjøen (Fritzner 1846:131). Etter alt å dømme er det bare de østlige vollene rundt anlegget, korridorer og to rom som gjenstår av tufteanlegget i dag. Disse trekkene ved anlegget avgjør at jeg deler Schanches oppfatning om at strukturene er siste rest av en mangeromstuft. Veggene til tuften av et rom virker intakt, mens annet rom synes å være delt på midten av erosjonskanten. Selv om tilstanden til den bevarte delen av anlegget ikke synes å ha endret seg vesentlig siden Fritzner var der, er det åpenbart at det som gjenstår er truet av ødeleggelse. Under jordfallet ligger store mengder skjørbrent stein, enkelte hvalbeinfragmenter og organisk materiale, bl.a. fiskebein og eggeskall som uten tvil stammer fra kulturlag assosiert med tufteanlegget (K. Schanche, pers. med. 9.5.2012).

Figur 3.41. Restene av mangeromstuften på Skadjanjárga. Bilde mot sørøst. Foto: Kjersti Schanche

3.4.13 Soim, Pechenga, Murmansk oblast, Russland

Soim (Soim'vahke) er en liten bukt på nordøstkysten av Kolahalvøya, ca. 31 km øst for den norske grensen og 2,5 km øst for munningen av Pechengafjorden. Øst for stedet ligger den sørlige munningen av fjorden Maddevuonna vest for Fiskerhalvøya, ca. 10 km lenger øst. Kystlinjen i det aktuelle området kan sees som en fortsettelse av grunnfjellsområdet på sørsiden av Varangerfjorden og kan beskrives som et klippelandskap som her og der er splittet opp av små bukter og lune vikar. Lokaliteten ble ikke besøkt i forbindelse med prosjektet, og dermed er følgende beskrivelse basert på Väinö Tanners detaljerte data fra sitt feltarbeid i 1920, samt Anton Murashkin og Evgeny Kolpakovs befaringsopplysninger fra August 2014 (Tanner 1928, B. Olsen, pers. med. nov. 2014). Stedets tilstand er meget god, uten tegn til inngrep av betydning siden Tanners registrering. Andre kulturminner som ble observert under befaringen i 2014 var forsøkninger beskrevet som mulige runde tufter av jernaldertype, og graver i rullesteinvollene sørvest og vest-sørvest for mangeromstuften.

Figur 3.42 Soim'vahke. Havnen og mangeromstuften i vika til venstre. Bilde mot NNØ, foto: E. Kolpakov

Bukten Soim danner en godt beskyttet, om enn trang havn, knapt synlig fra sjøen. Mangeromstuften ligger på nordsiden av bukta vest for munningen. Den inneholder syv rom og har et svært symmetrisk omriss med rom organisert parvis på hver side av en sentral korridor (se fig.2.2). Inngangen vender mot bukten i sør, mens korridoren derfra ender i et rom. Inngangen, korridoren og enderommet danner altså en akse de øvrige rommene er

organisert i forhold til. Huset er solid bygget og rommene er gravd ned i forhold til omliggende terreng. Tanner beskrev noen av dem som mer enn en meter dype, og omgitt av kraftige voller opp til en drøy meter høye målt fra opprinnelig markoverflate (Tanner 1928:7). Høyden til mangeromstuften er målt til 4,30 m.o.h. (Tanner 1928:5).

3.4.14 Øksfjord, Loppa kommune. En mulig forsvunnet mangeromstuft?

En variant av Tsjudesagn omhandler forestillinger om at husvære kunne innrettes for å gjemme befolkningen når Tsjudene kom for å herje. For å klare dette var det nødvendig å grave husene ned under jorden, slik at folk kunne gjemme seg der når det var fare på ferde. Slike tradisjoner dokumenterte som sagt Tanner for mangeromstuften i Soim (se. kap. 2.3.1). Østsamene hadde et eget begrep for disse tuftene (Jennam´vulölas´kuatt) som betyr underjordisk kåte/gamme (Tanner 1928:4). Friis nevnte at det fantes sagn i Vest-Finnmark og Troms om at man måtte skjule seg i jordhuler når det var fare for angrep fra Tsjudene, og hulene var utstyrt med en lang korridor som ledet røyken vekk fra boligen (Friis 1871:112). Qvigstad og Sandberg dokumenterte sagn om hustufter forklart som underjordiske bosteder i Sør-Varanger og på russisk side av grensen (1887:7, note 4). Kvenene kalte disse Piilopirtit, som betyr «lønstuer» eller skjulte hus (Qvigstad og Sandberg 1887:7, note 4). Lignende forklaringer på underjordiske boliger med plass til flere hushold ble gitt for en uviss kategori kulturminner i Pite Lappmark (Læstadius 1833:486). Det er altså godt om kilder som omtaler slike sagnkomplekser knyttet til tufter eller groper over et stort geografisk område.

En tuft i Øksfjord, kommunesenter i Loppa kommune skal ut fra beskrivelsene ha hatt tsjudesagn lik de beskrevet for Soimtuften knyttet til seg. Ved kirkegården til Øksfjord kirke skal det ha vært godt synlige strukturer, og både tuft og sagn ble forholdsvis grundig omtalt i Norges geografiske oppmaalings herredsbeskrivelse, senest i 1904¹¹ (Tang 1916:79-83). Anlegget ble beskrevet som en samling runde fordypninger ca. 3 -3,5 m (10-12 fot) i diameter, en sentral korridor på ca. 6 m (20 fot) og spor etter adganger også mellom fordypningene (Helland 1906:364-65). Etter dette ble beskrivelsen svært detaljert, og det er uvisst om det er Angells (?) eget resonnement, lokal tradisjon eller konkrete observasjoner som ligger til grunn. Man har ifølge innberetningen konstruert anlegget ved først å ha fjernet torv, siden gravd gulvplan ned til 2,4-3 m (8-10 fot) dybde, kastet massen i sjøen, konstruert

¹¹ Jeg er takknemlig for en kopi av håndskrevet «herredsbeskrivelse for Loppen og Øksfjord herred» av 1916 jeg fikk tilsendt fra Statens Kartverk, Landavdelingen v/T. Espelund, Denne er kopiert og bearbeidet av Kaptein Per Tang på basis av en original av Premierløytnant Haffner av 1904. Det er denne Helland må ha hatt tilgang til (1906:364). I følge NGO var Kaptein Henrik Angell i felten på stedet i 1891 (Tang 1916:83), og han er en sannsynlig kilde til beskrivelsene av strukturene i Øksfjord.

tak, og så lagt torva på plass (Helland 1906:365). I dette komplekset kunne sjøsamene skjule både seg selv og båtene ifølge sagnet, og ble da heller aldri oppdaget av Tsjudene.

Historien om strukturene i Øksfjord er et vitnesbyrd om at rester etter eldre bosetting ofte var en naturlig og kjent del av omgivelsene blant finnmarkingene på 1800-tallet, gjerne tolket inn i det nær sagt allestedsnærværende tjudesagnkomplekset (bratrein 1997). Etter min oppfatning er det mye som tyder på at akkurat denne strukturen var en mangeromstuft, men denne er nå for lengst fjernet. Dette er også den eneste konkrete opplysningen om en sannsynlig mangeromstuft som ikke lenger eksisterer, etter det jeg kjenner til.

3.5 Sammenfattende resultater. Befaringer og prøveundersøkelser

Etter denne gjennomgangen av lokalitetene vi har kjennskap til skal jeg forsøke å sammenfatte resultatene gjennom å se på fellestrekk ved mangeromstuftenes form, kronologiske og romlige utbredelse, samt kjennetegn ved lokalisering på mikroplan.

3.5.1 En definisjon av mangeromstufter

Definisjonen nedenfor er utarbeidet først og fremst på bakgrunn av de morfologiske trekkene observert i felt, og underkategoriene av mangeromstufter jeg foreslår nedenfor bør ses i lys av dette. Det dreier seg om ca. 35 mangeromstufter fordelt på 23 lokaliteter. Det er foreløpig ikke grunnlag for å hevde at variasjon baserer seg på kronologiske forskjeller eller andre ulikheter i kulturhistoriske forløp. Til det er heller ikke materialet tilkommet i løpet av mangeromsprosjektet detaljert nok. Definisjonen er en videreutvikling av tidligere forsøk på å sammenstille attributtene som kjennetegner mangeromstufter (Amundsen m. fl. 2003:81-82, Hansen og Olsen 2004:215, Henriksen 2004:44, Henriksen m. fl. 2006:248, Myrvoll 2006:229, Henriksen 2008:163-165, Olsen 2008, 2011a:27, Olsen 2011b:275, Olsen og Henriksen 2011:207-208, Hansen og Olsen 2014:207 ff.).

Mangeromstufter er store tufteanlegg som fremstår som komplekse helheter der voller omslutter tre-fire til opp mot 20 «rom». Størrelsen kan derfor variere fra noen titalls kvadratmeter til over et mål. Inntrykket av at dette dreier som en enhet, at tuftene er del av et kompleks er derfor viktig, og forsvarer etter min mening bruken av begrepet mangeromstuft eller mangeromskompleks. Det avgjørende her er om enhetene er bygget sammen for å gi inntrykk av en enhet, ikke hvorvidt om rommene har ligget under ett og samme tak slik Povl Simonsen trolig anså som et vesentlig kriterium (Simonsen 1981b:90-91). Vollene er med få

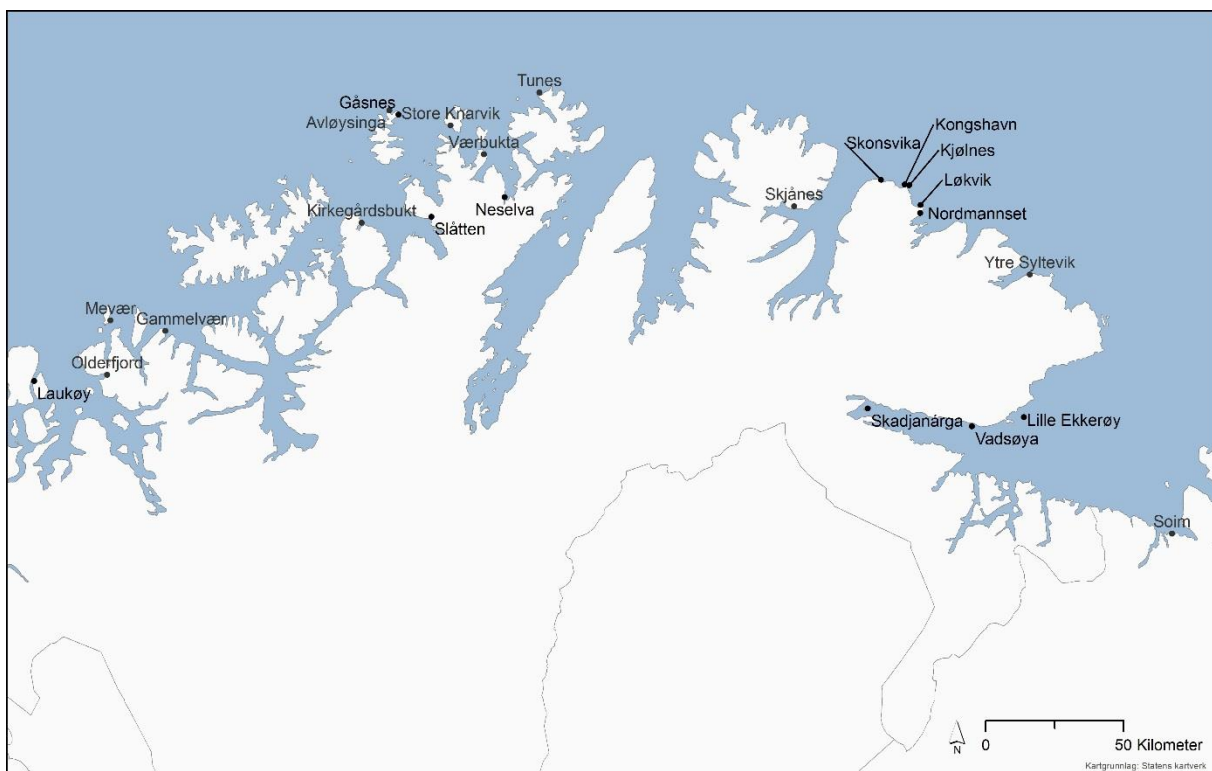
unntak kraftige konstruksjoner, fra 0,4 opptil 1,3 m høye målt fra rommenes gulvflate. Veggvollene som skiller rommene har samtidig utgjort fellesvegger med ett eller flere tilstøtende rom. I vollenes fyllmasse finnes større mengder grus, sand og stein, og i enkelte tilfeller synlig hvalbein. I de fleste tilfellene er gulvflatene klart nedgravd i forhold til omliggende terreng. Adgang mellom rommene er synlig på overflaten og ser ut til å ha foregått etter to forskjellige prinsipper. Noen mangeromstuffer viser spor av innganger fra ett rom til ett annet, mens andre har rester etter korridorsystemer som indirekte forbinder rommene til hverandre. Denne forskjellen synes også å henspille på en grov inndeling av mangeromstufene i to hovedkategorier.

De mangeromstuffer hvor tilgangen til rommene hovedsakelig skjedde direkte fra et rom til et annet kan ha tilnærmet kvadratisk eller rektangulær ytre form, men den ytre formen gir ofte et mer tilfeldig eller «organisk» inntrykk. Dette gjelder især for mangeromstuffer hvor topografien setter grenser, for eksempel mangeromstuffer oppe på små berghøyder, inne i keiler eller lignende. For den andre kategorien tuffer, der korridorer har styrt ferdselen mellom rommene, er det dokumentert større grad av symmetri i utformingen. I noen tuffer har en sentral korridor fungert som midtpassasje og i slike tilfeller er symmetrien mest uttalt, med pent organiserte rekker av rom på hver sin side av korridoren. Korridoren åpner seg i et inngangsparti, vanligvis vendt mot sjøen, og ender som regel i et rom i den motsatte enden av mangeromstufte.

I tillegg til disse to variantene mener jeg materialet åpner for en tredje, om enn mer sjelden, kategori av mangeromstuffer. Denne utgjøres av de største mangeromstufene, som jeg foretrekker å kalle mangeromskomplekser. Slike komplekser viser spor av begge prinsippene for adgang mellom rommene. Jeg vil forbeholde denne karakteristikken for de to kompleksene som er underlagt mer omfattende arkeologiske undersøkelser; Skonsvika og Kongshavn i Berlevåg kommune. Dette har gitt ideer om kjennetegnene som bør være tilstede: en markert ytre avgrensning i form av en slags mur/voll, flere bosettingsområder innenfor vollen arrangert etter prinsippet beskrevet for mangeromstuffer, men også åpne områder avsatt til andre aktiviteter (se kap. 4). Det er mulig at flere store mangeromstuffer kan karakteriseres som komplekser, kanskje med lokaliteten i Mevær som en interessant kandidat, men foreløpig mangler data som kan gi svar på om andre store mangeromstuffer er bygget som en enhet i like stor grad som i Kongshavn og i Skonsvika.

3.5.2 Mangeromstuftenes beliggenhet

Anleggene som er kjent for oss ligger spredt langs kysten, fra Laukøya i Nord-Troms noe øst for Lyngstuva, til den østre munningen av Pechengafjorden vest for Fiskerhalvøya på Kola, Russland (se fig.1.1 og fig. 3.43). De generelle trekkene ved mangeromstuftenes distribusjon ble utledet av resultatene fra registreringene og prøveundersøkelsene, og senere tilføyelser til materialet har ikke endret bildet vesentlig (Amundsen m. fl. 2003:82-84, Hansen og Olsen 2004:217-218, Myrvoll 2006:229, Henriksen 2008:163-165, Olsen 2008, 2011a:27, Olsen 2011b, Olsen og Henriksen 2011:208-209, Hansen og Olsen 2014:207 ff.). Tuftene ligger innenfor området som utgjorde fellesdistrikt, eller felles skatteland for Norge og Novgorod i mellomalderen (se kap.8.5.3).

Figur 3.43 Oversikt over de kjente lokalitetene med registrerte mangeromstufter. Kartgrunnlag: Statens Kartverk, kart ved Alma Thuestad

Lokaliseringen nær havet er felles for alle kjente lokaliteter der mangeromstufter er registrert, og kysttopografien varierer naturlig nok en del. Noen fellestrekk kan imidlertid observeres. I Nord-Troms og Vest-Finnmark er det en klar tendens til at mangeromstuftene er lokalisert litt tilbaketrukket fra den ytterste kystsonen som er åpen mot storhavet. Vest-Finnmark og Nord-Troms har en kyststripe preget av en beskyttende øyrekke, og her ser er mangeromstuftene ofte å finne litt inn i sundene mellom øyene, mellom øy og fastland, eller i inne i fjorder. Mangeromstuftene tenderer mot å ligge nær den indre leia der denne fins, noe som ofte skiller

dem fra plasseringen av seinmellomalderens fiskevær i området selv om de også i noen tilfeller er å finne nær hverandre. Lenger øst er fastlandet i hovedsak åpent eksponert mot storhavet, og fiskevær og mangeromstufter måtte nødvendigvis lokaliseres i samme type kystlandskap. Det er likevel ingen klar tendens til samlokalisering av mangeromstufter og fiskevær. Et annet interessant forhold er at alle mangeromstuftene uten markerte korridorer som regulerer ferdselen mellom rommene, og som framstår med en rektangulær/kvadratisk eller noe mer tilfeldig ytre form, er å finne i Vest-Finnmark.

Beliggenheten synes å være valgt i forhold til naturlige havner for de aller fleste lokalitetene. I områder der havet står ganske åpent på ligger mangeromstuftene noe skjermet inne i små vikler, ved keiler, eller i noen få tilfeller, ved elveosser. Inntrykket er at de aller fleste mangeromstuftene ikke har blitt anlagt etter mønster sammenlignbare med de antatt eldste kirkeværene i Kyst-Finnmark. Keth Lind har argumentert for at det ble lagt vekt på å plassere kapell og bosetting slik at de skulle være synlige fra sjøen, mens mangeromstuftene i de fleste tilfeller er anlagt slik at terrenget kan gi noe skjul for direkte innsyn fra sjøsiden, selv i områder der kyststrekket ellers er svært åpent og gir god utsikt mot havet fra lokaliteten (Lind 2003:45-46, Amundsen m. fl.2003). Unntak finnes, slik som Avløysinga i Måsøy kommune, Tunes i Nordkapp kommune, og mangeromstuften på Lille Ekkerøy i Vadsø kommune er som alle andre bosettingsspor på øya eksponert mot havet. Dette rokker likevel ikke inntrykket av at skjult innsyn fra havet kan ha vært et hensyn til lokaliseringen av mangeromshus som har gått utover de rent praktiske (Olsen og Henriksen 2011:208-209)

3.5.3 kronologiske indikasjoner

Forståelsen av mangeromstuftenes kronologi hadde etter forundersøkelsene i 2001 og 2002 et langt bedre empirisk grunnlag, men var fortsatt på dette innledningsstadiet i prosjektet i stor grad basert på C14-dateringer (se. kap. 5.2.2 for en grundigere gjennomgang av dateringene, og tab.5.1). En rekke lokaliteter virket lovende i forhold til mellomalderdatering til tross for de metodiske problemene tilknyttet datering av komplekse kulturminner på bakgrunn av så begrensede undersøkelser som kvadratmeterstore prøveruter (se kap. 3.2.1). Prøveruten P 24 i mangeromskomplekset i Kongshavn, Berlevåg kommune var den eneste prøveruten som både ga C14-datering til mellomalder, samt sikkert funn med korresponderende datering. Funnet, et fragment av en bakstehelle regnes i nordnorsk kontekst som en sikker mellomalderindikator (se kap. 5). Prøveruten P. 25 i samme mangeromskompleks ble datert til overgangen seinmellomalder/tidlig nytid og indikerte dermed muligheten for flere bosettingsfaser i

Kongshavnkomplekset. Lignende forhold ble påvist for mangeromstuftene på Neselva nord, der prøveundersøkelsene viste tegn på bosetting- eller bruksfaser fra mellomalder til tidlig nytid og moderne tid.

En rekke mangeromstufter viste tegn til utelukkende å tilhøre siste del av mellomalderen og tidlig nytid. Datering til denne perioden er best dokumentert i Løkvik, Berlevåg kommune. Denne lokaliteten ble senere fulgt opp med noe mer omfattende undersøkelser som i stor grad støtter opp om inntrykket fra prøveundersøkelsene (se. kap. 4.4). Mangeromstuft 1 i Gammelvær (P. 1) har muligens en lignende datering, sammen med mangeromstuften på nordsiden av Værbukta (P. 15). Sistnevnte fikk en datering yngre enn 200 år i et av rommene i tuften (P. 14), noe som kan tyde på bruk også i moderne tid. Alle disse prøverutene var vanskelige å tolke på grunn av strukturene og kulturlagenes kompleksitet, så det er grunn til stille seg skeptisk til om husenes tidligste bruksfase overhode ble dokumentert her (se kap. 3.2.3).

Den eldste dateringen fra prøverutene i mangeromstufter stammer fra Nordmannset, Berlevåg k. Denne dateringen ble vi straks skeptiske til på grunn av det store avviket fra alle andre daterte mangeromstufter, og det er all grunn til å tro at det daterte «bunnlaget» heller er å anse som et kulturlag knyttet til jernalder uten annen tilknytning til mangeromshuset enn beliggenheten. Skonsvika ga de mest entydige mellomalderdateringene etter prøveundersøkelsene. Funn av en øks i P 20, og små fragmenter av keramikk av delvis sintret gods med lysbrun engobe i P19 i Skonsvikakomplekset, var lovende, men ikke helt entydige indikatorer på at C14-dateringene til mellomalder ga et korrekt bilde av dateringen. På denne lokaliteten viste dateringene fra alle prøverutene et svært godt sammenfall i tid, og vi anså bruken av komplekset i Skonsvika å tilhøre mellomalderen i sin helhet. Et annet moment var at alle prøverutene viste et massivt lag av vindbåren sand over kulturlagene dateringene stammet fra, og både visuell inspeksjon og testing ved hjelp av jordbor ga inntrykk at hele lokaliteten var forseglet av flyvesand.

Resultatet fra den ene prøven fra mangeromstuften fra Kjølnes i samme kommune er vanskeligere å forholde seg til ettersom resultatet ble angitt med høyt standardavvik (± 132 år). Likevel kan resultatet tyde på en noenlunde lik datering som Kongshavn, eller noe tidligere. Mangeromstuftene på Neselv sør, Måsøy k., er datert utelukkende til mellomalder, og de to

prøverutene viste tynne, godt definerte kulturlag som kan tyde på en forholdsvis kort bruksfase. Mangeromstuft 2 i Gammelvær, Loppa k., har også dateringer som indikerer bruk i mellomalder. Sistnevnte ser ut til å vært brukt som avfallsgrop på 17-1800-tallet.

3.6 Ettetanker

Definisjonen i kap. 3.5.1 oppsummerer trekkene som vi anser som vesentlige for å identifisere og beskrive mangeromstufter. Kapitlets tittel «ettetanker» er passende ettersom det er tuftestrukturer inkludert i materialet her som allerede under feltdokumentasjonen viste motstand mot å la seg klassifisere etter de prinsipper som var under utvikling. Denne usikkerheten som oppsto da, har siden ikke blitt løst. Noen attributter som kjennetegner mangeromstufter var med andre ord tilstede, andre var skjult eller diffuse. Det er viktig å forsøke å sette ord på dette forholdet også.

For det første må det tas hensyn til at vi mangler inngående kjennskap til kulturmiljøene på kysten av Nord-Troms og Finnmark, også for de fleste lokalitetene undersøkt i forbindelse med mangeromsprosjektet. Kulturminnene har i for liten grad gjennomgått kjedene av arkeologisk analyse fra felt til vitenskapelig publikasjon, og i forbindelse med klassifisering av kulturminner og kulturmiljøer fra regionene blir det merkbart at man har å gjøre med en kort arkeologisk virkningshistorie. Spesielt merkes mangelen på utgravninger av et visst omfang godt. Bare av den grunn er det nødvendig å legge inn noen forbehold med hensyn til klassifiseringen som er foretatt.

Det må for det andre heller ikke underslås at det er en kompleksitet i kulturmiljøene vi studerte som i noen tilfeller simpelthen bare kan begrunnes i kulturminnemangfoldet. Ofte er det også slik at mange av de enkelte kulturminnene selv bør karakteriseres som små kulturmiljø med stor tidsdybde, siden de så tydelig fremstår som en fortettet samling av materielle spor etter hendelser som har funnet sted over forskjellige tidsrom. Jeg vil forsøke å sette ord på hvordan dette gjorde kategorisering vanskelig, og hvorfor det er nødvendig, i alle fall på dette tidspunktet, å holde kategoriene noenlunde åpne med hensyn til mangeromstuftene.

3.6.1 Kulturminneregistrering og klassifisering

Ved flere anledninger har Elin Myrvoll foretatt en kritisk analyse av Riksantikvarens nasjonale kulturminnedatabase Askeladden der tema er kjeden av transformasjon av

informasjon fra feltsituasjonen og de teknikker som er anvendt under feltdokumentasjon, til database (Myrvoll 2010, 2012). Analysen er foretatt med inspirasjon fra Bruno Latours beskrivelse av veien fra vitenskapelig feltarbeid i Amazonas til vitenskapelig sluttprodukt, og beskrivelsene hans av de seriene av transformasjoner objektet må gjennom for å reduseres fra sine spesifikke, komplekse kvaliteter til håndterbar og generalisert vitenskapelig dokumentasjon (Latour 1999). Disse transformasjonene foregår i en kjede der hvert ledd ideelt sett har klare gjensidige forbindelseslinjer med de andre leddene, slik at objektet på veien ikke bare reduseres til enkle kategorier, men også tilføres kvaliteter som gjør de anvendelige i vitenskapelige analyser (Myrvoll 2010:81). Så lenge kjeden er åpen og ubrutt foregår det en bevegelse til og fra objektet, en forutsetning for at tilstrekkelig av objektets kvaliteter overføres til det apparatet vitenskapen anvender for å kunne referere til objektet (Latour 1999: 67, 69; Myrvoll 2012:81).

Myrvoll har pekt på et brudd i kjeden fra feltregistrering og datainnsamling i transformasjonsleddet der kulturminner og kulturmiljø skal tilpasses faste nomenklaturer i Askeladden. Her oppstår et kritisk punkt i transformasjonsprosessen som radikalt reduserer mangfoldet ved at observasjoner og dokumentasjon som opprinnelig ble foretatt er lukket ut (2010:95 ff.). Reduksjonen blir svært synlig i Askeladdens representasjoner av kulturmiljøer der elementene består av kulturminner som varierer stort med hensyn til klassifikasjon og antatt kronologisk tilhørighet. Hvis kulturmiljøene i tillegg inneholder kulturminner som ikke har latt seg sikkert plassere i nomenklaturen, medfører det samme resultatet: Kulturmiljøene lar seg kun klassifisere i meningsløst vide kategorier. Dette lukker, eller innsnevrer kategoriene inntil de først og fremst gir mening i Askeladden, ikke nødvendigvis som data tilpasset kulturhistorisk forskning. Elin Myrvoll viste at nettopp kulturmiljøer som de i Nord-Troms og Finnmark, på grunn av sin annerledeshet, er utsatt for å havne utenfor den meningsfulle nomenklaturen (2010:93).

Analysen av Askeladden utgjør et nokså ekstremt eksempel, og som Myrvoll peker på er det en viss mulighet for å rette opp denne uheldige siden ved databasen, noe som også ser ut til å kunne skje (2012:41).¹² Analysen synliggjør imidlertid noen generelle tendenser i arkeologisk praksis i kjeden av transformasjoner fra felt til publisering. Oversettelse eller transformasjoner

¹² Det geografiske informasjonssystemet Intrasis spesielt tilpasset arkeologiske utgravninger er tatt i bruk også i forbindelse med kulturminneregistreringer i noen fylkeskommuner. Intrasisprosjektet med hele datafangsten kan linkes via Askeladdens id. nr. (se for eksempel Vestfold fylkeskommune, Lia 2013:17, Askeladden Id. nr. 170646). Dette er sannsynligvis et tiltak som kan bidra til å synliggjøre stegene i transformasjonkjeden i registreringsprosjekter i tiden fremover.

av kulturminner og kulturmiljøer til håndterbare kategorier klasser/typer er både en nødvendig del av arkeologi, og uten redskaper til å klassifisere ville kompleksiteten i dette materialet vært umulig å forholde seg til. Latour fastholdt at generalisering også tilfører en positive kvaliteter ved å muliggjøre sammenligning; skaping av ny kunnskap oppstår ved at man nå kan jamføre med andre data, og veksle mellom fokus på det spesifikke og det generelle ved objektet (Latour 1999:76). I tråd med dette perspektivet viste Myrvoll at det er fullt mulig å se klassifisering av kulturminner- og miljøer som en kreativ prosess. Noe av objektene tinglige kvaliteter kan videreformidles selv om det er foretatt reduksjoner eller renselser som er nødvendige for å vurdere disse i sammenheng med andre kjente objekter, for eksempel i et kronologisk/typologisk skjema (Myrvoll 2012:46). Det er likevel fare for at man lukker kategoriene på et stadium i kjeden. Kategoriene kan oppfattes som gjensidig ekskluderende, det vil si at kategoriene vanskelig kan tenkes å inngå i samme funnkontekst. Trekkene ved et arkeologisk objekt som ikke oppfyller sammenstillingen av attributter som definerer kategoriene kan fremstå som støy eller anomalier som enten forblir ukategoriserte, eller at avvikende trekk underkjennes eller underkommuniseres for å tilpasse objektet til kategoriens rammer. Det kan skje når kategoriene fremstår som veldefinerte og internaliserte størrelser formidlet gjennom anerkjente fagpublikasjoner og blitt en naturlig komponent i arkeologisk eller generell kulturhistorisk tolkning (Myrvoll 2012:25).

Sett i forhold til klassifiseringen av mangeromstufter er det betenknninger på bakgrunn av det ovennevnte som behøver ytterligere drøfting. Ikke minst gjelder det i grenseoppgangen mellom hva som kan defineres som mangeromstuft og hvilke kulturminner som ikke defineres i denne kategorien. Begrepet mangeromstuft inneholder forutsetninger om sammenhenger mellom mangeromstuftene som gjør det meningsfullt å omtale disse som *fenomen*.

Morfologiske likhetstrekk, i kombinasjon med et visst grunnlag for å forutsette kronologisk sammenfall innenfor periodene mellomalder og tidlig nytid er viktig i denne sammenhengen. Generell kunnskap om sosio-kulturelle forhold i undersøkelsesområdet er også nødt til å inngå som et bakteppe for å forsøke å forstå sider ved mangeromshusenes oppkomst og brukstid, og kan ses som en grunnleggende forutsetning om sammenheng man må se disse tuftene i (se kap. 7 og 9)

Spørsmålene som må drøftes er todelt. Er kategorien for vid, slik at den ender opp med å fungere som sekkebegrep for tufter etter hus med mange rom og forutsetter en sammenheng

som kanskje ikke består i stort annet enn at kulturminnene forekommer i likeartede kulturmiljø innenfor undersøkelsesområdet? Motsatt kan en spørre seg om kriteriene for definisjon er for strenge, og dermed ender opp med å underkommunisere mangfold i bosetningsformer i våre geografiske og kronologiske felt i bestrebelsene på å oppnå orden i typene. Disse dilemmaene vil jeg sette ord på ved å fokusere nærmere på usikkerhetene rundt kategoriseringen som er foretatt, og redegjøre hvorfor det er nødvendig å opprettholde usikkerheten inntil videre.

3.6.2 Anomalier?

Komplekse tufter anlagt i, eller nær store kulturlagsakkumulasjoner i gamle fiskevær er ofte vanskelige å definere form på. I noen tilfeller forblir man derfor i tvil om tuftene er anlagt med en felles ytre veggvoll eller er mer å anse som tette ansamlinger av tufter med diffuse avgrensninger fordi de delvis er dekket av kulturlag og/eller kraftig gress og urtevegetasjon som trives på slike kulturminner. Jeg har allerede nevnt Tunes som et sted der tuften vi dokumenterte under tvil ble kategorisert som en mangeromstuft. Generelt tenderer de mangeromstuftene som er mer eller mindre samlokaliserte med kulturlagsavsetningene etter fiskeværene fra (sein)mellomalder å være problematiske. I slike områder er det gjerne også spor etter adskillig seinere aktivitet som har påvirket hvordan tuftene fremstår i dag. Dette gjelder også Store Knarvik og Værbukta (mangeromstuft 1). Ytre Syltevik, Vadsøya og Lille Ekkerøy er også lokaliteter der mangeromstufter forekommer i tilknytning til kulturlagene fra gamle fiskevær, men på disse stedene oppfattet vi mangeromstuftene som forholdsvis lette å identifisere. Mevær kan trolig være et anlegg som vil sette kriteriene for klassifikasjon som mangeromstuft på prøve. Som sagt er denne tatt med etter befaringsopplysninger av Håvard Dahl Bratrein og Reidun Laura Andreassen som ikke var i tvil om hvordan dette kulturminnet skulle klassifiseres, det vil si som en meget stor mangeromstuft. Inga-Malene Bruun registrerte samme område i 2009 og konkluderte med at tufteanlegget ikke hadde klare trekk tilfelles med mangeromstuftene hun kjenner (Bruun 2009:14, pers. med. 2011). Mevær er ikke engang befart som del av mangeromsprosjektet.

Det forholder seg annerledes med lokaliteten Ingerkeila eller Innerkeila (Askeladden id. nr. 37495) i Gamvik kommune, befart som del av registreringsrunden i 2001 og da definert ut av kategorien mangeromstuft. Siden den tid har medlemmer i prosjektgruppen besøkt stedet, nå sist 7.-8. september 2012 i forbindelse med at jeg selv hadde et annet oppdrag i området. Kulturminnet har mange fellestrekk med en mangeromstuft, men korridorer eller passasjer

mellom rommene er vanskelig å greie ut av. Vurderingen av denne strukturen kunne vært annerledes, hadde det ikke vært for at store deler av de eldre strukturene er dekket av minst tre massive gammetufter fra nyere tid, samt spor etter graving i et av husene/rommene. Det siste tillegget til strukturen minner mistenkelig om spor fra en nyere utgraving av et rom/hus, muligens et tidlig amatørarkeologisk forsøk av noe slag. Alt dette tilføyer nye bidrag til inntrykket av kulturminnet som et fortettet materielt konglomerat av historiske hendelser, i seg selv et kulturmiljø med stor tidsdybde. Det gjør det imidlertid vanskelig å isolere attributtene som er betydningsfulle i klassifiseringen som mangeromstuft ved en visuell befarings.

Utfordringer viste seg også å ligge i andre typer kulturminner som så ut til å ha sammenheng med mangeromstufter i nærheten. I forhold til enkeltliggende kvadratiske eller rektangulære tufter med en-tre rom i nærheten av mangeromstufter kan man ofte mistenke en sammenheng mellom tufter som er vanskelig å påvise uten større utgravninger. Det falt oss rimelig å anse tufter med færre rom enn fire som noe annet enn mangeromstufter, med den enkeltliggende tuften i Værbukta som et spesielt interessant eksempel (Se kap. 3.3.3). For denne tuften er det ut fra dateringsresultatene ikke grunnlag å anta sammenheng med mangeromstuften i nærheten, den er etter alt å dømme adskillig eldre. I to tilfeller fant vi tufter bestående av kun tre rom med form i plan som kunne minne om de tre øverste rommene i en symmetrisk mangeromstuft med sentral midtkorridor. Dette krevde at vi også måtte ta klassifiseringsrammen på minimum fire rom til ny vurdering. Slike strukturer er utstyrt med en felles korridor, og har altså form som en trefoil, eller et trekløverblad. Disse har vi valgt å ta med i beskrivelsene av mangeromstufter, og viser om ikke annet at materialet i noen tilfeller gjør motstand mot å plasseres selv i de helt grunnleggende definisjonsrammene vi selv utarbeidet.

3.6.3 Åpne kategorier

Det er minst to forhold som tilsier at tvilstilfellene bør være inkludert i materialet, i alle fall inn til videre. Det ene er at mangeromstufter som er mer eller mindre samlokalisert med kulturlagsakkumulasjoner avsatt av de gamle fiskeværene nok kan være vanskelige å definere presist, men forekomsten av slik samlokalisering kan ha en betydning som man ikke kan unnlate å synliggjøre nå. Kunnskapen om boligene knyttet til fiskeværene fra mellomalder og tidlig nytid, er svært fragmentarisk. Det ville vært uheldig å forutsette at hustyper lik mangeromstuftene ikke kan utgjøre en del av de materielle etterlevningene etter gamle

fiskevær, og antagelig ville det også vært å forutsette gjensidig utelukkelse av fenomenene mangeromstuft og fiskevær. Trolig kan ikke dette forholdet utredes nærmere uten at det foretas omfattende arkeologiske utgravninger av kulturlagene knyttet til de tidligste fiskeværene i regionen.

Det andre er at mangeromstuftene i oversikten tross alt har dateringer som spenner over tid, og det er også en tendens til at mangeromstufter med rektangulær/kvadratisk ytre form der rommene har separate innganger, og/eller passasjer fra et rom til et annet, dominerer i den vestre delen av undersøkelsesområdet. Variasjoner over tid og rom er variabler som mest sannsynlig kan ha betydning i klassifisering av mangeromstufter. Resultatene fra prøveundersøkelsene og den øvrige feltdokumentasjonen gir et innblikk i noen trekk ved form og datering, men man må ta hensyn til de begrensningene som ligger i dette materialet. Å stille opp flere kategorier, eller underkategorier av mangeromstufter vil være å strekke resultatene for langt.

Stedets topografi, tilgjengelige ressurser, tenkte formål med mangeromshuset, justeringer og tilpasninger i løpet av brukstiden, erfaringsmessig og kulturell bakgrunn til byggere og beboere m.m. er faktorer som har tilført unike kvaliteter til hver mangeromstuft (Olsen og Henriksen 2011:208). Dette er forhold som nødvendigvis utfordrer klassifisering i kategorier. Ved å inkludere tvilstilfellene mener jeg at det også tas høyde for variasjoner i utformingen som kanskje allerede fra tiden mangeromshusene først ble anlagt på de enkelte lokalitetene spilte en avgjørende rolle.

3.7 Oppsummering

Feltarbeid 2001/2002 resulterte i 19 bekreftede lokaliteter med mangeromstufter, hvorav ni ble gjenstand for prøveundersøkelser. Disse resultatene i kombinasjon med senere befaringer og innsamlet informasjon økte antallet lokaliteter til 23. Samlet er det nå registrert ca. 35 mangeromstufter, deriblant de to største lokalitetene Kongshavn og Skonsvika, som betegnes som mangeromskompleks. Prøveundersøkelsene ga viktig data om datering, bevaringsforhold, stratigrafisk kompleksitet m.m. Dette utgjør hovedmaterialet som ble bearbeidet og systematisert om til oppfatningen om hva som kjennetegner en mangeromstuft.

Mangeromstufter dateres fra høymellomalder til tidlig nytid. De tuftene vi har datert grupperer seg inn i kategorier med utelukkende mellomalderdatering, tidfestelse til overgangen seinmellomalder/tidlig nytid, eller lokaliteter der dateringene kan indikere bosetting over hele perioden eller i separate eldre og yngre bosettingsfaser. Et unntak var mangeromstuften i Nordmannset hvor dateringene plasserer seg innenfor yngre jernalder, men her er det overveiende sannsynlig at dateringsmaterialet stammer fra et eldre anlegg. Ut fra oversikten som i hovedsak er basert på de innledende fasene med registreringer og prøveundersøkelser, er mangeromstufter kulturminner som forekommer øst for Lyngenfjorden, fra Laukøya i Nord-Troms i vest, til Soim vest for Fiskerhalvøya i øst. Lokaliteter med kulturminner som ut fra beskrivelser kunne antas å være mangeromstufter ble befart i Vesterålen/Andøyregionen, ga ikke grunnlag for å endre oppfatningen av mangeromstufter som eksklusivt for Nord-Troms/Finmarkskysten, med en mulig utbredelse enda videre østover. I noen grad kan mangeromstufter opptre i sund og noe inn i fjordene, og tufter av denne typen synes å opptre i forskjellige soner av kysten i undersøkelsesområdet. Befaringer som tok sikte på å teste bildet vi hadde av den geografiske utbredelsen av mangeromstufter innenfor Nord-Troms/Finmarksregionen, både i prosjektperioden og senere, styrket dette inntrykket.

Innsamling av opplysninger om lokaliteter med registrerte mangeromstufter og påfølgende feltbefaringer ga kunnskap om mangeromstuftenes form og utbredelse i terrenget, både på i forhold til mikromiljøet rundt mangeromstuftene og hvordan bildet av den totale utbredelsen av disse tuftene faktisk er. Bedre kunnskap om muligheter for bevart beinmateriale til zoo- arkeologiske analyser, samt stratigrafiske forhold i mangeromstuften var andre viktige resultater fra prøveundersøkelsene. Til tross for at uavklarte spørsmål hefter seg ved klassifiseringen som er foretatt, er den samlede kunnskapen om mangeromstuftene god nok til legge grunnlaget for dypere forståelse av kulturmiljøet på kysten av Nord-Troms og Finnmark. Det er bare om å gjøre å ikke lukke kategoriene allerede på dette tidspunktet.

Kapittel 4. Utgravninger i Berlevåg kommune

4.1 Innledning

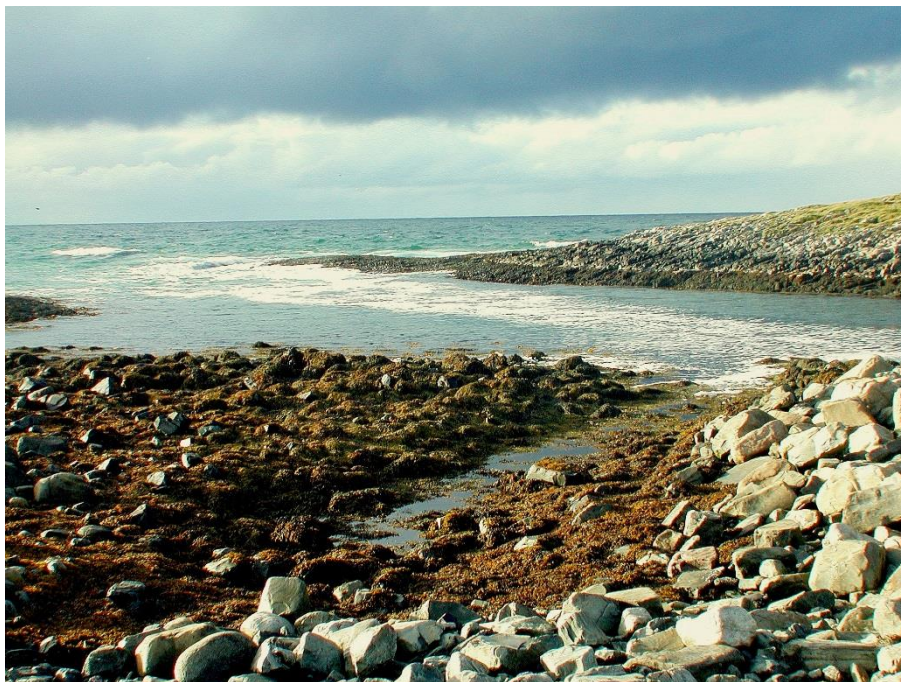
Utgravningene i Berlevåg kommune ble foretatt over tre feltsesonger, fra 2002 til 2004. De to mest omfattende undersøkelsene ble foretatt på lokalitetene Kongshavn og Skonsvik, henholdsvis øst og vest for Berlevåg tettsted. Mindre undersøkelser ble foretatt i Løkvika og i Nordmannset. Registreringene og prøveundersøkelsene hadde pekt ut lokalitetene i Berlevågområdet som særlig interessante, både med hensyn til de to nærliggende og tilsynelatende samtidige mangeromskompleksene, og den typemessige og kronologiske variasjonen som var avdekket. Selv om en bredere geografisk dekning kunne vært ønskelig, gjorde også de logistiske fordelene ved å jobbe konsentrert i dette området sitt til at dette området ble prioritert. I dette kapitlet er de arkeologiske resultatene fra undersøkelsene presentert.

Undersøkelsene i de to mangeromskompleksene ble foretatt av to utgravningslag. I Kongshavn ble utgravningene ledet av Professor Bjørnar Olsen, mens jeg hadde hovedansvar for etterarbeid og rapporteringsarbeid fra Kongshavn. Dette ble oppsummert i boka «Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the archaeology of Multi-Room houses» (Red. Olsen m fl. 2011), i kapitlet «The Kongshavn site» (Henriksen og Olsen 2011). Fremstillingen her er i det vesentlige lik dette kapitlet. Professor Przemysław Urbańczyk ledet utgravningene i Skonsvika, mens Katarzyna Skrzyńska-Jankowska har vært hovedansvarlig i etterarbeid og rapportering fra denne lokaliteten. Fremstillingen av resultatene fra Skonsvika er basert på rapporteringen fra Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk i sin helhet (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011). Elin Rose Myrvoll ledet undersøkelsen i Løkvika i 2003. Hennes rapportering er publisert i (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011), og det samme er rapporteringen fra Nordmannset som Urbańczyk undersøkte sammen med Colin Amundsen (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011). Undersøkelsen av nausttuften i tilknytning til mangeromskomplekset i Skonsvika ved Gørill Nilsen og Stephen Wickler i 2006 er beskrevet i kapitlet (Nilsen og Wickler 2011a og 2011b).

C14-dateringer er kalibrert med programmet Oxcal v4.2, 2016, med kalibreringskurven IntCal 2013 (Reimer m.fl. 2013). Kalibrerte dateringer er angitt med to standardavvik.

4.2 Kongshavn

Mangeromskomplekset i Kongshavn består av minst 20 synlige rom som utgjør en samlet enhet (se kap. 3.3.6 for en beskrivelse av området). I størrelse kan det bare sammenlignes med det nærliggende Skonsvikakomplekset (med Mevær som en annen mulig parallell). Det vagt ovale tuftekomplekset er orientert i nord-sør retning, og fremstår som en ca. 43 x 26 m stor og svært synlig forhøyning i terrenget. Det er tydelige indikasjoner på at store mengder masse er flyttet for å planere området og gjøre stedet egnet for bosetting. Hovedinngangen vender mot sjøen i nordvest, og har tilknytning til flere rom i den vestlige delen av mangeromstuften. Rommene i sørvest av komplekset er klart mest definerte, med kraftige steinbygde veggvoller og dype, nedgravde rom. Noen rom er utstyrt med separate innganger. De nordlige og nordøstlige delene av anlegget tegner seg mer diffust på overflaten, slik at det er vanskelig å se klare avgrensninger på rommene. Trolig er det aktiviteter på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet som har medført delvis rivning av veggvoller og igjenfylling av rom (se kap. 3.3.6).

Figur 4.1 Rennen i rullesteinstranden ved Kongshavnkeila (i bakgrunnen). Rennen er synlig i det det begynner å flø. Bilde mot nord. Foto: Bjørnar Olsen

Andre anlegg i området kan muligens ha tilknytning til mangeromskomplekset. Den steinforede brønnen ca. 30 m øst for komplekset kan mest sannsynlig ha blitt anlagt i mellomalderen, men ble trolig også brukt både i tidlig nytid og i moderne tid (se kap.2.2, 3.3.6 og fig. 4.2). Den nedgravde rennen i rullesteinsvollen er trolig rester etter en båtstø

(fig.4.1), og dateringen av denne er mer problematisk, men det er ikke utenkelig at denne også kan representere bruk som kan gå tilbake til mellomalderen (se kap. 3.3.6 og 9.5.1).

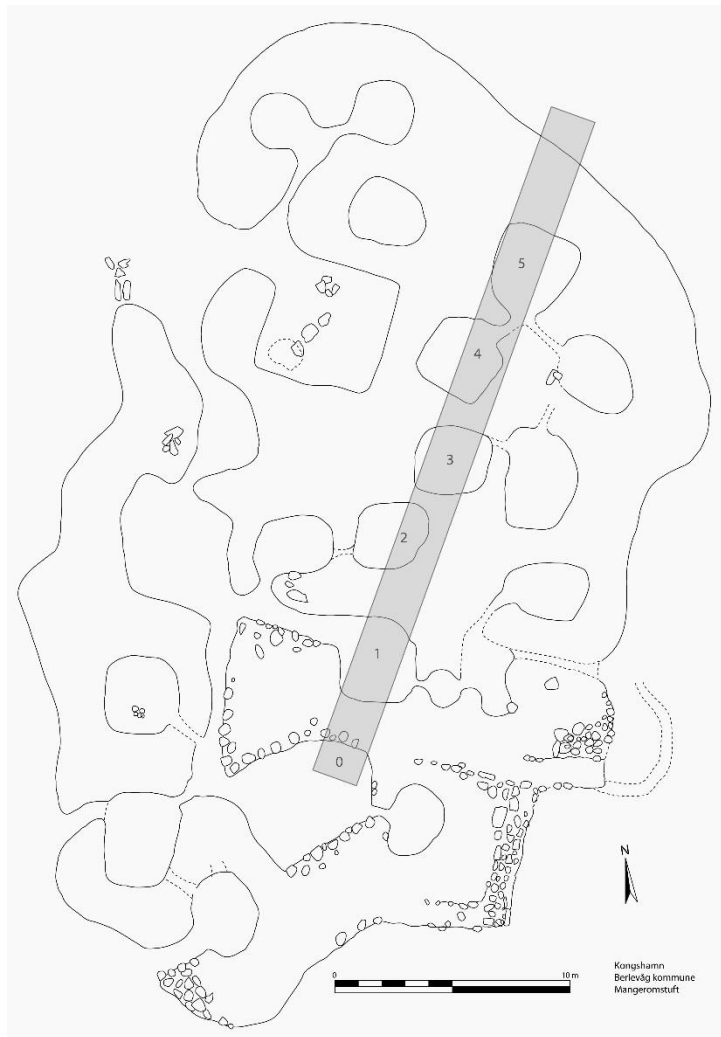

Figur 4.2. Brønnen i Kongshavn, lett ryddet for mose, alger og øvre steinlag av igjenfylling. Foto: Bjørnar Olsen

4.2.1 Utgravningsstrategi

Vi valgte å anlegge en to m bred sjakt tvers gjennom anlegget for å dekke så mange rom som mulig, utrede relativ kronologi, bygningsdetaljer og funksjonell differensiering. Sjakten ble orientert NNØ-SSV og var opprinnelig 26 m lang og anlagt fra sørvestveggen i et av de godt definert rommene i sørvest («rom 1») og hele veien gjennom komplekset til yttersiden av den ytre muren i nordøst (mødding nord for «rom 5»). Senere ble sjakten utvidet med 4 m mot SSV slik at dens totale lengde ble 30 m og følgelig med en total utgravningsflate på 60 m². Denne utvidelsen gjorde også at det rommet som ble inkludert i SSV, dvs. sør for rom 1, fikk den noe uheldige betegnelsen «rom 0». Mangeromskomplekset i Kongshavn er anslått å

dekke et område på ca. 1118 m². Den utgravde sjakten utgjør dermed ca. 5,4% av det totale området.

Figur 4.3 Markeringa av utgravningssjakten i Kongshavn. Tegning: B. Olsen/M. Kutschera/A. Niemi

Forlengelsen av sjakten i sørlig retning inkludert hele veggen mellom rom 1 og rom 0 og nordøstre hjørnet av sistnevnte rom. Til tross for denne utvidelsen av sjakten ble ikke hele tuftekomplekset gjennomskåret, og den ytterste SSV delen er derfor urørt. Grunnen til dette var hovedsakelig praktisk. Den ytre veggen i denne delen av rom 0 var så pakket med massive steinblokker at det ville vært både vanskelig og ikke helt ufarlig å gjennomskjære den med en smal sjakt. Denne delen av mangeromstuften gir imidlertid en del informasjon gjennom overflatedokumentasjon når det gjelder morfologiske trekk som rommenes form, innganger og veggens konstruksjon, noe som i mindre grad er tilfelle lenger nordnordøst i sjakten.

Etter fjerning av gresstorvlaget ble det smertelig klart at grunnen til at den nordlige delen av komplekset fremsto som mer diffus og utflatet var at alle rommene var blitt fylt med stein, trolig på slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet. Dette påvirket alle rommene nord for rom 1, unntatt rom 2, som sannsynligvis hadde blitt gjenfylt allerede i senmellomalder/tidlig nytid. Vurderinger av overflaten i de områdene som ikke er undersøkt av sjakten gjør det sannsynlig at hele den nordlige halvparten av mangeromskomplekset er utsatt for samme behandling. Det virker som de massive steinveggene har blitt revet for å benytte masse fra veggene som fyllmasse i de nedgravde rommene sammen med moderne avfall for å planere terrenget. Dette er grunnen til at rommene her bare fremstår som vage forsenkninger på overflaten. Hensikten må nesten ha vært å skape en brukbar tomt til bosettingen og fiskemottaket som ble etablert her på 1890-tallet, og som varte frem til mellomkrigstiden.

Figur 4.4 Utgravningssjakten mot sør etter avtorving i 2002. Foto: Bjørnar Olsen

Figur 4.5 Mer eller mindre samme motiv som foregående, i 2004. Nå fremtrer det tydelig at veggene mot nord i høy grad består av gammelt svaberg. Foto: Bjørnar Olsen

Undersøkelsene i Kongshavn ble foretatt i hovedsakelig vått, vindfullt og kaldt vær i tre somre (2002-2004), og viste seg å være en tøff utfordring. Mange tonn stein måtte fjernes manuelt uten tilgang til redskapsmateriell tilpasset oppgaven. At flere av de best bevarte veggene også var bygget av steinblokker, ofte av et format hinsides kategorien «løftestørrelse», lettet ikke forholdene. Til tross for den sørgelige tilstanden den nordlige

delen av mangeromstuften syntes å være i, viste det seg likevel at tilstanden til kulturlag fra mellomalderen under den deponerte massen i rom 3-5 likevel var ganske god.

Figur 4.6 Oversikt over sjakten mot NNØ. I forgrunnen vegg mellom rom 0 og rom 1, steinveggen mellom rom 1 og 2 og det gjenfylte området fra og med rom 3 – rom 5 i bakgrunnen. Foto: Bjørnar Olsen

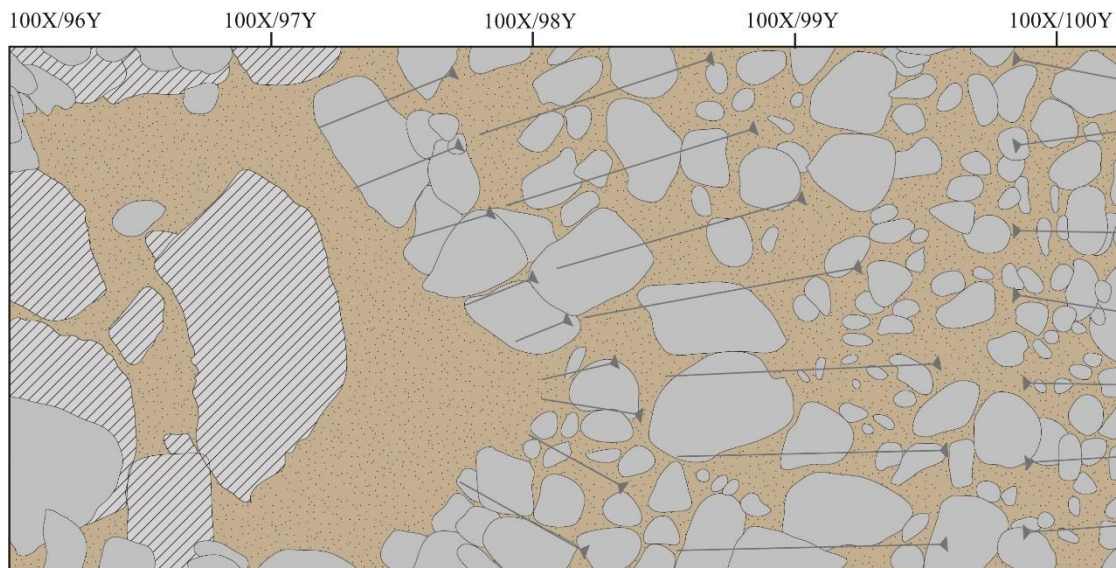
Dokumentasjonsprosedyrene måtte også tilpasses de rådende forholdene underveis i utgravningen. Det ble snart klart at med unntak av torv- og jordlag på toppen kunne ikke lag som strakte seg utover enkeltrom identifiseres, ettersom alle lagene var avbrutt av vegger eller skadet av steindeponering. Derfor ble rommene definert som egne kontekster med stratigrafiske lag identifisert for hvert rom. Alle funnene ble kartlagt og relatert i forhold til det indre rommets stratigrafi. Utgravningen i Kongshavn ble utført etter mer tradisjonelle dokumentasjonsmetoder sammenlignet med undersøkelsene i Skonsvika. Kulturlag og gjenstandsfunn ble nivellert med konvensjonell teodolitt. Alle definerte lag og strukturer ble tegnet og fotografert, inkludert hele vestre profilen av sjakten.

4.2.2 Rom 0 (96 – 100Y)

Følgende beskrivelse av utgravningen starter med rom 0 i enden av sjakten i sørsørvest, og de enkelte enhetene omtales i rekkefølge fra rom 0 til møddingen nord for rom 5 i den nordlige enden av lokaliteten. Det ble snart klart at sjakten måtte utvides for å kunne danne seg bilde av forholdene mellom rom 1 og rommet som altså ble benevnt rom 0, blant annet for å avklare kronologiske forhold mellom disse rommene.

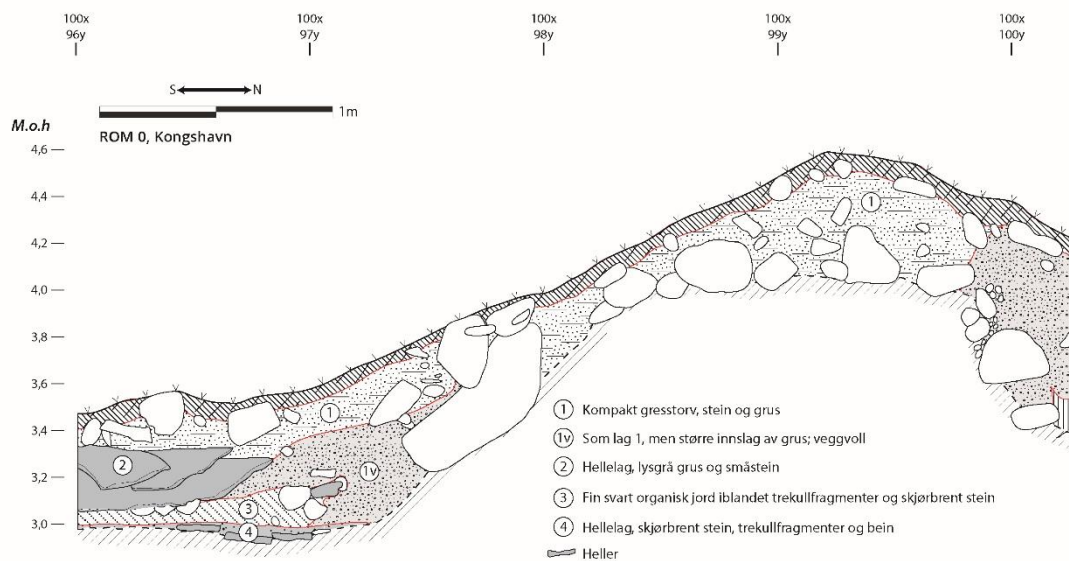
På overflaten fremsto rom 0 som en rektangulær forsenkning omsluttet av solide steinvegger som står opp til 1, 2 m over overflaten av rommet den dag i dag. Det er synlige spor av mulige innganger i to av hjørnene orientert diagonalt i forhold til hverandre. Den østlige inngangen leder til et lite isolert rom, mens den vestlige inngangen knytter rom 0 til en ytre korridor (se fig. 4.3). Store hvalknokler er også synlige i delvis utraste vegger, og tyder på at hvalbein har vært benyttet som byggemateriale i veggene eller som del av rommets reisverk. Ut fra rommets utstrekning slik det ser ut på overflaten anslås rommets størrelse til ca. 4.5 x 5.5 m. I sjakten viste det seg imidlertid at nedrast veggmateriale dekket om lag en halv meter av gulvet inn mot veggene, og gulvflaten må ha vært noe større. Om en antar at veggmasser dekker like mye av gulvflaten mot de øvrige veggene, var den opprinnelige gulvflaten trolig nærmere 5 x 6 m, eller ca. 30 m² stor. Om lag 10% av rommet ble undersøkt av sjakten.

Fem stratigrafiske lag ble identifisert. Lag 1 var et kompakt lag av gresstorv, stein og grus. Mest sannsynlig er laget dannet av kollapset veggmateriale, som har lagt seg over kulturlagene i gulvområdet. Lag 2 besto av heller sammenblandet med lysegrå grus og småstein. Dette kan være et sekundært gulvlag, men er i så fall forstyrret av den kollapsede veggen og takmateriale som har falt ned på gulvet, ettersom hellene befinner seg kraftig uorden. En annen mulighet er at de tynne skiferhellene er brukt i taket som basis for gresstorv, eventuelt også som stabiliserende elementer i torvveggene. Hellelaget hvilte på lag 3, et lag av fin, svart organisk jord iblandet trekullfragmenter og skjørbrent stein. Lag 4 tolkes som det originale gulvet. Dette laget besto av et hellelag sammenblandet med skjørbrent stein, trekullfragmenter og bein. Under dette laget ble det dokumentert et lag fin grus, som tilhørte den sterile undergrunnen (Lag 5).

Rom 0

Figur 4.7 Rom 0 med veggvoll til rom 1. Lag 4 og 5. Skravur markerer hellegulv. Tegning: Vera Hugel/Johan-T. Hole. Tegnforlaringer i Appendiks 1a

Figur 4.8 Samme utsnitt som foregående, i profil. Tegning: Elin R. Myrvoll/Anja R. Niemi

Sjaken avdekket ikke strukturer som ildsteder, ovner eller stolpehull. En konsentrasjon av trekull og skjorbrent stein observert i lag 3 i området Y 96,0-97,10/X 100,0-101,70 kan stamme fra et ildsted eller ovn som ligger i nærheten av det undersøkte området. En trekullprøve av bjørk fra denne konsentrasjonen (Wk-12186), ble datert til 799 ± 42 BP, kalibrert til 1163-1280 e. Kr. Et stort, grovt tilhøgd konisk klebersteinsøkke med innskåret eiendomsmerke (Ts. 11382.46) ble funnet i veggen (lag 1). Andre funn inkludert ildflint,

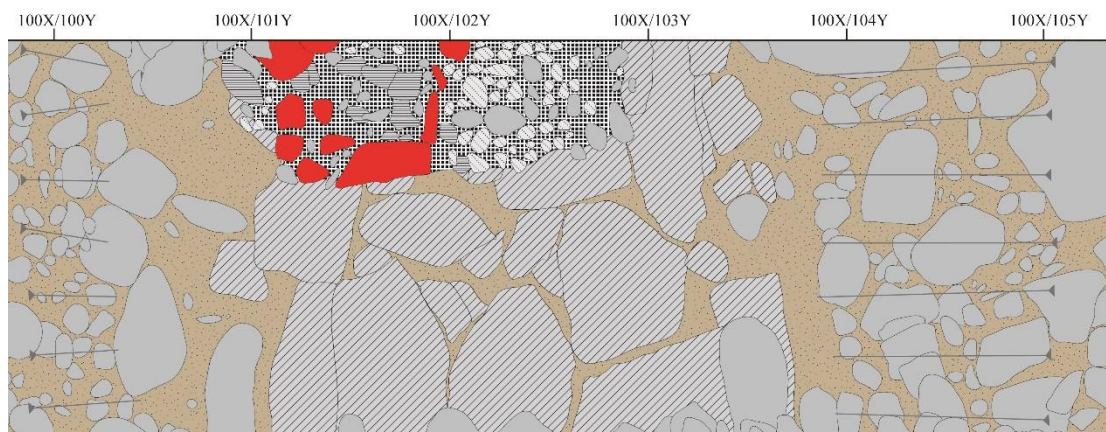
båtnagler og jernfragment. Selv om funnene ikke gir presis kronologisk avgrensning, er det ingen funn i rom 0 som indikerer etterreformatorisk virksomhet.

Figur 4.9. Utgravningsbilde, gulvet avdekket (lag 4 og 5). Bildet viser også veggen, så langt vi klarte å grave den.
Foto: Bjørnar Olsen

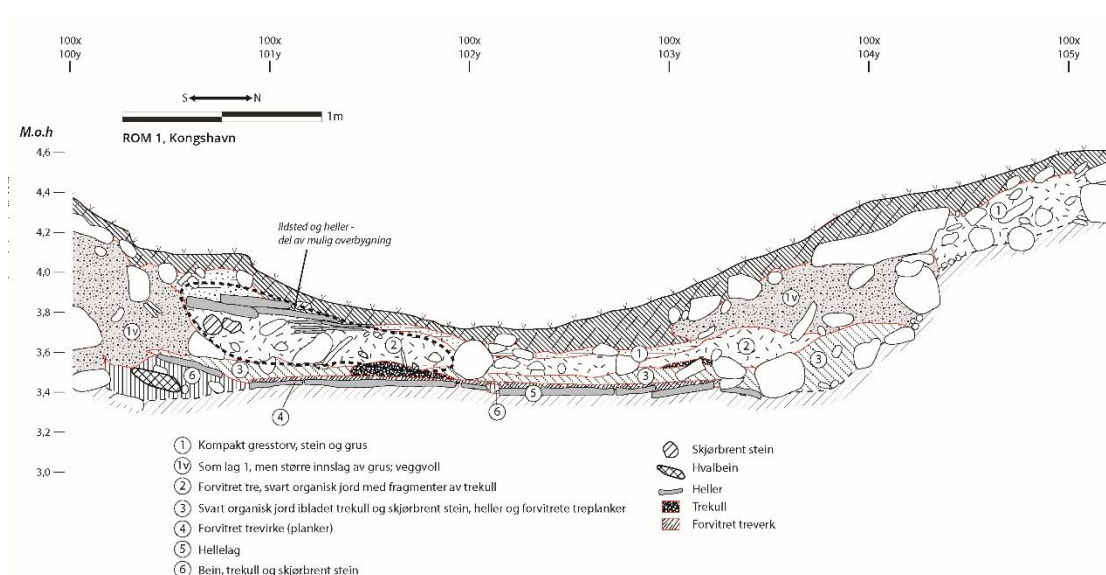
4.2.3 Rom 1 (100-105 Y)

Rom 1 er i likhet med rom 0 veldig godt markert på overflaten, med inngang i vest (se fig.4.3). Rommet er et nær kvadratisk rom omsluttet av steinvegger som står opptil en meter over gulvnivå. Sju stratigrafiske lag ble identifisert. Lag 1 besto av torv, sand og fin grus. Lag 2 var sannsynligvis forårsaket av et kollapset tak og inneholdt mengder av forvitret tre, et stort hvalribbein og svart organisk jord med fragmenter av trekull. Lag 3 var et komplekst kulturlag av svart, organisk jord iblandet trekull og skjørbrent stein, især konsentrert ved ildstedet (se fig. 4.10). I øvre halvdel av laget fantes enkelte heller og rester etter treplanker, som indikerer et sekundært gulvlag. Lag 4 var et kulturlag dominert av forvitret trevirke (planker). Dette hvilte direkte på toppen av lag 5, et meget forseggjort hellegulv tolket som det opprinnelige gulvet. Lag 6 besto av en blanding av bein, trekull og skjørbrent stein funnet mellom og til dels under hellelaget. Under dette fantes kun steril skjellsand (lag 7).

Rom 1

Figur 4.10 Ildsted og trekull/skjørbrent stein: lag 3, hellegulv; lag 5 og 6. Tegning: B. Olsen/J. Henriksen/Johan-T. Hole. Tegnforlaringer i Appendiks 1

Figur 4.11 Samme utsnitt som foregående, i profil. Tegning: Elin R. Myrvoll/Anja R. Niemi

Hellegulvet målte 3,5 m i nord-sør retning, og mest trolig tilsvarer dette lengden i øst-vest retning. Den opprinnelige gulvflaten har dermed målt om lag 12 m^2 . Forutsatt at denne beregningen er korrekt er ca. 58% av rommet undersøkt. En av skiferhellene i den sentrale delen av gulvet har et tydelig 20 x 15 cm stort hull skåret tvers gjennom hellen (se fig. 4. 12), og det virker rimelig å anta at dette har stabilisert en stolpe av et eller annet slag. Det er vanskelig å avgjøre om denne stolpen har hatt sammenheng med reisverket til taket, en anretning rundt ildstedet eller inngangen. En alternativ tolkning kan være at hullet fungerte som et sluk. Det var imidlertid ikke ansamling av bein og lignende i hullet, som man kunne forvente dersom det hadde vært et åpent hull i gulvet mens rommet var i bruk. Overflaten på en av de nærliggende hellene bar merker etter mange kutt fra et skarpt eggredskap som

kanskje kan indikere partering eller annet skjærearbeid, og hullet i hellen kan ha hjulpet til med å fjerne avfall/avrenning knyttet til slikt arbeid.

Figur 4.12 Gulv i rom 1 ferdig utgravd (lag 5 og 6). Merk det rektangulære hullet i den store hellen i øvre del av bildet. Skjæremarker var synlig på denne hellen, især på den delen som vender mot senter i rommet. Rustflekker etter jern som sannsynligvis var nagler brent sammen med båtbord(?) er synlig der ildstedet lå. Foto: Bjørnar Olsen

I det sørvestlige hjørnet av rommet ble det dokumentert et 0,8 x 0,8 m stort kvadratisk ildsted. Ildstedet hvilte på hellegulvet (lag 5), men ble synlig i bunnen av lag 3 (fig.4.10). Over ildstedet, delvis synlig i profilen, lå en konstruksjon av tynne steinheller delvis bygd inn i den sørlige steinveggen (se fig. 4.11). Spor av trekull og aske ble observert i forbindelse med denne hellekonstruksjonen og indikere at den var en overbygning til ildstedet mens det var i bruk. To trekullprøver fra ildstedet ble C14-datert. En prøve (bjørk) Wk-12180, fra øverste del av ildstedet assosiert til bunn av lag 3 (100,35 X/101,35 Y) ble datert til 587 ± 43 BP, kalibrert 1295 - 1419 e. Kr. Den andre trekullprøven (bjørk, selje/vier), Wk-12181, ble tatt på gulvnivået assosiert til bunn av lag 4 (100.35-40 X/101.30-40 Y) datert til 654 ± 48 BP, kalibrert 1275 - 1400 e.Kr.

Veggene består av rullestein, inkludert svært store steinblokker iblandet grus. I den sørlige vegg som skiller rom 0 og Rom 1 lyktes det å avdekke murkjernen. Denne så ut til å bestå

av større steinblokker lagt oppå hverandre med lag av mindre stein i mellom (se fig.4.9). Blokkenes størrelse gjorde at det ikke var mulig å grave seg gjennom muren for å studere konstruksjonen i detalj. Et stort antall små kileformede hvalbein ble funnet i veggen, og tyder på at de var slått inn i for å stabilisere rullesteinmuren, trolig i kombinasjon med gresstorv som nå er fullstendig nedbrutt. Svært nedbrutte rester av kollapset trepanel ble funnet langs den nordlige kanten av gulvet, og var også godt synlig i østprofilen. Spor av flettede bjørkegrener eller vier ble observert på utsiden av trepanelet, noe som kan tyde på at en lett flettverksvegg har vært anlagt mellom torv- og steinvegg og den indre panelveggen for å motvirke råte (sml. Urbancyk 2011, fig.15.7:223-224).

Funnene fra dette rommet var mange, og inkluderer skår av mørk grå «baltisk svartgods», fragmenter av en dobbelkam, klebersteinsøkker og kleberkarfragmenter, baksteheller, en jernkjetting, fragment av låshus, fragmenter av små kopperspiraler (sannsynligvis del av et dekorativt element til tekstil eller lær), halvparten av en bronsekjele og en bjørnetannamulett (se kapittel 5 for mer informasjon). Funnene er kronologisk godt i samsvar med C14-dateringene. Arkitektoniske detaljer så vel som de fleste funnene synes å indikere en norrøn opprinnelse, med bjørnetannamulletten og keramikken som iøynefallende unntak. Svartgods med en mulig slavisk/baltisk opprinnelse er sjelden i norrøne sammenhenger i Norge, selv om de opptrer i materialet fra Storvågan i Lofoten (Reidar Bertelsen, personlig kommunikasjon). Det mest ekstraordinære i en norrøn kontekst fra dette tidsrommet er bjørnetannamulletten. I denne regionen er slike amuletter ofte forbundet med samiske kontekster, og de ble ofte brukt som anheng knyttet til noaidens tromme (se kap. 5.6.3).

4.2.4 Rom 2 (105-109,5/110 Y)

Rom 2 virket svært annerledes på overflaten sammenlignet med rom 0 og rom 1. Omrisset av vegger og indre gulvflate var ganske utydelig, men en svak forsenkning indikerte et rom i dette området. En ekstra forsenkning i det sørvestre hjørnet antydte en mulig inngang (se fig.4.3). Seks stratigrafiske lag ble identifisert. Lag 1 besto av stein og grus iblandet skjørbrent stein og bakstehellefragmenter. Lag 2 var et tykt lag av grus, skjørbrent stein og brente trestokker sentralt i rommet. En trekullprøve viste seg å være furu eller lerk. Prøven ble datert til tross for at materialet var av et treslag med lang levetid, og ikke av et slag som har vokst i regionen i det aktuelle tidsrommet. Prøven (Wk-12182) ble datert til 839 ± 47 BP, kalibrert 1045-1274 e.Kr., trolig for gammelt på grunn av prøvematerialets art. Lag 3 er et svart organisk lag iblandet trekull, med noen brente stokker som også ble observert i profilen

(se fig.4.15). I dette lagets øvre del ble et massivt, overbygd ildsted eller ovn synlig, delvis bevart i vestprofilen. Ovnene var delvis innebygget i vestveggen i det nordvestre hjørnet av rommet. Lag 4 var et trekull- og askelag forbundet med ovnen. Lag 5 var et kulturlag assosiert med gulvet og besto av kompakt svart jord iblandet trekull og aske. Lag 6 var det opprinnelige gulvlaget, som besto av et kompakt jordgulv, med innslag av aske og trekull.

Deler av brente bjelker eller planker ble funnet i lag 2. Disse stammer sannsynligvis fra den indre konstruksjonen av rommet, dvs. vegg/tak. Dette tyder på at rommet ble ødelagt av brann. Etter denne hendelsen ble rommet trolig aldri gjenoppbygd. Laget som dekket det forbrente takmaterialet (lag 1) inneholdt kun gjenstander datert til mellomalder og antyder at rommet ble tatt ut av bruk og fylt igjen i mellomalderen før resten av området ble forlatt. En alternativ tolkning er at rommet ble gjenfylt på 1500 tallet med masser fra mellomalderens kulturlag. Dette kan ha skjedd i forbindelse med anleggelsen av en sekundær bosettingsfase i Kongshavn blant annet dokumentert i rom 3, like nord for rom 2.

Rom 2 var et mindre rom sammenlignet med rom 0 og 1, og det mest markante anlegget i rommet var det overbygde ildstedet. Ovnene var fullstendig dekket av store mengder skjørbrante stein (lag 2). Den mulige inngangen synlig på overflaten i det sørvestlige hjørnet ble bekreftet av delvis kollapsede kantstilte heller, som avgrenset en smal inngang umiddelbart sør for ovnen. Ovnene ble bare delvis avdekket av sjakten, så det var det meget vanskelig å anslå størrelsen og formen på ildstedet, men det er imidlertid klart at anlegget deler grunnprinsipper med de velbevarte ildstedene/ovnene knyttet til funnene i Skonsvika (jf. kapittel 4.3). Ovnene er en lagdelt konstruksjon hvor rullestein har vært tilført for å magasinere varme. Med unntak av ovn 1 i Skonsvika virker mengden stein som har inngått i konstruksjonen av ildstedet i rom 2 langt å overgå mengden stein i andre ildsteder og ovner både i Kongshavn og Skonsvika. Mektigheten i laget av skjørbrant stein som dekker ovnen tyder på en overbygning av stein og at anlegget fungerte som en enkel røykovn.

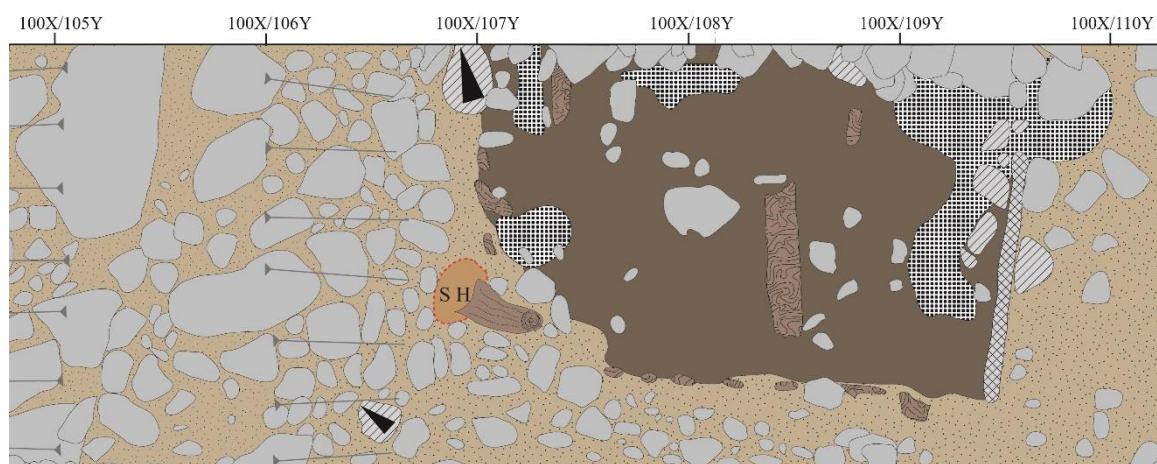

Figur 4.13 Ovn i rom 2, i profil. Foto: Bjørnar Olsen

Aske og kull etter oppfyringen kan ha blitt fjernet, og oppvarmingen av rommet kan hovedsakelig ha skjedd gjennom opplagret varme i steinmagasinet. I tillegg til at dette rommet inneholdt mengder av mindre bakstehellefragmenter, ble mesteparten av en bakstehelle funnet in situ i tilknytning til ovnen (Ts.11282.241). Det overbygde ildstedet, den store mengden skjørbrente steiner og bakstehellene tyder på at dette rommet kan ha hatt en spesialfunksjon som et slags eldhus hovedsakelig brukt til matlagning, særlig bakst.

Ødeleggelsen av rommet og den senere igjenfyllingen bidro til at selve gulvflaten var godt bevart. Gulvet besto hovedsakelig av hardpakket jord med spredte rester av treplanker og heller. Gulvflaten lot seg godt avgrense, både mot steril undergrunn (lys grus og sand) og forekomsten av bevarte rester av stolper og veggpanel. Rommet ser ut til å ha vært et lite, rektangulært rom, ca. 2,2 x 3,5 m stort, hvorav 2,5 m² (32,5%) er gravd ut. I det sørøstre hjørnet ble bevarte rester av en stolpe funnet i stolpehullet.

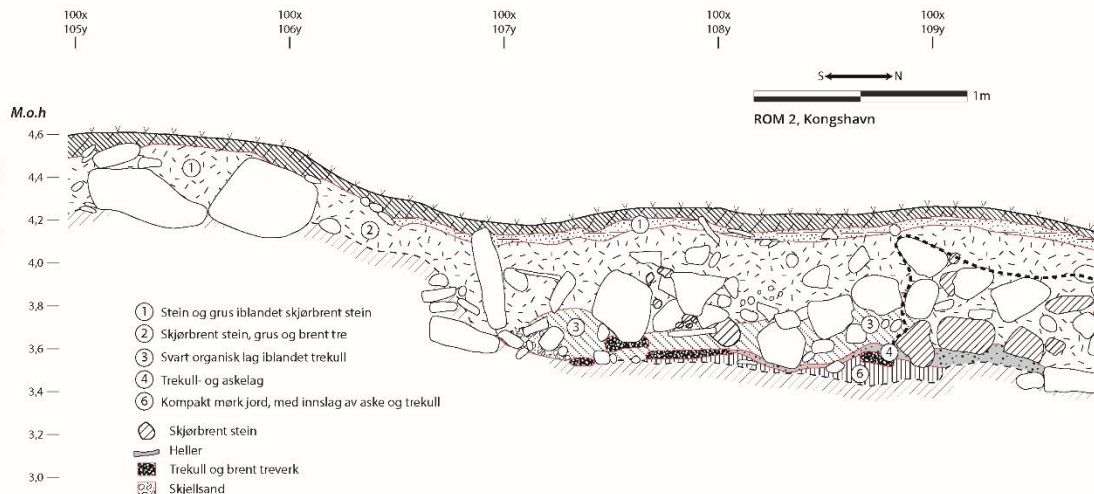
Trerestene var i full oppløsning, men ut fra de bevarte restene og stolpehullet ser det ut til stolpen opprinnelig hadde en diameter på om lag 25-30 cm. Langs den østlige avgrensningen av rommet ble en tynn linje av forvitret tre dokumentert, tilsvarende det som ble observert i rom 1. Dette må være rester etter stående planker, det vil si veggpanel som har hvilt direkte på steril undergrunn. I den nordlige enden av rommet ble en 1,2 m lang kantstilt rektangulær helle dokumentert. Denne ser ut til å ha blitt plassert for å lukke en tidligere inngang til rommet som på et tidspunkt må ha blitt tatt ut av bruk i forbindelse med en omorganisering av rommet og aktivitetsområder på utsiden. Dette støttes av restene av en brolagt sti i området nord for denne hellen («rom» 3) som ser ut til å knytte rom 2 og 4 til hverandre (se fig. 4.18, 4.18).

Rom 2

Figur 4.14 Rom 2, ferdig utgravd, lag 5 og 6. Ovn er synlig i høyre billedkant, markert med steinblokker og mørkt rutefelt (treull/aske). Det mørkebrune feltet, inkludert stolpehull (SH) markerer romflaten. Merk restene etter stående plank i ytterkanten av feltet (tegnforklaring i appendiks 1). Tegning: Bjørnar Olsen/Johan-T. Hole

En prøve av bark (Bjørk/Hegg/Rogn) fra ildstedet (Lag 5) ble datert til 551 ± 40 BP (Wk-14677), kalibrert 1304-1437 e.Kr. Andre funn inkluderte to dobbelkammer (Ts.11382.201 og 202), en spillebrikke av reingevir (Ts.11382.334), fragment av et ildstål (Ts.11328.265) og en fingerring av forgylt kobberlegering (Ts.11382.163). Funnkronologien samsvarer godt med dateringen av ovnen.

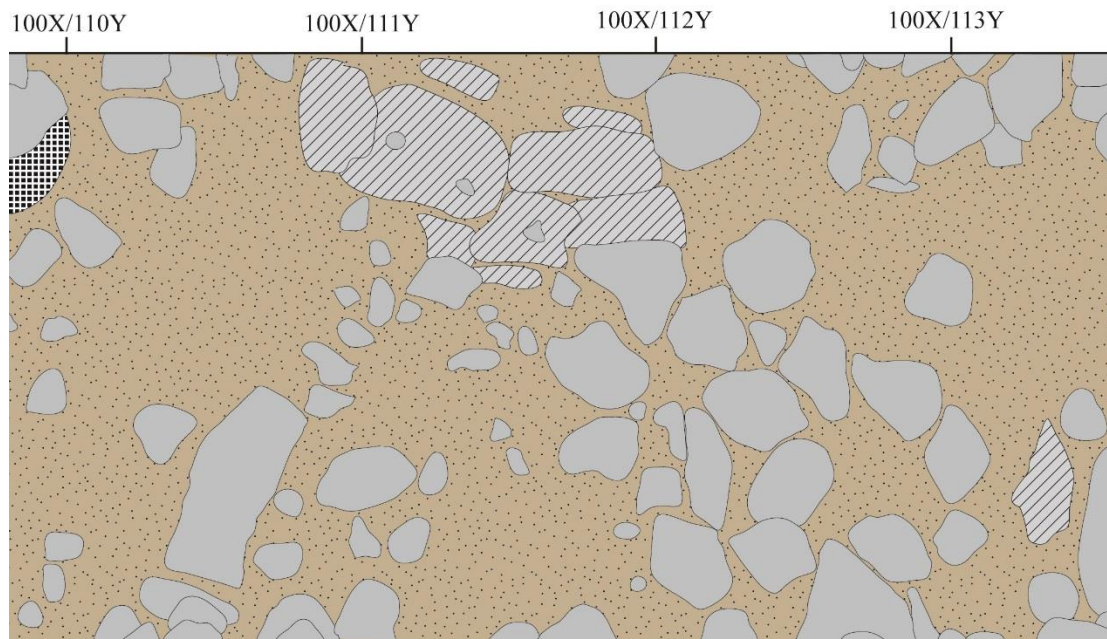

Figur 4.15. Profiltegning av rom 2. Tegning: Elin R. Myrvoll/Anja R. Niemi

4.2.5 Rom 3 (109,5-113,5 Y)

«Rom» 3 viste seg å være en svært upresis benevnelse med hensyn til funksjon, og etter alt å dømme opprinnelig utgjort et utendørsområde i anlegget. Området lå mellom 109,5/110 og 113,5 Y. Seks stratigrafiske enheter ble dokumentert, tre av dem deles inn i A og B horisonter. Lag 1 var et sterkt forstyrret lag, bestående av en blanding av gresstorv, steinblokker og jord. Lag 2a og 2b var lag preget av forstyrrelser i moderne tid. Lag 2a besto av mørk humus med rester av treplanker som antas å være et dårlig bevart kulturlag assosiert med gulv i en moderne bygning. Lag 2b besto av en blanding av bein, skjørbrent stein og kull. Lag 3 sentralt i «rommet» var en blanding av grus, humus og skjørbrent stein, og inneholdt gjenstander både fra mellomalder og tidlig nytid. Lag 4a besto av mørk sand iblandet grus. I dette laget ble en 1 x 0,8 m stor konsentrasjon av skjørbrent stein og trekull funnet i området 100,5 - 101,5 x 111,5 - 112,7 y. En trekullprøve av selje eller vier fra denne konsentrasjonen ble datert til 570 ± 40 BP (Wk-12183), kalibrert 1299 -1428 e.Kr. Lag 4b var et kompakt brunt humuslag som inneholdt spor av treplanker. Et reingevir funnet i dette laget er datert til 1207 ± 41 BP (Wk-12176), kalibrert 687-944 e.Kr. Dateringen er klart for gammel, og må helst ses i sammenheng med jernalderbosetting/aktivitet i området som Kongshavn II (Myrvoll 2011:87) og anlegget nord for rom 5 (se kap.4.2.8). Lag 5 besto av et kompakt sjikt av svart jord med spredte fragmenter av trekull. En tydelig struktur i dette laget var en brolegning av stein og heller. Denne brolegningen var omtrent en meter bred og løper diagonalt gjennom utgravningsjakten fra ca. 110,8-113 y, og avsluttes nær inngangen til rom 4. Den sørlige delen av brolegningen var laget av stein som hvilte i Lag 6, et lag grusblandet

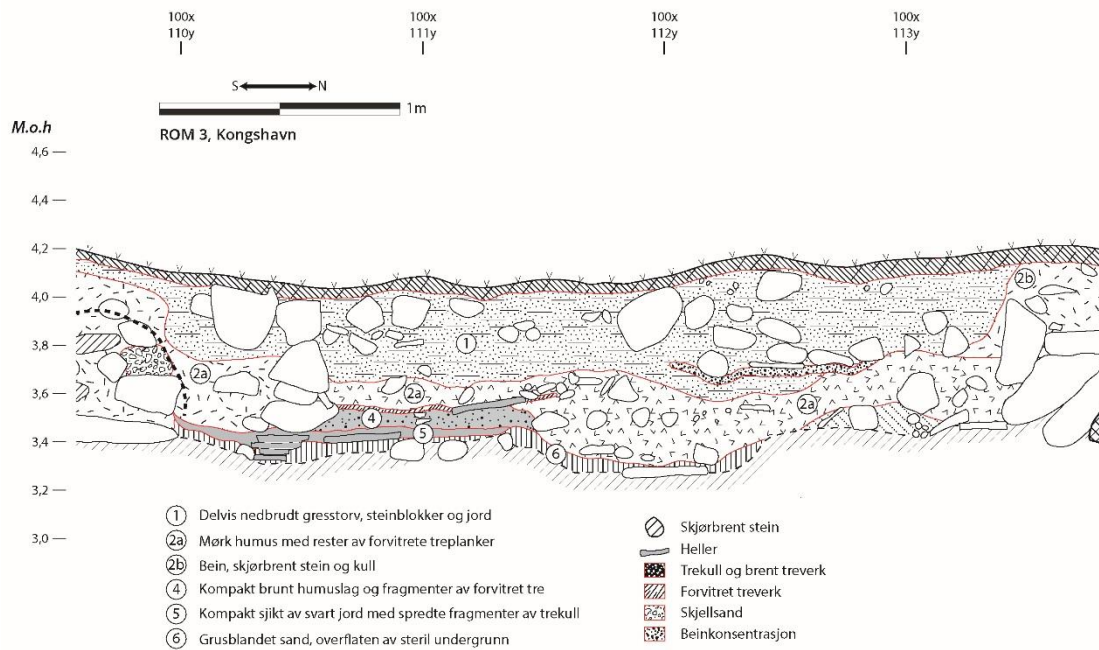
sandlag som konstituere det sterile nederste laget i dette området, mens den nordlige delen besto av heller på toppen av et naturlig skjellsandlag (Lag 6A).

Rom 3

Figur 4.16 «Rom 3», som altså viste seg å være et åpent område i komplekset i mellomalderen (lag 6). Den eneste strukturen som vises på plantegningen er hellelaget i øvre del av bildet (markert med skravur (lag 6A). Tolkningen er at dette er del av en sti (fig. 4.18), som kan ha forbundet og rom 4 med rommene i den sørlige enden av komplekset. Tegning: J. Henriksen/G. Hambrecht/Johan-T. Hole. Tegnforlaringer i Appendiks 1

På overflaten var «rom 3» markert som en svak forsenkning. Denne forsenkningen ser ut til å markere et ødelagt og delvis gjenfylt hus fra tidlig nytid. Utstrekningen og formen på dette huset (lag 2a) er vanskelig å bestemme på grunn av ødeleggelsen den moderne igjenfyllingen forårsaket. Stratigrafien i dette området er svært kompleks. De øvre lagene (Lag 1-3) er sterkt omrotede, sannsynligvis på grunn av utplanering og igjenfylling foretatt i forbindelse med fiskemottaket som ble etablert her på 1890-tallet. Lag 2b er tolket som en tidlig moderne mødding, men dateringen er usikker. Mangelen på kritt-piper antyder en datering tidligere enn 1630/1650 e.Kr. Lag 3 viser blandete funn av mellomalder og tidlig nytid. Den tidligere omtalte bygningen ser ut til å ha innebåret en planering i området som har forstyrret bosetningslag fra 1500-tallet, og blandet disse med enda eldre kulturlag.

Figur 4.17 Profilegning av «rom» 3. Lag 2a og 2b kan representere de raserte restene etter bosetting i tidlig nytid. Tegning: Elin R. Myrvoll/Anja R. Niemi

Figur 4.18 I forgrunnen: Hellegning til mulig sti. Ellers synes lag 5 i «rom» 3. Foto: Bjørnar Olsen

Lag og strukturer under de forstyrrede lagene (lag 4-6) var ganske godt bevart. Unntaket er et område (100-102 X, 110-111Y), med tegn på innblanding av materiale fra tidlig nytid.

Blandingen viser seg gjennom funn av tidlig moderne keramikk, fragment av baksteheller og en ølhane (eller bierhahn). Ølhanen (Ts.11382.267) tilhører en type datert til 1300-tallet i Sør-Skandinavia, men er sannsynligvis i bruk så sent som på 1600-tallet (se kapittel 5.3.7), og kan dermed tilhøre både mellomalderbosettingen og senmellomalder/tidlig nytidsbosetting i området. Lag 4-6 i den gjenværende delen av sjakten synes intakt og er tolket som bevarte rester av et utendørs aktivitetsområde midt i mangeromskomplekset. Et åpent felt midt i tuftekomplekset kan være forklaringen på hvorfor dette området ble valgt til gjenbebyggelse etter mellomalderen.

4.2.6 Rom 4 (113,5-116,5/117 Y)

Rom 4 framsto på overflaten som en ganske grunn forsenkning. Lik det forrige rommet var også rom 4 sterkt påvirket av moderne forstyrrelser. Disse forstyrrelsene har vært størst i den nordlige delen av området. Det kan synes som at steinvegger, dersom de var like de som omslutter rom 0, 1 og 2, ble revet og brukt sammen med annen deponert masse i et omfattende prosjekt for å planere dette området.

Åtte stratigrafiske lag ble identifisert, noen av dem ytterligere inndelt i underenheter. Lag 1 besto av torv iblandet stein og moderne søppel. Lag 2 var et mørkt brunt humuslag som også inneholdt noe moderne avfall. Det var noen steinheller i dette laget som ikke lenger lå i posisjon, men som sannsynligvis indikerer restene etter et svært ødelagt gulv i en bygning. Et sjikt med forvitret treverk på toppen av dette laget (se fig.4.21) kan tyde på det samme. Lag 3 var et kulturlag bestående av mørkebrun humus iblandet trefragmenter under steinhellene. Lag 3b (101 x /113-117y) besto av grålig humusjord, grus og stein med innslag av dyrebein. Under lag 3b lå et mørkebrunt humuslag med klar tilknytning til lag 2, og ble dermed kalt lag 2b. En mulig tolkning er at lag 3 og 3b er rester etter en mødding som har bygget seg opp på utsiden av et hus fra tidlig nytid, og som siden har fulgt med veggene som kollapset inn i rommet og dermed dekket deler av gulvlaget (lag 2b). En annen mulighet er at møddingen tilhører aktivitet utenfor undersøkelsesområdet, kanskje helst vest for sjakten. Den siste, og mest sannsynlige muligheten er at lagene er blitt utsatt for kraftige forstyrrelser i tilknytning til moderne aktiviteter. Funn i lag 3 er av seinmellomaldersk/tidlig nytidskarakter, og inneholdt tidlig moderne keramikk og det ene lageret til et rullevabein (Ts.11382.32 og 33). Sistnevnte gjenstand består av to fragmenter som passer sammen, funnet i lag 1 og i lag 3, noe som viser hvordan kontekstene er forstyrret senere tid.

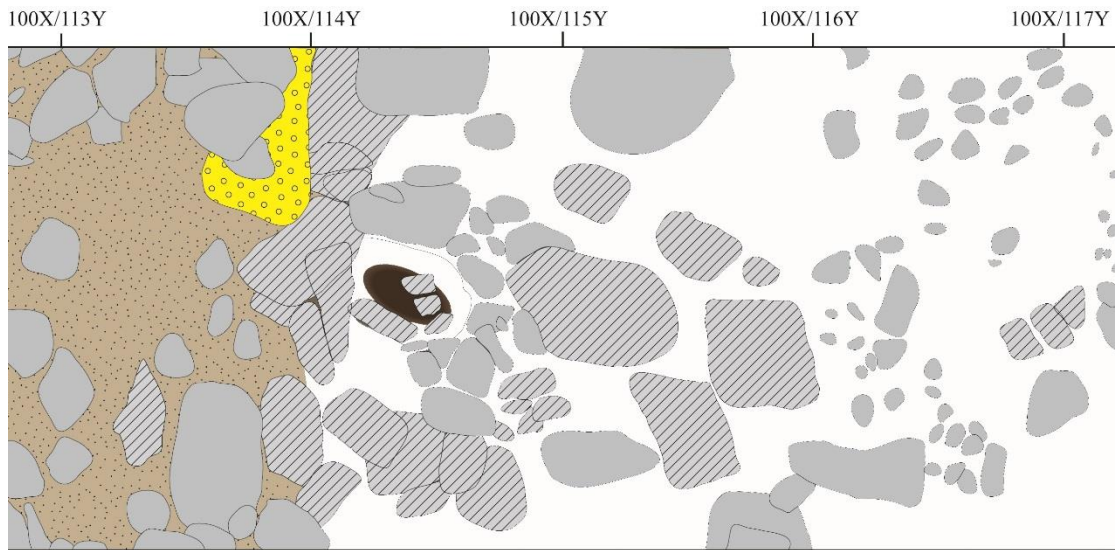
Lag 4 besto av et hellegulv dekket av humus og forvitret tre, sannsynligvis treplanker. Lag 4b besto av en av skjellsand utenfor konsentrasjonen av steinheller og tre/humuslag. Lag 5 var brun humusblandet sand mellom hellene i hellelegningen. Lag 5b, som dekket stort sett det samme området som lag 4b besto av skjellsand ispedd linser av mørk humus. Lag 6 besto av brun humusblandet sand under steinhellelegningen. Lag 7 var et brunt organisk lag iblandet trekull, aske og dyrebein, som fylte en grop gravd i steril skjellsand under steinhellelegningen. Lag 8 var et sterilt skjellsandlag planert til gulvfundament.

Figur 4.19 Rom 4. lag 4 og 4b (skjellsand i øvre billedkant). Det tett hellelagte området ved den store hvalknokkelen i øvre venstre billedkant er tolket som inngangsparti. Foto: Bjørnar Olsen

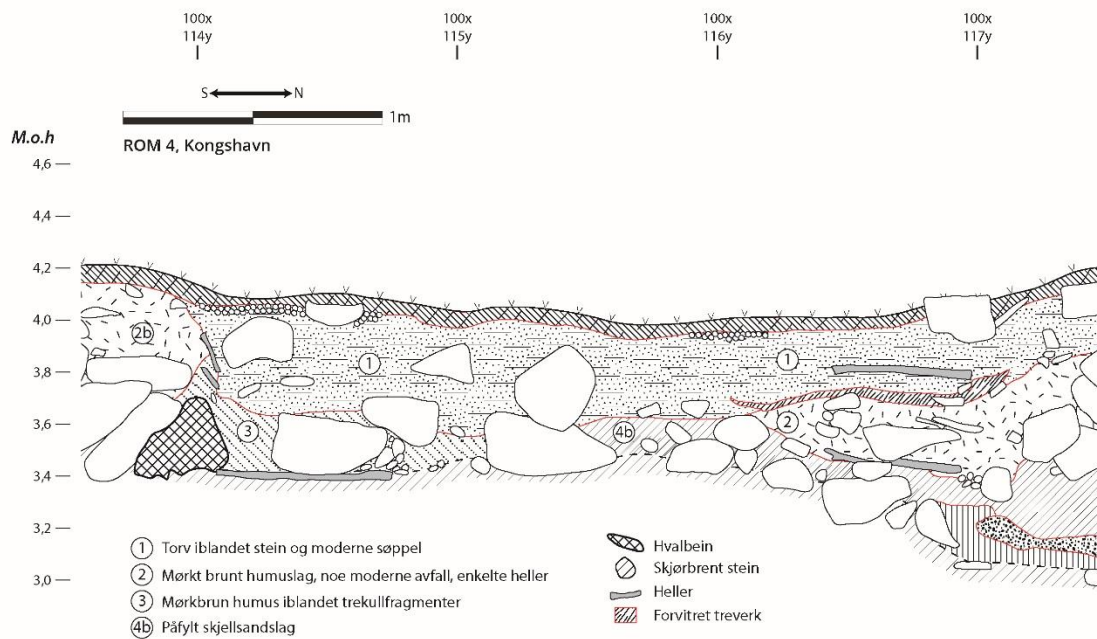
Det hellelagte området (lag 4) er tolket som å være restene etter det opprinnelige gulvlaget til mellomalderrommet. Sjakten avdekket 4 x 1,5 m av dette gulvet, som virker å ha vært kvadratisk eller vagt rektangulært med en veldefinert inngang mot sør. En stor hvalknokkel, sannsynligvis en del av en ryggvirvel synes å ha markert den vestre døråpningen og plasseringen av inngangen samsvarer godt med den steinlagte gangveien dokumentert i aktivitetsområdet som har ligget utendørs (se beskrivelse ovenfor). Omtrent halvparten av rommet ble dokumentert av sjakten, noe som tyder på et gulvareal på ca. 12 m². Det hellelagte

gulvet minner om gulvet avdekket i rom 1, men er ikke like jevnt hellelagt. Spor av treplanker ble også dokumentert på toppen av hellegulvet, som i rom 1.

Rom 4

Figur 4.20 Tegning av rom fire. Noen av hellene (lag 4) er beholdt på tegningen. Gropen (lag 7) var dekket av en stor helle (se fig. 4.19). Mindre stein (ca.116y-117y 100-101, 8x har relasjon til rom 5, og lag 6. Tegning: J. Henriksen/B. Olsen/Johan-T. Hole/Johan Arntzen. Tegnforlaringer i Appendiks 1

Figur 4.21 Profiltegning rom 4. tegning av Elin R. Myrvoll/Anja R. Niemi

Gropen som ble avdekket under gulvet er den eneste av sitt slag som ble funnet under utgravningene i Kongshavn. Den var tilnærmet oval på overflaten, 60 x 40 cm stor med en dybde på 65 cm. Gropen var fullstendig dekket av en gulvhelle. Forekomster av kull, aske og

bein kan indikere en mulig funksjon som røykegrop (jf. tolkning av lignende anlegg i Skonsvika), og representerer dermed aktivitet forut for anleggelsen av dette rommet, noe lag 6 også kan indikere. Det kan imidlertid ikke utelukkes at gropen ble brukt til lagringsformål mens rommet var bebodd, som et slags «kjellergrop».

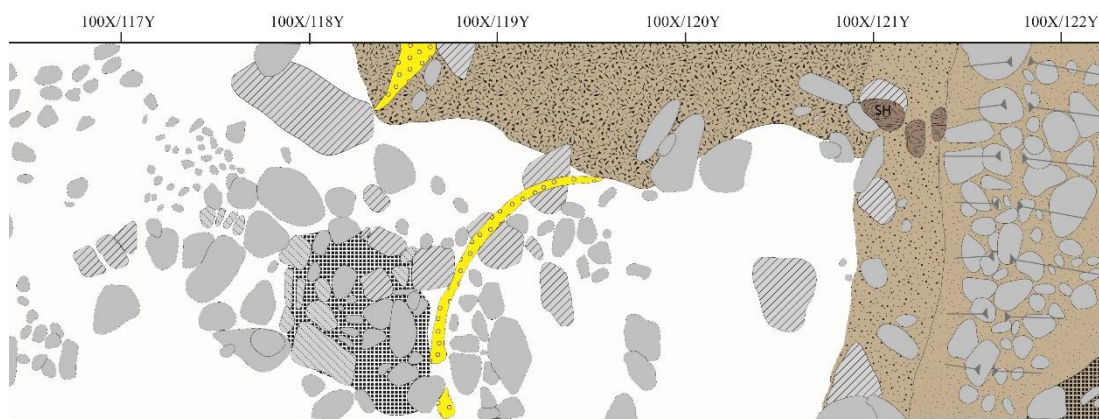
Relasjonen mellom lag 4 b og rom 4 er usikker, men dette laget overlapper den sørlige enden av lagene fra mellomalderen i rom 5 (se fig.4.21), og det er mulig at dette er masser som ble deponert i forkant av anleggelsen av boliger her i tidlig nytid, og som dekker den vestlige delen av både rom 4 og 5. Den nordligste enden av gulvet i rom 4 lå over det sørøstligste stolpehullet og de forvitrete restene etter en stukk som tilhører veggen i rom 5. En trekullprøve (Betula), Wk-12184, ble tatt i tilknytning til hellegulvet og datert til 686 ± 39 BP, kalibrert 1260-1394 e.Kr. Funn fra lag 4-7 samsvarer godt med denne dateringen og inkluderer fragmenter av baksteheller og et dorgesøkke av kleber (Ts.11382.203).

4.2.7 Rom 5 (116,5/117 - 122 Y)

Rom 5 virker mest berørt av moderne forstyrrelser av samtlige rom i utgravningssjakten. Store mengder rullestein og steinblokker, fra kampesteinformat til småstein dominerte de øverste lagene og førte til at utgravning her knapt var mulig med manuell arbeidskraft. Imidlertid viste det seg at innsatsen gjennom tre feltsoner ga godt resultat, og under all tilført og forstyrret masse ble det funnet bevarte kulturlag fra mellomalder og seinmellomalder/tidlig nytid. Disse var delt i to romlig adskilte enheter: rom 5 (116,5/117 - 122 Y) og mødding/ytre vollområde (122-126 Y), som her skal omtales suksessivt.

Innen rom 5 ble ni stratigrafiske enheter identifisert, hvorav lag 4 -9 kan knyttes til mellomalderbosetting. Lag 1 besto av torv og store steinblokker blandet med delvis nedbrutt gresstorv. Lag 2 inneholdt delvis nedbrutt gresstorv, som trolig er rester av overflaten før utjevning og igjenfylling ble startet en gang i løpet av 1890-tallet. Lag 3 var et sterkt forstyrret gulvlag av svart humus, enkelte steinheller og trekull. Dette laget kan sannsynligvis relateres til bebyggelse i området i seinmellomalder/tidlig nytid. En trekullprøve av bjørk fra gulvet (Wk-12185) ble datert til 336 ± 48 BP, kalibrert 1455-1645 e.Kr.

De resterende lagene dateres til mellomalder og var overraskende intakte, men lå 80-90 cm under markoverflaten. Lag 4 var et lag av grov grus, sand, skjørbrent stein og trekull. Lag 4b var en blanding av grov, lys sand, skjellsand og stein i den vestre delen av sjakten, mens lag 5 hovedsakelig lå øst for dette og besto av mørk organisk humusjord, skjellsand, delvis nedbrutt tre og hvalbein. I tilknytning til dette laget ble det avdekket et velkonstruert ildsted. Lag 6 lå under lag 5 med forholdsvis lik utbredelse, og er et kompakt mørkt, organisk gulvlag med rester av treplanker og stolper. Lag 6b, er en mødding begrenset til området langs den vestlige delen av sjakten og besto nesten utelukkende av bein (hovedsakelig fiskebein) iblandet noe skjellsand (kalt «mødding 2» av Amundsen (se kap.6.2, Amundsen 2011). Delvis inn i dette laget befant det seg et stort hvalribbein dekket av kuttmerker, og har trolig vært brukt som en arbeidsbenk for behandling av fisk. Minst to andre hvalbein stakk ut av profilen uten at det ble observert samme tegn til at disse var brukt som arbeidsbenker (se. fig. 4.23). Det er sannsynlig at denne møddingen har blitt bygd opp mot motsatt side av den vestlige veggen i rommet, på utsiden eller i et tilstøtende rom. Møddingen har siden rast inn i rommet som følge av at veggen kollapset inn i rom 5. Sporene av sterkt nedbrutte trefragmenter funnet i lag 5 er sannsynligvis rester av denne veggen. Lag 7 var et kompakt, mørkt organisk lag tolket som bunn av gulvet. Strukturer knyttet til dette laget er en hellelagt plattform under ildstedet og restene av treplanker som sannsynligvis var fundament under vegger av stående treplanker. Lag 8 var et askelag under ildstedet. Lag 9 tolkes som gulvfundament, og består av en naturlig grøft fylt med stein og et stolpehull gravd ned i steril skjellsand (se fig.4.23).

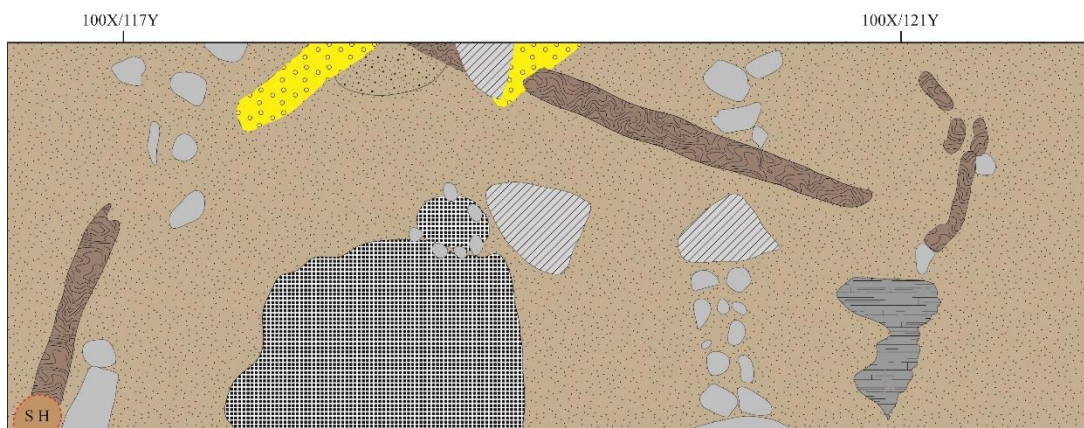

Rom 5

Figur 4.22 Lag 6 a og 6b. Ildstedet med steinbenk i sør, fylt med et trekull og askelag, samt hvalribbein i nordenden er markert i 101-102x/117,9 -118,8y lag 6b i vest, ca. 118,3 y – 121y, 100 x. Stolpehull: SH. Tegning J. Henriksen/Johan-T Hole/Johan Arntzen. Tegnforlaringer i Appendiks 1

Et stolpehull ble avdekket i det nordvestre hjørnet av rommet, og besto av svært nedbrutt tre, mens det andre stolpehullet var lokalisert nær det sørøstre hjørnet. Det er på det rene at det sistnevnte stolpehullet lå ca. 60 cm NV for den vertikale planken som markerer det indre av

rommet mot nordvest, og relasjonen til rom 5 blir dermed noe usikker, ikke minst fordi andre rester etter stående plank (?) av betydelig dimensjon i nærheten til der stolpehullet ble avdekket i samme området i lag 9 (se fig.4.23). Trefragmenter i lag 5 konsentrerte seg imidlertid i en linje fra dette stolpehullet mot sørvest, representerer trolig rester etter stående veggpanel tilhørende en vestvegg til rom 5. Det ble også observert små, reiste steinheller i tilknytning til dette forvitrede treet, som også kan ha fungert som et fundament for en vegg. Trolig kan stolpehullet i nordvest ha sammenheng med rom 5, men en mulig felles ren trevegg til et arbeidsrom/område vest for rom 5 som forklarer oppbygningen av fiskebeinsmateriale (lag 6b) kan være en alternativ forklaring til plasseringen av denne stolpen. Det kan ikke avvises at det egentlig er en stolpe som tilhørte et annet rom.

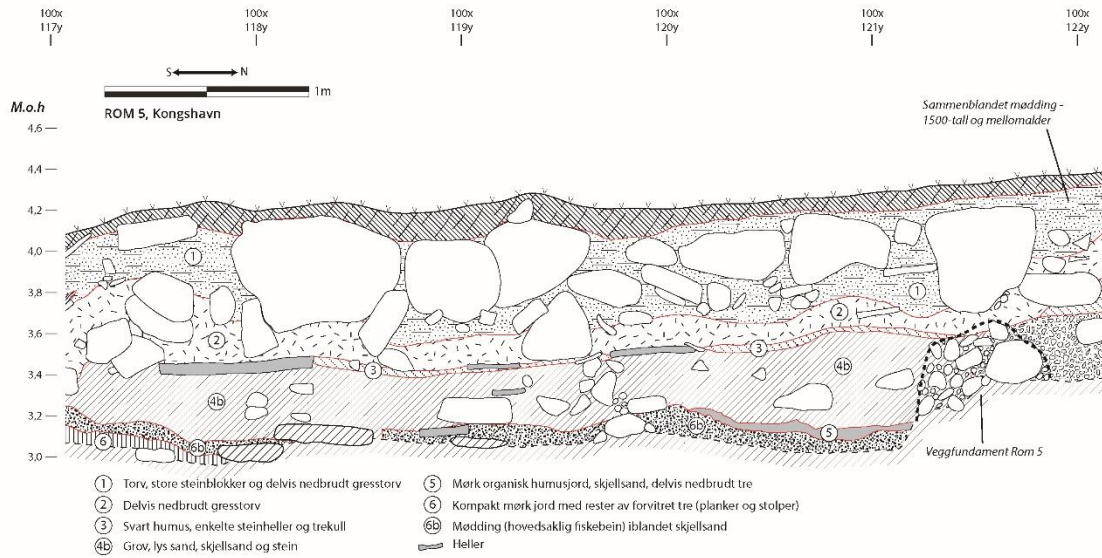

Konstruksjonsdetaljer fra eldre fase av Rom 5

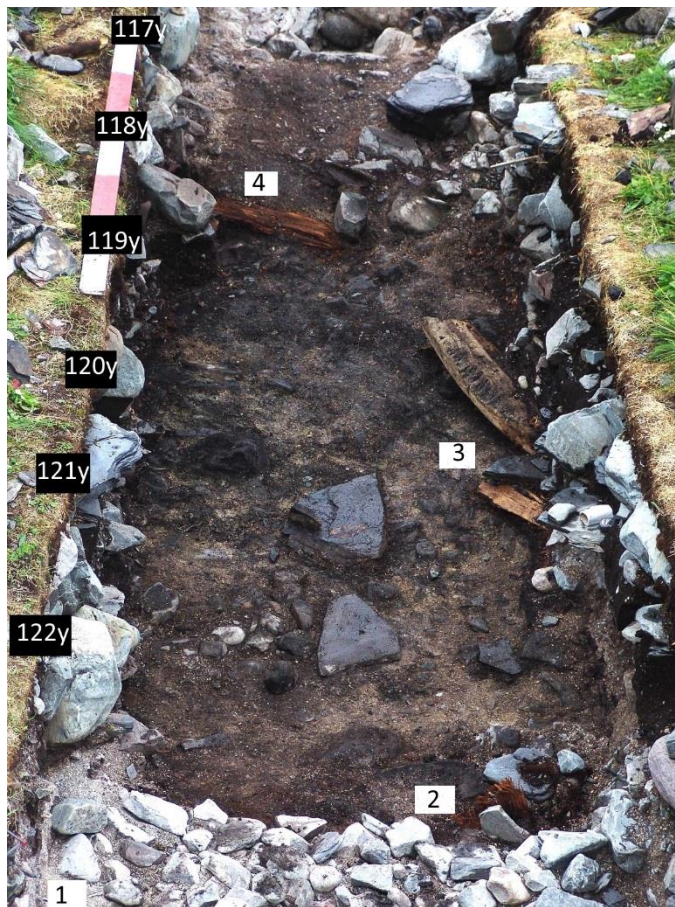
Figur 4.23 Lag 8 og 9. Tegnforlaringer i Appendiks 1. Tegning: Bjørnar Olsen/Johan-T. Hole/Johan Arntzen

Stolpehullet i sørøst var bedre bevart, sannsynligvis fordi rom 4 ble anlagt oppå dette etter at rom 5 var tatt ut av bruk. En svært forvitret tømmerstokk i tilknytning til dette stolpehullet kan være rest etter en takbærende stolpe, eller helst en støtteanordning til en indre vegg av stående planker. Sammen definerer forvitrede horisontale treplanker og stolperester romplanet ganske bra. Rommet virker å ha vært nær kvadratisk, ca. 4 x 4 m stort. Omtrent 6 m² ble avdekket av sjakten, eller ca. 37 % av anslått totalareal. Rommet hadde et solid, velkonstruert ildsted nær det sørøstre hjørnet. Det fremsto som et åpent ildsted, men den store mengden skjørbrent stein i lag 4 kan være rester etter en overbygning som ble planert ut på et senere

tidspunkt, kanskje i forbindelse med byggingen av rom 4. En trekullprøve av bjørk fra ildstedet ble datert til BP 670 ± 43 (Wk 14676), kalibrert 1266-1397 e.Kr.

Figur 4.24 Profiltegning av rom 5. NB! Hvalbeinene mangler tegnforklaring, men er markert skravert i lag 6b, ca.117,8-119,2 y. Tegning: Elin R. Myrvoll/Anja R. Niemi

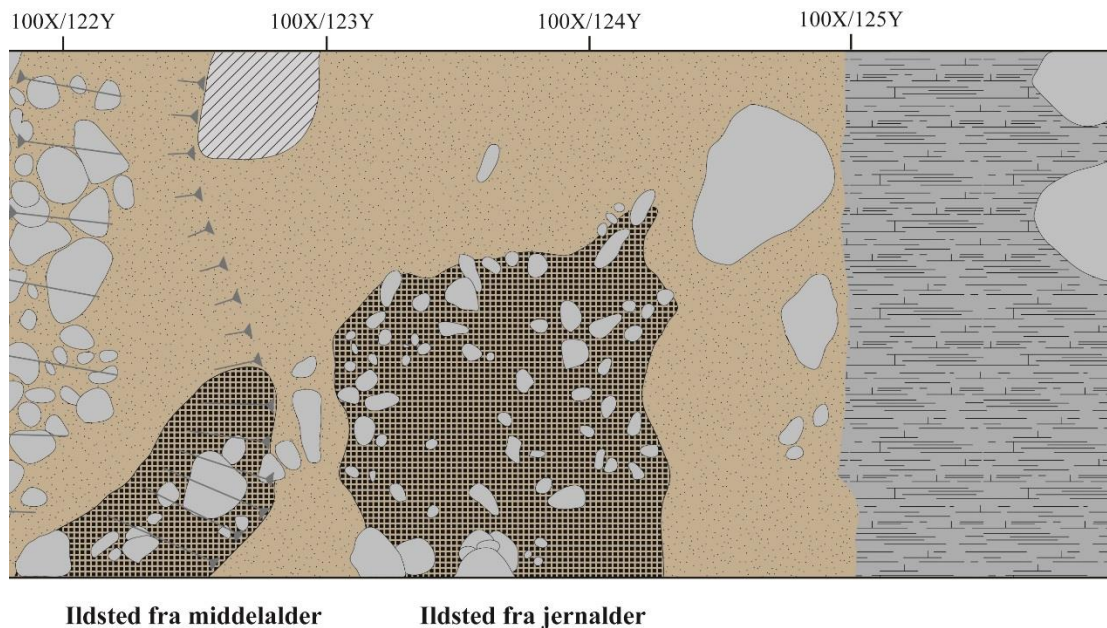
Figur 4.25 Oversikt rom 5. 1=steinvegg i nord, 2=stolpehull i nordvest, 3=arbeidsbenk av hvalbein (og et annet bein uten bruksspor), 4= forvitret tømmerstokk i tilknytning til stolpehull i sørøst. Foto: Bjørnar Olsen

I nordenden av rommet ble det dokumentert en lav steinvegg bygget av hodestore stein under et lag skjellsand. Veggen hvilte opp mot et svaberg, som utgjorde den naturlige avgrensningen av mangeromskomplekset mot nord, samtidig som svaberget fungerte som fundament og en naturlig komponent av den ytre veggen. Fra gulvnivået ble steinveggen målt til en høyde på maksimalt 40 cm. Denne veggen synes å være fundamentet til en vegg bygd av stein, torv og løsmasser som sand og grus, og fortsetter mot vest inn i profilen, og har med andre ord ikke bare fungert som vegg til rom 5 (se fig.4.22 og 24). I denne veggen ser løsmassene som inngikk i veggkonstruksjonen i stor grad ut til å ha bestått av skjellsand, i alle fall i veggens nedre del. Funn fra rom 5 inkluderer tre sjakkbrikker (Ts.11382.335-337), en fingerring av sølv (Ts.11382.340) og mange bakstehellefragmenter. Alle funnene korresponderer kronologisk godt med C14-dateringene fra de samme kontekstene.

4.2.8 Mødding/ytre vollområde (122-126 Y)

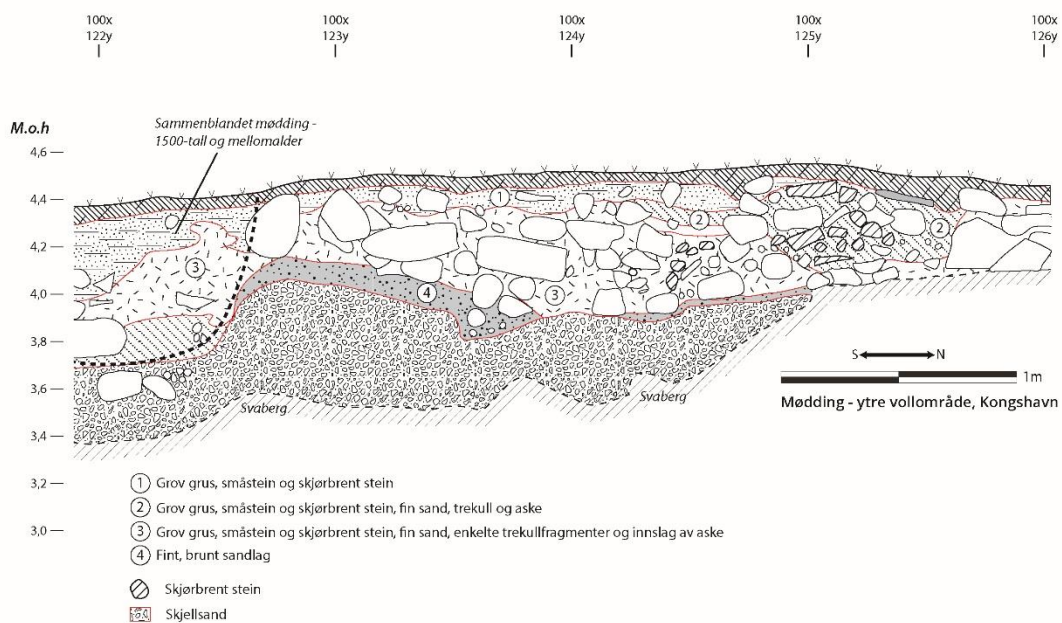
Denne avsluttende delen av utgravningssjakten dekker den nordlige avgrensningen av mangeromskomplekset i Kongshavn, så vel som nordveggen av rom 5. På overflaten i området 124-126 Y syntes en lav voll før utgravningen. Denne så ut til å være del av en sammenhengende ytre voll som omslutter mangeromskomplekset. Forhøyningen viste seg i stor grad å bestå av skjellsand som rom 5 var gravd ned i på nordsiden, og det er usikkert om dette også er forklaringen på vollen vest og øst for området dekket av utgravningssjakten. En alternativ forklaring er at det sørhellende svaberget som ble dokumentert i bunnen av sjakten ble benyttet som veggfundament, og at skjellsand ble tilført området umiddelbart nord for veggen for å stabilisere veggen. I dette vollområdet ble det funnet rester etter møddinger som både kan ha tilhørt bosettingen i rom 5 i mellomalderen, og den senere bosettingsfasen i det samme området. I området 122-123 Y er det tegn til sammenblanding av møddingmateriale fra de to bosettingsfasene (lag 1 og 2), mens stratigrafien ellers ikke viste tegn på blanding. Fem stratigrafiske lag ble identifisert. Lag 1 lå direkte under et tynt torvdekke og besto av grov grus, småstein og skjørbrønt stein. Lag 2 inneholdt som lag 1, grov grus, småstein og skjørbrønt stein, men i tillegg en del fin sand og små mengder trekull og aske. En prøve av terrestrisk pattedyrsbein fra lag 2 ble valgt ut fra møddingen i området 122-123 Y Prøven, (Wk-12175), ble datert til 371 ± 40 BP, kalibrert 1445 -1635 e.Kr. Sannsynligvis tilhører det daterte beinmaterialet bosettingen fra tidlig nytid i rom 5. Lag 3 lignet lag 2, men innhold av fin sand, aske og trekullfragmenter avtok til fordel for nærmest steril grus og småstein i bunn

av laget. Alle lagene inneholdt betydelig beinmateriale. Et fragment av reinsdyrgevir fra lag 3 (Wk-12174) ble datert til 618 ± 46 BP, kalibrert 1285-1410 e.Kr.

Figur 4.26 Plantegning av anlegg på vollen n for rom 5 (lag 4 og 5). Tegnforlaringer i Appendiks 1. Tegning: J. Henriksen/Johan-T. Hole

Lag 4 var et lag med fin, brun sand som avløste grus og småstein i bunn av lag 3. I ettertid ser man at bunn av lag 3 godt kunne vært dokumentert som eget (sterilt) lag, men lag 4 ble oppdaget som resultat av mekanisk graving i det som ble oppfattet som steril bunn. I tillegg til sand ble det funnet noe skjørbrent stein og trekullfragmenter. Under laget ble det dokumentert skjellsand, som en må anta er naturlig deponert. Stratigrafisk er lag 4 klart adskilt fra lag 1-3 som i dette området av sjakten kun ga indikasjoner mellomalderdateringer på bakgrunn av funn og C14-analyser. I området 100,8-101,9X/123,0-124,1Y, lag 4 ble en sirkulær konsentrasjon av skjørbrent stein og trekull dokumentert. Konsentrasjonen var om lag 1,1 m diameter stor, men ikke mer enn maksimalt 10 cm dyp, og hvilte direkte på skjellsand. Anlegget tolkes som et ildsted. En trekullprøve av bjørk (Wk-14675) fra anlegget ble datert 1104 ± 40 BP, kalibrert 778-1020 e.Kr. Anlegget er etter alt å dømme mye eldre enn aktivitetene knyttet til mangeromskomplekset og kan være spor av aktivitet tilknyttet Kongshavn II, jernalderlokaliteten som ble undersøkt 150 m sørøst for mangeromskomplekset. Dateringene herfra er noe eldre enn anlegget i lag 4, men indikerer bruk av området i yngre jernalder som denne strukturen kan ses i sammenheng med (Myrvoll 2011:84-87).

Figur 4.27 Profiltegning av vollen nord for rom 5. Merk den markerte nedgravingen til huset fra tidlig nytid ned i skjellsanden. Tegning: Elin R. Myrvoll/Anja R. Niemi

Lag 5 var et anlegg gravd ned i skjellsanden tolket som en mulig gropovn, ca. 25 cm S for konsentrasjonen av trekull og skjørbent stein (se fig.4.26). Anlegget er bare delvis bevart, ettersom anleggelsen av huset datert til tidlig nytid har skjært gjennom og ødelagt mye av anlegget. Den bevarte delen var en 39 cm dyp opptil 20 cm tykk nedskjæring fylt med skjørbrent stein og trekull. En prøve av bjørkebark (Wk-14674) ble datert til 673±40 BP, kalibrert 1266 -1395 e.Kr. Anlegget er gravd ned i sanden umiddelbart nord for det opprinnelige rom 5 og kan være brukt i samme tidsrom.

Blant funnene fra området var en seltannsamulett funnet i lag 3 (Ts.11382.11), men i området hvor møddingmaterialet fra de forskjellige bosetningsfasene er sammenblandet.

Dyretannsamuletter er kjent fra samiske kontekster, men bruken av seltann er ikke nevnt i historisk-etnografiske kilder. Andre funn inkluderer bakstehellefragmenter, et fragment av klebersteinskar (Ts. 11382.68) og en fragmentert dobbelspenne av kopperlegering (Ts.11382.172).

4.2.9 Kommentarer

I forhold til gjennomgangen av undersøkelsen av Kongshavnkomplekset i boken «Hybrid Spaces..»(Henriksen og Olsen 2011) skal det presiseres at noen beklagelige feil er forsøkt rettet opp her. For det første er det klart at rom 4 etterfulgte rom 5 i tid. Stolpehullet i sørøst av rom 5. Bildet (Henriksen og Olsen 2011.142, fig.9.16 er feil, koordinatet «y116» skulle

vært «y117», og det er klart fram at stolpehullet lå under deler av gulvet til rom 4. For det andre er det klart at den steinbygde veggen nord i rom 5 lå under skjellsand, og det virker fremdeles sannsynlig at dette materialet inngikk i konstruksjonen av veggen. Skjellsandslaget er imidlertid ikke så massivt som jeg hadde fått det for meg i 2011. Figur 4.23 og 4.26 beskriver situasjonen bedre enn fig. 9.21 (Henriksen og Olsen 2011:146). Motivet er fra området 123y, ikke 122y slik billedteksten viser.

4.3 Skonsvika

Omrisset av mangeromskomplekset i Skonsvika er noe uregelmessig i forhold til andre dokumenterte mangeromstuflokaliteter, en situasjon som delvis skyldes omfattende akkumulering av flyvesand (se. kap. 3.3.5 for nærmere beskrivelse, samt fig.3.10). Anleggets utforming er nær en nær trapesoid øst-vest orientert forhøyning dekket av forsenkninger og voller, ca. 40 m (Ø-V) lang og ca. 35 m på det bredeste (N-S). Kombinasjonen av flyvesand som dekker strukturene og frodig gressvekst som danner ildtuer bidrar til å gjøre omrisset av anleggets ytre avgrensning og indre strukturer vanskelig å vurdere fra overflaten.

Forsenkninger og forhøyninger synlig på overflaten viser ofte heller uvanlige romløsninger og vegger som enkelte steder virket vel massive. Noen rom, især mot nordvest og nærmest hovedinngangen til komplekset er bedre definert. Strukturen ligger 5-7 m.o.h., med en gjennomsnittlig gulvflate på 6,08 m.o.h.

Skonsvikalokaliteten ble valgt for utgraving ut fra flere grunner. Anlegget er sammenlignbart med Kongshavnskomplekset i størrelse, og forundersøkelsene tilsa samtidighet i bruk. De to mangeromskompleksene ligger kun ca. 8 km i luftlinje fra hverandre, noe som lettet oppgaven med å utføre utgravninger samtidig i hvert av kompleksene. Prøveundersøkelsene indikerte en datering av Skonsvikaanlegget til mellomalder, uten vesentlige tegn til senere aktivitet som har forstyrret anlegget. I et komparativt perspektiv virket Skonsvika også attraktivt fordi anlegget avviker fra andre mangeromstuflokaliteter. Skonsvikkomplekset deler definisjonen av mangeromstuffer, som mange rom og interne strukturer avgrenset av en ytre voll, men skiller seg samtidig ut når det gjelder morfologiske trekk. Forskjellene i romutforming og indre struktur kan skyldes naturlige formasjonsprosesser og lokaltopografi, men Skonsvikkomplekset representerer likevel en struktur som for oss fremstår som unik. Et siste aspekt som talte i favør av Skonsvika som utgravningsobjekt var gode bevaringsforhold for

osteologisk materiale dokumentert under prøveundersøkelsene. Utgravningen i Skonsvika ble utført i tre sesonger, fra 2002 til 2004 over en samlet periode på 11 uker.

Figur 4.28 Helikopterfoto av Skonsvikakomplekset (ytre voller markert). Bildet er tatt mot sør, i forgrunnen synes den frittstående, kvadratiske tuften. Foto: Przemysław Urbańczyk

4.3.1 Utgravningsstrategi

Under befaring i mai 2002 var prosjektgruppen og leder for de polske samarbeidspartnerne, Przemysław Urbańczyk, på befaring i Skonsvika. På bakgrunn av dette bestemte vi også her å anlegge en sjakt tvers gjennom mangeromskomplekset i Skonsvika. Basert på plantegningen av komplekset besluttet vi å åpne en 40 meter lang og to meter bred sjakt orientert i nord-sør retning. Sjakten ble anlagt gjennom flere av strukturene synlig på overflaten tolket som rom og vegger for å avklare relativ kronologi og konstruksjonsdetaljer. Sjakten ble også anlagt

gjennom den nordlige vegg av anlegget for å inkludere den frittliggende kvadratiske tuften (se kapittel 3.3.5). Dette ble gjort for å undersøke relativ kronologi og forholdet til mangeromskomplekset. Undersøkelsen viste imidlertid ingen kulturlag eller egenskaper som kunne klarlegge direkte sammenheng mellom mangeromskomplekset og den enslige kvadratiske tuften.

Utgravningene startet med å fjerne gresstorv og de øvre sandlagene. Sanden ble betraktet som naturlig akkumulasjon som dekket hele området og forseglet kulturlagene. I den grå, finkornete flyvesanden lå et brunt, organisk lag synlig over hele sjakten. Det ble først tolket som et spor av en naturlig lag jord og torv over komplekset som ble dannet etter at anlegget ble forlatt i senmellomalderen. I håp om at dette var begynnelsen på de arkeologiske sekvensene ble denne overflaten grundig dokumentert som lag 1.

Figur 4.29 Avdekking av gammelt jordlag (naturlig) i flyvesanden. Bilde mot N. Foto: Przemysław Urbańczyk

Videre undersøkelser viste en svært kompleks stratigrafi. En rekke mørke linser avløste lag 1 mellom overlappende sandsjikt, som delvis gikk over i hverandre til tross for tidkrevende stratigrafisk utgravning. Dette tvang frem en beslutning om å fjerne de vekslende sand- og humuslagene for å prøve å avdekke underliggende, sikre kulturlag (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:95). Dette viste seg berettiget fordi det ble klart at hele området var dekket

av tykke og naturlig akkumulerte sandlag med forekomst av humuslinser. Akkumulert vindtransportert sand ser ut til å ha blitt dekket av torv og vegetasjon under roligere perioder, og humuslinsene er resultat av nedbrutt torv og vegetasjon fra disse mellomliggende periodene. Et stort område som ligger i skråningen ovenfor mangeromskomplekset er fullstendig erodert ned til undergrunnen av vinderosjon, og mye av sanden herfra kan antas å ha blåst inn over anlegget. Denne erosjonen kan være initiert av avskoging av en opprinnelig bjørkeskog, samt påfølgende avtorving for å skaffe byggemateriale til bygningene i mangeromskomplekset. I sin tur kan man tenke seg at plagene som økt erosjon og vindtransportert sand medførte, kan ha bidratt til oppgivelsen av lokaliteten på 1400-tallet (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:95, Urbańczyk 2011:227).

Dekket av flyvesand og gamle torvhorisonter var ujevnt fordelt over lokaliteten, fra en tykkelse på ca. en halv meter til vel en meter. Det noe uklare inntrykket av overflaten på lokaliteten skyldes utvilsomt at sanddekket i mange tilfeller er ujevnt akkumulert, og i varierende grad har skjult de underliggende strukturene. Det er flere eksempler på at denne prosessen har bidratt til å forvanske inntrykket en satt igjen med etter overflatedokumentasjonen sammenlignet med inntrykket av de avdekte kulturlagene under flyvesanden. Til tross for at de naturlige formasjonsprosessene har vært dramatiske er det er likevel et overraskende godt samsvar mellom hva som kan sees på overflaten i sjaktområdet og strukturene dokumentert i løpet av utgravingen. Dette inkluderer resultatene fra utgravning i en mindre sjakt (sjakt II) som avslørte et godt samsvar mellom tolkning av overflatotopografi og plasseringen av inngangen til komplekset (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:96).

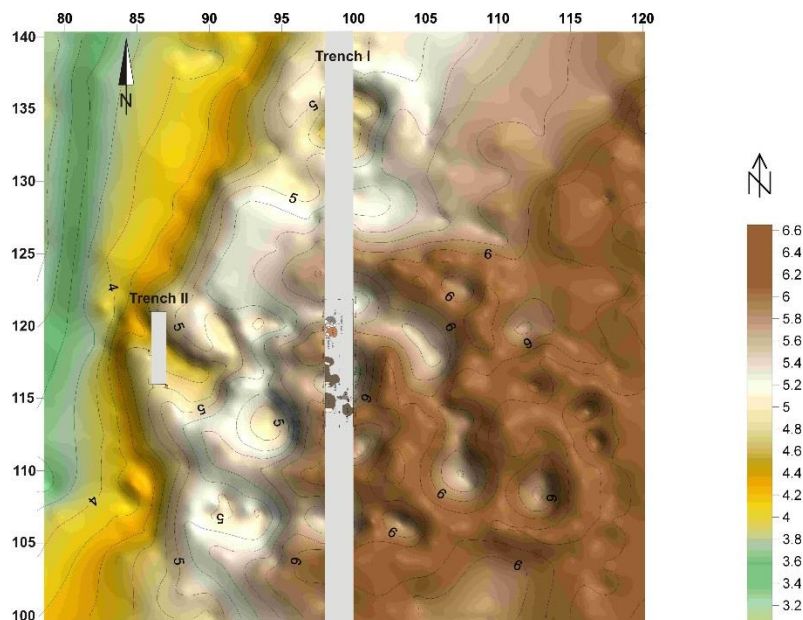
Etter at det tidkrevende arbeidet med fjerning av naturlig akkumulert sand var utført, kunne den egentlige utgravingen begynne, med anvendelse av nødvendige metoder for å identifisere og registrere stratigrafisk orden. Standard utgraving og dokumentasjonsrutiner tilpasset en singel-kontekst prosedyre ble brukt, dvs. hvert identifisert lag/enhet ble registrert separat og fjernet. Som alternativ til tidskrevende håndtegning ble et system basert på digital fotomosaikk anvendt. Dette gjorde det mulig å effektivt produsere presis dokumentasjon. Uventede tykkelse og kompleksitet på de underliggende arkeologiske kulturlag gjorde det praktisk talt umulig å solde all masse i hvert lag. Derfor ble det i samråd med zoo-arkeolog Colin P. Amundsen gjort utvalg av svært organiske møddinglag som ble gitt prioritet.

Den første sesongen i 2002 ble det klart at mengden arbeid som krevdes hadde vært kraftig undervurdert, noe som til dels skyldes problemene med den vindavsatte sanden, både i form av dens mektighet og den tid det tok å erkjenne den som resultat av naturlig akkumulasjon. De to prøverutene som tidligere ble gravd i de andre rommene førte til en antagelse om at flyvesanden ikke burde overstige 1 m tykkelse, mens det viste seg at den flere steder godt overskred 1,5 m dybde. Til tross for rask fjerning av flyvesandsmassene da disse var erkjent som slike, viste det seg at den opprinnelige planen om å grave et så stort område i løpet av en feltsesong var for ambisiøst. Dermed ble utgravningsløpet utvidet med flere feltsesonger, og sjakten ble dekket for vinteren med mikrofiberduk. Den samme fremgangsmåten ble gjentatt i 2003 da det viste seg at den sentrale delen av sjakten ikke ble ferdig utgravd til tross for intens innsats under vanskelige værforhold (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011: 96). Tilsvarende løsning ble for øvrig valgt for Kongshavn, hvor gravningen på grunn av sin egen særegne kompleksitet også strakte seg over tre sesonger.

4.3.2 Fasesekvenser

De stratigrafiske sekvensene dokumentert i utgravningsjakten indikerer en historisk utvikling av Skonsvika-lokaliteten som kan deles inn i fire hovedfaser (se appendiks 2 for matrise). Den første av disse fasene er representert ved det tidligste nærværet av mennesker på stedet i mellomalderen. Denne tilstedeværelsen synes å være sporadisk, trolig begrenset til sesongmessige besøk. Aktiviteter knyttet til den andre fasen av bebyggelsen er mer mangfoldige og tyder på lengre opphold og investeringer i form av anlegg og konstruksjoner. I denne fasen kan de første bygninger eller boliger ha blitt bygget, men knapt noen spor av slike ble funnet innenfor området dekket av utgravningsjakten. Det er imidlertid økende tegn til etablering av lokaliteten som et senter for aktiviteter og langtidsopphold for mannskap i området (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:97).

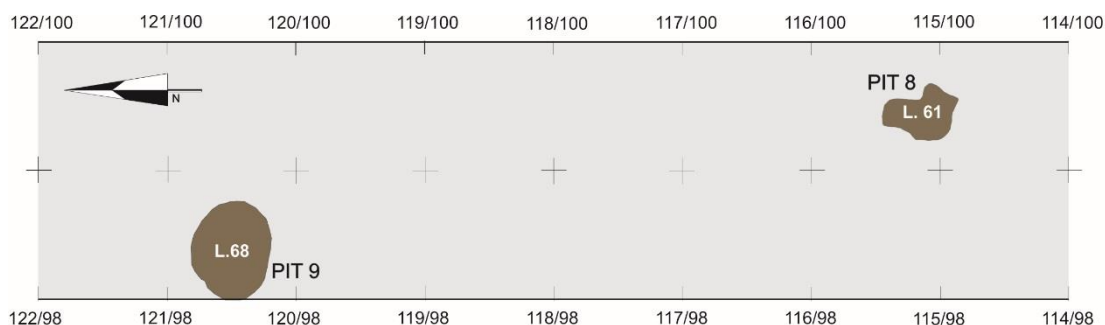
I den tredje fasen når aktivitetene i området sitt høydepunkt, og er tiden da mangeromkomplekset får sitt fulle omfang i den form vi ser sporene av i dag. I området dekket av utgravningssjakten ble den nordlige delen disponert til en bygning der deler av to rom ble dokumentert, mens den sørlige delen synes forbeholdt et utendørs aktivitetsområde som omfatter en stor ovn og flere røyke- og lagringsgroper. De dokumenterte anleggene i utgravningssjakten, samt overflatetopografi antyder at hele komplekset var omgitt av en steinmur. I vest er det dokumentert en klart definert inngang tilgang til komplekset fra sjøsiden. Den tredje fasen representerer den mest intensive bruks- og bosettingsfasen før lokaliteten gikk ut av bruk og ble forlatt. Den fjerde og siste fasen representerer den langsomme nedbrytningen av strukturene og naturlige formasjonsprosesser som førte til at lokaliteten fremstår som den gjør i dag.

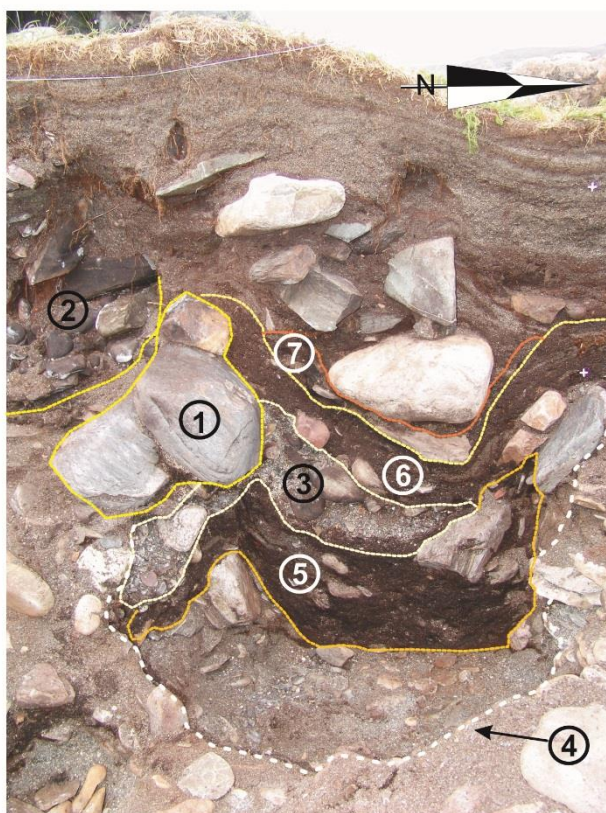
Figur 4.30 Oversikt på topografikart over Skonsvikkomplekset. Strukturer i fase 1 og 2. Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

4.3.3 Fase 1: Etablering av aktivitetsområde

Strukturer som representerer de første aktivitetene ble identifisert i den sentrale delen av utgravningssjakten, mellom 114 N og 121 N, og besto av to groper gravd inn i naturlig grus. Den første av disse (grop 8) måler 0,58 x 0,44 m, med uregelmessig form. Den var 0,36 m dyp, med flat bunn og var fylt av lag 61 (veldig organisk gråbrun jord med fiskebein og trefragmenter). Gropen var forstyrret av tre senere stolpehull (61.1-61.3), to av dem med rester av treverk innvendig (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:99).

A

Comments:

1. Northern side-wall of Oven 5;
2. Fireplace of Oven 5 filled by the stone rubble;
3. Shell sand from destroyed side-wall of the oven (layer 62a);
4. The contour line of Pit 9;
5. Original filling of the pit: layer 68;
6. Floor layer 18d;
7. Rests of the pit-hearth (Oven 4).

B

Figur 4.31 A= Plantegning (av Kasia Skrzyńska-Jankowska) over de eldste anleggene i fase 1 (grop 8 og 9). Foto (Przemysław Urbańczyk) viser profil av grop 9 delvis under ovn 5 (fase 2). Ovn 4 tilhører fase 3c

Den andre gropen (grop 9) lå nær den vestlige profilkanten ved 120N/98E - 121N/98E, og var delvis dekket av rester av ovn 5 fra fase 2. Omrisset av gropen var nær oval, 0,78 x 0,64 m stor, orientert øst - vest. Gropen var 0,84 m dyp med flat bunn og var fylt med grå-svart sand blandet med meget fin silt og oppløst trekull (lag 68). Et tynt (ca. 2 cm tykt) lag av fiskebein dekket bunnen av gropen. På toppen av lag 68 lå yngre rester av steiner og skjellsand fra fyllet i sideveggen til Ovn 5 (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:99).

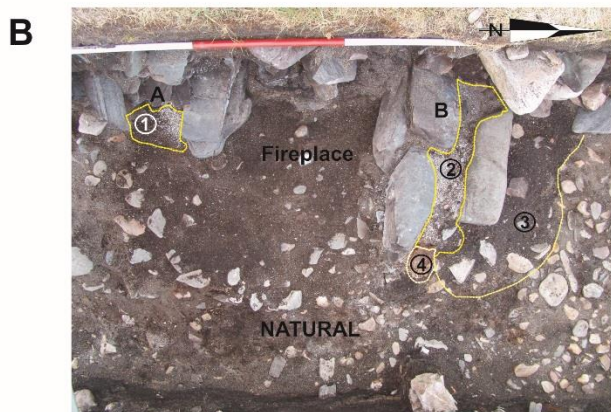
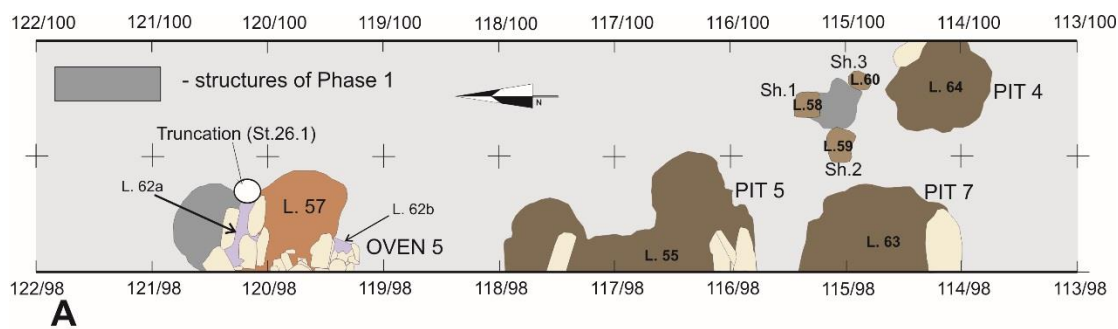
4.3.3.1 Funn og tolkning

Grop 8 inneholdt funn av en jernring (Ts.11381.127) og en rund skiveformet gjenstand av bein (Ts.11381.118). I grop 9 ble det funnet en søkkestein (Ts.11381.112) og en rektangulær beinskive med innskårne hakk og hull i ene hjørnet (Ts.11381.119, se kap. 5.3.7). Imidlertid kan ingen av disse gjenstander i seg selv dateres og er derfor ikke til hjelp til å tidfeste denne eldste fasen. Dessverre foreligger det ingen C14-dateringer fra denne, men strukturenes stratigrafiske kontekst gir gode holdepunkter for en relativ kronologi. Grop 9 er anlagt forut for den eldste mulige bygningen representert ved ovn 5 (se beskrivelse av fase 2) og grop 8 er også stratigrafisk tidligere enn strukturer knyttet til fase 2 (se beskrivelse av stolpehull nr. 61,1, 61,2, 61,3).

De to gropene hører til de tidligste aktivitetssporene dokumentert i utgravningsjakten. De var begge plassert i den sentrale delen av mangeromskomplekset. Fragmenter av oppløst tre i nedre del av grop 8 kan tyde på at gropen først var et stort stolpehull som siden ble fylt med avfall (se tolkningen av stolpehull nr. 61.1, 61.2, 61.3). En mulig tolkning til grop 9 er at gropen var lagringssted for tørket eller røkt fisk. Dybden av gropen og stor konsentrasjon fiskebein og fiskeeskjell i bunnen er de viktigste argumenter for denne tolkningen. Det kan imidlertid ikke utelukkes at gropa var benyttet til andre ukjente formål (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:100).

4.3.4 Fase 2. Økt aktivitet

Den andre fasen er representert med tre groper, restene av to staurer og et stort og tre mindre stolpehull og en ovn. Størrelsen og konstruksjon av ovnen antyder at den kan ha vært tilknyttet en bygning knyttet til sesongopphold eller en permanent bolig. I likhet med fase 1 ble alle anlegg knyttet til fase 2 begrenset til den sentrale delen av sjakten. De dekket et ca. 7 m langt område (mellom 114 og 121 N) av sjakten, bare marginalt utvidet i forhold til utstrekningen av anlegg som tilhører fase 1 (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:100).

Comments:

- A: Southern wall of Oven 5;
- B: Northern wall of Oven 5;
- 1. Shell-sand (Layer 62b);
- 2. Shell-sand (Layer 62a);
- 3. The top of Pit 9;
- 4. Stake-hole 26.1 truncating the northern wall of the oven.

Figur 4.32 A= Plantegning (av Kasia Skrzyńska-Jankowska) som viser anlegg knyttet til fase 2 i relasjon til fase 1. Bildet (foto: Przemysław Urbańczyk) viser ovn 5 i relasjon til grop 9

Ovnen (ovn 5) ble bare delvis avdekket da deler av anlegget ligger vest for utgravningssjaktet. De avdekkede strukturene i ovnen inkluderer et askelag (lag 57) i det indre av ovnen, omgitt av to sidevegger som begge er delvis ødelagte av senere aktiviteter på lokaliteten. Ovnen ble bygget på naturlig grus og de avdekkede delene av ovnen strakk seg 0,7 m ut av vestprofilen. Det indre av ovnen mellom sideveggene var ca. 0,4 m bred. Hver av sideveggene bestod av en dobbel steinvegg foret med løs skjellsand (Lag 62a, 62B). Det gule askefyllet i bunn av ovnen (lag 57) var ca. 6 cm tykt. Det strakte seg også utenfor ovnen, der det var blandet med organisk materiale og jord. Dette kan utgjøre et gulvlag som nesten er fullstendig ødelagt av senere aktiviteter. Ovnen og kulturlagene var dårlig bevart, men konstruksjonen er sannsynligvis lik den observert for ovnen knyttet til fase 3b (se beskrivelsen nedenfor) (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:100-102).

Den første gropen (grop 4 (6)¹ som hører til denne fasen lå ved siden av den østlige profilen, mellom ca. 113,0 og 114,0 N. Omrisset av gropen var vagt sirkulær med en diameter på ca. 0,7 m. Gropen var ca. 0,83 m dypt gravd ned i naturlig undergrunn, med en litt ujevn form på grunn av større steiner fylt i gropen, samt stein i undergrunnen. Gropen ble også brukt i første

¹ Dokumentasjonen ble påbegynt i 2003 som grop 4, men senere i 2004 benevnt grop 6. Det er totalt 8 groper som er dokumentert.

del av fase 3 og store steiner som dekker toppen av gropen, og lagene i den øvre delen (lag 34, 46), tilhører denne fasen. Kantene og toppomrisset av gropen var tydelig på grunn av nedbrutte treplanker som dekket overflaten av gropen. Den opprinnelige fyllmassen som tilhører fase 2 bestod av tre lag med oppløst tre synlig som organisk, mørk gråbrun jord blandet med fiskebein (lag 64) (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:102).

Grop 5 fremsto som en stor, men grunn nedgravning delvis synlig i den vestre profilen mellom ovn 5 og grop 7. Overflateomrisset var av ujevn form, ca. 2,1 m lang og nedgravningen strakte seg 0,36 til 1 m ut fra profilen. Gropen var opptil 0,28 meter dyp og fylt med lag 55, et nokså fast, mørkt gråbrunt organisk jordlag som i stor grad besto av delvis oppløste treplanker (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:102).

Den tredje gropen (grop 7) tilknyttet fase 2 var lokalisert rett sør for grop 5 og var også bare delvis eksponert ut fra vestprofilen. Overflateomrisset var nær sirkulært med en diameter på ca. 1,2 m. På toppen av gropen lå en klynge av løse steiner på et tynt lag av delvis oppløst tre med mørk organisk gråbrun jord under. Gropen hadde nesten loddrette vegger ned til en dybde på 0,82 m. Gropen var ellers fylt med lag 63, et mørkt gråbrunt jordlag som inneholdt mye delvis nedbrutt tre og trekull. Bunnen av gropen og de øvre delene av veggene var dekket med et tynt lag av gul aske som inneholdt bein av hel fisk (lag 63A) (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:102).

Tre små stolpehull (nr. 61.1-3) kan ha støttet en mer massiv påle som kan ha vært plassert i grop 8 (se ovenfor). Restene av de to staurene framsto i form av stolpehull (61,2 og 61,3) med delvis bevart tre. Omrisset på disse stolpehullene varierte mellom 0,2-0,3 meter i diameter, og dybden varierte mellom 0,22 og 0,35 m. Fyllet (lag 58, 59, 60) i alle stolpe- og staurhullene besto av fast, brunsvart siltholdig jord med rester av delvis nedbrutt tre (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:102).

4.3.4.1 Funn og tolkning

Det ble gjort funn i kontekstene som tilhører gropene 4 og 7, samt ovn 5. I hovedsak besto funnene av bearbeidet bein og gevir. Grop 7 var mest funnrik, med funn av et knivhåndtak (Ts.11381.73) og en dekorert mulig veskelås (11381.124) av gevir sammen med andre uidentifiserte gjenstander av bearbeidet bein. Et annet knivhåndtak eller endestykke til dreiet

bein (Ts.11381.129) ble funnet i grop 4, samt et hakkeliggende redskap laget av hvalbein (Ts.11381.51). Jerngjenstander ble også funnet, men bortsett fra en jernnagle funnet inne i ovn 5 (Ts.11381.94), dreier det seg om jernfragmenter som ikke lot seg identifisere på grunn av dårlig bevaringsgrad. Grop 7 inneholdt også en sjelden forekomst av keramikk, med svært fine fragmenter av lys tysk (Rhinsk) nær-steingods (Ts.11381.108). I grop 5 ble et annet keramikkskår funnet av svart, grovere gods bestemt til såkalt «baltisk svartgods» (jf. Roslund 2007).

Dessverre tillater ikke funnene en svært nøyaktig kronologisk bestemmelse av fase 2, og heller ikke fra denne foreligger det C14-dateringer. Gjenstander og tilknyttede anlegg beskrevet ovenfor er sikkert daterbart til mellomalderen og mest sannsynlig til seint 1200-tall, eller tidlig på 1300-tallet. Bortsett fra gjenstander ble det funnet en del beinmateriale, som for det meste besto av fiskebein, men i motsetning til situasjonen dokumentert fra fase 1 er det også pattedyrbein i materialet knyttet til fase 2.

Anleggene knyttet til fase 2 var i stor grad ødelagt av aktivitetene til de etterfølgende bosetnings- og aktivitetsfasene. Dette er veldig tydelig i tilfelle i forhold til ovn 5 og lagene knyttet til dette anlegget. Det mulige gulvlaget (lag 57) assosiert med denne ovnen var nesten helt fjernet, og trolig brukt som planeringsmasse i fase 3. Dermed kan det ikke sikkert avgjøres om ovn 5 var del av en bygning eller en frittstående struktur. Ingen spor av husvegg ble funnet i utgravningssjakten. Basert på likheter med andre ovner dokumentert i Skonsvika og Kongshavn virker det som om ovn 5 er en type ovn som ble brukt inne i hus, heller enn å være benyttet i friluft. Hvis dette er tilfellet for ovn 5 må en i så fall forutsette at husstrukturene ble fullstendig ødelagt av senere ombygging eller at materialene ble gjenbrukt i nye konstruksjoner (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:102-103).

Fase 2 synes å initiere overgangen mellom et utendørs (sesongvist?) aktivitetsområde og et bebyggd område som blir hovedprinsippet for romlig organisasjon i neste fase. Gropene 4 og 5 tjente trolig som oppbevaringsgroper for mat eller andre gjenstander. Rester av planker inni grop 4 tyder på at det var dekket av en konstruksjon som har beskyttet innholdet. Sporene av flere lag med tredekke tyder på at gropen fortsatt var i bruk i fase 3. Strukturen ble ikke tatt ut av bruk før konstruksjonene av ovn 1 førte til at overflaten nord for denne gropen ble planert ut (lag 34, se beskrivelse av fase 3 nedenfor). Den grunne gropen (grop 5) kan også ha vært

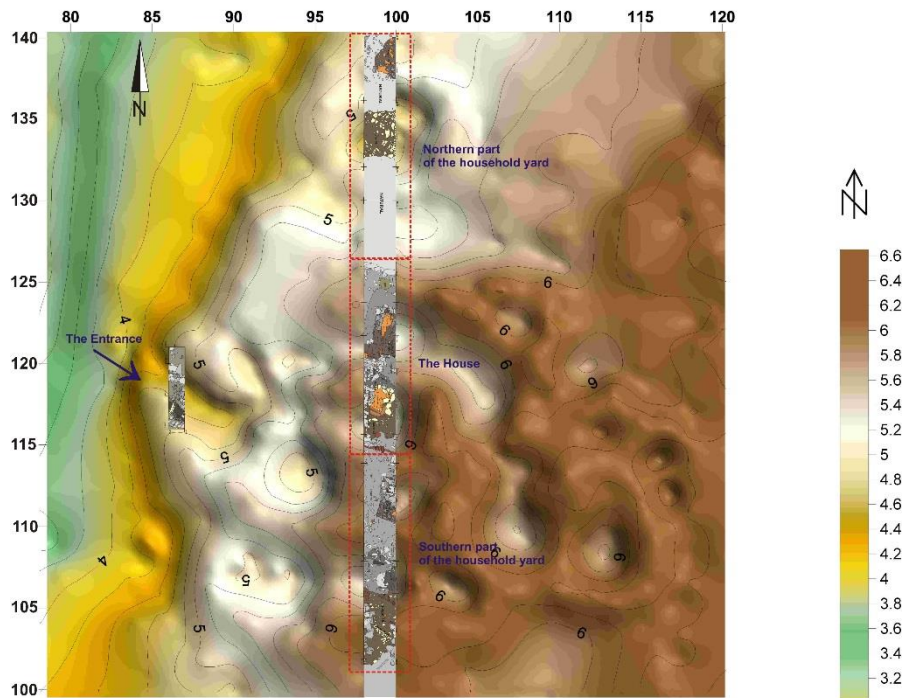
brukt til oppbevaring. Mellom restene av plankene som trolig fungerte som dekke til gropen, ble en rund, flat tregjenstand på ca. 25 cm i diameter observert som kan ha tilhørt en tønne- eller bøtdebunn. Grop 7 tilhører samme stratigrafisk horisont, men har trolig opprinnelig hatt et annet formål. Det tynne askelaget som omfatter hele fiskeskjeletter antyder at røyking av mat kan ha vært den opprinnelige funksjonen. Seinere kan gropen ha tjent en sekundær funksjon som en oppbevaringsgrop, eller rett og slett avfallsgrop (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:102).

4.3.5 Fase 3: hovedbosettingen

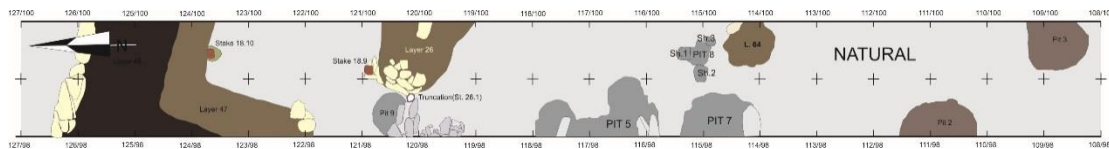
Fase 3 representerer den mest intensive bosetnings- og aktivitetsfasen i Skonsvika, der hele lokaliteten ble tatt i bruk. Den romlige organiseringen av lokaliteten ble fastlagt med et klart skille mellom bebygde områder og intensivt utnyttete utendørs aktivitetsområder innenfor anlegget. Mangeromskomplekset var sannsynligvis omgitt av en ytre mur hovedsakelig laget av stein, som delvis kan ha vært supplert eller avløst av de ytre torvveggene til hus i ytterkanten av komplekset. Husene (eller rommene) ser ut til å ha vært knyttet sammen med dører og korridorer, i samsvar med hovedprinsippet i den romlige organiseringen av et mangeromshus. De mellomliggende utendørs aktivitetsområdene er blant annet representert gjennom mange forskjellige frittliggende anlegg. Det som sannsynligvis er hovedinngangen til mangeromskomplekset er dokumentert mot havet i vest.

Basert på stratigrafisk analyse er det mulig å identifisere endringer i intern organisering og utnyttelse av området i løpet denne fasen, slik det kommer til uttrykk gjennom relativ rekkefølge i oppføringen av dokumenterte anlegg og strukturer. Denne sekvensen av endringer åpner for en ytterligere inndeling av fase 3 i tre underfaser; 3 a, b og c. Den første bygningen som ble bygget i fase 3 (3a) har fått kallenavnet «vinterrommet». Denne strukturen var godt definert på overflaten, hvor torvveggene, inngangen(e) og gulvarealet er klart synlig. Samtidig ble et utendørs aktivitetsområde fastere etablert noen meter sør for huset, noe som ses som en videreutvikling av tendensene observert i fase 2. Tre strukturer er knyttet til fase

3a i dette området: den tidligere nevnte gropen 4 (6), og to nye groper (grop 2 og 3) (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:102-103).

Figur 4.33 Oversikt på topografikart over Skonsvikkomplekset. Strukturer i fase 3.
Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

Figur 4.34 Plantegning som viser anlegg knyttet til fase 3a; anleggelsen av «vinterrommet» og utvidelse av aktivitetsområdet mot sør (grop 2, 3, 4). Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

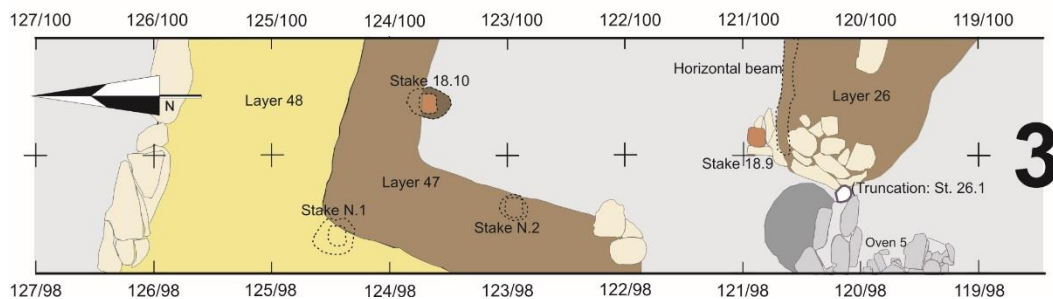
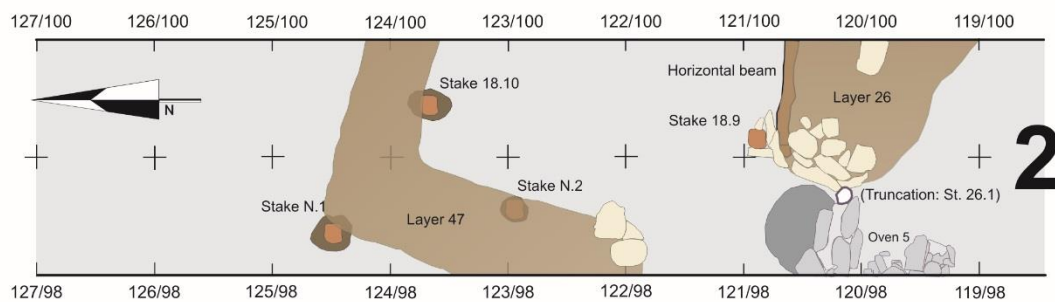
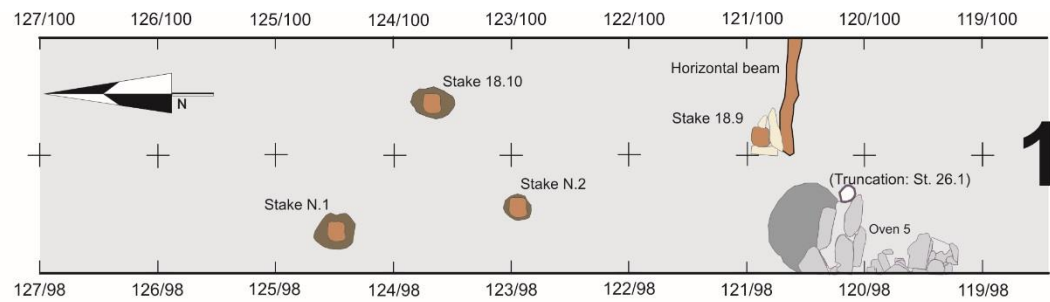
Fase 3b kjennetegnes av et nytt rom ut fra den sørlige veggen av «vinterrommet», noe som kan ha funnet sted umiddelbart etter oppføringen av det første rommet. Det nye rommet var hovedsakelig konstruert av tre med stående plankepanel uten ytre torvvegger, unntatt mot sør. I likhet med «vinterrommet» var dette rommet godt synlig på overflaten, og har en sentral plassering i mangeromskomplekset. Dette rommet ble kalt «sommerrommet» på grunn av den lette konstruksjonen. «Sommerrommet» var imidlertid utstyrt med en oppvarming i form med et overbygget ildsted (ovn 2). Som en konsekvens av denne utvidelsen av boligområdet ble utendørs aktivitetsområde utvidet mot sør. Nye anlegg i dette området ble konstruert i fase 3b, spesielt en stor, frittstående ovn (ovn 1) og en ny røykegrop (grop 1).

Til fase 3c hører kulturlag og anlegg som hovedsakelig er knyttet til fortsatt bruk av beboelsesområdet og i det utendørs aktivitetsområdet. Noen anlegg ble oppført i denne fasen, men for det meste utgjør fasen utvikling av eksisterende anlegg innenfor den etablerte romlige organiseringen. I det utendørs aktivitetsområdet ble ovn 1 utvidet mot sørvest, først med en rektangulær forsenkning fylt med jord og aske (lag 16) som deretter ble omgjort til en steinlagt plattform (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:103).

4.3.6 «Vinterrommet»

Det torvbygde «vinterrommet» var et av de to rommene som delvis ble avdekket av utgravningssjakten. Rester av de nordlige og vestlige torvveggene (dokumentert som lag 47) og den sørlige torvveggen (lag 26), kombinert med overflateomrisset antyder at rommet har vært kvadratisk med et indre gulvareal på 3x3 m. Det er interessant å merke seg at en nordøst-sørvest orientering av rommet er gjenspeilet i alle større strukturer som er dokumentert i denne fasen. Inngangen til rommet ligger i det sørvestlige hjørnet av rommet hvor den er tilknyttet en øst-vest orientert korridor.

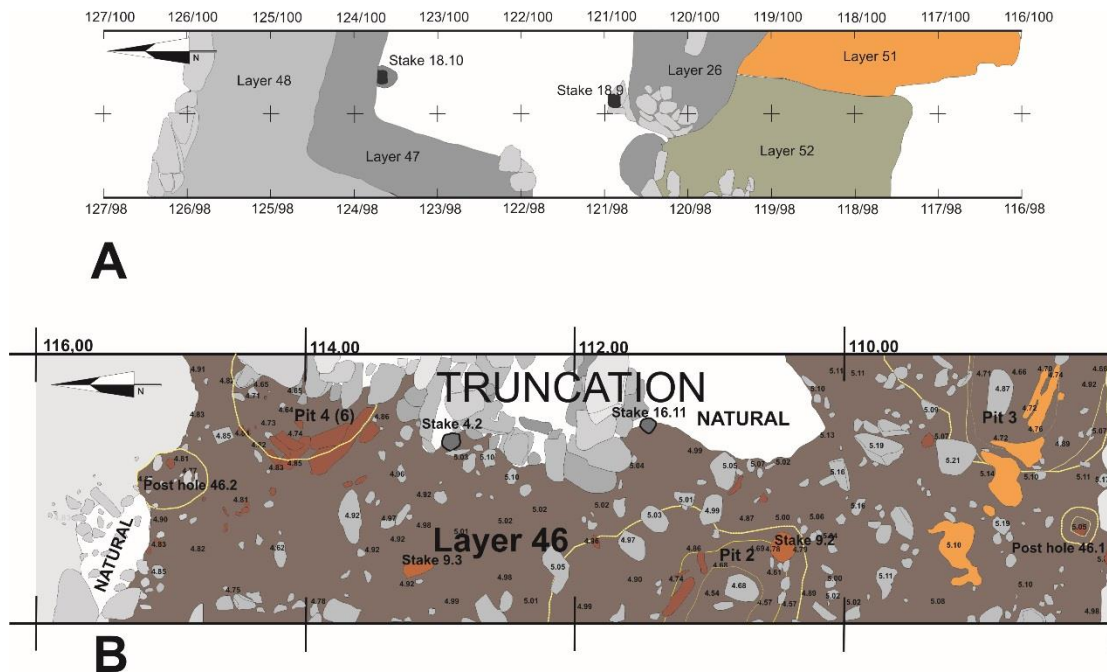
Sekvensen til anleggene i «vinterrommet» kan beskrives ganske godt (fig.4.35). Først ble jordgravde stolper reist for å danne hovedkomponentene i det indre reisverket til huset. Fire stolpehull, nr 18.9, 18.10, N1 og N2 er dokumentert i de avdekkede delene av rommet. En intern horisontal planke langs den sørlige veggen ble anlagt i tilknytning til stolpehull 18.9. Torvvegger ble bygget rundt dette rammeverket. Restene av den sørlige veggen, dokumentert som lag 26 består av veldig fast, mørkbrun organisk jord, som i den østlige sjaktprofilen er ca. 1,6 m bred og ca. 0,45 m høy. Den vestlige enden av denne torvveggen består av en oppmurt steinkonstruksjon. Restene av de nordlige og vestlige torvveggene, dokumentert som lag 47, besto også av fast, mørk gråbrun organisk jord, men ispedd mange små, flate steiner. Bredden av nordveggen slik den østlige sjaktprofilen er ca 1.80 m, mens høyden er ca. 0,45 m (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:104-105).

Figur 4.35 Skonsvika, «vinterrommets» konstruksjonsstadier (fase 3a). 1=trerester tolket som konstruksjonselementer tilknyttet torvveggen, 2=Torvveggene og 3=Den ytre, massive torvveggen tilknyttet «vinterrommets» nordvegg. Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

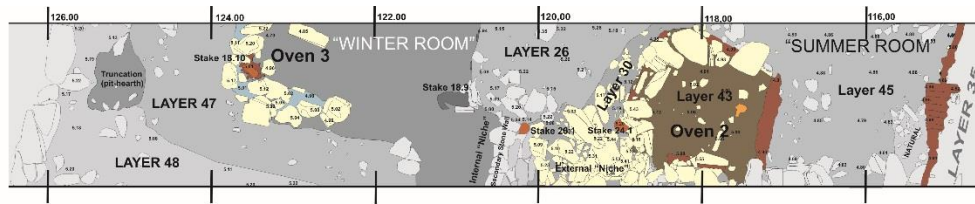
Den nordlige torvveggen (lag 47) var avgrenset mot nord av en godt bevart steinmur. Muren var enkel, hovedsakelig bestående av avlange, store steiner stablet oppå hverandre uten spor etter bruk av bindemiddel. Når den indre husveggen var steinmuren ganske smal, bare 0,3-0,4 m bred, men sto fortsatt mer enn 0,6 m høy. Mellomrommet mellom steinmuren og den indre nordre torvveggen av bygningen var fylt med finkornet sand (lag 48). Den øvre delen av steinmuren var sannsynligvis konstruert av store, flate steiner som kollapset relativt raskt etter at huset forfalt. Lag 53 utgjorde et sjikt dominert av løs stein på toppen av vegglagene (lag 47 og 48), som tolkes som restene etter den øvre delen av steinmuren. Steinmuren utgjorde trolig

en del av en større mur som omfavnet hele komplekset. Den kan fortsatt kan spores i lengre strekk på overflaten og markerer ytterkanten til overflateomrisset av komplekset. Dette bekreftes også ved at rester av muren også ble avdekket i den sørlige enden av sjakten (se nedenfor) og (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:105-106).

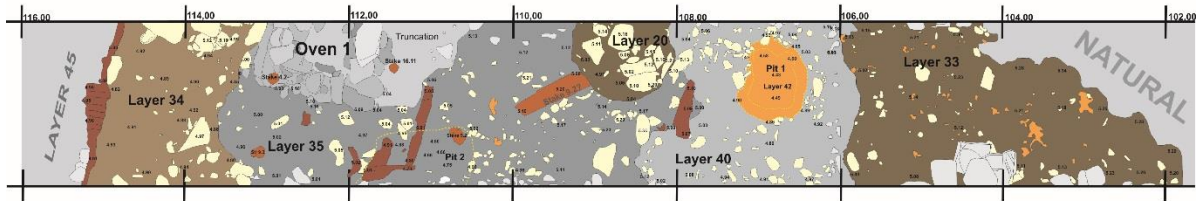

Figur 4.36 Strukturer og lag tilknyttet overgangen til fase 3b. A=påfyllingslag knyttet til planering for «sommerrommet», B=Den tidligste store møddingakkumulasjonen (lag 46) relatert til aktivitetene sør for husområdet (nær ovn 1). Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

En stor, rektangulær ovn var plassert i det nordvestlige hjørnet av rommet (ovn 3). Ovnene har konstruksjonstrekk som minner om tidligere beskrevne ovn 5, og har en åpen front vendt mot rommet. De tre ovnsveggene var konstruert av relativt stor stein, og de to best bevarte var bygd opp mot torvveggene i hjørnet og stolpehullet (nr. 18.10). Den frittstående sørøstlige ovnsveggen var dårlig bevart. Lik andre ovner i Skonsvika er mellomrommet mellom steinene i ovnsveggene fylt med skjellsand og strandgrus. Dette hadde sannsynligvis til hensikt å hemme varmeoverføring til husveggene eller andre konstruksjoner i tilknytning til ovnene. Den ytre størrelsen på ovnen var 0,98 m x 1,14 m, mens det indre av ovnen målte 0,62 m x 0,69 m. Det var ingen indre stein- eller hellelegning i bunnen av ovnen, som besto av et askelag som hviler på naturlig undergrunn (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:106).

A

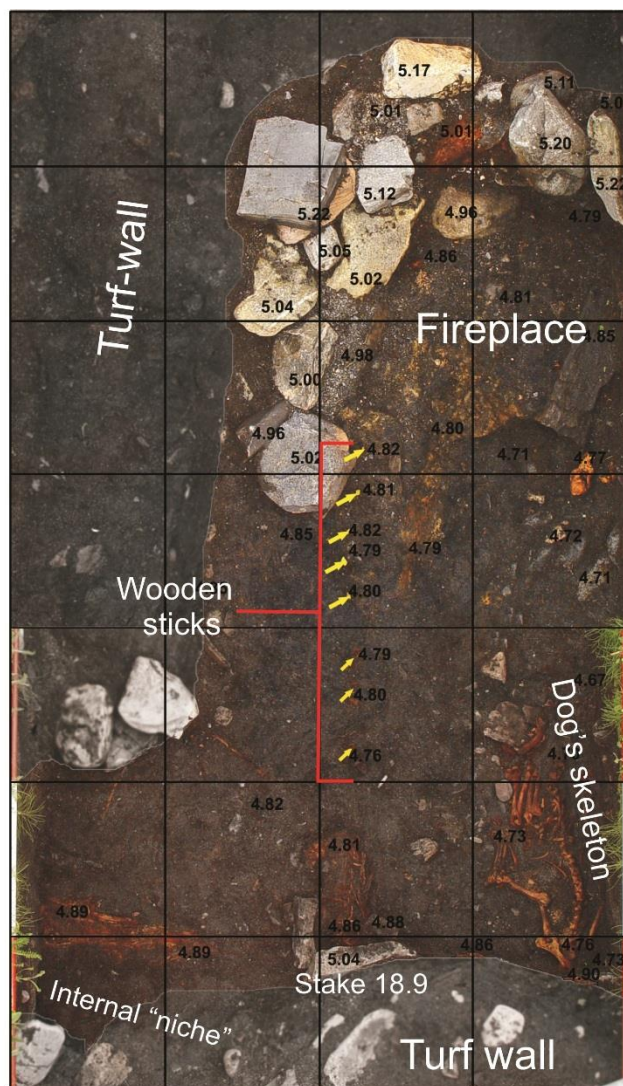

B

Figur 4.37 Fase 3b, reorganisering av området. A: husene (126-116N) «vinter- og sommerrommene» med hjørneildsteder og aktivitetsområdene sør for husene med nye møddinglag 34, 35 (116-102 N) og aske, beinlagt 33. Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

Lag 18 var kulturlaget i rommet. Laget kunne deles inn i fire underenheter (lag 18a, 18b, 18c og 18d). Lag 18a var et veldefinert og kompakt aske- og trekulllag, mest kompakt inne i ovnen og tynnere spredt utover gulvområdet. På gulvflaten konsentrerte laget seg ved siden av frittstående rekke av spor etter småstaur arrangert som en fortsettelse av den nordvestlige ovnsveggen. Lag 18b dekket det sentrale rommet, som må anses å representere bolig- og aktivitetsområdet i rommet. Dessverre er det begrenset hva som er avdekket av denne flaten i utgravningsjakten. Lag 18b ligger sør for ovnen og øst for sporene etter småstaur arrangert som en fortsettelse av den nordvestlige ovnsveggen. Laget bestod av en blanding av løs, fin jord iblandet mange flekker av oppløst trekull. På toppen av lag 18b, i hjørnet mellom den østlige profilen og den sørlige torvveggen (lag 26) ble skjelettet av en stor hund funnet. Skjelettet var nesten komplett, og de resterende delene befinner seg trolig fortsatt under den østlige profilen. Knoklene tyder på at det var en stor jakt- eller gjeterhund som ikke var fullstendig utvokst. Skjelettet var meget godt bevart, mellom beina i bekkenområdet ble det funnet mineralisert avføring (koprolitt, Ts.11381.111). Deler av delvis fordøyd små bein funnet i mageregionen representerer sannsynligvis hundens siste måltid. En liten del av den vestlige delen av gulvet, lokalisert mellom den vestlige torvveggen og sporene etter småstaur arrangert som en fortsettelse av den nordvestlige ovnsveggen ble dokumentert som lag 18c. Denne delen av gulvlaget kompakt og inneholdt hovedsakelig oppløst trekull, aske og jord. Det virker sannsynlig at aske fra ovnen med hensikt har vært deponert her.

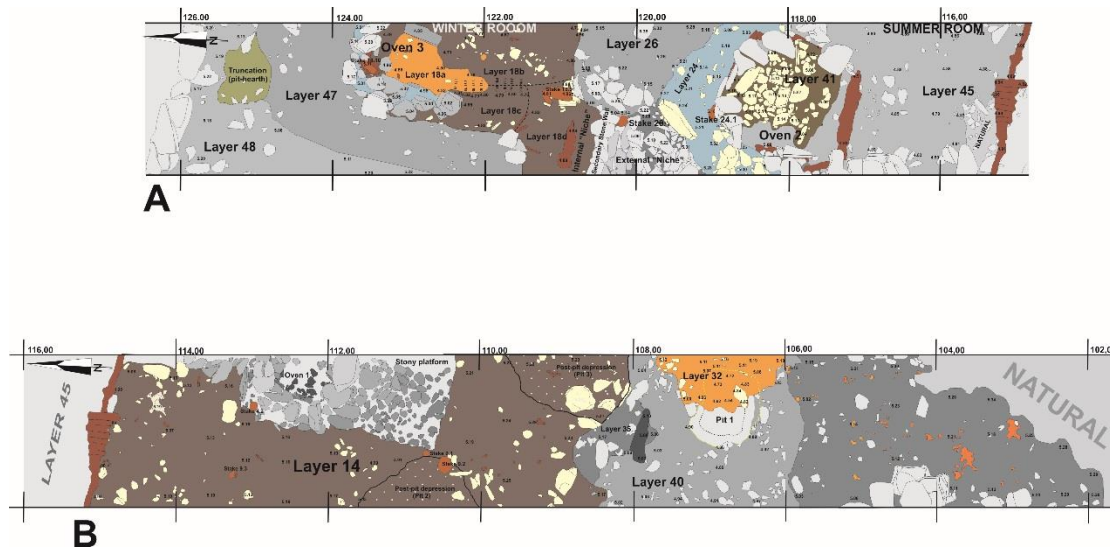
Den resterende delen av gulvlaget, dokumentert som lag 18d befant seg ved det sørvestlige inngangspartiet av rommet og i den delen av den tilstøtende øst-vest orienterte korridoren som er avdekket av utgravingssjakten. Dette laget var også ganske fast og besto av oppløst tre, jord og fiskebein. På toppen av den østre delen av laget ble et fragment av stolpen tilhørende stolpehull 18.9 funnet in situ mellom kantsteinene til stolpehullet og den sørlige kanten av raden med småstur. Dette stolpehullet utgjorde det sørvestlige hjørnet av rommet (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:107).

Figur 4.38 «Vinterrommet» med hundeskjelett og ovn 3. Foto: Przemysław Urbańczyk, ortofoto/tolkninger: Kasia Skrzyńska-Jankowska

Skilleveggen representert med de små staurene (Nr. 18.1 til 18.8) som en forlengelse av den vestlige sideveggen av ovn 3. Diameteren på staurene varierte mellom 2 til 5 cm, og den avstanden mellom dem varierte mellom 0,11 og 0,22 m. Avstanden mellom den sørligste stauren og stolpehull 18.9 målte 0,54 m. Staurene er sannsynligvis rester av en lett skillevegg

mellom vinterrommet og den øst-vest orienterte korridoren i tilknytning til inngangen. Åpningen mellom stolpehull (nr. 18.9) og den sørligste stauren identifiserer døren til korridoren (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:107).

Figur 4.39 Siste del av fase 4b. lag 18 i «vinterrommet» og nytt lag i ovn 2 i «sommerrommet» (lag 24). I aktivitetområdet sør for dette; et nytt møddinglag (lag 14) og askelagg tilknyttet grop 1 (lag 32). Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska.

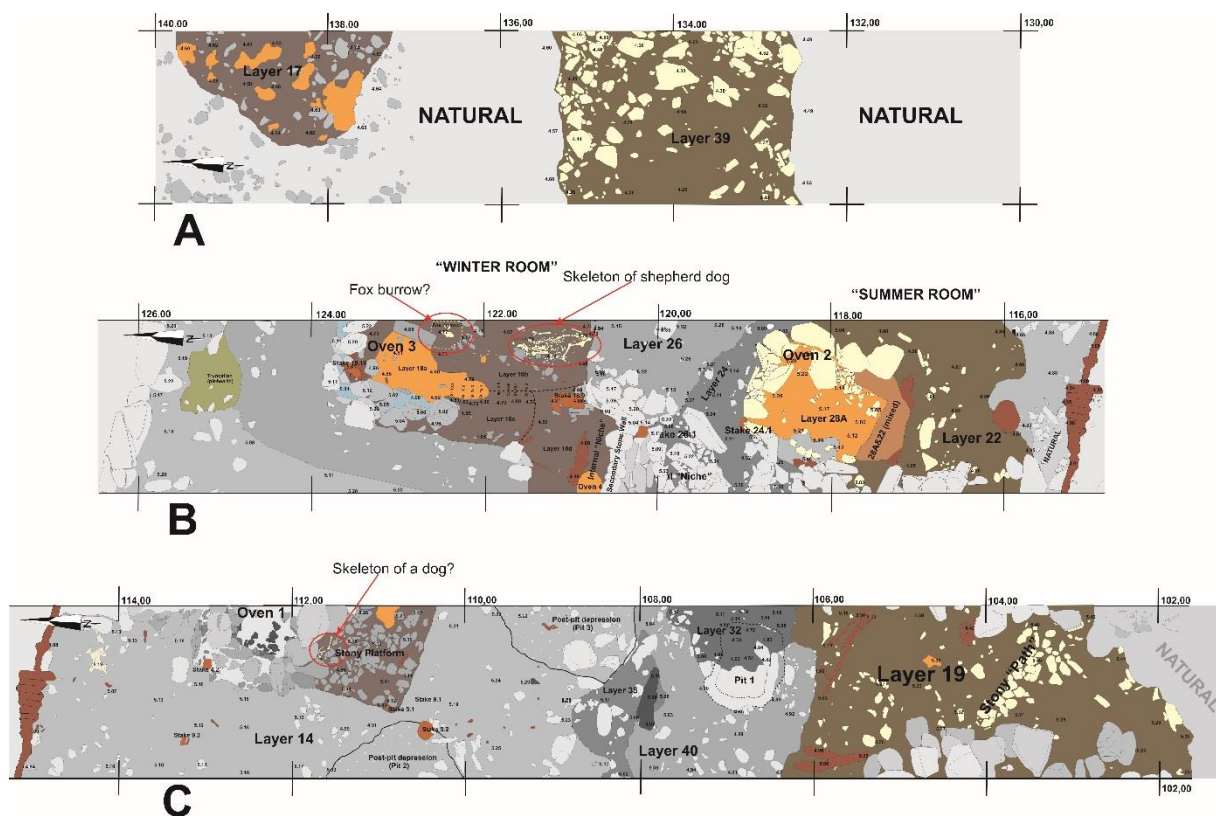
De stolpehullene som har rommet de største stolpene, som nr. 18.9 og 18.10 var trolig bærestolper til takkonstruksjonen av huset. Imidlertid finnes anlegg fra lag 7 som antyder at flate oppstablete steiner også kan ha fungert som en støtte for taket. Lag 7 dekket både «vinter» og «sommer» rommet, og tolkes som restene av taket og den øvre torvveggen som har falt inn i rommene. Laget var veldig kompakt i fordypningene som markerer de to rommene, mindre kompakt på toppen av veggene. Det bestod av sand/silt, som i området ved vinterrommet var iblandet med tre-fragmenter, for det meste bruddstykker av bjelker og planker. I laget ble det også dokumentert en konstruksjon av store flate steiner som opprinnelig har vært stablet oppå hverandre. Dette kan ha vært en frittstående støtte til taket av bygningen, som en slags søyle (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:108).

Vest for inngangen til vinterrommet, på sørsiden av korridoren ble et nytt ildstedsanlegg dokumentert. Dette ble bygget på slutten av fase 3 (fase 3 c), registrert som ovn 4 (se fig.4.32). Dette var et ildsted gravd ned i lag 18d og delvis synlig i utgravningssjakten som et ovalt ildsted. Ildstedet var 0,58 m langt og 0,21 m dypt. Det var konstruert med en helle i bunnen og en lav rad av små kantstilte heller i de nedre delene av ildstedsgropens sider. Lag 25 dekket det indre av ildstedet og besto av aske, oppløst trekull og veldig organisk jord.

Toppen av dette laget var dekket av stein som stammer fra steinmuren på sørsiden av korridoren. Det er vanskelig å tolke funksjon til dette ildstedet i forhold til vinterrommet. En mulighet er at det gav lys og varme til korridoren utenfor rommet (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:108).

4.3.7 «Sommerrommet»

Forut for anleggelsen av en ny bygning knyttet til sørveggen av «vinterrommet» ble det utført en planering. Først ble det gravd ut en rektangulær plattform i naturlig undergrunn der ovnen i huset ble plassert. Rund denne plattformen ble det tilført flere lag med organisk jord. Lag 54, 51 og 52 er alle produkt av en slike utplanering som ødela eventuelle spor etter et utendørs aktivitetsområde her. Minst ett av disse lagene (lag 51), inneholdt trefragmenter og aske, som antyder at noe av laget inneholder rester av ødelagte ildsted eller ovner (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:108).

Figur 4.40 Fase 3c, videre omorganisering av hus og aktivitetsområde. A: N130-140 Rektangulær struktur (hus?) og kulturlag nord for kompleksets ytre avgrensning. B: inngangen til «vinterrommet» er blokkert av et gropildsted (ovn 4), og nye aktivitetslag i «sommerrommet» (lag 22 og 28) er synlig. C: helt i sør vitner lag 19 om ytterligere utvidelser av aktivitetsområdet. Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska.

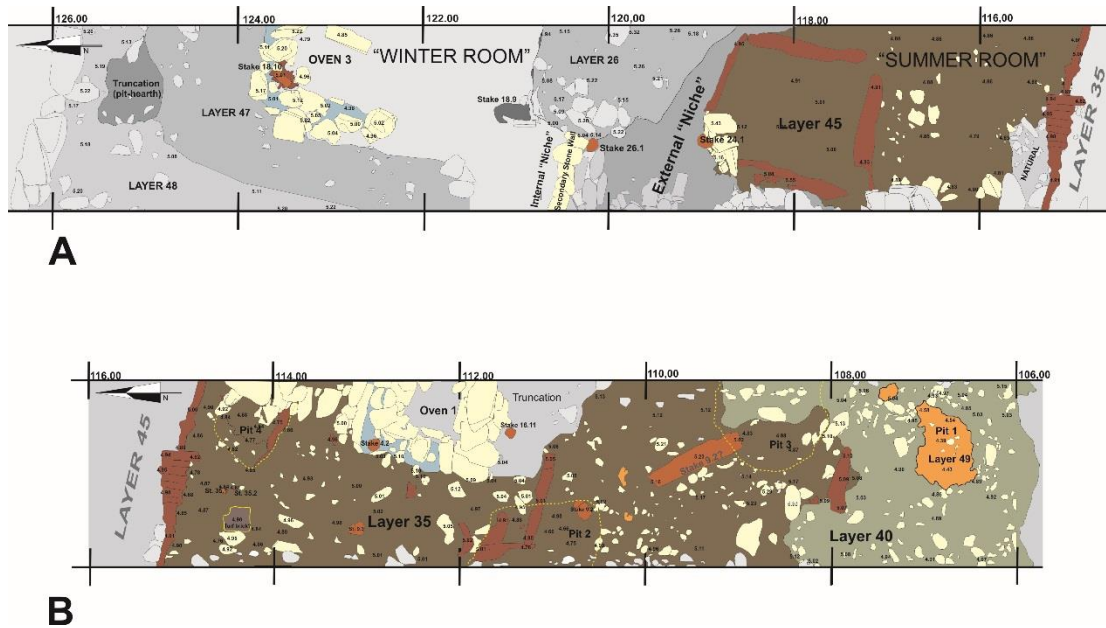
På den planerte bakken ble veggene for sommerrommet reist. Bortsett fra den felles torvveggen (lag 26) som utgjør den nordre veggen i rommet, var bare restene av den sørlige

treveggen avdekket i utgravningssjakten. Denne veggen kollapset innover på grunn av trykket fra en mødding som var akkumulert på utsiden (se beskrivelse av ovn 1 nedenfor). Veggen besto av vertikale planker festet i bunnen til en solid horisontal bjelke i bakken, som har fungert som en syllstokk. Innenfor utgravningssjakten ble ni planker på en bredde mellom 7 og 16 cm dokumentert som en del av lag 10. Veggen var en lett konstruksjon vendt mot det åpne aktivitetsområdet. Oppbyggingen av møddingen kan ha skjedd så raskt at den fungerte som ytre isolasjon. Veggen var sannsynligvis knyttet til en takbærende stolpe representert med et solid stolpehull, nr. 46.2. Dette var 0,34 m i diameter og 0,16 m dypt. Det var plassert like ved utsiden av veggen. Den nordvestlige delen av rommet var delvis avdekket av utgravningssjakten, men uten tilsvarende spor av en trevegg. Restene av oppmurt stein kan være tegn på en mer solid bygget stein- og torvvegg. Imidlertid fins konsentrasjoner av delvis nedbrutt tre dokumentert i lag 10 i den vestlige delen av rommet mellom ovnen og den sørlige treveggen. Selv om dette kan representere bjelker og planker fra taket og den øvre del av den sørlige veggen, kan det ikke utelukkes at noen av dem kan ha vært del av en vestlig trevegg (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:108).

Hele gulvarealet i sommerrommet var dekket av et siste planeringslag lag 45 (29) som utgjør det opprinnelige gulvlaget i rommet (fig.4.39). Utstrekningen av laget markerer også omrisset av gulvet, som er anslått til å være 3,8 x 3,8 m. Det bestod av løs skifersand spredt i et ganske tynt lag. Utbredelsen av laget, en åpning i den vestlige steinkonsentrasjonen og samsvar med overflatetopografien, indikerer en inngang i det sørvestlige hjørnet av rommet. En treramme til ovnen i det nordvestlige hjørnet av rommet (ovn 2), og på toppen av den tidligere beskrevet plattformen, tilhørte også dette laget. Den romlige organiseringen av «sommerrommet» gjenspeiler vinterrommets organisering. Både orienteringen av rommene og plasseringen av ovn og inngang er like. Sommerrommet er noe større enn det andre rommet (ca. 14 m²) og ovn 2 er mer utførlig konstruert enn ovn 3, men er ellers i prinsippet ganske lik (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:109).

Trestokkene som rammet inn ovn 2 var satt slik at de helte skrått innover mot ildstedet i lag 29, og var støttet av en stolpe (stolpehull 24.1) i det nordlige hjørnet. Trestokkene utgjorde en rektangulær ramme med innvendig størrelse på ca. 1,5 x 1,2 m, orientert nordøst-sørvest. Inne i trerammen fantes en indre hesteskoformet ramme bygd av store, vertikalt stående steiner med åpning i sørvest. Innsiden av ovnen var dekket av et tynt lag av jord (lag 43), senere

dekket av to lag steinpakninger (lag 41 og 36). Steinpakningene manglet i den sørvestlige åpningen til ildstedet. Rundt utsiden av ildstedet lå en steinlegning tilsvarende det som ble observert for ovn 1.

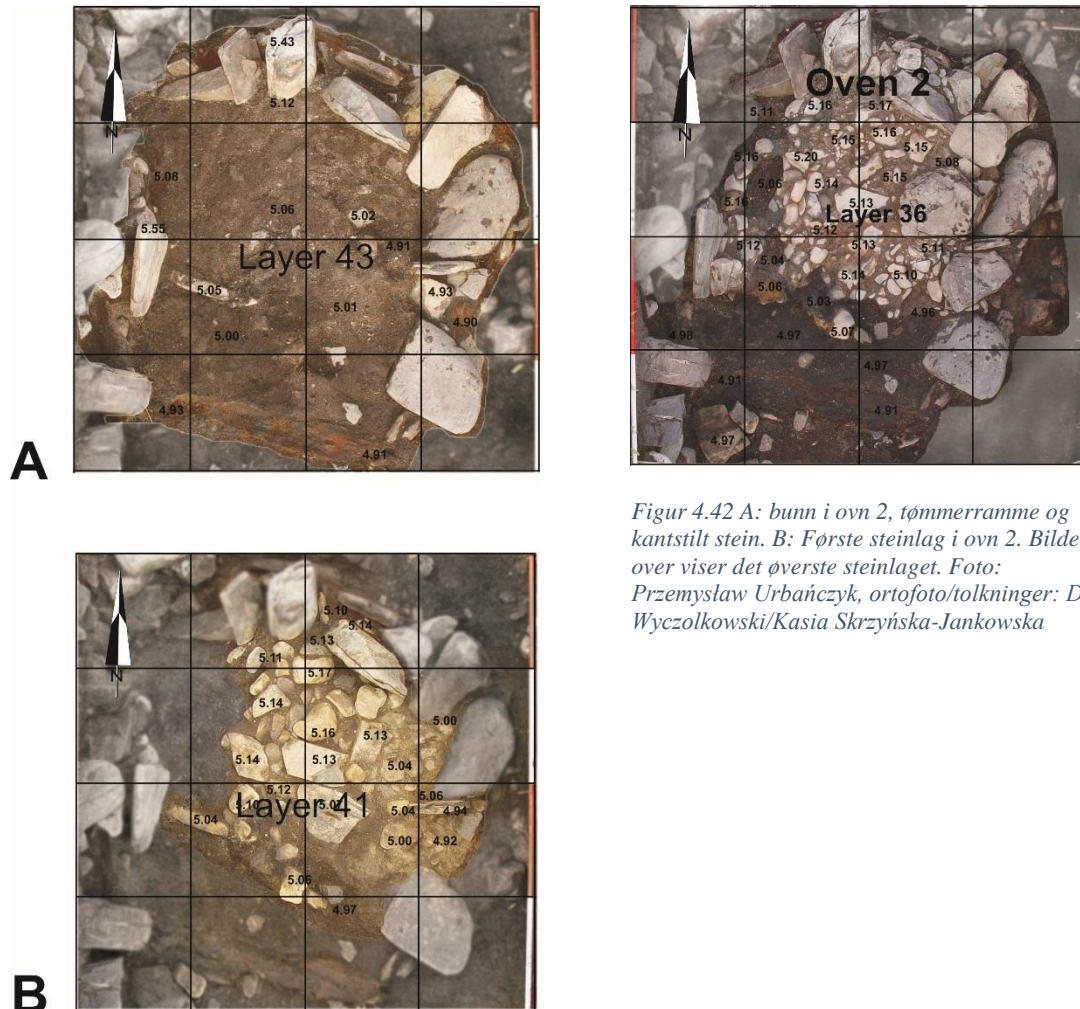

Figur 4.41 A: Bunnen av «sommerrommet» og ildstedrammen av tømmer. B: Aktivitetsområdet nær ovn 1 med møddinglagene 35 og 40. Tegning Kasia Skrzyńska-Jankowska

Ovnssteinene er lite ildpåvirket og kan indikere at ovnen var lite brukt. Denne tolkningen trekkes imidlertid i tvil ved at det i bunnen av ovnen var et aske- og trekullag som må ha blitt dannet over en viss tid (lag 28). Dette laget ble også en viktig del av et nytt gulvlag (lag 45/29). Et senere gulvlag, lag 22, bestod av kompakt finkornet sand blandet med delvis oppløste fragmenter av treplanker, trekull og bein (hovedsakelig fiskebein). Tykkelsen på laget varierte fra 10 cm like utenfor munningen av ovnen (lag 22b), til dypere ansamlinger som fylte forsenkninger i den sørlige delen av rommet (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:110).

Området bak ovnen, som utgjør det nordvestlige hjørnet av rommet var fylt med lag 24, som hovedsakelig besto av skjellsand og ble tolket som en varmeisolerende pakning mellom ovn og husvegg. Denne pakningen omfattet også steinmassene registrert som lag 30. Toppen av den vestlige delen av lag 24 inneholdt også en rekke steiner som kan stamme fra den øvre delen av steinmuren ved siden av. Denne steinmuren er trolig en integrert del av den sørlige veggen i den øst-vest orienterte korridoren som leder til vinterrommet. Den østlige enden av denne veggen ble støttet av en stolpe representert ved stolpehull nr. 26.1, der også enden av

den sørvestlige torvveggen i vinterrommet (lag 26) befinner seg. Steinveggen besto av fire lag og var ca. 0,4 m høy. Den delen av muren som kunne dokumenteres i sjakten var ca. 0,8 m lang. Den var bygget med store steiner av likartet form. Denne steinmuren kan ha vært forbundet med en av veggene i korridoren lik det som er observert i andre mangeromstufter, for eksempel i Løkvik (se kap.4.4) (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:111).

Figur 4.42 A: bunn i ovn 2, tømmeramme og kantstilt stein. B: Første steinlag i ovn 2. Bildet over viser det øverste steinlaget. Foto: Przemysław Urbańczyk, ortofoto/tolkninger: D. Wyczolkowski/Kasia Skrzyńska-Jankowska

4.3.7.1 Husområdet: funn og tolkning

I vinterrommet ble de fleste gjenstander funnet i vegglaget (lag 47). Funnene inkluderer såkalt bronseblikk (Ts.11381.103, 126), en mulig ornert veskelås av kobberlegering (Ts.11381.125, et endestykke av dreiet bein, som kan ha vært brukt som en spillebrikke (Ts.11381.123) og en bearbeidet hvalbeingjenstand av uviss funksjon (Ts.11381.122). Lag 48 inneholdt bare noen fragmenter bronseblikk. I tillegg til korroderte jernfragmenter og båtnagler, inneholdt gulvlaget i vinterrommet (lag 18) tallrike funn av bearbeidet bein. Lignende funnsammensetning ble også registrert i noen av kulturlagene knyttet til det åpne

aktivitetsområdet (lag 14 og 33). En halv søkkestein ble også funnet i gulvlaget i vinterrommet (Ts.11381.42).

Funnene fra sommerrommet var mer varierte og tallrike. Et mulig knivskaft (men uten spor av jernblad) og et keramikkfragment av baltisk svartgods (Ts.11381.70) ble funnet i et av planeringslagene (lag 54). Keramikkfragmentet kan ikke dateres nærmere enn til perioden 1000-1300-tallet. Lag 51 inneholdt et knivblad av jern (Ts.11381.75) og et ildstål (Ts.11381.74). I området nær ovn 2 ble det funnet et bakstehellefragment (Ts. 11381.50). I det opprinnelige gulvlaget (lag 45/29) ble et steinsøkke (Ts. 11381.43) og et mulig fragment av et sammensatt beinkam (Ts.11381.68) funnet. Bortsett fra båtnagler og uidentifiserte jernfragment ble det funnet en bronsenål (Ts.11381.97), bakstehellefragment (Ts.11381.47) og søkkestein (Ts.11381.41) i lag 22. En stor tilhugget helle med ujevn, rund form og hull i midten ble funnet i lag 10, men har sammenheng med sommerhuset. Denne steinen ligner en kvernstein, men er laget av mørk grå, lokal leirskifer eller fyllitt, og ikke av granatglimmerskifer som innehar kvalitetene som kreves for at den skal kunne brukes til å male korn (Baug 2015:3) (Ts.11381.131, se fig. 4.45). Det er usikkert hva gjenstanden har vært brukt til, og det kan selvfølgelig ikke utelukkes at den er et resultat av et lokalt forsøk på å produsere en kvernstein, men som ble oppgitt på et tidlig stadium nettopp fordi man innså materialets utilstrekkelighet i forhold til tiltenkt formål.

Funnene fra husområdet gir dårlig grunnlag for presis datering, men alle er av mellomalderkarakter. Det er en betydelig forskjell i funnene fra de to utgravde rommene. Sommerrommet ga funn som sannsynligvis er knyttet til et beboelsesrom, mens funn fra det andre rommet indikerer at det tjente en spesialfunksjon. Den mer utførlig konstruerte ovnen i sommerrommet kan også sees som en indikasjon på en slik differensiering av funksjoner knyttet til rommene. Overflatetopografi sannsynliggjør at vinterrommet, i tillegg til inngangen knyttet til korridoren i det sørvestlige hjørnet, hadde en inngang i sørøst. Den generelle organiseringen til det rommet tyder på at det har fungert som et gangparti som tilbød passasje til rom og områder som ligger lenger øst eller vest. Et slikt rom kan ha tjent spesielle formål, men kan neppe fungert som alminnelig boligrom (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:112).

4.3.8 Utvikling og organisering av et utendørs aktivitetsområde

Under fase 3 ble det åpne området sør for huset intensivt brukt, og gikk gjennom flere endringer. Enkelte anlegg som hørte til den forrige fasen fortsatte å bli brukt, men de mer fremtredende anleggene i området ble konstruert i denne fasen. Det er også tegn på ombygging og utvidelse av eksisterende anlegg, slik tilfellet var med den store, tilsynelatende frittstående ovnen (ovn 1). Alt dette bidrar til et inntrykk av en svært dynamisk og intensiv bruk av det åpne aktivitetsområdet som utgravningssjakten bare avdekket en liten del av.

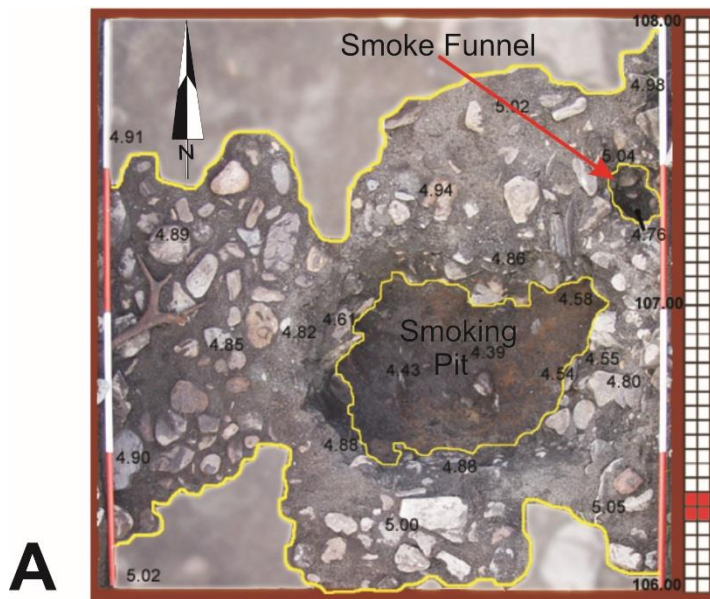
4.3.9 Lagrings- og røykegroper

Som i forrige fase er groper godt representert i fase 3. Grop 4 er allerede beskrevet i forbindelse med den forrige fasen, men ble antakelig brukt sekundært som en slags lagringsgrop som hadde et dekke av planker. To andre groper, grop 2 og 3, ble anlagt i løpet av første del av fasen (fase 3a), mens en fjerde grop (grop 1), kom i bruk senere (fase 3b).

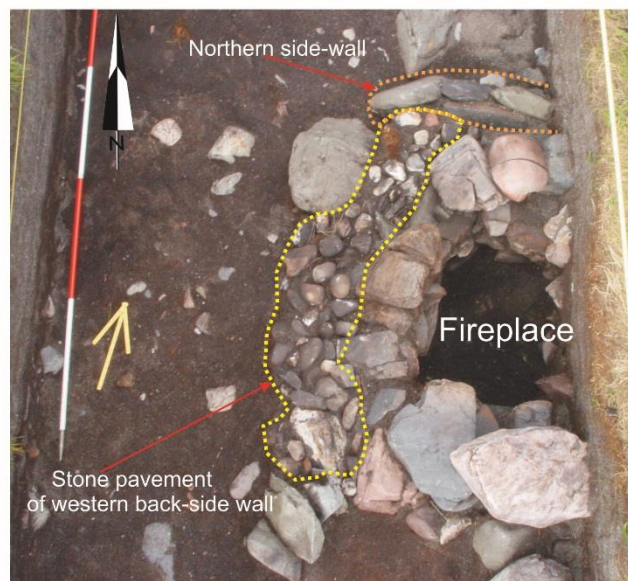
Grop 2 var delvis avdekket ved den vestlige profilen (mellom 110,50 og 112 N). Gropen hadde sannsynligvis en tilnærmet oval form i overflaten, og målte 1,4 m i nord-sør retning, og strekker seg 0,65 meter ut fra profilen. Gropen var 0,92 meter dyp, med tilnærmet vinkelrette vegger. En stor steinhelle, delvis synlig i den vestlige profilen utgjorde vestveggen av gropen. Et fyllskifte på sørøstsiden av gropen viste seg å være et stolpehull (nr. 9.2). Den øvre delen av stolpen ble funnet liggende på stedet, på toppen av et møddinglag (lag 35). Stolpen som var bevart var 1,15 m lang, og funksjonen til stolpen er ukjent (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:112).

Inne i grop 2 ble det dokumentert to nivåer av delvis nedbrutte treplanker som skrånet ned langs veggene i gropen. Det første nivået korresponderte med den tiden da møddingen i området ble dannet (lag 46, se nedenfor). I løpet av den tiden beholdt gropen sin opprinnelige, ovale form. Det øvre nivået av planker er knyttet til den neste møddingen som ble akkumulert i området (lag 35), og gropen ble ombygd til en rektangulær grop. Plasseringen av plankene tyder på at de opprinnelig fungerte som en slags dekke på toppen av gropen. På grunn av at gropen har vært tildekket, og mangelen på spor av brenning eller andre tegn til spesialfunksjoner er det rimelig å tolke gropen som en lagringsgrop. Når gropen gikk ut av bruk, ble den fylt av møddinglagene 14 og 12 (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:112).

Grop 3 lå ved den østlige profilen mellom 108,4 og 109,25 N, og var bare delvis synlig i utgravningssjakten. Omrisset var tilnærmet ovalt, 1,06 m lang i nord-sør retning, og 1,20 m dyp. Flere lag fylt gropen. Det øverste besto av store steiner og grusholdig jord, registrert som lag 20. Under dette laget fulgte møddinglagene 35 og 46, mens det opprinnelige gropfyllet lå under lag 46. Dette besto av minst fem tynne sjikt med «fete» askelinser mellom mørkebrune lag av fiskebein og fiskeskjell. Dette indikerer at gropen mest sannsynlig var en intensivt brukt røykegrop.

A

B

Figur 4.43 A: Fase 3b: Grop 1 gravd inn i naturlig undergrunn; askelag inni gropen, og deler av en kanal (røykkanal?). B: B: Ovn 1 og møddinglag 12, med noen av de tilknyttede strukturene til ovn 1 marker. Foto: Przemysław Urbańczyk, ortofoto/tolkninger: D. Wyczolkowski/Kasia Skrzyńska-Jankowska

En røykegrop ble også tatt i bruk i den sørlige delen av grøften (grop 1). I dette området mellom 105 Ø og 109 N ligger en naturlig forsenkning i bakken. Denne forsenkningen var også synlig på overflaten og feiltolket som et rom under dokumentasjonen av mangeromstuften i 2001. Grop 1 lå i bunnen av denne forsenkningen mellom 106,5-107,5 N, og var dekket av et 5-8 cm tykt lag av homogen, ganske kompakt skifersand (lag 40). Gropen var gravd ned i naturlig undergrunn ca. 0,63 m dyp. Omrisset av toppen av gropen var nær ovalt, 1,32 m x 0,87 m orientert øst-vest, mens veggene var nesten loddrette og bunnen flat. I den nordøstre delen av gropen ble åpningen til en kanal dokumentert. Denne var gravd ned som en tunnel i naturlig undergrunn og fylt av et lag med aske som ble akkumulert i løpet av brukstiden. Denne tunnelen har trolig vært en røykekanal. Utløpet av denne kanalen lå nordøst for grop 1, og hadde en diameter på 0,2 til 0,26 m (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:112-113).

Opprinnelig var grop 1 fylt av to lag med rødlig silt (lag 49 og 42). Lagene dekket bunnen av gropen og den nedre delen av røykekanalen. Lagene hadde fettaktig konsistens og inneholdt små trekullfragmenter. Lagene var delt av en steinkonsentrasjon i den østlige delen av gropen. Kulturlag knyttet til bruk av gropen ble også akkumulert på utsiden. Sør for gropen ble et tynt, men distinkt lag silt, med flekker av gul aske og fullstendig oppløst organisk materiale dokumentert. Dette laget, lag 33, dekket den sørlige delen av utgravningssjaket fra nordsiden av forsenkningen i tilknytning til grop 1, til området mellom 102 og 104 N (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:113).

Den siste laget direkte knyttet til bruk av gropen, lag 32, dekket toppen av den østlige delen av gropen og strakte seg i østlig retning, med de tykkeste ansamlingene (ca. 9 cm) rundt utløpet av røykekanalen. Lag 32 besto av meget kompakt lys, gul/oransje askeholdig jord med mange fragmenter og konsentrasjoner av oppløst trekull. Lag 32 og røykegropen var dekket av lag 23 som besto av mørk, finkornet sand iblandet svært nedbrutt organisk materiale og askeflekker som opprinnelig stammer fra røykegropen. Laget fylte opp den øvre delen av grop 3 i opptil 0,35 m tykkelse, og strakte seg sørover til mellom 104 til 102,60 N. Den gjennomsnittlige tykkelsen her var ca. 0,15 m (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:113).

Den siste omfattende kulturlaget i den sørlige delen av utgravningssjakten var lag 19. Den ble funnet i området fra sørhelningen av grop 1 til den sørlige grensen for hele mangeromslokaliteten, ca. 102-103 N. Laget besto av mørk, fin sand/silt med nedbrutt organisk materiale, flekker av aske og mye nedbrutt tre. En rekke med delvis oppløste trebjelker skrånet ned i forsenkningen representerte den nordlige enden av lagets utstrekning. Dette kan være knyttet til en steinkonsentrasjonen på en rekke flate steiner dokumentert på toppen av lag 19 (103-104, lag 15). Det er svært sannsynlig at disse steinene og trebjelker har sammenheng med den ytre avgrensingen av mangeromslokaliteten mot sør. I profilene på begge sider av sjakten er restene av en steinmur synlige, og som ser ut til å være mer solid bygget både øst og vest for utgravningssjakten. Bjelkene kan være rester etter en slags palisade eller et gjerde på toppen av muren. En alternativ tolkning kan være at det var en inngang i akkurat denne delen av innhegningen og at trekonstruksjonen kan ha tilhørt en slags port (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:113).

4.3.10 Ovn 1 og møddinger

Ovn 1 er den største og mest omhyggelig konstruerte ovnen dokumentert i Skonvika. Ovnen og den senere utvidelsen ble bygget mellom sommerrommet og forsenkning hvor grop 1 ble funnet. Innenfor utgravningssjakten var bare den vestlige delen av ovnen synlig. Ut fra østprofilen stakk rester av sideveggene og det som antas å være baksiden av ovnen. Formen på den synlige delen av anlegget var rektangulær med hovedaksen orientert nordøst-sørvest. Den dokumenterte delen av ovnen var 1,6 m. lang. Igjen ser orienteringen av anlegget å gjenspeile orienteringen til de to dokumenterte rommene. En litt spekulativ tolkning er at dette kan bety at også ovn 1 er knyttet til et hus øst for utgravningssjakten, noe som overflatetopografien til en viss grad kan tas til inntekt for. Det får imidlertid foreløpig stå som en spekulasjon. Ovn 1 ble bygd direkte på naturlig undergrunn i området mellom 111,00 til 114,00 N. Sideveggene besto av store, oppmurte steiner som skapte en meget solid indre rammekonstruksjon. Utsiden av disse veggene var dekket med et isolasjonslag med løs skjellsand. På den nordlige sideveggen av ovnen ble denne skjellsandspakningen holdt på plass av en flat kantstilt stein, mens på vestsiden tjente en omhyggelig oppmurt vegg av små flate steiner samme funksjon. Bunnen av ovnen besto av en meget kompakt steinlegging av små rullestein (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:113-114).

Anleggelsen av ovn 1 samsvarer kronologisk med det omliggende lag 46 som er det tidligste møddinglaget dokumentert i området (fase 3b). Dette laget dekket det åpne aktivitetsområdet

fra den nordlige kanten av forsengkningen rundt grop 1 i sør til treveggen tilhørende sommerrommet i nord. Det besto av nokså kompakt, mørkgrå jord med fragmenter av sterkt nedbrutte trefragmenter og store mengder bein, hovedsakelig av fisk. Laget fylte og jevnet ut forsengkningene av gropene 2, 3 og 4 lokalisert nær ovn 1. Utenom gropene varierte tykkelsen på lag 46 mellom 3 og 5 cm. Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:113).

Over lag 46 lå neste møddinglag, registrert som lag 35. Utbredelsen av dette laget er nesten identisk med lag 46. Begge de to lagene var delvis blandet med et naturlig sandlag dokumentert som lag 37 i sjaktens sørlige del. Lag 35 besto av nokså kompakt, organisk jord med synlige flekker av oppløst tre og mye fiskebein. Utenfor veggen av sommerrommet (114 N/98 E) ble en godt bevart, kvadratisk tilskåret torvbit funnet i dette laget (30 x 30 x 12 cm stor). Denne kan minne om en halvpart av en omhyggelig preparert «murstein» av torv til bruk i veggkonstruksjoner kjent fra islandsk byggetradisjon, en *kviahnaus* (Ólafsson og Ágústsson 2006:7). På toppen av den nordlige delen av lag 35 lå lag 34. Det omfattet området nord for ovn 1 og ble akkumulert opp mot den sørlige veggen av sommerrommet, hvor laget nådde en tykkelse på ca. 9 cm. Laget besto av kompakt, svært organisk fin sand/silt, og store mengder fiskebein (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:114).

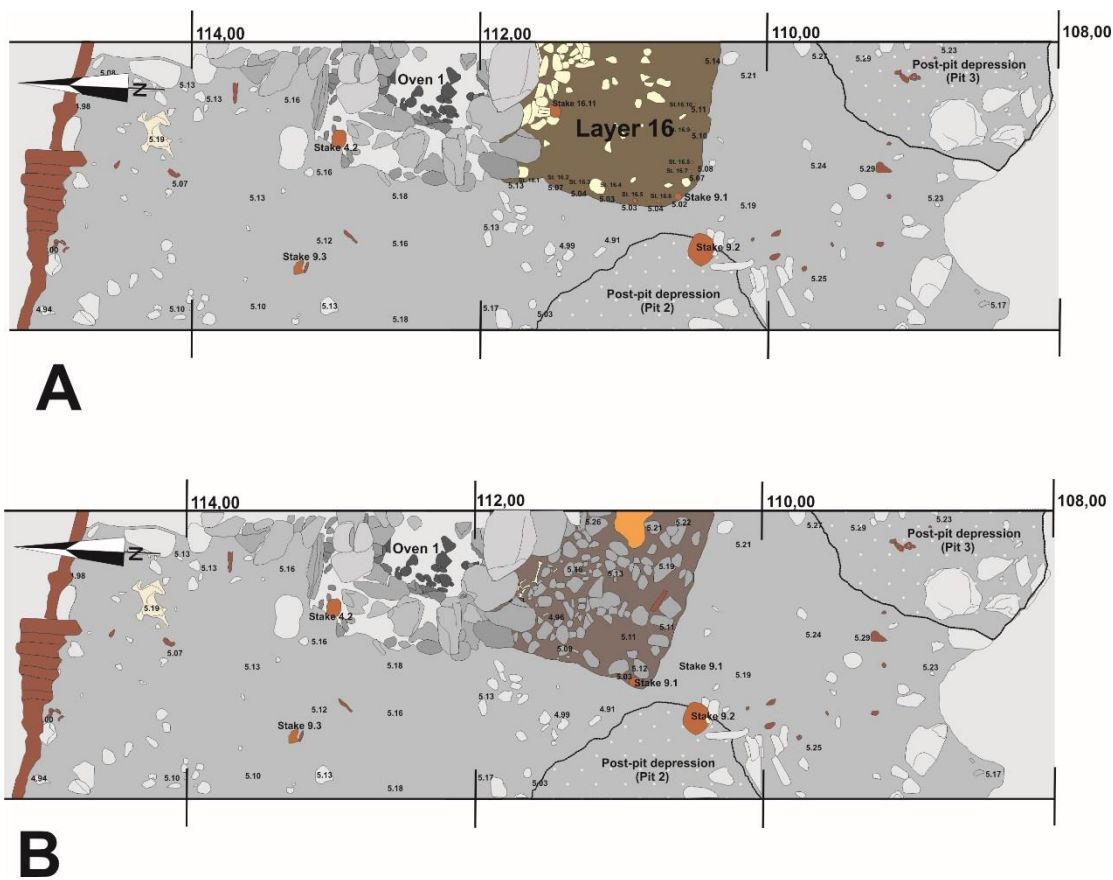
Det fjerde møddinglaget lå over lag 34 og 35, og er registrert som lag 14, og hadde samme utbredelse. Denne møddingen bygde seg opp mot sørveggen til sommerrommet. Dette laget var det tykkeste møddinglaget registrert i utgravningssjakten, 0,12 m tykt i nærheten av ovn 1. Lag 14 var noe mer blandet sammenlignet med andre møddinglag i området, og besto av kompakt, mørk organisk silt, fin sand iblandet grus, flekker av nedbrutt tre, fiskebein, trekullbiter og trekullkonsentrasjoner (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:114).

4.3.11 Utvidelse av ovnsanlegget

I fase 3c ble ovn 1 tilført nye elementer. En rektangulært formet grop ble anlagt som en sørlig forlengelse av ovnen. Gropen ble fylt med lag 16, som består av nokså kompakt, mørk organisk silt iblandet fin sand og inneholder mye oppløst trekull. Tykkelsen på laget varierte mellom 5 og 9 cm. Grensen for denne konstruksjonen var markert med en rekke vertikale, svært tynne trepinner (ca. 1-2 cm i diameter). Seks pinner utgjorde den nordvestlige grensen (nr 16.1-16.6), mens den sørvestlige enden var markert av fire pinner (nr. 16.9-16.10). Pinnene var arrangert med en intern avstand som varierte mellom 0.12-0.25 meter. I det sørvestlige hjørnet ble det dokumentert et mer solid staurhull (nr. 9.1) med en diameter på

0,10 m. Denne må sees i sammenheng med staurhullet 4.2 (nedenfor), samt staurhullet funnet ved sørvestre vegg av ovnen (nr. 16.11) (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:114-115). En prøve av trekull av bjørk fra lag 16 ble datert til 505±38 BP, WK-14680, kalibrert 1321 til 1452 e.Kr.

På toppen av 16 lag ble en rektangulær steinlagt plattform bygd i tilknytning til sørveggen av ovn 1. Denne plattformen var bare delvis avdekket av utgravningssjakten. Plattformen var laget med en steinsetting bestående av stein i ulike størrelser i ett lag. Steinsettingens form og dimensjon fulgte den tidligere beskrevet rektangulære gropen, og må ses i sammenheng både med denne og avgrensningen av vertikale pinner. Av uviss grunn dekket imidlertid steinsettingen pinnene. Det eneste synlige anlegget var staurhullet 9.1 i det sørvestre hjørnet av ovn 1. Plattformen målte 1,15 m (NØ-SV) x 1,07 m (NV-SØ). Skjelettet av det som er mest sannsynlig var en polarrev ble funnet på toppen av plattformen, ved siden av den sørlige vegg av ovnen. Dyret var delvis dekket av stein som var falt ut av ovnsveggen etter at anlegget var tatt ut av bruk (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:115).

Figur 4.44 Utvidelse av ovn 1 i det sørlige aktivitetsområdet (fase 3c). A: Lag 16 innrammet av stående pinner/småstaur. B: Steinsettingen over lag 16. Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

4.3.12 Stolpehull i utendørs aktivitetsområde

En rekke av stolpehull og staurhull assosiert med anlegg er beskrevet ovenfor (for eksempel nr. 4.2, 46.2, 16.11, osv). Imidlertid ble flere stolpehull registrert i det åpne aktivitetsområdet som ikke lett kan assosieres med noen av dokumenterte anlegg (nr. 9.3, 33.1, 35.1, 35.2, 46.1). I mange tilfeller var tre bevart i stolpehullene. Størrelsen varierer stort, fra solide stolpehull til trepinner slått ned i bakken. Noen av disse kan relateres til nærliggende anlegg eller til andre stolpehull (som nr. 35.1. og 35.2, som kan være relatert til stolpehull 46.2). Andre synes å forholde seg til ikke-identifisert anlegg. Fiskehjeller kan være anlegg som en del av disse staur- og stolpehullene representerer, men selv enkeltstående stolper kan ha fungert som lagringssted der husgeråd, klær, m. m. kunne henges/oppbevares (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:115-116).

4.3.12.1 Utendørs aktivitetsområde: funn og tolkning

Funnene fra fase 3 i det åpne aktivitetsområdet er svært ujevnt fordelt. Til tross for alle anleggene og møddinglagene er det relativt få gjenstandsfunn i disse kontekstene. Flest funn ble gjort i møddinglagene rundt ovn 1. Av disse var lag 14 mest funnrikt. Et jernhåndtak (Ts.11381.87), tekstilfragmenter, pelsverk, fiskekroker og biter av kobberlegering, (Ts.1138177 og 110) to sakser (Ts.11381.79), et fragment av en bakstehelle (Ts.11381.46), knivblad av jern (Ts.11381.91), keramikkfragmenter (Ts.11381.106 og 107) ble funnet i dette laget. I lag 37 ble kun et lite fragment av kobberlegering funnet.

Det ble funnet et bakstehellefragment i henholdsvis lag 16 ved ovn 1 (Ts.11381.49), og i lag 23 over grop 1 (Ts.11381.48). Disse funnene tyder på at begge anleggene kunne ha vært brukt til matlaging.² Lag 23 inneholdt også båtnagler og en uidentifisert gjenstand av gevir. I lag 19 sør for grop 1 og den tilhørende forsenkningen, ble flere båtnagler funnet. Dette har trolig sammenheng med de mange restene av planker og bjelker som finnes i dette laget, og som kan være relatert til en trekonstruksjon i den sørlige delen av lokaliteten. Funnene kan ikke dateres nærmere enn til mellomalder (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:116).

Den stratigrafisk sekvensen av lag og anlegg gjør det mulig å rekonstruere den relative sammenhengen mellom forandringer som skjer i det åpne aktivitetsområdet i løpet av fase 3.

² Det er få funn av baksteheller i Skonsvika, og sammen med et løsfunn (Ts.11381.20) fra massene kastet ut fra ovn 1 under utgravningen kommer tallet totalt opp i 8 fragmenter. Dette representerer en slående kontrast til det store antallet av slike funn registrert i Kongshavnkomplekset

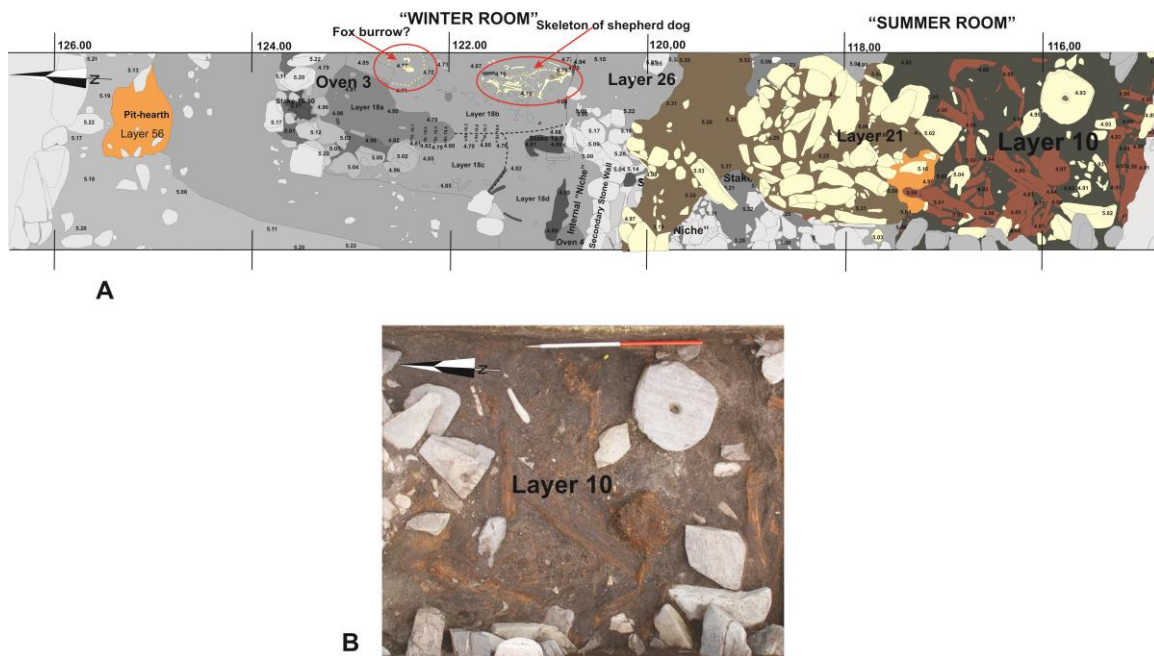
Den tidligste delen av denne fasen (fase 3a) må ha vart i en svært kort periode. Ingen av gropene som ble anlagt eller brukt i denne fasen (grop 1, 2, 3 og 4) er i romlig konflikt med sommerrommet eller ovn 1, som begge antas å ha blitt anlagt i fase 3b. I det meste av fase 3 er området mellom sommerrommet og forsenkningen rundt grop 1 preget av akkumulering av møddinglag. I nord har møddingmaterialet bygget seg opp mot den sørlige veggen av sommerrommet. Det mest betydningsfulle anlegget i dette området er ovn 1, men det er sannsynlig at møddingdannelsene er knyttet til andre anlegg og beboelsesområdet. Det er også mulig at ovn 1 lå i sammenheng med et rom som ligger øst for utgravningssjakten. Av uviss grunn er en rektangulær forlengelse tilføyet denne ovnen mot slutten av fase 3, først i form av lag 16 som opprinnelig var omkranset av en meget lett trekonstruksjonen, trolig bygget i en slags flettverksteknikk. Senere ble den rektangulære tilføyelsen til ovn 1 dekket av en steinlegning.

I denne siste delen av fase 3 gikk alle tidligere gropene ut av bruk og ble til slutt dekket av yngre lag. Røykegropen (grop 1) ble dekket av lag 23, mens den sørlige delen av forsenkningen rundt grop 1 var dekket av lag 19, som inneholdt en rekke av trebjelker som skrånet ned i forsenkningen som følge av kollapsen til en uidentifisert trestruktur. Det er fristende å se trestrukturen i sammenheng med steinmuren som konsentrasjonen av store steiner (lag 15) trolig stammer fra. Konstruksjonen kan ha utgjort en del av palisade eller en port på denne siden av lokaliteten. Lag 15 inkluderte også en rekke av flate steiner under de løse steinene som ble tolket som restene av en steinmur og som trolig tilhører fase 3. Tilbakegangen i aktiviteter forbundet med gropene i siste del av fase 3 kan være et tegn på påfølgende brakklegging og forfall av lokaliteten. På grunn av sjaktens begrensede dekning av lokaliteten er det imidlertid nødvendig å ta forbehold i forbindelse med tolkningen av siste del av fase 3 som starten på en lengre avviklingsfase (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:116).

4.3.13 Fase 4: nedleggelse og forfall

De fleste lagene som er dokumentert fra denne fasen er resultat av at mangeromslokaliteten tas ut av bruk, forlates og utsettes for naturlige formasjonsprosesser. Nedleggelsen er en prosess som synes å ha skjedd brått. Imidlertid er det tegn til bruk av andre anlegg på lokaliteten etter at de to rommene som er dokumentert gikk ut av bruk. Dette gjelder for eksempel ovn 1, og som nevnt ovenfor kan denne ovnen være knyttet til andre rom eller anlegg utenfor området dekket av utgravningssjakten (kap.4.3.10). I forhold til de muligheten

som var tilstede for å studere avviklingen av mageromslokaliteten i Skonsvika gir oven 1 mest informasjon. Bruken av dette anlegget i fase 4 er delt i to delfaser. Den første (4a) markerer tiden for de siste aktivitetene knyttet til bruken av oven 1, som altså pågår mens rommene dokumentert lenger nord i utgravningsjakten står til nedfalls. Fase 4b markerer tiden anlegg så vel som hus er forlatt, og begynnende tildekking av flyvesand inntreffer.

Figur 4.45 Den første nedleggelsesfasen (4a). Hundeskjelettet, og restene etter en rev (og revehi?) i «vinterrommet», et senere gropildsted er anlagt på veggvullen N for rommet. I «Sommerrommet» ligger restene etter reisverket i form av nedbrutt treverk (lag 10), og deponert avfall (lag 21) dekker oven 2. B: Lag 10, med den kvernsteinlignende gjenstanden med ukjent funksjon (Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska, foto: Przemysław Urbańczyk)

4.3.14 Fase 4a - første trinn av nedleggelsen

I denne fasen ble de to rommene forlatt og nedbrytningsprosessen satte inn. De første lagene oppstår som følge av kollapsen av bygningen, som for vinterrommets tilfelle omfattet lag 53, et lag stein og småstein som stammer fra de øvre delene av den steinveggen som kollapset inn i rommet. Hele sommerrommet var dekket av lag 10, som besto av trerester fra huskonstruksjonen. Det eneste unntaket er området ved oven 2, som ble dekket av løs stein og leire blandet med organiske rester og grus (lag 21) (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:116-117).

Etter kollapsen av huset ble et lett nedgravd åpent ildsted anlagt på toppen av den nordlige vegg av vinterrommet. Det var ingen spor av rester etter taket over dette ildstedet, så mest sannsynlig ble ildstedet anlagt etter at huset hadde falt sammen. Gropildstedet fremsto som en oval forsenkning 1,05 m (N-S) x 1,24 m (Ø-V) stort, og ca. 0,18 m dypt. Det var fylt av et

askelag (lag 56). Ildstedet kan ha vært samtidig med aktivitetene knyttet til ovn 1 i denne fasen.

To askelag inni ovn 1 som hører til fase 4a ble registrert (lag 11 og 8), og indikerer fortsatt bruk av ovnen. To trekullprøver fra lag 8, begge av bjørk ble C14-datert. WK-12177 ble datert til 660 ± 54 BP, kalibrert 1266 til 1405 e.Kr. og Wk-12178 ble datert til 642 ± 42 BP, kalibrert 1280 til 1400 e.Kr. Utenfor ovnen, i området mellom det tidligere sommerrommet og forsenkningen knyttet til grop 1 dannet det seg flere nye møddinglag (lag 12, 9 og 6). Det eldste av disse var lag 12, og var også det tykkeste. Det besto av en blanding fast mørk, kompakt skifersand ispedd skjellsand, silt, grus, fragmenter av oppløst tre og store mengder fiskebein. Tykkelsen av laget varierte fra 0,2 m til 0,5 m. Tre trekullprøver ble C14-datert fra lag 12: Wk-12179 (bjørk, selje/vier) til 718 ± 48 BP, kalibrert 1216 til 1392 e.Kr.; Wk-14678 (bjørk, selje/vier) ble datert til 673 ± 43 BP, kalibrert 1265-1396 e.Kr., og Wk-14679 (bjørk, selje/vier) ble datert til 669 ± 39 BP, kalibrert 1269-1395.

Det neste møddinglaget (lag 9) besto av kompakt, mørk organisk silt iblandet fin løs grus. Det inneholdt fragmenter av oppløst tre og mye dyrebein. Dette laget dekket den sørlige delen av utgravningssjaket, med den nordlige grensen mellom 114 og 115 N. Laget varierte i tykkelse fra ca. 3 cm i den sørlige delen av grøften til ca. 7 cm i nærheten av ovn 1. I forsenkningen rundt grop 1 var laget hele 35 cm tykt (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:118).

Den yngste laget som kan knyttes til bruk av ovn 1 ble registrert som lag 6. Det besto av nokså kompakt mørk silt/fin sand med mye organiske rester, hovedsakelig delvis oppløste rester av stolper og planker. Også dette laget inneholdt mye dyrebein. Tykkelsen på laget var relativt jevn, i snitt rundt 6 cm. Dette laget kan både oppfattes som det yngste laget forbundet med bruken av ovn 1, og som det eldste laget knyttet til forfallsprosessen etter at mangeromsanlegget gikk helt ut av bruk. Trerestene i lag 6 indikerer at en trekonstruksjon, antagelig et slags tak, har kollapset over området ved ovn 1 (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:117).

4.3.14.1 Funn og tolkning

Fra husområdet ble det gjort få gjenstandsfunn. I lag 56 (fyllet i gropildstedet) ble kun uidentifiserbare jernbiter observert. Mer identifiserbare var funnene fra sommerrommet hvor

en jernkrok (Ts.11381.76) ble funnet i laget som dekket ovn 2 (lag 21). I trerestene spredt inne i sommerrommet (lag 10), ble en liten jernring (Ts. 11381.21) funnet.

Den største funnkonsentrasjonen ble registrert i møddinglagene i nærheten av ovn 1. De fleste av funnene var jernnagler og båtnagler, uidentifiserbare korroderte jernfragmenter og biter av bearbeidet bein. Fragmenter av hvalbein med kuttmerker ble funnet i lag 12 og 9. Lag 9 var mest funnrikt, med funn av bakstehellefragmenter (Ts.11381.21,45), et ildstål (Ts.11381.23), et knivskaft (Ts.11381.66) og mye bearbeidet bein. Det yngste møddinglaget, lag 6, inneholdt funn som ildstål (Ts.11381.24) funnet nær ovn 1, som også var tilfellet med ildstålet i lag 9. I tillegg var det her funn av en jernbeltespenne (Ts.11381.33). Beltespennen har en utpreget form som har likhetstrekk med spenner funnet i det nordlige og nordvestlige Russland datert til perioden 1100-første halvdel av 1300-tallet.

Det er vanskelig å avgjøre om aktivitetene dokumentert fra Fase 4a stammer fra tilfeldig bruk av lokaliteten etter at den for det meste hadde opphørt å være i bruk, eller om boligdelene av lokaliteten var flyttet til andre deler av området som utgravningsjakten ikke har berørt. Innen området dekket av utgravningsjakten er det kun i området rundt ovn 1 hvor det er dokumentert tegn på fortsatt bruk, mens husområdet var i en fremskreden tilstand av forfall. De øvre delene av venterommet var delvis sammenstyrtet (lag 53), tak og vegger av sommerrommet var falt ned (lag 10) og ovn 2 var ødelagt (lag 21). Imidlertid kan det ikke utelukkes at andre rom eller hus i mageromskomplekset var i bruk. Det er et paradoks at funnrikheten fra det åpne aktivitetsområdet datert til fase 4a overgår den fra fase 3, fasen med alle anleggene og kulturlagene som ellers tyder på langt mer intensiv bruk av området (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:118, se kap. 5.2.4).

4.3.15 Fase 4b - den andre og siste fasen av nedleggelsen

Til den siste fasen tilhører seks lag (lag 7, 5, 4, 3, 2 og 1). De tre første av dem var knyttet til ødeleggelsen av bygningene og assosierte anlegg. Lag 7 dekket ruinene av de to rommene som utgjør husområdet i utgravningssjakten, og besto av restene etter tak og torvvegger. Laget var veldig kompakt i fordyppingene som markerte området der de to rommene var lokalisert, og mindre kompakt på toppen av de kollapsete torv- og steinmurene til bygningene. En del av laget som dekte det indre av venterommet inneholdt en mengde av delvis nedbrutt tre, for det meste bruddstykker av bjelker og planker (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:118).

Lag 5 ble dokumentert over lag 7 og tolket som et av de siste lagene knyttet til selve kollapsen av bygningene. Laget bestod av silt/fin sand iblandet grus og på tross av en mengde små flate steiner var laget ganske kompakt. Sør for dette laget ble et svært likt lag dokumentert (lag 4), nær oven 1. Dette laget var imidlertid mer kompakt enn lag 5 og inneholdt mer dyrebein, som indikerer noe aktivitet i området også i denne fasen (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:118).

Lag 1-3 var alle dannet som resultat av naturlige formasjonsprosesser som tok til etter at bygninger og anlegg var nedfalt. Lag 2 og 3 besto av flyvesand iblandet grus og skjellsand. Ingen av disse lagene var homogene, men besto av vekslende lag av sand og grus mellom tynne humussjikt. Tykkelsen lagene vekslet mellom 0,35 og 0,6 m. Lagene var veldig løse, og tørket raskt opp til enda løsere konsistens slik at det virker åpenbart at sandmassene er holdt på plass av det nåværende torvdekket (lag 1).

Funn fra Fase 4b var svært få og besto kun av jernnagler, biter av tilskjært hvalbein, og jern- og bronsefragmenter, noen av dem muligens av moderne opprinnelse. Denne funntomheten er et overbevisende tegn på at aktivitetene knyttet til mangeromskomplekset på dette tidspunktet hadde opphørt (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:119).

4.3.16 Lag og anlegg i den nordlige delen av sjakten

Hovedsjakten omfattet også området nord for det egentlige mangeromskomplekset og strakte seg nær 14 m nord for den nordlige steinmuren (126-140 N). Dette ble gjort for å inkludere og undersøke mulige kronologiske forhold til en rektangulær, nær kvadratisk hustuft 5 meter nord for mangeromstuften. På grunn av de godt definerte veggvollene og markert nedgravd gulvflate var tuften tydelig på overflaten (se kap. 3.3.5, fig.4.40). En annen grunn var å registrere eventuelle kulturlag og aktivitetsspor utenfor veggene i mangeromstuften som ikke var synlig på overflaten.

Til tross for tuften knapt kan representere annet enn en restene etter en frittstående bygning, ga ikke utgravningen grunnlag for vidtrekkende konklusjoner om hva slags bygning dette kan ha vært. På toppen av den nordlige veggvollen ble lag 17, som hovedsakelig inneholder grus iblandet skjellsand, trekullfragmenter og aske dokumentet. Laget antyder forekomst av et

ildsted i nærheten, eventuelt kan det representere rester etter et ødelagt ildsted. I gulvflaten av tuften ble det registrert et lag av kompakt og meget homogen skifersand (lag 39) i en tykkelse på 0,25 til 0,30 m. Utgravningen i dette området viste at gulvforsenkningen ble gravd ned i naturlig undergrunn. På nordvollen, på tvers av utgravningssjakten, ble restene av en nordvest-sørøst orientert mur bestående av store steiner dokumentert (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:119).

En senere lag dekket hele den nordlige delen av grøften utenfor den nordlige steinmuren (lag 13). Laget var ganske tynt (ca. 3 cm) og besto av løs, organisk jord iblandet skjellsand, mye skifergrus og flat småstein. Dette laget tilhører sannsynligvis fase 4a. Fra denne delen av utgravningssjakten består funnene kun av noen båtnagler og enkelte uidentifiserbare jernfragmenter.

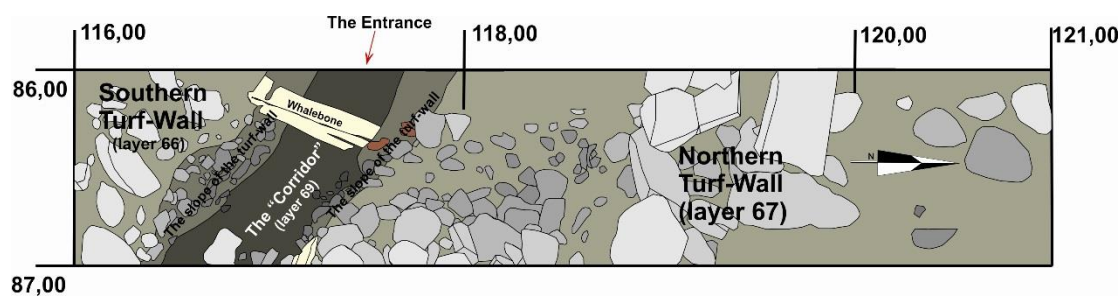
Lag og strukturer i denne delen av sjakten ga lite informasjon. Undersøkelsen av hustuften ga ingen klare holdepunkter for bosetning, men informasjon fra prøveruten gravd i 2001 ga noe mer resultater (se kap. 3.3.5). C14-datering og romlig nærhet til mangeromstuften antyder en klar forbindelse. Ut over dette er det vanskelig å tolke funksjonen til denne bygningen. Mangelen på kulturlag og funn utenfor den nordlige steinmuren kan tyde på at virksomheten i stor grad var begrenset til området innenfor avgrensningen av mangeromskomplekset (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:119).

4.3.17 Sjakt II i inngangspartiet

Under forundersøkelsen og registreringen ble spor av det som ble tolket som hovedinngangen til mangeromskomplekset dokumentert i området mot sjøen i vest. En forsenkning som minner om en grøft er lett synlig på overflaten, og tegner seg som en smal passasje inn til komplekset fra sjøsiden. Inngangskorridoren synes å lede til et stort rom eller et åpent aktivitetsområde ca. 5 m mot sørøst fra selve inngangen. På grunn av store mengder flyvesand som dekker området ble det besluttet å teste overflateobservasjonen ved å åpne en prøvesjakt i dette området.

En liten nord-sør orientert sjakt (5 x 1 m) ble lagt tvers over inngangspartiet innenfor det etablerte koordinatsystemet. Det sørvestre hjørnet har koordinatene 116 N/86 Ø, det nordøstre hjørnet 121N/87 Ø. Under tykke lag flyvesand og noen løse steiner som trolig stammer

fra veggene ble et klart definert inngangsparti avdekket. Gulvet var dekket med kraftige planker (lag 65) i en bredde på ca. 0,80 m. I den indre delen av sjakten mot mangeromskomplekset, tvers over det smale gulvet i korridoren, ble et stort hvalbein dokumentert. Umiddelbart kunne hvalbeinet minne om en kraftig dørstokk, men det er mer sannsynlig at det er en del av overbygningen til inngangen. Under tregulvet ble et mørk jordlag (lag 69) registrert. Laget var rikt på beinmaterial, hovedsakelig av fisk. Etter at laget var fjernet ble det klart at inngangen var gravd ned i naturlig undergrunn, ca. 20-35 cm ned i bakken, og skrånet ned mot selve inngangen i nordvest (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:119).

Figur 4.46 Sjakt II. Oversikt over inngangen, samt relaterte anlegg og strukturer. Tegning: Kasia Skrzyńska-Jankowska

Korridoren var omsluttet av stein- og torvvegger på hver side (lag 66 og 67), og hvalbeinstykker var brukt til å støtte disse murene. I den sørlige korridorveggen ble et stort stolpehull registrert, noe som indikerer et solid reisverk for et tak eller en overbygning over inngangen til komplekset. Bortsett fra beinmateriale ble det gjort få funn i inngangspartiet. I bunn av gulvet (lag 69) ble et bryne (Ts.11381.113) og et fragment av mulig Rhinsk nærsteingods funnet (Ts.11381.117). Sistnevnte funn er av samme type som er funnet i den største utgravningssjakten. Selv om ingen direkte stratigrafiske sammenhenger er mulig å etablere til observasjonene fra hovedsjakten, er det sannsynlig at inngangen tilhører fase 3. Generelt bekreftet prøvesjakten overflateobservasjon av en inngang i dette området, og bestyrket således inntrykket av et stort innelukket mangeromskompleks markert med ytre avgrensninger i den tiden det var i bruk (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:119).

4.3.18 Geofysiske undersøkelser i Skonsvika

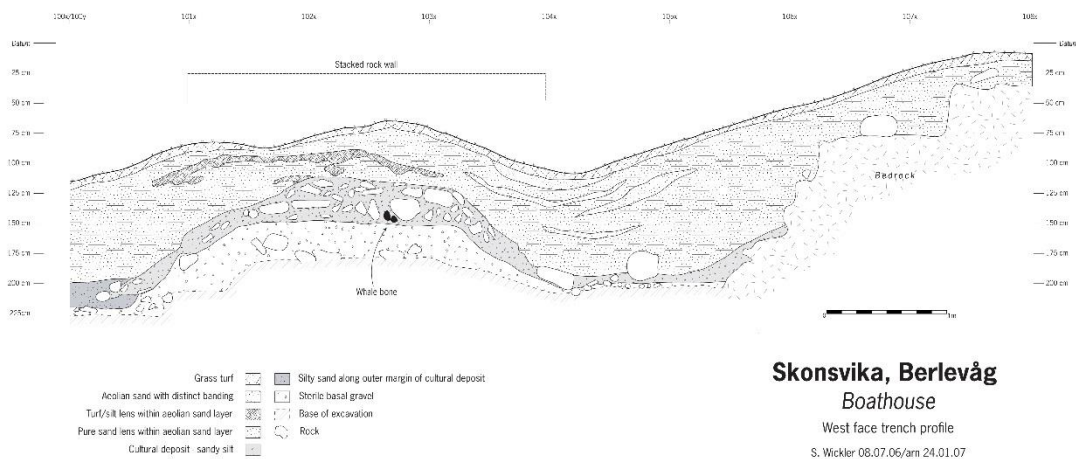
I 2004 ble det gjort forsøk med geofysiske undersøkelser på lokaliteter i Berlevåg, nærmere bestemt i Skonsvika, Løkvika og i Nordmannset. Undersøkelsene ble utført av Krzysztof Misiewicz. Målinger på elektrisk motstand i bakken, samt målinger med magnetometer ble i

den sammenheng utført (se Misiewicz 2011:159 for metodebeskrivelse). Resultatene av målinger av elektrisk motstand viste klare tegn til at strukturer som inneholder stein, som den sammenhengende ytre veggen nord for «vinterrommet» og murte partier i tilknytning til rom og korridorer. Disse utslagene ser ut til å fordele seg i relativt godt samsvar med utbredelsen av de synlige strukturene (Misiewicz 2011:160-162, fig. 11.2-11.11.4). I forbindelse med magnetometerundersøkelsen ble det registrert avvik som Misiewicz sammenlignet med (arkeologiske) ildsted- eller ovnsignaturer. En av disse avvikene befinner seg øst og vest for «vinterrommet», og tre av disse øst for sjakten, det vil si at det mest sannsynlig befinner seg flere ildsteder eller ovnsanlegg i disse delene av komplekset (Misiewicz 2011:162-163, fig.11.6). Et av formålene ved undersøkelsene var å teste potensialet for å benytte geofysiske metoder i prospektering i Kyst-Finnmark, og resultatene i Skonsvika virker lovende, men Misiewicz medgir at mer avansert georadarutstyr nok er påkrevd (2011:167). Det ble for eksempel ikke registrert lovende utslag for området der en annen mulig mangeromstuft ligger, og der det ble påvist mellomalderkulturlag i prøverute 22 (se kap. 3.3.5), med et mulig unntak for den nordligste delen av disse tuftene (Misiewicz 2011:164, 162, fig.11.5).

4.3.19 Undersøkelse av nausttuft

I forbindelse med et arkeologisk prosjekt rettet mot nausttufter og maritime aspekter ved etnisk sammensatte kystsamfunn i Nord-Norge i regi av Gørill Nilsen og Stephen Wickler ble den ene av to nausttufter i nærheten av mangeromskomplekset i Skonsvika arkeologisk undersøkt i perioden 3.-06.07.2006 (Nilsen og Wickler, 2011a og 2011b). Jeg deltok på utgravningen.

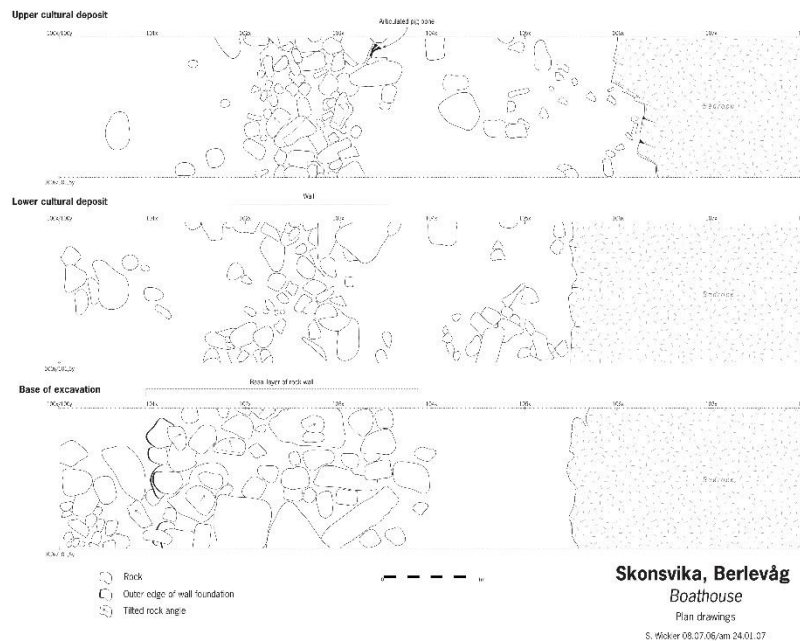
Nausttuften i Skonsvika som ble arkeologisk undersøkt ligger ca. 20 m VSV for mangeromskomplekset som ble delvis utgravd i 2002-2004 (se fig.3.11). Nær beliggenhet til hverandre, og store morfologiske likheter i hvordan tuftene fremstår på overflaten indikerer en direkte sammenheng mellom mangeromskomplekset og nausttuften. Tuften er en VSV-ØNØ orientert, smal rektangulær forsenkning omgitt av veggvoller med en åpen ende som vender mot sjøen i VNV. Tuften består av massive veggvoller i den sørlige langsiden og i endeveggen i ØSØ, mens nordveggen for det meste består av naturlig berg. Tuften har en utvendig bredde på ca. 7 m og en indre bredde på 2 m mellom veggene. Indre lengde er 14 m gjør lengde/bredde forholdet ganske høyt (1:7) for denne type struktur (Nilsen og Wickler 2011a:122, 2011b:78).

Figur 4.47 Profil, nausttuft i Skonsvika (Nilsen og Wickler 2011:124. fig. 8.2). Tegning av S. Wickler og A Niemi.

En sjakt ble anlagt vinkelrett på lengdeaksen av nausttuften ca. 4 m VNV for den indre bakveggen (figur 4.48). Sjakten var 8 m lang og 1,5 m bred, og strakk seg fra toppen av nordre bergknausen som dannet nordveggen til ca. 1 meter utenfor den ytre sørlige veggen (Nilsen og Wickler 2011a:122). Dette ga en oversikt over gulvet og begge veggvollene. I likhet med mangeromskomplekset besto de øvre lagene av nausttuften av flygesand. Flygesanden lå i et 80-100 cm tykt lag over gulvet og tilsvarende ca. 30 cm over veggene (Nilsen og Wickler 2011a:122). Sandlaget var laminert med små linser av ren sand og silt blandet med humusblandet sand. En trekullkonsentrasjon i flygesandlaget over gulvområdet i tuften, ca. 50 cm under overflaten, tyder på noe bruk av området lenge etter at naustet var gått ut av bruk, og en trekullprøve herfra indikerte moderne tid (Nilsen og Wickler 2011a:129). Lignende observasjoner i flyvesandslaget ble gjort i utgravningssjakten i

mangeromskomplekset, og viser til at flyvesandsakkumulasjon har vekslet i intensitet over tid. Linsene med humusblandet sand antas å representere perioder der varierende grad av erosjon og værforhold/vindretning har ført til at torvlag ble dannet (Urbańczyk 2011a:126).

Figur 4.48 Plantegninger, sjakt i nausttuften i Skonsvika (Nilsen og Wickler 2011:124, fig. 8.3). Tegning: S. Wickler og A. Niemi

Det ble dokumentert en frittstående vegg i sør, ca. 60 cm høy og opp til 3 m bred. Denne besto av delvis sammenraste steinmurer og humusholdig sand, ispedd kompakt, mørkt humus- og møddinglag (Nilsen og Wickler 2011a:123-25). Møddinglaget i vollen på hele 40 cm tykkelse tyder på en komplisert eller langvarig konstruksjonsprosess av naustet. Dette kunne ikke observeres direkte i form av lagdeling i møddingmaterialet, men møddingen er i seg selv en klar indikasjon på at området i en viss periode bar preg av andre aktiviteter enn det rent teknisk maritime man forbinder med naust (Nilsen og Wickler 2011a:125, 2011b:79). I møddingen ble det dokumentert rester etter en steinvegg i naustets lengderetning. Veggfundamentet under dette besto av en kraftig steinlegning av steinblokker med tverrsnitt på opp mot 60 cm. Det er sannsynlig at den naturlige overflaten i den gamle strandsonen ble bearbejdet forut for anleggelsen av det nederste steinfundamentet. Profilsnittet viser en flat voll som er ca. 30 cm høy sammenlignet med steril undergrunn under steinblokkene, sannsynligvis dannet av masser som ble ryddet vekk under planeringen av naustgulvet (Nilsen og Wickler 2011a:124-125, fig. 4.47). På utsiden av veggvollen i sør var en tydelig kant

markert med en steinrekke, mens en tilsvarende steinrekke på innsiden var litt mindre tydelig på innsiden mot gulvet.

Møddingen på veggvollen var spekket med beinmateriale, trekull og jerngjenstander, først og fremst nagler. Steinmurene i møddingen (Se fig.4.49) fulgte lengdeaksen på veggvollen, og må ha vært en konstruksjon for støtte til en vegg (Nilsen og Wickler 2011b:79). Denne ekstra steinkonstruksjonen lå i kulturlaget fylt av bein, trekull, en del jerngjenstander (mest nagler) samt bearbeidet bein. Kulturlaget fortsatte innover på gulvet av nausttuften til bergveggen på nordsiden. Kulturlaget var i gjennomsnitt rundt 10 cm tykt i bunnen. Det synes klart at den mest logiske forklaringen på at veggkonstruksjonen ligger i møddingmaterialet er at sistnevnte trekk ble avsatt under byggingen av veggen, mest sannsynlig ved at gulvet nord for veggen ble ryddet for avfall og benyttet som veggfyll.

Figur 4.49 Steinmur i møddinglag i veggvollen. Bilde mot øst. Foto: Gørill Nilsen

Tre C14-dateringer foreligger fra møddinglaget, to fra bunnen av tufta Wk-22367 BP 622±30, kalibrert til 1291-1400 e.Kr. og Wk-22368 BP 653±35, kalibrert 1277-1396 e.Kr. Fra møddingen på toppen av veggvollen er en prøve datert til 694±36, kalibrert til 1259-1390 e.Kr. Nykalibreringer viser at dateringene overlapper, og at naustet var i bruk samtidig med mangeromskomplekset. Nausttuften viste spor av at bruken ble endret eller omorganisert på et tidspunkt, og i den forbindelse utstyrt med en kraftigere vegg. Dette kan muligens ses i sammenheng med tegnene til mer intensiv bruk av komplekset med inngangen til fase 3.

Funnmaterialet var svært sparsomt, og besto hovedsakelig av båtnagler (Nilsen og Wickler 2011a:126). Beifunnene var rikholdige og besto mest ca. 80% fiskebein. I dette materialet har Colin Amundsen identifisert torsk, hyse, kveite og brosme, med innslag av sei, steinbit og uer (Nilsen og Wickler 2011a:126). Terrestriske pattedyr i materialet inkluderte gris og rein, mens sjøpattedyr kun var representert med hvalbein (Nilsen og Wickler 2011a:126). Tegn til skjære/kuttemerker etter slakt og sløyning var sparsomt tilstede, mens skjæremerker i bein og gevir, og i ett tilfelle på ørebein av hyse tyder på redskapsproduksjon (Nilsen og Wickler 2011a:126). Sammensetningen av beinmaterialet har stor likhet med det fra mangeromskomplekset (Nilsen og Wickler 2011a:126, se kap. 6).

Nilsen og Wickler konkluderte med at nausttuften har noen få trekk som er sammenlignbare med nausttufter fra norrøne kontekster, men at størrelse og form og den enkeltstående steinbygde sørlige veggen gjør denne tuften unik i materialet deres (2011a:127-128).

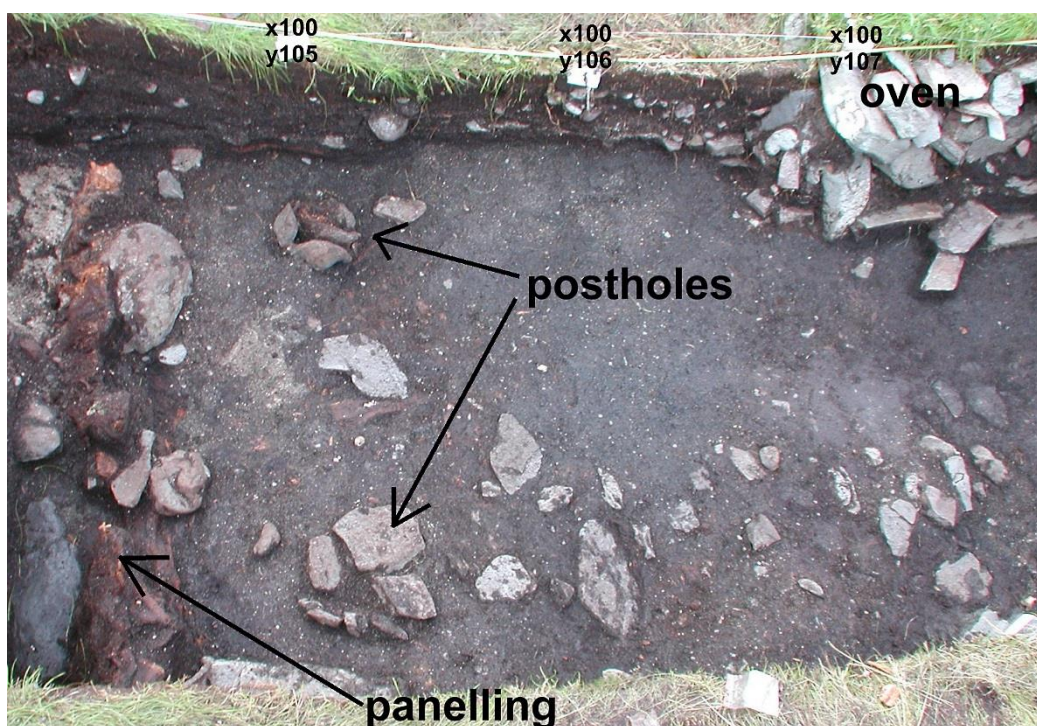
4.4 Utgraving i Løkvika

Lokaliteten i Løkvika består av fire delvis overlappende mangeromstufter (for en nærmere beskrivelse se kap. 3.3.8, fig. 3.16 og 3.17). Undersøkelsene i Løkvika ble ledet av Elin Rose Myrvoll, og ble foretatt i sesongen 2003-2004. Undersøkelsen ble foretatt ved å anlegge en SSV-NNØ orientert 9 x 2 m stor sjakt (99-108Y/100-102x) gjennom mangeromstuft 1, fra den tørrmurte ovnen i NNØ, til korridoren som skiller dette anlegget fra mangeromstuft 2 i SSV (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:150). Ved å anlegge denne sjakta håpet vi å utrede deler av konstruksjonen av ovnen, deler av gulvflaten i det sørøstligste rommet av mangeromstuft 1 samt forholdet til korridoren i SSV.

4.4.1 Rommet i mangeromstuft 1

Selve rommet viste seg å være godt bevart, og dekket området 100-102 X, 104,4 – 108 Y. Av til sammen ni lag, var det kun de to øverste lagene (torv og et mørkebrunt humuslag) som viste moderne innslag (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:151). Lag 3 besto av mørk jord og skjørbrent stein over lag 4, et mørkebrunt jordlag med mengder av forvitrede trerester som mest trolig stammer fra vegg- og takkonstruksjonen i det indre av rommet. I lag 4 ble en klar avgrensning av den indre veggen dokumentert mot SSV i form av en rekke stående plankebord, ca. 104,4 Y, 100-102X og to stolpehull noe inn i rommet i forhold til denne veggavgrensningen (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:151). En tilspisset del av et

reinhorn ble funnet ikke langt fra restene etter de kollapsede plankebordene, og kan ha vært festet i veggen som et oppheng/knagg eller lignende (Ts.11386.50). Under fjerningen av lag 3 og 4 ble ovnen delvis avdekket og ser ut til å ha relasjon til disse, så vel som de eldre lagene. Denne ovnen ligger i det nordvestre hjørnet av rommet, ca. 106,7-108Y, og er bare delvis undersøkt ettersom sjakten med hensikt ble anlagt slik at ikke hele konstruksjonen skulle bli fjernet. Ovnens størrelse er ca. 1,3 x 1,3 m og ca. 0,5 m høy, forholdsvis velbevart selv om steinfyll inni ovnen tyder på at den har kollapset inn i selve ovnsrommet (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:151). Ovnens konstruksjon var altså høyere, eller utstyrt med en slags skorstein. Ovnens konstruksjon var konstruert av store stående heller i veggene, og i mellomrommene mellom disse var det plassert mindre, liggende heller og småstein som tetningsmasse (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:151). En inngang til rommet som ikke er dekket av utgravningsjakten ses tydelig på overflaten umiddelbart NØ for ovnen.

Figur 4.50 Lag 5, stående plank og stolpehull trukket noe inn i rommet. Overbygd ovn i hjørnet. Fra Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:151, fig. 10.3. Foto: Elin R. Myrvoll

Lag 5 er tolket som det første av de opprinnelige gulvlagene, og besto av kompakt, grå jord med tydelig innblanding av aske i området nærmest ovnen. Under dette laget ble et trekullholdig skjellsandslag med forvitret tre dokumentert, sannsynligvis rester etter plankegulv. Under dette lå det en markant hellelegning. Sistnevnte anlegg konsentrerte seg rundt ovnen (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:152). De stående plankebordene har

vært støttet opp med en tømmerstokk synlig i lag i 6 som lå parallelt med veggen, umiddelbart foran restene av plankeveggen. En trekullprøve ble funnet i trekullblandet skjellsand i under gulvet (lag 8), som tolkes i klar relasjon til det nederste gulvlaget (lag 6). Wk-14681 BP 249±40, kalibrert til 1514-1931 e.Kr. Funn fra lag fem og seks inkluderer i tillegg til båtnagler et knivblad (Ts.11386.81), en muskettkule av bly (Ts.11386.53), etterreformatorsk keramikk, deriblant stjerpottefragmenter (Ts.11386.31-47) og et ringformet fingerbøl (11386.52).

Figur 4.51 Lag 6 med hellelening ved ovnen. Tømmerstokken foran de stående veggstokkene er synlig i dette laget. Fra Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:152, fig. 10.4. Foto: Elin R. Myrvoll

En velbevart jord- og torvvegg ble funnet SSV for enden av rommet, bak den indre treveggen i området 100-102X/100-104,4Y. Nær toppen av veggen i lag 2, definert som det samme lag 2 inni rommet, ble det dokumentert en rekke av fint lagte stein av løftestørrelse på tvers av sjakten. Ut fra det som kunne observeres i felt kunne det se ut som om denne steinrekken fortsatte rundt veggen som omslutter mangeromstuf 1 (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:152). Tolkningen av denne er usikker, men det kan være rest etter forholdsvis sen gjenbruk av mangeromstuf ten relatert til moderne avfall i lag 2. En mer massiv steinbygd vegg kan følges gjennom alle lagene (Lag 2-8), og markerer avgrensningen til korridoren i SSV enden av sjakten. Denne muren virker også å være del av en ytre avgrensning av hele mangeromstuf 1 (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:152). Lag 3-4 i selve veggvollen er vekselvise skjellsands- og torv/humushorisonter som er typiske for en kollapset torvvegg. Under denne torvveggen lå lag 5 og 6, som er tynne trekullblandete skjellsandslag tolket som kulturlag. Under dette igjen lå en hellelening, lag 7 og 8. Veggen ser ut til å ha blitt bygget på et tidligere gulv konstruert av heller. Alternativt kan hellelaget ha vært anlagt som fundament til den massive veggen (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:153). Et reingevir fra toppen av hellelaget (Wk-14682) er datert til 372±31 kalibrert til 1446-1634 e.Kr.

Figur 4.52 Hellelaget under torvveggen. Stående plank på utsiden av den vertikale tømmerstokken synlig til venstre. Fra Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:153, fig. 10.7. Foto: Elin R. Myrvoll

Figur 4.53 Veggvollen sett mot nord. A: Stående veggplank, B: Hellelegningen under veggvollen, C: Ytre steinvegg og D: bunnen av korridor til mrt 2. Fra Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:154, fig. 10.8. Foto: Elin R. Myrvoll

I enden av sjakten i SSV, 100-102X/99-100Y ble korridoren som skiller mangeromstuf 1 og 2 dokumentert. Rett under torvlaget (lag to) ble rester av båtbord med nagler dokumentert. Det ble funnet et skår etterreformatorisk keramikk (Ts. 11386.48) i dette laget. Båtbordene er tolket som rester etter en overbygning eller tak i korridoren (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:153). Lag tre var et grått sandblandet jordlag med rester etter treplanker tolket som gulvet i korridoren. Under dette var et lag skjellsand, i hovedsak sterilt, men med

funn av et stolpehull og en riflet bakstehelle av lokalt råstoff (Ts.11386.67). Stolpehullet er nok en indikasjon på at korridoren var utstyrt med et tak. Riflede baksteheller er ikke funnet i etterreformatoriske sammenhenger i Nord-Norge tidligere, og åpner for muligheten for at dateringen av mangeromstuft 2 kan gå tilbake til seint 1400-tall.

Funnene inni rommet stemmer godt overens med en datering siste halvdel av 1500-tallet til noe innpå 1600-tallet. Et viktig forhold i sammenheng med datering av hushold fra denne tiden er mangel på funn av kritt Piper. Det er en god indikasjon på at bosetningen ikke er yngre enn 1630 (Henriksen 2008). En rekke ¹⁴C-dateringer fra Løkvika stemmer godt overens med dateringene funnmaterialet indikerer.

Dateringsresultatet fra geviret funnet på hellelegningen under veggvollen, samt bakstehellen i korridoren, er to indikasjoner på at denne delen av sjakten avdekket eldre bruksfaser i området, sammenlignet med de delene av sjakten som avdekket det egentlige rommet i mangeromstuft 1. Under feltregistreringene av området kunne det se ut som om mangeromstuft 1 delvis dekket mangeromstuft 2 (se kap. 3.3.8), og resultatene fra prøveundersøkelsen i kombinasjon med resultatene fra undersøkelsen i 2003 tyder på at det kan være tilfelle (Henriksen 2008:178).

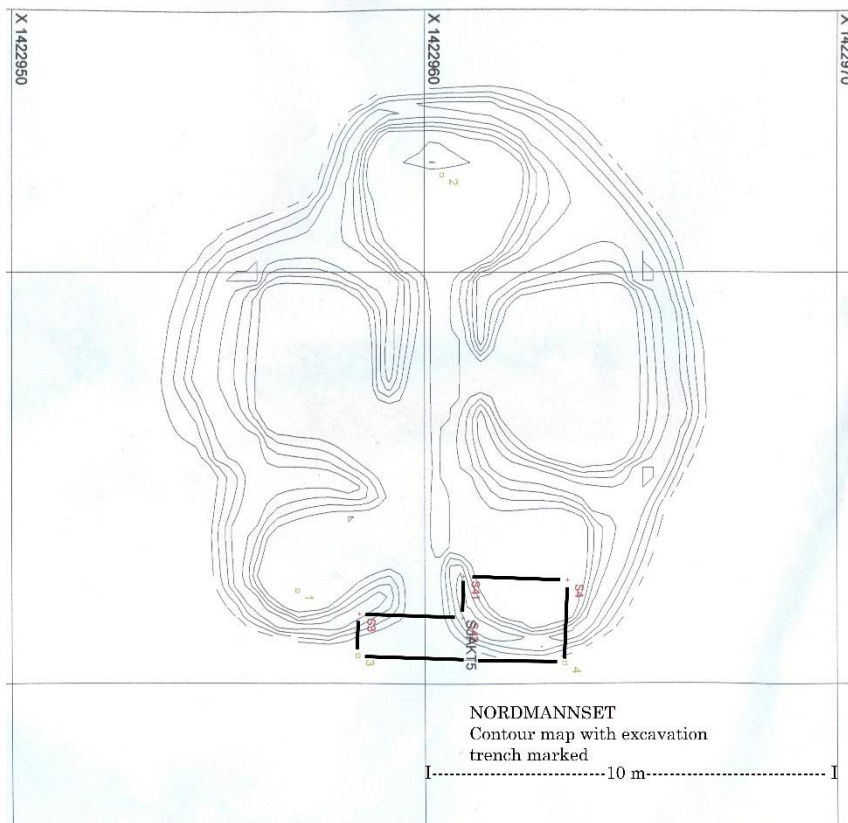
Misewicz undersøkelser i området ga ikke gode data for å beskrive mangeromstuftene utover det som synlig på overflaten. Muren i tilknytning til korridoren i SSV enden av sjakten, og muligens det store rommet i søndre del av mangeromstuft 2 kommer frem på kartene over elektrisk motstand som er målt i området (Misiewicz 2011:165-166, fig. 11.10 og 11.11).

4.5 Nordmannset 2004

Prøveundersøkelsen i Nordmannset i 2002 ga en datering vi så på med skepsis (se kap.3.3.9 for beskrivelse). I tillegg til å indikere yngre jernalder, var også funnkonteksten underlig. Her ble det dokumentert spekkbetong, et materiale hittil bare kjent fra hellepropene i nordnorsk sammenheng. På denne bakgrunn ble det avgjort at det skulle foretas en mindre undersøkelse for å gi et sikrere dateringsgrunnlag for mangeromstuften. Denne ble foretatt i 2004 av Przemysław Urbańczyk og Colin Amundsen, og sju kvadratmeter av mangeromstuften ble undersøkt.

4.5.1 Utgravning av prøvesjakt i Nordmannset

Det ble anlagt en fem meter lang og 1 m bred sjakt (96 E, 113 til 118 N) i N-S retning på tvers av utgangsområdet av mangeromstufte. Fra 116-118 N ble sjakten utvidet en meter mot vest (95E), slik at deler av nordøstligste rommet ble dekket. Dessverre ble man forledet av den høye vegetasjonen, samt at dette er mangeromstufte mest utflytende parti, slik at selve rommet i liten grad ble dekket av måten sjakten ble anlagt på (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:155-156).

Figur 4.54 Plankart oppmålt av Viktor Trosten, viser prøvesjakten i utgangspartiet og noe inn i det nærmeste rommet mot nord.

I den søndre delen av sjakten ble det avdekket to store heller umiddelbart over veggvollen i sør. Det ble besluttet å la dette ligge, ettersom den smale sjakten ville gjort det vanskelig å grave gjennom dette og at det ville blitt for tidskrevende i forhold den tid vi hadde satt av til denne undersøkelsen. I stedet ble oppmerksomheten vendt mot det nordøstre rommet. Torvdekket lå rett på skjellsand (lag 1), mens lag 2 besto av et trekullblandet sandlag ispedd bein. I dette området ble det funnet en krittpestilk og bearbeidet hvalbein. Tolkningen er at dette er spor etter igjenfylling i løpet av 1800-tallet (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:156). Lag 3 var et brunt sandlag, og i det ble det dokumentert en konsentrasjon av heller mot utgravningsfeltets østlige ende. Lag 4 ble tolket som et blandet lag av torvresten og skjellsand, mens lag 5 besto av et gråbrunt sandlag. En nedgravning ble dokumentert, men den var bare delvis synlig i det sørvestre hjørnet av feltet. Lag 6 til 8 ble tolket som sekundære, og sannsynligvis relatert til virksomhet knyttet til avsetningen av lag 4 og 5 (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:156). Lag 9 i denne forsøkningsen, et mørkbrunt humuslag ble tolket til å være mer direkte knyttet til denne forsøkningsen. Det kan være at dette hører til den eldste fasen i bruken av mangeromstuften, men dessverre var det ikke mulig å få full klarhet i dette (Myrvoll, Urbańczyk og Amundsen 2011:156). Laget var ca. 80 cm under dagens markoverflate, og inneholdt ikke daterbare funn. Et hjemmeprodusert låsbeslag med nøkkelhull, muligens til en kiste kan muligens dateres til tidlig nytid.

Figur 4.55 Utgravningsbilde mot nord. Stein i veggen til tuftene sørøstlige rom i forkant, foran hellen som fortsetter ned i dette rommet Foto: Przemysław Urbańczyk

Figur 4.56 Profilen i nordenden av sjakten. Foto: Przemyslaw Urbańczyk

På grunn av de vanskelig tolkbare funnene, og at sjakten dessverre var plassert noe uheldig, er den nøyaktige dateringen av mangeromshusets tidlige bruksfase fremdeles usikker. All rimelig tvil om jernalderdateringen er derimot ryddet unna, den har ikke relasjon til bruken av huset. Sannsynligvis kan Nordmannset ses i sammenheng med Løkvika i forhold til datering, men ut over dette deler ikke tuftene mange formtrekk. I Nordmannset produserte ikke de geofysiske undersøkelsene resultater som tilføyde mer enn det som er mulig å observere på overflaten. Sterke utslag på magnetometermålingene to steder er vanskelig å tolke, og kan være rester etter ildsteder/ovner eller senere brenning i tuften i moderne tid. (Misewicz 2011.164-165, fig.11.7 og 11.9).

4.6 Sammendrag og konklusjon

Utgravningene utført i Skonsvika dekker bare ca. 8% av mangeromskomplekset, mens utgravningene i Kongshavn dekket 5,4%. Den uforutsette kompleksiteten og arbeidsmengden førte til at det kun ble mulighet til å grave ut en sjakt gjennom hvert av kompleksene, samt den lille prøvesjakten, sjakt II i Skonsvika. Dette hadde som konsekvens at områder øst og vest for utgravningsjaktene ikke ble undersøkt, og muligheten for at disse områdene skjuler informasjon som ville endret bildet av utviklingsforløpet av kompleksene er definitivt tilstede. Disse begrensningene og problemene i forhold til representativitet i datamaterialet gjør det nødvendig med noe forbehold i forhold til tolkningene. Uansett har utgravningene som er

utført i Skonsvika og Kongshavn bidratt til et langt mer nyansert og komplekst bilde av mangeromskomplekser man hittil har hatt tilgang til, og er dermed et svært verdifullt bidrag til en bedre forståelse av disse strukturene og prosessene som fant sted i mellomalderens Finnmark. Med ett nytt forbehold i forhold til at utgravningene våre er begrenset til Berlevåg, mener jeg at disse to kulturminnene fortjener å omtales som mangeromskomplekser.

Både Skonsvika og Kongshavn er eksepsjonelle sammenlignet med andre mangeromtluftlokalteter. Det er likevel store forskjeller mellom kompleksene i Skonsvika og Kongshavn når det gjelder lokalisering i nærmiljø, form og struktur samt sammensetning av funnmateriale. Mest spesielt er forekomsten av klebersaker i Kongshavn, som nesten er helt fraværende i Skonsvika, med et fåtall bakstehellefragmenter som unntak. C14-dateringer av Skonsvikkomplekset plasserer fase 4 til overgangen 1200/1300-tallet og noe inn på 1400-tallet, og det kan være grunn til å tro at de foregående fasene hvor det ikke foreligger daterte prøver tilhører 1200-tallet, kanskje fra dette århundrets begynnelse. C14-dateringer av mellomalderbosettingen i Kongshavn faller tidsmessig sammen med dateringene fra Skonsvika, men det ble ikke observert tegn til innledende virksomhet før komplekset ble anlagt på dette stedet. Dateringene fra Kongshavn antas å speile virksomheten i anlegget i mellomalderen, men viser også at Kongshavn ble bosatt på nytt i overgangen seinmellomalder/tidlig nytid, etter alt å dømme etter at mellomalderkomplekset var forlatt og forfalt.

Beliggenhet og topografiske detaljer som kjennetegner kompleksene i Kongshavn og Skonsvika er svært forskjellige. Mangeromstuften i Skonsvika ligger i en ganske skjernet bukt med sandstrand, rikelig tilgang til ferskvann fra elva ved siden av, gode beiteforhold og bjørkeskog (Jensen 2011:277-278). Kongshavnområdet er til sammenligning langt mer værutsatt og goldt. Den forrevne kysten i dette området gjør landingsforholdene generelt veldig vanskelige, og terrenget er ellers preget av rullesteinfjære der sand ikke akkumuleres i betydelig grad. I Kongshavn fins heller ikke rennende vann, og det har vært nødvendig å sikre vannforsyning ved hjelp av brønngraving. I Kongshavn er stein, ofte i form av massive blokker og kampestein sentralt i konstruksjonen sammen med tilført grus, skjellsand og torv. I tillegg har hvalbein vært et viktig supplement, og utvilsomt har det samme vært tilfelle med tremateriale av varierende format, selv om det stort sett kun er spor av gulv- og veggkledning og indre reisverk vi har funnet bevarte spor av. Dette må ha ført til en massiv og imponerende

bygningssmasse som har skilt seg markant fra andre typer bygninger i kystlandskapet i Finnmark den tiden anlegget i Kongshavn var i bruk i mellomalderen. Trolig er det disse forholdene som ga opphav til sagn og visetradisjoner rundt anlegget i Kongshavn, og at embetsmenn på 1600-tallet tolket tuftene som ruinene etter et slott. Mangeromskomplekset i Skonsvika ikke har slått rot i lokal tradisjon på samme vis.

Kongshavn viser heller ikke samme tegn til gradvis intensivering av aktiviteter i et område, med faser der begrensede tegn til ressursutnyttelse ser ut til å ha blitt fulgt opp av anleggelsen av et større kompleks, slik som i Skonsvika. Komplekset virker i større grad å ha kommet til over en kort tidsperiode, sannsynligvis som resultat av en intensjonell beslutning om å lokalisere et boliganlegg akkurat på denne plassen. Dette inntrykket kan skyldes de store topografiske forskjellene mellom lokalitetene. Den åpne Skonsvika, med flater av lett bearbeidelige løsmasser synes som et mer innbydende sted til å anlegge boliger enn rullesteinsvollene nær naturhavnen Kongshavnkeila, der det var nødvendig å investere stor arbeidsinnsats for å gjøre stedet beboelig. Til tross for forskjeller mellom mangeromskompleksene i Skonsvika og Kongshavn, er det også viktige likheter. Noen av ovnene og ildstedene bærer store likhetstrekk, og den generelle til hjørneplassering av ildsted og ovner deles mellom lokalitetene. Romlig organisering og størrelse på anleggene har også iøynefallende likheter. Begge anleggene synes å ha blitt omsluttet av en ytre vegg. Begge anleggene viste tegn til åpne områder mellom områder preget av tett «mangeromsbebyggelse».

De mindre undersøkelsene i Løkvik og Nordmannset ga også viktige resultater. Mest interessant er de klare indikasjonene fra Løkvik på at hus som må karakteriseres som mangeromshus var i bruk helt inn på 1600-tallet. Dette resultatet maner mer enn noe annet til forsiktighet med å anvende strenge klassifiseringskriterier som kunne utelukke andre registrerte tufter vi klassifiserer som mangeromstufter i tilknytning til gamle fiskevær (se kap. 3.6).

Kapittel 5 C14-dateringer, gjenstandsmateriale og kronologi

5.1 Innledning

Utgravningene gjennomført i Berlevåg kommune har resultert i et betydelig gjenstandsmateriale som gir viktige ledetråder både til opprinnelsen og rollen til de undersøkte lokalitetene og til fenomenet mangeromshus i mellomalderens Finnmark mer generelt. Disse undersøkelsene er også de første storskala mellomalderutgravninger utført i kyst-Finnmark, noe som gir materialet en spesiell kulturhistorisk betydning. Nåværende kunnskap om materiell kultur, kronologi, etnisk samhandling og sosiale og økonomiske nettverk i denne regionen er fortsatt ganske mangelfull. Selv om materialet som presenteres nedenfor stammer fra et geografisk begrenset område, og er avgrenset til en spesiell type kulturminner, representerer det et betydelig bidrag til å øke denne kunnskapen.

I dette kapittelet presenteres kronologi bygget på C14-dateringer fra mangeromstuffer i løpet av prosjektet. Alle ukalibrerte C14-dateringer er angitt BP, mens de kalibrerte verdiene er angitt i kalenderår, med to σ sannsynlighet. Kalibreringer er foretatt i dataprogrammet Oxcal v4.2, 2016, (Bronk Ramsey 2009) med kalibreringskurven IntCal 2013 (Reimer m.fl. 2013). En prøve av fiskebein, WK-10322, ble kalibrert i henhold til den marine kurven, med gjennomsnittlig Delta-R korrigeringer for nordnorske farvann.

Gjenstandsmateriale fra Skonsvika og Kongshavn, supplert med noen av funnene fra den begrensede utgravningene utført i Løkvika, presenteres i henhold til type, kronologi og proveniens. Presentasjonen av materialet er organisert etter en grov funksjonell inndeling som omfatter følgende fem kategorier: (i) ild, matlaging og lagring, (ii) jakt og fiske, (iii) arbeids- og bygningsredskaper, (iv) drakt og utsmykning, og (v) lek og fritid. Samlet leder det til en helhetlig vurdering av de kronologiske rammene for mangeromstufene.

Denne fremstillingen er i det vesentlige lik bidragene jeg skrev til boken «Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the archaeology of Multi-Room houses» (Olsen, Urbańczyk og Amundsen 2011), i kapitlene «Artifacts: The finds retrieved» (Henriksen m.fl. 2011 og «The chronology of multi-room houses» (Henriksen 2011b). Informasjon fra nye relevante studier

av relevans for materialet er føyet til der jeg er blitt kjent med slike. Særlig gjelder dette spillsaker (Skomsvoll 2012) og arbeidet Ingar Figenschau gjorde i forbindelse med øksen fra Skonsvika (Figenschau 2012).

5.2 C14-dateringer

Kronologien for mangeromstuffer er bygget på C14-dateringer fra ni lokaliteter i Finnmark og Nord-Troms. Disse omfatter prøver fra prøveundersøkelsene (se kap.3) og fra utgravninger utført i Skonsvika, Kongshavn og Løkvik, alle i Berlevåg kommune i 2002-2004. Noen C14-dateringer er også tilgjengelig fra ytterligere to lokaliteter (Forsøl og Avløysinga og Tunes, se kapittel 3.4.3, 3.4.5 og 3.4.8), og det totale antallet C14-daterte mangeromstuffer er 17 fordelt på 11 lokaliteter.

C14-dateringer er tilgjengelig fra halvparten av de kjente lokalitetene, og deres geografiske representasjon er vid. Av ulike grunner er antallet C14-dateringer fra hver lokalitet lavt, selv for de mer intensivt undersøkte lokalitetene. I noen grad er dette kompensert for ved typologisk dateringer av det relativt omfattende gjenstandsmaterialet, som også gir kronologiske ledetråder for de få undersøkte mangeromstuffer som ikke er C14-datert.

5.2.1 Innsamlingsstrategier

Alle trekullprøvene er artsspesifisert for å kunne gjøre utvalg av kortlevde lokale treslag som er best egnet for C14-datering. De mest egnede kortlevde løvtrærne og buskene som bjørk, vier, selje og osp er relativt sjeldne i områdene hvor mangeromstuffer forekommer og den skogveksten som finnes naturlig er sårbar for overbeskatning i forbindelse med hogst, beiting og lignende. Vanskelighetene med å skaffe brensel på ytterkysten er en tilbakevendende forklaring i etnografisk kildemateriale fra 1500-tallet og utover på hvorfor sjøsamenes vinterboplasser i dette området alltid var lokalisert til de i indre fjordområdene, der tilgangen på brensel var adskillig bedre (Storm 1895:221-223, Odner 1992:53-59).

På ytterkysten av Finnmark og Nord-Troms har rekved og drivtømmer tradisjonelt utgjort en alternativ brenselskilde. De viktigste opphavsstedene for drivtømmer er skogene i den sibirske Taigaen. Inntil storskala tømmerhogst ble utviklet i løpet av de seneste århundrene, var naturlig erosjon den viktigste årsaken til at tømmer av furu, gran og lerk ble ført vekk i elvesystemer. De store nord-rennende vassdragene i det nordvestlige Russland og Sibir transporterer enorme mengder tømmer til Kvitsjøen og Karahavet. Vestlige havstrømmer

forflytter tømmeret videre inn i Barentshavet, og derfra distribueres drivtømmer langs kysten av Norge (Alm og Johansen 2009). Tilstedeværelsen av rekved er spesielt rik i Finnmark og Nord-Troms, og samler seg i ofte små bukter og vikar som fungerer som naturlige oppsamlingssteder for alt som driver i sjøen. Transport via havstrømmene tar ikke nødvendigvis lang tid, men saltet tømmeret tar opp mens det befinner seg i sjøen impregnerer tømmeret. Tømmeret strander ofte på klipper og rullesteinstrander på ytterkysten av Nord-Troms og Finnmark der det blir tørrlagt. Saltimpregnering i kombinasjon med kaldt klima fører til at tømmer kan bevares i mange tiår før det eventuelt blir brukt som brensel, og dette kan bidra til å øke allerede eksisterende feilkilder som den høye iboende alderen til nåletrærne representerer (Ramstad 2006).

Analyser av trearten i trekull fra ulike lokaliteter som dateres fra senmesolittikum til rundt 1000 f.Kr. på Melkøya, Hammerfest kommune, viste at 74% av trekullprøvene inneholdt furu, gran eller lerk (Ramstad 2006:46). Lerk og gran er ikke stedegne arter i Nord-Norge, og stammer derfor med stor sikkerhet fra brent rekved/drivtømmer eller importert trevirke. Selv om furu kan ha sin opprinnelse fra skoger i de indre fjordområdene i Finnmark, særlig i historisk tid, kan den iboende alderen i kjerneveden være betydelig. I Nord-Norge er furu med en alder på 400-600 år ikke uvanlig, og det foreløpig eldste levende treet som er påvist er over 800 år gammelt, og som død tørrved kan man finne furu på opptil 1700 år (Kirchhefer 2001:43, 2005:222).

De innledende undersøkelsene viste at en stor andel av de treartsbestemte trekullprøvene fra mangeromstuftene stammet fra drivtømmer. Problemer med å finne trekull fra kortlevde trearter gjorde det nødvendig å samle flere prøver fra hver pålitelig kontekst med trekullkonsentrasjoner. Til tross for dette viste det seg at trekullprøvene fra flere interessante kontekster og stratigrafiske enheter ikke inneholdt tre fra kortlevde arter, og ble derfor ikke datert. I noen tilfeller der beinmateriale var tilgjengelig ble terrestriske pattedyrbein eller gevir valgt som prøvemateriale (Henriksen 2011b:230).

5.2.2 C14-dateringer fra prøveundersøkelsene

Som tidligere påpekt er små prøveruter i store strukturer bestående av komplekse kulturlagsformasjoner problematiske for å dokumentere spekteret av romlig og kronologisk utvikling av slike lokaliteter (se Urbańczyk 1992:113). I en sammenheng der formålet var å

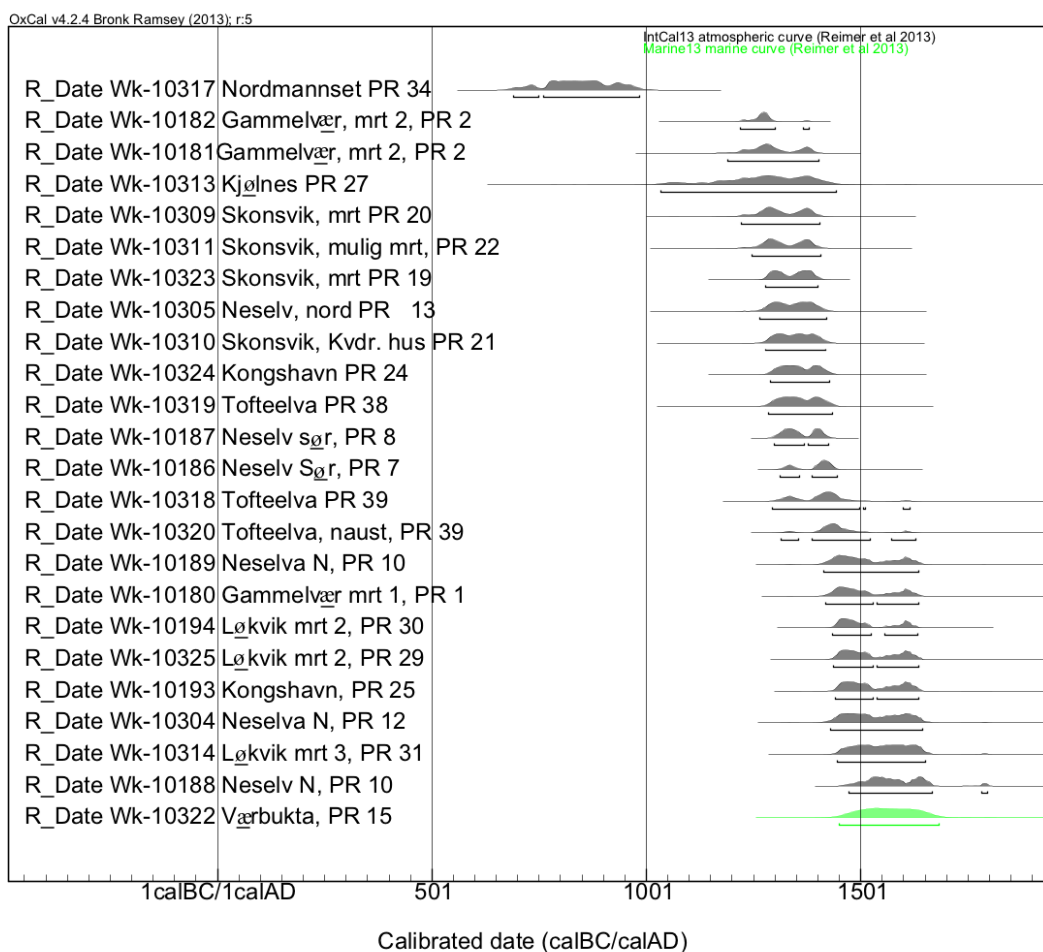
skaffe grunnleggende oversikt om kronologi for kulturminner spredt over store geografiske områder, og med knappe tids- og ressursrammer og forholde seg til, er imidlertid metoden den mest hensiktsmessige. Trekullprøver ble tatt i kontekster som syntes å være på bunnen av kontinuerlig avsatte kulturlag når det var mulig. I noen prøveruter ble prøver av kortlevde trearter påvist i mer enn ett lag. Dette var fordelaktig i vurderingen av stratigrafiske sekvenser, mest i forhold til hvorvidt de nederste lagene virkelig representerer den eldste fasen i dokumenterte prøveruter. Mangelen på godt prøvemateriale, først og fremst trekull av kortlevde treslag, begrenset imidlertid muligheten til å tilføre mer eksakte dateringer til stratigrafiske observasjoner. De daterte prøvene fra forundersøkelsen bør derfor anses å representere glimt av historien og utviklingen av mangeromshus på de undersøkte lokalitetene.

De daterte prøvene spenner fra eldre jernalder til nyere tid. Jernalderdateringene ble avvist etter ytterligere utgravninger på Nordmannset i 2003 (se kapittel 4.5.1). Basert på funnene kan denne lokaliteten mest sannsynlig dateres til tidlig nytid, trolig ca. 1500-1650 e.Kr (Urbańczyk og Amundsen 2011:157), selv om det må tas forbehold vedrørende konteksten også for den utvidete undersøkelsen. Dette er ett eksempel på problemene knyttet til tolkning av stratigrafisk sekvens i en prøverute på 1 x 1 m. Det antatte bunnlaget er åpenbart ikke knyttet til aktiviteter som har sammenheng med mangeromstuften, men representerer langt eldre aktiviteter. Tilsvarende problemer oppsto der moderne bebyggelse har vært anlagt nært eldre mangeromstufter. En rekke prøveruter dokumenterte trolig etterreformatorisk gjenbruk av lokaliteten, eller senere tids deponeringer og igjenfylling. Disse forholdene gjorde at det ikke var mulig å trenge ned til kulturlagene som representerer de tidligste bruksfasene knyttet til mangeromstuftene.

Lab. Ref.	Lokalitet	Prøverute	Lag	Prøver	BP	AD kal. En σ	AD kal. To σ
Wk-10317	Nordmannset	34	3	Betula, Populus	1178 \pm 58	770 - 947 AD	690 - 985 AD
Wk-10182	Gammelvær, mrt 2	2	4	Bark	731 \pm 38	1255 - 1293 AD	1220 - 1382 AD
Wk-10181	Gammelvær, mrt 2	2	4	Betula	711 \pm 66	1247 - 1387 AD	1190 - 1403 AD
Wk-10313	Kjølnes	27	3	Betula, Populus	697 \pm 132	1209 - 1409 AD	1036 - 1444 AD
Wk-10309	Skonsvik, mrt	20	4	Betula	685 \pm 65	1265 - 1390 AD	1223 - 1405 AD
Wk-10311	Skonsvik, mulig mrt	22	7	Betula	676 \pm 60	1271 - 1390 AD	1246 - 1408 AD
Wk-10323	Skonsvik, mrt	19	5	Landpattedyr	643 \pm 47	1287 - 1391 AD	1279 - 1402 AD
Wk-10305	Neselv, N (sør mrt)	13	2	Betula	637 \pm 67	1286 - 1395 AD	1265 - 1421 AD
Wk-10310	Skonsvik, kvad. Tuft	21	3	Betula, Populus	618 \pm 61	1296 - 1396 AD	1278 - 1419 AD
Wk-10324	Kongshavn	24	5	Bein, sau/geit	585 \pm 58	1306 - 1411 AD	1289 - 1429 AD
Wk-10319	Tofteelva	38	5	Betula	585 \pm 67	1304 - 1412 AD	1285 - 1435 AD
Wk-10187	Neselv, sør	8	2	Betula	574 \pm 38	1316 - 1412 AD	1299 - 1425 AD
Wk-10186	Neselv, sør	7	2	Betula	526 \pm 40	1330 - 1436 AD	1313 - 1446 AD
Wk-10318	Tofteelva	38	4	Betula	503 \pm 65	1320 - 1453 AD	1295 - 1616 AD
Wk-10320	Tofteelva, nausttuft	39	1	Betula	468 \pm 58	1402 - 1484 AD	1315 - 1630 AD
Wk-10189	Neselva, N (sør mrt)	10	4	Betula	414 \pm 64	1428 - 1620 AD	1415 - 1637 AD
Wk-10180	Gammelvær, mrt 1	1	2	Betula, Salix, Populus	411 \pm 55	1433 - 1618 AD	1418 - 1635 AD
Wk-10194	Løkvik, mrt 2	30	5	Betula	396 \pm 37	1444 - 1616 AD	1436 - 1633 AD
Wk-10325	Løkvik, mrt 2	29	3	Bein, rein	386 \pm 45	1445 - 1620 AD	1437 - 1635 AD
Wk-10193	Kongshavn	25	5	Betula	380 \pm 43	1448 - 1620 AD	1441 - 1635 AD
Wk-10304	Neselv, N (nord mrt)	12	1	Betula	379 \pm 67	1447 - 1630 AD	1431 - 1646 AD
Wk-10314	Løkvik, mrt 3	31	6	Betula	339 \pm 58	1485 - 1634 AD	1446 - 1652 AD
Wk-10188	Neselv, N (sør mrt)	10	4	Betula	292 \pm 46	1516 - 1655 AD	1472 - 1796 AD
Wk-10322	Værbukta	15	9	Fiskebein	813 \pm 62	1500 - 1635 AD	1450 - 1684 AD

Tabell 5.1 Oversikt over alle C14-dateringene fra prøveundersøkelsene i 2001

Likevel gir gruppering av de C14-daterte prøvene fra forundersøkelsen interessante indikasjoner på kronologien til mangeromstuftene (tabell 5.1 og 5.2), og en grundigere test av disse dateringsantydningene kan utgjøre en av problemstillingene i eventuelle fremtidige arkeologisk undersøkelser. Resultatene synes å indikere en tidlig, viktig fase av bruken av mangeromshus som kan dateres til perioden ca. 1200-1450 e.Kr. En annen gruppe C14-dateringer indikerer brukstid til slutten av mellomalderen og tidlig nytid på noen lokaliteter. Løkvik og Værbukta synes å ha vært bebodd på ca. 1500 til midten av 1600-tallet. Typologisk datering antyder at dette sannsynligvis også gjelder for lokalitetene Nordmannset og enkelte av mangeromstuftene på Vadsøya, eller i alle fall deres seneste bosetningsfaser (Simonsen 1981b:92-94).

Tabell 5.2 Multiplot av kalibrerte C14-dateringer, prøveundersøkelsene 2001

5.2.3 C14-dateringer av Kongshavn, Skonsvika og Løkvik

Basert på erfaringene fra forundersøkelsene ble mange prøver samlet inn fra hver stratigrafisk enhet eller kulturlag for å optimalisere mulighetene for å skaffe trekullprøver med innslag av lokale kortlevde treslag som egner seg til datering. Selv denne strategien viste seg utilstrekkelig i noen tilfeller. I Kongshavn lot det seg gjøre å skaffe trekullprøver av lokale, kortlevde treslag fra de fleste stratigrafiske lagene, mens prøvene fra Skonsvika hovedsakelig besto av gran, lerk og furu, mest sannsynlig drivtømmer. Flere viktige faser og anlegg, som ildsteder og gulvlag forbundet med de to rommene, og strukturene fra de tidligste fasene inneholdt ikke trekull fra de foretrukne treartene. Forskjellen mellom de to lokalitetene i forhold til bruk av trevirke til brensel synes å være at brukerne av komplekset i Skonsvika benyttet drivtømmer i mye større grad enn sine naboer i Kongshavn. De tallrike gropene og ovnene dokumentert i Skonsvikakomplekset (se kapittel 4.3), indikerer at tilgang til brensel har vært viktig. Avskogningen som pollenanalysene i Skonsvika har påvist (se kapittel 6.3.4) kan bety at lokale brenselkilder fra den opprinnelige småskogen fort ble utpint på grunn av

produksjons- og bearbeidingsaktivitetene som fant sted her. (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:95). Det faktum at selve Skonsvika fungerte som et naturlig oppsamlingssted for drivtømmer kan videre ha stimulert til økt avhengighet av dette alternativet som brenselkilde. Imidlertid kan forskjellen mellom de to lokalitetene i form av brenselforbruk også gjenspeile ulikheter i praksis og forskjellig kulturell bakgrunn til brukerne i de respektive kompleksene (Henriksen 2011b:230-231, se kap.9).

5.2.4 Skonsvika

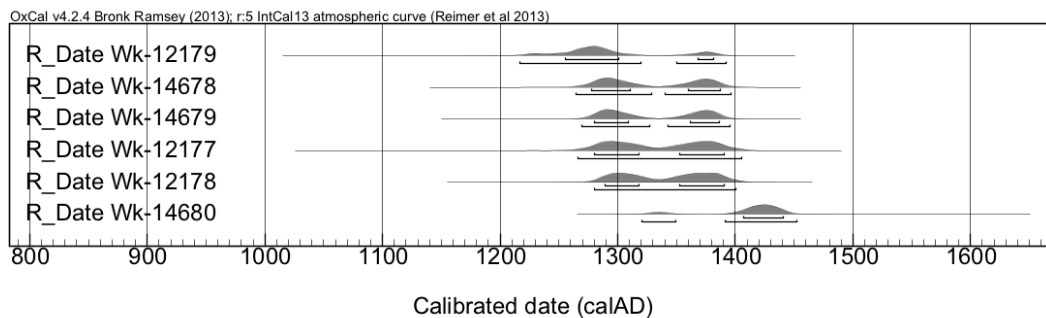
Seks trekullprøver fra utgravningene i Skonsvika ble C14-datert (tabell 5.3 og 5.4). Prøvene stammer fra kontekster knyttet til ovn 1 og fasene 3c (lag 16) og 4a (lag 8 og 12). Dette innebærer at enheter og anlegg som tilhører stratigrafisk tidligere faser ikke er C14-datert, ettersom trekullprøvene fra disse kontekstene viste seg å bestå av nåletrær. Prøven fra lag 16, fase 3c er trolig yngre enn alle prøvene fra fase 4a, lag 8 og 12, men de kalibrerte dateringene angitt ved to standardavvik overlapper i tid. De tilgjengelige C14-dateringene tillater ikke en grundigere kronologisk fastsettelse av de stratigrafiske sekvensene identifisert på lokaliteten. Det skulle selvsagt vært ønskelig med flere dateringer fra fasene før fase 4, ikke minst fordi det kanskje ville bidra med å gjøre den ene dateringen fra fase 3c mer forståelig. Er det en sannsynlig laboratoriefeil eller yngre materiale som har forstyrret eldre lag?

Lab. Ref.	Kontekst	Prøver	BP	AD kal. En σ	AD kal To σ
Wk-12179	Lag 12	Betula, Prunus/Sorbus	718 \pm 48	1255 - 1381 AD	1216 - 1392 AD
Wk-14678	Lag 12	Betula, Salix/Populus	673 \pm 43	1277 - 1387 AD	1265 - 1396 AD
Wk-14679	Lag 12	Betula, Salix/Populus	669 \pm 39	1280 - 1386 AD	1269 - 1395 AD
Wk-12177	Lag 8, Ovn 1	Betula	660 \pm 54	1280 - 1390 AD	1266 - 1405 AD
Wk-12178	Lag 8, Ovn 1	Betula	642 \pm 42	1289 - 1390 AD	1280 - 1400 AD
Wk-14680	Lag 16	Betula	505 \pm 38	1407 - 1441 AD	1321 - 1452 AD

Tabell 5.3 C14-dateringer fra Skonsvika 2002-2004

Resultatene som foreligger tyder på at Skonsvika var bebodd i perioden ca. 1220 -1460 e.Kr. Dette er også godt i samsvar med C14-datering fra den undersøkte nausttuften ved siden av mangeromskomplekset (se kapittel 4.3.18). Aktiviteten på stedet synes å dateres tilbake til første halvdel av 1200-tallet, men på grunn av mangel på godt prøvemateriale er de stratigrafisk tidligste fasene udatert, og aktivitetene på lokaliteten kan muligens være noe eldre. Datering av fase en og to tilbake til tiden rundt 1200 er et rimelig estimat. 1300-tallet synes å representere den mest intensive bruks- og aktivitetsfasen for lokaliteten. Basert på dateringene ser lokaliteten ut til å ha blitt forlatt rundt midten av 1400-tallet. Det er kun

spredte indikasjoner på senere bruks- og bosettingsaktivitet i området før fast bebyggelse ble etablert på 1800-tallet.

Tabell 5.4 Multiplot av kalibrerte C14-dateringer fra Skonsvika 2001-2004

5.2.5 Kongshavn

Fjorten prøver ble valgt til C14-dateringer i løpet av utgravningen av mangeromskomplekset i Kongshavn, 2002 - 2004 (tabell 5.5 og 5.6). I motsetning til Skonsvika avslørte dateringene fra Kongshavn adskilte faser i bosetningen: En yngre jernalderfase forut for aktivitetene forbundet med mangeromskomplekset, en mellomalderfase og en seinmellomalder/tidlig nytidssfase (se kap. 4.2). De 14 C14-dateringene dekker perioden 660 til 1650 e.Kr. Selv om det lot seg gjøre å skaffe dateringsmateriale fra de fleste viktige kontekstene er noen interessante anlegg udatert; gropen under gulvhellene i rom 4 som stratigrafisk sett er interessant ga ikke godt dateringsmateriale, og er udatert.

Jernalderaktiviteter er representert med to dateringer fra forskjellige kontekster. Som beskrevet i kapittel 4.2.8 er ildstedet i mødding/ytre veggområdet nord for rom 5 datert til yngre jernalder (Wk-14675). Dette ildstedet er ansett som en pålitelig kontekst og representerer sannsynligvis aktiviteter knyttet til lokaliteten Kongshavn II et stykke mot øst. Den andre jernalderdateringen er mer problematisk. Den stammer fra et datert reingevir funnet i lag 4b (Wk-12176) i rom 3, en kontekst som syntes å stamme fra tidlig nytid. Det er ingen grunn til å tro at resultatet skyldes problemer knyttet til prøvematerialet. I områder med gunstige bevaringsforhold for bein kan gamle gevir ha blitt brakt til boplassen og brukt i gjenstandsproduksjon, og dermed representere en potensiell feilkilde i forhold til C14-dateringer av gevir (Nelson og Møhl 2003:264-265). Kongshavn er et område med naturlige forekomster av skjellsand som gir gode bevaringsforhold for beinmateriale. Geviret i rom 3 var mest sannsynlig konserveret i et av disse skjellsandsfeltene i flere hundre år før det havnet i

møddingen i rom 3, som et resultat av aktivitetene i området i tidlig nytid. (Henriksen 2011b:234).

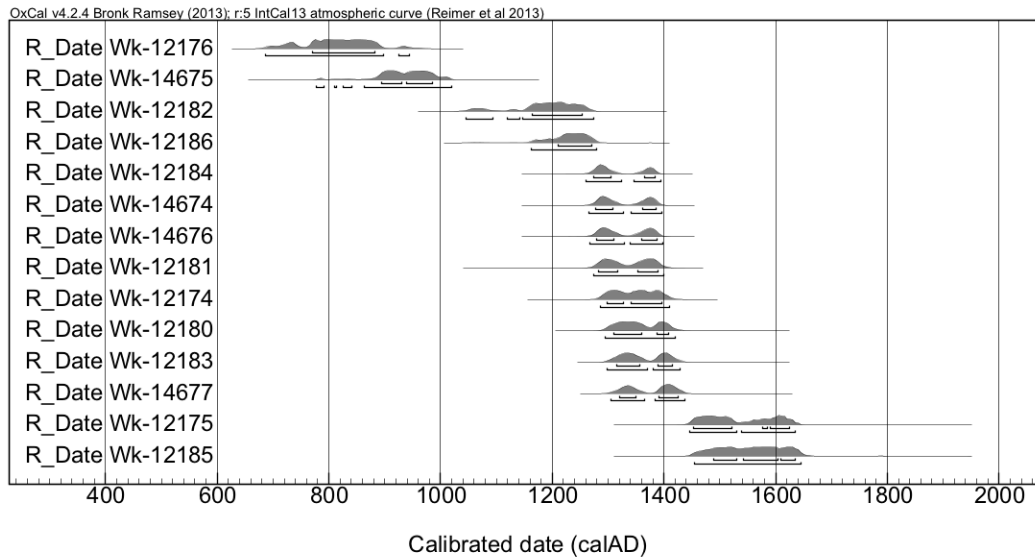
Lab. Ref.	Kontekst	Prøver	BP	AD kal. En σ	AD kal. To σ
Wk-12176	Rom 3, Lag 4b	Reingevir	1207 \pm 41	770 - 882 AD	687 - 944 AD
Wk-14675	Rom 5, ildsted, lag 4, voll	Betula	1104 \pm 40	895 - 986 AD	778 - 1020 AD
Wk-12182	Rom 2, lag 2	Pinux/Larix	839 \pm 47	1163 - 1253 AD	1045 - 1274 AD
Wk-12186	Rom 0, lag 3	Betula	799 \pm 42	1211 - 1270 AD	1163 - 1280 AD
Wk-12184	Rom 4, lag 4	Betula	686 \pm 39	1273 - 1384 AD	1260 - 1394 AD
Wk-14674	Rom 5, lag 4/5, ildstedsgrop	Bark	673 \pm 40	1278 - 1386 AD	1266 - 1395 AD
Wk-14676	Rom 5, ildsted, lag 5	Betula	670 \pm 43	1279 - 1387 AD	1266 - 1397 AD
Wk-12181	Rom 1, ildsted, bunn	Betula	654 \pm 48	1280 - 1390 AD	1270 - 1400 AD
Wk-12174	Rom 5, mødding 2, lag 3	Reingevir	618 \pm 46	1297 - 1395 AD	1285 - 1410 AD
Wk-12180	Rom 1, ildsted, topp	Betula, Salix/Populus	587 \pm 43	1310 - 1407 AD	1295 - 1419 AD
Wk-12183	Rom 3, lag 4a	Salix/Populus	570 \pm 40	1315 - 1414 AD	1299 - 1428 AD
Wk-14677	Rom 2, ildsted, lag 5	Betula, Prunus/Sorbus	551 \pm 40	1320 - 1425 AD	1304 - 1437 AD
Wk-12175	Rom 5, mødding 2, lag 2	Landpattedyr	371 \pm 40	1452 - 1624 AD	1445 - 1635 AD
Wk-12185	Rom 5, lag 3	Betula	336 \pm 48	1489 - 1634 AD	1455 - 1645 AD

Tabell 5.5 C14-dateringer fra Kongshavn 2002-2004

Aktivitetene i mellomalder og tidlig nytid i Kongshavn er representert med 12 C14-dateringer. Ni dateringer stammer fra lokale tresorter med lav iboende alder, og dateringene dekker perioden 1150/60-1440/50 e.Kr. Det er kun en datering som kan indikere aktivitet tilbake til 1100-tallet (Wk-12186), og bør ikke tillegges for stor vekt. Mellomalderbosettingen ser ut til å ha oppstått rundt år 1200 og opphørt rundt midten av 1400-tallet, mens 1300-tallet synes å representere høydepunktet i aktiviteten på lokaliteten. Dette antyder høy grad av samtidighet med mangeromskomplekset i Skonsvika. En mellomalderdatering (Wk-12182) foretatt på furu og lerk, det vil si importert tømmer eller drivved, var bare ment å gi indikasjon på om rom 2 kunne regnes som en mellomalderkonstekst eller ikke etter første sesong av utgravningen. Resultatet illustrerer imidlertid viktigheten av å bestemme treslag av prøven før de velges som prøvemateriale for C14-datering. Den daterte prøven fra ovnen i samme rom (Wk-14677) av bjørk og hegg/rogn indikerer en betydelig yngre og mer pålitelig C14-datering (kap. 4.2.4).

To dateringer (i tillegg til én datering fra en av prøverutene) daterer en senere bosettingsfase i perioden 1450-1650 e.Kr. Dessverre er ikke restene av den bosettingen fra tidlig nytid godt nok bevart i Kongshavn til å studere forholdet mellom bosetning i seinmellomalder/tidlig nytid og mellomalder i detalj, og det er ikke mulig å utelukke kontinuitet i bosetting/aktivitet i Kongshavn fra mellomalder til tidlig nytid på grunnlag av C14-dateringene. Det er imidlertid på det rene at en omorganisering av Kongshavnlokaliteten inntraff med bosetting i tidlig nytid. Fasene generelt er godt adskilt stratigrafisk (rom 3-5) og den romlige organiseringen fra mellomalderbosettingen ble i liten grad videreført, mest tydelig i den sørlige delen av

utgravningssjakten, rom 0-1. Dette tyder på at mellomalderens mangeromskompleks hadde forfalt til ruiner da ny bosetning tok til. C14-dateringer tolket i sammenheng med stratigrafiske forhold og gjenstandsmateriale sannsynliggjør at ny bosetting i Kongshavn ble tatt opp etter mellomalder, mest sannsynlig i tidlig på 1500-tallet.

Tabell 5.6 Multiplot av kalibrerte C14-dateringer Kongshavn 2002-2004

5.2.6 Løkvik

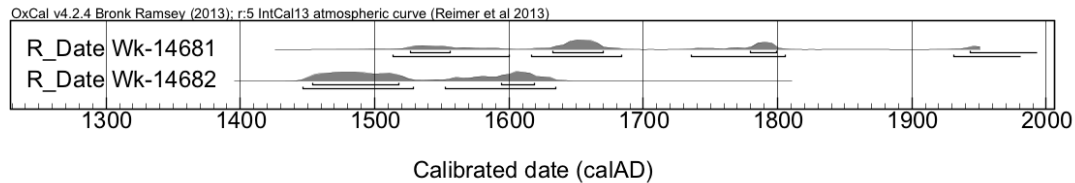
Trekullprøver fra den begrensede utgravingen i Løkvika ble C14-datert til seinmellomalder/tidlig nytid (Tabell 5.7 og 5.8). En prøve av trekull (Wk-14681) fra bjørk funnet i gulvområdet nær ovnen i rom 1, mangeromstuft 1 ble C14-datert til 1514-1931/moderne e.Kr. En annen prøve datert til 1446-1634 e.Kr. (Wk-14682) besto av et reingevir fra et hellegulv muligens relatert til den stratigrafisk eldre mangeromstuft 2. Denne dateringen er godt i samsvar med resultatene fra prøverutene i mangeromstuft 2 og 3 (se kapittel 3.3.8). Wk-14681 (249 ± 40 BP) gir en altfor upresis kalibrert alder på grunn av den flate kalibreringskurven for tidlig nytid (Henriksen 2011b:235).

Lab. Ref.	Kontekst	Prøver	BP	AD kal. En σ	AD kal To σ
Wk-14681	Lag 8	Betula	249 ± 40	1526 - 1960 AD	1514 - 1960 AD
Wk-14682	Under torvegg, eldre c	Reingevir	372 ± 31	1454 - 1619 AD	1446 - 1634 AD

Tabell 5.7 Kalibrerte C14-dateringer. Løkvika 2003

Verken prøverutene eller utgravingsresultatene indikerte at lokaliteten ble tatt i bruk før mot slutten av mellomalder/tidlig nytid. På den annen side er det ingen indikasjon på at bosettingen er yngre enn ca. 1650 e.Kr. Bosettingen i Løkvika overlapper bosettingsfasen i Kongshavn datert til seinmellomalder/tidlig nytid. Begge bosettingene kan ses i forhold til veksten i kommersielt fiskeri, og etablering av fiskevær som skjøt fart i Finnmark på 1400- og

1500-tallet. Økende vanskeligheter i fiskeriene førte til at mange fiskevær på ytterkysten av Finnmark ble forlatt i løpet av siste halvdel av 1600-tallet.

Tabell 5.8 Multiplot av C14-dateringer, Løkvik 2003

Det er mulig at denne generelle utviklingen av bosetting i Kongshavn og Løkvika i tidlig nytid kan ses i relasjon til vær- og befolkningsutvikling i Øst-Finnmark utover 1500-tallet, med en sterk befolkningsvekst og etablering av nye bosteder (Niemi 1983:94ff.). På samme måte kan oppgivelsen av de samme bostedene om lag et århundre senere ses i sammenheng med utarming av værbosettingen i Finnmark gjennomgikk på dette tidspunktet, og forskyvning av den norske bosettingen fra den ekstreme ytterkysten inn i fjordene, særlig etter ca. 1630 (Nielssen 1985:123, Henriksen 2011b:235).

5.2.7 Etertanker vedrørende C14-dateringene

For å øke sannsynligheten for å bringe til veie egnet prøvematerialet for C14-datering ble rikelig med trekullprøver innsamlet i alle relevante kontekster. Identifiseringen av trearter i prøvene viste at arter med høy iboende alder totalt dominerte i visse kontekster. Dette viste seg spesielt å være tilfelle for Skonsvika der viktige kontekster som fire ildsteder/ovner og ni groper forble udatert. I etterpåklokskapens lys burde prøver av terrestriske pattedyrbein vært identifisert for dateringsformål i felt. Dette ville ha gitt oss alternativt prøvemateriale dokumentert i sin nøyaktige relasjon til anlegg og enheter.

En kronologisk studie av såkalte Stållotuftlokaliteter i det nordsvenske fjellområdet kan gi grunn til videre refleksjon. Tidligere studier av Stållotuftenes kronologi basert på undersøkelser av en rekke lokaliteter var basert på dateringer som fordelte seg fra 600-tallet til moderne tid, med tegn til intensiv bruk i yngre jernalder/vikingtid til høymellomalder (Liedgren m. fl. 2007:1276). En eksperimentell strategi for uttak og bestemmelse av prøvemateriale ble anvendt for å forsøke å forbedre kronologien. Strategien bygget på å ta mange prøver med tanke på å skaffe enkeltfragmenter av trekull fra alle kontekster og ildsteder. All trekull ble treartsbestemt for å kunne prioritere trearter med lav iboende alder.

Av 80 daterte prøver var 74 spesifisert til kortlevde trearter, to til furu, 1 til einebærbusk, mens tre ikke lot seg identifisere (Liedgren m.fl. 2007:1279). Prøvene ble tatt fra 22 tufter fordelt på 12 ulike lokaliteter, og alle enkeltfragmentene ble datert med AMS-metoden for å unngå sammenblanding av trekullfragmenter fra prøvene fra kontekstene de stammet fra (Liedgren m.fl. 2007:1279). Resultatet ble at C14-dateringene kunne analyseres statistisk og gi mye finere kronologi av disse tuftene i forhold til tidligere undersøkelser; bruken av Stállotuftene kunne avgrenses til 640 - 1180 e.Kr., med en konsentrasjon av dateringer til ca. 800 – 1050, eller vikingtid (Liedgren m.fl.: 1285-87). Et fåtall dateringer fra mellomalder/nytid viser gjenbruk eller forurensning fra senere aktivitet, som forfatterne ikke tolket som et uttrykk for et vanlig forekommende fenomen når det gjelder Stallotuftene (Liedgren m. fl. 2007:1283-1284). Uten at dette diskuteres spesielt, bryter også dette med hvordan dateringsresultater fra Stallotuftene er tolket tidligere (jf. Storli 1994:47).

Videre studier av mangeromstufter må søke å maksimere mulighetene for å få godt prøvemateriale fra hver arkeologisk kontekst. En måte å oppnå dette er selvsagt gjennom økt bruk av terrestriske pattedyrbein der slike er bevart, og ideelt sett i form av selektiv prøvetaking av slikt materiale positivt identifisert av en zooarkeolog i felt. En annen mulighet er å prioritere enkeltfragmenter av trekull til C14-datering, i kombinasjon med en konsekvent innsamlingsstrategi som baserer seg på en stor mengde prøver fra hver kontekst. Dette vil trolig øke muligheten for å finne biter av trekull fra kortlevde trearter blant trekullfragmentene i hver kontekst, og gi et mer detaljert kronologisk bilde av aktivitetene som førte til dannelsen av mangeromshus- og lokaliteter (Henriksen 2011b:235).

5.3 Gjenstandsmaterialet

Til sammen 545 gjenstander er katalogisert fra mangeromstuftene i Berlevåg kommune. Bevaringsforholdene favoriserte ikke metall, især ikke jern. Arkeologisk konservator deltok i felt, og kunne gi en del assistanse i forbindelse med funnbehandling. Alle metallfunn ble røntgenfotografert, og på bakgrunn av tilstandsbedømming etter vurdering av røntgenfoto ble kun ca. 25 % av jernfunnene konserverert (Henriksen m.fl. 2011:182). Jernet som ikke er konserverert består av uidentifiserbare fragmenter, med unntak av noen fragmenterte båtnagler. Bevaringsforholdene for jern er noe bedre i Skonsvika enn i Kongshavn, men generelt var jern i dårlig forfatning (Henriksen m.fl. 2011:182). Bevaringsforholdene for tre var også dårlige. Enkelte bygningsrester som deler av bjelker, planker og mindre trefragmenter var mulig å dokumentere, men lot seg ikke ta inn fra felt i helt format, og var i slik forfatning at det ikke

hadde til hensikt å forsøke konservering av tre. Beinmaterialet var forholdsvis godt bevart (Henriksen m.fl.2011:182).

5.3.1 Ildstål

Denne inndelingen i funn er gjort ut fra en løs vurdering av hva som kan assosieres med virksomhet som tar sted i eller ved boligrommet. Dette inkluderer gjenstander til å gjøre opp ild, til å steke på, koke i og til å oppbevare i. I tillegg er det samlet noen grupper gjenstander under «diverse» som på ulike måter kan relateres til boligen.

Ildstålmaterialiet består av fem funn, tre hele eksemplarer og to fragmenter. En del av et ildstål er funnet i Kongshavn, mens tre hele ildstål og et fragment er funnet i Skonsvika. Fragmentet i Kongshavn (Ts.11382.265) ble funnet i steinveggen mellom rom 2 og 3 i lag 4. I Skonsvika, ble ildstål funnet i lag 6, 7, 9 og 51 (fase 3b, 4a og 4b). De ble funnet i kontekster knyttet til «sommerrommet» og «vinterrommet» og ovn 1.

Figur 5.1 Ildstål fra Skonsvika. Foto: Bjørnar Olsen

Tre av ildstålene fra Skonsvika er av typen karakterisert av en oval ringform (Ts.11381.23,24,74), mens det ene er en atypisk variant av typen med åpen side og oppbøyde ender (Ts.11381.31), ofte kalt lyreformet ildstål. Ildstålfragmentet fra Kongshavn er av den ovale ringtypen. Alle funnene av ildstål er fra kontekster fra mellomalderen. Ingen av typene er kronologisk godt definert. De er kjent fra vikingtidens graver i Ladoga-området, og typene var fortsatt i bruk i slutten av mellomalderen i Nord-Sverige (Hedman 2003:184). I urbane

kontekster i Novgorod er ovale ildstål hovedsakelig datert til 1300 og 1400-tallet (Khoroshev og Sorokin 1992:118-119). Lyreformete ildstål er kjent fra senere sammenhenger, for eksempel fra Nukkumajokilokaliteten i Nord-Finland datert til det 1500-1600-tall (Carpelan 2003:74).

Det er bemerket at ildstål er relativt sjeldne funn i utgravninger fra mellomalderens bymiljø i Norge (Færden 1990:261). Av de vel 4100 katalogiserte jerngjenstandene fra de store utgravningene i mellomalderbyen i Oslo på 1970-tallet, var det kun tre funn som ble identifisert som ildstål (Færden 1990:261). Færdens forklaring på dette er at ildstål ikke inngikk som en vanlig del av den enkeltes personlige eiendeler i mellomalderen, i motsetning til i yngre jernalder der ildstål er et vanlig funn blant den dødees gjenstander i gravkontekster. Det urbane livet i mellomalderen skal ikke ha krevd at den enkelte hadde tilgang til ildstål. Ilden i ildstedene ble holdt i live over natten ved å samle glør i ildstedet som ble dekket over av aske, og metoder som frembrakte friksjonsvarme ved hjelp av hånd- eller buedrill på tremateriale, samt slagteknikker med flint og for eksempel svovelkis (pyritt), kan ha vært brukt uten at det har latt seg påvise arkeologisk i Oslo (Færden 1990:261).

De fire ildstålene i Skonsvika kan indikere at dette mønsteret ikke gjaldt for Mellomalderbosettingen her. De mange ildstedene i, og rundt rommene/husene ser ut til å ha et motsvar i forekomsten av ildstål, og ildstål kan ha inngått som del av den personlige utrustning. En mulig analogi til denne observasjonen er en systematisk gjennomgang av utgravninger gjort på boplasser bestående av samiske ildsteder i det nordlige Sverige datert fra eldre jernalder til nyere tid. Sammen med andre hverdagslige bruksgjenstander utgjør ildstål de vanligste funnene på slike boplasser (Carpelan 2003:74, Hedman 2003:225). Det er mulig at ildstål er en viktigere del av den personlige utrustningen i semisedentære nordlige samfunn, som også Skonsvika kan representere, sammenlignet med den urbane nordiske mellomalderkulturen (jf. Taavitsainen 1990:199). Hvis dette er en rimelig tolkning bør det da også ha betydning for tolkningen av materialet fra Kongshavn. Det er mulig at forskjellen i forekomstene av ildstål kan forklares med vanene til beboerne i de respektive kompleksene i mellomalderen.

5.3.2 Flint og kvarts

All flinten funnet på boplassene er preget av knusning, eller enkle avslag uten videre intensjonell tilvirkning (Mikkelsen 1991:268, Matsumoto 2007). Dette kjennetegner flint

brukt til å gjøre opp ild i kombinasjon med ildstål i jernalder og mellomalder/historisk tid. Samme resultat vil man se om alternative slagteknikker er brukt, som flint slått mot svolkis/pyritt (Matsumoto 2007:138). Det er imidlertid ikke funnet spor etter svovelkis verken i Kongshavn eller i Skonsvika. Ildflinten forekommer heller ikke hyppig; 21 fragmenter ildflint er funnet i Kongshavn, to fra kontekster fra tidlig nytid. I Skonsvika er det kun tre fragmenter, noe som er vanskelig å forene med fordelingen av ildstål på de respektive lokalitetene. I Kongshavn ble det funnet 11 kvartsbiter (Ts.11382.87-92) i tilknytning til ildstedet i rom1 som sannsynligvis har fungert som ildslagningsstein.

5.3.3 Baksteheller

Baksteheller er tynne, runde heller, vanligvis mellom 0,5 til 2,5 cm tykke, og varierer mellom 30 og 50 cm i diameter (Weber 1989:7). Baksteheller er vanligvis preget med et mønster av grunne furer skåret i kryss og tvers på begge sidene av hellene (Weber 1999:134). Produksjonene av baksteheller er avhengig av skifrig talk- og klorittholdig bergart som er sjelden i Norge. De mineralogiske egenskapene til forekomstene av skifrig stein i Ølve-Hatlestrand i Kvinnherad kommune, Hordaland, utmerker seg som råmateriale til produksjon av baksteheller. De viktigste mineralske komponenter er talkum, kloritt og amfibol, noe som gjør materialet både sterkt og motstandsdyktig mot gjentatt oppvarming og nedkjøling (Naterstad 1984: 161-162). En vanlig betegnelse på denne sjeldne bergarten i arkeologisk sammenheng er (kloritt- og talkholdig) grønnskifer (Baug 2015:4).

En studie av steinbrudd og tilhørende produksjonsavfall i Ølve-Hatlestrand i Hardanger har gitt et detaljert bilde av produksjonsprosessen (Naterstad 1984, Weber 1984). Den skifrige kvaliteten på steinen gjorde det mulig å meisle ut heller ned til ca. 4,0 cm tykkelse, men for å lage en fungerende bakstehelle måtte tykkelsen reduseres ytterligere med et syltignende jernredskap som har forårsaket mønstrene på hver side av bakstehellene, og det er derfor tatt til orde at rillene på hellene kun er produksjonsspor (Naterstad 1984:163-164). Lignende steinkvalitet sammenlignbar med Ølve/Hatlestrand er bare kjent fra Øye i Sør-Trøndelag, og både visuell og mineralogisk spektrografisk inspeksjon er utilstrekkelig for å avgjøre bruddstedet til baksteheller fra disse bruddene (Baug 2015:4, 116). Produksjonen i Sør-Trøndelag bærer mest preg av uttak av bygningsstein med biproduksjon av baksteheller, og kan neppe sammenlignes i omfang med den som er dokumentert i Hardanger (Baug 2015:4). Det fins også eksempler på baksteheller laget av stein uten kvalitetene som kjennetegner

Ts.11382.241

Figur 5.2 Bakstehelle fra rom 2, Kongshavn. Foto: Mari Kalstad, Tromsø museum, Universitetsmuseet

Ølve-Hatlestrand og Øyeskiferen, og som ikke ville kunne rives tynne med hjelp av et syltignende redskap, men som likevel er utstyrt med innskårne furer. Dette indikerer at rillene i bakstehellene hadde en mulig funksjon i bakingen, som for eksempel å hindre baksten å brenne fast i hellen, samt forbedre varmeoverføringen (Reiersen 1999:103). Alle fragmentene fra Kongshavn og Skonsvika er av den skifrige typen stein som kjennetegner Ølve/Hatlestrand- og Øyeskiferen, og alle fragmentene som ikke er spaltet varierer i tykkelse

mellom 1,1 -0,5 cm. Fargen er grågrønn, men de fleste fragmentene har også partier med en gylden, rødoransje farge, som skyldes hard varmepåvirkning og bruk inntil hellene ble ubrukelige og kassert (sml. Tengesdal 2010:23, 30).

Bakstehellene er en vanlig funnkategori i arkeologiske mellomalderkontekster i Norge, og er også funnet i Sverige, Danmark, Shetland, Orknøyene, Nord-Skottland og Island (Baug 2015:116, Weber 1999:134-138). Bakstehellene er datert så tidlig som ca. 1100 e.Kr. i Gamlebyen, Oslo, og utgravninger både i Bergen og Oslo tyder på at bakstehellene kan ha vært brukt så sent som på 1600-tallet (Weber 1989:7). I en analyse av nordnorsk materiale knyttet til mat- og matlaging fra mellomalder, ble det ikke påvist baksteheller som sikkert kunne dateres til tidlig nytidskontekster, og bakstehellene regnes derfor som en kronologisk mellomaldermarkør i nordnorsk sammenheng (Reiersen 1999:82). Seriasjonsanalyse gjort av det omfattende bakstehellemateriale fra byutgravninger i Oslo og Trondheim viser at baksteheller er mest utbredt i sene høymellomalderkontekster, med en markert topp på frekvensen av baksteheller av Ølve-Hatlestrandtype fra ca. 1300-1400. Det er sannsynlig at masseproduksjon og handel med baksteheller var godt utviklet på dette tidspunktet, og medført nedgang i lokal produksjon av baksteheller av alternativt råmateriale (Weber 1989:18-19). Dette mønsteret synes å gjenta seg i Bergen, der bakstehellene (kalt steikeheller) fra Bryggen ble analysert. Langt de fleste fragmentene er funnet i periode 5 og 6, mellom bybrannene i 1248 og 1413 med størst tyngdepunkt i den senere perioden (1332-1413) (Tengesdal 2010:34).

Baksteheller er forbundet med steking av usyret deig, som ga et tynt, sprøtt brødprodukt som resultat, ellers kjent som *flatbrød*. Flatbrød utgjorde en viktig del av norrønt kosthold gjennom mellomalderen og godt inn i 1900-tallet (Weber 1999:138). Det antas at flatbrød ble utviklet i vikingtiden, men at spesielt produserte baksteheller var en nyskapning i tidlig mellomalder, ca. 1100 e.Kr. (Weber 1999). Utviklingen av flatbrød som en viktig ingrediens i det norrøne kosthold er delvis forklart som et resultat av at havre og bygg var de viktigste kornsortene som ble dyrket i Norge, og at rug dominerte som importkorn utover mellomalderen. Mel laget av disse kornsortene inneholder lite gluten, og deigen hever dårlig (Weber 1990). Flatbrødet var også ideelt for baking over åpne eller delvis overbygde ildsteder eller enkle røykovner, som er vanlige i norrøne arkeologiske kontekster fra mellomalderen. På grunn av lang holdbarhet, kan flatbrød bakes i store mengder og lagres til senere bruk.

Tengesdals analyse av Gullskoområdet i Bryggen er interessant i så måte. Frekvensen av baksteheller faller dramatisk etter at Hanseatene overtok området i seinmellomalderen, noe som best kan forklares med de nye beboernes kulturelle preferanser og matvaner (Tengesdal 2010:65).

Totalt 71 bakstehellefragmenter er dokumentert i Kongshavnmaterialiet, mens bare åtte fragmenter er funnet i Skonsvika. Ettersom baksteheller lett blir ødelagte, og fragmenteres i mange biter, er det vanskelig å anslå antallet baksteheller representert i Kongshavn ut fra antallet fragmenter. Mye arbeid ble investert i forsøk på refitting av bakstehellefragmenter fra byutgravninger i Oslo for å forsøke å utrede et anslag over antall baksteheller fragmentene kunne representere, med så nedslående resultater at det ikke ble bruk tid på å gjøre et slikt forsøk på nytt (Weber 1999:137). To baksteheller ble funnet i, eller svært nær, ildsted og ovn. En bakstehelle som viste seg å representere over halvparten av en komplett helle, fordelt på sju fragmenter, ble funnet in situ nær ovnen (røykovn) i rom 2 (Ts.11382.241, fig. 5.2). I Rom 5 ble et stort fragment funnet i ildstedet (Ts. 11382.307). Bortsett fra disse eksemplene på direkte forbindelse mellom funn av baksteheller og ildsted/ovner, ble bakstehellefragmentene funnet i alle mellomalderkontekster, unntatt i rom 0. Et klart flertall av bakstehellefragmentene ble funnet i lag knyttet til bosetningen i rom 2 og 5, henholdsvis 27 og 28 funn. I Skonsvika tilhører bakstehellefragmentene fase 3a og 3b (lag 9, 14, 16, 22, 23 og 43) nær ovn 1 og «sommerrommet».

Bare ett bakstehellefragment ble funnet i Løkvika, i gulvlaget i korridoren knyttet til mangeromstuf 2 (se kapittel 4.4). Fragmentet er laget av en hard steintype, muligens lokalt produsert. Den er mer enn 2 cm tykk, men har likevel riller på kryss og tvers risset inn i hellen på den ene siden. Dette kan ikke være spor etter produksjonsprosessen, men det må ha vært laget med hensikt av praktiske grunner (se Reiersen 1999:103). Løkviklokaliteten er datert til seinmellomalder og tidlig nytid, ca. 1500-1630/50, og bakstehellen kan være blant de yngste hittil registrert i Nord-Norge. Det er også det eneste fragmentet funnet under utgravningene i Berlevåg som klart ikke er laget av Ølve-Hatlestrandskifer.

5.3.4 Kleberkar

Totalt seks fragmenter av klebersteinskar ble registrert, alle fra Kongshavn. Tre av disse bitene hørte til samme kar. Fire av fragmentene ble funnet i rom 1, Ts.11382.64-67 (lag 1-3), de to andre ble funnet i rom 2 (Ts.11382.290, lag 5) og i møddingen assosiert med rom 5

(Ts.11382.68, lag 1, fig.5.3). Klebersteinskar er laget av en finkornet, ikke-skifrig klebersteinstype, som skiller seg markant fra bergarten egnet til produksjon av baksteheller (Weber 1989:8). Forekomster av kleberstein er kjent fra alle fylkene i Norge bortsett fra to, og klebersteinsbrudd med groper hvor kar er hugget ut av fjellet er funnet i ulike deler av Norge. En konsentrasjon av klebersteinsbrudd er dokumentert i den vestlige regionen i Norge, i Nord-Rogaland og Hordaland fylker (Vangstad 2003), men det fins også regionale produksjonssentra lenger nord, i Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag fylker (Østerås 2002), og i Helgelandregionen i Nordland fylke (Berglund 1999). Det nordligste dokumenterte steinbruddet hvor produksjonen av klebersteinskar er dokumentert er i Misværregionen i den nordlige delen av Nordland fylke (Brodshaug 2005:29, Stamsø Munch 1967:113, Wickler 2015:123). Spor etter uttak i klebersteinsforekomster i Sør-Troms, spesielt Talgrøtberget i Sørreisa kommune kan også ha vært i bruk under førreformatorisk tid, kanskje også for produksjon av klebersteinskar, men sporene etter dette må i så fall finnes gjennom utgravninger av avfallslag da de eldste uttaksflatene ikke ser ut til å være intakte (Wickler 2015:124).

Figur 5.3 Del av kleberkar. Foto: Bjørnar Olsen

I forhold til proveniens, er en lokal produksjon av kleberkar usannsynlig. Det eneste dokumenterte klebersteinbrudd i Finnmark med tegn til uttak som kan stamme fra

forhistorisk tid er i Langfjorden, nært Kirkenes i Sør-Varanger kommune, men dette bruddet har ingen spor etter karproduksjon (Olsen 1984: 62-63, Wickler 2015:121). Forekomster i Alta og Karasjok er kjent, men sporene etter uttak er vanskelig å kategorisere og datere (Wickler 2015:124).

Fragmentene fra Kongshavn er av en type som ligner på B-typen i Vangstads analyse av klebersteinskar fra utgravningene i mellomalderbyen Bergen. Dette er en skålformet kartype med glatt overflate. Fragmentene er for små til å jevnføre med Vangstads undergrupper, men hennes analyse viser at B-keramikkar dominerte fra ca. 1250-1400 e.Kr. (Vangstad 2003).

5.3.5 Keramikk

Mellomalderkeramikk er svært sparsomt representert i materialet, og består av tre skår funnet i Kongshavn og ti skår fra Skonsvika. De representerer tre ulike grupper: grovt, mørkt leirgods (eller baltiske svartgods), delvis sintret keramikk, såkalt nær steingods, og rødgods. Alle tre typene finnes i Skonsvika, mens bare baltisk svartgods er representert i Kongshavn. I Skonsvika er keramikk funnet i en rekke kontekster (fase 2 til 4b) inkludert i sjakten i inngangspartiet (sjakt II).

I Kongshavn var alle fragmentene av mellomalderkeramikk funnet i lag 3, Rom 1, i nærheten av ildstedet. En nærmere antydning om opphavssted til nær steingods enn Rhindistriktet kan per i dag ikke gjøres. Dateringen av nær-steingods dateres tradisjonelt til ca. 1250-1310, men det understrekes at produksjonen av nær-steingods fortsetter noe frem i tid (Linaa 2006:73). Dateringen av keramikken kan derfor ikke gjøres nærmere enn 1250-1400-tallet.

Figur 5.4 Baltisk svartgods, Skonsvika. Foto: Bjørnar Olsen

Figur 5.5 Nær steingods, Skonsvika. Foto: Bjørnar Olsen

Baltisk svartgods er en keramikktype som ble produsert i områder rundt Østersjøen 900/1000-1250 e.Kr., som en avart innen sen slavisk keramikktradisjon (Roslund 2007). Keramikktypen blir erstattet av importert vare fra nordvest Europa, eller lokal produksjon av keramikk i nordvesteuropeisk tradisjon, og baltisk keramikk er et sjeldent forekommende innslag i den materielle kulturen i Skandinavia etter dette. Lignende keramikk fortsetter å bli produsert i Russland i mange hundre år etter 1250. Det er ikke mulig å typebestemme og datere keramikken vi fant nærmere, i og med at randform eller tydelig dekor ikke fremkommer på noen av fragmentene. Siden funnkontekstene ikke tilsier at keramikken kan være eldre enn 1250, burde nordvestrussland være et mer sannsynlig proveniensområde enn Østersjøområdene.

I tillegg til mellomalderkeramikk er det også en del keramikk fra tidlig nytid. I Kongshavn ble det funnet 11 fragmenter av rødt leirgods med brun glasur, rødgods og to fragmenter av et tynnvegget lys grått steingods som ikke er nærmere bestemt. Datering er seint 1500-tall/tidlig 1600-tall: Funnene er gjort i rom 3 (lag 2, 2b, 4, 4B og 6) og 4 (lag 2) i kontekster som ellers inneholder funn knyttet til 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet. De etterreformatoriske funnene i Kongshavn stammer fra forstyrrede kontekster, så representativiteten er ekstra dårlig her. I Løkvik er det funnet 18 fragmenter av etterreformatorisk keramikk i den forholdsvis lille sjakten. Majoriteten av keramikken er rødt leirgods med brun glaserings, men noen fragmenter steingods ble også funnet. Den kronologiske fordelingen i form av en svært keramikkfattig periode inntil ca. 1400/1500-tallet passer godt med inntrykket fra mellomalderkontekster for øvrig i Nord-Norge (Brun 1996).

Kongshavn og Skonsvika er blant de svært få funnstedene for mellomalderkeramikk i Nord-Norge utenom senterområdene i Vågan (Lofoten) og Trondenes, nær den nordligste mellomaldersteinkirken i verden. De tidligste svenske utpostene i det nordlige Sverige, datert til høymellomalder, finner en det samme forholdet; denne perioden er nesten keramikkfri (Wallerström 1995b:52). En effektiv distribusjon av keramikk til de nordlige kystområdene av Norge ser ikke ut til å inntreffe før tiden etter ca. 1400, da Hansanettverket hadde oppnådd et tilnærmet monopol på den nordnorske fiskevarehandelen via Bergen (Bertelsen 1985:214).

5.3.6 Metallkar

Et stort fragment av en kjele eller gryte av kobberlegering med ørefeste til hank ble funnet i Kongshavn, rom 1, lag 2 (Ts.11382.152). Metallet er hamret svært tynt, slik at karveggen ikke overstiger en tykkelse på 2 mm. Til tross for at kjelen tydeligvis ikke lenger var i bruk til matlagning eller oppbevaring, ble den hensynsfullt forvart. En jordprøve med tekstilavtrykk funnet inni den halve kjelen ble sendt Professor Lise Bender Jørgensen, NTNU, Trondheim som medelte at kjelen har vært pakket inn fint tekstil, sannsynligvis lintøy (Jørgensen, pers. med.). Fat og kjeler av tynnhamret kobberlegering har vært utbredt i mellomalderen i hele det nordvestlige Europa, men sjeldent bevart i sin helhet. Fragmentet er nokså forvridt, slik at den opprinnelige formen er vanskelig å angi, men det kan se ut som om kjelen hadde en viss likhet med en komplette kjele funnet i London, datert til sent 1400-tall (Egan 1998:171, fig 139). Fragmenter av lignende kjeler fra London er datert til ca. 1200-1400 (Egan 1998:171, 13ff). Bruddstykker av lignende gryter er kjent fra Finland, bl.a. Kuhmoinen bygdeborg datert til ca. 1050-1300 (Taavitsainen 1990:203, 288-289).

I mellomalderbyen i Oslo er det avdekket flere fragmenter av gryter av tynn, hamret kobberlegering, men disse er naglet sammen. Disse er datert til 1100-tallet (Færden 1990: 256-257). Kanskje kan tynne plater av kobberlegering funnet i et lite depot i lag 14, fase 3b tilknyttet oven 1 bestående av en type korthåret pelsverk, tre fiskekroker og tekstiler i Skonsvika være deler av en slik gryte. Delene er helt klart naglet og hamret sammen, og brettet rundt depotfunnene (Ts.11381.110, fig.5.6 og 5.7). Det er også kjent deler av sammennaglete kjeler fra Nord-Sverige i mellomalderkontekst, uten nærmere datering (Zachrisson 1976:47). Færden forklarer mangelen på funn av hele kjeler i mellomalderbyen i Oslo ved at metallet ble gjenbrukt etter at kjelene ble utslitt, og at noen av funnene av karfragmenter kunne utgjøre depoter av råmateriale til senere bruk (Færden 1990: 254).

Ts.11382.152

Figur 5.6 Del av en kjele i kobberlegering fra Kongshavn. Foto: Bjørnar Olsen

Kjelen funnet i Kongshavn virker å tilhøre en enkel type kjele brukt gjennom mellomalderen, og som har vid geografisk distribusjon. I tillegg til de to omtalte funnene, hvorav det ene i Kongshavn er en sikker kjele, finnes det åtte biter bronseblikk i Kongshavn (sju i rom 1, ett i tidlig nytidskontekst, rom 5) og fem biter bronseblikk, to i fase 4b, tre i fase 3a nær «vinterrommet» i Skonsvika som kan være deler av kjeler som er tatt vare på for videre bruk. Biter av kobberlegering, i noen tilfeller deler av fat/kjeler, er funnet på samiske offerplasser i Nord-Sverige og er svært vanlige på samiske boplasser i Nord-Skandinavia, Finland og Russland (Carpelan 1975, Zachrisson 1976:47; 1984, Wallerström 1985:20, Odner 1992, Hedman 2003, Hedman og Olsen 2009, Halinen m. fl. 2013, Hakamäki 2016). Det er imidlertid også vanlige funn i kontekster som ikke er tolket som samiske boplasser i nordre Fenno-Skandinavia (Hakamäki 2016:12). Disse gjenstandene har en bred kronologisk distribusjon gjennom mellomalderen og tidlig nytid (jf. Zachrisson 1976:47, 62, Odner 1992:132), men er begrenset til mellomalderkontekster i Skonsvika og Kongshavn.

Det har blitt foreslått at bronseblikk kan ha vært brukt i redskaper, og i rituelle sammenhenger i samiske samfunn i mellomalderen og tidlig nytid (Zachrisson 1976:47, Wallerström 1985:20, Carpelan 2003:75). Bronseblikk funnet på boplassen med rekkeorganiserte ildsteder på Brodkorbneset i Pasvik, Sør-Varanger var i høy grad brukt til å produsere anheng, særlig

av trapesoid form (Hedman og Olsen 2009:9-10). Slik det fremgår av Carpelan (1975:45), synes imidlertid bitene for det meste å bestå av oppkuttete fragmenter uten spor av videre bearbeiding, og dette har Odner tolket som at bronseblikk kunne ha fungert som en parallell til sølvavklipp som man kjenner fra skattefunn fra vikingtid og tidlig mellomalder, eller til og med som en primitiv form for penger (Odner 1992:131). Det er mulig at gjenbrukt metall fra kjeler og fat kan ha inngått som byttemiddel i handel med samiske samfunn, og at dette er forklaringen på forekomsten av bronseblikk i mangeromskompleksene i Kongshavn og Skonsvika (se også kapittel 9). Det er også mulig at materialet generelt inngikk som en kategori handels- og skattevarer, med opplysninger fra Lilienskiold fra slutten av 1600-tallet som historisk analogi (Hansen 2011a:355). Verken kjelen eller bronseblikk er mulig å datere nærmere enn til mellomalder-tidlig nytid, og proveniens er heller ikke mulig å spesifisere nærmere.

Figur 5.7 Bronseblikk (del av kjele?) og pelsverk. Foto: Bjørnar Olsen

Figur 5.8 To fiskekroker i tekstilrester. Foto: B. Olsen

Det ble funnet et fragment av en bronsegryte i Skonsvika (Ts.11381.98) i området ved «vinterrommet», men tilhørende fase 4b, som tilhører et tykkere kar enn de ovenfor beskrevne. Fragmentet er ca. 0,5 cm tykt og er utstyrt med to langsgående riller. Fragmentet er ikke stort nok til å bestemme karform i detalj, men det ser ut til å kunne representere en rund bronsegryte oftest utstyrt med tre føtter, beregnet til stå over åpen ild. Typen med de markerte rillene/vulstene på utsiden av karet dateres vanligvis fra 1300-tallet-1500-tallet (Grieg 1933:155ff., Wallerström 1995b:53).

5.3.7 Diverse

En ølhane eller tappekran (tysk: bierhahn, konushahn eller zapfhahn) dokumentert i Kongshavn (lag 6 i «rom» 3) tilhører en type ølhaner av sannsynlig nordtysk opprinnelse.

Figur 5.9 Ølhane fra Kongshavn. Foto: Bjørnar Olsen

Ølhanen består av et konisk rør laget av kobberlegering (Ts.11382.267, fig.5.9). En ende ble slått i tønna, og en tappeanordning i den andre enden sørget for at man kunne regulere drikkemengden. Selve tappehullet på denne typen er plassert i enden av røret, i form av et kortere, åtte-fasettert tappehus på tvers av røret. Kranen var en plugg med hull gjennom som var plassert i tappehuset. Væske fra tønna ville renne direkte ned fra tappehuset dersom man vred kranen slik at hullet i tappepluggen kom i posisjon med røret som var slått inn i tønna, altså et ventilprinsipp. På denne typen ølhane var selve tappemansjett man vred på formet som en hane, derav navnet. Dessverre manglet denne delen av ølhanen i Kongshavn.

Denne typen er beskrevet fra mellomalderkontekster i Oslo og Bergen i Norge, og har blitt datert til 1300-tallet (1933 Grieg, fig. 128). Denne dateringen støttes av en identisk ølhane på Helgeandsholmen i Stockholm i en veldefinert 1300-tallskontekst (Knutsson 1982: 253-254). I Gamlebyen, Oslo, ble det funnet en ølhane av tilsvarende type i det yngste branntrekk, med en sannsynlig datering til 15-1600-tallet (Færden 1990). I tysk mellomalderarkeologi er typen ansett å ha vid kronologi og dateres fra slutten av 1300-tallet til 1600-tallet (Krabath 2001:43-44). Et interessant aspekt ved ølhanene er at de først og fremst er kjent fra mellomalderbyer og andre sentrale steder som borger, festninger og klostre (jf. Knutsson 1982: 253, Tulkki 2003:113). I Nord-Norge er denne typen sjeldne, men to ølhaner er kjent fra gårdshaugkontekster (Ts.4757.d, Bjørnrå, Harstad k. og Ts.7641.a, Mefjordvær, Berg k.).

To låser av hengellåstype er funnet i Berlevåg, en i Kongshavn og en i Skonsvika. Låsen fra Kongshavn (Ts.11382.153) ser ut til å være av typen som Færden kaller type B, «lås uten langsgående spor i låshuset» (1990:213), men er svært dårlig bevart. Kun et tynt lag av låshuset er delvis intakt. En tilsvarende dårlig bevart bolt til en slik hengellås er funnet i Kongshavn (Ts.11382.174). En godt bevart boltlås (fig. 5.10) er funnet i Skonsvika, og er svært lik en lås fra Gamlebyen i Oslo (Færden 1990:213). Denne låsen ble funnet nær ovn 1, lag 34 (Ts.11381.78, fase 3b). Dateringene Færden opererer med for typen basert på materiale fra mellomalderbyer er følgende: 1225-1500, Lund 1250-1400, Århus 1255-1400, Novgorod 1100-1450 (1990: 218). Utenom byene er lignende låstyper kjent fra undersøkelsene av den samiske vinterboplassen i Nukkumajoki i Nord-Finland datert til 1500 og 1600-tallet (Carpelan 2003:74). Det er også funnet en nøkkel som sannsynligvis passer denne låstypen i Kongshavn, lag 5, rom 4 (Ts.11382.347).

Ts.11381.78

Figur 5.10 Hengellås fra Skonsvika. Foto: Bjørnar Olsen

Låsene fra Kongshavn og Skonsvika er av mobile typer, men en nøkkel av «moderne» form er funnet i Skonsvika. En slik nøkkel skal vises i en lås som har tilhørt en stasjonær innretning, sannsynligvis en dør (Ts.11381.72). En tilsvarende nøkkel er funnet i mellomalderbyen i Oslo datert til 1200- og 1300-tallet (Færden 1990:204 – 205, fig. 10 f). Nøkler og låser forekommer i mellomalderkontekster over store deler av det nordlige Europa i mellomalderen, og proveniens er dermed vanskelig å bestemme.

Figur 5.11 Kjetting fra gulvet i rom 1, Kongshavn. Foto: Bjørnar Olsen

En ca. 60 cm lang kjetting med en krok i den ene enden ble funnet på hellegulvet i rom 1, Kongshavn (Ts.11382.186, lag 5, fig. 5.11). Kjettingen er laget av smidde jernstenger, ca. 0,6 cm i tverrsnitt. En løkke er laget i hver ende av jernstangen ved at endene er bøyd tilbake og smidd rundt stangen, og festet i neste ledd i kjettingen. Hver ring er ca. 5-7 cm lang. Kjettingen har sannsynligvis vært brukt til å henge noe i fra tak eller vegger. Det er nærliggende å tenke seg at kjettingen inngikk i et gryteoppheng, kanskje lignende det som ble funnet komplett med gryte i utgravninger i London (Egan 1998:179), selv om kjettingen fra Kongshavn er laget på en noe forskjellig måte. Eksemplaret fra London er datert til ca. 1350-1400. Lignende fragmenter, inkludert kroken er kjent fra Kuhmoinen bygdeborg i Finland datert til ca. 1050-1300 (Taavitsainen 1990:204, 290, pl. 13).

I Skonsvika ble det funnet to bøylesakser av jern, 21 og 19 cm lange, nær oven 1, i lag 14 (fase 3b). De lå i klar sammenheng med hverandre og har sannsynligvis vært oppbevart sammen. Typen lar seg vanskelig bestemme verken med tanke på proveniens eller kronologi ettersom formen er vidt utbredt i rom, og har endret seg lite fra eldre jernalder frem til i dag. Et mulig unntak er en markert kant som angir overgangen fra bøyle til blad som regnes for å være

kjennetegn for mellomaldersakser (Færden 1990:226). Den minste saksen kan se ut til å ha antydning til slik markering. Saksene fra Skonsvika er ellers lik bøylesaksene funnet i mellomalderbyen i Oslo datert fra ca. 1200-nyere tid (Færden 1990:228).

Figur 5.12 Bøylesaks fra Skonsvika. Foto: Bjørnar Olsen

Halvparten av et spinnehjul av kleberstein (Ts.11382.204) ble funnet i gulvet (lag5/6) i rom 5, Kongshavn. Det eneste funnet fra Kongshavn som kan knyttes til tekstilarbeid, og som i norrøne mellomalderkontekster tradisjonelt assosieres med kvinnearbeid og dermed tilstedeværelse av kvinner. Det er imidlertid hevdet at spinnehjul også ble brukt av fiskere til bearbeidelse av fiskeline, og at dette er forklaringen på funn av spinnehjul i kulturlag assosiert med rorvær som utelukkende skal ha vært brukt som bosted for sesongfiskere (Lindbekk 1978:170).

En rektangulær beinskive, ca. 7 x 1,3 cm stor, funnet i grop 9 i Skonsvika er så langt ikke klassifisert etter kjente tilsvarende funn. Skiven har innskårne hakk på den ene langsiden. Bildet (se. fig. 5.13) viser at 14 hakk er skåret diagonalt mot venstre, mens 24 hakk er orientert mot høyre. I det ene hjørnet (på fig.5.13 i øvre, høyre hjørnet) er det boret et hull, ca. 0,2 cm i diameter. Hullet kan forklares med at skiven var ment å festes til noe; drakt, gods, andre gjenstander e.l., evt. at gjenstanden rett og slett er et beinbeslag. Sistnevnte tolkning forklarer ikke at det kun er ett hull i gjenstanden. Måten hakkene er plassert gir assosiasjoner til tellepinner, men denne tolkningen passer ikke til gjenstandens materiale og utforming. Det totale antallet hakk på 40 stk. er interessant med tanke på at det tilsvarer bunt- og verdienheten Tømmer (40 stk.), som antas å ha opphav i den russiske begrepet «sorochok» kjent fra neverbrev fra 900/1000-tallet (Kovalev 2003:97, Wallerström 1995a). En dristig tolkning er at gjenstanden kan ha vært en slags varedeklarasjon/merkebrikke til pelsverk som skulle fraktes fra Skonsvika.

Figur 5.13 Beingjenstand med innrissede hakk. Foto: Bjørnar Olsen

5.4 Jakt og fiske

Denne kategorien er forholdsvis enkel, det er fiskeutstyr som dominerer. Det er svært lite i materialet som kan tolkes som jaktredskaper. Av redskaper knyttet til fiskeri er det søkker, vabein og kroker som i realiteten kan settes i sammenheng med det forholdsvis rike fiskebeinsmaterialet.

5.4.1 Spisser/skytevåpen

Mangelen på pil- og spydspisser i materialet fra utgravningene er interessant. En mulig boltformet spiss med fal ble funnet i Kongshavn, rom 5, lag 5. Den er av en type som ligner et funn fra Gamla Kyrkbyn, Piteå k. (Wallerström 1995b:64, fig. 24). Denne typen spiss kan ha vært brukt i pil og bue, så vel som i armbrøst (Færden 1990:295). Vanligvis kalles disse spissene armbrøstbolter, og dateres fra 1300-tallet, frem til ca. 1500 (Wallerström 1995b:65). Andre funn som kan indikere forekomst av armbrøst eller buer er ikke funnet. Det er også det eneste våpenfunnet totalt sett. Dessverre ble ikke denne gjenstanden konserverert til tross for at den var valgt ut til slik behandling (Ts.11382.263).

Et funn av en muskettkule fra Løkvika (11386.53) gir et interessant bidrag til kronologien av anlegget. Det er skriftlig belegg for skytevåpen i husholdningene i en redegjørelse skrevet av en anonym forfatter i Finnmark fra ca. 1570, og ut fra senere skiftemateriale fremgår det at skytevåpen ikke var uvanlig i Finnmark på 1600-tallet (Storm 1895:231, Nielsen 1985:121). Da det ikke er funnet noen krittpipefragmenter er en sannsynlig datering av opphør i bosetningen perioden ca. 1600 til midten av 1600-tallet. Fra og med siste halvdel av 1600-

tallet er krittpipefragmenter alltid funnet i kulturlagsakkumulasjoner av sammenlignbar størrelse i Nord-Norge (Simonsen 1980:92).

5.4.2 Fiskekroker

Det er funnet fire fiskekroker i klar mellomalderkontekst, tre fra Skonsvika og en fra Kongshavn. Krokene fra Skonsvika ble funnet i kontekst med flathamret, sammennaglet bronseblikk (Ts.11381.110, se ovenfor), pelsverk og tekstil nær ovn 1 (lag 14, fase 3b). I Kongshavn ble kroken (Ts.11382.168) funnet i lag 1 i mødding/ytre veggområde nord for rom 5. To av krokene fra Skonsvika er komplette, mens den tredje mangler øvre del av stammen eller *leggen*. Det samme gjelder kroken fra Kongshavn. De to komplette krokene fra Skonsvika er utstyrt med et øye på enden av stammen for å feste linen og er ellers preget av rett eller svakt buet legg, agnor og har åpne gap. Disse krokene er 10 og 12 cm lange.

Den fragmenterte kroken fra Skonsvika er 12 cm lang og har dermed vært et større eksemplar. En mineralisert del av tauverk, fortsatt tvunnet rundt kroken og åpenbart en del av snøret som tilhørte kroken, var laget av dyresener eller strimlet lær. Tauverk beregnet for fiske var tradisjonelt laget av lindbast eller hamp. Det er antatt at dette var situasjonen rundt 1300-tallet i Norge (Schølberg 1988:129-131). Snøret bevart på kroken fra Skonsvika kan motsi denne antakelsen, eventuelt vise til en annen kulturell praksis. Imidlertid er det sannsynligvis ikke snøret selv som er bevart, men fortømmen festet til snøret fra det punktet hvor det var knyttet til et søkke (se Helberg 1993:182). Kroken funnet i Kongshavn var brutt av på midten av stammen, men synes å være av samme størrelse og form som de komplette krokene fra Skonsvika.

Ts.11381.110

Figur 5.14 Fiskekrok fra Skonsvika, funnet sammen med bronseblikk m.m., fig 5.7 og 5.8. Foto: Bjørnar Olsen

I en undersøkelse av fiskeriteknologi fra jernalderen og mellomalder i Nord-Norge gikk Bjørn Helberg gjennom fiskeredskaper i nordnorsk materiale og utviklet en typologi som speiler en kronologisk utvikling av gjenstandstypene knyttet til fiskeri. Han konkluderte med at en økende grad av standardisering av fiskekroktypen, søkkesteiner og vadbein skjedde i løpet av perioden 1000-1200-tallet (Helberg 1993). Betydelig variasjon kunne derimot merkes i utviklingen av fiskeriteknologi i kontekster utenfor de nordlige norske samfunnene i mellomalderen. Dette ble påvist i materiale fra sjøsamiske kontekster, og i Helbergs komparative materiale fra Vestlandet (Helberg 1993). De komplette krokene fra Kongshavn er av Helbergs type IVA, og Olsen type A (Helberg 1993:112, Olsen 2004:23). Krokene som ikke har bevart øye, er ellers lik de to komplette krokene fra Skonsvika. Krokene er alle ganske store kroker, mellomrommet mellom krok og legg (gap) ligger mellom 1,5-5 cm, krok høyde mellom 2,5-5,5 cm. De minste kan betegnes som en allroundkrok, beregnet til forskjellige fiskearter og fisk i forskjellig størrelse. De største krokene er beregnet for større fisk, sannsynligvis stortorsk eller kveite (Olsen 2004:63-64).

I følge Helbergs analyse er denne kroktypen datert til ca. 700-1200 e.Kr. i Nord-Norge, men den er bare representert ved to eksemplarer. Olsens analyse fra mellomalderbyen i Bergen holder denne typen for å være vanligst i fra slutten av 1200 til midten av 1300-tallet (Olsen 2004:90), noe som passer godt overens med dateringen av mellomalderbosettingen i Kongshavn og Skonsvika.

Variasjonen i form og størrelse blant fiskekrokene har ganske sikkert vært større i Kongshavn og Skonsvika. At det kun er forholdsvis store kroker vi har funnet fra mellomalderkontekstene skyldes nok først og fremst at mindre og spinklere kroker ikke er bevart. Tross problemene omkring materialets representativitet er det overraskende at de to krokene som klart lar seg typebestemme skiller seg fra utviklingen av fiskekroker i andre, samtidige nordnorske kontekster. En kroktype som i de fleste henseender ligner fiskekrokene fra Skonsvika, men som har vært festet til snøret med en plate og ikke et øye dominerer totalt materialet i Nord-Norge. Analysen av materialet fra Bergen og Borgund på Vestlandet i Norge er ganske annerledes. Der dominerer typene som ligger nærmest krokene fra Skonsvika, altså at krokene var festet til snøret gjennom et øye. Analysen fra Bergen viste for øvrig at den vanligste kroktypen i nordnorsk materiale kun er påvist med ett eksemplar i det samlede materialet fra Bergen og Borgund. Dette er fremholdt som den mest påfallende regionale variasjonen i fiskekrok materialet som er analysert fra kysten av Norge (Olsen 2004:26).

De bevarte fiskekrokene funnet i mellomalderkontekst i Berlevåg, og som er bevart i slik grad at de kan sammenlignes med nordnorske og vestlandske typer utgjør bare to funn. Det er spinkelt i forhold til å foreslå proveniens. De indikerer imidlertid at gjenstander knyttet til fiskeriteknologi i mellomalderen i de undersøkte mageromskompleksene i Berlevåg ikke følger den typologisk-kronologiske utviklingen som det øvrige nordnorske materialet knyttet til fiskeriteknologi i mellomalderen.

5.4.3 Søkker

Elleve søkkestener er funnet i løpet av undersøkelsene. Fire søkkestener av lokal bergart er funnet i Skonsvika og sju av importert kleberstein i Kongshavn. I Skonsvika er søkkestene laget av sandstein, kvartsitt og skifer, sannsynligvis alt lokalt råstoff. Alle er nær komplette, bortsett fra at de som er laget av sandstein er noe slitte. I Skonsvika er alle søkkestene

ovale, eller nær ovale steiner hvor horisontale furer er laget i steinen for å feste line. De er funnet i kontekster som tilhører fase 1, 3b og 3c alle i den sentrale delen av utgravningsjakten, i nærhet av «sommerrommet». Alle sju søkkesteinene i Kongshavn er laget av kleberstein. Fire av søkkesteinene fra Kongshavn er noenlunde hele, mens tre søkkestener kun er bevart i form av fragmenter.

Figur 5.15 Søkkestein fra Skonsvika. Av lokal kvartsholdig stein. Foto: Bjørnar Olsen

I tillegg til riller har tre av søkkene i Kongshavn også hull for å feste linen. Dette kan skyldes at materialet de er laget av, kleberstein, er ganske enkelt å gjennomhulle. To av disse er søkker med nær spissoval form eller med en butt ende, med renner til lina, og hull sentralt i søkket. De veier 202 og 608 g og det minste ble funnet på gulvet i rom 1, lag 4 (Ts.11382.45), og det største lå i ovnen i rom 2 (Ts.11382.287, lag 6). Eksperimenter har vist at denne typen søkke er brukt til juksafiske og søkker mindre enn 600 gram regnes som egnet for slikt fiske i nokså grunt farvann (Helberg 1993:178). De samsvarer med Helbergs type IV datert til 1000-1700 (Helberg 1993:117, 142), og med ovale søkker type B og C i Bergensmaterialet datert til perioden 1250-1350 (Olsen 2004:28, 90).

Den tredje søkket utstyrt med hull veier bare 65 g (Ts.11382.203), funnet på gulvet i rom 4 (lag 4), er av en annen type. Dette er en lite sigdformet søkke med hull i begge ender, og utgjør en type forbundet med dorging. Sei er arten man tradisjonelt har fisket etter ved hjelp av denne metoden i nordnorske farvann. Søkker av denne typen er definert som type V, datert 400-1300 hos Helberg (1993:118), eller sigdformet søkke, type A i Olsens klassifikasjon, datert fra slutten av 1300-tallet til slutten av 1400-tallet (Olsen 2004: 31, 94).

En annen kategori søkker er store ovale søkker uten hull, men utstyrt med riller til å feste linen. Disse søkkene tilsvarer Helbergs type III datert til 1000-1400 (Helberg 1993: 117, 142) og Olsens type G og H datert mellom ca. 1250 til tidlig 1400-tall (Olsen 2004: 28, 90). Alle søkkene fra Skonsvika tilhører disse gruppene, mens de fire gjenværende fra Kongshavn er vanskeligere å passe inn i typene, sannsynligvis fordi det er mer snakk om emner og/eller fragmenter. Søkkene fra Skonsvika veier 1650 g/Ts.11381.112, 1228 g/Ts.11381.41, 968 g/Ts.11381.42 og 513 g/Ts.11381.43. Det største søkket er et spissovalt søkke av kleberstein fra Kongshavn (rom 0), som veier så mye som 2350 gram selv om den ene enden mangler (Ts.11382.46). Dette mangler riller og var trolig utstyrt en festeanordning for linen i den manglende enden, som kan ha bestått i tversgående furer og/eller hull. Til tross for at søkket er grovt formet, er det utstyrt med et eiendomsmerke. De tre gjenværende søkkene fra Kongshavn er fragmenterte, men ser ut til å ha tilhørt store søkker. Estimat på bakgrunn av dette tyder på at de sannsynligvis har tilhørt søkker som har veid over to kilo i komplett tilstand. De fragmenterte søkkene er funnet i den nordlige veggen i rom 1 (Ts.11382.71, i rom 3 (Ts.11382.205, lag 5/6) og i rom 5 (Ts.11382.206, lag 5/6).

Figur 5.16. Dorgesøkke av kleberstein, Kongshavn. Foto: Bjørnar Olsen

Med unntak av dorgesøkket, og de to minste spissovale søkkene fra Kongshavn (rom 1) og Skonsvika (lag 45), reflekterer søkkene fiske på dypt vann, som passer godt med størrelsen på

dokumenterte fiskekroker. Fisket synes innrettet mot store arter, som torsk, hyse og kveite. Stor fisk av disse artene er godt representert i fiskebeinsmaterialet (se kap. 6.2.7).

Figur 5.17. Søkkestein med fure og hull til line. Foto: Bjørnar Olsen

5.4.4 Vadbein

En gruppe vadbein kan betegnes som anordninger av bein eller horn uten bevegelige deler. Variantene er mange, men vanligvis besto vadbein av denne typen av en plate med opphøyd parti i hver ende, oftest laget av bein, horn eller gevir. Denne ble festet på båtripa for å lina skulle gli lett på en glatt overflate, samt holde lina på plass slik at den ikke beveget seg langs båtripa.

I løpet av 1100-tallet skjedde et skifte i fiskeriteknologien som er svært merkbart i nordnorsk mellomaldermateriale. I løpet av denne perioden innføres et rullevadbein som ble festet til ripa av båten. Det er funnet et feste til en rulle som sannsynligvis har vært en del av et rullevadbein i Kongshavn, rom 5, lag 6. Eksemplaret er en avrundet, U-formet hvalbeinsplate med hull i, med slitespor etter en sylindrisk rulle som har vært montert i hullet (Ts.11382.339, fig 5.19). Det er kun selve festet til sylindere som er bevart, festet til båtripa er brukket av og ble ikke funnet. Denne festeanordningen skiller seg fra den alminnelige nordnorske varianten, som besto av to rektangulære beinplater med hull til å feste en sylinder av bein. Jeg kjenner ingen paralleller til et slikt feste til en rulle i Nord-Norge (Henriksen 2011b:196).

I Helbergs analyse fremkom det at rullevadbein alltid er funnet i sammenheng med spissovale søkkestein med tyngde over 600 gram, og Helberg mente at rullevadbein sannsynligvis var en nordnorsk innovasjon knyttet til ekspansjonen i markedsfiske fra tidlig mellomalder (Helberg 1993:228). Rullevadbeinet gjorde det lettere å fiske på større dyp, og sparte også fiskesnøret for friksjon slik at det ikke ville ryke like lett. De nordnorske rullevadbeinene som er funnet i mellomalderkontekster er utstyrt med gjennomhullede kvadratiske eller rektangulære plater

hvor en sylindrisk rulle er festet i hullene (Helberg 1993:121, 180). De var vanligvis laget av hvalbein eller hardt treverk (kjerneved).

Ts.11382.339

Figur 5.18 Sannsynlig feste til rullevabein. Foto: Bjørnar Olsen

En rulle som sannsynligvis har tilhørt et rullevadbein ble funnet i mellomalderbyen i Bergen i en kontekst datert til 1248-1332 (Olsen 2004:43). Dette er laget av kjerneved, og er ikke av nordnorsk type. Om denne tolkningen er korrekt åpner det for muligheten for at rullevadbein av typer som skiller seg fra de man kjenner fra nordnorsk materiale ble utviklet lenger sør langs vestkysten av Norge i mellomalder. Siden festet ikke er bevart i funnet fra Bergen kan man ikke snakke om en parallell til den mulige delen av rullevadbein i Kongshavn, men heller nok en indikasjon på at fiskeriteknologien belagt i mangeromskompleksene i Berlevåg ikke viser den samme graden av standardisering som er påvist i samtidige nordnorske kontekster i Nordland og Troms.

5.5 Arbeids- og bygningsredskaper

Denne kategorien dekker gjenstander som på ulikt vis kan assosieres med daglig arbeid, samt redskaper som inngår i produksjon og vedlikehold av bygninger, båter og andre installasjoner.

5.5.1 Kniver og øks

Til sammen fire deler av kniver ble funnet i Kongshavn og Skonsvika. I Skonsvika ble det funnet to knivblad og et knivskaft, mens et skaft med deler av knivblad ble funnet i Kongshavn (Ts.11382.165). Knivbladene og skaftet i Skonsvika ble funnet i området rundt ovn 1 og «sommerrommet» (Ts.11381.73, 75, 91) lag 14, 51, 46, fase 3b). Det fragmenterte knivbladet fra Kongshavn ble funnet i rom 1, i forbindelse med den mulige overbygningen tilknyttet ildstedet. Ingen av knivene er altså godt bevart, men det kan se ut som om knivbladene fra Skonsvika ligner på Færdens type 1 fra mellomalderbyen i Oslo (Færden 1990:268-269). Denne typen er kjennetegnet av en lang tange som smalner av mot enden. Skaftet har et boret hull hvor tangen festes. Siden lite av tangen er bevart skal det tas forbehold, men tangen er ikke flat eller rektangulær, som kjennetegner type 2 (Færden 1990:268). Skaftet er naglet fast i tangen på kniver av type 2. Dette har vært tilfellet med knivbladet fra Kongshavn. I materialet fra mellomalderbyen i Oslo dominerte type 1 frem til midten av 1200-tallet, da kniver av type 2 også begynte å opptre. Et lignende knivskaft er funnet på Kyrkudden i nordre Sverige. Wallerström daterer den typen kniv til slutten av 1200-tallet og inn i nyere tid (Wallerström 1995b:139, se Carpelan 2003:74).

Figur 5.19 Øks fra Skonsvika, PR. 20. Fra Figenschau (2012:135). Foto: Ingar Figenschau

Et øksehode med skafthullsfliker og forlengt fal, eller nakke funnet i prøveruten P20 i Skonsvika (Ts.11381.1, se kap. 3.3.5) skal omtales spesielt. I tillegg til å være den eneste

øksen i materialet fra Berlevåg, er det et av de få funnene som ble gjort under prøveundersøkelsene i 2002 som ble ansett å kunne ha mellomalderdatering. Ingar Figenschau gikk gjennom det uensartete materialet av øksehoder fra mellomalder inn i nyere tid fra Troms og Finnmark, for å forsøke å skape bedre oversikt over materialet. På bakgrunn av formtrekk så vel som produksjonstrekk og funnkontekster definerte han Skonsvikaøksen som tilhørende en kategori utskilt som «middelaldersk skogsøks» (Figenschau 2012:47). Denne typen er representert med seks eksemplarer i Troms og Finnmark, men er vanlig i Skandinavia så vel som i det nordvestlige Russland og England (Figenschau 2012:47). I Nord-Norge er fire økser av denne typen knyttet til gårdshauger/gårdsmiljø i Sør- og Midt-Troms, mens funnene i Finnmark stammer fra Skonsvika og fra en lokalitet av rekkeorganiserte ildsteder på Brodkorbsneset i øvre Pasvik datert innenfor samme tidsperiode eller litt tidligere enn Skonsvik (Hedman og Olsen 2009:9, 11; Figenschau 2012: 68). Trolig er det mer rimelig å se det sistnevnte funnet i sammenheng med Skonsvika og øksen der enn funnstedene sørvestover langs kysten.

5.5.2 Arbeidsbord

Flere store kvalbein var brukt som arbeidsbord, skjærefjøl eller hoggestabbe. I rom 5, lag 6 ble det for eksempel funnet et massivt hvalbein, antagelig del av et ribbein, som var brukt til arbeidsbord, og den siden av beinet som kunne studeres var fullstendig dekket av skjære- og hoggespor. I denne delen av sjakten lå et møddinglag hovedsakelig av fiskebein, noe som tyder området var avsatt til sløyting av fisk. Hvalbeinet var sannsynligvis arbeidsbord tilknyttet dette formålet. Hvalbeinet lå delvis inn i profilen og måtte etterlates in situ. Mindre varianter er ryggvirvler av hval som virker å ha blitt brukt som hoggestabber. To slike er funnet i Skonsvika. Det er ellers eksempler på at hvalbein er brukt som en slags erstatning for tre, slik som kilene i veggene i Kongshavn (se kap. 4.2.3).

5.5.3 Bryner

To bryner ble funnet i Kongshavn, rom 1, lag 2 og 4. Brynene kan beskrives som avlang stein av lys, kvartsholdig glimmerskifer, 28 cm lang med trapesoid tverrsnitt (ts.11382.69), mellom 1, 5-3,0 cm tykk, og en 9,5 cm lang ende av en velbrukt slipestein (Ts.11382.70) av samme råstoff. Det dreier seg trolig om såkalte Eidsborgsbryner fra brudd i Telemark. Studier har vist at denne lyse typen bryner ble utvunnet i stor skala fra 1000-tallet av og regelrett masseeksportert via vannveier til Oslofjorden, og derfra til resten av Norge og deler av nordvest-Europa (Myrvoll 1985:174ff.). Typen dominerer brynemateriale i norske

mellomalderkontekster. Det er ikke foretatt petrografiske analyser som kan sannsynliggjøre at brynene fra Kongshavn virkelige er fra bruddene i Eidsborg. Selv om brynene kan ha blitt hugget ut i andre brudd, er det klart at brynene er tilvirket i tråd med den spesialiserte håndverkstradisjonen som kjennetegner bryneproduksjonen i Eidsborgbruddene i mellomalderen. Det er derfor sannsynlig at brynene ikke er tilvirket lokalt, men brakt inn via distribusjonsnettverk som omfattet kysten av Norge.

Ts.11382.69

Figur 5.20 Brynestein fra Kongshavn. Foto: Bjørnar Olsen

5.5.4 Båtnagler

Båtnagler har utvilsomt utgjort mesteparten av jernmaterialet i utgravingene i Berlevåg, men særdeles få var i en tilstand der konservering var hensiktsmessig. Dette gjør en total kvantifisering av båtnagler vanskelig selv med tilgjengelige røntgenfotografier, ettersom mange båtnagler bare er bevart i fragmenter. 12 båtnagler er fullstendig bevart og konservert fra Skonsvika, mens bare én nagle er tilsvarende bevart fra Kongshavn. Dette forholdet beror på at bevaringsforholdene for jern i Skonsvika er noe bedre i forhold til i Kongshavn.

Båtnagler består av to elementer; en rund eller rektangulær stamme med et hode, som kan være rundt eller rektangulært/kvadratisk. Denne har blitt klinket sammen med en plate, roen. Denne typen nagle er utviklet for å feste forskjellige bord sammen, slik som de overlappende bordene i en klinkbygd båt. Lengden på båtnaglene varierer mellom 2,0 og 4,0 cm. Størrelsen på rønnene varierer mellom 2,7 x 2,5 cm-1,5 x 1,3. Naglene er forevist båtbygger og båthistoriker Gunnar Eldjarn. Naglene i materialet fra Berlevåg tilsvarer nagler brukt i tradisjonelle norske klinkbygde båter av mellomstore og store typer (Fra Færing til stor åttring eller fembøring). Det er ikke usannsynlig at de største naglene kan ha tilhørt en mellomaldersk fraktesbåt.

Båtnaglene er funnet spredt både i boligkontekster og i møddinger. I ildstedet i rom 1, Kongshavn ble mange deler av nagler funnet, også rustet fast i hellegulvet ildstedet hvilte på. Gjenbrukt materiale fra kasserte båter, eller deler av båter byttet ut i forbindelse med

reparasjon, er tydeligvis brukt til formål som spenner fra bygningsmateriale til brensel. Funn av båtnagler i boligkontekster er vanlige i Nord-Norge fra eldre jernalder og frem til tidlig moderne tid (Nilsen 1995, Helberg 1993).

5.5 Drakt og utsmykning

Klær og draktmaterialet er det lite å si noe om med bakgrunn i funnmaterialet, bortsett fra gjenstandene de bar med seg, og som man må anta var en del av drakt eller i seg selv en del av bekledningen. Spenner, fingerringe, amuletter og mulige veskelåser utgjør denne gruppe av funn.

5.5.1 Spenner

En noe defekt dobbel ringspenne med åttetallsform (ts.11382.172, fig. 5.21) av kobberlegering ble funnet i møddingen nord for rom fem i Kongshavn (lag 2). Bredden er om lag 2, 7 cm. Den opprinnelige lengden kan ikke fastslås sikkert, men har antagelig ikke overskredet 3,5 cm. Dette er en spennetype som dateres til 1300-tallet fra Århus, og Gamla Kyrkbyn i Nord-Sverige (Andersen, Crabb og Madsen 1971:106, 216f., Wallerström 1995b:57) og i London fra 1350 - 1450 (Egan & Prichard 1991:22). Spennetyper har vært utbredt i det nordvestlige Europa i høymellomalder. Den kan selvsagt ha fungert som spenne i et lite belte, men den beskjedne størrelsen kan også bety at det var en remspenne.

I Skonsvika ble det også funnet en spenne, Ts.11381.33 (fig. 5.22). Denne var laget av jern, og noe større enn spennen fra Kongshavn, og bør karakteriseres som en beltespenne. Den er 5 x 4 cm stor, og har en uvanlig form. Den er D- formet, men med skarpt innsvingede, konkave sider, i formen ikke så ulik en gitarkasse med en rett ende. Den har bevart nål, og et hakk som nålen kunne felles inn i. En spiss nåleholder stikker ut fra enden av spennen og ser først og fremst ut til å ha vært et dekorativt element, siden den virker overdimensjonert og uten noen åpenbar funksjon. Vi kjenner ikke direkte paralleller til denne spennen, men spenner med likhet i ytre form er funnet i Nordvest-Russland, datert til 1000-1200-tallet (Makarov 1990:203, Sobolev 2001:119). Det er svakt grunnlag å foreslå proveniens på, men spennens

unike form jf. spenner kjent fra vestlige mellomalderkontekster kan tyde på at dette er en russisk eller østlig type.

Ts.11382.172

Figur 5.21 Dobbel ringspenne, Kongshavn. Foto: Bjørnar Olsen

Figur 5.22 Jernspenne fra Skonsvika. Østlig type? Foto: Bjørnar Olsen

5.6.2 Fingerringer

Det er funnet to fingerringer, begge i Kongshavn (fig.5.23). I følge typologien til Alf Hammervold (1997) bygget på bakgrunn av de kjente fingerringene fra mellomalder i Norge tilhører ringene type IIC2, datert til 1100 - tidlig 1300-tall. Fire ringer av denne typen er kjent i Norge, to ble funnet i mellomalderkontekster i byutgravninger i Gamlebyen, Oslo og i Trondheim, mens to løsfunn stammer fra landsbygda, henholdsvis Reinås i Nord-Trøndelag og Reknes i Sogn og Fjordane. (Hammervold 1997:48, kat. nr. 93 -96.).

Den ene fingerringen (Ts.11382.163) er laget i kobberlegering som har hatt forgylling og en stein i innfatning, som ikke er bevart. Ringen ble funnet i massene deponert i rom 2 i etter at dette rommet gikk ut av bruk (lag 1), sannsynligvis allerede i mellomalder (se kap. 4.2.4). Den andre ringen (Ts.11382.340) ble funnet under ildstedet i rom 5 (lag 8), og var i dårlig forfatning siden den har vært utsatt for sterk varmpåvirkning. Den er laget i sølv, og har rester etter delvis smeltet, blå glassfluss i innfatningen. Hammervold daterer typen fra sent 1100-tall til tidlig 1300-tall (Hammervold 1997:48).

Figur 5.23 Fingerringene fra Kongshavn. Foto: Mari Kalstad/Tromsø Museum, Universitetsmuseet

Bortsett fra deres verdslige betydning som verdisaker, har fingerringe spilt en viktig symbolsk rolle i den religiøse sfæren, selv som magiske amuletter (Hammervold 1997:13). Fingerringene er aktive i et bredt spekter av sosiale interaksjoner i mellomalderen, som høystatusgaver og som en symbolsk forsegling av en avtale eller en pakt. Pakten kan inngås mellom individer, eller mellom individer og en institusjon, som for eksempel kirken (Hammervold 1997:13). Den allsidige rollen som fingerringe fylte i mellomalderens norrøne tradisjon; verdisaker, statusgaver og paktsegl, gjør tilstedeværelsen av to fingerringe i Kongshavn interessant. Fingerringe kan ha vært tiltenkt funksjoner i sosiale kontekster som sannsynligvis involverte handel, innkreving av tributt/skatt og konkurranse eller samhandling mellom ulike kulturelle grupper (Henriksen 2011b:198).

5.6.3 Amuletter

To gjennomborede dyretenner ble funnet i to forskjellige kontekster i Kongshavn (fig. 5.24). En tann er bestemt til bjørnetann, Ts. 11382.10 (Eeva-Kristiina Harlin pers. med.). Denne er funnet i sikker mellomalderkontekst i rom 1, Kongshavn (lag 4). Den andre tannen (Ts.11382.11) er funnet i en kontekst som besto av blandede lag fra mellomalder og tidlig nytid (lag 3, vegg/mødding tilknyttet rom 5). Denne tilhører sannsynligvis en selart (Kristiina Mannermaa, pers. med.). Jeg kjenner ikke til at gjennomhullede dyretenner ble brukt som

amuletter i norske mellomalderkontekster. Derimot er praksisen kjent fra baltisk-finske kulturer og blant samene opp mot nyere tid. Bjørnetenner som amuletter har inngått i rituelle og religiøse sammenhenger hos samene, blant annet som anheng fest til runebommer, men det er også kjent at bjørnetenner var i bruk som personlige amuletter (Storå 1977:92, Price 2002:270). Jeg kjenner ingen eksempler på gjennomborete seltenner fra mellomalder i relevante kontekster.

Figur 5.24 Dyretannsamuletter fra Kongshavn. Foto Mari Kalstad/Tromsø museum. Universitetsmuseet

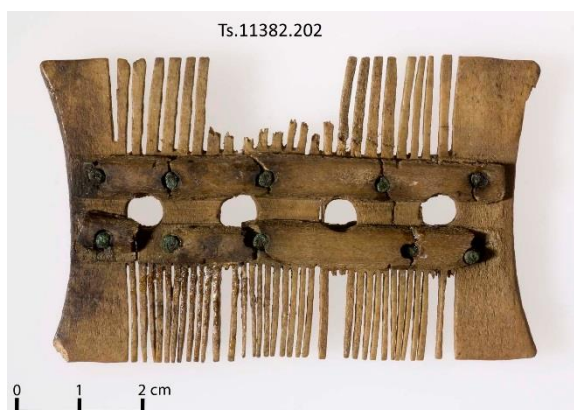
5.6.4 Kammer

To dobbeltsidige komposittkammer med konkave endeplater, lik type D3 i Wibergs typologi (Wiberg 1977:209) ble funnet Kongshavn, i rom 2 (begge i lag 3). Sideplatene synes å være av to typer; en hvor kamdelene var naglet fast i doble sideskinner med bronseniter (Ts.11382.202, fig. 5.26), og en annen type der én sideplate fylte samme funksjon (Ts.11382.201, fig. 5.25).

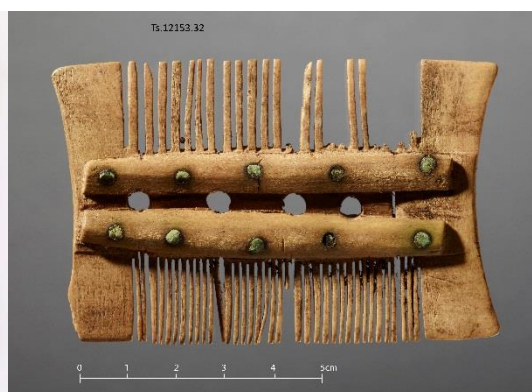

Figur 5.25 Kam av gevir. Rom 2, Kongshavn. Foto Bjørnar Olsen

Den førstnevnte var også dekorert med fire hull gjennom kammen, mellom de to sideskinnene. En svært lik kam ble funnet under en sikringsgraving i 2011 på Ingøy, Måsøy kommune (Ts.12254.32, fig.5.27). En svært fragmentert del av en lignende kam med spor av minst to sideplater ble funnet i rom 1 (lag 6). Rest av en sideplate (Ts.11381.68) funnet i lag 45 (fase 3b), er det eneste kamfunnet i Skonsvika.

Figur 5.26 Kam av gevir, rom 2, Kongshavn. Foto: Bjørnar Olsen

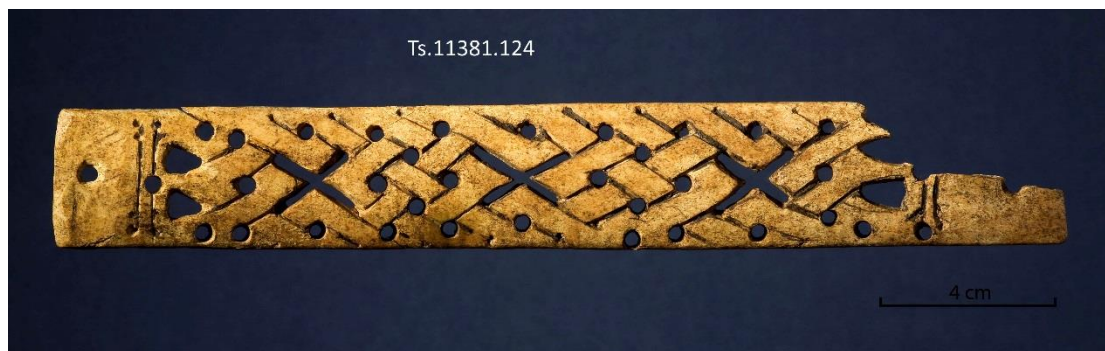
Figur 5.27 Kam av gevir, Finnes, Ingøy. Foto: Adnan Içagic/Tromsø Museum, Universitetsmuseet

Kammene tilhører en type som er datert til det 12- og 1300-tallet i mellomalderbyen Oslo. Den samme typen er datert i Trondheim til ca. 1225-1600 (Flodin 1989:124). Bare én av kammene i Kongshavn er dekorert med punksirkelornamentikk (to konsentriske sirkler). Kammene har nær likhet med nordiske kammer, og den sannsynlige proveniensen er vestkysten av Norge (Henriksen 2011b:200).

5.6.5 Veskelåser (?)

Veskelåser er skinner av bein, metall eller et annet hardt eller stivt materiale montert på vesken av lær eller tekstil, og som både tjente til å gjøre vesken lett å åpne, samt muligheter for å låse vesken. To mulige veskelåser ble funnet i Skonsvika, begge uten direkte paralleller. Den første, funnet i grop 7 (lag 63), er en ganske stor avlang beinplate, 22,6 x 3,3 cm stor og 0,5 cm tykk (Ts.11381.124, fig. 5.28). Den ene siden av platen er rikt dekorert med en variant av flettbåndsornamentikk. Kryss, eller liggende kors og flere hull er skåret og boret gjennom platen. Ett hjørne av platen mangler. Den intakte enden inneholder et sentralt plassert hull, mens det delvis bevart hullet i bruddpartiet i den andre enden er plassert litt asymmetrisk, noe som kanskje tyder på at denne enden opprinnelig har hatt to hull.

Selv om direkte paralleller mangler, bærer den mulige veskelåsen noen likheter med samiske veskelåser funnet i mellomalders- og tidlig nytidskontekster, særlig to fragmenter fra Nord-Sverige (Zachrisson 1976:45, fig 69:2 av fig. 70) og et fra Bigganjarga, i Nesseby kommune (Odner 1992:319, fig. 128). Zachrisson har foreslått at lignende liggende kors som minner om dekoren på den mulige veskelåsen fra Skonsvika er karakteristisk for samisk dekor på gjenstander datert til mellomalder (Zachrisson 1984:84, jfr. Zachrisson 1997:209-210).

Figur 5.28 Mulig veskelås fra Skonsvik. Foto: Tomasz A. Wacko/Tromsø Museum, Universitetsmuseet

Den andre mulige veskelåsen funnet i Skonsvika kommer fra «vinterrommet» (lag 47, fase 3a) og er et svært uvanlig eksemplar (Ts.11381.125, fig. 5.29). Den består av et ca. 8,5 cm langt rør laget av kobberlegering med en smal spalte langs baksiden. Røret er festet til toppen av en avlang kobberlegeringsplate. Nedre kant er utstyret med en bølgeform bestående av 12 utskårede halvsirkler i kobberlegeringsplaten. Et lite hull er boret gjennom platen mellom hver halvsirkel, trolig brukt til å sy platen til vesken. Spalten langs baksiden av røret kan også ha

vært brukt til å feste den øvre kanten av vesken til veskelåsen. Vi vet ikke om noen paralleller til denne gjenstanden og tolkningen av den som en veskelås er basert på mulighetene formen på gjenstanden gir (Henriksen 2011b:200).

Ts.11381.125

Figur 5.29 Gjenstand av kobberlegering, ukonservert. Mulig tolkning; veskelås. Foto: Bjørnar Olsen

5.7 Spill og fritid

En forbausende mengde spillebrikker ble funnet i Kongshavn, og utgjør dermed en egen kategori. Spillebrikker er ikke ukjente i nordnorsk materiale fra mellomalderen. Til sammen samlet Joakim Skomsvoll 22 spillebrikker som sikkert lar seg datere til mellomalder i Nord-Norge, og fem av dem er fra Kongshavn (Skomsvoll 2012:24). To er av de han kaller konisk type, og har to paralleller i Nord-Norge, fra Torsken og Harstad, mens de andre, av arabisk form kun er funnet i Kongshavn (Skomsvoll 2012:30). Sikre spillebrikker ble ikke funnet i Skonsvika.

5.7.1 Spillebrikker

Fem spillebrikker ble funnet i Kongshavn, alle i sikre mellomalderkontekster og alle identifisert som sjakkbrikker. Sjakk ble et populært brettspill i Norge fra slutten av 1200-tallet, men spillet ble introdusert allerede i det foregående århundret (McLees 1990:166). Sjakk er dokumentert i europeiske kilder så tidlig som på 900-tallet (Egan 1998:292).

Brikkene funnet i Kongshavn (se fig. 5.30) tilhører kategorien McLees kaller «abstrakte figurer» (1990:32). Tre mulige bondebrikker ble funnet i gulvlagene (lag 6 og 7) i rom 5 i Kongshavn, alle ganske lik i størrelse, mellom 1,5 til 2,5 cm høye, men av varierende form. Den første er et grovt konisk tilskåret stykke laget av gevir og sannsynligvis lokalt produsert (Ts.11382.337). Den ligner en spillebrikke av tre tolket som en sjakkbonde fra mellomalderbyen Trondheim, datert til midten av 1200-tallet, bortsett fra at den mangler hodet eller knoppen øverst som brikken fra Trondheim er utstyrt med (McLees 1990:192). I

følge Skomsvoll skal den klassifiseres som en enkel konisk spillebrikke (Skomsvoll 2012:30). Den andre sjakkbrikken, sannsynligvis en bonde laget av massivt bein, har nær kvadratisk form (Ts.11382.336). Denne er veldig lik en bondebrikke funnet i Trondheim datert til midten av 1200-tallet. Brikken er beskrevet som nær sylindrisk med fire diametralt motstående, dypt innskårne langsgående konkave segmenter (McLees 1990:193). I tillegg til å passe med denne beskrivelsen har brikken fra Kongshavn rygger formet i sporene mellom de konkave segmentene, som møtes og former et kors på toppen av brikken. Brikken er bestemt til arabisk form, og er laget av en tann, foreløpig ikke artsspesifisert (Skomsvoll 2012:31, 40) Videre i analysen fremhevet han den spesielle utformingen og materialet brikken er laget av, og omdefinerte brikken til en dronning, springer eller tårn (Skomsvoll 2012:58).

Den tredje spillebrikken (Ts.11382.335) fra denne konteksten er en tilnærmet sylindrisk eller vagt konisk sjakkbrikke laget av gevir. Brikken er sannsynligvis dreid til en svært jevn form, og to sett med tynne parallelle linjer er risset inn, på toppen og på bunnen av brikken. Brikken har en avrundet fordypning i sentrum av begge endene, ca. 0,2 cm dyp på toppen og 1 cm dyp i bunnen. Også denne er bestemt til arabisk form, og har en parallell i Oslo (Skomsvoll 2012:31).

En konisk brikke (Ts.11382.200), med en knopp eller hode på toppen ble funnet på gulvet i rom 4 (lag 4). Lik med en av de ovenfornevnte brikkene fra rom 5 synes dette å være et bearbeidet gevir, men noe mer detaljert utformet. Formen på denne brikken ligner en spillebrikke tolket som sjakkbonde fra Trondheim datert til midten av 1200-tallet (McLees 1990:192). Denne brikken er bestemt som en konisk brikke med adskilt tilspisset segment i toppen (Skomsvoll 2012:30).

Figur 5.30 Sjakkbrikkene fra Kongshavn. Foto: Mari Kalstad/Tromsø Museum/Universitetsmuseet

Den femte og siste sjakkbrikken (Ts.11382.334), laget av gevir, ble funnet i rom 2 (lag 3), eller snarere i veggdelen mellom rom 2 og 3, og var mer kunstferdig dekorert i forhold til de andre brikkene. Den er 3,5 cm høy og er åpenbart et stykke dreiearbeid. Hoveddelen av brikken er sylindrisk, men toppen er avrundet. Øverst på denne toppen er det laget et kutt, slik at det er formet en skarp konkav forsenkning mellom to kanter. Kantene er kuttet til to identiske spisser. Den ligner ikke standardiserte former som representerte tårn eller biskoper (løpere) kjent fra Trondheim, men har en slående likhet med en sjakkbrikke (udefinert) funnet ved Lindholmen festning i Sverige (Af Geijerstam 1995:202, 277, fig. XVII). Den bærer en vag likhet med en sjakkbrikke (nr. 961) tolket som en bonde fra mellomalderens London, datert til ca. 1270-1350 (Egan 1998:293-294). Skomsvoll holder denne for å være av arabisk form, og fant en lignende brikke fra Skånsk kontekst (2012:31). Han mente også at toppen på denne brikken kan ha vært ment å ligne en bispehatt, altså indikere at brikken er en løper (Skomsvoll 2011:58).

Sjakkbrikkene fra Kongshavn ser ut til å passe inn i en skandinavisk tradisjon i utformingen av sjakkbrikker, i hvert fall sammenlignet med det 1200-tallets brikker fra Trondheim. McLees tolkning av brettspill basert på funn fra Trondheim er at en massiv endring og fremvekst i urbane spillvaner skjedde rundt 1250-1275, med tegn til utbredt bruk av brettspill som sjakk og ulike typer terningspill innenfor forskjellige sosiale lag av den urbane befolkningen (McLees 1990:183). Utviklingen i Trondheim etter 1275 er vanskelig å spore, men det synes å være klart at en markert nedgang i bruken av brett- og terningspill skjedde på slutten av det 1200-tallet. Imidlertid var sjakk etablert som et populært spill i Norge fra midten av det 1200-tallet, og bruken vedvarte gjennom mellomalderen, i hvert fall i de urbane samfunnene (McLees 1990).

Sjakk var åpenbart populært i Kongshavn, og det kan se ut som om det var et spill som var tatt med fra miljøer der dette var en selvsagt del av sosial omgang. Funnkontekstene dekker tiden da spillet skal ha vært vel etablert i Norge, og dette kan være en indikasjon på kulturell proveniens sett i forhold til fraværet av spillebrikker i Skonsvika.

5.8 Gjenstandenes kronologi

Selv om ildstål og flint, sakser, søkker, kniver, fiskekroker, bryner og båtnagler er vanlig gjenstandsfunn i mellomalderkontekster i nord, kan ikke disse gjenstandskategoriene i seg

selv hjelpe til en finere kronologiske avgrensing. Alle kategoriene er vanlige i arkeologiske kontekster i det nordre Fennoskandinavia fra jernalderen til godt inn i moderne tid. Andre kategorier gir bedre kronologisk holdepunkter. Blant disse er baksteheller, klebersteinskar, keramikk, metallkar, lås/nøkler, spenner, fingerringe, kammer, og spillebrikker. Likevel er samlet datering også av disse gjenstandskategoriene vid, ca. 1100 - 1700 e. Kr., dvs. fra tidlig mellomalder til tidlig nytid (tabell 5.9).

De dobbeltsidige kammene kan dateres innenfor perioden 1200-1600 e.Kr. basert på en kombinasjon av kronologiske serier av denne type kammer funnet i utgravningene i mellomalderbyene Oslo og Trondheim. Mellomalderkeramikk har en anslått datering til ca. 1250-1700 e. Kr. (Baltisk svartgods), og ca. 1300-1400 e.Kr. (nær-steingods). De fragmenterte kleberkarfragmentene ser ut til å tilhøre B-kar, vanligst i perioden 1250-1400 e. Kr. i kronologien bygget på funnmateriale fra mellomalderbyen Bergen. Et fragment av et metallkar av kobberlegeringer, sannsynligvis fra en kjele utstyrt med tre føtter, er datert til 1300 - 1500 e. Kr. Lås og nøkler er datert til 1100-1500 e. Kr. Sjakkbrikker funnet i Kongshavn er datert til slutten av 1200-tallet, muligens tidlig 1300-tall, basert på kronologien av sammenliknbare typer funnet i Trondheim, mens fingerringe, i følge på en analyse av det samlede materiale av mellomalderens fingerringe funnet i Norge, er datert til slutten av 1100-tallet til begynnelsen av 1300-tallet.

Kategori	Kronologi
Baksteheller	1100 - c. 1550-tall
Kleberkar	1250 - 1450-tall
Nær-steingods	ca. 1250 - 1400-tall
Baltisk svartgods	ca. 1250 - 1700?
Metallkar	ca. 1300 - 1500-tall
Låser og nøkler	ca. 1225 - 1500-tall
Fiskekroker N. Norge	ca. 700 - 1200-tall
Fiskekroker Bergen	1250 - 1350-tall
Søkker/jarstein N. Norge	ca. 400 - 1700-tall
Søkker/jarstein Bergen	ca. 1250 - sent 1400-tall
Kniver, type to	ca. 1250 - moderne
Dobbel oval spenne	1300 - 1450-tall
Fingerringe	1100 - ca. 1350-tall
Kammer	1200 - 1600-tall
Spillebrikker	ca. 1250 - 1350-tall

Tabell 5.9 Kronologi over gjenstandskategorier

Gjenstandene fra undersøkelsene gir ingen eksakte dateringer eller *post/ante quem* tidsrammer for de undersøkte lokalitetene. Gjenstandskategoriene er imidlertid kjennetegnende for høymellomalderen og tidlige deler av seinmellomalderen og dominerer blant daterbare funnene. De samsvarer således godt med kronologien basert på C14-dateringene (kap.5.2). Fraværet av krittpipefragmenter i alle kontekster i Kongshavn fra tidlig nytid, Løkvik og Nordmannset ses som en sikker indikator på at aktivitetene her må ha opphørt før midten av 1600-tallet.

5.9 Sammenfatning og konklusjon

C14-dateringene fra prøvemateriale fra de innledende undersøkelsene indikerer mulighetene for to viktige faser i bruken av mangeromshus; en som kan dateres til perioden ca. 1200 -1450 e.Kr. og en annen fase datert til slutten av mellomalderen og tidlig nytid.

Skonsvika var bebodd i perioden 1210-1460 e.Kr. ut fra dateringsresultatene å dømme, men de stratigrafisk eldste kontekstene er udatert, så bosettingen kan være noe eldre. Den mest intensive bruks- og aktivitetsfasen foregikk sannsynligvis i løpet av 1300-tallet og lokaliteten ser ut til å ha blitt forlatt rundt midten eller i siste halvdel av 1400-tallet.

Mellomalderbosettingen i Kongshavn ser ut til å ha tatt til ca. 1200, eller noe før, og opphørt rundt midten av 1400-tallet. 1300-tallet synes å representere høydepunktet i aktiviteten på lokaliteten også her. Dette antyder høy grad av samtidighet med mangeromskomplekset i Skonsvika. Ett sannsynlig avbrudd i bosettingen inntraff etter dette, før det igjen ble etablert bosetting på lokaliteten. C14-dateringene av denne fasen til 1440-1650 e. Kr kan overlappe dateringene av mellomalderfasen, men arkeologiske observasjoner tyder på en ødefase, og ny bosetting kan ha tatt til rundt år 1500. Denne siste fasen har sannsynligvis ikke vedvart etter 1650.

Verken prøveundersøkelsen eller den utvidete utgravningen i Løkvik tyder på bosetting før mot slutten av mellomalder/tidlig nytid. Det er samtidig ingen indikasjon på at bosettingen er yngre enn ca. 1650 e.Kr., basert på en evaluering av gjenstandsfunnene fra undersøkelsene. C14-dateringene fra lokaliteten kan indikere bosetting tilbake til siste halvdel av 1400-tallet, men både funnmaterialet og skriftlige kilder sannsynliggjør at bosetting ble etablert rundt slutten av århundret, ca. 1500 - 1630/50 e. Kr, lik bosettingsfasen som etterfulgte

mellomalderbosettingen i Kongshavn. Lignende datering er foreslått for lokaliteten Nordmannset, men denne er datert typologisk og på noe spinkelt grunnlag.

Gjenstandsfunnene fra Kongshavn og Skonsvika dekker i videste forstand perioden ca. 1100-1700, men med sammensetning som er typisk for høy- og seinmellomalder. Når det gjelder proveniens avdekket gjenstandene interessante mønstre. Et påfallende trekk er forskjellen mellom de to lokalitetene i forhold til den relative frekvensen av visse gjenstandsgrupper. Særlig iøynefallende er distribusjonen av baksteheller og klebersteinsgjenstander (kar og søkker). Mens bakstehellene er svært tallrike i Kongshavn, er bare åtte fragmenter funnet i Skonsvika. Fiskesøkkene er i tillegg utelukkende laget av kleberstein i Kongshavn, mens det i Skonsvika kun er lokal bergart som er benyttet.

Forskjellene gjenspeiles også i andre gjenstandstyper; nærmere bestemt spillebrikker, kammer og fingerringe, som er bare funnet i Kongshavn. Det keramiske materialet er mer tvetydig. Sammenlignet med mer urbane mellomalderlokaliteter i Norge er mangeromskompleksene i Skonsvika og Kongshavn keramikkfattige. Sett på bakgrunn av den foreslåtte proveniens for andre gjenstandskategorier, kan det virke underlig at den eneste mellomalderkeramikken representert ved Kongshavn er baltisk svartgods som sannsynligvis stammer fra Russland, mens keramikken fra Skonsvika også inkluderer nær-steingods fra nordvest Europa (Rhinen).

Fiskekrokene viste også interessante trekk. Til tross for svært lav funnfrekvens var det likevel overraskende at de dokumenterte krokene tilhører vanlige typer i mellomalder i Vest-Norge, men typologisk avvikende i forhold til samtidige nordnorske kontekster. I denne forbindelse er det interessant at gjenstandsmateriale tradisjonelt knyttet til samiske kontekster er funnet på begge lokalitetene, og dermed indikerer at samhandling med lokale samiske samfunn foregikk både i Kongshavn og i Skonsvika. Dette materialet omfatter amuletter, veskelåser og bronseblikk, og selv om det er mange måter disse gjenstandene kunne ha endt opp i mangeromskompleksene på, kan det ikke utelukkes at de også reflekterer direkte samisk tilstedeværelse. Hvis det var tilfellet, og at samer var inkludert som for eksempel jakt- og fiskespesialister, kan de hatt rolle som mellommenn som ivaretok kontakt og utveksling av gjenstander mellom Skonsvika og Kongshavn i mellomalderen.

Dateringsindikasjonene og variasjonen i materialet gir grunn til videre tolkninger som kan sette mangeromstufene oppkomst og virketid i mellomalderen i et perspektiv der det er mulig å undersøke kontakter og spenninger på lokalt plan, samtidig som det gir muligheter for å si noe om de nettverkene som var virksomme i forflyttingen av folk og ting til Finnmark.

Kapittel 6 naturvitenskaplige undersøkelser

6.1 Innledning

Analysene som på hvert sitt vis tar utgangspunkt i metoder og teknikker som kan beskrives som naturvitenskaplige er utførlig presentert i publikasjonen «Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses» (Olsen m. fl. 2011). Alle analysene frembrakte resultater av betydning for tolkninger av mangeromstuffer og i noen tilfeller også for nærområdene rundt tuftene og kompleksene. I dette kapitlet skal jeg sammenfatte informasjonen som er fremkommet, og som har betydning i tolkningen av fenomenet mangeromstuffer. I den grad det er fremkommet resultater jeg er blitt kjent med som er direkte relevante til studiene, eller opplysninger som kan sette resultatene i kontekst er dette ført inn i diskusjonsdelen som følger hver presentasjon i de respektive delkapitlene.

Zooarkeologiske analyser av beinmaterialet er utført av Colin P. Amundsen (Amundsen 2008, 2011). Colin Amundsen ble involvert i prosjektet som følge av samarbeid med professor Thomas McGovern, Bioarchaeological laboratory, Hunter College, City University of New York opprettet under mangeromsprosjektets oppstartsfase (se kap.1). Botaniker Christin Jensen, som var ansatt på daværende Institutt for biologi og geologi ved Universitetet i Tromsø foretok paleo-botaniske analyser av fem lokaliteter hvor det lyktes å finne myrområder hvor prøvekjerner for pollenanalyse kunne tas i relativ nærhet til mangeromstuffer (Jensen 2004, 2011). Feltarbeid i forbindelse med dette arbeidet ble utført i 2001, delvis samtidig med prøveundersøkelsene dette år. Analyser av økofakter, hovedsakelig makrofossiler, samt jordkjemiske og geofysiske analyser av et utvalg jordprøver fra Kongshavn og Skonsvika ble utført ved Institutionen för idé- och samhällstudier, Miljöarkeologiska laboratoriet ved Umeå Universitet. Ansvarlig for dette arbeidet av Roger Engelmark (nå) professor Emeritus, Universitet i Umeå (Engelmark 2003, 2011). Ian A. Simpson, professor i Environmental Science, Universitetet i Stirling, utførte geomikromorfologiske analyser, og Paul Adderley, PhD i Soil Science utførte prøvetakingene i feltsesongen 2002-2003 (Simpson og Adderley 2011).

6.2 Zooarkeologiske analyser

Analyser av beinmateriale fra kronologiske og geografiske kontekster i Nord-Troms og Finnmark som er sammenlignbare med materialet fra Kongshavn og Berlevåg var i liten grad foretatt forut for Amundsens undersøkelser (Amundsen 2011:241). Utenom undersøkelsesområdet er det derimot foretatt en del analyser av beinmateriale fra lokaliteter med kysttilknytning, der dateringene indikerer mellomalder og tidlig ny tid. I første rekke gjelder dette gårdshauger, samt lokaliteter som kan knyttes til tidlig handelsbasert fiskeri, som for eksempel Storvågan. Disse lokalitetene er lokalisert til Troms og nordre Nordland (Perdikaris 1999). Disse undersøkelsene viser varierende grad av diversitet når det gjelder økonomisk spesialisering, men generelt viser fiskebeinmaterialet økende tegn til spesialisering rettet mot eksportrettet tørrfiskproduksjon i mellomalderen, trekk som også er gjenkjennelige i undersøkte lokaliteter i store deler av det nordvestatlantiske området. På bakgrunn av dette var det naturlig for Amundsen å stille en innledende problemstilling i forhold til hvorvidt materialet fra Berlevågundersøkelsene viste likheter eller avvikende trekk i forhold til fiskebeinmaterialet relatert til spesialisert tørrfiskproduksjon (Amundsen 2011:241). Problemstillingene for det øvrige materialet var også rettet mot hvorvidt det tydet på økonomisk spesialisering i forhold til for eksempel jakt på marine eller terrestriske pattedyr, fugler m.m.

Materialet Amundsen tok utgangspunkt i er fra Kongshavn og Skonsvika, som naturlig nok er mest omfattende. Møddingmateriale fra tidlig nytid i Kongshavn, samt materiale fra den lille undersøkelsen i Nordmannset er behandlet i Amundsens Ph. D. avhandling (Amundsen 2008). Disse diskuteres ikke i større grad i denne fremstillingen, først og fremst fordi kontekstene ikke er gode nok, eller godt nok bevart (se. kap. 4.2 og 4.5). Generelt var bevaringsforholdene for beinmateriale gode, og sannsynligvis noe bedre enn på lokaliteter i Vest-Finnmark (Amundsen 2008:120). En rekke tafonomiske prosesser har vært virksomme (se Amundsen 2008:110 ff.), men siden undersøkelsene dekker så liten andel av lokalitetene er disse prosessene vanskelige å bedømme konkret i forhold til hvordan de har påvirket materialet som foreligger. Alt materiale fra kompleksene i Kongshavn og Skonsvika er soldet gjennom sold på 4 millimeters maskevidde. Beinmaterialet er analysert etter retningslinjer utarbeidet ved Hunter college, Bioarchaeological laboratory og standardisert innførsel i dataprogrammet utviklet av North Atlantic Biocultural organization, NABONE versjon 9 (Amundsen 2011:241).

Bein ble klassifisert individuelt (NISP – number of individual specimens). Feilkildene som oppstår ved en enkelt telling av bein som artsbestemmes er særlig knyttet til at de ulike artene har ulik antall bein, og at bein fra noen arter lettere fragmenteres enn bein fra andre arter. For å kompensere for dette er materialet underlagt videre analyser, kalt MNI (minimum number of individuals) og MAU (Minimum number of animal units), samt statistiske beregninger for artsdiversitet i kontekstene fra rom og møddinger (Amundsen 2011:242).

6.2.1 Generelt om kontekstene

For Kongshavn er materialet samlet fra rom og møddinger. Rommene utgjør boligområder (med unntak av «rom» 3), og er delt opp etter de enhetene som er beskrevet i kap. 4.2, rom 0-5. Amundsens bemerket at artsvariasjon i beinmaterialet fra disse enhetene kan gjenspeile forskjeller i funksjon, men at også variasjon i hvor ofte enheten er ryddet for avfall kan ha effekt på materialets representativitet (Amundsen 2011:243). Møddingene lå delvis i rom 5 (lag 6B, se kap.4.2.7) og på toppen av vollen nord for Rom 5 (se kap.4.2.8). Disse er benevnt henholdsvis mødding 1 og 2 i Amundsens analyse. Møddingene inneholdt hovedsakelig fiskebein, og forekomsten av gnagemerker på en del av beinene sammen med koprolitter tolket Amundsen som tegn på tilstedeværelse av hunder, rev eller andre åtseldyr (Amundsen 2011:243).

Kontekstene som ble analysert i Skonsvika er møddinglagene nord for ovn 1, lag 46, 14 (fase 3b) og 12 (fase 4a) (se kap. 4). Disse ble valgt ut fordi de var de kontekstene som var mest beinrik, og best bevart (Amundsen 2008:151). Også fem av de ni gropene i Skonsvika inneholdt beinmateriale i sluttede kontekster i så store mengder at de kunne underlegges en zooarkeologisk analyse. Grop 8 og 9 tilhører fase 1, grop 7 tilhører fase 2, mens grop 2 og 3 tilhører fase 3a (se kap. 4). De indre romområdene var derimot så fattige på beinmateriale at det ikke var hensiktsmessig å analysere dette. Møddinglagene i Skonsvika inneholdt mange eksempler på bein som var utsatt for gnaging, delvis fordøyde bein og koprolitter som Amundsen tolket som tegn på at hunder har vært tilstede også i Skonsvika (Amundsen 2011:243).

6.2.2 Resultat og diskusjon: Fugl

En liten kategori bein tilhører diverse fuglearter funnet i møddingene på begge lokalitetene, samt i rom 1, 2 og 5 i Kongshavn (Amundsen 2011:244. 245-253, fig. 17.3-17.5). Til sammen åtte artsfamilier er representert, og mest vanlig er ande/gåsefamilien og måkefamilien.

Sistnevnte tiltrekkes til boplasser der det er matavfall, ikke minst til lokaliteter der fisk har blitt bearbeidet. Det er derfor vanlig å finne måkebein i kontekster der det har vært produsert tørrfisk, og i de fleste tilfellene er måkene havnet der fordi de oppsøkte stedet, gikk i garn som ble satt over tørrfisken eller rett og slett ble klubbet i hjel av de som eide eller skjøttet fiskehjellene (Henriksen m. fl. 2006:251). Ande/gåsefugler er en mer sannsynlig kjøttkilde, og er bedre representert i Skonsvika enn i Kongshavn, særlig i form av ærfugl. Dette kan forklares med at det grunne og skjermede indre brakkvannsdeltaet i Skonsvika har vært tilholdssted og hekkeområde for ærfugl, og dermed kunne jaktes/fangstes på i nærområdene der, noe som ikke er tilfelle for nærområdene til Kongshavn (Henriksen m.fl. 2006:250¹). Generelt er det lite som tyder på at fugl har utgjort noen stor matressurs, særlig ikke i Kongshavn, men at det forekommer bein av rype og lundefugl i beinmaterialet også fra denne lokaliteten, tyder på at fugl ikke kan ha vært helt ukjent i dietten. (Amundsen 2011:245-248, tab.17.3 og 17.4).

Funnene av bein fra falke- og haukefugler i rom 2 og rom 5, samt grop 9, er vanskelig å forklare ettersom artene trolig ikke har representert en matressurs og samtidig skyr mennesker i så stor grad at de normalt ikke oppsøker boplasser (Amundsen 2011:244). Falkefangst kan være en forklaring, som et alternativ til at beina havnet der som følge av rene tilfeldigheter. De to beinene arts spesifisert til Buteo i rom 2, sannsynligvis Buteo Lagopus (fjellvåk) har neppe hatt noen verdi som jaktfugl ettersom dens jaktmønster er svært spesialisert mot smågnagere, og fjellvåken er heller ikke kjent som en ettertraktet jaktfugl i tilgjengelige kilder om tradisjonell falkefangst (Thorsen 2007:39-45). De to uspesifiserte beinene i rom 5 er fra falkefamilien og stammer dermed trolig fra en fugl som kunne trenes til jaktfugl. Varangerhalvøya er kjent som falkefangstområde fra 1600-tallet, blant annet etter jaktfalk, og Lilienskiold nevnte spesielt den hvite varianten som trekker over store områder nord for polarsirkelen (Lilienskiold [1698-1702]1942b:183). I følge Lilienskiold skulle denne, og de «gemene» jaktfalkene opptre i stort antall i Finnmark, og han oppga et kongelig forpaktingsbrev for fire falkeleier i Finnmark fra 1687, men slike forpaktingsbrev er også

¹ <http://elvedelta.miljodirektoratet.no/delta-201.htm>, lest 15.1.15

kjent tilbake til 1567 (Lilienskiold [1698-1702]1942b:183, Bratrein 1986:35-36). Knag listet opp flere steder på nordsiden av Varangerfjorden, samt Vardø og Hamningberg hvor han hadde fått oppgitt at det hadde foregått falkefangst (Knag 1934[1694]:53, 56, 58, 61, Niemi 1983:304-305). Denne fangsten kan ha hatt en tidligere fase i området, uten at skriftlige kilder belegger dette.

Fangst av jaktfugl er antatt å ha vært omfattende fra yngre jernalder, tidlig mellomalder og frem mot seinmellomalderen i Norge. Jaktfugler er kjent å ha inngått som del av prestisjegaver og handelsvare fra Norge til europeiske kongehus og høyadel, og fangsten var viktig nok til å bli forsøkt regulert i mellomalderlovverkene (Bø 1962:15-16, Thorsen 2007). I Magnus Lagabøters landslov, ca. 1274, er førsteretten til oppkjøp av jaktfugler forbeholdt kongen. Kongen skulle også kunne organisere jakt hvor enn det måtte være hensiktsmessig, på bekostning av jordeiernes tidligere rettigheter. Dette er tolket som et uttrykk for at ble ansett som nødvendig å nedsette særskilte prinsipper for kongelig kontroll over jaktfuglene, på grunn av stor økonomisk betydning, og jaktfuglens status som prestisjeobjekt utvekslet innen samfunnselitene i Europa og det nære Østen (Thorsen 2007).

Det ble ansett som viktig at jaktfuglen ble temmet fra vill tilstand, det vil si at en ideelt skulle fange en ung fugl som allerede hadde lært seg å jakte. Dette skulle gi de sterkeste og dyktigste jaktfuglene. Det var stor dødelighet forbundet med denne metoden, og et tap på fire av fem fugler fra fangst til temmet jaktfugl ble regnet som normalt². Lave overlevelsessjanser for fanget jaktfugl kan være med å forklare hvorfor bein av falkefugler er funnet i boligområdet i Kongshavn, og i grop 9 i Skonsvika. Det er kjent at en lite verdsatt jaktfugl som spurvehauk kunne bli brukt som en indikator for når ekstra tiltak måtte settes inn i forhold til de verdifulle fuglene³. En mulig forklaring på hvorfor fjellvåken ble tatt med til Kongshavn, selv om den ikke egnert seg som temmet jaktfugl, er at den kan ha vært tiltenkt en lignende funksjon.

6.2.3 Pattedyr: Bufe og svin

Både tamme og ville pattedyr er representert i materialet. To bein fra hoftepartiet til et individ storfe (*bos taurus*) er funnet i rom 1 (Amundsen 2011:244). Amundsen bemerket at dette

² Orten Lie 2013: <https://www.vfk.no/Tema-og-tjenester/Kulturarv/Vestfoldhistorie-artikkel/Andre-tema-og-steder/Falkefangst-og-falkonerer/Drapsmaskiner-pa-vinger/Jaktfalk-falco-rusticolus/> Lest 18.1.2015

³ Orten Lie 2013 <https://www.vfk.no/Tema-og-tjenester/Kulturarv/Vestfoldhistorie-artikkel/Andre-tema-og-steder/Falkefangst-og-falkonerer/Drapsmaskiner-pa-vinger/Spurvehauk-accipiter-nisus/> lest 18.1.2015

stammer fra lag 1, og det er dermed er en fare for at beinene ble deponert der i forbindelse med seinere bosetting i området (Amundsen 2011:244). Det er funnet ett bein fra ku i beinmaterialet som kan relateres til bosettingsfasen fra tidlig nytid i rom 5 i Kongshavn (Amundsen 2008:216), og ettersom bein fra ku ellers mangler i de sikrere mellomalderkontekstene er det stor sannsynlighet for at kyr først ble introdusert til Kongshavn seint på 1500 - tidlig på 1600-tallet.

Småfe som sau/geit er representert i ulike kontekster, og kan relateres sikkert til mellomalderbosettingen (Amundsen 2011:245-248, tab. 17.3 og 17.4). Sammensetningen av bein fra de ulike delene av dyrene viser ingen overvekt av kjøttrike deler i forhold til mindre kjøttrike deler. Materialet er begrenset, og tillot ikke ytterligere analyser av alderssammensetningen på individene, sammensetning av bein tilsier at hele dyr har blitt slaktet og/eller partert på stedene (Amundsen 2011:244). Det er likevel mest sannsynlig at det har vært holdt noe småfe på lokalitetene, især Kongshavn, basert på resultatene fra geomikromorfologiske analyser (se kap. 6.5.) Koproliitter identifisert i tynnslipte jordprøver tilhører mest sannsynlig møkk fra planteetere. Det er noe flere funn av bein fra småfe i Kongshavn sammenlignet med Skonsvika, til tross for at beiteforholdene i Skonsvika var bedre enn i Kongshavn⁴ (Jensen 2011:283).

Bein fra gris representerer bein fra kjøttrike og kjøttfattige deler av skrotten, samt bein fra spedgris (rom 2, Kongshavn), noe som sannsynliggjør at gris ble alet opp på lokalitetene i mellomalder (Amundsen 2011:244). Fra Skonsvika er det kun funnet tre bein i lag 12 (Amundsen 2011:246, tab. 17.3). Det er også funnet grisebein i nausttuften i Skonsvika, blant annet representert med et helt lem fra et ungt individ (Nilsen og Wickler 2011:126). Samlet sett burde det bety at gris ble alet opp i begge kompleksene.

6.2.4 Pattedyr: Rein

Bein og gevir fra rein er godt representert i de fleste mellomalderkontekstene, og skiller seg ut ved at bein viser tegn til intens utnyttelse, både som matressurs og som råstoff i redskapsproduksjon. Rørknokler er både utsatt for alminnelig margspalting (kuttet/hugd på tvers og/eller på langs), eller til og med prosessert for å ekstrahere fett fra selve knoklene

⁴ I bunnen av prøverute 19 i det store rommet i den sørvestlige delen av mangerskomplekset i Skonsvika ble deler av et (sannsynlig)komplett lammeskjelett datert samtidig med komplekset avdekket (se kap. 3.3.5, Henriksen m.fl. 2006:251). Dette funnet kan indikere at småfeholdet i Skonsvika i mellomalderen kanskje var mer omfattende enn beinmaterialet fra den utgravde sjakta indikerer.

(Amundsen 2011:248). Ribbein og deler av ryggraden viste kutt- og skjæremarker som tydet på partering. Selv om fordelingen av bein fra de forskjellige delene av dyret tyder på at hele skrotter er brakt til lokalitetene, er andelen av bein fra deler av dyret som ikke er assosiert med kjøttrike deler av dyret høyest. Forklaringen kan rett og slett være at bein med høyt marg- og fettinnhold har blitt «forbrukt», og dermed er underrepresentert i materialet (Amundsen 2011:248, 256). Sammensetningen av bein fra kjøttrike/mindre kjøttrike deler av dyret varierer videre en del mellom Kongshavn og Skonsvika, men også mellom de ulike kontekstene innad i de respektive lokalitetene (Amundsen 2011.249, tab. 17.1 og 17.2). Materialet indikerer at hele skrotter har blitt fraktet til kompleksene, men selve slaktingen har neppe foregått langt fra Skonsvik og Kongshavn (Amundsen 2011:250).

Det er forventet at rent praktiske og logistiske hensyn spilte en rolle når jakt og slakting foregikk langt fra bostedet, eller stedet der kjøtt og andre ressurser fra skrotten skulle brukes eller konsumeres. I slike tilfeller er det oftest en overvekt av bein fra kjøttrike deler av dyret i materialet, i tillegg til en tilsvarende mangel på bein fra kjøttfattige deler. Dette mønsteret i fordeling av bein fra dyret er observert i materiale analysert fra boplassen Geahčeváinjarga 244B, som ligger ca. to mil fra fangstboplassen Gollevárri, og adskillig nærmere flere fangstgropssystemer som «sperrer» eidet mellom Tana og Varangerfjorden (Hambleton og Rowley-Conwy 1997:68). I et klagemål fra slutten av 1500-tallet het det at Varangersamene var pliktige til å gi tolv reinsdyr fra tre forskjellige «rengårder», men det var understreket at disse var «for uten hoffuet Rijugge och Been» (Hansen 2009:361). Denne innstendige presiseringen er litt merkelig, men det var tydeligvis nødvendig å presisere at delene av dyrene normalt ikke fulgte med slakt som ble levert til Vardø. Praksisen beskrevet i klagemålet stemmer i alle fall bra med hensyn til fordelingen av bein fra rygg og hode i funnene fra Gollevárri/ Geahčeváinjarga 244B, og bein fra lemmene funnet på den sistnevnte lokaliteten var oftest sterkt preget av margspalting (Hambleton og Rowley-Conwy 1997:66).

Verken analysen av det zooarkeologiske materialet eller det øvrige funnmaterialet gir grunnlag for å kunne beskrive en eventuell jaktvirksomhet med utgangspunkt i mangeromskompleksene i Berlevåg. Pilespisser er med ett mulig unntak i form av en spiss med fal/armbrøstbolt, helt fraværende i gjenstandsmaterialet (se kap. 5.9.1). Sporadisk jakt med utgangspunkt i mangeromskompleksene kan ha forekommet, også i nærområdene, og det

er heller ikke nødvendig å forutsette at de som bebodde kompleksene var de samme som utførte jakten. Jakten kan ha blitt utført av lokale samiske grupper i nærheten av kompleksene.

Varangerhalvøya er rik på spor etter omfattende anlegg der massefangst av villrein har forekommet (se kap. 9.5.2), og det er sannsynlig at denne virksomheten har vært omfattende i høy- og seinmellomalder mens mangeromskompleksene i Berlevåg var i bruk (Vorren 1998, Munch og Munch 1998:131). De nærmeste kjente fangstanlegg for villrein og ligger langt fra Berlevågområdet (Buevatn/Gednje ca. 40 km og Syltevikdalen knappe 50 km i luftlinje), og man ville trolig sett en underrepresentasjon av kraniedeler og andre bein knyttet til kjøttfattige deler av dyret i beinmaterialet dersom forsyninger fra fangstanleggene skulle ha stått for hele tilførselen av reinslakt. Det behøver ikke bety at rein tatt i fangstanlegg ikke kan representere noe av leveransene, selv ikke av hele slakt. Dersom jakt har foregått i et forholdsvis kystnært område, som Syltefjordområdet, kan transporten til mangeromskompleksene ha foregått med båt. Dersom slakt fra jakt eller fangst senhøstes ble bevart i kjøttgjemmer kan det også ha blitt transportert i pulk over land vinterstid. Det er til og med mulig at rein kan ha blitt ført levende fra fangstanleggene til Skonsvika og Kongshavn. Avgiften varangersamene var pålagt å bringe til Vardøhus inkluderte såkalt bespisning, blant annet i form av ni levende rein fanget i «rengaarde». Denne praksisen er skriftlig belagt fra 1630-tallet og frem 1690-tallet (Niemi 1983:182-183).

Til sist er det en annen mulighet, nemlig at et begrenset antall tamme reinsdyr ble holdt av samiske grupper i Finnmark i høy- og seinmellomalder, til tross for at villreinstammen ennå var stor nok til å tillate massefangst. At det virkelig kan ha forholdt seg slik er sannsynliggjort i en analyse av beinmaterialet fra to store lokaliteter av rekkeorganiserte ildsteder i øvre Pasvik. Disse er datert samtidig til perioden ca. 1100-1300. Utvalget av bein tydet på en alderssammensetning av individer som kun kan sammenlignes med boplasser der det er historisk belegg for at et småskala tamreinhold lå til grunn for beinmaterialet som ble undersøkt (Hedman, Olsen, og Vretemark 2015:11-14).

6.2.5 Pattedyr: Hund/Pelsdyr

Bein fra rev, ulv/hund er representert i begge kompleksene, men best i Skonsvika. De mest overbevisende eksemplene på at det har vært holdt hund er fra «vinterrommet» der deler av et helt hundeskjelett ble funnet i lag 26 (se kap. 4.3.6, Henriksen m. fl. 2006:252). Trolig er bein

fra hundedyr rester etter hunder som har vært tatt med til Skonsvika og Kongshavn i høy- og seinmellomalder. Det ble funnet bein av rev, som i enkelte tilfeller lot seg nærmere bestemme til fjellrev. En større konsentrasjon var å finne i nærheten av ovn 1 (hovedsakelig Lag 12 og 14) blant annet representert med hele deler av potene/bena, samt et helt individ (Amundsen 2011:250-251, 254, tab. 17.6). Dette skjelettet hadde et klart skjæremerke på det øvre snutepartiet. I Kongshavn er beinmaterialet mer sparsomt tilstede, og det er særlig kontekstene «rom» 3 (utendørs aktivitetsområde, se kap. 4.2.5) og rom 5 som inneholder bein av rev/fjellrev. For sistnevnte kontekst bemerket Amundsen at fjellrev også er representert i beinmaterialet fra tidlig nytid (Amundsen 2011:251). Sammensetningen av beinmaterialet fra rom 3 antyder at beinene stammer fra hele skrotter av rev. Mange av revebeinene er enten fri for kutte/skjæremerker som kan settes i sammenheng med prosessen med å flå et dyr, og sammensetningen av bein fra pelsdyr stemmer dårlig overens med funn fra områder der videreprosessering og handel med pelsverk har funnet sted (Amundsen 2011:262). Kuttemerket på det øvre beinet på snuten på det nær komplette skjelettet i Skonsvika er det mest overbevisende sporet etter flåing, men Amundsen viste til studier som har påvist at flåing ikke nødvendigvis setter tydelig spor på skjelettet (Amundsen 2011:263).

Komparative analyser Amundsen hadde tilgjengelig er utført på steder der pelsverket i all hovedsak er brakt til stedet for den siste runden med preparering før skinnene ble solgt eller distribuert videre i handelsnettverkene der pelsverk inngikk, men dyrene ble felt og flådd annet steds. I kontrast til dette er revene i Skonsvika og Kongshavn sannsynligvis flådd på stedet. Dette innebærer at jakt/fangst av rev foregikk nært nok til at det ikke var ansett som noen stor ulempe å ta hele dyret til Skonsvika og Kongshavn, og flå det der. Sannsynligvis har grovpreparering av pelsverket også vært foretatt på stedet før skinnene har blitt pakket og transportert bort. Andre pelsdyr er dårlig representert, men det er funnet bein av to individer oter i møddingene fra Skonsvika, og disse er trolig også kommet til i materialet som følge av jakt/fangst rettet mot pelsdyr. I denne sammenhengen kan det nevnes at delene av pelsverk bevart i korrosjonsmaterialet rundt samlingen av bronseplater og fiskekroker i Skonsvika var av en pelstype som besto av korte, tette hår (se kap. 5.3.6, fig. 5.7 og 5.8). En nærmere artsbestemmelse har hittil ikke blitt gjort, men otterskinn passer med denne generelle beskrivelsen.

Ett eneste bein fra isbjørn er funnet i Kongshavn i mødding 2 på vollen nord for rom 5 og er (sannsynligvis) med rette omtalt som et uventet funn av Amundsen (2011:250). Det er tenkelig at isbjørnskinns kan ha vært et verdsatt produkt som ble utvekslet gjennom nettverk med forbindelser til de nærmeste områdene der isbjørn kan jaktes på, det vil si nordøst for Kvitsjøen. En slik potensiell trafikk ville likevel neppe inkludert mer av dyret enn pelsen. Det er mer nærliggende å sette dette funnet i sammenheng med spredte opplysninger som tyder på at isbjørn i sjeldne tilfeller har nådd kysten av Finnmark som følge av spesielle is- og strømforhold. Isbjørn har blitt skutt fire ganger i Finnmark mellom 1852-90, tre av disse i Øst-Finnmark (Collett 1912:302-303). Sist gang dette skjedde er også best dokumentert, da familien Bogdanoff traff på en isbjørn på Lille Ekkerøy i 1953. Bjørnen var beskrevet som stor, men utsultet, og Aksel Bogdanoff skjøt bjørnen med en maskinpistol (Danielsen 1997). Peder Claussøn Friis skrev i sin naturhistoriske oversikt over Norge fra slutten av 1500-tallet at isbjørner som hadde kommet på land ved Kjelvik på Magerøya skal ha blitt skutt en del år tidligere (Friis 1881:25). Det er altså mulig å forklare isbjørnbeinet i møddingen nord for rom 5 med at et streifdyr ble observert og felt i nærheten av Kongshavn i høy- eller seinmellomalder.

6.2.6 Sjøpattedyr: Sel og hval

Av sjøpattedyr er sel- og hvalbein representert i materialet. Selbein er kun i noen få tilfeller nærmere artsbestemt, og havert og steinkobbe er de to artene som er identifisert (Amundsen 2011:250)⁵. Sel er best representert i materialet fra Skonsvika, og i rom 2 og møddingen i rom 5 (lag 6b). I likhet med rein er det så stor variasjon i bein fra de forskjellige deler av dyrene, at den vanligste praksisen antagelig var å bringe hele slakt til kompleksene (Amundsen 2011:250). En kan tenke seg at fangsten hovedsakelig har foregått når selen lå på kvile/kasteplassene på land, eller med hjelp av kobbegarn til sjøs, de vanligste metodene kjent fra området fra 1600-tallet og senere (Lilienskiold 1942b[1698-1702]:214, Leem 1767:218). Kobbe ble gjerne fangstet på sommeren, mens havertens kastetid var på forvinteren (oktober-desember) da den var best tilgjengelig for jakt (Olsen 1984:152). I alle tilfeller har fangsten sannsynligvis inkludert bruk av båt, som også kunne lettet frakt av skrotten til kompleksene.

⁵ Amundsen nevnte Grønlandssel i materialet (2011:263, 259, tab.17.13), men det foreligger ingen oppføring av arten i noen av de andre tabellene (17.3-17.5), så jeg utelater denne

Hvalbein er funnet i de fleste kontekster fra høy- og seinmellomalder. Høy fragmenteringsgrad på grunn av forskjellige hugge- og skjæremerker på de aller fleste beinene gjorde nærmere artsbestemmelse umulig. Det var av samme grunn vanskelig å avgjøre sikkert om knoklene er brakt til lokaliteten som råstoff, bruksgjenstander (hoggestabber, arbeidsbord, se. kap. 5.10.2), eller om det kan ha vært snakk om utnyttelse av hvalkjøtt/spekk som mat.

Eventuell utnyttelse av strandet hval som mat vil ikke nødvendigvis la seg spore i beinmaterialet, ettersom dyret måtte parteres der det ble funnet og de tunge knoklene kunne etterlates der. En del hvalknokler var brukt som konstruksjonselementer (se kap. 4.2), og det gjelder både de massive knokler fra ryggraden, ribbein og kraniedeler, så vel som de tilvirkede små kilene av hvalbein som tydeligvis var slått inn mellom steinblokkene i veggen mellom rom 1 og 2 i Kongshavn for å stabilisere disse (se kap.4.3.2).

Trolig var hvalbein som egnet seg til bruk som konstruksjonselementer, hoggestabber/arbeidsbord og råstoff tilgjengelig i eller nær fjæra i Berlevågtraktene. Den dag i dag er forvitrede hvalknokler synlige på flatene nær dagens strandlinje i nærområdene til kompleksene i Kongshavn og Skonsvika, og rekhval forekom sannsynligvis langt oftere på strendene da hvalbestandene var langt høyere enn i dag. Rekhval som ble oppdaget mens den ennå var forholdsvis fersk ville sannsynligvis blitt utnyttet. Potensielle ressurser fra en rekhval er kjøtt og/eller spekk, tenner eller barder og bein. Funn av mindre hvalbeinfragmenter som har blitt utsatt for varme er en mulig indikasjon på at strandet hval kan ha blitt utnyttet mens kompleksene i Skonsvika og Kongshavn var i bruk i mellomalderen. Amundsen viste til en praksis med å kutte opp fettholdige hvalbein i små biter for at fettene kunne kokes ut (Amundsen 2011:259). Om denne tolkningen av funn av varmpåvirkede hvalbeinsfliser i Kongshavn og Skonsvika er korrekt, må knoklene som var brukt stamme fra en hval som hadde dødd kort tid i forveien.

6.2.7 Fiskebein

Fiskebein er den desidert største kategorien bein i alle kontekstene både i Skonsvika og Kongshavn. Den relative fordelingen av de forskjellige fiskeartene er forholdsvis like mellom kontekstene som er analysert, med ett unntak; mødding 2 på utsiden av rom 5 i Kongshavn. Mens de øvrige kontekstene viste en rimelig grad av artsdiversitet med hensyn til fisk, besto mødding 2 av over 96 % bein fra torsk og torskefisker (Amundsen 2011:251, 255, tab. 17.8).

Analysene av sammensetningen av skjelettdeler fra fiskene viser at møddingen nord for rom 5 i Kongshavn skiller seg ut med hensyn til en sterk overrepresentasjon av bein fra torskehoder i forhold til bein fra resten av fisken, noe som indikerer en streng seleksjon forbundet med fiskeprekevering og deponering av beinmateriale som ikke er identifisert i det øvrige materialet fra mangeromskompleksene i Berlevåg. Torskebeinene i denne møddingen er også dominert av stor fisk, det vil si torsk mellom 60-110 cm. Til sammen viser utvalget av stortorsk og konsentrasjon av bein fra hodet i møddingen nord for rom fem i Kongshavn en godt etablert signatur på et spesialisert produksjonssted for tørrfisk. Den fremste signaturen i materialet som indikerer tørrfiskproduksjon er overrepresentasjon av bein fra hodet, som er kappet av, mens resten av kroppen er tørket og eksportert vekk fra produksjonsstedet. Denne signaturen, kalt «The stockfish window» (Perdikaris 1999) er etablert som følge av de siste 30 års analyse og forskning på marint faunamateriale på lokaliteter fra mellomalder og tidlig nytid knyttet til nordatlantiske farvann (Amundsen 2011:260).

Derimot har ikke skjæremerkene etter sløyning og prekevering av fiskebein i møddingen nord for rom 5 noen tydelige paralleller i materialet fra nordatlantiske kontekster relatert til markedsrettet fiskeri. Slike kuttmerker er derimot et trekk som deles med de andre kontekstene i Kongshavn og Berlevåg. Merkene er gjenfunnet i mødding 1, det vil beinkonsentrasjonen hovedsakelig knyttet til lag 6B i rom 5 (se kap.4.2.7), som også er datert innenfor samme tidsrom. Artssammensetningen, hvilke deler av fisken som er representert og skjæremerker knyttet til sløyning/prekevering i mødding 1 er bemerkelsesverdig lik møddingmaterialet i Skonsvika (Amundsen 2011:251, 261). Bare møddingen nord for rom fem fremstår som ett unntak. De øvrige fiskebeinskonsentrasjonene i Skonsvika og Kongshavn er sammenlignbare med kontekster der fiskebeinsmaterialet er tolket som uttrykk for en klar økonomisk spesialisering i forhold til fiskeri, men at tilvirkingen i første rekke er tilknyttet lokalt konsum (Amundsen 2011:261, 263).

6.2.8 Sløyning/prekevering.

Kuttemerkene skilte seg ut som noe særpreget ved fiskebeinsmaterialet fra Skonsvika og Kongshavn ved usedvanlig komplekse spor etter prekevering av fisk, og ble derfor gjenstand for analyse. Det er spesielt bein assosiert med brystfinnebasen til torskefisker som hyse og torsk som er skåret over, særlig skulderbeinet (Cleithrum). I noen tilfeller er også bein som

tilhører gjellelokket skåret over, noe som kan ha skjedd i prosessen med å skjære, eller hogge over skulderbeinene. Det er også et trekk som strider mot kjente produksjonsmåter for tørrfisk beregnet på markedsomsetning i nordatlantiske kontekster. Skulderbeinet til fisken er ikke nødvendig i skjære seg gjennom når hodet skal kuttes av, og det er i tillegg viktig å bevare beinet i fiskekroppen for å produsere tørrfisk av god kvalitet ettersom det holder buken åpen under henging (Perdikaris 1999). Generelt er det svært kraftige skulderbeinet til hysa oftest skjært tvers over i materialet fra Skonsvika, noe som må ha vært tungt fysisk arbeid, og krevd et kraftig huggeredskap sammen med god teknikk (for å utføre sikkert). Det er imidlertid registrert en lignende praksis i håndteringen av hyse i materialet fra mødding 1, lag 6b i rom 5 i Kongshavn (Amundsen 2011:251, 2014:68-69).

Det er få paralleller til kuttemerkene beskrevet ovenfor, men de er dokumentert i materialet fra Šákkošnjárga (gammetuft fra tidlig nytid, Odner 1989, 1992) på Veidneshalvøya i Nesseby (Amundsen 2011:260). Amundsen oppgav James Barret som informant i forhold til forekomsten av lignende skjære- og kuttmerker i materialet fra vikingtid og mellomalder i Nord-Skottland, noe Barret tolket som spor etter avkutting av hodet på fisken (Amundsen 2011:260). Amundsen godtok denne tolkningen som den mest sannsynlige, og anså spor etter denne praksisen som et uttrykk for tilberedelse av fisk beregnet for umiddelbart konsum på stedet (Amundsen 2011:261).

J. A. Friis omtaler en måte å flekke eller kløyve⁶ fisken på fra Kolakysten der det eksplisitt er nevnt at skulderbeinet ble kuttet på fisk som skulle saltes (Friis 1880:194-195). Dette måtte imidlertid ikke gjøres på den fisken som skulle tørkes, ettersom russerne hengte fisken fra skulderbeinene, slik at sporden hang ned (Friis 1880:195). Dette er den eneste etnografiske beskrivelsen fra relativt nært geografisk område jeg har kommet over som *kan* beskrive en praksis i tråd med noen av de observerte kuttemerkene, skjønt ikke særlig overbevisende. Saltingen innebar å stable fisken tett, og dette gjorde det vel hensiktsmessig å fjerne deler av skulderbeinet, men salting var neppe et alternativ i mellomalderens Finnmark.

Kveitebeinene viser kraftige tegn på variert bearbeidelse, først og fremst på ryggvirvlene, også det et trekk Amundsen ikke fant paralleller til i øvrig Nord-Atlantisk materiale i

⁶ Friis benytter begge termene, og at fisken ble skåret både fra ryggen og fra buken, altså kløyvd, men understrekte at ikke noe av ryggbeinene ble fjernet på fisken russerne prekeverte. (Friis 1880:195).

(Amundsen 2011:252-253). Sammensetningen av bein varierer lite mellom de forskjellige kontekstene fra høy- og seinmellomalder i Kongshavn og Skonsvika, med unntak av møddingen nord for rom 5, der kveitebein knapt ble påvist (Amundsen 2011:251). Det er generelt en markant underrepresentasjon av bein fra kraniet i forhold til bein fra kveitekroppen, noe Amundsen forklarte med at kveitehodene kan ha blitt behandlet spesielt med tanke på konsum, og siden fjernet gjennom ukjente deponeringspraksiser eller tafonomiske agenter (for eksempel hund eller gris) (Amundsen 2008, 2011:253). Kveite er antagelig i stor grad brakt til kompleksene i oppstykket tilstand, og Kristjánssons detaljerte etnologiske redegjørelse for prekeivering av kveite inneholder mange illustrasjoner som Amundsen anså som gode analogier for å forklare spor på beinene han fant i materialet fra kompleksene i Berlevåg (Kristjánsson 1983:275-277, 279, 282, Amundsen 2011:261).

6.2.9 Trekk ved materiale fra tidlig nytid

For torskefiskene bemerket Amundsen at kuttemerkene beskrevet ovenfor til en viss grad er dokumentert i møddinglag også fra tidlig nytid (rom 4 og 5) i Kongshavn, men kuttmerker er i de yngre lagene i større grad konsentrert til det nedre og øvre bittet på fisken, som i mange tilfeller er skåret tvers over (Amundsen 2011:252). Dette er bare påvist med et eksempel fra møddingen (Lag 12) i Skonsvika, og er derfor ikke et trekk som kjennetegner beinmaterialet fra høy- og seinmellomalder i kompleksene.

Sistnevnte type kuttmerker har Amundsen observert i materiale fra prøverutene i Løkvika og Vadsøya, samt den lille utgravningen i Nordmannset (se kap. 3.3.8., 3.3.10 og kap. 4.5), som alle er fra tidlig nytid. I tillegg fins en parallell i materialet som Amundsen har analysert fra en prøverute fra fiskeværet Makkelvågen, Borgvær i Vestvågøy kommune, som ligner det som er dokumentert fra tidlig nytid i Kongshavn og Øst-Finnmark (Wickler og Narmo 2014:83). Prøveruten i Makkelvågen er datert til moderne tid (Wickler og Narmo 2014:75). Amundsen foreslo tørking som en forklaring på fenomenet, og det kan tenkes at dette er en forklaring som har mye for seg. For eksempel ble bittet fjernet på gjedda, før den ble flekket fra hode til spord og avkuttete kjakebein er en viktig indikator på at produksjon av tørket gjedde i beinmateriale (Vretemark 2009:10). Dette ble gjort fordi gjedda måtte spiles ut for å kunne tørkes fort nok til å unngå at den surnet. Det er tenkelig at en lignende prosedyre skulle gjøre det lettere å kløyve torskehodene og effektivisere tørking (sml. Kristjánsson 1985:389-391, fig.366, 370, 373-376).

Tørkede torskehoder ble gjerne brukt i dyrefôret på kysten (løypning), en praksis som i alle fall er dokumentert tilbake til 1660-tallet i Finnmark (Nielssen 1985:118). Å kutte av kjakebein er også tenkelig i diverse prosesser knyttet til at hodene var tiltenkt salting eller fersk konsumering for folk eller fe (sml. Kristjánsson 1985:403, fig. 409). En slik tolkning forklarer ikke hvorfor slike spor bare er funnet i materialet fra Makkelvåg i Borgvær, mens det helt fraværende i materialet fra Måsøy og Helgøymaterialet, som kronologisk tangerer funnene fra Øst-Finnmark. Det kan bero på at denne praksisen var vanligst blant samene i Finnmark, og at praksisen også hadde fått gjennomslag blant den «norske» befolkningen i de østlige delene av fylket (Amundsen 2011:261-262). Eksemplet fra Makkelvåg viser at lignende praksiser kan ha vært mer utbredt i relativt moderne tid. Så langt kan det se ut som om denne måten å prekevere fisk på er en praksis som først og fremst brer om seg i tiden etter ca. 1500 e. Kr. Dette er forhold som kanskje kan belyses bedre i eventuelle fremtidige undersøkelser av beinmateriale fra fiskevær og andre kystnære boplasser i Finnmark som inneholder godt bevarte kulturlag fra mellomalder og tidlig nytid. Det kunne for eksempel vært interessant å vite om materialet endrer karakter med den økonomiske omleggingen som inntreffer utover 1600-tallet, som blant annet innebærer at befolkningen flytter fra ytterverene inn i fjordene der mulighetene for å kombinere fiskeri og fedrift er bedre (Nielssen 1985).

Selv om kontekstene for tidlig nytid i Kongshavn generelt er forstyrret og vanskelige å relatere til anlegg og strukturer burde møddingmateriale i de øvre lagene av området rom 3-5 være forholdsvis sikkert datert til tidsrommet ca. 1500-1630/50. Med det forbehold at kontekstene i stor grad er påvirket av senere inngrep, er hovedkonklusjonene i Amundsens analyse at materialet *ikke* representerer aktiviteter forbundet med spesialisert tørrfiskproduksjon, men er rester etter konsum fra hushold (Amundsen 2008). Bosettingsfasen korresponderer med en tid der markedsrettet fiskeri og fiskeværsbosetting var på et høydepunkt rundt midten av 1500-tallet, men ser også ut til å tangere tilbakegang og fraflytting som inntreffer fra senere deler av 1500-tallet og gjennom 1600-tallet (Nielssen 1985). Ut fra dette kan man anta at møddingmaterialet mest sannsynlig ikke gjenspeiler aktivitetene som har vært sentrale bak bosettingen i tidlig nytid, det vil si markedsrettet fiskeri og tørrfiskproduksjon, men at prekevering av fisk til bruk i denne sammenhengen har foregått noe vekk fra boligene, for eksempel i fjæra. Dette er selvsagt også en mulig feilkilde for de eldre fasene.

Det er likevel fristende i denne sammenheng å se kortvarige bosettinger på steder som Kongshavn, Løkvika og Nordmannset som en del av en gradvis omstrukturering av bosettingsmønsteret i Finnmark på 1500-1600-tallet, som kan ha medført en oppblomstring av småvær på bekostning av større fiskevær, før bosetting inn i fjordene før alvor tok til.

6.2.10 Sesongopphold

Artene som sesongvist migrerer til nordkysten av Varangerhalvøya kan gi grunnlag for slutninger om hvilken tid på året kompleksene i Berlevåg var bebodd, simpelthen ved å identifisere disse artenes tilstedeværelse – eller fravær - i beinmaterialet (Amundsen 2011:253, 259 tab. 17.13). Det er imidlertid en svakhet i metoden at de fleste migrerende artene oppholder seg i området fra vår til høst. Artene som migrerer og som er identifisert i materialet kan derfor gi en for sterk indikasjon på opphold i sommerhalvåret (Amundsen 2011:263). Lam er representert i beinmaterialet både fra Skonsvika og Kongshavn, og burde tyde på våropphold (Amundsen 2011:263). Andre arter som migrerer, som den norsk-arktiske torskestammen har lagt grunnlag for vårtorskefisket på Finnmarkskysten fra mars til mai, men denne kan ikke skilles fra kysttorsken ut fra zooarkeologiske analyser alene. Det samme gjelder andre torskefisker i materialet, som hyse. Denne er tradisjonelt fisket på seinsommer og høst, mens den befinner seg på grunnere vann enn ellers i året. Hysa kan imidlertid fangstes hele året, men fiskes mest vanlig på høsten (Amundsen 2011:263). Pelsdyr kan fangstes på tidlig på våren, mens vinterdrakten ennå er intakt. Reinsdyr oppholder seg ikke på Varangerhalvøya fra oktober til april, men en mulig kjøttforsyning fra små beholdninger av tamdyr som har vært stasjonære hos samiske grupper i nærheten og dermed også vært tilgjengelig om vinteren kan ikke utelukkes (se kap. 6.2.4). Amundsen konkluderte med at indikatorene som positivt viser bosetting i perioden fra tidlig vår til seinhøst er godt representert, og antok at dette gjenspeilte den mest intensive bruksfasen av kompleksene i Berlevåg i høy- og seinmellomalder, selv om vinteropphold ikke kan utelukkes (Amundsen 2011:263).

Amundsen valgte å ikke legge stor vekt på hva migrerende arters fravær, eller sparsomme tilstedeværelse i materialet kan indikere i forhold til sesongopphold på lokalitetene. I forhold til fugl, som generelt ikke var en mye brukt ressurs etter den totale forekomsten av individer å dømme, er det nok vanskelig å konkludere på bakgrunn av noen få individer. Arter av snipe,

alke og andefuglfamilien tilgjengelig i sommerhalvåret er representert, på samme måte som rype, sistnevnt vanligst å jakte/fange på høst og vinter (Amundsen 2011:263, 269 tab. 17.13). Det er imidlertid en stor mangel på sei i materialet, som ikke i noen kontekst fra mangeromskompleksene i Kongshavn og Skonsvika overstiger 3% av materialet, samt at laks og ørret knapt er representert i det hele tatt (Amundsen 2011:245-248, tab. 17. og 17.4). Sistnevnte art har bein som nedbrytes raskt, og kan dermed være underrepresentert, mens seibein burde forventes å være like godt bevart som for eksempel torsk og hysebein. Sei er den arten som tradisjonelt dominerer sommerfisket ved kysten av Finnmark fra juni til august/september, samtidig som at torsk og hyse trekker til dypere vann, noe som ellers er svært merkbart i faunamaterialet fra sommerboplasser som Makkholla og Mestersanden på Kjelmoøy, samt Kjøøy i Sør-Varanger kommune (Olsen 1984:147, 148, tab. 10). Med mindre seleksjon i forhold til hvilke arter som ble foretrukket som mat, eller hvor bein ble deponert har funnet sted, er dette en indikasjon på at opphold på at sommermånedene kanskje ikke var den mest intensivt brukte sesongen verken i Skonsvika eller Kongshavn i mellomalderen.

6.3 Pollenanalyse. Vegetasjonshistorie

Fem mangeromslkaliteter ble undersøkt med pollenbotaniske analyser av prøvekjerner tatt i nærområdene av tufteområdene. Dette gjelder Gåsnes og Værbukt i Måsøy kommune, Kirkegårdsbukt i Hammerfest kommune og Løkvika og Skonsvika i Berlevåg kommune. De tre vestligste lokalitetene ligger i den nordlige boreale vegetasjonssonen, mens lokalitetene i Berlevåg tilhører den sørlige arktiske sonen. I utgangspunktet er det små forskjeller i klimagradianten, som betyr at områdene i vest ligger nær den nordlige grensen for bjørkeskog, mens områdene i øst er kjennetegnet av småbjørk, dvergbjørk og vierkratt der det forekommer noe ly, mens landskapet ellers er åpen mark (Jensen 2011:266). Lokalitetene i vest er imidlertid så eksponert mot havet at det generelle bildet av vegetasjon og jordsmonn mellom de vestre og de østre områdene ikke skiller seg vesentlig fra hverandre (Jensen 2011:266).

Hovedmålet var å kartlegge vegetasjonshistorien i de utvalgte områdene med hensikt å påvise sannsynlig menneskelig påvirkning, spesielt med henblikk på mangeromstuftenes bruksperiode. Generelt er gode myrområder som ikke er forstyrret av menneskelig påvirkning vanskelig å finne i nærområdene til mangeromstuftene, og noen av prøvesøylene vist også at torvlag har blitt fjernet, mest sannsynlig i forbindelse med uttak av torv til brensel eller

bygningmateriale. Dette har sammenheng med intens bruk i de komplekse kulturmiljøene som preger lokalitetene (se kap. 3), og som også skaper utfordringer i forhold til å isolere de deler av prøvesøylen som er mest relevant for bruksfasene knyttet til mangeromstuffer (Jensen 2011:265). Prøvetaking og analyse- og metodebruk er beskrevet i av Jensen (2011:270-271). I denne sammenhengen skal det bare bemerkes at C14-dateringene av torv fra prøvekjernene er kalibrert etter IntCal 04 (Reimer m. fl.. 2004) og inkludert i alle grafer og figurer i Jensens analyse, og det var derfor ikke hensiktsmessig å omkalibrere disse. Dateringene er av samme grunn angitt som Cal. age BP (1950, 94,4% sannsynlighet) etter Jensen (2011:275, tab. 1), men i tillegg angitt av meg i kalenderår basert på Jensens tabell, i de tilfeller der kalenderår ikke er brukt.

6.3.1 Kirkegårdsbukt

Vegetasjonen i området i dag er preget av skrinn krøkebærlyng mellom bergene som utgjør avgrensningen av bukta (se kap. 3 for beskrivelse, Jensen 2011:266). I selve bukta er det dannet myr av torvmose (sphagnum) i naturlige forsenkninger, og prøvesøylen ble tatt ca. 30 m sørvest fra mangeromstufte, i nærheten av de tre frittstående, nær kvadratiske tufter med mulig mellomalderdatering. Prøven er tatt ca. 5 meter øst for bekken som munner ut i Kirkegårdsbukt. Myra er ca. 40 cm dyp. Ellers består vegetasjon av myrlendt gressbevakst (starr) flate, som ligger mellom dagens strandsone og den eldre strandlinjen mangeromstufte er relatert til, mens området umiddelbart rundt mangeromstufte er en gresseng dominert av engblomster og urter som blant annet engsoleie, ryllik og syregress (Jensen 2011:267).

Prøvekjernen er ca. 50 cm. Denne er særpreget av et markert skille 21,5 cm dypt i form av et ca. 1 cm tykt mørkt torvlag. Dette markerer overgangen fra en vassrik myrtype dominert av myrullplanter til en tørrere myr av torvmoser i den øverste delen av kjernen, der den nederste parten er markert mer humifisert sammenlignet med den øvre (Jensen 2011:271). En prøve fra torva ble tatt 21 cm dypt, det vil si like over dette sjiktet (Wk-10362, 310±61 BP) er datert til 500-280 cal. BP (1450-1670 e.Kr.) Dette skillet kan forklares med endrede klimatiske forhold, eller at bekken på et tidspunkt har endret løp og ført til mindre gjennomstrømming av vann (Jensen 2011:271). Det er like sannsynlig at dette bruddet skyldes menneskelig påvirkning i form av torvtak og/eller tråkk av folk og husdyr (Jensen 2011:271). Den sistnevnte muligheten er styrket av den nære beliggenheten uttaksstedet for prøvekjernen har til de kvadratiske tuftene. En annen prøve tatt 29-30 cm dypt i torvkjernen (Wk-10363,

1198±57 BP) er datert til 1270-990 cal. AD (680-960 e.Kr.). Samlet dekker torvkjernen et bilde av vegetasjonshistorien i området som varierer etter hvilken kronologimodellering som er foretatt. Modell a, som ikke tar hensyn til det mulige bruddet, dekker ca. 1800 år, mens modell b dekker 1500 år, men Jensen holdt det for sannsynlig at det er et brudd på et sted mellom ca. 1060-1500 e.Kr. (Jensen 2011:271, fig. 18.6b). Det er altså modell b som nok gir et riktigst bilde av vegetasjonshistorien.

Analysen viser at pollenkjernen representerer fire soner kjennetegnet av ulike vegetasjonsmønstre. Sone 1 (ca. 490-570 f.Kr.) er karakterisert av høye verdier av pollen fra bjørk, som bare kan forklares med at det var en forholdsvis tett bjørkeskog i nærheten, sannsynligvis i skråningene som omgir Kirkegårdsbukt, men også fra Forsøl og opplandet på Kvaløya i sørvest (Jensen 2011:272).

Sone 2 markerer et sterkt fall i andelen bjørkepollen, samtidig som andelen pollen fra gressarter og urter øker. Dateringen etter kronologimodell b er ca. 570-800 e.Kr. (Jensen 2011:272, fig.18.6). Landskapet har åpnet opp, og det har dannet seg nærings- og artsrike flater nær datidas strandlinje, som kan omfatte flaten der mangeromstuften senere ble anlagt. Pollen fra gress som sannsynligvis er strandrug taler for at en rekke planter har kolonisert nye standssoner (Jensen 2011:273).

Sone 3 viser endringer i vegetasjonen på myren, og sannsynligvis også økt myrdannelse. Som følge av rask torvvekst er pollenfangsten i denne fasen begrenset, men endringene i myras karakter tyder på at vannspeilet var lavere i denne fasen, noe høy forekomst av torvmose og muldebær tyder på (Jensen 2011:273). Denne fasen er tidfestet til ca. 800-850/900 e.Kr. etter kronologimodell b (Jensen 2011:272, fig 18.6).

Den siste og fjerde sonen er karakterisert av åpent hedelandskap og gressenger. Det er registrert et maksimum i andelen mikroskopisk trekull i perioden 970±120 e.Kr. (kronologimodell b), som muligens kan relateres til bruken av hellegrupene i Kirkegårdsbukt (se kap. 3). Med unntak av en viss økning av groblad rundt 1400 e.Kr. og fremover, er antropogene arter nesten fraværende i kjernens fjerde sone. Dette i seg selv er en indikator på at bruddet i torvkjernen er reelt, og at prøven ikke gir informasjon om perioden

høy/seinmellomalder og tidlig nytid og virksomhet tilknyttet mangeromshuset og fellesgammen.

6.3.2 Gåsnes

Det omliggende terrenget er lyngmark (krøkebærlyng) og våte nedbørsmyrer, mens området i umiddelbar nærhet vest og nordvest for mangeromstuften (se kap. 3.4.6 for beskrivelse) er en ca. 75 cm dyp myr bevokst med skartorvmose, myrull, snipestarr, myrhatt (Jensen 2011:267). Selve mangeromstuften er frodig og bevokst med flere gressarter og urter, blant annet kvann, ryllik, engsyre m.fl. Nord og nordøst for mangeromstuftene er det strandvegetasjon som blant annet inkluderer kvann og strandkjeks (Jensen 2011:267). Prøvesøylen er tatt ca. 20 m vest for mangeromstuften.

Prøvekjernen er totalt 66 cm. Kontrasten til prøvekjernen i Kirkegårdsbukta er stor, da denne prøven viser stor grad av menneskelig påvirkning knyttet til den nærliggende bebyggelsen. Unntaket er de øverste 40 cm av prøvekjernen, som er løs torvtilvekst fra nyere tid. En C14-datering 31-32cm dypt som viste moderne tid indikerer dette, og en betydelig eldre datering på 41-42 cm (Wk-10933, 778 ± 55) antyder et brudd like over dette sjiktet. De øverste 40 cm er derfor ekskludert fra analysen (Jensen 2011:273).

Fem soner er definert ut fra pollenfangsten som er distribuert i prøvekjernen. Sone 1 (ca. 390-600 e.Kr., Jensen 2011:274, fig.18.9) viser at myra ble dannet på sand og strandgrus, og vegetasjonen var preget av strandnær vegetasjon, sannsynligvis fjærmelde og balderbrå. Rundt 560 ± 100 e.Kr., helt i overgangen til sone 3 er det registrert en økning i mikroskopisk trekull, som kan indikere menneskelig påvirkning (Jensen 2011:274). Det er imidlertid i sone 3 og 4 at antropogene indikatorer er tydelige. Begge disse sonene er karakterisert av meget høy konsentrasjon av mikroskopisk trekull, men det er forskjeller i sammensetningen av vegetasjonsspor som kan tolkes noe ulikt i forhold til menneskelig påvirkning i de to sonene. Sone 3 (620 ± 90 - 1250 ± 50 e.Kr.) er preget av en rekke arter som indirekte kan assosieres med menneskelig tilstedeværelse (apofytter) i kombinasjon med økt påvisning av gressarter. Planter av korsblomst- og skjermplantefamilien er viktige i denne sammenheng (Jensen 2011:274). Dette kan tas til inntekt for at vegetasjonen er endret som følge av beiting og dermed forutsetter en tilstedeværelse av bufe, men en kritisk pollenmorfologisk vurdering av artene gir et mer nyansert bilde. Gode beiteindikatorer som engsoleie kunne ikke skilles fra

krypsoleie, der sistnevnte art er vanlig forekommende på svært næringsrik jord, som for eksempel møddinger.⁷ Det samme forholdet kan sies om syregress, som kan representere småsyre, en art som trives på nær bosettingen til folk. Samlet sett er det mest trolig at sone 3 reflekterer bosetting i nærheten til prøvestedet (Jensen 2011:281), men en landskapsendring som følge av introduksjon av beitedyr kan heller ikke avises.

Sone 4 (1200±50-1450±100, Jensen 2011:274, fig.18.9) er kjennetegnet av høy konsentrasjon av gressarter og fjellfrøstjerne, og høye konsentrasjoner mikroskopisk trekull. Fjellfrøstjerne trives på næringsrik myr og i eng. Samlet tyder dette på at området i nærheten av mangeromstuften har vært nyttet til beitemark (Jensen 2011:274-275). Buskapen kan i et slikt scenario like gjerne ha tilhørt bosetningen i det nærliggende fiskeværet på Gåsnes.

6.3.3 Værbukta.

Pollenkjernen er tatt fra bunnen av bukta, ca. 400 m NV for mangeromstuften (se kap. 3.3.3 for beskrivelse). Botanikken slik den fremstår i dag er ikke kartlagt, men generelt fremstår området som fullstendig treløst, bortsett fra vierkratt i leiet til den lille elva som munner ut innerst i bukta (Jensen 2011:276).

Torvkjernen var 61 cm, og dekket ca. 2500 års akkumulasjon (Jensen 2011:276). Myra var ellers kompakt og kraftig humifisert, særlig i de nedre delene av kjernen. Analysen viser i liten grad antropogene arter, noe som mest sannsynlig kan tilskrives den lange avstanden fra munningen av bukta der den mest intensive bosettingen er dokumentert (Jensen 2011:276).

Kjernen er delt inn i fire soner karakterisert av ulike vegetasjonsmønstre. Sone 1 (520±90-390±90 f.Kr.) er dominert av småbjørk, noe innslag av apofytter og mikroskopisk trekull som *kan* tolkes som et landskap med lokale innslag av småbjørk, og en boplass i relativ nærhet (Jensen 2011:276). Synlige spor på markoverflaten som kan assosieres til en slik bosetting er ikke registrert i området.

Sone 2, 390±90 f.Kr.-390±90 e.Kr. viser ingen tegn til menneskelig påvirkning, mens sone 3 (390±90-1510±60 e.Kr.) representerer den ene sonen hvor antropogene indikatorer er tilstede

⁷ Denne arten dominerer den nærliggende kulturlagsakkumulasjonen knyttet til fiskeværet Gåsnes, og er et eksempel på denne artens vekstområder (Askeladden id. nr.17756), se Jensen 2011:267).

i en slik grad at det er sannsynlig at det kan relateres til bosetting lenger ut i bukta (Jensen 2011:276). Engsoleie og engsyre er påvist i pollensammensetningen, og myra er også bevoskt med andre arter som kråkefot og moltebær, noe som kan tyde på innslag av urtebevoskte enger i bukta (Jensen 2011:276). Sone 4 (etter 1510 ± 50) representerer åpent landskap med få eller ingen direkte/indirekte indikatorer på menneskelig påvirkning. Samlet sett er det svake indikatorer som kan tyde på tilstedeværelse av folk, og det kan dekke både jernalder og mellomalderbosetting. Større detaljer om hva slags menneskelig påvirkning som har funnet sted er ikke mulig å tolke ut fra kjernen.

6.3.4 Skonsvika

Myrområdet valgt ut for prøvetaking i Skonsvika ligger i overkant av en kilometer⁸ vest for komplekset (se kap. 3.3.5 for beskrivelse). Myra der prøven er tatt er beskrevet som næringsfattig (oligotrofisk) myr i tilknytning til gresseng, der fjellmarikåpe også trives samt en gammel slåttemark (Jensen 2011:268). Påvisningen av gammelt kulturbeite sammen med en vurdering av de topografiske forholdene tilsa at eventuelt beiteland knyttet til mangeromskomplekset mest sannsynlig inkluderte de mer skjermede områdene i selve Skonsvika. Den undersøkte myren er bevoskt med blant annet krøkebærlyng, dvergbjørk, moltebærlyng, og tuer av bjørneskjegg og myrull, og er ca. 50 cm dyp (Jensen 2011:268).

Pollenkjernen er på 40 cm, og dekker en tidsperiode på ca. 3700 år (Jensen 2011:277). Pollenkjernen er delt inn i fire soner (sone 3 er delt inn i to undersoner, 3a og 3b) som reflekterer ulike vegetasjonsmønstre. Sone 1 (1700 ± 140 - 1190 ± 140 f.Kr.) er preget av strandnær vegetasjon, som er forklart med at prøvestedet på denne tiden lå nærmere strandlinjen på grunn av landhevningen. Mulige apofytter kan ha vært en naturlig del i en slik flora. Høye verdier av mikroskopisk trekull indikerer likevel menneskelig tilstedeværelse i nærheten av prøvestedet, og mortensnestuftene registrert i området kan være naturlig å sette i en slik sammenheng (Askeladden id. nr. 63572).

Sone 2 (1190 ± 140 f.Kr.- 500 ± 60 e.Kr.) viser hydrologiske endringer som har påvirket myra ved at den er blitt tørrere, og det er først og fremst disse naturlige prosessene som kjennetegner sone 2. Disse prosessene er satt i sammenheng med landskapsendringer som følge av landhevningen. Det dannet seg småkjerr på, og nær myra, blant annet dvergbjørk og

⁸ Nær dobbelt så langt fra komplekset som Jensen anslo (Jensen 2011:268)

vierkratt. Sistnevnte kategori kan tyde på at småtjernene i nærheten nå hadde dannet seg og at kantene av tjernen var blitt bevokst av vier, som trives i slike miljøer (Jensen 2011:277).

Sone 3a innledes med en markert økning av pollen fra småbjørk og dvergbjørk. Rundt 500 år senere, 1000±60 e. Kr. er det påvist økt andel av pollen fra gressarter, engsyre og mikroskopisk trekull som kan tyde på menneskelig tilstedeværelse (Jensen 2011:277). Det er registrert hellegroper og tufter med sannsynlig jernalderdatering i området, og det er derfor ikke usannsynlig at noe av aktivitetene tilknyttet dette kan være synlig i pollenkjernen (se. kap.3.3.5). Sone 3b (1100±60-1450/1550±60⁹ e.Kr.) er innledet med en total dominans av bjørkepollen som representerer kraftig vekst av bjørkeskog, også i umiddelbar nærhet av prøvestedet ettersom slike pollenkonsentrasjoner forutsetter at greiner og/eller rakler har falt ned på myra der prøvekjernen ble tatt (Jensen 2011:277). Skog på myra kan ha hemmet pollenfangst fra omliggende områder, og av den grunn kan det ikke utelukkes at vegetasjonsbildet først og fremst viser til nærområdene til prøvestedet (Jensen 2011:277). Siste del av sone 3b, kort etter ca. 1200 e.Kr, markerer avskogning av bjørk som mest sannsynlig er resultat av hogst og/eller etablering av beiteland (Jensen 2011:277, fig.18.12). Sone 4 (1450/1550±60 e.Kr.) markerer en overgang til åpent, gressrikt englandskap, og fra ca. 1650±50 er beitelandskapet som preger nærområdet i dag etablert (Jensen 2011:278).

6.3.5 Løkvik

Mellom Fv 890 og de markerte strandterrassene der det blant annet er registrert steinaldertufter- og boplasser (se kap. 3.3.8 for beskrivelse) ligger myrområdene der det er foretatt prøvetaking for pollenanalyser. Myrområdene ligger ca. 300 m sør for mangeromstuftene¹⁰. Myra er dominert av dvergbjørk, lappvier, blokkebærlyng, kvitlyng, myrhatt og tuer av blant annet krøkebær og moltebær. Terrassene rundt er bevokst med blant annet krøkebærlyng, fjellbjørk, tyttebærlyng, samt litt småskog av småbjørk og forskjellige vierarter (Jensen 2011:270). Området der mangeromstuftene ligger er preget av kraftig bevokst med gress, samt mengder med gressløk, som sannsynligvis ga navn til stedet i sin tid.

⁹ Jensen skriver 1550±60 i teksten, men tabellene (Jensen 2011, fig. 18.13 og 18.16) viser at det denne pollensonen er tidfestet ca. 100 år tidligere. Overgangen til en beitemark sammenlignbart med dagens flora i Skonsvika skjer uansett etter at mangeromskomplekset var nedlagt.

¹⁰ Om lag dobbelt så langt som Jensens anslag (Jensen 2011:270).

Pollenkjernen var på totalt 72 cm, men de nederste 40 cm besto av sand slik at analysen omfatter en torvkjerne på 42 cm (Jensen 2011:279, fig. 18.14). Kjernen dekker tidsperioden på 1900/1950 år, og den første pollensonen er definert frem til 600 ± 60 e. Kr. (Jensen 2011:278). Sone 1 gir et bilde av en torvmyr med gressvegetasjon, samt innslag av pollen fra vegetasjon som trives nær strendene, men ingen antropogene innslag er dokumentert. Sone 2a (600 ± 60 - 800 ± 50 e. Kr.) er karakterisert av dvergbjørk og vier, mens sone 2b (800 ± 50 - 1400 ± 70 e. Kr.) viser innslag av småskog som vier og bjørk i tillegg til at andelen mikroskopisk trekull øker noe (Jensen 2011:278). Apofytter som engsyre og engsoleie kan indikere menneskelig tilstedeværelse i området. Sone 3 (1400 ± 70 - 1550 ± 60 e. Kr.) markerer i tillegg til de samme apofyttene en brå nedgang i forekomsten av vier, noe som kan tyde på at selve myra er benyttet til beite og/eller slått. Etter 1550 ± 60 (sone 4) faller andelen pollen fra torvmyrvegetasjon og bjørk, og vegetasjonen har vært lik den man kan observere i dag (Jensen 2011:280).

6.3.6 Kommentarer til resultatene

Jensen påpeker at selv om alle kjernene kan tolkes i retning av at vegetasjonen ble endret som følge av menneskelig påvirkning i løpet av tidsperioden de er beregnet å dekke, er det kompliserende faktorer å ta hensyn til. I Kirkegårdsbukta har senere aktivitet bidratt til å fjerne torvlagene som kunne gitt informasjon om vegetasjonsbildet i perioden mangeromsanlegget mest sannsynlig var i bruk. Det er en rimelig antagelse at bygging og vedlikehold av mangeromshuset, de kvadratiske husene i nærheten av prøvestedet, samt den store fellesgammen har medført at mye av den tilgjengelige torva i den forholdsvis lille bukta ble utnyttet.

Prøven fra Gåsnes *kan* indikere noe samsvar til aktiviteter tilknyttet bruken av mangeromsanlegget. Det var kun på Gåsnes at en egnet myr til å ta ut torvkjerner lå like ved tuften, og hvor de relevante torvlagene viste seg å være bevarte. Det foreligger ikke dateringer fra mangeromstuften, så resultatene fra pollenanalysen kan derfor ses som en indikasjon på at mangeromshuset på Gåsnes *kan* ha vært i bruk så tidlig som høymellomalder (sent i sone 3), men helst i sone 4 (seinmellomalder). Sone 3 dekker perioden tilbake til 600-tallet e.Kr., og mangeromstuften kan neppe tenkes å være så gammel. Pollen fra planter som trives på boplasser, det vil si steder preget av erosjon og slitasje fra menneskelig virksomhet, men som samtidig har høy konsentrasjon av næringsstoffer i jorda, er likevel påvist i torvkjernen fra

denne tiden. Kilden kan knapt være annet enn en boplass i nærheten, men denne er foreløpig ukjent. Pollen fra plantearter som trives på boplasser sprer seg normalt ikke så langt, og bergkollen som skiller fiskeværet fra mellomalderen fra mangeromstuften har i tillegg sperret for pollenflukt derfra (Jensen 2011:275). Mikroskopisk trekull sprer seg lettere, men det er overveiende sannsynlig at det foreligger en kilde til dette i umiddelbar nærhet til prøvestedet på grunn av de høye verdiene (Jensen 2011:278-279). Mye tyder derfor på at det kan ha vært en mye eldre boplass lokalisert mer eller mindre samme sted som mangeromstuften.

Torvlagene som kunne gitt informasjon etter ca. 1550 er fjernet, og dermed er det uvisst om bildet på bruksfasen til mangeromtuften er fullt dekket i prøvekjernen. Indikatorer på at myra var del av beiteland i den yngste delen av prøvekjernen er interessante, men det er en mulighet at buskapsen som eventuelt beitet her tilhørte bosettingen i det store fiskeværet Gåsnes. Samlet sett ga analysen interessante resultater, men de fleste av disse behøver oppfølging i form av arkeologiske undersøkelser av mangeromstuften og de omliggende områdene før de fullt ut kan settes i kulturhistorisk sammenheng.

Værbukta, Skonsvika og Løkvika er alle steder der prøveområdet lå for langt unna til at det kunne forventes at bosettingen i mangeromshusene skulle gi direkte innslag i materiale i form av ekstreme verdier av mikroskopisk trekull, pollen fra boplasser/møddinger og lignende. Menneskelig påvirkning som avskoging og/eller etablering av beitemark er indirekte indikasjoner på virksomhet som i noen grad kan settes i sammenheng med bosetting og aktivitet fra jernalder til og med mellomalder. For Værbuktas del er det mest interessant at den siste pollensonen i prøvekjernen, sone 4, som dateres fra 1510 ± 50 e.Kr. innebærer slutten på de få indikatorene på menneskelig tilstedeværelse i prøvekjernen (Jensen 2011:276). En forsiktig tolkning av dette kan være at mangeromstuftene nær buktas munning var i bruk en kort, men intens periode på 1500-tallet, slik resultatene prøveruten P15 synes å indikere, og at aktivitet i tilknytning til denne bosettingen til en viss grad lot seg spore i pollenanalysen (se kap. 3.3.3).

I Skonsvika er det mye som tyder på at det forekom en avskoging i en tidsperiode som godt kan sammenfalle med bruksfasene i komplekset. Endringer i utbredelsen av skog kan kompliseres av langtransportert pollen, eller at klimatiske forhold har påvirket skogen, men dette er ikke sannsynlig i dette tilfellet siden endringen skjer brått, og er fulgt opp av

beiteindikatorer (Jensen 2011:282). Det er derfor mest sannsynlig at lokal bjørkeskog er fjernet av mennesker, og i denne sammenhengen er det naturlig å se dette i sammenheng med de mange ildstedene og ovnene i komplekset i Skonsvika, som må ha krevd stort forbruk av brensel (Jensen 2011:283, Simpson og Adderley 2011:294). Det ble som nevnt funnet svært lite av lokale kortlevde trearter blant trekullet i prøvene fra Skonsvika (se kap. 5.6). Trolig kan dette forklares med at lokal skog raskt ble oppbrukt, og at brensel siden i hovedsak besto av rekved. Gyldigheten av dette argumentet avhenger av at trekull fra den tidlige omfattende brenningen av bjørkeskogen rett og slett ikke ble funnet under utgravningene, noe som unektelig er litt vanskelig å forklare.

Det er påvist svake indikatorer på at beite har forekommet i området. Beitemarkene knyttet til småfeet som har vært holdt i mangeromskomplekset i Skonsvika kan ha ligget nærmere komplekset, det vil si på Svartnes og områdene sør for komplekset og vest for Skonsvikelva. At beiteengen midt i Skonsvika ble etablert rundt midten av 1600-tallet kan ses i sammenheng med en opplysning om at Skonsvika var et ødevær i 1703 (Qvigstad og Olsen 1924:244) og at en fast bosetting dermed hadde eksistert i området noe før dette. Det innledet flere perioder med vekselvis bosetting og fraflytting i området, både i Skonsvik og Berlevåg, og det er sannsynlig at beiteengen oppsto som følge av periodisk bosetting i området fra denne tid av.

Resultatene fra Løkvika tyder på at området på, eller like ved myra der prøvekjernen ble tatt var beiteland. Antropogene innslag i prøvekjernen kan relateres til bosettingen i mangeromstuftene (sone 4), og sannsynligvis også i århundrene før dette (sone 3). Det er registrert kulturminner med sannsynlig datering til jernalder (hellegroper) og dårlig bevarte (mulige) boliger fra høy/seinmellomalder (se kap. 3.3.8). Det er ikke usannsynlig at apofytter/mikroskopisk trekull kan stamme fra virksomhet disse kulturminnene er uttrykk for.

Sone 4 representerer 1400 og 1500-tallet, og korresponderer godt med dateringen av bosettingen i mangeromshusene. Fallet i pollen fra vierkrattene i denne perioden er tolket som at myra er benyttet som beitemark og/eller utslått. Jensen påpeker at det er vanskelig å påvise utmarksslått, og det er også en mulighet for at beiteindikatorer i myrområder kan være forårsaket av rein, som beiter på myrvegetasjon som den man finner i Løkvika (Jensen 2011:281). Man kan ikke forvente store endringer i vegetasjonen under normalt reinbeite, men i forhold til etablering av reinhager (gieddier) for eksempel i forbindelse med melking,

samling/flytting og slakting kan vegetasjonen endres over tid (Jensen 2011:281). Det er ikke mulig å avgjøre om det er rein eller småfe som har påvirket vegetasjonen i Løkvika i seinmellomalder, men Jensen foreslo en annen praksis som også kan forklare at vierkrattene ble tynnet ut på denne tiden, nemlig samling av brom (kvist, småbusk av løvtre brukt som bummat) (Bratrein 1989:578, Jensen 2011:282, Richter Hansen 1994:325-326). Småkratt og greiner ble tradisjonelt høstet som fôr til buskapen, ofte i kombinasjon med kokt fiskeavfall, tang og tare, tørkede fiskehoder m.m, såkalt *løypning* (Lindbekk 1978:125, Jensen 2011:282, se også kap. 6.2.9). Det er ikke usannsynlig at bosettingen i mangeromshusene indirekte har påvirket vegetasjonen i området nær prøvestedet.

6.4 Mikromorfologiske analyser av jordprøver

Mikromorfologiske analyser av mikroskopisk trekull, økofakter og restmateriale etter nedbrutt organisk materiale i prøver fra kulturlagsavsetninger ble også foretatt. Metoden er utviklet for å framskaffe data som kan bidra til tolkning av aktiviteter forbundet med de undersøkte kontekstene. Mikromorfologiske trekk som dokumenterer naturlige omdanningsprosesser påvirket av klimatiske, topografiske og geologiske forhold blir utledet av prøvene. I 2002 og 2003 var Paul Adderley i Berlevåg og tok ut prøver i Kubeniabokser fra ulike kontekster som ble tatt med til universitetet i Stirling og analysert der. Prøvene ble behandlet for å kunne produsere tynnslip til dokumentasjon i mikroskop (for prøvetaking og analysemetoder: se Simpson og Adderley 2011:286-287).

Formålet med den geomorfologiske analysen var å undersøke kulturlag fra ulike kontekster fra utgravningene. Prøver fra hellegrep og tufter fra jernalderen ble inkludert i analysene, men det er kun resultater fra kompleksene i Kongshavn og Skonsvika som omtales her.

6.4.1 Kongshavn

Bosettingsområdene er dokumentert og kommentert fra rom1. Prøvene er tatt på like over eller imellom det hellelagte gulvet i rom 1. Fra dette rommet er det også tatt prøver fra profilen like ved ildstedet. Tre betydningsfulle trekk ble observert i tynnslipene fra kulturlagene assosiert med hellegulvet. For det første ble det påvist mikrofragmenter av bein innkapslet i mikrohorisonter av bein og trekull (Simpson og Adderley 2011:288 fig.19.1). Dernest ble det observert at strukturene i disse tynnslipene har lineære hulrom, og jernfragmenter er akkumulert i posisjon med disse. Dette kan si noe om naturlige prosesser

som har påvirket kulturlagene slik de kan ses i mikrohorisontene, mest sannsynlig at vekslende våte og tørrere perioder har medført at mikroskopiske jernfragmenter har blitt deponert i de nederste kulturlagene (Simpson og Adderley 2011:287, 289, fig. 19.2). For øvrig er funnene i tråd med hva en kan forvente i kulturlag knyttet til bosetting. Til sist er funnene av omdannet møkk, med spor av delvis nedbrutte fytolitter svært interessante (Simpson og Adderley 2011:287, 289, fig. 19.3). Dette tyder på at det er møkk fra plantespisere, mest sannsynlig bufe som er påvist i tynnslipene.

Det ble også tatt prøver fra området i og ved ildstedet i rom 1. Trekullfragmenter, mest sannsynlig bjørk og spor etter brent torv ble observert, men sporene etter forbrenning var ikke forenelige med intens, langvarig bruk av ildstedet (Simpson og Adderley 2011:288). Det er etter alt å dømme et ildsted brukt til vanlig oppvarming og matlaging i et boligrom.

Det ble også tatt prøver fra rom 4 og rom 5. Mellomalderlagene i disse rommene var ikke avdekket på dette tidspunktet, og resultatene tyder på at prøvene først og fremst refererer til to typer torvtilvekst, en med klare innslag av kulturlag, mens et annet torvlag var resultat av naturlig torvvekst (Simpson og Adderley 2011:288). I rom 4 og 5 var igjenfyllingen og planeringen foretatt i moderne tid svært tydelige, og det er trolig at tynnslipene kan ha fanget opp rester etter bosettingen på 1500-tallet og torvtilveksten etter at denne bosettingen ble nedlagt.

En serie prøver ble tatt i møddingen nord for rom 5 datert til mellomalder. I kontrast til prøvene fra bosettingslagene på og mellom hellegulvet i rom 1, er bein- og trekullfragmentene atskillig større i disse prøvene (Simpson og Adderley 2011:288). Møddingmaterialet er ispedd mikroskopisk kalksand, beskrevet som velsortert i størrelse (Simpson og Adderley 2011:288, 290, fig. 19.4). Det er ikke observert deponert flyvesand i noen av de andre konteksten i Kongshavn, så Simpson og Adderley helte til at dette er resultat av en intensjonell deponering. En forklaring kan være at den fine kalksanden er rester etter avfall fra et gulv som er ryddet ut av et rom, og deponert i møddingen på utsiden av komplekset. Skjellsand kan ha blitt strødd over gulvene for å suge til seg fuktighet og lignende, slik Carisius beskrev praksisen i Vardø i 1599 (Simpson og Adderley 2011:288, se kap. 7.2.4).

6.4.2 Skonsvika. Kontekstene

Prøvene ble tatt fra et utvalg av groper og kulturlag, som samlet er kalt bosettingslag av Simpson og Adderley (2011:291, 305, app.19.1 d). Prøver ble også tatt fra ovner (ovn 1 og 2) samt møddinglagene 12, 14, 46 og 64 (Adderley og Simpson 2011:287). Sistnevnte kontekst er fyllmassen i grop 4 (se kap.4.3.4).

Generelt viste tynnslipe fra alle kontekstene finsortert sand, som tyder på at vindbåren sand havnet i mangeromskomplekset mens det var i bruk. Aske var også svært vanlig, også i tynnslipe fra møddinglagene og fra prøvene tatt fra det indre av rommene (vinter- og sommerrommet).

6.4.3 Analyse av bosettingslagene i Skonsvika

Prøvene stammer fra lag 32 og 33, som er assosiert med grop 1 (fase 3b), prøver fra vinterrommet og sommerrommet (lag er ikke oppgitt), samt fra selve gropen, som ble tolket som en røykegrop (se. kap. 4.3.9). Bein og nedbrutt bein, trekull og aske ble indentifisert i tynnslipe fra disse kontekstene, i tillegg til vindbåren sand. Det ble ikke funnet spor etter en distinkt gulvhorisont i form av komprimert og nedbrutt materiale man ville forventet å finne i et jordgulv eller lignende (Simpson og Adderley 2011:292).

6.4.4 Analyse av ovnene

Prøvene stammer fra ovn 1 og ovn 2. I ovn 1 viste tynnslipe fra to prøver en dominans av flyvesand, med innslag av trekullpartikler, små beinfragmenter og et rødlig, grovt mineralsk materiale. Disse signaturene viser at prøvene var tatt fra et område like ved selve ovnen (Simpson og Adderley 2011:292). De øvrige tre prøvene stammer fra selve forbrenningskammeret og viste store mengder større trekullfragmenter og aske fra forbrent tre (Simpson og Adderley 2011:292, fig.19.6). Utover dette ble det ikke observert materiale som kunne antyde funksjon til ovnen. Bruken av ovn 1 har likevel vært så intens at den mest sannsynlig hadde et spesialisert formål, kanskje en kombinasjon av matlaging og røykeovn (Simpson og Adderley 2011:292).

Ovn 2 inneholdt færre fragmenter av trekull og bein, men aske fra forbrent tre viser også intens bruk. I tillegg inneholdt prøvene rødlig forbrent leire, som kan ha vært rester etter konstruksjonsdetaljer i ovnen, kanskje fra den godt konstruerte bunnen i ovnen (Lag 41 og 36,

se kap. 4.3.7). En annen mulighet er at ovn 2 kan ha vært utstyrt med en leirepakning (Simpson og Adderley 2011:293, fig. 19.7), som i så fall ikke var bevart godt nok til å kunne dokumenteres under utgravningen.

6.4.5 Analyse av møddinglagene

Tynnslipene fra møddinglagene viste at det var lagt seg en del flyvesand i møddingene mens de ble dannet. Også spor av en viss torvdannelse i møddinglagene er tolket som tegn til naturlige formasjonsprosesser. Selve møddinglagene var karakterisert av små bein- og trekullfragmenter, samt aske fra forbrent tre (Simpson og Adderley 2011:293). Et av tynnslipene fra møddingen inneholdt mikroskopiske kalksfærolitter som er en indikasjon på husdyrmøkk (Simpson og Adderley 293, 294, fig 19.8). Simpson og Adderley konkluderte at møddinglagene var bygget opp gjennom begrenset, men langvarig deponering av husholdningsavfall og at det var spor etter en viss tilstedeværelse av småfe og svin (2011:293).

6.4.6 Kommentarer til mikromorfologiske undersøkelser i Berlevåg

Det er problematisk at prøvene fra Kongshavn ikke kan la seg kontekstbestemme annet enn på generelt nivå. Prøvene ble tatt i 2002 og 2003, når det strengt tatt bare var helt i sør og i nord av utgravningsjakten at mellomalderlag var sikkert påvist. I tillegg oppsto det kommunikasjonsvansker og misforståelser som i sum førte til at Adderleys dokumentasjonsstrategi ble vanskelig å forene med dokumentasjonsmetoden som ble brukt under utgravningen i Kongshavn. Situasjonen i Skonsvika er noe bedre, ettersom prøvene ble målt inn med totalstasjon, og i noen grad henført til lag/enhet. Erfaringene fra mikromorfologiske undersøkelser i mangeromsprosjektet kan derfor summeres opp med at fulldigital dokumentasjon ville ha hjulpet til å kontekstrelatere prøvene. I tillegg er dette et eksempel på at kommunikasjon er essensielt i forbindelse med anvendelse av tverrvitenskapelige metoder i utgravningssammenhenger for at behovene til både utgravningsledelsen og den arkeometriske ekspertisen skal kunne møtes.

Likevel er det interessante resultater som viser noe av potensialet i forhold til mikromorfologiske analyser av jordprøver. I rom 1 i Kongshavn er prøvene som viser forekomst av møkk fra husdyr, sannsynligvis småfe, tatt på og mellom hellene i de nederste gulvlagene, det vil si lag 5 og 6 (se. kap. 4.3.2). Dette kan muligens forklares med at rom 1 var brukt til å huse bufe en tid før det ble tatt i bruk som boligrom (Simpson og Adderley:287,

295). En alternativ forklaring kan være at møkk fulgte med inn i boligrommet via brukerne som beveget seg mellom rommene, og ble avsatt i de øvrige kulturlagene som dannet seg i rom 1 (lag 5 og 6). Dette endrer ikke at de mikromorfologiske undersøkelsene støtter indikasjonene fra den zooarkeologiske undersøkelsen om at det var holdt småfe ved mangeromskomplekset i Kongshavn. Tilsvarende kan funn av nedbrutt møkk fra møddinglagene i Skonsvika støtte opp om at bein fra sau/geit representerer et visst husdyrhold på stedet.

Et annet funn som kan ha betydning er den fine kalksanden påvist i møddingen nord for rom 5. Det er ikke en usannsynlig tolkning at dette kan ha tilkommet som en bevisst deponering av avfall fra gulv i selve mangeromskomplekset, slik Simpson og Adderley tolket det, men andre forklaringer er også tenkelige. Det er påvist naturlig avsatte skjellsandavsetninger nord i utgravningsjakten, samt indikasjoner på at denne sanden har blitt spadd opp mot veggene som utgjør avgrensningen av komplekset mot nord (se kap.4.2.7-4.2.8). Det er derfor en viss mulighet for at skjellsand av ulike årsaker lå åpent i dagen i nærheten av møddingen nord for rom 5, og at materiale kan ha blitt blandet inn i møddingen som følge av naturlige eller kulturelle formasjonsprosesser.

Det er på det rene at prøvene fra rom 5 og rom 4 ikke dekker mellomalderlagene, og kontekstene i disse områdene er sterkt ødelagte av gjenfylling og planering som ble foretatt i tiårene rundt forrige århundreskifte (se kap. 4.2). Selv om det var mulig å relatere prøvene nøyaktig til lag og kontekster ville resultatene trolig forblitt vanskelig å tolke på grunn av disse ødeleggelsene. Likevel representerer kontrastene mellom torvlag med og uten kulturlagsinnblanding sannsynligvis skillet mellom bosetting i tidlig nytid og den senere perioden med opphør i bosetting på stedet.

Simpson og Adderley konkluderte med at analysene av prøvene fra Kongshavn viste resultater som har likheter med bosettinger fra gårdsbosettinger i nordvestatlantisk kontekst, der husdyrhold og bosetningsspor er klart representert i prøvene, men med den forskjellen at slike spor er mindre intense i Kongshavn (Simpson og Adderley 2011:295). Dette forklares med at husdyrholdet har vært marginalt, og bosettingen og bruken av anlegget kan ha variert betraktelig i intensitet gjennom sesongene. Simpson og Adderley tolket funnene i samsvar

med at aktivitetene i mangeromskomplekset i Kongshavn kan ha vært spesialisere, for eksempel i forhold til handel, administrasjon o.l. (2011:294-295).

I Skonsvika er det mest påfallende trekket påvist i tynnslipene at alle kontekstene inneholder aske fra forbrent tre. Det er sterke indikasjoner at både ovn 1 og andre ovnsanlegg har vært i intens bruk, og at asken funnet i kontekster utenom ovnene er indirekte uttrykk for at aktiviteter knyttet til bruk av ild har vært omfattende i Skonsvika generelt. Dette, i kombinasjon med at prøvene fra det indre av i de to boligrommene ikke viste tydelige gulvlag utgjør en kombinasjon der spesialisert funksjon/produksjon knyttet til bruk av ild ga signaturer som overskygget de konkret sporene etter alminnelig bosetting, noe Simpson og Adderley ikke fant paralleller til i nordvestatlantisk materiale (2011:294). På bakgrunn av dette konkluderte de med at Skonsvika, i kontrast til Kongshavn kan beskrives som et «handels- og produksjonskompleks» (Simpson og Adderley 2011:295).

Det kan innvendes at boliglagene kanskje ikke er undersøkt godt nok i forhold til mikromorfologi, og det er vanskelig å relatere prøvestedet til kontekst i tilfelle med vinter og sommerrommet: Det er ikke oppgitt hvilket lag prøvene er tatt fra.

Prøvene Skonsvika 03 F4 og F6 er tydeligvis fra vinterrommet (sistnevnte er feilaktig relatert til ovn 2, det riktige må være ovn 3), mens F5 er fra sommerrommet. Skrzynska-Jankowska og Urbańczyk er i tvil om vinterrommet skal tolkes som et egentlig boligrom (2011:112, se kap. 4.3.7.1), og dette kan forklare at tynnslip fra dette rommet ikke viste tydelig gulvhorisont. Den arkeologiske tolkningen av lag inne i sommerrommet virker sikrere (se kap.4.3.7), og det kan tyde på at prøven fra dette rommet ikke fanget opp de tydeligste kulturlagene.

Det viktigste resultatet av mikromorfologiske analyser fra Skonsvika er imidlertid at resultatene synes å støtte opp om arkeologiske observasjoner av anlegg med spesialiserte funksjoner knyttet til bruk av ild som uttrykk for viktige aktiviteter som var knyttet til bruken av mangeromskomplekset i Skonsvika. Dette er særlig representert ved ovn 1 og røykegropen (grop 1), men det er generelt mange ovner/ildsteder som er dokumentert i utgravningsjakten og funn av uvanlig mange ildstål. Misiewicz magnetometerundersøkelse i Skonsvika registrerte anomalier øst for utgravningsjakten sentralt i komplekset, som indikerer at denne

delen av komplekset inneholder flere ovner som kan være sammenlignbare med ovn 1 (Misiewicz 2011:163, se kap. 4.3.18). Christin Jensens analyse av torvkjernen tatt sentralt i Skonsvika viser klart tegn til avskogning av lokal bjørkeskog fra ca. 1200 e. Kr., sannsynligvis et resultat av behov for brensel som kanskje kan relateres til den aller første aktivitetsfasen dokumentert i komplekset, og samlet sett er derfor indikasjonene på spesialiserte prosesseringsaktiviteter knyttet til bruk av ild meget sterke når det gjelder Skonsvikakomplekset.

6.5 Arkeo-botaniske analyser

Jordprøver ble tatt fra forskjellige kontekster i mangeromskompleksene i Skonsvika og Kongshavn. Disse prøvene ble analysert av Roger Engelmark på Miljöarkeologiska laboratoriet ved Universitetet i Umeå

Prøvene fra Skonsvika ble tatt fra lag 11 i ovn 1 (Engelmark 2011:308, tab. 20.2). Fra rommene er det analysert prøver fra lag 22 (sommerrommet) og lag 51 (planering/ødelagt ovn/ildsted, se kap.4.3.7). Prøvene fra vinterrommet som ble analysert stammer fra lag 18a og 18b. En prøve er analysert fra lag 17 i tilknytning til den frittstående bygningen lengst nord i sjakten. Konteksten er tolket som et lag fra et ildsted eller et ødelagt ildsted (se kap. 4.3.16)¹¹.

Prøvene som ble analysert fra Kongshavn ble tatt i rom 1-3. Prøven fra «rom» 3 stammer fra en usikker kontekst i lag 4/5. Fire prøver fra ovnen i rom 2 (lag 4/5) ble analysert i 2003. Prøvene ble først og fremst analysert med tanke på arkeobotanikk, det vil si forbrente makrofossiler, men også andre økofakter er i varierende grad kommentert. Prøvene ble også analysert med forskjellige markkjemiske og geofysiske metoder, først og fremst fosfatanalyser og magnetisk susceptibilitet (For metodeoversikt, se Engelmark 2011:307-308).

6.5.1 Resultater, Skonsvika

To prøver fra samme kontekst (lag 11) ble analysert, og konteksten er tolket å tilhøre en sen bruk av ovn 1, fase 4a (se. kap. 4.3.14). Store mengder krøkebærlyng er forbrent i ovnen, noe som betyr at lyng også ble brukt som brensel, røyking eller til opptenning av ild. Trolig er det

¹¹ I tabell 20.3 (Engelmark 2011:2309) er det noen feil: Prøve 1 er fra lag 17, ikke ovn 3, prøve 2 er fra lag 22, prøve10 og 13 er fra lag 18a, prøve 11 er fralag 18b, mens prøve 16 er fra lag 51, som ikke har sammenheng med ovn1

i en slik sammenheng at også bær har havnet i ovnen, ettersom det også er registrert forkullede krøkebærkjerne i materialet (Engelmark 2003, 2011:308, tab. 20.2). Noe frø fra strarrgress, vassarve og engsyre kan assosieres til ugras som følger med korn eller fôr til bufe. Et frø bestemt til Klinte (*Agrostemma gihtago*) er tolket å ha havnet i ovnen som følge av tresking av korn, mest sannsynlig rug (Engelmark 2003, 2011:308). Store mengder skjell nevnt i rapporten av 2003, tolket som naturlig innslag av isoleringsmaterialet rundt oven 1 (se kap.4.3.10).

Skonsvikas øvrige kontekster er ikke rike på identifisert materiale, foruten store mengder krøkebær, mest i kontekst med det mulige ildstedet i tilknytning til den frittstående bygningen nord for mangeromskomplekset, og i en av prøvene fra vinterrommet. Mest interessant er de eneste bevarte byggkornene som er påvist under utgravningene, funnet i prøve 10 og 11 i vinterrommet (Engelmark 2011:308-309, tab. 20.3). En kjerne fra rognebær er funnet i sommerrommet, og en annen kjerne fra skrubbær ble funnet i konteksten assosiert med den frittstående bygningen nord for mangeromskomplekset.

6.5.2 Kongshavn

Også de analyserte prøvene fra Kongshavn var fattige på innslag av forbrente makrofossiler i form av frø. Det er som i Skonsvika funnet innslag av krøkebærlyng- og bærkjerner, og noen arter ugress som kan assosieres med fôr til bufe, eventuelt bruk som isolasjon o.l. De er imidlertid alle arter som forekommer lokalt (Engelmark 2011:309). Det ble observert forbrente knopper fra løvtrær i lag 4 og 5, rom 1, som tyder på at de ble hugget om vinteren eller tidlig på våren (Engelmark 2003, 2011:309). En kjerne fra et bjørnebær er funnet i lag 5 i rom 1. Sammen med en fisketann som ble bestemt til gjedde er det disse indikasjonene på at matvarer har blitt bragt til stedet, til dels langveis fra (Engelmark 2011:309). Tørket gjedde kan ha blitt bragt til Kongshavn fra indre Finnmark, mens Bjørnebær neppe har vært dyrket lenger nord enn Trøndelag i mellomalderen, og sannsynligvis kun trivdes i vill tilstand enda lenger sør. Fra konteksten lag 4/5 i ovnen i rom 2 er det bare oppgitt funn av krøkebær, et frø fra gråstarr og to funn av skrubbær (Engelmark 2011:310, tab. 20.6).

En generell observasjon når det gjelder fosfatanalysene er at de er sammenlignbare med prøver fra kulturlag i mellomalderbyer, det vil si resultat av intens og langvarig aktivitet (Engelmark 2011:309). Dette gjelder først og fremst prøvene fra lag 4 og 5 assosiert med hellegulvet i rom 1, mens verdiene var lavere i lag 3, kulturlaget assosiert med et sekundært

gulvlag (se kap. 4.2.3). Fosfatverdiene i prøvene fra ovnen i rom 2 var også høye, noe som forklares med høyt innhold av brent bein (Engelmark 2011:310).

6.5.3 Kommentarer

Markkjemi og geofysiske analyser av prøvene fra Kongshavn kan ikke tilføre vesentlig informasjon som utfyller tolkningene som ble gjort under utgravningene. Mest av alt skyldes det at prøvetakingen ble gjort med tanke på makrofossilanalyse, men der markkjemi og geofysiske analyser i tillegg utføres som en del av Miljöarkeologiska laboratoriets standardmetoder. Slik sett er dette å betrakte som en «bonus», selv om Engelmark bemerket at det generelt skulle vært ønskelig med flere prøver (Engelmark 2011:307). Det er det vanskelig å si seg uenig i, men resultatene var spinkle etter 2002 og 2003 sesongen, og det burde være grunnlag for å anta at forekomsten av makrofossiler generelt er lavt i begge kompleksene. Fra 2003 var det klart at harde prioriteringer måtte foretas for å kunne fullføre utgravningene, og derfor ble arkeobotanikken dessverre nedprioritert. I ettertid ser man at det kunne være interessant med flere prøver fra ildsteder for å undersøke om knopper på forbrente greiner kunne gi sikrere tolkninger i forhold til sesongbruk. Foreløpig kan funnene fra rom 1 være en indikasjon på at det også oppholdt seg folk i komplekset på vinter/tidlig vår, og utfylle analysen av sesongopphold foretatt på bakgrunn av artssammensetningen av beinmaterialet (se kap. 6.2.10).

I diskusjonen omkring bær som er representert i prøvene er krøkebær dominerende. Det er ikke utenkelig at dette bæret kan ha inngått i kosten¹², men siden antallet blader fra lyngen i så stor grad dominerer i forhold til bærkjerner, er det mest sannsynlig at Engelmarks tolkning om at lyng har blitt brent i ildsted og ovner er den riktige forklaringen på forekomsten (Engelmark 2011:311). Dette er tross alt den dominerende vegetasjonen i nærområdene til begge kompleksene. Funn av skrubbær (grisebær) har lite og usikkert belegg som mat, og selv om arten er uvanlig i boplasskontekster, er den neppe noen god indikator på matpreferanser (Engelmark 2011:311). Funnet av en rognebærkjerne er en dårlig indikator på langdistansekontakter, slik Engelmark antydte (2011:311), da rognetrær i alle fall har hatt vekstområde i sidefjordene til Tanafjorden, i Kongsfjorden og trolig også i skjermete

¹² For eksempel *Mæsto*, blanding av seilever og krøkebær er beskrevet som sjøsamisk kost av Larsen 1950:18, men er kjent så tidlig som på slutten av 1600-tallet. Lilienskiold skrev at nordmenn også tilberedte denne retten under navnet *Mousing* (Lilienskiold 1942a[1698-1702]:134, se også Leem 1767:124). Enda så sent som på 1960-tallet ble retten (kalt «Mausing») brukt blant enkelte nordmenn på Arnøya i Nord-Troms, noen av disse var naboer av min familie.

nærområder i ytre deler av Berlevåg kommune. De få og svake indikatorene på langdistansekontakter er representert med bjørnebærkjernen og indikasjonene på medbragt korn/mel. Tørket gjedde kan ha kommet langveisfra, men ikke nødvendigvis lenger enn fra indre Finnmark.

Skjellene observert i prøvene fra ovn 1 i Skonsvika fortjener en ekstra kommentar. Blant skjellfragmentene ble det observert en mengde fragmenter av østersskjell (Engelmark 2003). Det kan imidlertid ikke herske rimelig tvil om at det er elvemuslingskjell som ble observert, uten at det nødvendigvis rokker ved tolkningen om at de er kommet til som del av foringen til ovnen. Det er observert skjell fra elveperlemusling i tilknytning til Berlevågelva (Qvigstad og Olsen 1924:243), og det er sannsynlig at arten også kan ha tilhørt Skonsvikelven. I en rapport fra Bioforsk er vassdragene i Berlevåg klassifisert som usikre i forhold til om, og eventuelt når de førte elvemusling (Aspholm 2013:22), men elvebunnene er generelt rike på gamle skjell fra postglasiale avsetninger, uten at noen av disse ble klassifisert som elvemuslingskjell under befaringene. Bestandene er uansett utdødde for lenge siden, og Aspholm ser det ikke som sannsynlig at de kan ha overlevd den lille istiden (Aspholm 2013:22). Selv om det er fristende å føre fiske etter elveperler på listen over aktiviteter som gikk fore seg i mangeromskomplekset i Skonsvika, er det ikke mulig å sannsynliggjøre at funnene i ovn 1 kan forklares i en slik sammenheng.

6.6 Oppsummering

Den zooarkeologiske analysen inkluderte det mest rikholdige beinmateriale fra mellomalderkontekstene i Skonsvika og Kongshavn. Fugl er sparsomt tilstede både i Kongshavn og Skonsvika, falke- og hauk/våkefugler er representert i materialet, i noe større grad i Kongshavn enn i Skonsvika. Det er mulig at dette kan representere en viss falkefangst som har foregått med utgangspunkt i mangeromskompleksene.

Beinmaterialet ga indikasjoner på at små bestander av både svin og småfe har blitt holdt både i Skonsvika og i Kongshavn. Analysen tyder på at hele slakt av rein har blitt bragt til begge lokalitetene. Det er også mulig at reinen ble bragt til stedene levende, enten som levende fangst av villrein eller som tamrein.

Både indirekte og direkte funn i beinmateriale viser at det har vært holdt hunder i kompleksene. Av andre hundedyr dominerer rev, og i flere tilfeller fjellrev i beinmaterialet.

To individer av oter er også funnet i Skonsvika, og indikerer at pelsdyr har blitt brakt til lokaliteten og flådd på stedet. Pelsbearbeidelse og videredistribusjon av pelsverk ser ut til å ha inngått blant aktivitetene i Skonsvika, sannsynligvis i større omfang enn i Kongshavn.

Sel er representert i beinmaterialet fra både Kongshavn og Skonsvika, og sammensetningene av bein fra dyrene viser at det også har vært vanlig å bringe sel inn til kompleksene som hele slakt. Hvalbein i større og mindre fragmenter er vanlige i de undersøkte kontekstene i Skonsvika og Kongshavn. Hvalbein er brukt til en rekke praktiske formål, med noen indikasjoner på at hval også utgjorde en matressurs, sannsynligvis i form av strandete dyr.

Fiskebein dominerer alle undersøkte kontekster i Skonsvika og Kongshavn.

Artssammensetningen varierer lite, med ett unntak i en mødding nord for avgrensningen til mangeromskomplekset i Kongshavn. Analysen av fiskebein herfra konkluderte med at møddingen er sterkt forbundet med produksjon av tørrfisk. Dette er den eneste beinansamlingen som viser til slik produksjon, og alle øvrige kontekster både i Kongshavn og Skonsvika virker å ha blitt til som følge av lokal tilvirkning og konsum. En nærmere studie av skjære- og kuttemerker på fiskebein fra torskefisker avslører at tilvirkningen av fisken er gjort med lik teknikk på begge lokalitetene. Foreløpig er denne teknikken bare dokumentert i kontekster fra Øst-Finnmark, og det er også uklart hva hensikten var med den. Det åpner imidlertid for muligheten om at beinmaterialet bærer spor av kulturelt betingede praksiser som altså er påvist i begge kompleksene som er undersøkt i Berlevåg. Også kveitebein bærer spor etter tilvirkningspraksiser som foreløpig mangler zooarkeologiske paralleller, og denne praksisen er foreløpig bare dokumentert i kontekstene i mangeromskompleksene i Berlevåg.

Fiskebeinmaterialet fra tidlig nytid i de øvre lagene i deler av utgravningsjakten i Kongshavn, viser også andre særegne teknikker for tilvirkning av torsk, men fra denne perioden dominerer andre teknikker sammenlignet med de som ble påvist i mellomalderkontekstene. Også disse sporene er først og fremst observert i andre kontekster fra Øst-Finnmark, men et funn fra Lofoten antyder at det kan være del av en mer vidspredt praksis, kronologisk og geografisk. Mest overraskende er at fiskebein ikke tyder på utpreget tørrfiskproduksjon, siden disse kulturlagene er datert til en tid da markedsrettet fiskeri var omfattende, og fiskeværsbosettingen veletablert på Finnmarkskysten.

Analysen av beinmaterialet konkluderte med en overvekt av arter som oppholder seg i nærområdene av Berlevåg vår, sommer og høst. På grunn av de naturlige migrasjonsmønsteret til artene er det denne sesongen som vil bli best dokumentert i beinmaterialet, og i alle fall en dokumentasjon på opphold fra tidlig vår-sein høst. Vinteropphold kan ikke utelukkes, og det er påfallende at beinmaterialet oppviser slik mangel på sei og migrerende fuglearter som indikerer sommeropphold. Det er grunn til å spørre seg om ikke høst- og vinteropphold har vært vanligere enn analysen av sesongopphold på bakgrunn av migrerende arter forutsatte.

Pollenanalyse ble utført på fem prøvekjerner tatt i ulik avstand fra mangeromstuffer. Kirkegårdsbukt og Værbukta ga av ulike årsaker lite informasjon om eventuell menneskelig vegetasjonspåvirkning, mikroskopisk trekull o.l. som kan relatertes til bruken forbundet med mangeromshusene. Gåsnes viste store mengder mikroskopisk trekull og plantearter som begunstiges i nærheten av bosetting og muligens også beiting. Disse indikatorene viser at det med all sannsynlighet var bosetting i nærområdet til mangeromstuften lenge før denne ble etablert, og siden Gåsnes aldri ble undersøkt i forbindelse med mangeromskomplekset er resultatene først og fremst viktige i forhold til eventuelle framtidige undersøkelser.

I Skonsvik ga analysen interessante resultater som både indikerer en avskogning i området som sannsynligvis inntreffer kort tid etter at Skonsvikakompleksets første bruksfaser tok til. Dette kan sannsynligvis relateres til behovet for brensel i den nye bosettingen. Fra da av er det også indikatorer på at det åpne terrenget dette medførte var brukt til beitemark i begrenset skala i bruksperioden for mangeromskomplekset. Analysen fra Løkvik viste også beiteindikatorer, men først og fremst i form av at vegetasjonsbildet fra selve myra ble endret. Mest påfallende er fallet i andelen pollen fra vierkratt, som kan skyldes beite, utmarksslått, eller en kombinasjon av disse faktorene, og som ser ut til å kunne ha sammenheng med bosettingen i mangeromshusene ut mot Sandstøberget i tidlig nytid.

Mikromorfologiske analyser av jordprøver fra rom 1 i Kongshavn viste klare tegn til at rommet var brukt som bolig, men også forekomster av nedbrutt husdyrsmøkk der fordøyde rester etter planter ble identifisert. Dette kan bety at rommet var brukt som ly til husdyr før det ble tatt i bruk som boligrom, eventuelt at møkk blandet seg inn i avfallslagene i gulvet som resultat av folks bevegelser i komplekset. Det ble også gjort observasjoner av nedbrutt husdyrsmøkk fra planteetende dyr i møddinglag fra Skonsvika. Det er interessante

observasjoner som støtter opp om de zooarkeologiske resultatene som taler for at en viss besetning småfe og svin ble holdt i mangeromskompleksene i Berlevåg. Analysene av prøvene fra kompleksene i Berlevåg konkluderte med at Kongshavn viste likheter med nordvestatlantiske kontekster, selv om indikasjoner på husdyrhold og permanent bosetting var svakere enn sammenligningsgrunnlaget. Bosettingssporene var enda svakere i Skonsvika, men prøvene viste derimot svært sterke indikasjoner på at spesialiserte aktiviteter forbundet med bruk av ildsteder/røykegroper har vært sentrale aktiviteter i tiden komplekset i Skonsvika var i bruk.

Arkeo-botaniske analyser fra Kongshavn og Skonsvika ga ikke entydige resultater med hensyn til bærkjerner og plantefrø og hvorvidt de har kommet til i prøvene som resultatet av matlaging eller innhøsting av fôr til bufe. Begge deler kan ha blitt avsatt i forbindelse med andre aktiviteter. Funn av to byggkorn i vinterrommet i Skonsvika, og frø fra klinte i ovn 1 er direkte og indirekte holdepunkter for at korn ble bragt inn til komplekset. Funn av en gjeddetann og en bjørnebærkerne er dokumentasjon på at matvarer som ikke finnes lokalt i Berlevågområdet ble brakt til Kongshavn. Skudd på forbrente greiner indikerer at brensel ble tatt om vinteren eller tidlig på våren, og kan være tegn på at komplekset i Kongshavn hadde besetning også i denne delen av året, en interessant tilleggsopplysning til den zooarkeologiske analysen av sesongopphold på mangeromskompleksene i Berlevåg i mellomalderen. Geokjemiske analyser av jordprøver fra Kongshavn indikerer langvarig og intens bruk.

Kapittel 7 Mangeromshusenes arkitektur

7.1 Innledning

Historisk-topografiske kilder fra 1500- og 1600-tallet beskrev boliger fra forskjellige steder langs Finnmarkskysten. Kildene inneholder informasjon om boliger som enten ville passet inn i definisjonen av mangeromhus, eller om relevante trekk ved datidas byggeskikk egnet til å danne seg bilde av mangeromshusenes arkitektur. Kildene er benyttet tidligere i tolkninger av historisk bakgrunn for byggeskikk, for eksempel i forhold til stolpebygde gammer (eller med indre lafteverk) i Finnmark (Falkenberg 1955), eller mangeromstuffer (Niemi 1983, Henriksen 2008, Olsen og Henriksen 2011). Hensikten ved dette kapitlet er også å relatere skriftlige kilder til mangeromshusenes arkitektur, denne gang med større fokus på noe nyere kildemateriale, men også å foreta vurderinger av mulige paralleller til mangeromshusenes arkitektur utenfor deres primære utbredelsesområde.

Delkapittel 7.1.1 oppsummerer hovedkonklusjonene fra analysen som ble utarbeidet i forbindelse med Vadsøyaundersøkelsen, mens kap. 7.1.2 er en kort gjennomgang av data om de lokale samiske boligene i perioden mangeromshusene oppsto. Delkapittel 7.1.3 er en drøfting av problemer ved å benytte de skriftlige kildene som omhandlet eldre torv- og steinarkitektur i Finnmark og nødvendige forbehold og avgrensninger tatt i forhold til dette materialet. Det fungerer som en innledning til en redegjørelse over relevante kilder med kommentarer til disse i delkapittel 7.2 og 7.3.

Delkapittel 7.4 og 7.5 er en oppsummering av tolkninger av trekk ved mangeromshusenes arkitektur basert på resultater fra de arkeologiske undersøkelsene av mangeromstuffer, ellers behandlet i større detalj i kapittel 3 og 4. Disse tolkningene er sammenlignet med informasjon fra de skriftlige kildene behandlet i de foregående delkapitlene.

Hustuftene undersøkt på Vadsøya ble satt i sammenheng med økt innflytting av folk til fiskeværerne i seinmellomalder i Finnmark, og med dette ble ny byggeskikk innført fra andre steder (Niemi 1983:133-134). Dette kapitlet har også som målsetting å utforske elementer i mangeromshusenes konstruksjon ved å sammenligne med kjente hus- og bygningsformer dokumentert utenfor Finnmark. Delkapittel 7.6 behandler mulige arkitektoniske

forbindelseslinjer til mangeromshusene. Geografisk er denne undersøkelsen konsentrert til vest- og nordatlantiske områder. Hovedårsaken til dette er at hustyper der stein og torv inngår i konstruksjonen er et kjennetegn ved den vestnordiske bygningstradisjonen (Stoklund 1982), og disse elementene utgjør de mest fundamentale trekkene ved mangeromshusene. Det er heller ikke uten betydning at vestnordisk bygningstradisjon er godt belagt i etnografiske, historiske og arkeologiske kilder. Dette er ikke tilfelle når det gjelder data om eldre byggeskikk i andre geografisk nærliggende områder. Spesielt er det et savn at det ikke finnes særlig informasjon om karelske eller russiske hus i de nordlige områdene (særlig rundt Kvitsjøen) fra mellomalder og tidlig nytid (Makarov 2006:261).

I dette kapitlet er de enkelte elementene i bygningskomplekser bygget sammen av vegger av torv, jord og stein omtalt som rom uavhengig om terminologien «hus» kan være en mer korrekt benevnelse basert på konstruksjonen det er tale om (Jf. Høegsberg 2009:89). I et lignende forsøk på å unngå forvirring i omtalen av andre hus benytter jeg sekkebegrepet «stolpebygde hus» på hus der reisverket besto av stående stolper, da den historiske variasjonen sannsynligvis langt overstiger den omfattende mengden av begreper som er ment å klassifisere slike bygninger (sml. Brekke m. fl. 2008:33). I omtalen av gammer benytter jeg på samme måte stolpebygde gammer, gammer med indre laftet tømmer og rundgammer for å skille mellom formene, som også må ha inneholdt stor variasjon i kystområdene av Nord-Troms og Finnmark fra 1600-tallet til nyere tid (sml. Hage 1999:86-89).

7.1.1 Tolkninger av mangeromstuffer på Vadsøya i lys av skriftlige kilder

De tidligste 1500-tallskildene Niemi benyttet var erkebiskop Valkendorfs beretning fra 1512, og en beretning om Finnmark fra en anonym forfatter datert til ca. 1570. I begge kildene understrekes det at den alminnelige måten å bygge husene i værene på, var å grave gulvene ned i bakken (Niemi 1983:132, se kap. 2.3.3), men er ellers ikke rike på detaljer utover dette. Opplysningene om at husene var nedgravde, at de var dekket av torv og hadde ildsted/røykovn ble fremholdt som interessante, men de mer detaljerte beskrivelsene til van Linschoten og amtmann Lilienskiold fra slutten av 1600-tallet ble i større grad benyttet i tolkningen av hvilke hustyper mangeromstufte representerte (Niemi 1983:132-133). Lilienskiolds beskrivelser var illustrert med en akvarell med tittelen «en nordmands jordgamme» (Fig. 7.1) hvor «gammen» er fremstilt som en tett ansamling bygninger eller et bygningskompleks. I samarbeid med fotograf og arkitekt Arvid Sveen ble Lilienskiolds

avbildning benyttet som grunnlag for tolkning og rekonstruksjonsforslag presentert i Vadsøs historie (Niemi 1983:128, ill. I-V). Selv om Niemi vektla at kildene fra seint 1600-tall ikke inneholdt informasjon om nedgravde gulvflater, var arrangementet av husene i Lilienskiolds akvarell ansett å være en troverdig representasjon av arkitekturen bak tuftegrupper registrert på Vadsøya. Interessant nok er tuftegruppe XXIII benyttet som eksempel med nærmest identisk planløsning av hus slik Lilienskiold avbildet den (Niemi 1983:128, fig. II-V). Denne tuften ble omtolket til en kompleks fellesgammetuft etter prøvegravningene i forbindelse med mangeromsprosjektet (se kap. 3.3.10). I en senere artikkel benyttet Niemi i større grad beretningen til Jonas Carisius i tolkningen av byggeskikk i seinmellomalder på Vadsøya (Niemi 1988).

Niemis sammenfatning av informasjon fra utvalget av skriftlige kilder og de arkeologiske undersøkelsene på Vadsøya konkluderte med at den alminnelige utformingen av gulvplanet varierte fra nær kvadratisk til rektangulær, og gulvet var oftest nedgravd i forhold til det opprinnelige bakkeplanet (Niemi 1983:122-123). Dette trekket gjaldt de eldste undersøkte tuftene, og ble ikke påvist i undersøkte tufter med antatt datering til 1600-tallet under utgravningene på Vadsøya, noe som samsvarte bra med opplysninger i samtidige skriftlige kilder (Niemi 1983:134). Taket var båret av stolper og det indre av rommet var kledt med tre, mens de ytre veggene var konstruert av torv og stein. De små, nær kvadratiske gulvene sannsynliggjorde at takene kan ha hatt pyramideformede tak, mens de rektangulære bygningene kan ha hatt alminnelige saltak eller valmede tak (Niemi 1983: 126). Tolkningen av takform var basert på Lilienskiolds omtalte akvarell.

En ljore, eller røykhull var sannsynligvis plassert sentralt på taket av bygningen. Ildstedet har enten vært en åpen åre midt på gulvet, eller en ovn med overbygning av stein langs en av veggene eller i hjørnet av rommet (Niemi 1983:126). Boligene på Vadsøya ble sammenlignet med en alminnelig norrøn byggetradisjon kjent fra jernalder og tidlig mellomalder. Spesielt grophus fra jernalder i norrøne områder, og boligen kalt *dyngja* i norrøne mellomalderkilder ble foreslått som forløpere til de nedgravde gulvflatene i den tidlig værbebyggelsen i Finnmark (Niemi 1983:132). Forklaringen på at hus med nedgravde gulvflater fantes i Finnmark lenge etter at de hadde gått ut av bruk lenger sør var ifølge Niemi dels et resultat av lokale tilpasninger til klima, og mangel på godt trevirke (Niemi 1983:134). Samlet sett fremsto byggeskikken i Finnmark som et reliktområde i arkitektonisk forstand, men det ble

også foreslått at de særegne trekkene ved boligene fra seinmellomalder på Vadsøya kunne skyldes påvirkning fra eldre, lokale hustyper eller russisk/karelsk byggeskikk (Niemi 1983:132, 1988:29).

7.1.2 Lokal byggeskikk i kystområdene av Nord-Troms og Finnmark. Jernalder - mellomalder

Etter undersøkelsene på Slettnes på Sørøya på begynnelsen av 1990-tallet er lette boliger med rundt grunnplan og lave stein og grusvoller erkjent som en egen kategori tufter i kulturmiljøene i Finnmark (Hansen og Olsen 2004:71, Myrvoll 2011:83). Utgravninger på Slettnes og i Kongshavn II i forbindelse med mangeromsprosjektet, har vist at slike tufter sannsynligvis er rester etter lette boliger med torvvegger, ikke ulik de historisk kjente samiske rundgammene eller bealljegammer. Enkelte av strukturene er så vage at de mest sannsynlig representerer teltringer (Hansen og Olsen 2004:71, Myrvoll 2011:84 ff.). De fleste tuftene av Slettneskarakter er datert til jernalder og er et vanlig element i kulturmiljøet fra jernalder i Kyst-Finnmark, sammen med hellegroper og smale grøftelignende naust/båtopptrekk (Myrvoll 2006:223). Tufter av Slettneskarakter er datert tilbake til sen tidlig metalltid eller århundrene rundt Kr.f., men ser ellers ut til å være vanlig i tusenåret etter Kr. f. (Myrvoll 2011). Lignende tufter er datert mellomalder og moderne tid, og antas å være rester etter en bolig bygget etter de samme grunnleggende prinsippene (Myrvoll 2011:83).

Rundgammetufter datert til høy- og senmellomalder er undersøkt i indre fjordområder av Varanger og Kvænangen, på fangstboplassen Gollevárri på fjellet mellom Tana og Varanger, og i Øvre Pasvik (Grydland 2001, Odner 2001, Hansen og Olsen 2004:228, Krogh 2006:81). Bortsett fra en tendens til at disse senere tuftene fremtrer mer tydelig i terrenget, er det lite som skiller disse fra tuftene av Slettneskarakter. Trolig kan beliggenheten i de indre områdene av kysten eller på innlandet, og en mulig bosetting på høst/vinter forklare det noe mer solide inntrykket rundgammetufter fra mellomalder gir (sml. Hansen og Olsen 2004:71). Tuftene i Luhkkárgohppi, og til dels tuftene på det nærliggende Geahčeváinjárga i Nesseby kommune er beskrevet som nedgravde (Odner 2001:29, Krogh 2006:74). Ut fra profiltegnningene å dømme overstiger ikke nedgravningen ca. 30-40 cm (Odner 2001:30, fig. 5, Krogh 2006:76).

Hustuftene i Finnmark og Nord-Troms kjent fra århundrene før- og noenlunde samtidig med oppkomsten av mangeromshus gir et svært annet inntrykk enn mangeromstuftene. Det er lite trolig at de lokale måtene å bygge hus på kan ha hatt stor påvirkning på mangeromshusenes

utforming, slik Niemi antydte (1983:134), og som også utgjorde et av premissene i de tidlige arbeidshypotesene i mangeromsprosjektet (sml. Amundsen m.fl. 2003).

7.1.3 Innledende vurdering av det skriftlige kildematerialet

Skriftlige kilder som beskrev hus i Finnmark på 1500-tallet og 1600-tallet inneholder detaljerte nok opplysninger til å gi en ide om hvordan husene kan ha sett ut. Kildene er generelt mest informative om de mest interessante hustypene i denne sammenhengen; hus med ytre vegger av torv og stein. Rene trehus skal ifølge kildene forekomme blant embets- og handelsmenn uten at disse er beskrevet i detalj, og byggeskikken var dermed mer variert enn kildene faktisk formidlet. De relevante historisk-topografiske beskrivelsene av hus med ytre vegger av torv og stein har en viss kronologisk og geografisk affinitet med mangeromshus, og de formale likheter i trekk ved konstruksjonen som omtales gjør de eldre kildene spesielt interessante. Det er imidlertid klare forskjeller i detaljnivået i hvordan husene er beskrevet i de tidlige kildene, og det er vanskelig å vurdere i hvor stor grad husene omtalt lignet på hverandre. Forskjeller i beskrivelsene kan være en refleksjon av variasjon i byggeskikken kildene til en viss grad fanget opp. Det er derfor problematisk å hevde en direkte korrelasjon mellom husene beskrevet i kildene og mangeromshus, slik de er definert i kapittel 3.5.1. Direkte geografisk overensstemmelse er også vanskelig å påvise sikkert, siden kildene som lar seg lokalisere til bestemte steder ikke viser sammenfall med plasseringen av mangeromstuffer kjent i dag.

På grunn av en viss kronologisk overlapp vurderes den eldste gruppen kilder som mest relevante siden de tangerer de yngste daterte mangeromstuftene i tid, for eksempel de i Løkvika og i Nordmannset. Det er derimot betydelig avstand i tid mellom de eldste kildene og mangeromshus anlagt i siste halvdel av 1200-tallet, og brukt opp til midten av 1400-tallet, for eksempel Skonsvika- og Kongshavnkomplekset. Et viktig trekk ved kildene fra 1600-tallet kommentert i dette kapitlet, er at ingen av disse senere kildene nevnte nedgravd gulvflate, mens samtlige kilder fra 1500-tallet fremhevet dette som et gjennomgående trekk ved de samtidige boligene i Kyst-Finnmark. Det må bety at endringer i byggeskikken inntraff i løpet av en periode på bare ca. 60-100 år, og gir en påminnelse om at direkte retrogressive slutninger fra topografisk-historisk materiale til tolkning av de eldste mangeromshusenes arkitektur i alle fall bør foretas med varsomhet. Dette gjelder i enda større grad de senere kildene fra 1700 og 1800-tallet. De senere kildene beskrev imidlertid trekk ved samtidas byggeskikk som er vanskelig å overse i sammenheng med tolkning av mangeromshusenes

konstruksjon. Bruk av byggematerialer og samling av rom innenfor samme bygningskompleks er elementer i byggeskikken som synes å ha blitt videreført i Kyst-Finnmark inntil trehus ble den alminnelige bygningstypen. Det er derfor nødvendig å vurdere informasjonen i det moderne materialet i sammenhengen med trekk i mangeromshusenes konstruksjon, eller gi en mulig bakgrunn for noen av elementene i det komplekse kulturmiljøet mangeromstuftene inngår i (se kap. 3.6). Å samle og kommentere denne litteraturen på samme måte som 15- og 1600-tallets kilder er imidlertid et for omfattende prosjekt i denne sammenhengen, og det er i tillegg begrensede muligheter for å vurdere de skriftlige kildene i lys av arkeologisk undersøkte boliger fra denne perioden i Finnmark, til tross for de tydelige sporene av slike bygninger i kystens kulturmiljøer (se kap. 3.6). Med utgangspunkt i skriftlig kildemateriale og resultat fra en av de få arkeologisk utgravde tuftene fra 1700-tallet i Kyst-Finnmark er det gjort et forsøk på å belyse noen trekk ved boligene i perioden.

7.2 Kilder datert til 1500-tallet

Fem kjente skriftlige kilder gir informasjon om boliger i Kyst-Finnmark fra dette århundret. Fire av disse er fra siste halvdel av 1500-tallet, mens en kilde er fra ca. 1512. Kildene har til felles at de beskriver som var helt eller delvis nedgravde i bakken. Disse trekkene ved husene var sannsynligvis vanlige kjennetegn på boliger i Kyst-Finnmark på 1500-tallet.

7.2.1 Erik Valkendorf. Vardø/Øst-Finnmark

Erkebiskop Erik Valkendorf (? -1522) foretok en visitasreise til Finnmark på 1500-tallet, gjengitt i et brev til Pave Leo X. Reisen fant sannsynligvis sted ca. 1512 (Storm 1901:3). Brevet inneholdt den tidligste beskrivelsen av den alminnelige byggeskikken på kysten av Finnmark, og er mest sannsynlig basert på inntrykk fra Vardø, kanskje også Makkaur, ettersom Valkendorf oppga at han hadde oppholdt seg i disse værene. Valkendorfs beskrivelse av de alminnelige boligene på kysten av Finnmark var ganske kort: «Regnfaldet ytrer seg der heftigere end i andre Dele af Norden og er haardere for Indbyggerne, saa at de tvinges til at lukke sig inde i Huse eller snarere underjordiske Huler, hvor de faar Lys ovenfra gjennem et eneste Vindue» (Valkendorf i Karlson og Storm 1901:9).

7.2.2 Anonym forfatter. Vest-Finnmark(?)

En kilde fra om lag 1570 av en ukjent forfatter ble utgitt med kommentarer av Gustav Storm i 1895. Forfatteren av Finnmarksbeskrivelsen hadde inngående kunnskap til Vest-Finnmark, og

kan ha vært prest ved et av kapellene i værene i den delen av fylket (Storm 1895:64).

Forfatteren ga en ganske detaljert beskrivelse av bebyggelsen:

Huadt for hus ther er, da findes her ingen almindelig hus, andit end smaa jordhuse der er hytter, och er bygt af thörff och steen, som först er en liden jordt stuffue, enn femb eller sex allen wiidt inden veggie, der hos en liden koffue eller kelder, som man kalder er gambe, at legge mad och dricke wdi om winteren for frost. Nu haffuer somme it lidet stegerhus, och somme inngen. Men siden nogen aar forleden her begynte at segle saa mange store skib hid till Findmarcken, som kunde hid förre bygning thömber, haffuer en part begynnt at bygge her nogen thömberstufuer och boduer, ellers er thet jordhus alle de hus, her finndis, och staar en part langtt neder y jorden bygt (Storm 1895:226).

7.2.3 Van Linschoten, Vardø

Jan Huyghen van Linschoten (1563-1611) besøkte Vardø i august 1594 i forbindelse med Willem Barents første ekspedisjon for å finne nordøstpassasjen. Van Linschotens beretninger er supplert med det kjente kartet over Vardø publisert i 1601 (Nissen 1960:36). Husene i Vardø ble beskrevet slik:

Hva angår husene i byen, er de for det meste bygget av bord og planker og stolper, som skikken er i Norge. Endel av dem står på støtter et stykke opp fra jorden, nemlig de som de oppbevarer fisk og andre varer i. De andre husene ligger halvt over og halvt under jorden, slik som på Kildin. Alle sammen er dekket med gresstorv (Petersen 1959:94).

7.2.4 Grubbe og Carisius, Vardø

Våren 1599 var de to sekretærene til Christian den fjerde med på flåteekspedisjonen til Øst-Finnmark og Kola i 1599, en inspeksjonsreise og markering av dansk overherredømme over havområdene i Finnmark og Kola (Niemi 1988).

Einar Niemi har påpekt vesentlige forskjeller i måten de to danske kansellisekretærene Sivert Grubbe (1566-1636) og Jonas Carisius (1571-1619) gjenga opplevelsene sine i Vardø (Niemi 1988). Grubbe var adelsmann og en av kongens personlige venner, mens Carisius var medisiner og jurist med borgerlig bakgrunn, og gjorde siden karriere i det kongelige kanselliet

(Niemi 1988:24-25, Sparboe og Hagen 2004:2). Jonas Carisius vitenskapelige utgangspunkt kan ha gjort han mer tilbøyelig til å formidle natur og folkeliv ut fra et forholdsvis nøkternt perspektiv, mens Grubbe i større grad var en slags oppvarter for kongen selv og fokuserte mer på fornøyelige (og bisarre) hendelser i løpet av ekspedisjonen (Niemi 1988:25). For øvrig bærer begge dagbøkene preg av at sekretærene befant seg langt utenfor sin komfortsone under reisen generelt, og under oppholdet i Vardø spesielt.

Grubbe oppfattet bebyggelsen i Vardø som «underjordiske huler - elendige fiskerhytter», uten å ha notert seg mer informasjon utover det (Hagen og Sparboe 2004:69). Carisius vurderte bebyggelsen generelt som «..usle hytter. Noen lå under jorden, og var fattigslige, og andre var av tømmer, men små og svake» (Hagen og Sparboe 2004:39). Han fulgte imidlertid opp med en mer detaljert beskrivelse:

Tømmerhusene var ikke større i lengde eller bredde enn 6 eller 8 alen og hadde bare ett rom. De underjordiske hyttene hadde tre atskilte rom med tre dører før man kom inn til stuen. I disse rommene var det ingen lysning enn det som kom inn gjennom gatedøren. Når noen skulle inn i stuen, måtte en gå foran for å lukke opp stuedøren slik at man kunne gå etter lyset derfra. Stuen var kledd innvendig med tømmer. Den hadde i ene hjørnet en grue, men ingen røykhull. Midt på taket var det imidlertid et lite vindu som ga så noenlunde lys. Her i Vardø er det mye skiferstein som de hadde lagt gulv i hyttene med. På skiferen strødde de en slags sand som holdt gulvet tørt. Denne sanden var grov og hvit, liksom bai (Hagen og Sparboe 2004:39).

7.2.5 Kommentarer

Kildene fra 1500-tallet er særlig interessante i forbindelse med mangeromshusene.

Kronologisk ligger de svært nær, og overlapper til dels dateringene fra Løkvik og Nordmannset. Fellestrekket i alle kildene er poengteringen av nedgravningen, og bygninger fullstendig dekket av gresstorv¹. Selv om trebygninger er nevnt, er omtalen av disse jevnt over mindre detaljert enn hus med nedgravd gulvplan og ytre vegger av stein og torv. Valkendorf, van Linschoten og Carisius som for første gang så bygninger i Finnmarksværene på 1500-tallet hadde trolig begrensede arkitektoniske referanserammer utover kjennskapet til

¹ En kilde fra 1613 refererer til eldre kilder som Peder Claussøn Friis samlet til sin norgesbeskrivelse, og kan dermed ses i sammenheng med informasjon om delvis nedgravde hus i Kyst-Finnmark på 1500-tallet (Storm 1881:LXVI). I følge Friis var «sjøfinnernes» boliger: «..smaa huse oc hytter, huilcke halff-parten ere i jorden..»(Friis 1881:403).

kontinental nordeuropeisk byggeskikk, kanskje først og fremst urban arkitektur og landlige herregårder. Hus dekket av gresstorv og jord må ha fortonet seg som en del av det øvrige terrenget, og det er forståelig at en glidende overgang fra omgivelsene til huset var kuriøse fenomener for disse observatørene.

Det er likevel store forskjeller på hvordan disse trekkene ved boligene ble beskrevet av de ulike forfatterne. Valkendorfs beskrivelse av boliger er knapp, men det er interessant at han la merke til at det kun var et vindu i huset. Trolig kan huleassosiasjonene forklares med at husene var delvis nedgravde og fullstendig torvdekte, mens det ene vinduet var ljoren, som er beskrevet i senere kilder. Olaus Magnus har en lengre beskrivelse av huleboere på Finnmarkskysten i historien om de nordiske folkene fra 1555 (Magnus 2010[1555]:175). Denne beskrivelsen kan blant annet være inspirert av Valkendorfs brev til pave Leo X, en kilde Magnus benyttet (Karlsson og Storm 1901:1-3). Tressnittet som illustrerte beskrivelsen er også gjengitt i Carta Marina fra 1539, plassert øst for Vardø (Rossby og Miller 2003:79, fig.1). Lik Valkendorf beskrev også Magnus bruken av hulene som et nødvendig vern mot ekstreme værforhold, men bemerket at hulene egentlig var koier bygget med reisverk av hvalbein² (Magnus 2010[1555]:175-176).

Beskrivelsen av den anonyme forfatteren fra ca. 1570 fokuserte også på at husene var delvis nedgravd i bakken og bygd av torv og stein, husene var små enten det var stue, «stegerhus» eller matgamme, altså hus med spesialfunksjon. Forfatteren skilte mellom jordhus og tømmerhus, men en eventuell indre trekonstruksjon i jordhusene er ikke nevnt. Hvordan bygningene var organisert i forhold til hverandre er det heller ikke opplysninger om. Størrelsen på det indre av rommene er angitt til mellom 5-6 alen, eller rundt 3-4 meter (Henriksen 2008:179).

Van Linschotens beskrivelse inneholder opplysninger som antyder at trehus av noe slag utgjorde størsteparten av den samlede bebyggelsen, til tross for at en god del av husene han så var nedgravd og dekket av torv. Alternativt kan han ha ment at også de delvis nedgravde husene med ytre torvvegger for det meste var bygget av tre. I fall den sistnevnte forståelsen er korrekt, oppfattet van Linschoten den ytre kledningen av torv som ett komponent husene var

² Håkon Stang (Stang 1981) argumenterte for at hvalbeinshus sannsynligvis var en tolkning Magnus gjorde på bakgrunn av antikkens og mellomalderens kjente kosmografier, hvor sistnevnte kategori kunne være påvirket av kjennskap til Thulekulturen, formidlet av nordboere eller folk med kjennskap til Grønland i mellomalderen. Kilder fra antikken og mellomalderen kan ha fått Magnus til å anta at troglodytter (huleboere) holdt til i Finnmark, og en av kildene til dette kan godt være Valkendorfs brev.

bygget av, og det indre reisverket som et annet. Husene dekket av torv er uansett vist på van Linschotens Vardøkart nord for kirka, og viser muligens pyramideformede eller helvalmede tak (se fig.7.10). Van Linschotens beskrivelse og avbildning tyder ikke på at han så noe bemerkelsesverdig ved organiseringen av rommene i forhold til hverandre, men dette kan også skyldes at den ytre torvveggen har fått dominere fremstillingen av disse husene på kartene. I det hele tatt er det merkelig at avbildningen på kart av torvhus fra Kildin og Vardø er så lik. Kanskje van Linschotens bemerkning i Vardøbeskrivelsen om at husene på Kildin og i Vardø er like er avslørende. I beskrivelsen fra Kildin heter det at bebyggelsen besto av «..små hyddor af i marken nedslagne pæler, hvilka sammanbindas och öfvertäckas med jord. Hyddorna äro så små att man kan vistas der ändas i sittande ställning..» (Ahlenius 1900:97). Dette er beskrivelsen av rundgammer, etter min oppfatning, og ingenting ved beskrivelse tyder på nedgravd gulvflate (Henriksen 2008:188). Det meste tyder på at van Linschotens avbildning av bygninger med ytre torv- og steinvegger i Vardø som separate bygninger ikke er helt til å stole på.

Utover rommenes indre tilknytning via korridor er mange av observasjonene i Carisius beretning lik van Linschotens redegjørelse, med en ytterligere kommentar om at gulvene var belagt med heller og strødd med sand som lignet bai (baye el. bai-salt=fransk grovsalt, jfr. Kalkar 1976 [1881]:95), det vil si skjellsand). Taket er ikke beskrevet i detalj, utenom referansen til det ene vinduet midt i taket. Dette var sannsynligvis en ljore, og Carisius ikke ser ut til å ha oppfattet at vinduet også var et røykhull. En skisse som antagelig er basert på Carisius original avtegnet i et av de bevarte avskriftene viste et tømret hus («blokkhus») med pyramideformet tak, og ljoren i toppen av et slikt tak kommer godt frem på skissen (Sparboe og Hagen 2004:41). Ildstedene Carisius så var plassert i hjørnene av rommet. I følge manuskriptet Sparboe og Hagen la til grunn for sin oversettelse (Ulldal 364,4°) besto den indre kledningen av «blokker», og «tømmer» er en oversettelse som virker rimelig (Sparboe u.å., Falk og Torp 2006[1903-1906]:62-63). Det er ikke mulig å avgjøre om tømmeret inne i husene var stolper i kombinasjon med stående bordkledning eller en variant av laft, men det er i alle fall sikkert at Carisius innså at den indre konstruksjonen av husene var annerledes enn den ytre.

Carisius beskrev adgangen til de nedgravde husene som en passasje gjennom en korridor, der døråpningene til de to første av i alt tre rom kun ble belyst fra den åpne inngangsdøren vendt

mot gaten. Det innerste rommet lå i mørke, og var en stue eller boligrom. Den beste måten å komme seg inn i dette rommet på, var å la noen åpne døren foran seg slik at man fikk noe lys fra ljoren i taket. Dette er den eneste skildringen av ferdsel inni i et av husene i Finnmark fra de eldre kildene, og det virker som om de sammenbygde rommene var tilknyttet hverandre med en korridor.

Hvorvidt vanlige boligtyper brukt i fiskeværerne i Finnmark i mellomalder/1500-tallet hadde tilsvarende trekk som mangeromstuftene er et spørsmål det arkeologiske kildematerialet ikke tillater å konkludere klart ut i fra. I forhold til dette spørsmålet er faktisk de skriftlige kildenes opplysninger om nedgravde gulvflater og inndeling i flere rom hvor adgangen ble formidlet via en korridor i Vardø en verdifull kilde. Denne beskrivelsen kan være argument for at boligene i fiskeværerne på 1500-tallet delte karakteristika med mangeromshus, og et slikt scenario sannsynliggjør at det var sammenheng mellom høymellomalderens mangeromshus og byggeskikken slik den er beskrevet fra Vardø fra seint 1500-tall, og slik den er bevart i tuftene i Løkvik og Nordmannset (sml. Henriksen 2008:197).

7.3 Kilder fra 1600-tallet

En markant endring i innholdet om bygningene beskrevet i kilder fra 1600-tallet og senere, er at gulvene med få unntak ikke lenger ble omtalt som nedgravde³. Andre trekk som takform og ytre veggkonstruksjon og bygningsmaterialer er derimot beskrevet i større detalj i kilder fra 1600-tallet. I likhet med kildene fra 1500-tallet er det de torv- og steinbygde ytre veggene og de torvtekte takene som er fremhevet som kjennetegn på Kyst-Finnmarks unike byggeskikk, og øvrige hustyper i denne delen av fylket er dårligere beskrevet.

7.3.1 Francesco Negri

I forbindelse med en omfattende studiereise gjennom Norge og Sverige overvintret den italienske presten Francesco Negri (1623-1698) i traktene ved Magerøya i Finnmark vinteren 1664-1665, ettersom målet med reisen han var å se Nordkapp. Negri beskrev den alminnelige norske befolkningens bygninger slik:

³ Jeg kjenner få eksempler på beskrivelse av nedgravning av hus i kilder yngre enn 1600-tallet, og de er vanskelig å tolke. En anonym kilde skrevet om forholdene i Nordland ca. 1730 nevnte fjøs delvis nedgravd i jorden i Finnmark, en annenhands opplysning forfatteren hadde innhentet om forholdene i Finnmark (Solem1970[1933]:28, 315). Fredrik Rodes opplysning om at sjøsamene graver sitt hus er kontrastert til nordmennene og fjellsamene, hvor førstnevnt gruppe tømmer og den andre syr og vever boligene (Rode 1842:226). Siden Rode ga en utførlig beskrivelse av sjøsamenes stolpebygde fellesgammer uten å nevne nedgravde gulv, antar jeg at bekrivelsen er ment å tilføre poenger til Rodes beskrivelser av nordmenn, kvener og samers byggeskikk (sml. Rode 1842:223-227).

Husene opføre man af Stene, som her ingen mangel er paa, af torv og jordstykker. Af disse Materialer bygges Væggene, hvorpaa Taget skraaner opad i Pyramideform med en Aabning øverst, som tjene baade til Vindue og Skorsten. Af disse Huse eller rettere Hytter er nogle ganske smaa, andre større. For Aabningen i Taget setter man en Rude af Okseblærer, som beskytter mod Regn og Storm, men tillige slipper Lyset ind. Man bruger ogsaa Ben af Hvaler til at holde Bygningen sammen med, især naar den er bygget saaledes at Længden er meget betydeligere enn Bredden. Ribberne af Hvalen bindes sammen i Enderne, og de anbringes saaledes, at de fra Toppen af Hytten hænge ned til begge Sider og naa omtrent til halvveis af Væggene. Enkelte bygge Husvæggene af Planker eller af sammenføjede Tømmerstokke, og hvis ikke et Værelse er tilstrækkeligt, indrette de paa samme Maade to eller flere (Daae 1888:140-41).

Negri observerte også at prestene og de litt mer velstående bodde i importerte trehus med vinduer av glass, mens sjøsamenes gammer var mindre varianter av nordmennesenes boliger, der stein ikke inngikk i konstruksjonen av den ytre torvveggen (Daae:1888:143-145).

7.3.2 Hans Hansen Lilienskiold

Amtmann Lilienskiold ga beskrivelser av boligene både i norske og samiske miljøer, og beskrivelsen av førstnevnte gir interessant, om enn noe knapp informasjon.

Deris hytter opføres udj it større begrep, end som ved de forrige kunne ventis[samenes byggeskikk, min anmerkning], Aff træverck opførte, som siden med stærcke og tycke Torf omilis oc beleggis, oc sluttis alle værelserne huor vitløfftige dog under it tag oc en indgangs dør (Lilienskiold 1942a [1698-1702]:141).

I en annen kommentar til byggeskikken uttrykte Lilienskiold at torvtekkingen representerte et problem, ved at den store mengden torv brukt til boligene gikk hardt utover de allerede skrinne beitene i og omkring værene, og Lilienskiold oppfattet denne menneskeskapte erosjonen som en av årsakene til at folk flyttet fra værene i hans tid (Lilienskiold 1942a[1698-1702]:141-142).

Lilienskiold formidlet inntrykk av regionale særtrekk, som bruk av hvalbein i konstruksjonen enkelte steder: «Hasvig kaldis det 3de lille fiskevær som ved den indere siden er beliggendis. Bebois aff een deel Nordmænd, huis hytter synes fast mer aff jord oc hualbeen end aff noget træverch at være sammensatte oc opbygte»(Lilienskiold 1942a[1698-1702]:100).

7.3.3 Kommentarer

Verken Negri eller Lilienskiold formidlet inntrykk av nedgravde gulvflater, noe som kan bety at dette trekket ved konstruksjonen av hus på Finnmarkskysten ikke var vanlig i siste halvdel av 1600-tallet (sml. Niemi 1983:134). Stein- og torvbygde vegger rundt hus bygget av stolper og/eller laftete konstruksjoner, og selve planløsningen på husene kan på den annen side være trekk ved boligene med forbindelse til det foregående århundrets byggeskikk.

Etter Lilienskiolds mening var den ytre kledningen av torv først og fremst et resultat av at mangel på treverk og tømmer i Kyst-Finnmark gjorde den ytre isolasjonen nødvendig. I den sammenheng kommenterte han Olaus Magnus, og mente det neppe var slik at byggeskikken kun skyldtes behov for å beskytte seg mot kulde og tøft klima, ettersom folk bygde tømmerhus dersom de hadde tilgang til materialer (Lilienskiold 1942a[1698-1702]:142).

Lilienskiold kan forstås slik at han mente det var vanlig å utforme bygningene som et kompleks med flere «værelser» og kun en inngang. Hans egen illustrasjon viser imidlertid separate bygninger, der både adskilte vegger og tak fremgikk tydelig (se fig. 7.1).

Avbildningen viser ikke hvordan ferdselen mellom husene foregikk, men husene er tegnet svært tett inntil hverandre, og en kan ikke utelukke at Lilienskiold mente å formidle et kompleks mer i tråd med hans egen skriftlige beskrivelse. Forskjellen mellom Lilienskiolds beskrivelse og hans avbildning kan imidlertid like gjerne være uttrykk for variasjon i boligtypen som fra Lilienskiolds tid og senere simpelthen er kalt «Nordmannsgammer» i kystområdene i Finnmark⁴. Bebyggelsen i kyststrøkene av Finnmark kunne sannsynligvis fremvise eksempler på tømmerhus med eller uten ytre torv- og steinvegger, anlagt separat, som klynger av hus eller bygget sammen med hverandre i større bygningskomplekser.

⁴ Gammebegrepet er brukt så vidt i historisk-etnografiske kilder at det eneste fellestrekket synes å være den ytre torv- og steinkledningen. At det var nødvendig å benyttet prefikset «Nordmann» skyldes at samiske boliger fra 1600-tallet og fremover var vanskelig å skille fra de norske, i alle fall vurdert fra yttersiden av husene (Hage 1999:86, Sjølie 1995:18).

Figur 7.1 Lilienskiolds akvarell over bygningene i et fiskevær i Finnmark fra 1698-1702. Bilde fra Finnmark fylkesbibliotek/Finnmarksbiblioteket

Etterretteligheten i Negris gjengivelse av hans personlige observasjoner er ansett som god, ikke minst fordi han tydeligvis hadde satt seg godt inn i tilgjengelige kilder, i første rekke Olaus Magnus bidrag *Carta Marina* (1539) og *Historia de gentibus septentrionalibus* utgitt i Roma 1555 (Daae 1888:99). En rekke feilaktigheter i Magnus verk ble kommentert og avvist med henvisning til hva Negri selv hadde observert og hva troverdige informanter hadde fortalt. Kanskje skal opplysningene om taksperer av hvalbein forstås som en kommentar til Magnus. Magnus beskrev hvalbeinshus ved ishavet, og det er lett å forstå Magnus slik at byggeskikken også var vanlig i Finnmark (Magnus 2010[1555]:175). Hvalbein brukt som konstruksjonselementer i husene var et fenomen Negri bemerket spesielt, kanskje som en anerkjennelse av at Magnus opplysninger om bygningsmaterialer var delvis korrekte. Omfang av bruk av hvalknokler har variert mye regionalt i Kyst-Finnmark på 1600-tallet, avhengig av hvor den kommersielle hvalfangsten på 1600-tallet ble drevet. Negri beskrev detaljert hvordan hvalfangst fra farvannene rundt Magerøya foregikk (Jørgensen 1994:29-30). Denne virksomheten kan ha medført at lokalbefolkningen her hadde bedre tilgang til hvalknokler egnet til bygningsmateriale sammenlignet med andre steder langs kysten⁵. Lilienskiolds

⁵ Riktignok beskrev Negri flensing og oljeproduksjon *om bord* i skipet, og beskrivelsen så vel som tidspunktet kan tyde på at det var franske/baskiske hvalfangere i aktivitet (Barthelme 2009:654). Det er ikke til hinder for at landstasjoner for hvalfangsten også eksisterte på Magerøya på 1600-tallet (Barthelme 2009:652).

opplysning om hvalbein brukt i konstruksjonen av husene i Hasvik kan kanskje også forklares på samme måte, siden stedet er blant de hyppigst nevnte landstasjonene tilknyttet kommersiell hvalfangst på 1600-tallet i skriftlige kilder (Jørgensen 1994:60-62).

Negris opplysning om pyramideformet tak med en ljore var supplert med informasjon om at ljoren kunne dekkes av en ramme med påmontert okseblære, og fungerte dermed også som vindu etter at røyken fra oppfyringen var luftet ut. Takbærende konstruksjon og indre kledning er ikke så detaljert beskrevet, og det er usikkert om referansene til hus av stolper og planker henviste til det indre av hus med ytre torv- og steinvegger. Det er også mulig at Negri mente at trehus uten den ytre stein- og torvkledningen også forekom i værene han oppholdt seg i. Det er heller ikke klart om utvidelsene av bygningsmassen skal forstås som om flere hus ble bygget i sammen med hverandre eller ikke. Det at det er snakk om «værelser» kan tyde på at nye hus ble tilføyet den øvrige bygningsmassen som nytt rom.

7.4 Beskrivelser av hus fra 1700- og 1800-tallet

1700-tallskilder gir grundigere beskrivelser av bygningene, i forhold til konstruksjon, og særlig Knud Leems beskrivelse og avbildning av nordmenns alminnelige byggeskikk i Kyst-Finnmark fra hans tid der i 1720-årene har likheter med hus Carisius, Negri og Lilienskiold beskrev (Leem 1767:107). Også andre beskrivelser omtalte hus med ytre stein- og torvvegger i Kyst-Finnmark (Harboe 1952[1725]:18-19, Sommerfelt 1799:137). Kildene fra 1700-tallet inneholder lite opplysninger om den interne organiseringen av bygningene, selv om Harboe nevnte at det typisk var fem-seks hus (eller rom) med spesialfunksjoner (Harboe 1952[1725]:18). En indikasjon på at det kunne være eksempler på at bygningene var bygget sammen slik Lilienskiold beskrev, er Jens Sporrings opplysning om at alle jordilte hus hos nordmennene var samlet under en eneste inngang (Sporring 1793[1734]:109).

Det er flere beskrivelser fra Kyst-Finnmark datert til første halvdel av 1800-tallet der bygninger med skjelettkonstruksjon og indre takbærende stolper eller solid, laftet tømmerkonstruksjon er beskrevet. Disse bygningene utgjorde rom i et samlet kompleks med ytre stein- og torvvegger og separate torvtak (von Buch 1813:273, Stockfleth 1860:10). Lignende bygninger er beskrevet i etnologiske studier av samisk byggeskikk fra 1800- og 1900-tallet frem til 2. verdenskrig som fokuserte på samiske stolpebygde gammer (Falkenberg 1941, Kolsrud 1991[1955]).

7.4.1. Arkeologisk undersøkt 1700-tallshus i Skjærvika

Det foreligger etter det jeg har kjennskap til kun dokumentasjon på en totalutgravd tuft fra 1700-tallet i Finnmark som utgjør arkeologisk kildemateriale mulig å tolke i sammenheng med opplysningene i disse senere skriftlige kildene⁶. Tuften var rester etter kombinasjon av stolpe- og sperrebygde, gammelignende konstruksjoner rammet inn av kraftige stein- og torvvegger og to rom som hovedsakelig var bygget i tre, sannsynligvis laftet (Henriksen m. fl. 2013:164-165).

Huset som ble undersøkt i Skjærvika ved Hammerfest besto av tre deler, fordelt på fem rom. I NV lå to kvadratiske rom bygget sammen (rom 1 og 4), mens et større rom (rom 2 og 3) lå i NØ, men adskilt fra rom 1 og 4 med et eget inngangsrom, der sistnevnte var dominert av en oppmurt skorstein (Henriksen m. fl. 2013:145, fig. 4.3.9, 150-151). Etter min vurdering tyder ovnsens konstruksjon og plassering på at den fungerte som peis til en bileggerovn, og at inngangsrommet kan ha fungert som kokerom/kjøkken. Rom 1 og 4 har sannsynligvis vært små stuer, muligens laftede, der en bilegger varmet opp rommene, mens rommet på den andre siden av inngangspartiet er tolket som en stolpebygd gamme, muligens fjøs (Henriksen m.fl. 2013:165). Planløsningen i huset i Skjærvika kan ha sammenheng med at nye ovnstyper fikk konsekvenser for hvordan rommene ble organisert i forhold til hverandre, i Finnmark så vel som landet for øvrig (sml. Christensen 1995:90, 169-70). I tilfellet med huset i Skjærvika kan en senere tilførsel av inngangsparti og boligdel ha bidratt til å gi et mer kompleks utforming på et bygg som opprinnelig var en enkel rektangulær stolpebygd gamme.

Gangpartiet eller gangpartiene kjent fra samtidige kilders beskrivelser av norske og samiske torv- og steinbygde hus på Finnmarkskysten er også ansett som en bevisst tilførsel til husene. Hensikten var å skape et større indre skille mellom boligdelen og (særlig) fjøsdelen i bygninger hvor disse funksjonelt adskilte delene av huset ikke fremsto som separate bygninger på utsiden (Hage 1999:97-98, Sjølie 2008:221).

Huset i Skjærvika deler ikke mange fellestrekk med undersøkte mangeromshus. Det er likevel mulig at hus der inngangsrom og/eller kjøkken var forbindelsesledd til stue/oppholdsrom,

⁶ Akkurat denne tuften ble etter min egen feltvurdering i 2002 ikke ansett som en sikker mangeromstuft. Jeg fikk bekreftet dette inntrykket i 2005 da jeg deltok som konsulent under forundersøkelsene til Skjærvika/Fjellvikautgravningene (Gil Bell m.fl. 2006).

fjøsdel m.m. andre steder kan ha dannet mer komplekse strukturer. Von Buch (1813:273-274) og Keilhau (1831:68-69) beskrev inngangsparti som tilbød en innendørs passasje i et torv- og steinbygd hus mellom rom avsatt til bolig, og andre rom av ulik type som fjøs og boder m.m. Stockfleth (1860:10) beskrev sammenhengende stein- og torvklede tømmerhus han så i Mehamn som avlange jorddynger dannet av tilsynelatende tilfeldige hauger i terrenget (Stockfleth 1860:10). Observatørene som beskrev disse bygningene inngående, vurderte også byggeskikken som svært effektiv når det gjaldt beskyttelse mot kulde, ofte bedre enn trehus uten ytre torvvegger (von Buch 1813:274, Keilhau 1831:68-69). Denne oppfatningen hadde også Knud Leem basert på erfaringer fra Kyst-Finnmark på 1720-tallet (Leem 1767:108). Sannsynligvis kan noen disse husene beskrevet på 1700 og 1800-tallet ha etterlatt seg tufter som morfologisk ligner mangeromstufter i langt større grad enn tuften i Skjærvika, slik tuften på Petternes og den ene tuften som ble undersøkt på Vadsøya kan være eksempler på (se kap. 3.2.1 og 3.3.10).

7.4.2 Kommentarer

Likheter ved materialbruken og geografiske beliggenhet i byggeskikken i kyst-Finnmark fra 1700- og 1800-tallet gjør skriftlige kilder og annen dokumentasjon fra nyere tid relevante i tolkningen av elementer i mangeromshusenes konstruksjon. Uten å gå videre inn på årsaker og forløp til endringer i byggeskikk fra mellomalder til nyere tid er det sannsynlig at den store utflyttingen fra fiskeværene på ytterkysten til fordel for fjordområdene og demografiske endringer i befolkningen som fulgte krisetidene på 1600-tallet har sammenheng med dette (jf. Henriksen 2008:197). Det er beregnet at over 70% av den norske befolkningen i Finnmark i 1690 var oppvokst utenfor fylket (Nielssen 1986, Hutchinson 2014:445). Mangelen på godt byggemateriale i tre, det sub-arktiske klimaet og hensiktsmessige løsninger i forhold til tilgjengelig bygningsmateriale, utgjør trolig en større konstant enn geografisk og demografisk bosettingskontinuitet gjennom det lange tidsrommet det er snakk om. Kildenes informasjon om likhet i takformer og ytre veggkonstruksjon, samt beskrivelsene om fordeler og (i noen grad ulemper) med å bygge på denne måten kan dermed forklares uten å forutsette stor kontinuitet i byggeskikk. I tillegg til nyttig informasjon i forhold til tolkninger av mangeromshusenes arkitektur, kan kilder fra tidlig nytid og moderne tid viktige kilder til å forstå mangfoldet og kompleksiteten i kulturmiljøene i kystområdene av Nord-Troms og Finnmark.

7.5 Grunntrekk ved mangeromshusenes arkitektur

Delkapitlet er en oppsummering av utgravningsresultatene fra mangeromsprosjektet med spesielt henblikk på konstruksjon og utforming av mangeromshusene. Også resultater fra utgravningene på Vadsøya ga viktig informasjon, og ses i lys av tilkomsten av data fra mangeromsprosjektet.

7.5.1 Nedgravning og planering

Markert nedgravde gulvflater er observert i de fleste mangeromstuftene, men gode data for å beregne hvor dypt de opprinnelige gulvflatene ble gravd i forhold til den opprinnelige markoverflaten mangler. Noe av dette skyldes at det i liten grad var mulig å foreta større terrenginnmålinger under feltregistreringene (se kap. 3.2.2). Noenlunde nøyaktige beregninger av nedgravningene forutsetter i tillegg at det er gravd prøveruter eller utgravningsfelt nær en forholdsvis uforstyrret markoverflate på utsiden av tuftenes ytre veggvoller. Både kulturlag i mangeromstuftene og kulturlag fra senere bosetting i området har bidratt til at markoverflaten rundt mangeromstufter sjeldent virker «uforstyrret». Det er for eksempel ikke lett å finne en markoverflate nær prøveruter og utgravningssjakter som virker representativ for tiden da mangeromshusene i Løkvik og Neselva Nord ble anlagt. Andre lokaliteter som Vadsøya, Lille Ekkerøy, og Tunes ligger også omsluttet av kulturlag trolig avsatt mens mangeromshusene var i bruk, men også i forbindelse med senere aktiviteter.

På Nordmannset og Kjølnes er det imidlertid gode holdepunkter for å beregne hvor dypt gulvene er nedgravd, da anleggene er små, og marken på utsiden virker forholdsvis naturlig og uforstyrret. Dateringene av begge disse mangeromstuftene er problematiske (se kap. 3.3.7 og 4.5), men det er sannsynlig at mangeromshuset på Kjølnes var i bruk i en kort periode i mellomalderen, mens alt tyder på at mangeromstuften i Nordmannset var i bruk i tidlig nytid. Gulvnivået i mangeromstufta på Kjølnes ligger 90 -100 cm dypere enn terrenget rundt. Et mulig originalt gulvlag i bunnen av lag 9 i mangeromstuften i Nordmannset (se kap. 4.5.1) er målt til tilsvarende dybde, rundt 90 cm under markoverflaten utenfor veggvollen. Både Nordmannset og Kjølnes er kompakte, markert nedgravde anlegg, og kan med noe forbehold tjene som modell for andre mangeromstufter med lignende morfologiske trekk. Gulvflatene på mangeromstuftene i Olderfjord, Kirkegårdsbukta, Gammelvær, Slåtten, Neselva nord, Tunes, Skjånes og Løkvika og Soim, virker utfra overflateinntrykket å være minst like godt nedgravd i bakken som rommene i Kjølnes og Nordmannset. Beskrivelsen av anlegget i Mefjord, Loppa, tyder også på sterk nedgravning av gulvene. Opplysningene i 1500-

tallskildene samsvarer med disse arkeologiske observasjonene, det vil si at bygninger halvveis gravd ned i jorden kan ha vært en beskrivelse passende for et mangeromshus. Mer moderat nedgravning ble tolket utfra profilen gjennom to av rommene i Simonsens tuftegruppe XIV på Vadsøya, der et sjikt i veggvollen ble tolket som opprinnelig overflate. Derfra til gulvnivåene er det ca. en halv meter (Simonsen 1981b:95, fig. 8). De øvrige tuftene på Vadsøya definert som mangeromstuffer er trolig minst like nedgravd.

Andre mangeromstuffer har derimot ikke gulvflater som virker særlig nedsenket i terrenget. Lokaltene Toftelva, Neselva Sør og Ytre Syltevik viser liten grad av nedgravning av gulvflaten i forhold til omliggende terreng. På disse lokalitetene virker ikke grunnarbeidet å ha utgjort stort mer enn fjerning av torv og planering, og både løsmasser, stein og torv fra gulvområdet kunne brukes til bygningsmaterialer i veggene, om kvaliteten var riktig (jfr. Olafsson og Ágústsson 2006:8). Planering som del av grunnarbeidet i Skonsvika har medført mer arbeidsinnsats i forkant av etableringen av sommerrommet, men heller ikke boligrommene i dette komplekset virker å ha hatt gulvet nedsenket i forhold til omgivelsene rundt (se kap. 4.3.7). På Toftelva, Neselva Sør og Ytre Syltevik (se kap. 3.4.10) er mangeromshus bygget i lett skrånende terreng. Rommene i den øvre delen av tuftene er noe mer nedgravd enn de nedre, sannsynligvis et nødvendig tiltak for å skape størst mulig samsvar i gulvnivåene i alle rommene (sml. Madsen 2014:287). Veggvollene er kraftigere i disse delene av tuftene, kanskje fordi torv, jord og stein fra gulvplanet i denne delen av mangeromshuset utgjorde større mengder materiale til bruk i konstruksjonen av veggene.

Figur 7.2 mangeromstuften i Kirkegårdsbukta med nedgravde gulvflater. Foto: Bjørnar Olsen

I noen tilfeller satte lokaltopografien begrensninger på graden av nedgravd gulv, særlig på Avløyninga og Gåsnes på Ingøy, der mangeromstuftene ligger på berggrunn. Trolig gjelder dette også mangeromstuften på nordsiden av Værbukta, der svaberg som så ut til å fortsette under mangeromstuften ble dokumentert i bunnen av møddingen sør for tuften (se. kap. 3.3.3).

Grunnen til å grave gulvflatene ned i bakken kan være at bygningene fikk lavere profil i terrenget som gjorde bygningene mindre utsatt for værpåkjenninger. Det er i tillegg en effektiv form for isolering, og om Valkendorfs huleanalogi til bebyggelsen i Finnmarksværene ellers ikke var svært treffende, er forklaringen på at dette ga god beskyttelse mot været ganske rimelig. En annen fordel med et nedsenket gulv er at arbeidsinnsatsen lagt ned i grunnarbeidet kan ha lønnet seg i form av mindre arbeidsinvestering i konstruksjonen av veggene ved å knappe ned på de store mengdene stein, jord og torv som bygningsmaterialer til de ytre veggene av mangeromshus (sml. Vésteinsson 2010:19, Madsen 2014:289). Det er imidlertid eksempler på mangeromshus som ikke var nedgravd i så stor grad at det kan ha gitt effekt i form av bedret isolasjon og arbeids- og ressursbesparelser i forbindelse med bygging av vegger.

Mangeromshusene med nedgravd gulv var kanskje opprinnelig planlagt som mer holdbare og varige konstruksjoner sammenlignet med hus hvor gulyplanet ligger mer eller mindre på bakkeplan (Olsen og Henriksen 2011:212). Mangeromstuftene på Toftelva og Neselva sør syntes å kun ha en bosettingsfase, og akkumulasjon av kulturlag var svært begrenset. Kontrastene mellom mangeromstuftene ved Neselva er interessante i denne sammenhengen. Mangeromstuftene på nordsiden av elva er rester av hus med kraftig nedgravde gulvflater og prøvegravninger tyder på en markert forskjell i akkumulering av kulturlag mellom de to versjonene av mangeromstufter i Neselva (jf. kap. 3.3.4).

I avhandlingen om sjøsamisk levesett i Laksefjorden ga Falkenberg en beskrivelse av vedlikeholdsproblemene kjent i forhold til de stolpebygde gammene, der det tunge torvtaket presset ut veggene i en slik grad at det var nødvendig å foreta omfattende årvisse reparasjoner (Falkenberg 1941:111). Dette gjaldt særlig gammene på sommerboplassen, som ikke ble bygget for å vare lenge (Falkenberg 1941:115, 117). Problemet Falkenberg beskrev kan ha vært en ytterligere årsak til at gulvene var nedgravd i flere av mangeromstuftene, det vil si at en mindre torv- og steinvegg kanskje ville bety lettere vedlikehold og dermed lengre levealder på mangeromshuset.

Det er imidlertid åpenbart at flere faktorer enn graden av nedgravde gulvflater har bestemt hvorvidt mangeromshus- og komplekser har vært i bruk lenge. I mangeromskomplekset i Skonsvika har ikke nedgravning av gulvflatene vært en del av måten å konstruere boligene, verken i forhold til sommer- og vinterrommet eller naustet, men indikasjonene på at rommene har inngått i intens bruk av komplekset over lang tid er likevel tilstede. Prøveundersøkelsen av mangeromstuften på Kjølnes ga på sin side ikke noen tegn til intens langvarig bruk, til tross for de markert nedgravde gulvflatene.

Grunnarbeid for komplekset i Kongshavn er foreløpig det mest omfattende kjent i forbindelse med bygging av mangeromshus. Komplekset ble anlagt på en rullesteinvoll avgrenset av berg i begge ender. Hele denne vollen ble totalt omformet og kan betraktes som en menneskeskapt konstruksjon laget for å omslutte og beskytte et mangeromskompleks. Store mengder steinblokker har blitt ryddet til en jevn flate på om lag et dekar. Steinblokkene har dels blitt brukt i en mur som markerer avgrensning av komplekset mot øst, samt utjevning av terrenget

i den sørlige delen av komplekset. Muren mot øst var sannsynligvis ment å skape en buffer mot det tilgrensende myrområdet, kanskje for å beskytte mot vannsig derfra i perioder da vann samlet seg på overflaten av myra. (Fig. 7.3, se. kap. 3.3.6). Steinblokker fra rullesteinvollen ble sannsynligvis også brukt for å konstruere en vei til den nordlige delen av anlegget, kanskje for å gi adgang til komplekset forbi muren mot myra i øst. Gulvene som er dokumentert i komplekset viser at stein ble fjernet helt ned til skjellsandslagene under rullesteinsvollen, og en del av steinblokkene som ble ryddet fra gulvflatene ble sannsynligvis brukt i konstruksjonen av romveggene inne i komplekset (Olsen og Henriksen 2011:212).

Bruken av rullesteinene i veggvollene og i kompleksets ytre avgrensning mot øst og bergene i nord og sør for mangeromskomplekset må samlet ha gitt samme beskyttelse og lave landskapsprofil for bygningene som mangeromshus hvor gulvflatene simpelthen er gravd ned i gamle strandavsatte løsmasser, for eksempel grus og skjellsand. Slike løsmasser kjennetegner flatene i umiddelbar nærhet til mangeromskomplekset, og valgene bak lokaliseringen til rullesteinsvollen har trolig vært styrt av andre hensyn enn å finne en enkel grunn å opparbeide. I første rekke var nok Kongshavnkeila en viktig lokaliseringsfaktor (se kap. 3.3.6).

Figur 7.3 Steinoppmuringer i tilknytning til mangeromskomplekset i Kongshavn. Brønnen i forgrunnen. Bilde tatt mot vest. Foto: Bjørnar Olsen

Mangeromskomplekset ble anlagt så nær denne som overhodet mulig, og var nesten en integrert del av havna. Kanskje var ønsket om å besitte og kontrollere havna og god tilgang til bygningsstein til massive ytre vegger avgjørende lokaliseringsfaktorer da mangeromskomplekset ble anlagt i Kongshavn. Den uvanlig velkonstruerte brønnen (se kap.3.3.6, se fig.4.2) inngår i bildet av et planlagt prosjekt bak byggingen av komplekset. Selv om tiltak for å bøte på området manglende tilgang på rennende vann virker fornuftig, synes også denne konstruksjonen å bære preg av plan og ønske om å bygge anlegg av varig karakter. Lilienskiolds omtale av Kongshavnkomplekset som slottsruiner er forståelig, spesielt ettersom han så stedet i atskillig mer intakt stand sammenlignet med tilstanden etter igjenfyllingene som ble utført rundt det forrige århundreskiftet (se kap. 4.2).

Bratrein har forslått at navnet på både Kongshavn og nærliggende Kongsøyene og Kongsøyfjord (2004) er del av en navnetradisjon som opprinnelig refererte til forestillingen om kongelig anlegg i området, det vil si komplekset i Kongshavn (sml. Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:377). I den sammenhengen er avmerkingen av et St. Olavsslott på nordsiden av Varangerhalvøya i Olaus Magnus Carta Marin fra 1539 foreslått som en referanse til Kongshavnkomplekset (Andreassen 2003:147), men dette slottet er ikke markert i kartet som er trykt i Historien om de nordiske folkene fra 1555. Tolkningen om at Magnus fjernet denne etter å ha innsett at det nok ikke fantes noe slott tilegnet helgenkongen Olav (Nissen 1960:32) er etter min mening troverdig, og stedsnavn som henspiller på Kongsøy/Kongsøyfjord kan muligens settes i sammenheng med at kobbeveide/egg og muldebær ble fredlyst under amtmennene på Vardøhus (Qvigstad og Olsen 1924:241). Bratreins tolkning er basert på at Kongsøyene er ført som stedsnavn på kart før den tidligste kjente fredlysningen av øyene til fordel for Vardøhus i tingvedtak av 1654 (Tønnesen 1979:34), for eksempel i Bureus kart over Norden av 1626. Det er en mulighet for at lensherrer/slottsherrer tidligere har forsøkt å legge disse ressursene under seg, og at navnetolkningen til Qvigstad likevel kan være riktig. I tillegg er sagnkompleksene knyttet til Kjølneskongen (se kap. 2.2.2, Bakke 1976) i området, og den lokale tendensen til å tilpasse stedsnavn og forklaringer av disse til sagnene (og omvendt) er en mulig forklaring til stedsnavnene. Til sammen gir stedsnavnene i området som refererer til «konge» for stort rom for fortolkning, og sier lite om mulighetene for kongelig initierte bygg i området i mellomalderen. Kongshavnkomplekset størrelse og konstruksjon har gitt opphav til mange historier stedfestet i regionen, og dette er i seg selv interessant nok.

7.5.2 Vegger

De skriftlige kildene legger vekt på torv og jord i de ytre veggene, mens forfatteren av den anonyme Finnmarksbeskrivelsen fra ca. 1570 også nevnte stein brukt i de ytre veggene. Negri omtalte regulære steinmurer brukt sammen med torv. Lilienskiold nevnte hvalknokler blant byggematerialene i Hasvik, sannsynligvis også brukt i veggene.

Figur 7.4 Veggen mellom rom 1 og 2, ca. 104 – 107 Y i Kongshavn.

Rester etter veggene i mangeromstuffer framtrer som voller, og disse varierer også mangeromstufte imellom. De fleste vollene virker å være rester av nedbrutte torvvegger, og det ser dermed ut til at ytre vegger av torv og jord har vært et gjennomgående trekk ved konstruksjonen av mangeromshus. Andelen stein i vollene varierer mye. Stein utgjorde antagelig hoveddelen av konstruksjonselementene i Kongshavn, mens grus, skjellsand, torv og hvalbein har vært brukt for å stabilisere de større steinene (se fig.7.4). Veggene mellom rom 0 og rom 1, og mellom rom 1 og rom 2 var best bevart. Det ble ikke observert rester av torv i veggene i Kongshavn, men trolig har også dette vært brukt i veggene. Steinen varierer mye i størrelse, fra kampestein som ikke lot seg rikke med håndmakt, til nevestor stein. Til tross for at rullestein og kampestein ikke lett lar seg stabilisere, står restene av steinveggene fremdeles i dag opp til 1,3 m over gulvet, og dette taler i seg selv for at disse veggene opprinnelig må ha vært selvbærende konstruksjoner (sml. Hage 1999:88). Sand og grus, samt annet materiale har vært brukt for å stabilisert veggene. Hvalbeinskiler på 5-15 cm funnet inne veggmassene tyder på at det har vært nødvendig å sikre torv og/eller stein massene med

organisk materiale, og man kan tenke seg at også trekiler kan ha vært brukt selv om ingen spor av slike ble observert (Fig.7.5). Veggstabiliteten har vært avhengig av organisk materiale, som for eksempel torv, hvalbein og tre, noe som medførte behov for jevnlig vedlikehold (sml. Vésteinsson 2010). Når det stabiliserende materialet forvitret etter at husene var forlatte, ville steinmuren raskt begynne å sige ut og kollapse under sin egen vekt. Det nåværende inntrykket av den sørlige delen av Kongshavnkomplekset er resultatet av slike prosesser (Olsen og Henriksen 2011:214).

Figur 7.5 Hvalbeinkiler funnet i steinveggene i Kongshavn. Foto: B. Olsen

Både i Gammelvær og i den sørligste av mangeromstufene på Neselva nord var det vansker med å grave prøveruter på grunn av steinblokker inne i rommene. Stein inne i rommene ble ansett for å være resultat av senere deponering av rydningsstein, en rimelig antagelse ettersom lokalitetene bærer preg av bosetning fra nyere tid i umiddelbar nærhet til tuftene. Man kan likevel ikke utelukke at stein kan ha falt inn i rommene sammen med vegger da de kollapset innover etter at huset var forlatt. I Værbukta er steinmuring synlig i veggvollene, spesielt når det gjelder mangeromshuset på sørsiden av bukta, som egentlig kan karakteriseres som tuft etter en steinbygning (se fig. 7.6). Også veggene i mangeromstufte på Avløysinga har synlig steinmur i veggene.

Generelt er likevel inntrykket at torv og jord er de viktigste komponentene i veggene på mangeromstufter. Stein er sannsynligvis brukt i kombinasjon med torv, enten som basis for veggen eller i en stabiliserende ytre mur. Stein kan også ha inngått i torvveggene for å holde dem stabile, mest tydelig i vegger i Skonsvikakomplekset (kap. 4.3.6). I Skonsvika ble torv brukt til å bygge den solide ytre veggen av «vinterrommet». En lignende torvveggkonstruksjon ble også observert under utgravningen i Løkvika (jf. kap. 4.4.1). I Skonsvika var torvveggen til «vinterrommet» bygget like innenfor den ytre, lave steinmuren som omslutter hele lokaliteten, kun adskilt av et lag av fin sand (se kap. 4.3.6). Steinmur ble også observert langs inngangen og korridoren til komplekset. Den lange og godt bevart korridoren i hus 2 i Løkvik var også foret med vegger av tørrmurt stein. Steinpakningen på tvers av nordenden i rom 5 i Kongshavn (se fig. 4.24 og 4.25), har trolig vært fundament for en torvvegg. Veggen var dårlig bevart, men veggfundamentet var dekket av skjellsand, noe som kan være rester etter materiale brukt til å bygge veggen som hvilte på steinfundamentet. Selv om veggene kan gi inntrykk av å ha vært solide konstruksjoner er det mest som tyder på at de først og fremst var ytre, delvis selvbærende konstruksjoner som ikke ser ut til å ha støttet taket i særlig grad.

Figur 7.6 Steinbygd rom i mangeromstuft 2, Værbukta. I øvre høyre hjørnet ligger restene etter et overbygd ildsted, og umiddelbart til venstre for denne ses en sammenrast inngang til rommet. Foto: Bjørnar Olsen

I Skonsvika ble stolpehull dokumentert i torvveggen (stolpe N1) og på innsiden av veggen i vinterrommet, 18.9, 18.10 og N2 (se kap 4.3.6). Ut fra fordelingen av stolpehull synes et indre stolpeverk av tre å ha vært dekket av torvbygde vegger, og det ser ut til at stolper kan ha blitt brukt til å støtte opp torvveggen (se fig.4.35). En mulig parallell til en slik praksis kan være stolpen i veggprofilen i mangeromstuften XVI på Vadsøya (Simonsen 1981b:95, fig 8).

I tilknytning til takstolper er det dokumentert indre veggkonstruksjoner av stående trebord (Olsen og Henriksen 2011:214). Restene etter en liggende planke eller en liggende stolpe ble dokumentert, mellom stolpehull 18.9 og sørveggen i vinterrommet i Skonsvika. Denne har trolig vært basis for en indre veggkledning av stående bord til den indre veggen. I rom 5 i Kongshavn ble restene etter liggende planker funnet i lag 7, og tolket som basis for stående bord, på lignende måte som i vinterrommet i Skonsvika. I rom 1 i Løkvik var en kraftig stokk plassert foran en rekke av stående bord og små stolper, det vil si at stokken var plassert inntil den indre trekledningen (se. kap.4.4.1). Noe lenger inn i rommet i forhold til den liggende stolpen ble to stolpehull etter stående, takbærende stolper dokumentert. Alle disse liggende trekonstruksjonene tolket som basis for en indre vegg av plankebord er enkle konstruksjoner, og har neppe fungert som svillstokker i en variant av stavkonstruksjon. Ingen av disse horisontale trekonstruksjonene var godt bevarte, men alt tyder på at det var snakk om liggende planker eller stokker. Dette gjelder både i «vinterrommet» i Skonsvika, rom 5 i Kongshavn, og en ubehandlet tømmerstokk i rom 1 i Løkvika.

I rom 2 i Kongshavn ble en markert hjørnestolpe dokumentert, men uten spor av horisontale stokker/bord til å støtte rekken av stående plankebord knyttet til den takbærende stolpen (se fig. 4.14). Rester etter stående plankebord dannet avgrensningen av rommet, og disse ser ut til å ha vært plassert direkte på jord og grus. Rester etter en indre kledning av stående plankebord ble også observert langs nordveggen i rom 1, uten synlige rester etter trefundament (Olsen og Henriksen 2011:214).

I Skonsvika var den ytre veggen på sørsiden av «sommerrommet» bygget av vertikale planker, uten at det ble observert spor etter ytre torvvegg. En stokk lå i bunn av veggen som basis for denne. Denne lette veggen er en svært spinkel konstruksjon sammenlignet med torvveggen delt med «vinterrommet» mot nord. Dette indikerer at lettere og mindre plasskrevende vegger kan ha blitt brukt i tilfeller der veggene er vendt inn mot åpne områder

inne i komplekset (Olsen og Henriksen 2011:214). Den romlige organiseringen av rommene er ellers ganske lik, og begge ligger i hjørnet av husene. Den vestlige veggen i rom 5 i Kongshavn kan ha vært en lett konstruksjon. Fiskebeinsmøddingen, lag 6b, ser ut til å ha veltet inn i rommet og svært forvitrede rester etter tre i lag 5 var sannsynligvis rester etter en kollapset vegg av stående plankebord som kan ha tilhørt den vestlige veggen av rommet eller et annet rom, evt. en utvidelse eller tilbygg av rom 5 på utsiden av utgravningssjakten. Tolkningen av denne veggen er derfor svært usikker.

De innvendige treveggene i Skonsvika, Kongshavn og Løkvik (se fig.4.14, 4.37, 4.39, og 4.50) stemmer godt overens med van Linschotens beskrivelser av husene i Vardø. Mye tyder på at Carisius beretning beskrev lignende indre vegger, selv om det ikke kan utelukkes at Carisius faktisk så en massiv konstruksjon i form av en type laft da han refererte til «blokker» som bygningsmateriale (se kap. 7.2.4, fig.7.7). Laftet tømmer er ikke observert i prøvegravinger, utgravningssjakter i regi av mangeromsprosjektet, og er heller ikke påvist i sjaktene fra undersøkelsene på Vadsøya.

Den interne kledningen av rommene av stående plankebord kan ha bidratt til å stabilisere byggematerialet i de ytre veggene, selv om man må forutsette at de sistnevnte i stor grad var selvbærende. Panelet kan også ha beskyttet mot fukt fra de ytre veggene. Selv om de arkeologiske vitnesbyrdene er magre, kan det godt ha vært et lag med never mellom trekledning og torv, kjent i konstruksjonen av samiske gammer (Falkenberg 1941:117) og slik Harboe beskrev praksisen i forhold til «norske» torvilte hus på 1700-tallet (Harboe 1952:19). I Kongshavn (rom 1), ble spor av fine kvister, sannsynligvis av bjørk, selje, vier eller einer observert i kontekst med restene etter trepanel, noe som tyder på at ris, eller en form av flettverk har blitt brukt for å hindre at panelet kom i direkte kontakt med fukt fra torvveggen (Olsen og Henriksen 2011:215). Slik bruk av kvist er godt kjent fra islandske torvarkitektur, men begrenset til takområdet (Olafsson og Ágústsson 2006:9).

I Skonsvika ble en rad av hull med rester etter trepinner eller meget små staur mellom to og fem cm. i diameter dokumentert i «vinterrommet», tolket som støtte til en flettverksvegg av vier eller annen småkvist (se fig. 4.38). Denne «lettveggen» har skilt en del av rommet, kanskje i forbindelse med oppbevaring av brensel eller lignende. Det er det eneste sikre spor

etter en indre oppdeling av rommet, og sannsynligvis en uvanlig løsning i mangeromshusene, hvor de enkelte rommene generelt er av beskjeden størrelse (Olsen og Henriksen 2011: 215).

7.5.3 Tak

Bruk av stående stolper har mest sannsynlig vært den vanlige måten å bygge den takbærende indre trekonstruksjonen. Sannsynligvis er det kun kraftige vegger som de mellom rom 0 og 1, og rom 1 og 2 i Kongshavn som kan ha hatt bæreevne for taket. I de øvre lagene av begge de avdekkede rommene i Skonsvika ble planker og bjelker funnet over kulturlagene i gulvet, og stammer sannsynligvis hovedsakelig fra det indre taket (se fig. 4.45). Treverk fra indre kledning, reisverk eller tak ble også avdekket i det utgravde rommet i Løkvik. I rom 2 i Kongshavn ble store mengder trekull funnet i lag 2 over gulvnivået. Trekullbitene var for fragmenterte til å gi detaljert informasjon om dimensjon på treverket, konstruksjonsdetaljer og lignende, men store nok til å tolke disse som rester etter det indre reisverket og takkonstruksjonen i rommet. Prøven av gran/lerk stammer mest sannsynlig fra drivtømmer (se. kap. 4.2.4).

Det er få holdepunkter for hvordan takene var utformet. De delvis utgravde rommene i Skonsvika, Kongshavn, Løkvik og Vadsøya er alle ganske små. Ingen av dem overstiger fire m lengde. I Skonsvika virker begge rommene å ha hatt nær kvadratisk grunnplan. Det indre rommet er beregnet til ca. 3 x 3 m for «vinterrommet», mens «sommerrommet» er noe større (ca. 3,6 x 3,6 m). I Kongshavn virker størrelsen på rommene å variere mer, både ut i fra resultatene fra utgravningene og inntrykket av rommene slik de fortoner seg på overflaten i resten av komplekset. Rommene kan ha hatt kvadratisk form, som rom 1 og 5, beregnet til henholdsvis ca. 3,5 x 3,5 m og 4 x 4 m store i grunnplan. Rom 2 (ca. 3,5 x 2,2 m stort) og rom 4 (ca. 4 x 3? m) ser ut til å ha hatt mer rektangulær utforming (Olsen og Henriksen 2011:215-216). Det utgravde rommet i Løkvik er også rektangulært (ca. 3,6 x 2,5 m). Overflatemålinger fra andre rom på andre lokaliteter antyder at nær kvadratiske og vagt rektangulære rom mellom 2 og 4 meter i bredde og lengde er vanlig størrelse og form på rommene i mangeromstuftene, og utgravningene avdekket delvis rom av representativ størrelse i mangeromshus (Henriksen 2008, Olsen og Henriksen 2011:216).

Størrelse og form er også godt i samsvar med Simonsens data fra Vadsøya (Simonsen 1981b:90). Størrelsen ligger også innenfor estimatene gitt i beretningen av den anonyme

forfatteren ca. 1570 om hus beskrevet fra Vest-Finnmark (se. kap. 7.2.2). Kvadratiske, eller vagt rektangulære omriss av de delvis utgravde rommene kan tyde på bygningen hadde et pyramideformet tak (Henriksen 2008:182-183, se fig. 7.7), en takform også Niemi og Sveen foreslo som et vanlig trekk ved bebyggelsen på Vadsøya i seinmellomalder og tidlig nytid (Niemi 1983:122).

Figur 7.7 Pyramideformet tak på «blockhus» i Vardø. Kolorert tegn fra Kall, 4., 431, Kgl. Bibl. I København, etter Carisius tapte original. Fra Hagen og Sparbo 2004:41

Den tilbakevendende beskrivelsen av taket som pyramideformet i kilder fra slutten av 1500-tallet til 1900-tallet må bety at denne takformen var vanlig i Finnmark, selv om en tar høyde for at denne formen kan ha fått mer oppmerksomhet blant observatører utenfra enn mer alminnelige saltak. Knut Leem illustrerte pyramideformede tak på laftede tømmerstuer og torvilte bygninger (Leem 1767:106, Tab.XXX og XXXI). Leopold von Buch besøkte Finnvika på Magerøya i Nordkapp kommune i 1807 i forbindelse med en studiereise gjennom Norge og Sverige. Han beskrev stuen til den norske familien på stedet ganske inngående, og denne delen av komplekset var et laftet torvilt bygg med pyramideformet tak (Buch 1813:272-274). Eksempler på at pyramideformet tak var i bruk kjennes fra samiske stolpebygde gammer inntil 2. verdenskrig i sjøsamiske miljøer (Falkenberg 1941:51, 118). Den lange tradisjonen med å bygge takene på denne måten i Finnmark kan forklares med at det er en hensiktsmessig måte å bygge på dersom tilgang til bygningstømmer ikke er den beste (Hage 1999:88). Fordelen med å bygge et slikt hus er at det er en materialbesparende måte å konstruere taket på (Hage, pers. med 2007).

De mer rektangulære rommene som er delvis utgravd kan ha hatt en annen form på takene, sannsynligvis en form for saltak. Dette er trolig også tilfelle for rommene symmetrisk plassert på hver side av en sentral korridor i mangeromstufene, spesielt tuftene i Neselva sør og nord. De større rektangulære rommene med separate innganger observert i Skonsvika og Løkvika hadde sannsynligvis saltak konstruert med sperrer som hvilte på dragere (Olsen og Henriksen 2011:215). Disse dragerne kan ha bundet de takbærende stolpene sammen, sannsynligvis ikke ulikt rekonstruksjonsforlagene til Sveen og Hage (Niemi 1983:126, Hage 1999:86-89, fig.3.5).

Francesco Negri og Lilienskiold beskrev hvalknokler brukt i takkonstruksjonen og i veggene. I Kongshavn ble et stort ribbein av hval funnet i de øvre lag av rom 1, og kan godt ha tilhørt taket (se kap. 4.2.3). I Skonsvika ble en stor «bjelke» av hvalbein trolig brukt i takkonstruksjonen i inngangen, kanskje opprinnelig et sperrebind i tilknytning til et tak over korridoren, eller en bjelke lagt på dørstolper til en overbygning i inngangen (Olsen og Henriksen 2011:215). I så fall er det sannsynligvis en slags dør eller port inn til komplekset som delvis ble dokumentert i den lille sjakten i ytterst i inngangspartiet. Et stort stolpehull antyder også at inngangen hadde et tak eller at stolpen støttet en annen form for overbygning.

Figur 7.8. Hvalbein som bjelke over døra tili en værbod til nedfalls i Breiðuvík, i Vestfjorden, Island. Mulig analogi til inngangspartiet i Skonsvika? Foto: Hörður Ágústsson. Fra Kristjánsson 1982:426, fig. 447

Mest sannsynlig var takene dekket av torv. For å hindre at sperrene og annet takdekke av tre kom i direkte kontakt med torva kan never, bjørkeris eller steinheller vært isolasjonsmateriale, på samme måte som er foreslått i konstruksjonen av veggene. De to sistnevnte materialgruppene er kjent brukt i islandsk torvhus (Ólafsson og Ágústsson 2006:9), mens bjørkenever er det tradisjonelle isolasjonsmaterialet i stolpebygde, torvilt konstruksjoner så vel som samiske rundgammer i Finnmark. (Hage 1999:86-89).

I tillegg til takbærende stolper langs det indre av veggene er det også registrert stolpehull noe inn på selve gulvflaten, sannsynligvis etter stolper med ren takbærende funksjon. I Løkvik, hus 1, er de kraftige stolpehullene i sørdelen av rommet trukket noe inn på gulvet, slik at de fremstår som separate bærekonstruksjoner. Det er likevel mulig at den mindre massive stolpe- og plankeveggen har vært med å bære taksperrene, og samtidig dekke det indre rommet mot torvveggen (Olsen og Henriksen 2011: 215). Noen rom har ingen spor etter takbærende stolper, for eksempel rom 0 og rom 1. Det er mulig at stolpene her har hvilt på hellegulvet i rommene, eller på stein i bunnen av steinveggen på samme plan som hellegulvet. Et ca. 20 x 15 cm stort hull skjært tvers gjennom hellen i rom 1 kan tenkes å ha vært tilpasset til en stolpe, men det er ikke klart om det i så fall kunne vært en takbærende stolpe eller en struktur med tilknytning til ildsted eller inngangsparti (se kap.4.2.3).

Alle stolpehullene dokumentert i tilknytning til rommene taler for at disse har vært utstyrt med individuelle tak, og som prøvesjakten i inngangspartiet til komplekset i Skonsvika viste, har sannsynligvis også inngangsparti og korridor vært utstyrt med et slags tak. Stolper er dokumentert i torvveggen i Skonsvika og i snittet gjennom vollen som skilte to rom i en av de undersøkte mangeromstuftene på Vadsøya, og viser en mulighet for at stolper utenfor de egentlige rommene også kan ha vært takbærende, i tillegg til å stabilisere den ytre torvveggen. Dette kan også forklare stolpehullet i nordvest av rom 5 i Kongshavn, som lå utenfor den vertikale planken som formodentlig markerer avgrensning på det indre rommet, forutsatt at denne stolpen har sammenheng med rom 5 (se kap. 4.2.7).

7.5.4 Gulv

Gulvene er anlagt på forskjellige måter. Hellelagt gulv slik Carisius observerte i Vardø, og Knud Leem beskrev (1767:107) er dokumentert flere steder i tilknytning til mangeromstufter. Prøvegravninger ga indikasjoner på hellelagte gulv i Toftelva, Neselva (P 13) og på Kjølnes. I

et av de større rommene på Kongshavn (P 24), i Værbukt (P 14) og muligens også i den sørligste mangeromstuften Neselva nord (P.12/P13), virker det som flere hellelagte gulv ble anlagt oppå hverandre. Tolkningen fra Vadsøya var at nye gulv ble anlagt oppå de gamle etterhvert som avfall ble akkumulert på gulvflatene og i korridorene (Simonsen 1981b:92), en tolkning som virker rimelig også for observasjonene i prøverutene fra Kongshavn og Værbukta. Hellegulv er best belagt i Rom 1 i Kongshavn i de mer omfattende utgravningene. Rom 0 og rom 4 virket også å ha hatt gulv med hellelegning, mens det nordligste rommet i Løkvik hadde noe hellelegning i kombinasjon med jordgulv som kan ha vært delvis dekket av planker (se kap. 4.2 og 4.4).

Gulv med mer solid plankedekke er dokumentert på Vadsøya (Simonsen 1981b:92) og i prøverutene i Løkvik (se kap. 3.3.8). I Kongshavn, rom 1 og 4 ble det observert forvitrete rester etter plankegulv direkte på toppen av hellelegningen. Båtbord med båtnagler har også blitt brukt som gulvdekke og er dokumentert i prøveruter i Løkvik hus 2 og 3, samt i mangeromstuftene XVI på Vadsøya (Simonsen 1979:10). I noen tilfeller er åpenbart deler av båtsider gjenbrukt til gulv, ettersom det forvitrede treet tydelig besto av delvis overlappende bord, med klinknagler gjennom bordene.

Det er dokumentert stor variasjon i bruken av gulvdekke og både hardtrampet jord og hellegulv/tregulv synes å ha vært vanlig. Rom 2 var i motsetning til rom 1 utstyrt med et gulv av hardpakket jord. Det fins noen indikasjoner på at en form for plankedekke har vært fortrukket i boligrom, særlig rom 1 i Kongshavn, men dette ser ikke ut til å ha vært tilfelle i Skonsvika, og restene etter treplanker i det nordligste rommet i Løkvika har tydeligvis bare dekket deler av gulvet. Inngangskorridoren i Skonsvika og korridoren i Løkvik, hus 2, var derimot begge utstyrt med treplanker i bunnen (Olsen og Henriksen 2011:216).

7.5.5 Ildsteder

Ildstedene dokumentert i rommene var forseggjorte konstruksjoner, som regel hevet fra gulvnivået med en form for hellelegning, steinpakning eller leirebunn og ofte utstyrt med en form for overbygning. De er anlagt i eller nær et av hjørnene i rommene. Ildstedenes form er vagt rektangulære omkranset av tørrmur og/eller stående heller, og i tre tilfeller er rester etter tømmerammer dokumentert (se fig. 4.50). Overbygget ildsted er dokumentert i rom 2 i

Kongshavn og i Løkvika. I sistnevnte lokalitet var ildstedet dokumentert i rom 1 sannsynligvis restene etter en røykovn (Olsen og Henriksen 2011:216).

I rom 2 hadde dette ildstedet en åpning mot rommet. Lignende åpninger er observert i de to ildstedene dokumentert i henholdsvis «vinter- og sommerrommet» i Skonsvika. De sistnevnte ildstedene var hesteskoformet, og utstyrt med solide steinvegger, men uten tydelig tegn på at en overbygning hadde dekket ildstedene (kap. 4.3.6 og 4.3.7, fig. 4.42). En tømmeramme var bygget rundt bunnen av begge ildstedene i rommene i Skonsvika, og en lignende ildstedsramme ble dokumentert i Løkvik (hus 3, prøverute 31) (se fig. 4.41, 4.42). Ildstedene anlagt innomhus var isolert mot veggen med tilført stein, skjellsand og innslag av leire. I tilfellene hvor veggene hovedsakelig består av stein ser det ut til at ovnen kunne være bygget inn i selve veggen, best dokumentert i rom 2 i Kongshavn (se fig. 4.13, 4.15). Ildstedet her var dekket av store mengder skjørbrent stein, trolig brukt som varmemagasin.

Figur 7.9 Ildstedet i rom 5, Kongshavn, med «steinsatt tilbygg» i sør. Merk arbeidsbenkene av hvalbein og deler av lag 6b (fiskebein) i øvre venstre billedkant.

Ildstedet i rom 1 er i likhet med de andre ildstedene plassert i hjørnet av rommet, mens ildstedet i rom 5 virker å ha vært plassert noe ut fra veggen slik denne fremstår i forhold til stolpehull og veggrestene tolket som romavgrensningen mot sør. Begge disse ildstedene fremsto som forholdsvis enkle kvadratiske rammeildsted sammenlignet med de øvrige

ildstedene dokumentert i mangeromsprosjektet (Olsen og Henriksen 2011:216). I rom 5 (se fig. 4. 22, 7.9) kan dette inntrykket skyldes at en eventuell overbygning ble rasert i forbindelse med anleggelsen av rom 4, eller planering til et sekundært hus i tidlig nytid. Ildstedet slik det fremsto under utgravningen var noe hevet i forhold til gulvet, og utstyrt med heller i bunnen. En steinsetting i sørenden av ildstedet kan være rester etter en mulig overbygning, og forklarer kanskje også at ildstedet ikke har direkte tilknytning til et av hjørnene i rommet.

Ildstedet i rom 1 var et enklere rammeildsted, og det er ingenting som tyder på at ildstedet har hatt en overbygning. Derimot ble en konstruksjon av steinheller som skrådde opp fra ildstedet i den sammenraste veggen dokumentert i profilen (se. kap.4.2.3). Spor av trekull og aske ble observert i tilknytning til hellene, og kan indikere en enkelt skorstein eller ventilasjonsordning i tilknytning til ildstedet delvis bygget inn i sørveggen (Olsen og Henriksen 2011:216). Hvis dette er en korrekt tolkning antyder den mer intrikate løsninger for utluftning av røyk enn den enkle ljoren beskrevet av Francesco Negri, og som Carisius beskrev kalte et «vindu» midt i taket.

Karl Akre observerte et hjørneildsted i forbindelse med sine amatørarkeologiske undersøkelser på Vadsøya, men utgravningene 1976-1978 viste en noe annen plassering av ildstedene. Steinsatte, åpne ildsteder mer eller mindre sentralt plassert i rommet var den alminnelige formen på ildstedene dokumentert i sjaktene (Simonsen, 1981b:90, Niemi 1983:126-127). I mangeromstuft XVI ble det derimot dokumentert et ildsted med leirepakning og en isolerende skjellsandspakning mot veggen i rom 89, det vil si at ildstedet var en mer avansert konstruksjon, samt plassert nær veggen av rommet. Dette ildstedet er datert til tidlig nytid (Simonsen 1979:10-11). I et av rommene i huset i Neselva sør indikerte prøverute 8 et sentralt, åpent ildsted (se kap. 3.3.4). Likevel er så langt hjørneplassering den typiske plasseringen av ildsteder i mangeromstuftene, basert på våre undersøkelser.

Carisius er den eneste som ga eksplisitte angivelser av plasseringen av ildstedet i de eldste skriftlige kildene. Ildstedene han så var plassert i hjørnene. Den senere beskrivelsen av Knud Leem om røykstueene i Finnmark kan være en analogi til bruken av de kraftig overbygde ildstedene. I redegjørelsen beskrev han prinsippet med ovnen i røykstueene i Finnmark på første halvdel av 1700-tallet, det vil si at fyringen av ovnen ble gjort i forkant av bruken av rommet. Røyken ble luftet ut etter fyringen, mens oppvarmingen foregikk fra den magasinerte

varmen i «..den hede Ovn og de mangel der oven paa liggende hede Stene..» (1767:106-107). Denne måten å oppvarme rommene på har sannsynligvis vært brukt i rom 2 og i Løkvika.

Det frittliggende ildstedet, ovn 1, i Skonsvika var en stor utendørsovn og den eneste av denne typen som ble dokumentert i Berlevåg. Ovnen var i bruk i fase 3b-4a, og alt tyder på at den var en viktig del av aktivitetene som tok plass i Skonsvikakomplekset. Ovnens vestre halvdel ble dokumentert, og fremsto som en ca. 1,6 m lang haug av varmepåvirket stein. Ovnen ble anlagt på bakkeplan, ca. 5.10 moh., mens toppen av ovnen var 5,75 moh. Tatt i betraktning at dette var en overbygget steinovn som har rast sammen, er det tydelig at ovnen har vært av betydelig størrelse. Et tydelig ildstedsrom ble dokumentert, uten åpning. Den østre delen av ovnen er utenfor utgravningssjakten, og eventuell åpning så vel som andre anlegg i tilknytning til ovnen kan naturligvis finne seg der. Rundt ildstedsrommet ble det dokumentert et lag med isolerende skjellsand mellom ildstedet og steinpakningen som dannet yttersiden av ovnen. Selv om ovnen fremsto som frittliggende, og kan karakteriseres som en utendørs ovn, ble rester etter to stolper og en rekke fine pinner tolket som rester etter en lett trekonstruksjon i tilknytning til ovnen. Disse stolpene og pinnene rammet inn ovnen og en fint konstruert plattform av hardpakket jord (lag 16), men rekken av pinner ble dekket av et lag stein i forbindelse med en ytterligere utvikling av plattformen (se kap. 4.3.10). En forsenkning/tuft øst for ovn 1, kan tenkes å representere et rom med tilknytning til ovnen. Det mulige rommet har samme orientering som ovnen, og ligger nær ovn 1. Noe forbehold stilles til tolkningen av ovnen som frittliggende basert på denne observasjonen, men relasjonen mellom disse to anleggene forblir usikker inntil dette eventuelt undersøkes med utgravning (Skrzyńska-Jankowska og Urbańczyk 2011:113). Ovnen kan ha vært brukt til flere ting, blant annet matlaging og røyking av kjøtt/fisk eller i annet praktisk formål, som for eksempel garving av skinn (se kap.9.5.2). Særlig funn av klinte i makrofossilanalysen (se. kap. 6.5.1) kan være en indikasjon på at brødbakst var en av funksjonene, ettersom korn sannsynligvis ble behandlet i nærheten av ovnen. Ovnen ligner historisk kjente bakerovner i Nord-Norge, særlig assosiert med kvensk og østsamisk tradisjon (Bjørklund 1985:229, Havas 2000:62 ff.).

7.6 Mangeromshus som bygningskompleks

Definisjonen av mangeromstuffer i kapittel 3.5.1 beskrev kompleksitet og variasjon i måten rommene ble organisert i sammenheng med hverandre. Det er nødvendig å utdype hvilke

prinsipper og varianter i organiseringen av rommene som kjennetegner mangeromstuftene, basert på det tilgjengelige skriftlige og arkeologiske kildematerialet.

7.6.1 Organisering av rom i et mangeromshus

Carisius beskrivelse ga klart inntrykk av at huset han besøkte var bygget sammen av flere bygninger, og at ferdselen i mellom disse foregikk innendørs. Han oppfattet disse enhetene som rom. Også Negris og Lilienskiolds beskrivelser, sammen med sistnevntes akvarell kan forstås som en lignende måte å arrangere rommene på. Det er likevel usikkert om Negri og Lilienskiold beskrev et sammenhengende bygningskompleks, eller en samling individuelle enkeltromshus bygget svært nær hverandre. Samme tolkningsproblem gjorde seg gjeldene i forbindelse med Povl Simonsens arkeologiske undersøkelse på Vadsøya, og spørsmålet om tuftene var rester etter samlede bygningskomplekser eller klynger med enkelthus utgjorde en sentral problemstilling i prosjektet. (Simonsen 1981b, se kap. 2.3.3). En av Simonsens konklusjoner var at overflateinntrykket av en stor bolig av flere sammenhengende rom bundet sammen av en sentral midtkorridor er en forvrengning av den opprinnelige organiseringen av husene. Han foreslo at «mangeromshus» opprinnelig besto av fysisk separate bygninger arrangert i ring rundt små «tun» (se fig. 3.3). Den tidligere tolkningen av tuftene på Vadsøya som rester av en og samme bygning skyldtes at akkumulert avfall rundt husene, flyvesand naturlig deponert rundt de ytre veggene, samt torvresten i de sammenraste og utflytende veggene til sammen bidro til at tuftene gir falskt inntrykk av sammenhengende rom i dag (Simonsen 1981b:84). Simonsen konkluderte med at dette var boliger i et alminnelig nordnorsk fiskevær, riktignok med klare arkitektoniske særtrekk eksklusive for Øst-Finnmark (Simonsen 1991:231).

Påvisningen av separate indre vegger, individuelle, takbærende strukturer og flere bosettingsfaser ledet til en tolkning av rommene som fysisk adskilte boenheter (Simonsen 1979:5-6, 1981b:91). Simonsen oppfattet nettverkene av forsenkede passasjer inne i mangeromskompleksene som åpne, dype stier der ferdselen mellom hus tett plassert rundt (et stadig tettere) lite tun foregikk. Disse stiene ga også falskt inntrykk at de representerte korridorer, ifølge Simonsen (1981b:91). Denne tolkningen forutsetter det Simonsen kalte et åpent tun mellom husene, som raskt ble fylt opp av søppel og vindbåren sand, men likevel holdt fremkommelig med stier vedlikeholdt av beboerne. I sjaktene som ble utvidet mot den sentrale delen av mangeromstuftene er det bare dokumentert korridorer, med tydelige tegn på

at de var i bruk lenge. Sentralkorridoren i tuftegruppe VII var utstyrt med en markert hellelegning, og en sjakt i Simonsens tuftegruppe XVI var korridoren så dyp at det ikke lot seg gjøre å grave til bunns (Simonsen 1979:8, 11). Ingen åpne områder eller «tun» kan etterspores i dokumentasjonen. Simonsen avviste ikke fellesvegger for flere av rommene i de to undersøkte mangeromstuftene på Vadsøya, og konstruksjonen av en ytre felles vegg førte ifølge Simonsen til at husene har «..hatt sin ytre fremtoning ferdigdannet» fra de ble anlagt» (Simonsen 1981b:91). Det virker avgjørende for Simonsens konklusjoner at undersøkelsen viste at rommene ikke var utstyrt med felles tak, og at stratigrafien tilsa en lang og kompleks brukshistorie for de undersøkte mangeromstuftene. Simonsens egne funn av vegger som i alle fall i enkelte av bosettingsfasene var felles mellom flere rom, konstruksjon av ytre vegg rundt alle rommene, og midtpassasjer brukt gjennom flere faser i bosettingen taler for at rommene har inngått i større grad av sammenheng enn tolkningen og rekonstruksjonsforslagene tok høyde for (Simonsen 1981b, Niemi 1983:122-124).

Resultater av undersøkelsene i mangeromsprosjektet harmonerer ikke med Simonsens tolkning av mangeromstufter som resultat av tett anlagte enkeltromshus som ellers ikke var fysisk integrert i sammenheng med hverandre. Utformingen av noen av de registrerte tuftene viser i noen tilfeller at mangeromshus faktisk har blitt hensiktsmessig anlagt i en sammenhengende struktur. Mangeromstuften ved Neselva sør er et godt eksempel (se figur, jfr. kap. 3.3.4). Dette er en bolig brukt i en kort periode, ettersom bosettingen i liten grad medførte akkumulasjon av kulturlag. Likevel representerer tuften en stor, sammenhengende og symmetrisk utformet boligstruktur med rom forbundet sammen med en lang midtkorridor. Det er svært usannsynlig at tilfeldig kombinasjon av kulturelle og naturlige formasjonsprosesser over tid kan ha forårsaket disse morfologiske trekkene (Olsen og Henriksen 2011:211).

De ytre veggene av komplekset og felles vegger mellom rommene i mangeromstuftene er sentrale elementer i definisjonen av mangeromstufter (se kap. 3.5.1). Utgravningsjaktene i Berlevåg viste felles veggvoller mellom rommene 0-2 i Kongshavn, og den nordlige veggen i rom fem har vært bygget i nær tilknytning, eller som del av den ytre avgrensningen av mangeromskomplekset. «Vinterrommet» i Skonsvika ser ut til å ha hatt nordveggen i sammenheng med en ytre avgrensning av komplekset, samtidig som sørveggen var felles med det senere anlagte «sommerrommet». Veggene mellom rommene inne i mangeromstuft 1 i

Løkvika ble ikke dekket av utgravningssjakten, men det virket tydelig at rommets sørlige vegg var en del av en ytre vegg som omsluttet hele tuften (se. kap.4.4.1). Selv på uutgravde lokaliteter fremgår det tydelig at delvis bevarte vegger i et rom er felles med tilstøtende rom, eller med en ytre vegg som omslutter tuften.

Et mangeromshus er etter alt å dømme bygget i en mer eller mindre sammenhengende sekvens ved å tilføye nye rom eller seksjoner til eksisterende vegger inntil tilstrekkelig antall og ønsket romlig utforming var oppnådd (Olsen og Henriksen 2011:211). Dette betyr ikke at den endelige utformingen og omfanget av komplekset var fastlagt. Store oppbygde kulturlagsansamlinger og komplisert stratigrafi sannsynliggjør at mange av tuftene er resultat av en kompleks og langvarig prosess som innebar utvidelse i form av nye bygninger og elementer, samtidig som andre gikk ut av bruk og ble overlatt til forfall. Dette gjelder utvilsomt Simonsens to undersøkte mangeromstufter på Vadsøya, og trolig også mangeromstuftene på Neselva nord, og på nordsiden av Værbukta, hvor prøverutene viste at flere gulvlag var bygget mer eller mindre direkte over hverandre (se kap. 3.3.3 og 3.3.4). De to største kompleksene, Kongshavn og Skonsvika, representerer likevel de mest problematiske eksemplene i forhold til å argumentere for at bygninger og anlegg var integrert i en og samme enhet. Skonsvika synes også å ha hatt en innledende fase av aktivitet før de to rommene dokumentert i sjakten ble bygget. Skonsvika skiller seg også ut i forhold til at anlegg som nausttuften og det frittstående anlegget nord for komplekset med all sannsynlighet var i bruk samtidig med selve komplekset og skal ses i sammenheng med dette. Trolig gjelder det også ansamlingen av diffuse tufter undersøkt med prøverute 22 nordøst for komplekset (Olsen og Henriksen 2011:211). Når det gjelder selve Skonsvikakomplekset synes etableringen av komplekset å ha fulgt innledende aktiviteter ganske raskt, ut fra de data som er tilgjengelig fra den utgravde sjakten. Dateringer som kan gi svar på lengden på de innledende fasene mangler derimot (se kap. 5.2.7). Intern romutforming og orientering mellom de to rommene samsvarte her med den frittstående ovnen med tilhørende trekonstruksjon, ovn 1 (jf. kap. 4.3.10), og indikerer tydelig en overordnet romorganisering som har lagt begrensninger for hvordan nye elementer kunne tilpasses i komplekset.

Til tross for at det ikke er påvist innledende faser omfattende omorganisering av Kongshavnskomplekset på samme måte som i Skonsvika, er det også i Kongshavn eksempler på at deler av anlegget ble tatt ut av bruk i mellomalder, mest tydelig i forhold til rom 2.

Bevarte felles veggvoller og markeringer av korridorer og ganger mellom rommene tilsier ellers at den sørlige delen av komplekset, fra rom 0-2 i stor grad utgjorde en sammenhengende enhet. Umiddelbart nord for dette lå et felt som mest sannsynlig var et åpent aktivitetsområde mens den sørlige delen av anlegget var i bruk. Nord for dette er kun gulvpartiene til rom 4 og 5 dokumentert. Den nordlige delen av gulvplanet til rom 4 lå over den sørlige delen av rom 5, og rom 4 må være en ny tilførsel til komplekset etter at rom 5 var tatt ut av bruk. Det er påvist at hus var tilknyttet hverandre som rom på begge kompleksene. Til tross for den påviste dynamikken i organisering/omorganisering av lokalitetene har trolig denne måten å arrangere hus og rom på preget det meste brukstiden på begge lokalitetene (Olsen og Henriksen 2011:211).

7.6.2 Inngangsparti og korridorer

Passasjene gjennom korridorer eller dører fra et rom til et annet må ses som en direkte konsekvens av praksisen med å integrere rommene sammen i en enhet ved bruk av fellesvegger. De fleste mangeromstuftene har et markert inngangsparti eller en hovedinngang til rommene, men separate innganger til enkelte rom forekommer. Dette er et gjennomgående trekk for rom som skiller seg ut, enten ved å være markant større enn de andre, eller plassert på en måte som kan indikere spesielle funksjoner til rommene (Olsen og Henriksen 2011:217). Store rom med egen inngang finnes i Løkvik (mangeromstuft 2) Skonsvika og Kongshavn. I noen tilfeller er hovedinngangen kraftig markert med en korridor ut fra tufta, vendt mot strandsonen. Inngangspartiet murt i stein i mangeromstufte på Avløysinga er svært godt bevart, (se kap.3.4.5, fig. 3.30 og 7.10). Mangeromstufte i Olderfjorden kan riktignok ha hatt en inngang vendt bort fra elva, men lokaliseringen mot en elvebrink er spesiell, og elveskjæringen har også fjernet en del av tufta slik at andre eventuelle inngangspartier vendt mot elva er borte (se kap. 3.4.1). I Skonsvika ble det dokumentert deler av en omhyggelig konstruert inngangspassasje. Korridoren i Skonsvika var i tillegg til å ha vært utstyrt med tak (se. kap. 7.4.3) gravd 20-35 cm ned i undergrunnen og dekket med tykke planker i bunnen (se fig. 4.46). Korridoren hadde stein- og torv vegger på hver side, og tyder på at inngangen må ha vært en markant del av komplekset (Olsen og Henriksen 2011:218).

Figur 7.10 Inngangspartiet til mangeromstuften på Avløysinga. Bilde tatt mot nord. Foto: Bjørnar Olsen

I Kongshavn og Skonsvika fører hovedinngangen først til et større rom, eller eventuelt en åpen plass inne i komplekset før ferdselen er formidlet gjennom andre korridorer. En forsiktig tolkning av dette kan være at dette var et område hvor en av funksjonene kunne være møterom eller et inngangsrom. Inngangspartiene fra de seneste kildene, og som er dokumentert i Skjærvika (kap. 7.4) kan kanskje være en analogi i så måte, men det er igjen verdt å understreke at utgravningene allerede har vist at overflateinntrykket kan bedra, og at utviklingshistorien til kompleksene i de utgravde områdene vanskelig kan leses i sporene som vises på overflaten.

Løkvik og Skonsvikalokalitetene gir god dokumentasjon på at korridorene var konstruert med forseggjorte stein- og torvvegger. Korridorene er smale og veggene er solide, så bjelker eller sperrer for et takoverbygg kan ha hvilt direkte på veggene (Olsen og Henriksen 2011:218). Stolpehull i Skonsvika og Løkvik indikerer imidlertid at stolper også kan ha vært brukt til å støtte takkonstruksjoner over korridorene (se kap. 4.3.17 og 4.4.1). I mangeromstuffer med en sentralt plassert korridor markerer hovedinngangen begynnelsen av denne korridoren. Rommene er plassert symmetrisk mot hverandre på hver side av korridoren, som avsluttes i et sentralt enderom. Korridorene hadde mest sannsynlig en overbygning, og må ha fortonet seg lang og mørk, slik Carisius beskrev fra Vardø.

7.6.3 Funksjonsinndeling

I beskrivelsen av bebyggelsen på kysten av Finnmark fra ca. 1570 er ulike bygninger viet spesialfunksjoner listet opp, deriblant «Koffue eller kelder» til oppbevaring og i noen tilfelle et «stegerhus», i tillegg til stuen. De to sistnevnte nå være hus viet til matlaging og det alminnelige oppholdsrommet for husets beboere. Variasjon i størrelse og form på rommene i mangeromstuffer leder tankene hen til at rommene må ha vært avsett til forskjellige funksjoner (Tanner 1928). Selv små mangeromstuffer, som tuftene i Kirkegårdsbukta, Neselva, Løkvik, Toftelv, Olderfjord og Ytre Syltevik viser variasjon i romform- og størrelse. Også her er det rom uten adkomst via hovedinngangen. Mangeromstufte Neselva sør har små rom/groper knyttet til det nordøstre hjørnet av tuften, og ett rom er tilføyd på yttersiden i den vestlige delen. I tillegg er et kompleks av mindre enkeltrom plassert i umiddelbar nærhet av stranden i den sørøstre enden av tuften (se fig. 1.2). Plasseringen så nær strandsonen skyldes mest sannsynlig at disse bygningene var viet spesialfunksjoner som lager, arbeidsrom eller lignende (Olsen og Henriksen 2011:218).

Rom 0 i Kongshavn er et av de større rommene i Kongshavnkomplekset, og kan ha vært ca. 6 x 5 m stort, betydelig større enn de andre rommene delvis dokumentert i utgravningssjakten (Olsen og Henriksen 2011:218). Den vestlige delen av komplekset i Kongshavn inneholder i tillegg til rom 0 to andre slike rom som må ha vært nær dobbelt så store som de øvrige delvis undersøkte rommene (se fig. 4.3). Tolkningen av alle disse som rom er usikker, men alle er omgitt av kraftige, godt definerte veggvoller lik rom 1 og 2. Sannsynligvis har også disse store rommene i Kongshavnkomplekset vært utstyrt med tak. I tillegg til hellelegningen i rom 0, antyder prøverute 24 at også dette rommet har hatt gulv belagt med skiferheller (se kapittel 3.3.6). Disse rommene skiller seg ut, og det er tenkelig at det har vært spesielle funksjoner knyttet til denne delen av komplekset (Olsen og Henriksen 2011:218).

Rom 1 og 5 var tydeligvis brukt som bolig- og oppholdsrom, med funn som representerer hverdagslige aktiviteter som fiske, matlaging og konsum. (Olsen og Henriksen 2011:218) Funn av spillebrikker og en fingerring i rom 5 er personlig utstyr som kan indikere at personer med en høyere status hadde tilhold her. Andre funn, som bakstehellefragmenter funnet i sammenheng med ildstedet og ellers i rommet indikerer at aktivitetene har omfattet hverdagslige aktiviteter som flatbrødbakst. Det kompakte laget av fiskebein akkumulert mot vestveggen av rom 5 delvis eksponert i utgravningssjakten sammen med hvalbein brukt som arbeidsbenk viser tydelig at bearbeiding av fisk har vært en aktivitet konsentrert til et område

vest for grensen til utgravningsjakten (Olsen og Henriksen 2011:218).

Rom 2 i Kongshavn er mindre enn både rom 1 og 5 og inneholder et solid overbygget ildsted som var dekket av skjørbrent stein. Det inneholdt også den største konsentrasjonen av baksteheller fra rommene som ble delvis avdekket av utgravningssjakten (Olsen og Henriksen 2011:218). Dette rommet fungerte muligens som et slags eldhus der matlaging og flatbrødbakst har utgjort viktige aktiviteter, samtidig som at det kunne vært brukt som et oppholdsrom. Det lille rommet inneholdt overraskende mange funn, også av gjenstander som antyder en viss prestisje hos eieren; en gullforgylt fingerring og to dobbeltkammer av bein.

Begge rommene i Skonsvika er tolket som bolig- og oppholdsrom. Intern romorganisering og størrelse på rommene er så å si identisk, men det er altså markante forskjeller i veggkonstruksjonen på disse to rommene (se ovenfor, og kap. 4.3.6 og 4.3.7).

«Vinterrommet» var forholdsvis funnfattig, men utmerket seg med mange funn av gjenstandsemner og beinavfall, som indikerer at tilvirking av beingjenstander var en av aktivitetene knyttet til dette rommet. Gjenstandsfunn fra «sommerrommet» var mer rikholdig og variert, men helt i tråd med funn en kan forvente fra en alminnelig husholdningskontekst. Funnene inkluderte blant annet en kniv, et ildstål og en bronsenål (Olsen og Henriksen 2011:219).

Den mest iøynefallende differensiering av aktiviteter representert i utgravningene i Skonsvika er de åpne aktivitetsområdene. Det er uteområder inne i Kongshavnkomplekset også (jf. kap. 4.2.5), men de åpne aktivitetsområdene kan ha vært viktigere i Skonsvika siden forekomster av møddinger, lagrings- og røykegroper, ovn og uidentifiserte strukturer representert med stolpehull/rester av stolper dekker området, i kontrast til «rom 3» i Kongshavn der en slags brolegning eller ferdselsvei utgjorde det ene sikre anlegget med mellomalderdatering (se kap. 4.2.5 og 4.3.8). Skonsvikakomplekset har en mer gradvis etableringshistorie, ved at det først var anlagt rene produksjons- og utendørs aktivitetsområder før boligene ble anlagt, mens Kongshavnlokaliteten ser ut til å ha blitt anlagt som et bygningskompleks i løpet av en adskillig kortere periode (Olsen og Henriksen 2011:219). Forskjellen i overordnet aktivitet og økonomisk spesialisering mellom mangeromskompleksene kom til uttrykk i resultatene fra mikromorfologiske analyser av jordprøvene (se kap. 6.4, Simpson og Adderley 2011), og i deler av det det zooarkeologiske materialet (se kap. 6.2.5).

Andre forskjeller mellom de to store kompleksene i Kongshavn og Skonsvika kan kanskje ha å gjøre med funksjonsforskjeller på et mer overordnet plan. Det er store kontraster i funnmaterialet med tanke på at kompleksene ligger ca. 8 km fra hverandre og er datert samtidig (se kap. 5.2.2 og 5.2.3). Mens bakstehellefragmenter er blant de vanligste funnene i Kongshavn, er de sparsomt representert i materialet fra Skonsvika. Andre gjenstander laget av kleberstein som kar og søkker, er også utelukkende funnet i Kongshavn. Kulturelle skiller mellom hovedgruppen av brukere i de respektive kompleksene kan forklare dette, og at anleggene var tenkt å fylle forskjellige funksjoner (Olsen og Henriksen 2011:219). Samtidig er det fellestrekk i arkitektonisk utforming og andre data som viser til noen form for kontakt og forbindelse mellom lokalitetene, for eksempel de særegne kuttemerkene som indikerer samme regionale sløyeteknikk i fiskebearbeidelsen (se kap. 6.2.8).

7.7 Forbindelseslinjer til mangeromshusenes arkitektur

Utgravningsresultatene som er redegjort for så langt viser sterke indikasjoner på at brukerne av disse husene hadde nær kontakt med områder utenfor regionen, slik gjenstandsmaterialet blant annet viser (se kap. 5.3 ff). Trekkene ved mangeromshusenes arkitektur som undersøkelsene har påvist, skiller seg markert fra kjente boligtyper i regionen i århundrene før de tidligst kjente mangeromshusene. Den arkitektoniske utformingen av mangeromshusene har dermed også sin mest sannsynlige forklaring i de behov og kunnskap mangeromshusenes beboere selv brakte med seg til Kyst-Finnmark, i kombinasjon med de muligheter og begrensninger regionen tilbød.

Det er nødvendig å gå nærmere inn på grunnlaget for å gjøre slutninger om mulige opphav til mangeromshusene utforming ved å se på samtidige trekk ved arkitektur i regioner utenfor Finnmark med elementer som kan sammenlignes med mangeromshus.

7.7.1 Nedgravd gulvflate

Det er ingenting spesielt med gulvene sammenlignet med annet materiale fra Nord-Norge datert til mellomalderen, bortsett fra den kraftige nedgravningen som er påvist i mange mangeromstuffer. Dette skiller seg markant fra undersøkte tufter fra mer eller mindre samtidige, samiske rundgammer (se kap.7.1.2). Historikeren Alf Ragnar Nielssen har foreslått at nedgravde gulvplan i forbindelse med fiskeværenes torv- og steinhusbebyggelse kan ha

forekommet langs hele den vestre ytterkysten av Norge i mellomalder. Han viste i den sammenheng til Namdalens beskrivelse fra 1597, hvor det ifølge dette kildeskiftet var tufter etter hus gravd ned i jorden i fiskeværet Sklinna i Leka kommune i Nord-Trøndelag (Nielssen 2014c:375). Tufter etter slike hus er imidlertid ikke registrert på Sklinna i kulturminnedatabasen Askeladden, og detaljene ved boliger i mellomalderfiskeværene er generelt lite kjent, også i regioner som grenser til Finnmark. Lokalteter oppsøkt som mulige sammenligningsobjekter i forbindelse med mangeromsprosjektet, Dongan/Liland og ved Skipssanden i nordre Nordland (se kap. 3.2.4) viste seg ikke å utgjøre noen åpenbare paralleller. Det er ikke mulig å avvise at tuftenes gulvplan kan ha vært noe nedgravd i kulturlagene på gårdshaugene de er del av den gang disse husene engang ble bygget kun med basis i en visuell befarings, men nedgravde gulvflater sammenlignbare med tuftene i Løkvik og Kongshavn er det ikke snakk om. Jeg kjenner ikke til klare arkeologiske holdepunkter for at kraftig nedgravde gulvflater kan være et trekk ved fiskeværbebyggelse langs ytterkysten sørvest for Finnmark samtidig med oppkomsten av mangeromstufter, men det er en mulighet for at nærmere arkeologiske undersøkelser av tufter og kulturlag knyttet til slike vær kan avdekke hustyper som samsvarer med opplysningene i Namdalens beskrivelse.

Grophusene fra jernalder og tidlig mellomalder dokumentert i Skandinavia og på Island har mange trekk ved seg som kunne vært fristende å se i sammenheng med mangeromshus. Husene er nedgravde i undergrunnen, fra ca. 0,4 til over en meter dypt, og oftest utstyrt med et kraftig hjørneildsted eller ildsted langs en av veggene, og størrelsen passer fint med de vanlige rommene som utgjør mangeromstuftene (Crawford og Ballin Smith 1999:210-213). Basert på de formale likhetene er det ikke rart at disse hustypene ble sett i sammenheng med rommenes utforming i mangeromshusene på Vadsøya (se kap.7.1.1). Kronologien med hensyn til bruken av grophusene utgjør imidlertid et problem, da slike hus mest sannsynlig ikke lenger var i bruk da de første mangeromshusene ble bygd. I Norge og på Island ser det ut som om denne hustypen gikk ut av bruk i vikingtid/tidlig mellomalder (Crawford og Ballin Smith 1999:210-213).

Den andre bygningstypen nevnt som en mulig parallell til de nedgravde gulvene i mangeromshusene er *Dyngja*. Dette er en hustype diskutert i forbindelse med en bosettingsfase påvist i utgravningen av Biggings, Papa Stour på Shetland datert til ca. 1000-1200 e. Kr. (Crawford og Ballin Smith 1999:208). Denne bygningen hadde et nedgravd

gulvplan ca. 0,3-0,5 m ned i opprinnelig undergrunn, og har mange fellestrekk med grophuset (Vidal 2013:81). Denne bygningen ble omtalt som dyngja ettersom den syntes å passe med beskrivelsen av et hus med nedsenket gulvplan som kan ha vært brukt til arbeids- og oppholdsrom først og fremst for kvinner og kvinnearbeid, slik disse er beskrevet i islandske ættesagaer (Crawford og Ballin Smith 1999:210-213). I en kritisk gjennomgang av sagabeskrivelser av hus sammenholdt med arkeologisk undersøkte islandske gårder er det nylig konkludert at islandske mellomalderkilder ofte beskrev hus eller rom som ikke lenger var del av den islandske gården på tidspunktet kildene ble nedskrevet, og at kildenes betegnelser av rom som for eksempel dyngja knyttet seg til funksjon, ikke form (Vidal 2013:195-196, 259).

Selv om nedgravde gulvflater ikke lenger kjennetegnet husene som inngikk i de islandske gårdene i tidsrommet sagatekstene ble nedskrevet, kan likevel andre trekk ved islandsk gårdsbebyggelse ha inspirert sagabeskrivelsenes oppfatninger om vikingtidens islandske stormannsgårder. Passasjer i form av korridorer mellom rommene, samt korridorer som ledet ut av gårdsbygningene til anlegg plassert i noe avstand fra disse, som kirker, bad m.m. utgjorde en mulig samtidig inspirasjonskilde (Vidal 2013:104, 259). Korridorene var som regel helt eller delvis nedgravde, utstyrt med tak og indre vegger samt gulv, og har blitt påvist arkeologisk i sammenheng med islandsk gårdsbebyggelse fra høy- og seinmellomalder (Vidal 2013:104). Hendelsene som fant sted inne i husene i de aktuelle sagaene er dramatiske og detaljerte, og ofte er boligens utforming innvevd i fortellingene. Vidal foreslo at forvirrende og ofte motstridende beskrivelser gitt på hus med nedgravd boligflate i de forskjellige sagaene skyldes at disse husene nå var fremmede for islendingene. Forsøkene på å forklare hvordan husene var i eldre tider ble utført med vekslende hell av sagaforfatterne, med referanser til kollektiv hukommelse og kjente bygninger i deres samtid som virkemiddel (Vidal 2013:286). Dette er en interessant tolkning, som kan ha overføringsverdi i forhold til mangeromstuftene. Selv om samtidige eksempler på nedgravde gulvflater sammenlignbare med de som er vanlige i mangeromshus fra siste halvdel av 1200-tallet og fra 1300-tallet ikke er identifisert i Norge, kan folk med kunnskap om torv- og steinbygde fra vestkysten av Norge (eller fra Island) ha besittet ideer om eldre måter å bygge hus på, for eksempel om praksisen med å senke gulvflaten ned i bakken. Slike ideer kan kanskje ha hatt betydning for at nedgravde gulvflater ble en vanlig måte å bygge rommene på i flere av de tidligste mangeromshusene. En kan i tillegg anta at generell kunnskap om andre samtidige bygninger gravd ned i bakken var

utbredt i Norge, for eksempel kjellere, uthus og naust i sterkt hellende terreng m.m., som kan ha virket inn på valg av en slik løsning i forhold til mangeromstuftene.

Mer direkte inspirasjonskilder fra Island er imidlertid tenkelig. Vidals studier var i stor grad avgrenset til gården og bygningsmiljøet knyttet til gården som institusjon, og dette kan være grunnen til at andre typer boliger på Island i liten grad ble kommentert.

En praksis med å grave gulvflatene markert ned i bakken er beskrevet fra utgravningene av handelsplassen Gásir på vestsiden av Eyafjorden ved bredden av elva Hörga, ca. 11 km nord for Akureyri (Roberts m. fl. 2006:1). Denne lokaliteten ble delvis utgravd i perioden 2001-2006, og er foreløpig publisert i form av rapporter underveis i prosjektet, mens endelig stratigrafisk analyse, faseinndeling m.m. ikke er ferdigpublisert (Roberts m.fl. 2006:14). Minst 25 forskjellige rom ser ut til å ha tjent forskjellige funksjoner som bolig/oppholdsrom, røykeri, handelsboder m.m. og har til felles at de er nedgravd i bakken, oftest i langt større grad enn noen kjente rom i mangersomtufte (Roberts m. fl. 2006:11). Den vanlige fremgangsmåten i forbindelse med byggingen av bodene har vært å grave ut en større flate som siden ble seksjonert inn i flere rom markert med gulvparti og torvvegger. Blant bodene som ble helt eller delvis undersøkt er det identifisere minst to grupper arrangert i tett tilknytning til hverandre og forbundet med innganger fra et rom til et annet (Roberts m.fl. 2006:10, Harrison m. fl. 2008:102).

Kompleks stratigrafi tyder på hyppig utskiftning og modifisering av rommene, blant annet ved stadig nedgravning av nye rom i kulturlagene etter de gamle er tolket som at oppholdsrommene har vært av midlertidig karakter. Mange av disse nedgravde gulvflatene er tolket som gulv i svært enkle boliger, sannsynligvis telt eller gapahuker (Roberts m. fl. 2006:14). I noen tilfeller er gulvene mer forseggjorte, og dokumenterte stolpehull tyder på at noen av bodene ble bygget mer solid, muligens også utstyrt med enkle vegger og takkonstruksjoner (Harrison m. fl. 2008:102). Dateringer basert på tefrakronologi, gjenstandskronologi og C14-dateringer viser at handelsplassen på Gásir var i bruk gjennom 1300-tallet, og opphørte senest på begynnelsen av 1400-tallet, men det er også påvist eldre bruksfaser som ikke ble undersøkt nærmere under utgravningene på 2000-tallet (Harrison m.fl. 2008:103).

Det eksisterer andre handelsteder på Island med ansamlinger av boder som kan sammenlignes med Gásir, som Gautavík i sørøst- og Maríuhöfn i sørvestisland (Harrison m. fl. 2008:102), men Gásir er definitivt best undersøkt, og representerer det beste eksemplet på nedgravde gulvplan som et gjennomgående trekk ved konstruksjonen av bodene. Gásir er i tillegg spesielt interessant ettersom stedet var et knutepunkt for islandshandelen med Norge, hvor handelsmenn fra Norge dominerte stort, særlig utover 1300-tallet (Þorláksson 1999:86, 90f.). Þorláksson fremholdt også Gásirs posisjon i den gjensidige kommunikasjonen mellom bispesetet Hólar og Trondheim som følge av erkebiskopens interesser i vadmels-handelen (Þorláksson 1999:91-92). Så langt synes det som funnene fra Gásir representerer den mest interessante arkeologiske analogien til de nedgravde gulvflatene som er et vanlig trekk ved mangeromstuftene i mellomalder og på 1500-tallet.

7.7.2 Vegger og tak

De ytre veggene av torv, jord og varierende grad av stein er en del av konstruksjonene til mangeromshusene som har samtidige paralleller i hele det nord(vest)atlantiske området, og sannsynligvis også i den lokale, samiske bygningskikken i perioden da de første mangeromshusene ble konstruert. Torvstabledede ytre vegger er et av de få fellestrekk samtidige rundgammelignende hus i Nord-Troms og Finnmark delte med mangeromshusene. Torv- og steinbygde vegger samt torvtekte tak har samtidig vært en vanlig del av bygningene langs den ytre kysten fra Sør-Vestlandet til Nord-Troms, og det er nærliggende å se dette trekket med mangeromshusenes konstruksjon i sammenheng med en vestnordisk bygningstradisjon (sml. Stoklund 1982:12, Nielssen 2014c:376-377). Det samme kan sies om funnene av en indre veggkledning av stående planker i kombinasjon med klare tegn til at rommene var stolpebygde konstruksjoner. Dette er fellestrekk ved samtidig dokumentert bebyggelse i Nord-Norge, og kan også sammenlignes med forholdene ved kysten lenger sør (Bertelsen 1991:239, Nielssen 2014c:377). Slik indre kledning har trolig ikke paralleller i samtidig bebyggelse i Kvitesjøområdet, ettersom bebyggelsen mest sannsynlig ville være dominert av laftede tømmerkonstruksjoner lik forholdene i øvrige russisk/karelske områder (Uino 1997:75).

Rene stavbygg, stolpebygde hus, og grindverkskonstruksjoner er varianter av stolpebygde hus som forble en del av byggeskikken etter at laftebygninger ble introdusert til vestkysten av Norge, noe som er forklart med at tilgang til tømmer var dårligere i deler av disse regionene (Christensen 1995:52-53). En viktig forklaring på at laftede bygninger ikke ble vanlig i Nord-

Norge før på 1500-1600-tallet er nettopp mangelen på tilgjengelig egnet bygningstømmer (sml. Urbančzyk 1992:79-80). I Nord-Norge er ikke arkeologiske spor etter laftede bygninger dokumentert før 1500/1600-tallet, noe som korresponderer bra med de eldste dendrokronologisk daterte stående bygningene i Nordland (Brekke 2011:151 f.). De tidligst kjente opplysningene i skriftlige kildene som uttrykkelig nevner frakt av tømmer til Finnmark stammer også fra 1500/1600-tallet, men det dreide seg om begrenset import vanligvis i form av ferdiglaftede og demonterte bygg, og helst beregnet til embets- og handelsmenns boliger (Niemi 1983:127-128, 352).

Mangelen på tilgjengelig bygningmateriale på kysten av Finnmark i tiden mangeromshusene var i bruk, har sannsynligvis effektivt hindret en introduksjon av lafteteknikk i kombinasjon med ytre torv- og steinvegger til området, uavhengig av om slike hus var en kjent og kanskje foretrukket hustype blant de som konstruerte de første mangeromshusene. Stolpebygde hus med en indre kledning av stående bord ble valgt som en tilpasning av en materialbesparende måte å bygge hus på kjent langs hele vestkysten av Norge, samt atlantehavøyene, og som kom til anvendelse under oppføringen av mangeromshusene i mellomalderen.

Figur 7.11 Utsnitt fra Linschotens Vardøkart (1624). Kanskje ikke en troverdig gjengivelse av romorganiseringen, men takformene til bygningene øverst nær venstre billedkant ser ut til å være pyramideformet eller helvalmet. Fra Universitetsbiblioteket, UIT

Saltak, langstrakte helvalmede varianter og pyramideformede tak er foreslått som vanlige takformer på rommene. Takkonstruksjon til bygningene som utgjorde elementene i

mangeromshusene må i stor grad tolkes ut fra informasjon fra de skriftlige kildene og eldre avbildninger. Disse takformene er kjent brukt på torvilte hus («nordmannsgammer» med pyramideformet tak eller stolpebygde gammer med helvalmet tak) inntil 1800- og 1900-tallet i Finnmark. I forhold til tolkning av mangeromshusenes takform er det lite å tilføye til rekonstruksjonsforslagene fra Sveen og Niemi gjort på grunnlag av disse kildene (Niemi 1983:126). Derimot kan det være av betydning at takformen er foreslått som en løsning på bygg langs vestkysten av Norge fra mellomalderen. Et lite, stavbygd hus med kvadratisk grunnplan fra sent 1100-tall i Bergen kan godt ha hatt et pyramideformet tak (Reimers 1982:88-89). Pyramideformete eller helvalmete tak var vanlige løsninger i vestnorske utløer i stavverk i nyere tid. Denne takløsningen er ellers er kjent i vestnordiske og nordatlantiske områder der torv- og stein inngår i arkitekturen, og i den sammenhengen er de historiske kildene fra Finnmark benyttet i argumentasjonen for at takformen var i bruk på vestkysten av Norge fra mellomalder til nyere tid (Gjærder 1977:30-32).

En mellomalderkilde fra Nordland kan indikere at fiskeværernes bebyggelse hadde takformer lik de foreslått for mangeromshusene. Pietro Querinis beskrev husene i fiskeværet på Røstlandet fra oppholdet der i 1431-32 som små, runde hus av tre med ljøre (Nielsen 2014c:375, jf. Querinis beretning i Wold 1991:141-142). Nielsen foreslo at husene Querini beskrev egentlig refererte til torv- og steinbygde hus med et indre, stolpebygd reisverk av tre, ikke ulikt den rektangulære stolpebygde sperregammen (Nielsen 2014c:375). Kjente tufter med antatt datering til yngre jernalder og mellomalder på Røstøyene ser ut til å støtte denne oppfatningen. Husan (Askeladden Id.7902) og Sand på Storfjellet (Askeladden Id.37751) og gårdshaugen Brasen 2 på Ystlandet på selve Røst (Askeladden Id.9248) består av rektangulære eller kvadratiske tufter omgitt av valler som er rest etter ytre torv- og steinvegger, og tuftene deler dermed karakteristika med mellomaldertufter kjent fra nordnorske mellomalder- og tidlig nytidskontekster (sml. Simonsen 1991, Bertelsen 1989a, 1991). Som andre steder langs kysten har sannsynligvis drivtømmer vært brukt som bygningsmateriale, mens annen trevare har blitt fraktet til øyene ettersom Røst var skogfritt. Ved til brensel er eksplisitt nevnt blant disse varene, og det er ikke usannsynlig at også bygningstømmer inngikk i trelasten (Nielsen 2014c:375, jf. Querinis beretning i Wold 1991:141).

For min egen del vil jeg legge til at Querinis beskrivelse av runde hus kan gi mening dersom man ser for seg at beskrivelsen baserte seg på minnet om torvtekte, små kvadratiske hus med pyramideformet tak sett fra utsiden, især slik husene fremsto ut på våren da vegetasjonen hadde tatt seg opp like før Querini og mannskapet reiste fra Røst i slutten av mai 1432.

7.7.3 Ildsteder/ovner

Rammer og fundament til ildstedene i mangeromshusene skiller seg ikke ut fra samtidig nordnorsk materiale utenfor Nord-Troms og Finnmark (jf. Bertelsen 1991:239 f.).

Plasseringen synes derimot å gjøre det. Hjørneildstedene, som er dokumentert i boligrommene i Skonsvika og i rom 1 og 2 i Kongshavn, er de sikrest dokumenterte hjørneildstedene i nordnorske kontekster datert til 1300-tallet. Hjørneildsteder eldre enn 1500-1600 tallet er ikke dokumentert i Nord-Norge utenom Finnmark, med ett mulig unntak representert med et ildsted dokumentert i en gårdshaug på Soløy (Bertelsen og Urbańczyk 1985:106-107, 191). Åpne ildsted plassert mer eller mindre sentralt i rommet var den vanlige plasseringen av ildstedene i rommene i Nord-Norge frem til tidlig nytid (Reiersen 1999:112). Trekk som kan tyde på overbygning på ildstedene er heller ikke dokumentert fra mellomalderen i Nord-Norge utenom Finnmark. Ildstedet i rom 2 fungerte sannsynligvis som en enkel røykovn, som i tillegg til massive steinvegger sannsynligvis også var utstyrt med en form for overbygning (Henriksen 2008:181). Andre ildsted, som «ovn 2» i sommerrommet i Skonsvik har en kraftig innramming av stående flate steiner, og selv om det ikke ble dokumentert under utgravningen, kan det ikke utelukkes at ildstedet har hatt et dekke av stein eller heller under bruk.

Ildstedenes plassering i hjørnet av rommet er et vanlig trekk ved samtidige boliger i Sør- og Midt-Norge. Ildsted plassert i hjørnet er dokumentert i alle bygravningene i Norge, samt Borgund, fra 1000/1100-tallet av (Sørheim 2005:156 ff.). Plasseringene av ildstedene i hjørnet i stedet for inne på gulvflaten i rommet er en utvikling som er sett i nær sammenheng med at den laftede toromsstua ble den vanligste boligen i byene fra 1000-13/1400-tallet (Sørheim 2005:161). Trolig ble bygninger lik de som dominerte by- og tettstedene vanlige på landsbygda i samme periode, og hjørneplassering av ildstedet er også påvist i mellomalderbygninger på landsbygda på Østlandet fra 1100-tallet av (Finstad 2009). Et lignende utviklingsforløp i byggeskikken er forslått også for Vestlandet (Myhre 1980:211).

Hvorvidt ildsted med overbygning har vært vanlig i byene og på landsbygda i høymellomalder i Sør- og Midt-Norge er mer omdiskutert. Etter Helge Sørheims oppfatning er det lite som tyder på at ildsteder i bolighus har vært utstyrt med overbygning i form av varmemagasin av stein (Sørheim 2005:156). Espen Finstads analyse av undersøkte tufter fra mellomalder på Østlandet konkluderte med at mange hjørneildsted fra mellomalder sannsynligvis *var* overbygget, som en slags røykovn. Finstads omtolkning av en tidligere beskrevet «røys med brandlag» som et ildsted med overbygning i en hustuft på Skattum, Vang k., i Oppland virker særlig overbevisende (Finstad 2009:119-120).

En måte å vurdere overbygning på ildsteder kan være å unngå analogier til tradisjonelle røykovnstyper der store mengder stein innrammet av ytre støttevegger av stolper og planker utgjorde varmemagasin (Solhjell 2007). I stedet kan forekomst av skjørbrant stein og ekstra utbygget stein, helle og leir- sandpakning rundt ildstedene være tegn på at ildstedet hadde en form for overbygning. Slik isolasjon er helt nødvendig for å minske brannfaren når ildstedet var plassert nær en eller flere vegger, og ildstedsrommet ble som følge av dette innrammet av materiale som kan magasinere varme. Dersom en helle eller flate steiner i tillegg har vært plassert over selve ildstedsrommet ville konstruksjonen i prinsippet fungert som en røykovn (Solhjell 2007:159). Bruken av ildstedene kategorisert som «bakerovner» i hus fra tidlig mellomalder på Folkebibliotekstomten i Trondheim må kunne ses som en indikasjon på at ovnsrom innebygd i steinkammer av ulike slag var en kjent løsning, selv om disse ovnene i dette tilfellet ikke lå i bygninger tolket som boligrom (Christoffersen 1994:197-199).

Sporene av en viss overbygning i forhold til ildstedene i Skonsvika og Berlevåg kan ses som en variant av ildsteder der konveksjonsvarmen fra oppvarmet stein ble utnyttet, uten at man av den grunn behøver å tolke disse som røykovner. Ovnene i rom 2, Kongshavn, kan fremstå som uvanlig kraftig overbygget, kanskje en særegen variant av ildsted også i tiden den var i bruk. Det forhold at dette rommet sannsynligvis brant ned og kollapset i mellomalderen, kan ha medført at ovns overbygning ble bevart bedre enn i de fleste andre undersøkte ildstedene i Berlevåg, så vel som i mellomalderbyer og andre kontekster i Sør- og Midt-Norge. Lite tyder på at ildstedet i rom 2 ble ryddet eller forsøkt vedlikeholdt etter at rommet brant ned. Rommet ble heller ikke planert og brukt som tomt til et nytt rom, men i stedet gjenfylt, kanskje allerede i mellomalderen (se kap. 4.2.4). Det er derfor mulig at ildsteder lik det overbygde ildstedet i

rom 2 var en vanlig ovnstype i bruk over store deler av Norge i tiden Kongshavnkomplekset ble anlagt, men at de sjeldent er bevart med så tydelige rester etter overbygningen in situ.

Det er sannsynlig at både ildstedform- og plassering ikke bare har paralleller i norske mellomalderkontekster fra Midt-Norge og sørover. Hjørneplasseringen av ildstedet er svært dominerende i både russiske og karelske mellomalderboliger (Khoroshev og Sorokin 1992:145-151), og det er foreslått at noen av ildstedene må ha vært overbygde ovner (Uino 1997:72). Dette har sannsynligvis derfor vært en del av byggeskikken blant russisk og karelsk bosetting fra perioden i Kvitesjøområdet, selv om det hittil ikke foreligger arkeologisk dokumentasjon av husrester som kan belyse dette spørsmålet (Henriksen 2008:194). De massive røyk- og bakerovnene som kjennes fra finsk og russisk tradisjonell byggeskikk fra 15-1600-tallet er ikke påvist i klar mellomalderkontekst, men ildsted med en viss overbygning er dokumentert i finske kontekster fra jernalder og mellomalder (Korkeakoski-Väsänen 2002:60-62).

Trekkene ved konstruksjon av ildstedene mangeromshusene, og hvordan disse er plassert i rommet er ikke naturlig å henføre til enten norske eller russisk/karelske kontekster i tiden mangeromshusene oppsto som fenomen. Dette trekket ved mangeromshusenes indre romorganisering ser ut til å ha samtidige paralleller i Sør- og Midt-Norge, så vel som i karelsk/russisk byggeskikk.

Den frittliggende ovnen i Skonsvika, Ovn 1, har jeg ikke funnet noen direkte samtidige paralleller til, men den kan trolig sammenlignes med steinbygde ovner kjent fra finsk og russisk tradisjon, antatt å ha datering tilbake til jernalder og mellomalder (Korkeakoski-Väsänen 2002:64). En ovn fra seinmellomalder undersøkt i Lapsen Puito park på halvøya Hanko/Hangö, Uusima/Nyland i Sørvest-Finland, har visse likheter med ovnen i Skonsvika (Haggrén m.fl. 2008:20-21, Haggrén 2011: 9, fig. 1.). Den finske ovnen var adskillig dårligere bevart og sammenrast enn ovn 1 i Skonsvika, men har vært kraftig overbygd med steiner. Grunnlaget på å anta affinitet til ovn 1 er svakt, men noen indikasjoner tyder på en tilknytning til finsk/karelsk og russisk tradisjon.

7.7.4 Romorganisasjon og husutforming

Anleggene på Skipssanden og Dongan (se kap. 3.2.4 og 7.7.1) kan synes å ha hatt en viss grad av fellesvegger, og dette fenomenet er også et trekk ved tuftene på Borgvær, strukturområdet

1 (Wickler og Narmo 2014:74, 76, fig. 3). Hvorvidt disse anleggene på Skipssanden og Dongan utgjør paralleller til mangeromstuftene har jeg stilt meg tvilende til (kap. 3.2.4), men det kan heller ikke avvises at mer omfattende utgravninger på slike lokaliteter kan endre bildet noe. Problemet består i at de anleggene jeg kjenner til av denne typen alle bærer tegn på flere bosettingsfaser og ligger i tykke kulturlag som vanskeliggjør tolkninger av romorganiseringen, noe som også kommer frem av plantegningen fra Borgvær (Wickler og Narmo 2014:66, fig. 3).

Den kompakte organiseringen av bygningsenheter eller rom knyttet sammen med ganger, dører og korridorer i torv- og steinbygde komplekser er trekk ved mangeromstuftene som best kan sammenlignes med islandske og grønlandske gårdsanlegg fra mellomalder. Dette gjelder begge hovedgruppene av overordnet romorganisering, beskrevet i kap. 3.5.1, symmetriske mangeromstufter med en sentral korridor og mangeromstufter hvor rommene er bygget sammen, men hvor ferdselen har foregått direkte fra et rom til et annet. Basert på formale likheter er det islandske ganghuset svært lik mangeromstufter som Soim, Kjølnes og Neselva sør i plan (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:384, fig. 24.5).

Tradisjonelt er ikke det fullt utviklete islandske ganghuset ansett som et gammelt fenomen, og det er foreslått en lang utviklingslinje bak denne husformen som startet med sentralgårdene Stöng og Gröf i perioden 1100-1300-tallet, men hvor den sentrale korridoren ikke var et element som tilkom byggeskikken før i seinmellomalder og tidlig nytid (Vidal 2013:88-89). Gårdene Sandártunga i Þjórsadalur og Forna-La på Snæfellsnes er ofte presentert som et mellomledd i utviklingen som ledet til de massive gårdskompleksene fra tidlig nytid og moderne tid, som for eksempel Glaumbær og Laufás (Ágústsson 1982:256 ff., Mímisson 2016:212, Ólafsson og Ágústsson 2006:20 ff.). Mye tyder på at byggeskikken på Island i mellomalderen var for variert til at den er hensiktsmessig å beskrive i den enkle, lineære evolusjonsrekker (Vilhjálmsson 1989:84, Mímisson 2016:211), og senere registreringer har gitt gode kronologiske holdepunkter for å datere komplekse islandske hustufter lengre tilbake i tid. Særlige en tuft i Myrkárdalur ca. 2 mil VSV for Akureyri er interessant i denne sammenhengen. Denne tuften består av ni rom organisert slik at fire ligger parvis på hver side av en sentralkorridor som ender i et rom i enden av huskomplekset (Harrison m.fl. 2010:19, Harrison 2011:4). Tuften har et omriss som minner sterkt om mangeromstuften Neselva Sør (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:385). Tuftekomplekset har blitt datert på bakgrunn av

historiske kilder til 1300-tallet, og er ganske unikt i islandsk materiale (Harrison 2011:4). Hustuftene er blitt sammenlignet med samtidige grønlandske tufter fra mellomalderen i de norrøne bygdene (Harrison m fl. 2010:19, Harrison 2011:4).

Det er sannsynligvis Aage Roussells typologi over norrøne gårdsanlegg på Grønland som ligger bak Harrison's sammenligning, og da helst Roussells variant av det Grønlandske ganghuset; den sentraliserte gården (Roussell 1941). Senere analyse av de eldre typologiene av tuftene etter grønlandsk gårdsbebyggelse har imidlertid reist tvil om ganghus slik de fremstår i islandsk seinmellomalder i det hele tatt er representert blant grønlandske gårdskomplekser fra mellomalderen, med ruingruppene Ø2 og Ø66 som mulige unntak (Høegsberg 2009: 84, Fig 2, 95-96, 99, fig.22). Hus der en sentral korridor har vært det styrende prinsippet i å organisere ferdsel mellom rommene i like stor grad som tidlige islandske eksempler er ikke sikkert påvist i noen av de tuftekompleksene som er fremholdt som grønlandske ganghus, og samlet sett virker ferdselen i de grønlandske tuftekompleksene å ha foregått fra rom til rom, eller via separate innganger (Høegsberg 2009:96).

Utviklingen av gårdskompleksene på Grønland har vært kompleks, og eldre utgravninger har neppe avdekket kronologiske relasjoner mellom byggetrinn på en god nok måte. Dermed er også korridorer og omfang på kompleksene feilaktig tolket på bakgrunn av morfologiske trekk ved bygningene som mest sannsynlig tilhører ulike bruksfaser (Høegsberg 2009:82 f, Madsen 2014:103). Tilføyelsen av rom i kompleksene har sannsynligvis foregått over lang tid og til dels parallelt med at andre rom har tatt ut av bruk, og Høeghsberg foreslo at alle komplekse tufteanlegg tidligere betegnet som ganghus eller sentralisert gård knyttet til norrøn gårdsbosetting på Grønland bør anses som «conglomerate structures» (Høegsberg 2009:96). Denne modellen på oppkomst av gårdskompleksene på Grønland kan til en viss grad fungere som en analogi til de mangeromstufter hvor de sentrale korridorene enten mangler, eller synes å ha utgjort en av flere måter å fordele ferdselen mellom rommene på. I alle fall for de største anleggene av denne typen, mangeromskompleksene i Skonsvika og Kongshavn er det klart at de synlige strukturene også representerer ulike faser av bygninger og omorganiseringer av lokalitetene (se kap. 4.2 og 4.3).

Samtidige tufter etter gårdskomplekser som kan sammenlignes med de største mangeromstuftene er ikke kjent fra Island, men andre og mer spesialiserte komplekser kan

være interessante i en slik sammenheng. Som nevnt i kap.7.6.1 var mange av bodene i Gásir arrangert i grupper og utstyrt med adganger gjennom torvveggene fra bod til bod. Det er også tegn til at de forskjellige bodene tilknyttet hverandre i slike strukturer ofte var viet spesialfunksjoner, og i områdene utenfor ble ferdselsveier som forbandt bodgruppene og andre deler av handelsplassen påvist. (Roberts m. fl. 2006:9-11). Gásir, og andre handelsplasser fra mellomalderen på Island med lignende komplekser av boder kan være en nærmere analogi til mangeromshusene enn islandske gårdsbygninger i forhold til organisering av rommene.

En annen mulig analogi i form av bygningskomplekser med løsere tilknytning til det islandske gårdssamfunnet i mellomalderen er klosterkompleksene på Island. Steinunn Kristjánsdóttir har kritisert en tradisjonell oppfatning om at islandske klostre stort sett besto av religiøse og økonomiske funksjoner tillagt enkelte storgårder på Island, og åpnet for at de islandske klostrene allerede fra 1100-tallet ble anlagt med en langt mer kompleks utforming enn samtidige gårdsanlegg, til tross for at byggematerialene var de samme (Kristjánsdóttir 2008:211, 2010). 10-13 klostre er kjent å ha vært i virksomhet på Island i løpet av mellomalder, men de aller fleste er for dårlig bevart på grunn av senere aktivitet til at de har blitt sikkert lokalisert og forstått, selv etter arkeologiske utgravninger på viktige klosterlokalteter som Kirkjubærarklaustur og Videyarklaustur (Kristjánsdóttir m.fl. 2014:563). Det er likevel sannsynlig at klostrene ikke skilte seg mye fra det ene godt bevarte klosteret som er arkeologisk utgravd og publisert, Skriðuklaustur datert til seinmellomalder og tidlig nytid.

Prinsippene med celleinndeling, klosterkirke, åpen klosterhage og fellesrom viste seg å være basert på idealer om klosterarkitektur kjent ellers i katolsk mellomalderkontekster, men tilpasset lokale forutsetninger og bygningstradisjoner (Kristjánsdóttir 2010:48f.).

Sammenbygde rom avsatt til spesialfunksjoner tilknyttet munkenes virke var omsluttet av et felles ytre vern i form av torvvegger, og ferdselen har skjedd via innganger mellom de forskjellige rommene (Kristjánsdóttir 2010:50, fig.2). Klostret skilte seg ikke mye fra den øvrige islandske arkitekturen i forhold til bygningsmaterialer, det vil si stein, torv og indre reisverk av tømmer, men størrelsen på komplekset viste at dette må ha skilt seg drastisk fra den gjennomsnittlige gården på Island, som i gjennomsnitt utgjorde 130 kvadratmeter mot Skriðuklausturs bygningsmasse som dekker ca. 1,5 mål (Kristjánsdóttir 2015b:154).

Möðruvallaklaustur (ca.1296-1551, Kristjánsdóttir m. fl. 2014:563) hvor Hólarbiskopen var abbed, befant seg ca. 5 km vest for Gásir og var sannsynligvis et av knutepunktene i handelsnettverkene som var aktive på Gásir (Harrison m.fl. 2008:102). En direkte sammenheng mellom Gásirmarkedet og munkene fra klosteret kjennes fra en episode datert til 1316, da klosteret brant ned. Munkene ble beskyldt for å selv ha forårsaket brannen etter å ha kommet tilbake fra markedet i beruset tilstand (Hughes 2008:140). Dessverre kjennes ingen av detaljene fra klosteret selv. Spor etter dette antas å kunne være bevart i noen grad i den store gårdshaugen på stedet, og erfaringer med å åpne utgravningssjakter viste at mellomalderkulturlag er bevart, men bygningsrester kan bare undersøkes forsvarlig ved å åpne store felt (Harrison 2008).

Det er mulig å se kronologisk samsvar med oppkomsten av komplekse torv- og steinbygde boliger/bygningskomplekser i et sammenhengende kompleks på Island (og Grønland) og mangeromshusene i Kyst-Finnmark, uten at det er nødvendig å relatere dette til en komplisert historie om hvordan det tradisjonelle islandske ganghuset fant sin «endelige» form. På rent kronologisk grunnlag er det ikke uproblematisk å gjøre en sammenligning av islandske gårder med en sentralkorridor og mangeromstuffer som Neselva Sør, ettersom tuften i Myrkárdalur foreløpig er unik, og også kun datert etter historiske kilder. Øvrige kjente tufter med en markert sentralkorridor er datert til seinmellomalder og tidlig nytid på Island (jfr. Vidal 2013:88, Kristjánsdóttir 2015a:40). Det er fremdeles et inntrykk at den sentrale korridoren oppsto som et mer uttalt trekk ved enkelte mangeromshus tidligere enn sammenlignbare eksempler i islandsk gårdsbebyggelse, slik den er kjent i arkeologisk og historisk kildemateriale (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:385).

Mangeromstuftenes likheter med mellomalderens gårdsbosetting, handelsplasser og (muligens) kloster på Island og Grønland er så stor at det er nærliggende å tenke seg at folk med kjennskap til denne arkitekturen har vært involvert i konstruksjon av de første mangeromshusene, og både islendinger og norske handelsmenn som reiste til Gásir og omlandet kan være kandidater i den sammenhengen (se kapittel 8.4 og 9.7, se også Amundsen et al. 2003). Dette perspektivet åpner samtidig for at oppkomsten av mangeromshus og kompleks stein- og torvarkitektur på Island kan ses i et relasjonelt perspektiv, der kunnskap, inspirasjon og tilpasninger til lokale forhold bredte seg på begge sider av Nord-Atlanteren

sammen med personellet som virket i store geografiske nettverk (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:383-386).

7.8 Oppsummering og konklusjon

Skriftlige kilder som omhandler torv- og steinbygde boliger i Kyst-Finnmark er i dette kapitlet blitt sammenlignet med en oppsummering av trekk ved mangeromshusenes arkitektur i kap.

7.5. Kildene fra 1500-tallet skiller seg markant fra 1600-tallets skriftlige kilder ved at de førstnevnte alle omtaler hus med nedgravd gulvflate, mens ingen av kildene fra det påfølgende århundret kan tolkes i en slik retning. Ytre stein- og torvvegger og takform i den grad dette er nevnt eller avbildet, synes derimot å ha fremtonet seg like for de som skrev ned beskrivelsene på 1500- og 1600-tallet. En sammenligning av mangeromshusenes arkitektur slik den kan oppsummeres på bakgrunn av utgravningsresultater med opplysninger fra de tidligste skriftlige kildene, viser etter min oppfatning at det finnes en forbindelse mellom mangeromshus datert til mellomalderen, mangeromshus datert til 1500-tallet, og informasjon i de tidligste skriftlige kildene som omhandler byggeskikken i værene i Kyst-Finnmark. Dette åpner for at fiskeværerbebyggelsen i seinmellomalder i Finnmark til en viss grad besto av mangeromshus som kan ha lignet de som er delvis undersøkt i Løkvik og Nordmannset i Berlevåg kommune. Om slike likheter i fiskeværerbebyggelsen og mangeromshusene også eksisterte i mellomalderen kan derfor heller ikke avvises (se kap.3.6).

I tillegg til at 1600-tallets kilder tyder på at gulvene ikke lenger ble gravd ned i forhold til omliggende terreng, er også opplysninger om samtidens måter å organisere rom i de enkelt boligkompleksene mer tvetydige sammenlignet med for eksempel Carisius redegjørelse fra slutten av 1500-tallet. På den ene siden kan for eksempel Lilienskiold forstås slik at han oppfattet nordmennenes hus med ytre torv- og steinbygde vegger på 1680-90-tallet som sammenbygde enheter av separate hus med fellesvegger og tak. På den andre siden viser ikke hans egne illustrasjon av slike bygninger slike sammenhengende tak eller vegger, men hus som er anlagt så tett at ferdsel «innomhus» mellom husene via døråpninger eller korridorer fra et hus til et annet likevel er tenkelig. Spørsmålet her er om dette viser til en utvikling av byggeskikk som like gjerne kan representere brudd med en gammel tradisjon, som en kontinuerlig videreføring av arkitektoniske prinsipper kjent fra mangeromshusene? Den ene undersøkelsen fra Kyst-Finnmark som har gitt god dokumentasjon av et komplekst hus bestående av flere rom fra 1700-tallet, Skjærvika i Nordkapp kommune, og et utvalg skriftlige

kilder fra 1700- og 1800-tallet som omtalte bygninger med (sannsynlige) fellestrekk med denne, kan tyde på at boligene fra nytid avviker fra mangeromshusenes arkitektur bortsett fra når det gjelder skikken med sammenhengende ytre torv- og steinvegger, indre passasje mellom rommene og (sannsynligvis) takform. Dette kan også gjelde husene beskrevet fra sent 1600-tall. Så sent som på første del av 1800-tallet og 1900-tallet er det mange kilder som beskrev komplekse boliger bygget inne med felles torv- og steinvegger, pyramideformede tak m.m. både fra norske og sjøsamiske miljøer som minner sterkt om elementer beskrevet i de tidligste skriftlige kildene som omtalte bebyggelsen i Kyst-Finnmark.

Andre faktorer enn en direkte form for kontinuitet i byggeskikken fra mellomalder til moderne tid kan forklare at visse elementer ved byggeskikken beskrevet i skriftlige kilder er gjenkjennbare over svært lang tid. Likevel foreslår jeg disse kildene som grunnlag for tolkning av en rekke hustufter i Kyst-Finnmarks kulturmiljøer som morfologisk sett er svært like mangeromstufter (se kap. 3.6). Det er gode grunner for å skille mellom mangeromstufter og husrester fra nyere tid, men likhetene i utforming av tak og organiseringen av bygninger under felles stein- og torvbygde vegger kan hjelpe til å forklare hvorfor slike trekk ble valgt i utformingen av mangeromshus i mellomalderen. Flere 1800-tallskilder ga en svært positiv beskrivelse av fordelene med å arrangere rommene slik at innendørs ferdsel mellom for eksempel fjøs og boligdel var mulig, i kombinasjon med den gode isolasjonen de sammenhengende ytre torv- og steinveggene ga. Det var faktisk fremholdt som den beste måten å bygge på i Kyst-Finnmark, også når husene var sammenlignet med kjøpmennenes og embetsstandens trehus bygget av godt trevirke. Dette gir etter min mening grunnlag for forståelse av at lignende løsninger ble valgt i mellomalderen.

Kapitlets siste del, kap. 7.7 sammenligner trekk ved mangeromshusenes arkitektur oppsummert i kap. 7.6, med informasjon om samtidige trekk ved utforming og arkitektur kjent fra områder i Norge utenom Finnmark. De ytre torv- og steinbygde veggene anses som det fremste kjennetegnet på den vestnordiske og nordatlantiske bygningstradisjonen (Myhre m fl. 1982), og er samtidig et trekk ved mangeromshusenes arkitektur som gjenfinnes i byggeskikken langs hele vestkysten av Norge da mangeromshusene oppsto. Stolpebygde hus og indre vertikale veggbord er dokumentert i mange varianter, og var en del av samtidig arkitektur langs hele vestkysten av Norge, inkludert Storvågan. Pyramideformede tak, som er foreslått som en sannsynlig takform over små og kvadratiske golvplan dokumentert i

mangeromstuffer, er en tolkning som i stor grad er basert på at slike tak er beskrevet i kildemateriale fra Kyst-Finnmark som spenner over 300 år. En slik takløsning kan samtidig ha vært i bruk langs vestkysten av Norge fra mellomalderen og opp mot nyere tid, og være et eksempel på at arkitektoniske trekk med vid utbredelse sørvest for Nord-Troms og Finnmark inngikk i mangeromshusenes arkitektur.

Plasseringen av ildstedene i hjørnene på mangeromshusene, som var det desidert vanligste i de undersøkte rommene i Berlevåg, synes derimot ikke å ha vært vanlig i undersøkte hus i Nord-Norge utenfor Finnmark. Hjørneildsteder er blant annet dokumentert i hus fra mellomalderbyer, Borgund og på landsbygda på Østlandet, mens åren plassert midt i rommet dominerer frem til 1500-tallet i arkeologiske undersøkelser i Nord-Norge, med et delvis avdekket hus i gårdshaugen på Soløy fra tidlig mellomalder som et mulig unntak. En viss grad av overbygning på ildstedene har en tilsvarende geografisk fordeling som forekomsten av hjørneildsted, og så langt ser det ut som om plassering og konstruksjon av ildsteder i mangeromshus har paralleller i mellomaldersk byggeskikk i Sør- og Midt-Norge. Det er mulig at russisk og karelsk byggeskikk hadde utbredelse til områdene rundt Kvitsjøen allerede på 1300-tallet, og i så fall er det sannsynlig at utforming og plassering av ildstedene hadde likheter med ildstedene i mangeromskompleksene i Berlevåg. Per i dag foreligger ikke arkeologisk dokumentasjon som kan understøtte en slik mulighet. Det kraftig overbygde ildstedet ovn 1 i Skonsvika fungerte sannsynligvis som en frittliggende steinovn med en lett trekonstruksjon reist over ovnen. Dette anlegget kjenner jeg ikke samtidige paralleller til. De få indikasjonene på at sammenlignbare ovnstyper ble brukt i Fennoskandinavia har så langt bare blitt funnet i finsk/karelsk kontekst. Det er antatt en sammenheng mellom tidlig finsk/karelsk og russiske ildsteder og ovner, og forslaget så langt er at ovn 1 i Skonsvika bør ses i sammenheng med tradisjoner med opphav i sørøst.

Den markert nedgravde grunnflaten som kjennetegner flere mangeromstuffer, og romorganiseringen som definerer mangeromstuffer er foreløpig ukjent i samtidige boliger i Norge utenom Finnmark/Nord-Troms, selv om tufter fra fiskevær enkelte steder på Nordlandskysten har en utforming som i noen tilfeller kan tyde på at hus utgjorde bygningskomplekser i flere rom. Fremtidige undersøkelser kan klarlegge dette nærmere. Det er bare i det nordlige utbredelsesområdet av vestnordiske bygningstradisjonen, Grønland og Island, hvor tydelige eksempler på bygningskomplekser med likheter i måten å organisere

rom på har vært i bruk da mangeromshusene oppsto. Den islandske handelsplassen Gásir fra 1300-tallet og omlandet fremstår som svært interessant i denne sammenhengen.

Handelsboplassene hadde lite tegn til permanent bebyggelse, men bodene som i alle fall har vært bebodd i handelssesongen var konstruert med sterkt nedsenket gulvflate, omgitt av kraftige vegger av torv og arrangert slik at hver bod fremsto som rom i et større kompleks. Døråpninger sørget for at ferdselen skjedde fra en bod eller rom til et annet, og det ble også dokumentert ferdselsveier mellom de ulike kompleksene. En tuft i Myrkárdalur datert til ikke senere enn 1300-tallet er en islandsk gård med en tydelig sentralkorridor, lik det som er kjent fra det tradisjonelle islandske ganghuset og en rekke mangeromstufter. Enda større komplekser som integrerte mange rom i en og samme struktur kan ha oppstått tidligere i form av islandske klostre i tidlig/høymellomalder. Disse kan ha hatt likheter med det eneste velbevarte og godt arkeologisk dokumenterte klosteret, Skriðuklaustur, grunnlagt 1493. Her viser rommenes plan og organisering i forhold til hverandre tydelig at islendingene formidlet de katolske europeiske idealene for klosterutforming i islandsk torv/steinarkitektur. Det er til sammen mye som tyder på at komplekse bygninger bestående av flere rom, og ulike måter å organisere intern ferdsel mellom rommene som kjennes igjen i mangeromshusene har sine nærmeste paralleller på Island.

Detaljer ved mangeromshusenes arkitektur har likheter både på vestkysten av Norge, og på Island på slutten av 1200-tallet og 1300-tallet. Likevel har gjennomgangen ikke vist noe annet enn at detaljer ved mangeromshusenes arkitektur har kjent utbredelse annetsteds, men helhetsinntrykket av mangeromshusenes arkitektur som unik består. Dersom mangeromshus oppsto som en overføring av ideer om hvordan et hus skal bygges og utformes, for eksempel med gårdsbygninger fra ytterkysten av Vest-Norge, bygårder eller kompleks stein/torvarkitektur på Island som forbilde, virker det ikke som idealene lot seg overføre til Kyst-Finnmarkslandskapet helt problemfritt. Det er stor avstand i sosial og kulturell kontekst fra mulige opphavssteder som gårds- eller bymiljøer i det sørlige og vestlige Norge, gårdsbebyggelse og handelsplasser på Island og kystlandskapet i mellomalderens Finnmark. Arkitekturen mangeromstuftene uttrykker, ble neppe overført til Finnmark som del av en ferdig pakke, eller som realiseringen av boligtyper utenfra i nytt bygningsmateriale. Slike forhold kan imidlertid forklare noen av forskjellene i utforming av mangeromstufter som gjør definisjonen av denne kulturminnekategorien noe komplisert (se kap. 3.5.1). Nord-Troms og

Finnmarks historiske sosiokulturelle kontekst har sannsynligvis også spilt en betydelig rolle da mangeromshusene tok form i mellomalderen.

Kapittel 8. Historiske kilder om grenseoverskridelser i Nord-Troms og Finnmark

8.1 Innledning

Hensikten med dette kapitlet å gi en oversikt over historisk kildemateriale som vedrører undersøkelsesområdet for mangeromstuftene. Fokus er rettet mot indikasjoner på tilstedeværelse av aktører fra områder utenfor region, samt begynnende norsk kolonisering, siden dette allerede er ansett å være sentralt for å forstå oppkomsten og bruken av mangeromshus i Nord-Troms og Finnmark. Oversikten er kronologisk avgrenset til jernalder – tidlig nytid (ca. 1600 e. Kr.), men mest fokus er rettet mot høy- og seinmellomalder.

Kapitlet innledes med en gjennomgang av oppfatninger om grensene mellom de gamle landskapsgrensene Hålogaland og Finnmørk, i første rekke slik disse forstås ut fra skriftlig kildemateriale. Grenseområdene i forhold til landskapene Finnmørk og Hålogaland er enorme, og det er nødvendig å avgrense drøftingen av slike grenser til områdene som i dag utgjør den midtre og nordlige kystdelen av Troms fylke, det vil si områder nær undersøkelsesområdet. I kapitlet brukes betegnelsen «Finnmørk», som utgjør det store innlandet og kystområdene nord og øst for Hålogaland, for å skille dette fra moderne uttrykk som betegner dagens fylker, distrikt og nasjoner.

Forvitring og økende tegn til at eldre landskapsgrenser ikke har samme mening i forhold til den etniske sammensetningen av befolkningen som tidligere var knyttet til Finnmørk, er markante utover i mellomalder. Fiskeværskolonisering og kirkebygging er et sterkt uttrykk for dette. I tillegg er det kilder som omtaler andre gruppers ferdsel i Kyst-Finnmark som engelskmenn (kap.8.3.5) og islendinger (8.4.4) som er kommentert.

En forholdsvis stor del av kildematerialet omtaler karelere/russeres virksomhet og skattekrav rettet mot samene i Finnmark og den ufreden som oppsto mellom disse gruppene og nordmenn. Dette ble forsøkt løst i form av fredsavtaler, og mye tyder på at relasjonene også antok mer fredelige former. Kapittel 8.5 er viet dette temaet, og avsluttes med en kommentar

om birkarlene som en antydning om at det skriftlige kildematerialet neppe har fanget den fulle kompleksiteten i det kulturelle landskapet i mellomalderen i Nord-Troms og Finnmark.

8.2 Begrepet *Finnmørk* og grenser

Kjente faste og løse kulturminner fra jernalderen av germansk/norrøn karakter er få i Nord-Troms nordøst for Lyngenfjorden, sammenlignet med kystområdene sørvest for Lyngen, og videre inn i Troms og nordre Nordland. Et helt annet kulturmiljø preger kystområdene nordøst for Lyngen. Hellegroper, tufter av Slettnestype og smale grøftelignende nausttufter eller båtopptrekk er de vanligste elementene i disse kulturmiljøene (se. kap. 7.1.2). Det er faktisk slik at oppfatningen av germansk eller norrøn jernalders bosettingsgrenser og romlige utstrekning ble etablert ut fra arkeologisk innsats i første halvdel av 1900-tallet, og senere arkeologisk empiritilfang har knapt endret dette bildet (Nilsen 2014:14). Høymellomalder medfører imidlertid markante endringer med introduksjon av hustufter knyttet til fiskevær – og selvsagt mangeromstufter. Mye tyder på at folk med opphav utenfor Nord-Troms og Finnmark fra denne tiden har preget kulturmiljøene i kystområdene i langt større grad enn tidligere.

To overordnede landskapsbegrep benyttet i yngre jernalder og inn i mellomalder er kjent brukt i Nord-Norge, og er relevant for undersøkelsesområdet. Dette gjelder *Finnmørk* og *Hålogaland*. Innholdet og forståelsen av begrepsparet har endret seg, men kan i noen grad gjenskapes ut fra historiske og arkeologiske kilder, og synes knyttet til en type grenser som har angitt de primære bosettingsområdene for henholdsvis norrøne og samiske folk. Det norrøne begrepet *Finnmørk* kjent fra mellomalderkilder i relasjon til *Hålogaland* er forklart i flere kilder som geografiske størrelser. *Finnmørk* betegner et ødemarkspreget område adskilt fra de norrøne, bebygde områdene, *Hålogaland*. Selve etymologien, det vil si begrepet *mørk* viser til et diffust grenseområde, ofte med referanser til ubebodde skog- og fjellområder (Hansen og Olsen 2004:80-82). *Finnmørk* (ubebygd/udyrt, samisk landskap, vill, hedensk) fremstår på mange vis som motsetningen på *Hålogaland* (bebygd/dyrt, norrøn, sivilisert, kristen) i kildene, noe som kan relateres til et gjennomgående trope i Europeisk litterær fremstilling av «vi» i motsetning til de barbariske «andre» fra antikken til tidlig nytid (Hansen 2000:85, Hansen og Olsen 2004:80). Landskapsområdene fremsto som tilsynelatende gjensidig ekskluderende begreper, men hindret ikke at kildene hvor de forskjellige

landskapesområdene er beskrevet også omhandlet samer i Hålogaland og/eller norrøne folk som reiste i Finnmark (Hansen 2000:67).

Lars Ivar Hansen har syntetisert resultater fra forskjellig arkeologisk forskning på 1980- og 1990-tallet (se Schanche 1986, Henriksen 1996), og sammenstilt dette med de historiske kildene i sin egen forskning på grenseforhold og interetniske samhandling i mellomalderen (Hansen 2000, 2004, 2010). Samlet sett viser kildene at ekspansjon av Hålogaland/Norge inn i landskapsområder tidligere del av Finnmark foregikk gradvis nord- og østover fra yngre jernalder til utgangen av høymellomalder i kystområdene av Troms (Hansen 2010:200-205). Dette forholdet kompliserer også forståelsen av grensene mellom Hålogaland og Finnmark, da det er all grunn til å tro at oppfattelsen av hvor dette grenseområdet befant seg geografisk har endret seg over tid gjennom jernalder og mellomalder. Den siste fasen der skillet mellom et norsk territorium og samenes land ble gjort relevant kan være uttrykt i lensbrev fra Vardøhus på 1500-tallet, der det er gjort et skille mellom «Vardøhus» (under rent dansk/norsk herredømme) og «Finmarcken» som var forstått som et diffust område utenfor rikets egentlige kontroll (Bratrein 2008: 33, Niemi 2014:31).

8.2.1 Grenser i jernalderen

Ottars beretning, inkludert i Orosius verdenshistorie oversatt til gammelengelsk av en anonym lærd angelsakser er ansett å gi noen holdepunkter for grenseforhold i vikingtid, ikke minst for Nord-Norges del. Sannsynligvis ble oversettelsen gjort etter initiativ av Alfred den store av Wessex en gang etter ca. 890, men Ottars beretning kan stamme fra et videre tidsrom, det vil si Alfreds regjeringstid fra 871-899 (Bateley 2007:26). I alle tilfeller er Ottars beretning inkludert etter at Ottar selv var tilstede ved hoffet og tydeligvis ble bedt om å fortelle om landet han kom fra, økonomi, folkegrupper og geografisk informasjon, seilingsruter og navigasjonsdetaljer. For første gang ble begrepet Hålogaland, (Halogoland) skrevet ned, et lang, smalt land lengst nord i Norge. Hålogaland er et begrep brukt om Ottars hjemtrakter, og er fremstilt som et landskap preget av jordbruk og fast bosetting, i kontrast til områdene nordøst for Hålogaland hvor samer levde et mobilt liv basert på jakt og fangst (Olsen 2011:29).

Den geografiske informasjonen er vag i beretningen, også i forhold til den nøyaktige plasseringen av hjemgården. Ottars understrekning av at han bodde lengst nord av alle

nordmenn i Hålogaland, på en gård der det ble drevet jordbruk av marginal karakter må nødvendigvis åpne for tolkning, ettersom det er mange steder i det gamle Hålogaland som passer, dersom Ottar ikke tas bokstavelig og faktisk var *den* norrøne personen som bodde nordligst av alle i hans samtid (Storli 2007:81-85). Navigasjonsdetaljene i beretningen er til noe hjelp for å finne en region som kan ha vært Ottars hjemsted. I forbindelse med en ekspedisjon Ottar selv oppga å ha vært en slags oppdagelsesferd til Kvitsjøen et sted, møtte han Bjarmerne (i Bjarmeland..). Dette er heller ikke til mye hjelp i å lokalisere endepunktet til ekspedisjonen, annet enn at det skjedde ved en stor elv der ferden østover tok slutt. Senere analyser av problemet om hvor Ottar returnerte har konkludert med en lokalisering til sørsiden av Kolahalvøya, og elva Varzuga som mest sannsynlig endepunkt (Englert 2007:127, Koskela-Vasaru 2012:41). I denne sammenhengen er ikke tolkningsproblemene med henhold til Bjarmerne, hvem de var, hvor de bodde og hva de gjorde så avgjørende, men at Ottar var i Kvitsjøen. Samlede vurderinger av seilingsforløpet i forhold til tid, himmelretninger og landskapsbeskrivelser sannsynliggjør dermed at reisen tok til i Sør/Midt-Troms, i området fra Vågsfjordbassenget til Malangskjeften (Englert 2007, Storli 2007). Vaghetene i beretning til tross, det er en mulighet at grensen mellom Hålogaland og Finnmørk var ansett å tilhøre områdene noe nordøst for dette, kanskje med Lyngenfjorden som en slags landskapsgrense. I tillegg til Ottars egen reise inneholder beretningen en opplysning om norrøne ekspedisjoner inn i dagens Finnmark, hvor formålet var å drive fangst på hval, og viser at inntrykket som gis av skarpe grenser mellom to diametralt forskjellige landskapsområder ikke kan ha betydd en grense som hindret folk å krysse denne.

Kulturmiljø der kulturminner av germansk/norrøn karakter der gravrøyser/hauger, langhus og nausttufter inngår er som sagt sjeldne i Finnmark. Kulturmiljø av denne typen er best belagt arkeologisk på øya Loppa i Vest-Finnmark (Andreassen og Bratrein 2011b:333-336), og Vapsgedden på øya Spildra i Kvæningen (Nilsen og Wickler 2011b:65 ff., Nilsen 2014:203). Dateringene spenner fra eldre/ynge jernalder (Loppa), og eldre jernalder, nærmere bestemt yngre romertid/folkevandringstid på Vapsgedden.

Sammen med to gravfunn, et fåtall løsfunn og andre lokaliteter av sannsynlig norrøn karakter som ikke omtales videre her, viser disse kulturmiljøene at grenser mellom norrøne/samiske områder av mer eller mindre fysisk og kognitiv/etnisk art ikke hindret ferdsel, bosetting eller annen virksomhet på tvers av slike skillelinjer (Olsen 2011:29). Undersøkelsene på

Vapsgedden viste at funninventar ikke skiller seg vesentlig fra det som kjennes fra lokaliteter fra vestsiden av Lyngen og videre sørvestover langs kysten, mens graven og nausttuften i høy grad gjør nettopp det. Forskjelligheten er forklart som resultat av hybridisering av materiell kultur relatert til interetnisk samhandling på Spildra, noe også forekomsten av hellegroper i umiddelbar nærhet til nausttuften på Vapsgedden kan indikere (Bruun 2007:66-67, Nilsen og Wickler 2011b:82-83). Loppa er tolket som en slags norrøn utpost (Lind 2003:42, Storli 2007:82), men i et kulturmiljø hvor samiske kulturminner, deriblant hellegroper inngår (Andreassen og Bratrein 2011b:336-337). Tre hustufter som er undersøkte med prøvestikk og datert til eldre og yngre jernalder er tolket som germanske/norrøne, men fremstår ut fra beskrivelsen som avvikende former i forhold til kjente hustyper i norsk jernalderarkeologi, først og fremst fordi de knapt kan beskrives som langhus, grophus eller lignende (sml. Andreassen og Bratrein 2011b:333-335). Eksemplene Vapsgedden og Loppa viser at også enkelte av kulturmiljøene fra jernalder i Nord-Troms og Finnmark kjennetegnes av elementer som åpenbart er for dårlig forstått innen nordnorsk arkeologi, som for eksempel hustuftene på Loppa. Funnene fra Loppa og Vapsgedden gir grunn til ettertanke. Kan en av grunnene til at norrøn tilstedeværelse i Nord-Troms og Finnmark har vist seg så vanskelig å påvise arkeologisk i noen grad forklares ut fra at forventningene om hvilke materielle spor dette i så fall ville ha etterlatt *ikke* samsvarer med det som faktisk finnes? Det arkeologiske materialet som indikerer germansk jernalder er uansett så sparsomt til stede i Finnmark at det gir et bilde av et sjeldent godt sammenfall mellom et historisk skriftlig materiales formidling av en landskapsgrænse og arkeologisk kilder.

8.2.2 Finnmørk i mellomalder. Historia Norvegiae og Egils Saga

To tidlige kilder forklarer landskapsområdene av interesse. Historia Norvegiae ble sannsynligvis skrevet som en del av den kirkelige ideologiske argumentasjonen for at et eget erkebispesete skulle opprettes i Norge (Ekrem 1998). Dette tilsier en datering til rundt 1150-53 (Ekrem 1998:19). Historia Norvegiae inneholder en geografisk beskrivelse av Norge basert på en tredeling av de beboelige delene av Norge. Denne tredelingen besto i en kystsone, en midtre sone og en skogssone (Hansen 2000:62, 2004:66). Historia Norvegiae definerer hele kystområdet nord til Vegestav (sannsynligvis Sviatoj Nos på nordøstsiden av Kola) som del av Hålogaland betegnet «patria», et begrep som i andre sammenhenger er brukt om lagdømmer (Holmsen 1977:59, Hansen 2000:63). Under beskrivelsen av samene ligger likevel en forståelse av et Finnmørk implisitt i Historia Norvegiae. Skogssonen var en del av

riket bebodd av samene ifølge denne kilden, mens det i tillegg fantes en «veldig ødemark» langs og inntil Norge der finnene bodde (*Norges historie*, Salvesen 1969:21-23, Hansen 2000, 2004:71-72). Dette området ble ikke ansett som en del av riket, men det fremgår av kilden at innbyggerne, samene, likevel pliktet å betale den norske kongen tribut. Denne beskrivelsen anser Lars Ivar Hansen å være et forsøk på å forklare det norrøne begrepet Finnmørk til et latinsk lesende publikum (Hansen 2004:74). Dette kan være en av forklaringene på at kilden vier mye plass på å beskrive relasjoner mellom samer og norrøne folk, og forteller om nært samkvem, blant annet fiskeri og handelsrelasjoner mellom folkegruppene (Hansen 2004:68, 2006:67). Dette forutsetter imidlertid ikke at dagens Nord-Troms og Finnmark reelt sett var en arena med hyppig eller til og med fast tilstedeværelse av norrøne folk, siden relasjonene mellom folkegruppene vel så gjerne kan baseres på forholdene i Nordland og Sør-Troms (jf. Hansen 2000:71, 2006:67).

På grunn av hedenskap regnes ikke samene som en del av innbyggerne i Hålogaland, selv de som bodde der (Hansen 2000:70). Dette kan tolkes som en konsekvens av *Historia Norvegiae*'s hensikt; forsvar av riksenhet og kristendom i en periode da institusjonene knyttet til kirke og kongemakt i Hålogaland hadde fremgang (Hansen 2000:71). Ønsket om å gi en nøktern fremstilling av geografi og folk kan ha blitt hemmet av behovet for å rettferdiggjøre ekspansjon med potensialet for kristning av samene. Dette kan også være forklaringen på at *Historia Norvegiae* opererer med en annen redegjørelse for Hålogalands kystgrense mot Finnmørk sammenlignet med andre kilder som omhandler landskapsområdene i mellomalder (Hansen 2000:70-71).

Egil Skallagrimssons saga datert til perioden seint 1100-tall-ca. 1230 (Monclair 2003:55), opplyser at Finnmørk har en kystlinje mot vest, nord og øst, noe som bare vagt kan plassere landskapets kystlinje fra Midt- eller Nord-Troms og minst så langt dagens Finnmark strekker seg (Egils saga 1970:31). Annet enn at dette gir et mulig samsvar med tolkningen av det nordøstlige grenseområdet mellom Hålogaland og Finnmørk i Ottars beretning, er det lite informasjon om grensene i dette området, og hvordan norrøne folk eventuelt opererte i områdene nordøst for dette, det vil si dagens Nord-Troms og Finnmark.

8.2.3 Rimbegla

Den islandske Rimbegla, som blant annet er en samling med geografiske opplysninger angir Malangen som grensefjorden mellom bumenn og finner. Rimbegla er datert til ca. 1170-1200 og det fremgår også i boken at en kirke i Lenvik på slutten av 1100-tallet var den nordligste i verden (Hansen 2004:261). Den tilsynelatende klare og presise angivelsen av en grensefjord har vært sentral i den ovennevnte debatten om hvorvidt norrøn bosetting i jernalder og tidlig mellomalder inkluderte Nord-Troms og Finnmark, ettersom arkeologiske funn fra Tromsø og Karlsøy kommuner klart viser at det eksisterte samfunn i disse områdene som delte mange materielle kjennetegn med germansk kultur i jernalder (Bratrein 1970, Henriksen 1996, Nilsen 2014:51 ff.). Håvard Dahl Bratrein har pekt på at kilden har flere tolkningsproblemer knyttet til seg. En mulighet er at grensen refererer til kristenheten representert ved kirken i Lenvik. Malangsgrensen kan derfor Bratrein ha vært en kirkelig-administrativ grense (Bratrein 1970:8). En annen mulighet er at Malangsgrensen refererte til en eldre etniske grense som kanskje ikke hadde aktualitet for bosettingsområdene for de respektive etniske gruppene, siden det er nevnt kristent folk som bodde på Kvaløya og Tussøya – på «feil» side av grensen (Bratrein 1970:9). Fra tidlig mellomalder har det antagelig blitt opprettet flere kirker i Sør-Tromsområdet, som en parallell til inkorporering av dette området i område under norsk verdenslig jurisdiksjon, og Rimbegla kan kanskje ha beskrevet situasjonen når denne prosessen var fullført (Hansen 2010: 200, 206-207). Kilden er derfor tolket slik at den kan ha referert til en eldre landskapsgrense som ikke lenger hadde relevans for bosettingsfordelingen av finner og bumenn på tiden den ble nedskrevet (Hansen 2004).

8.3 *Norrøn ekspansjon i dagens Nord-Troms og Finnmark*

Lars-Ivar Hansens fremstilling av en dynamisk prosess der «Finnmørk» gradvis ble innlemmet i Norge i løpet av mellomalder, på basis av skriftlige kilder og arkeologisk kildemateriale, er relevant i tolkningen av mangeromstuftene. Det er viktig i denne sammenhengen at Hansens analyse synes å bekrefte en tendens som tidligere forskere har foreslått (jf. Bratrein 1970), nemlig at de norrøne kildene som omtalte grensene mellom bumenn og finner var bygget på tradisjon, og ikke nødvendigvis på den aktuelle bosettingsgrensen slik den forelå i samtiden. Denne modellen åpner for å tolke grensen mellom bumenn og finner ved Lyngenfjorden beskrevet om lag 1330 som en grense i forvitring. Parallelt med en prosess der grensene mellom bumenn og samer ser ut til å ha vært dynamisk i den forstand at grensene har flyttet seg stadig lenger nordøstover i løpet av

mellomalderen, finner det også sted en utvikling som tyder på at gamle grenser fullstendig opphørte å være relevante. Finnmørk ble åpnet som en ny arena for aktører tilknyttet økonomiske, politiske og ideologiske systemer med en rekkevidde langt utover de relativt begrensede nettverkene som gjorde seg gjeldende i jernalderen.

Hansen har fremhevet tre stadier i den gradvise innlemmelsen av Finnmørk i Norge som også kjennetegner de andre relevante mellomalderstatene, retten til å innkreve skatt, herredømme over personer og til sist herredømme over territorier, en prosess som har røtter til jernalderen, men som ikke var fullført før på 1800-tallet (Hansen 2003:9). Strategier kunne innebære å utstede privilegier til grupper som utførte innkreving av skatt og handel med samene på vegne av mellomalderstater, utbygging av religiøs og verdslig administrasjon og kolonisering (Hansen 2010).

Mangeromstuftene kan ses som ett uttrykk for denne nye ekspansjonen, men de massive haugene av kulturlag i de eldste fiskeværene i Finnmark utgjør sannsynligvis det mest omfattende arkeologiske kildematerialet som uttrykker tilflytting til området i mellomalder. Det er gjort liten innsats i form av arkeologisk utgravninger i disse, så detaljene i den eldste utviklingen av fiskeværene i Finnmark er dårlig forstått, men skriftlig kildemateriale gir indirekte grunnlag for å datere oppkomsten av værene tilbake til høymellomalder.

8.3.1 Kirkebygging i Troms nord for Malangen

I følge Håkon Håkonssonssaga ble en kirke bygget «nord i Troms» i løpet av Håkon Håkonssons regjeringstid (Soga om Håkon Håkonsson 1963:367). Pavebrevet av 1241, der Kong Håkon fikk tillatelse å vike fra sitt tidligere korstogsløfte mot å gjøre en innsats mot mer hjemlige hedninger anses for å være en direkte foranledning for denne kirkeutbyggingen (DN I, nr. 24, jfr. Figenschow 2011a:145, Hansen 2014:350). I 1246 fikk kongen patronatsrett i kirkene kongen opprettet i, eller nær hedninger, og som skulle ha et slags misjonsformål (Hansen 2014:350). Et annet Pavebrev, som omtaler et kongelig Mariakapell i Tromsø «nær hedningene», danner sammen med de to ovennevnte kildene grunnlag for å anta at kirkebygging i Tromsø var et eksempel på at Håkon Håkonsson prøvde å innfri forpliktelser ovenfor kirken, kanskje også motivert ut fra korstogsideologi eller ambisjon om å ekspandere inn i Finnmørk (DN I, nr. 113, Figenschow 2011a:145, 2011b:32, Hansen 2014:350). Mariakapellet i Tromsø ble derfor etter alt å dømme oppført midt på 1200-tallet og muligens

fulgt opp med et kapell på Helgøy i Karlsøy kommune, Nord-Troms, i løpet av de etterfølgende femti årene (Bratrein 1989:238, Trædal 2008:161). En rekke fiskevær ser ut til å bli etablert i noenlunde samme tidsperiode, og kan allerede på 12-1300-tallet ha blitt fulgt opp med etablering av kapeller i værene, noe erkebiskop Jørunds innvielse av kirken i Vardø 1307 indikerer (Trædal 2008:167-168).

Dette leder over til den senere kilden som omtaler grensen mellom finner og bumenn, dokumentene som beskriver fredsforhandlinger mellom Norge og Novgorod fra 1326, ellers behandlet i kap.8.5 «Vedlegget» kalt Grenseskjellnotatet har en litt uavklart relasjon til selve fredsavtalene, men er datert til ca. 1330. På norsk siden ble det avtalt at Novgorod hadde rett til å kreve skatt av samene inntil Lyngstuva i Nord-Troms. Det vil si at Lyngenfjorden var et slags grenseområde. Dette ble belagt ved at bumenn og samer på den tiden visste at denne grensen hadde gammelt opphav i manns minne som grensen mellom samer og nordmenn (NgL III nr. 65, DN VIII, nr.80). Kirkeutbyggingen, fiskeværskolonisering samt andre kilder indikerer at grenseområdet i Nord-Troms/Lyngenfjorden er en gammel landskapsgrænse som forvitret. På den annen side fikk grensen ved Lyngstua ny aktualitet i forhold til motstridende økonomiske og territoriale interesser, konflikt og påfølgende fredsforhandlinger mellom de to høymellomstatene Norge og Novgorod, kanskje nok et eksempel på grensenes dynamiske karakter både i forhold til fysisk lokalisering og definert innhold (Hansen 2004:78, Olsen 2011:30-31).

8.3.2 Om fiskeværskoloniseringen

Væretableringen er kalt en kolonisering av kysten av Finnmark (Niemi 1983:69-73, Nielsen 1985, 1986). En svært sentral forklaring på oppkomsten av fiskevær i mellomalder på vestkysten av Norge i alminnelighet, og Nord-Troms og Finnmark i særdeleshet er oppsving av markedsrettet fiskeri som følge av forsøk på å møte etterspørsel fra Europa. Bakgrunnen for denne prosessen er tradisjonelt sett i sammenheng med den økende innflytelsen til tyske handelsnettverk i Bergen, befolkningsvekst og urbanisering i Nordvest-Europa, utbygging av handelsnettverk, og den katolske kirkens innskjerping av fastereglene (Nielssen 1993:79-81, 2014a:194). I løpet av 1200-tallets andre halvdel oppnådde tyske handelsnettverk en dominerende posisjon i den norske tørrfiskhandelen, og freds- og handelsavtalen med Lübeck 1250 er ansatt å være avgjørende for tørrfiskhandelens gjennombrudd (Helle 1982:379). På denne tiden var markedsadgangen så stor, og torskefisket så lønnsomt at salgskjøpet ble

utvidet til å omfatte andre torskeforekomster enn vestnorske torskestammer og Lofotskrei. Særlig skreiinnsiget som tradisjonelt når Nord-Troms og Vest-Finnmark på seinvinter og vår er interessant i denne sammenhengen. Det er i tillegg mulig at klimatiske forhold rundt midten av 1200-tallet fremdeles var spesielt gunstige for sesongmessige vandringer, kanskje også med skreiinnsig lenger øst og nord i Finnmark enn det som kjennes i historisk tid. Perioden sammenfaller med siste del av varmeperioden i mellomalder (ca.950-1250, Mann m.fl. 2009). En kunne sett for seg en episode eller vedvarende tilstand med svært godt skreiinnsig nord for Vesterålen, kombinert med milde vintre i perioden da de første fiskeværene ble etablert i Finnmark. Forholdene for tørrfiskproduksjon kan ha mer lik forholdene i ytre deler av Lofoten i dag, hvor den beste tørrfisken tradisjonelt har blitt produsert i Norge.

Hvordan klimaet rent faktisk utviklet seg på kysten av Nord-Troms og Finnmark i høy- og seinmellomalder er imidlertid usikkert og omdiskutert (se Amundsen 2011:43-45 m ref.). Klimavariablene som påvirker marine økosystemer, og dermed innsig av skrei, inkluderer i tillegg til temperatur komplekse oseanografiske forhold som påvirker lysforhold, strøm og vind m.m. (Ottersen m.fl. 2004: 3-14). En isotopanalyse av oksygen ($\delta^{18}\text{O}$) og karbon $\delta^{13}\text{C}$ i fossile mikroorganismer (foraminiferer eller poredyr) tatt fra borekjerner i havbunnen i Malangen indikerer generell nedkjøling rundt 1200 -1800 e.Kr., mens det i århundrene forut for dette var varmere og mer stabile temperaturer (Hald m. fl. 2015:1056). Oseanografiske forhold ved Malangsfjorden og høy grad av korrelasjon med funn i andre datasett om klima og temperatur i samme periode, tyder på at temperaturforskjellene fulgte utvikling i havtemperatur i Nord-Atlanteren og klimavariasjon generelt (Hald m. fl. 2015:1058). Det er verdt å merke seg at temperaturvariasjon også preger data fra varmeperioden i mellomalderen i denne studien. Naturvitenskaplige og arkeologiske data som kan benyttes til detaljkartlegging av klima, fiskestammer- og innsig i høymellomalder i Nord-Troms og Finnmark er fortsatt for mangelfulle, men slik det ser ut taler mye for at tendensene peker mot kaldere klima i tiden da fiskeværskolonisering skyter fart fra siste halvdel av 1200-tallet. Hva nedkjøling kan ha hatt å si for innsiget av torsk er ikke klart, men fiskeværskolonisering forutsetter at det i alle fall ikke ble opplevd katastrofale svikt i innsigene. Kanskje en sammenheng mellom klimautviklingen og optimalisering av forholdene for tørrfiskproduksjon knyttet til fiskeri rettet mot torskeinnsigene på våren (vårtorskefisket) var vel så viktig for utviklingen av fiskeværene på kysten av Finnmark som en eventuell

klimarelatert økning i torskeinnsigene? Noe kaldere temperatur på våren ville gjort makketiden kortere, og dermed også bedret kvaliteten på tørrfisken.

Alf Ragnar Nielssen har foreslått en annen naturgitt forklaring på oppkomsten av fiskevær i Nord-Troms og Finnmark, men i form av et hinder som ble overskredet i tiden rundt midten av 1200-tallet. Hindret besto av at mulighetene for å dyrke korn med en rimelig forventning om å få dette modent i løpet av sesongen var små nordøst for Malangen, og sett som en avgjørende begrensning for fast bosetting av norrøne folk i Nord-Troms og Finnmark (Nielssen 1993:81, se også Sjøvoll 1974:347ff.). Rundt midten av 1200-tallet var kornforsyningen via de tyske handelsnettverkene god, og mulighetene for båtfrakt av store kvanta korn i bytte mot et ettertraktet produkt; tørrfisk, ga for første gang norrøne folk et insentiv for å slå seg til i Nord-Troms og Finnmark på helårsbasis (Nielssen 1993:81).

Både Nielssen, og i særlig grad Håvard Dahl Bratrein, forutsatte et system av sesongbosatte norrøne jakt- fiske og fangststasjoner i yngre jernalder forut for fiskeværskoloniseringen i mellomalder. (Nielssen 1993, Bratrein 2000, 2001b). Bratrein tolket slike (mulige) norrøne veidevær som grunnlaget for godsdannelse der særlig Bjarkøyætta satt på privat eie av områder hvor fiskevær senere ble etablert, og forsøkte å rekonstruere denne «godsdommen» på bakgrunn av kilder fra mellomalder og tidlig nytid (Bratrein 2001b, Andreassen og Bratrein 2011a:317-319).

Hansakontoret i Bergen ble etablert ca. 1360 og bidro til å styrke Hansakjøpmennenes posisjonen ytterligere i forhold til tørrfiskhandelen, kanskje først og fremst ved videreutvikling av et direkte handelsforhold mellom fiskerne i værene og Hansakjøpmennene som allerede hadde begynt å ta form (Helle 1982:735-737). Deres nettverk sikret stadig større markeder for tørrfisk, og fiskeværene på kysten av Finnmark ble større og mer komplekse samfunn utover 1400-tallet. Arnved Nedkvitne så utviklingen av Hanseatenes utreder- og kredittsystem som avgjørende i fiskeværskoloniseringen, og så det som sannsynlig at tilflytting til Finnmark først tok til for alvor etter midten av 1400-tallet (Nedkvitne 1983:288). Kildene fra tidlig- og høymellomalder som beskrev disse fiskeværene er få, og omtalte ikke annet enn stedsnavn som senere er kjente fiskevær i Finnmark. Indirekte sier derimot diplommateriale, retterbøter og islandske annalinnførsler at det kan ha vært relativt

omfattende værboasetning på kysten av Finnmark før ca. 1450 og indikerer at både kongen og erkebiskopen hadde interesser i værene.

8.3.3 «Hjemlandsfiske» i Finnmørk på 1100-tallet?

Både *Historia Norvegiae* og legendesamlingen *Passio et miracula beati Olavi*¹ beskrev situasjoner der norske og samiske fiskere drev fiske sammen på 1100-tallet, tilsynelatende del av en alminnelig praksis (*Passio Olavi* 1970:75-77, *Norges historie* 1969:23). Som tidligere nevnt fremholdt *Historia Norvegiae* at samer og nordmenn blant annet drev fiskeri sammen. Det er derimot ingenting ved *Historia Norvegiae*s opplysning som tilsier at fiskerier hvor nordmenn og samer deltok nødvendigvis skulle ha foregått nord for Malangen eller for den saks skyld, Lyngen (Hansen 2006).

I kapitlet «Om ein ung mann som vart reinsa for spedalsk sykje» i Skards oversettelse av *Passio Olavi* finnes et under som kan stedfestes til Finnmørk (Skard 1970:75). Etter Bratreins diskusjon av denne kilden på slutten av 1990-tallet har den i de senere år blitt holdt fram som dokumentasjon på at nordmenn drev sesongbasert markedsrettet fiskeri i Finnmark (Bratrein 1998, Hansen og Olsen 2004, Hansen 2006, Nielssen 2014a, 2014b). Kilden fortjener derfor en gjennomgang her.

Tidspunktet for nedskrivningen kan ikke ha vært lenge etter hendelsen, som sannsynligvis fant sted rundt 1170-1180 (Bratrein 1998:118). Underet dreier seg om nordmenn som var reist til «hedningenes land» for å drive fiske etter fastetiden. Det er uten tvil Finnmørk det er snakk om². De fisket tydeligvis samme sted som samiske fiskere i et smalt sund uten å få fisk, og de falt inn i fortvilelse da det i tillegg kom en storm som ikke så ut til å gi seg. Nordmennene ba til den hellige Olav for bedre fiskelykke og stille vær mot å donere en fisk av beste kvalitet fra hver båt til Olavskirka i Nidaros³. De hedenske samene lovde på sin side samme offer, men da til sine guder. Nordmennene fikk siden rolig vær, opplevde fantastisk fiske og donerte 24 av sine største og fineste fisker, en fra hver båt, til Olavskirka på påskeaften. Hedningenes (samenes) fiskelykke uteble derimot fullstendig, selv om de fisket på samme sted som de

¹ Heretter bruker jeg den innarbeidete betegnelsen «*Passio Olavi*» (Skard 1970) på mirakelsamlingen

² Metcalfe (1881:112, note) tolker dette som Lofotfiske til tross for at han viser til Malangen som kristenhetens grense mot nord rundt denne tiden. Lofoten, i alle fall rundt kjerneområdene for Lofotfisket var jo en av Nord-Norges viktigste kristne senter på dette tidspunktet, og langt fra noe hedningland (Bertelsen 1985:172, 1998:15-16).

³ Etter Foss (1979: 104) tilsvarer 24 skrei av største sortering (av Hansaen senere kalt Königslobben") ca. to våger når en beregner den tidligere tallangivelsen av skrei i landvaretakst om til vektenheten våg, som er beregnet å ligge mellom ca. 18, 52 - 23,15 kg ut fra regional variasjon (Bjørkvik 1976:276).

kristne nordmennene. (Skard 1970:75-76). Donasjonen til Nidaros besto antagelig av «gilde fisker», dvs. den fisk som bøter og avgifter ble betalt med i høymellomalderen. Til sammenligning er skreiavgiften (landvare,) som muligens ble til under Alfivatiden, på fem gilde fisk pr. fisker (Reg. Nor. I: 29). Hvis en følger beregningene til Johan Foss over utviklingen av landvaren som avgift tilsvarer denne mengden gjennomsnittlig landvare fra fire fiskere i seinmellomalder/tidlig nytid når en tar hensyn til at det går færre fisk på hver våg av «gilde fisker» enn gjennomsnittlig antall fisk pr. våg (Foss 1979:104).

Erkebiskop Øystein Erlendsson, erkebiskop fra 1161-1188 har blitt tilskrevet en sentral rolle i forbindelse med *Passio Olavi* som forfatter av hele, eller deler av teksten (Gunnnes 1996:30). Senere studier av kildeskriftet nyanserer dette bildet noe. *Passio Olavi* ses som en institusjonelt kirkelig fenomen i forbindelse med Olavskulten som verken kan knyttes til enkeltforfattere eller tidfestes nærmere enn siste halvdel av 1100-tallet (Mortensen og Mundal 2004:360). Erkebiskop Øystein involverte seg personlig i samlingen og rapporteringen av samtidens mirakler som kunne knyttes til Helgenkongen Olav, og kan derfor ha vært medvirkende aktør i nedskrivning og redaksjon av undrene som kom til etter erkebispetets etablering, og særlig fra perioden mens han selv virket som erkebiskop (Mortensen og Mundal 2003:363). Et eksempel på Erlendssons rolle er i forhold til underet i Finnmørk, der det virker som at han lånte autoritet til legendesamlingen for å sikre legendenes troverdighet innen Olavskulten. Erlendsson var dermed aktiv i utformingen av legendesamlingen, uten at det forutsetter at han personlig skrev ned undret det her er tale om (Mortensen 2000:101-102, fotnote nr. 18). Legendene som her er av interesse er ofte nummerert 43 eller 44 avhengig om historien om himmelstigen til Olav den hellige i innledningen til legendesamlingen telles med eller ikke (Edwards 2000:240, Ekrem 2000:112). Legendene er av de seneste i mirakelsamlingen som Øystein Erlendsson trolig selv skrev ned, eller i det minste lånte personlig autoritet til som sannhetsvitne (Gunnnes 1996:209, *Passio Olavi* Skard 1970:77, Mortensen 2000:106). Ingrid Ekrems analyse av Olavslegendene konkluderer med at det er stor sannsynlighet for at den delen av *Passio Olavi* som inneholder legendene som knyttes opp til Øysteins virke som erkebiskop ble skrevet og redigert av Øystein selv mens han befant seg i eksil i England, 1180-83⁴ (Ekrem 2000:142).

⁴ Ekrem skrev at eksilet varte fra 1180-82, det riktige er 1180-83 (Gunnnes 1996:258).

Håvard Dahl Bratrein mener legenden beskrev en reell hendelse, ettersom erkebiskopen selv personlig inpsiserte forholdene under en visitas i nord nær grensene til hedningelandet, blant annet fordi han syntes underet var vel fantastisk (Bratrein 1998:118). Etter dette var erkebiskopen tydeligvis overbevist om sannhetsgehalten i fortellingen. Angivelsen av reiseavstand er gitt i seilingstid, nærmere bestemt tre-fire uker «frå kristne folk» i Eiliv Skards oversettelse. På bakgrunn av dette mente Bratrein at sund som Havøysund i Vest-Finnmark eller Lauksund i Nord-Troms kunne vært åsted for underet, og at uvær må ta skylden for lang seilingstid fra et sted som sannsynligvis har ligget i Sør-Troms, sørvest for grensefjorden Malangen (Bratrein 1998:121). Selv om det er mulig at Erkebiskopen selv ga seg til kjenne i teksten, og garanterte for sannhetsgehalten i legenden (Skard 1970:74-76), betyr ikke det at teksten er uproblematisk.

Det er sannsynlig at grenseområdet erkebiskopen omtalte var i Sør-Troms, slik Bratrein foreslo, men det er svært vanskelig å forstå hvor langt inn i Finnmørk fiskerne dro (Bratrein 1998:119-120). Det er mulig at opplysningen om stedsangivelse i Passio Olavi ikke var ment å være presis, eller med hensikt fremstilt med vage termer som et land fjernt fra kristent territorium. Erkebiskop Øystein kan ha benyttet et religiøst-litterært skjemata for å understreke storheten i underet. Det hedenske aspektet ved samene er kraftig vektlagt, og det samme kan sies om selve landskapet fiskerne besøkte, ved å fremstille reisen som en kryssing av grenser til et land utenfor kristendommen. Lars Ivar Hansen har vist til at samisk hedendom er et gjennomgående trekk i mellomalderlitteratur tilknyttet Olavslegenden og det intellektuelle miljøet hos den kristne eliten i Nidaros, og denne hedendommen ble fremstilt som mer alvorlig jo lenger inn i hedningelandet en kom (Hansen 2000:69-70). Det er derfor mulig at formuleringen om at de kristne befant seg lang inn i hedningelandet ikke henspilte på geografisk distanse. Reisetiden, kan sannsynligvis heller ikke hjelpe til å anslå distanse på reisen. Synnøve Des Bouvrie har sett på den latinske teksten (Metcalf 1881), og er ikke enig i Skards oversettelse om at fiskerne hadde brukt 3-4 uker på reisen, men de hadde oppholdt seg på stedet så lenge, uten at fisket slo til. De var allerede frustrerte da stormen kom, og det var da de ba til St. Olav i fortvilelse og ble bønnehørt (Des Bouvrie, e-post 23/5-2005). Da fins ikke noen holdepunkter for å beregne avstand i forhold til reisetid, og underet sier bare at dette skjedde i et øde hedningeland.

Erkebiskop Øystein Erlendsson kan også ha glemt detaljene på veien fra gjenfortellingen av underet til nedskrivningen, som han kanskje foretok i engelsk eksil (Ekrem 2000:142). Den klare logiske bristen i opplysningen om at fiskerne var samlet på stedet etter fastetida («transacto quadragesimali tempore», Metcalfe 1881:112) og sendte fisken til Nidaros påskeaften er spesielt vanskelig å forklare (Passio Olavi, Skard 1970:76-77). Fastetida refererer til de sju fasteukene (40 døgnsfasten) før påske, langfasten (Andrén 1959:184, Bøe 1959:189). Den påfølgende opplysningen i miraklet om at fisken ankom Nidaros påskeaften må bety påsken året etter (Bratrein 1998). Det kan jo ha vært akkurat det som var tilfellet, især hvis tørrfisken ble sendt utenom de større forsendelsene i frakteskip, som man må anta gikk langs kysten utelukkende i perioden fra mars til tidlig september (Hist. leksikon 1999:418). Tidspunktet kan være feil på grunn av misforståelse eller at perioden fra rapporteringen av miraklet til nedskrivningen, og de omstendighetene nedskrivningen foregikk i førte til feil og unøyaktigheter.

«Feilen» kan skyldes et ønske om å utstyre underet med troverdighet ved å knytte ankomsten av offergaven og selve underet til en så viktig kristen høytid som påsken. Lars Boje Mortensens tolkning av nedskrivning og redigering av mirakler som en institusjonell og dynamisk prosess knytter nettopp sammenhengen votivgaver har til helgenskrinet og andre helligdommer som et sentralt trekk med autorisering av undre (Mortensen 2000:102). Selv fra første stund etter den opprinnelige nedskrivningen kan avskrivning og redigering ha påbegynt, men som Mortensen påpeker er ingen originalmanuskripter av mirakelsamlingene i Olavskulten bevart slik at det ikke er mulig å gi en detaljert filologisk analyse av denne prosessen (Mortensen 2000:102). Selve bakgrunnen for at det er en intens samling og redaksjon av undre i perioden da Øystein var erkebiskop er også av betydning. Selv om det ikke er noen grunn til å tvile på at sekretærfunksjonen som kretsen rundt erkebiskopen hadde i forbindelse med nedskrivning av undre var grunnet i en oppriktig tro på mirakler og et ønske om å dokumentere så nøyaktig som mulig, hindret ikke dette at mirakelnedskrivning ble påvirket av økonomiske og politiske hensyn (Mortensen 2000:104-105). Det var tider der kirken hadde behov for å mobilisere åndelig styrke i rene maktpolitiske kontekster. Dette var tilfellet i perioden 1151/52-ca. 1164 da Øystein først konsoliderte erkebispesetet og siden vigslet Magnus Erlingsson som konge, og særlig i tiden kongen ble utfordret av Sverre Sigurdsson fra 1177 av (Gunnes 1996:11). Denne tiden sammenfalt med en intens mirakelnedskrivning og redaksjon av mirakler, hos Mortensen tidfestet til Øystein Erlendssons

tid som erkebiskop 1150 -1180 (Mortensen 2000:103-104). Dersom den fjerde og siste redaksjon av mirakler i Passio Olavi fant sted i England mens Øystein var i eksil passer det særs godt med krisetid, og en påfølgende fase med økt intensitet i mirakelnedskrivning- og redaksjon (Sml. Ekrem 2000: 142). Det var altså mirakelets kraft som skulle dokumenteres, mens teknikk, sjøfart og logistikk innen tørrfiskproduksjon- og distribusjon er detaljer som dessverre kan ha vært åpne for manipulasjon innenfor konteksten av datidas *religiøse* geografi.

Muligheten for at underets iscenesettelse er konstruert er tilstede. At hedenske samer og nordmenn drev fiskeri i lag var kjent i det litterære miljøet tilknyttet erkebispesetet i Nidaros, som beretningen i Historia Norvegiae klart viser. I denne historien er det uvisst om det egentlig er et markedsbasert fiskeri som er beskrevet, men hendelsen kan ha funnet sted på kysten av Nordland (Hansen 2006:67). I Passio Olavi kommer det forholdsvis klart frem at det dreier seg om fiskeri som er spesialisert både med hensyn til aktivitet og på fiskeart (torsk), og som det i tillegg er investert så mye ressurser i fra utøvernes side at de så katastrofen i øynene da de fryktet at fisket ikke skulle slå til. Det kan knapt være annet enn et fiskeri beregnet for salg det er tale om. For at underet i det hele tatt skal kunne fremstå som mirakuløst er det nødvendig at samiske hedninger og nordmenn deltar i samme aktivitet under like betingelser, på samme sted, samme tid. Spørsmålet da er om lokaliseringen til hedningeland er en nødvendig kulisse for å tilføre kraft til underet, da de kristne på sett og vis befant seg i en sårbar posisjon? Som Bratrein påpekte lånte Øystein Erlendsson rikelig av kirkens og sin egen prestisje i argumentasjonen for sannhet i fremstillingen, så mest taler vel for en viss historisk realitet bak fortellingen (Bratrein 1998:118). Bevitnelsen som følger miraklet må ha hatt noe grunn i datidas virkelighet dersom miraklet skulle virke troverdig, uansett om økt innsats fra kirkens side til å dokumentere mirakler ikke nødvendigvis stimulerte til nøyaktig gjengivelse av elementære logistiske forhold i forbindelse med fiske, tørking og frakt av torsk fra Nord-Troms/Finnmark til Trondheim. Dersom man aksepterer dette, er konsekvensen at kilden belegger et fiske som kan ha lignet den hjemlandsfarere drev i tidlig nytid. Sesongfiskere fra Troms og nordre Nordland («hjemlandet») reiste til Finnmark i de forskjellige sesongfiskeriene, og bodde i rorvær mens fisket pågikk (Nedkvitne 1988:56 ff).

Fiskerne i underet foretok en reise som kan ha vært lang, eller kort. Med forutsetning at fiskerne kom fra Sør-Troms kan en kort reise på et par rodøgn ha brakt dem til Nord-Troms/Vest-Finnmark. Lauksund i Nord-Troms var et av stedene Håvard Dahl Bratrein foreslo som åsted for miraklet(1998:120). Lauksund er et smalt sund med beliggenheten innenfor datidas Finnmark, og stedet har tradisjon som rorvær tilbake til tiendepenningslistene fra 1521, og dokumentasjon av mellomalderbosetting i form av en mangeromstuft, og flere tufter i sundet som kan ha mellomalderdatering (se kap. 3.3.1). Det var i alle tilfeller ett sund som var målet for de tilreisende fiskerne, og de var nødt til å holde seg i området til tross for dårlig fiske. Hvis en kan tolke miraklets tidsangivelse til etter fasten og påskehøytiden, sammenfaller dette med tiden på året da skreiinnsiget til Nord-Troms og Vest-Finnmark avtar. Hjemlandsfarere kom helst området Sørvær - Hasvik i perioden fra midt i februar – begynnelsen av april (Nedkvitne 1988:57). Vårtorsken, eller loddetorsken kommer vanligvis til kysten seint i mars til uti juni, og konsentrerer seg i kyststrøkene lenger øst i Finnmark. Vårtorsk/loddetorsk er ungfisk, adskillig mindre enn gytemoden skrei, og ville ikke nådd opp som råstoff for førstesortert tørrfisk av den typen jeg ovenfor mente er omtalt i underet (Aarsæther 1980:417). En skal holde mulighetene åpne for at andre klimaforhold kunne ha ført til vandringer i den såkalt norsk-arktiske torskestammen som brøt med de kjente syklusene i torskevandringene fra nyere tid (jf. kap. 8.3.1).

Det er ikke rom for å tolke kilden annerledes enn at underet skjedde etter langfasten og påsken, og etter at de kristne fiskerne allerede hadde rodd til stedet (Des Bouvrie, e-post 23.5.05). Legger man en uke til de 3-4 ukene med svart hav og frustrasjon kunne ikke fisket tatt til før perioden sent april-tidlig juni. Det tidsvinduet gjør skreifiskeri i Nord-Troms/Finnmark usannsynlig, særlig om en tenker seg at klimaet var varmere i perioden. Mulighetene for å få fisken tørr nok til at makkfluene ikke kunne gjøre skade ved å legge egg i skinnet var små. Jeg holder tolkningene av fiskeriet som en mellomaldervariant av hjemlandsfiske rettet mot loddetorsken, hvordan den enn måtte vandre i perioden, som en svært problematisk konsekvens av årstiden underet er plassert i (jf. Bratrein 1998:118-119). En beregnet fiskeflåte på opp mot 80 fiskere (Bratrein 1998) burde kunne stille med noe bedre enn 24 loddetorsk til Nidaros, som kanskje ikke utgjorde mer enn én våg tørrfisk av tvilsom sortering.

Om en i det hele tatt kan sette lit til kilden som historisk dokumentasjon, er det mest som taler for at det er sesongfiskeri rettet mot skrei, sannsynligvis i Nord-Troms eller Vest-Finnmark. Det er mulig at hendelsene er basert på fiskere som måtte vente på et skreiinnsig, sannsynligvis i midt i langfasten, midtvinters. Omstendighetene rundt nedskrivning, eller senere kopiering/redigering av miraklet kan ha medført feil angivelse av tidspunkt på året. Underet beskriver en form for sesongfiske som skiller seg vesentlig fra fiskeriene i Finnmark, slik dette er kjent i kilder fra 1500- og 1600-tallet. Dette er først og fremst basert på at rorværene tydeligvis var helt isolerte i forhold til andre norrøne, kristne bosteder, og at det var et prosjekt som i så stor grad ble drevet sammen med samiske fiskere. Bratrein tenkte seg at de norrøne fiskerne brakte med seg infrastruktur og personell som er nødvendig for å produsere fisken, det vil si hjellene, fraktefartøy og oppassere/mannskap lik det hjemlandsfiskerene pleide å gjøre i senere tid (Nedkvitne 1988:56, Bratrein 1998:119). Hvis dette fiskeriet tok plass noenlunde slik underet fremstilte det, og som en vanlig årvisst praksis, forutsetter det en betydelig fast infrastruktur på stedet i form av boliger og lignende. Skulle i tillegg en del av mannskapet oppholde seg på stedet til fisken ble tatt av hjellene, kunne en viss værbosetting være i minimum tre måneder av året. Det er også mulig at samfisket mellom nordmenn og samer også betød samarbeid i form av at samene passet tørkingen sammen med sin egen fisk, slik at det ikke var nødvendig for de tilreisende fiskerne å oppholde seg på stedene utover tiden fiskeriet pågikk. Fisken kan ha blitt hentet midt- eller sensommerstid, og i den forbindelse kan en tenke seg at samarbeidet fra de tilreisende fiskerne kan ha bestått i å besørge frakt, og virke som mellommenn i avsetningen av de samiske fiskernes varer.

8.3.4 Kilder og fiskeværsetablering. 1200-1300-tallet

I et privilegiebrev fra 1262 blir en norsk bosetting i Finnmark omtalt, og antyder at en fastere værretablering på denne tiden var kjent i riksstyret av Norge (Reg. Nor I, 1005). Erkebiskopen fikk forsyne Finnmarks befolkning med korn, til gjengjeld skulle kongen føre 30 lester med mel til Island som erkebiskopen ellers hadde plikt til å eksportere etter Magnus Erlingssons privilegium datert til mellom 1163-1172 (Reg. Nor. I, nr.145 jfr. Norske middealderdokumenter nr. 10). Det knytter seg usikkerhet til tolkningen kildeskiftet (Reg. Nor I, 1005: fotnoter). Som Einar Richter Hansen påpekte var ikke denne avtalen nevnt i forliket mellom kongen og kirka i 1273 i Bergen (Richter Hansen 1990:30). Den originale avtalen ble også stadfestet i Sættargjerden i 1277 mellom Magnus Lagabøter og erkebiskop Jon Raude, uten at norsk bosetting i Finnmark ble nevnt (Norske middelalderdokumenter,

Bagge m.fl. 1973, nr. 29). Det viktige ved brevet er uansett at det refererer til fiskeværsetablering i Finnmark på siste halvdel av 1200-tallet, og at det sto klart for både konge og kirke at befolkningen trengte tilførsel av forsyninger (Hansen 2012:307).

Et diplom av 1291 (DN III, nr.30) nevner Sørøya (sidareyar), i forbindelse med daværende riksforsstander Bjarne Erlingssons innskjerping av kirkelige rettigheter tidlig i 1280-årene. De senere anklagene fra kirken mot Bjarne Erlingsson gjaldt blant annet at han forbød en viss Gudmund å utrede leie i form av seltiende på 90 fra veidene på Sørøya på tinget ved Brurberget ved Vågan, sommeren etter at erkebiskopen ble fratatt myntslagningsprivilegiet (Norske Diplomer, Hødnebo 1960, nr.28, s.138). Brevet der Bjarne Erlingsson trekker myntprivilegiet er vanligvis datert høsten 1281, og tinget på Brurberget til sommeren 1282 (Reg. Nor. II, nr.283, Urbańczyk 1992:148, 226).

Håvard Dahl Bratrein har satt denne kilden i sammenheng med seinmellomalderens kilder som viste privateide vær i Finnmark (Bratrein 2001). I diplom fra Vågan 23. august 1385 ble eiendomsretten til værene Sørvær på Sørøya, Honningsvåg og Hellnes på Magerøya stadfestet overført fra Tormod Andresson til hans datter Ingrid (DN I, nr.496, Bratrein 2001:62). Alle disse stedene er kjente fiskevær fra de første skattelistene fra seinmellomalderen. Et diplom fra 11. september 1490 omhandler skiftet etter Hans Sigurdsson, død 1466 (DN VIII, nr.426, Bratrein 2001:61). Sigurdssons gods utgjorde 2/3 av Sørøya og eierne krevde landvare av fangstoverskuddet til værene i to år, mens det tredje årets landvare tilfalt kongen. (Bratrein 2001:61). Håvard Dahl Bratrein mener kildene tilsier privat landeie i deler av Kyst-Finnmark som var så institusjonalisert at det må være en ordning som gikk langt tilbake i tid; ifølge denne retrogressive tolkningen tilbake til tidlig yngre jernalder og Bjarkøyætta (2001:63-65).

Uten her å ta stilling til hvordan en slik mulig godsdannelse kan ha omfattet områder i dagens Finnmark, viser de bevarte skriftlige kildene til økende norrøn aktivitet i området fra slutten av 1200-tallet og ut mellomalderen. Kilden fra 1291 omtaler ikke direkte et fiskevær i privat eie på Sørøy, det er bare seltiende fra øya som er omtalt. Håvard Dahl Bratrein har påpekt at selv et konservativt anslag på hva den årlige fangsten tienden ble beregnet ut fra, ca. 450 dyr, i høymellomalder tilsvarer mengdene rapportert fra fangst av sel på Sørøya i tidlig nytid (2001:69). En slik fangst må i så fall ha foregått over lang tid og med betydelig mannskap,

sannsynligvis fra første kastetid for steinkobbe sist i mars til havertens kastetid seinhøstes (Bratrein 2001:69). Tolkningen av opplysningene om selveide på Sørøya på 1280-tallet forutsetter altså at det var langvarig og omfattende bosetting av folk på stedet, som i alle fall til en viss grad hadde sin tilknytning til Vågan.

I 1307 reiste erkebiskop Jørund til Vardø for å innvie en kirke der (Storm 1888:74⁵). Denne opplysningen har tradisjonelt blitt tatt til inntekt av norske historikere for at norsk bosetting nå definitivt hadde spredt seg til Øst-Finnmark (Munch 1874[1849], Bugge 1909, Johnsen 1923:22). Som en indikasjon på at Vardø var tiltenkt en rolle som et kirkelig og verdslig administrasjonssentrum er det vist til en retterbot av 1311 fra Håkon 5 Magnusson rettet til alle mann mellom Vardø og Lindesnes⁶(NgL III nr. 29). Den sterke markeringen av kirkelig tilstedeværelse som erkebiskopens reise innebar har fått mange historikere til å se anleggelsen av kirka som mer eller mindre synkron med et verdslig, kongelig initiativ. Selv om en festning i Vardø ikke er nevnt før i 1339, er det en tradisjonell oppfatning blant historikere at kirken ble anlagt for å betjene festningsbesetning og værbosetningen (se kap.8.5.2 for et noe annet perspektiv). Tørket skrei som handelsvare fra Finnmark er nevnt i et kvitteringsbrev datert 8. juli 1351, Bergen. Kvitteringen er for et oppgjør for skrei en Arne Håkonsson skaffet til veie i Finnmark (Reg Nor. VI, nr. 34), og det er tydelig at skrei på dette tidspunktet ble fisket og tørket for salg i Finnmark.

8.3.5 Engelske interesser og andre indikasjoner på storvær på 1400-tallet?

På 1400-tallet forsøkte engelske handelsmenn å omgå Hansanettverket ved å bryte det kongelige forbudet mot å seile nord for Bergen. En rekke diplomer forteller om gjentatte tilfeller der engelske handelsmenn hadde seilt direkte til Hålogaland og Finnmark utover 1400-tallet, og disse forholdene ble gjentatte ganger tatt opp i brev mellom kongene av England og Danmark. Et utvalg av de bevarte dokumentene som viser at temaene sirkler rundt forbud mot ferdsel og handel i Finnmark, samt dokumentasjon på at engelske og dansk-norske konger samtidig utstedte lisenser til handelsmenn mot betaling for å dra nettopp til Finnmark (Carus-Wilson 1967:121, 135-136, jfr. Linchausen 1975:41ff, og Bratrein 2006). Det tidligste kjente dokumentet er et brev fra 1420, der vitner fra Hålogaland og Finnmark blant annet klaget på at to engelske skip hadde handlet på kysten av Hålogaland, med mannskap som ga

⁵ Henrik Høyers annaler: "Herra Jorundr for norðr a Halogaland i Varseyjar oc vigði þar kirkiu"

⁶ «„ollum monnum millum Lidandesnes oc Vargæyia.»

tydelig beskjed om at de aktet å øke handelen videre (DN I nr. 670). I 1425 gjentok Erik av Pommern forbudet for tyske og andre utenlandske menn mot å seile nord for Bergen (NgL II/1 nr.63). 1428 klaget kong Henrik VI av England på vegne av tapene til fire engelske kjøpmenn i forbindelse med en hendelse rundt St. Hans 1428 der 16 engelske sjøfolk fordelt på to skip ble plyndret og drept i Finnmark, mens andre ble drevet på flukt eller tatt til fange (Reg. Nor. X, nr. 864, Urbańczyk 1992:147). Dette skal ha skjedd til tross for at engelskmennene på forhånd hadde innhentet tillatelse til ferden fra navngitte personer blant «det norske rikets tjenestemenn» (Reg. Nor. X, nr. 864). Neste år påla Henrik VI engelske handelsmenn å overholde kong Eriks forbud, og benytte Bergen som handelssted (DN XX, nr. 776). I 1431 klaget Kong Erik av Pommern over betydelige mengder fisk som engelskmennene hadde ført bort fra blant annet Finnmark de siste 20 årene, samt annet skadeverk og ran utført av engelskmenn (DN XX, nr. 794). Henrik VI kunngjorde igjen i 1432 og 1434 det dansk-norske forbudet mot å reise til Finnmark, og påla nok en gang handelsmenn å overholde forbudet (DN XX, nr.796, 807). Den engelske kongen fulgte opp med et brev i 1436 der han overfor riksrådet, erkebiskopen og Hålogalands sysselmenn forsikret at engelske handelsmenn som overtrådte forbudet ble straffeforfulgt med fengsel og bøter (DN I, nr. 756).

Senere på 1400-tallet, da forholdet mellom England og unionskongene Christoffer av Bayern og Christian I forverret seg, ga kong Henrik VI straffefritak for fire sjømenn fra Saltash i Cornwall, selv om de hadde brutt forbudet og handlet på Finnmarkskysten med skipet «Le Nicholas» (DN XX, 820, 822). Det er mulig at flere navngitte sjøfolk (skippere?) betyr at det var flere skip med på turen i 1439, nærmest en liten flåte av båter fra Cornwall til Finnmark (Childs 1997:285). William Canynges og Stephen Forster fikk tilbake skipet La Kathrine i 1442, etter at det var konfiskert for å ha seilt ulovlig til Finnmark (CPR 1441-1446:81). Senere, i 1443, fikk John Burton, borgermester av Bristol i årene 1424 og 1430, tillatelse til handel på Island Finnmark med to skip (DN XX, nr. 837). Etter forhandlinger gjeninnførte Henrik VI forbudet mot å seile til Hålogaland og Finnmark (DN XX, nr.859). I 1450 fikk William Canynges tillatelse til å føre to skip til Island og Finnmark, i samforståelse med kong Christian 1. som kompensasjon for at folk på Island og i Finnmark var skyldig William penger (DN XX, nr. 866). Canynges var for øvrig en svært rik handelsmann, borgermester i Bristol fem ganger, og en viktig kreditor til den engelske kongen (Carus-Wilson 1967:120).

Kildene som indikerer engelsk ferdsel i Finnmark er mange i tallet, men henvisningene til nordnorske landskapsområder står ganske isolert i kildeskriftene og detaljene i virksomheten er uklare. «Finnmark» og «Hålogaland» kan i de fleste tilfeller være begreper som inngikk i et fast formular i dokumenter som omhandlet Island og det er grunn til å tro at virksomheten knyttet til de fleste utstedte lisensene gjaldt islandsfart (sml. Bjørge m.fl. 1995:123). Kildenes indikasjoner på engelsk aktivitet i værene i Nord-Norge kan imidlertid til en viss grad støttes av andre tegn på at engelskmenn handlet på kysten av Nord-Norge på 1400-tallet, inkludert kysten av Finnmark (Bratrein 2006:165-169).

To personer fra Finnmark er ført inn i registrene over utlendinger som bodde i England i 1436, Peter Johnson i London fra Neweton (?) i Finnmark (CPR 1436-1441:547) og i 1440, Beerne (Bjørn?) i Stokesley i North Yorkshire (Thrupp 1957:266). Dette er fra en tid da folk ellers fra Norge knapt figurerer i listene over utlendinger (Thrupp 1959:266). Den mest sannsynlige forklaringen er at disse to er blant finnmarkinger som på eller på annet vis fulgte med skip fra England som var på handelsferd i værene på finnmarkskysten. Det er ellers noen indikasjoner på at det eksisterte tradisjon på engelsk ferdsel og handel i Hålogaland. En av disse er Føgd Erik Schønnebøls opplysning fra 1591 om «..Stor merkelig..» engelsk handel i Vågan i Lofoten i gamle dager, og at det under hans tid befant seg katolsk messebok i kapellet i Vågan som var donert til kirken av engelskmennene (Storm 1895:182). En annen opplysning fra broren til Erik Schønnebøl, lagmannen Peder Hansen Schønnebøl, er referert til i et brev datert 1601 fra Oluff Pederssøn og Niels Kragh. Brevet er inneholder i hovedsak et sjøsamemantall i finnefjordene, men også omtale av tidligere engelsk handel i Vågan som skal ha blitt organisert av et kontor på stedet (Qvigstad og Wicklund 1909: 284). Det er bevart fire relieffer og en figur av engelsk katolsk kirkekunst av alabast, datert til ca. 1430, som opprinnelig sto i en altertavle i kapellet i Vågan (Bergesen 2013:97). Det er selvfølgelig mulig at denne kunsten kom til stedet som del av handelen med Bergen, og via Hanseatenes nettverk, men det er like sannsynlig at denne kirkekunsten er del av direktehandel med engelskmenn. Det er mye engelsk kirkekunst av alabast bevart på Island fra 1400-tallets handel med engelskmennene, også av helt tilsvarende type som figurene og relieffene fra Vågan (Bergesen 2013:97, Bratrein 2006:167). Samlet er det mye som tyder på en viss handelsvirksomhet som engelske sjøfolk og handelsmenn bedrev på kysten av Nord-Norge særlig i første halvdel av 1400-tallet. Den engelske aktiviteten kan derfor indirekte tyde på at

fiskeværsbosettingen på finnmarkskysten var omfattende nok til at en slik økonomisk entreprenørvirksomhet kunne lønne seg (sml. Linchausen 1975:40 ff.).

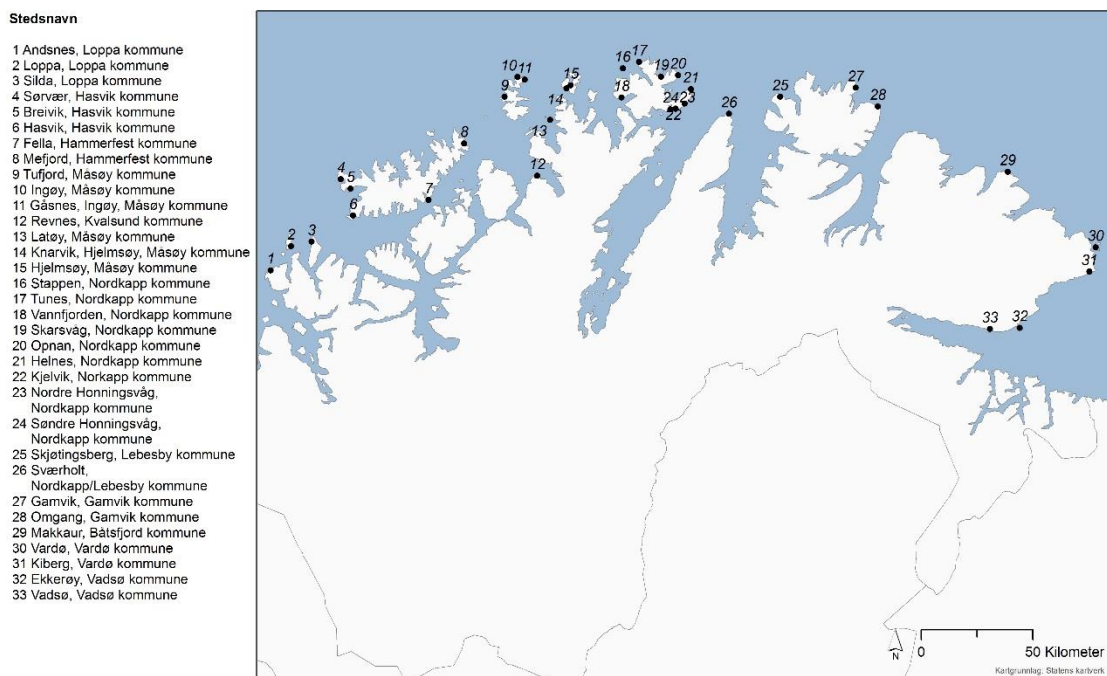
Andre indikasjoner på at fiskeværene gjennomgikk stor vekst på 1400-tallet kan fremgå av et pavebrev av 1488 (DN XVII:746). Dette brevet beskrev fiskevær på kysten, men også at disse hadde kapeller, og at befolkningen ble betjent av omreisende kapellaner (Linchausen 1975: 46-47). Foruten Vardø, som fikk en kirke innviet i 1307 er dette den tidligste kilden som omhandler kirker i Finnmark (Bratrein 1970). Bevart kirkekunst fra Finnmark er også datert fra ca. 1420 og yngre (Bratrein 1970:21). Etableringen av kirker er sannsynligvis eldre enn dette, og Håvard Dahl Bratrein anså at kirkeetablering i andre vær enn Vardø tok til som senest rundt 1400 (1970:21). Bevarte kirketufter og kirkegårder kan støtte en slik antagelse, men ingen er til nå eksakt datert (jf. Lind 2003:47-48). Selv om det ikke er gode nok data til å datere de tidligste kapellene i Finnmark, er det rimelig å anta at minst 11 av de 17 kirkebygningene som er listet opp i Reformatsen av 1589 som selvstendige kirker eller hovedkirker er fra mellomalderen (Trædal 2008:174). Ni av stedene der slike kirker var lokaliserte var også tilholdssteder for erkebiskopens setesveiner (Trædal 2008:174). Kirkeorganiseringen i Finnmark var spesiell i norsk sammenheng, ved at kirkene i fiskeværene forble kapeller i en misjonsmark uten sogneinndeling eller selvstendig tienderett ut mellomalderen (Hansen og Olsen 2004:168). I pavebrevet av 1488 (DN XVII:746), er tiendeinntektene av fisket et av temaene som ble tatt opp. Denne inntekten skal tradisjonelt ha vært kanalisert direkte til erkebiskopen. Lars Ivar Hansen viser til at Trondenes kannikegjeld må ha vært i en strid med erkebiskopen i forhold til hvem som skulle ha rettighetene til tiendeinntektene fra Finnmark forut for 1488, og tolker det slik at Trondenes forsøkte underlegge seg kapellene i Finnmark og på den måten oppebære tiendeinntekten (Hansen 2012:314-315). Pavebrevet støttet erkebiskopens syn, nemlig at disse inntektene tilhørte erkebiskopen alene, slik det alltid hadde vært. Finnmarksværene genererte på dette tidspunktet så betydelige inntekter at det var nødvendig for erkebiskopen å innhente pavelig autoritet for å få beholde kapellene direkte under seg.

En kilde fra 1494 indikerer at jektefarten fra Finnmark må ha hatt et betydelig omfang, og vært en godt innarbeidet institusjon i datidas logistikk innen tørrfiskhandelen. Nordfarere med tilknytning til Finnmark ble nevnt spesielt blant de som var til stede da klager på dårlig sortering og kvalitet på fisken ble fremsatt i møte mellom hanseatene, det norske riksrådet og

nordfarerne i mai 1494 (Hellesøe Brekke 2009:104). Et av punktene det ble oppnådd enighet om var at tørking av råskjær skulle tørkes på hjell, ikke ved å legge fisken på klipper. Tørking på klipper/stein førte til kvalitetsfall, og som var en praksis man tydeligvis hadde prøvd spesielt i Finnmark, tilsynelatende uten særlig hell (NgL II/3, nr. 81).

8.3.6 Fiskeværene på begynnelsen av 1500-tallet

Beskrivelsen av Finnmark av Erkebiskop Erik Valkendorf ca. 1512, samt skattelister- og regnskap fra første del av 1500-tallet, gir oss et rikere kildegrunnlag for fiskeværene i Finnmark, sammenlignet med det foregående århundret. Manntallene til ekstraskattene dronningskatten (1515) og utbudskatt (1518) er kun fragmentarisk bevart, men manntallet til tiendepenningskatten som ble utskrevet 1519, sammen med tilleggslistene fra 1522 utgjør en detaljert oversikt over værenes skattytere (Jacobsen 1996:4-5). Fra disse listene kan man utlede at det eksisterte 33 fiskevær i Finnmark på denne tiden (Hansen 2012:309-311, se fig. 8.1). Noen av værene må karakteriseres som storvær på bakgrunn av antallet registrerte personer i skattelistene (Jacobsen 1996:84, Niemi 1983:91). Den største konsentrasjonen skatteyttere var i været Inga på Ingøya og i Vardø, med befolkningstall på minst 300 personer på hvert sted (Jacobsen 1996:90-92, Balsvik 1989: 21).

Figur 8.1 Oversikt over fiskevær i tiendepenningsmanntallet, ca. 1520. Kart ved Alma Thuestad, kartgrunnlag Statens kartverk

Egne jekteskipper og til sammen 15-18 setesveiner fordelt på værene i Finnmark i 1533 forteller om et stratifisert samfunn (Hansen 2012:310-311). Setesveinene ble rekruttert fra den lokale overklassen til å ivareta erkebiskopens interesser lokalt, noe som innebar privilegier i form av skattefritak for setesveinene (Nedkvitne 1983:304). Flere av 1500-tallets setesveiner var involvert i personlig handel og representert som kjøpmenn i Bergen, som eiere av jekter og bergenske bygårder, mens andre tydeligvis hadde midlene sine investert på stedene de hørte til (Nedkvitne 1983:305-308.). Storværene på finnmarkskysten fremstår som så folkerike og komplekse samfunn på 1500-tallet at dette i seg selv sannsynliggjør en viss vekstprosess i århundret forut for dette. Beskrivelsene av tett befolkede og komplekse samfunn passer kanskje likevel bare for ca. en tredjedel av værene nevnt i tiendepeningmannallet, ettersom både pavebrev av 1488 (DN XVII nr. 746) og Erkebiskop Valkendorfs brev fra visitasen ca. 1512 (Karlsson og Storm 1902:7) understreket at befolkningen i Finnmark stadig flyttet på seg, kanskje i betydningen at noen av de mindre værene var preget av vekslende faser med til- og fraflytting på samme måte som var tilfellet med mindre vær utover 1500-tallet (Bruun 2011:58-61).

8.3.7 Arkeologiske indikasjoner på fiskeværsetablering

Sporene etter de eldre fiskeværene i Finnmark er lett gjenkjennelig i form av store kulturlagsakkumulasjoner. Tradisjonelt er disse kulturminnene ofte kalt gårdshauger, men er selvsagt ikke knyttet til gårder forstått som økonomiske og sosiale institusjoner assosierte med jordbruk og faste eiendommer. Fiskeværshauger er et mer passende begrep, men det vesentlige her er at formasjonsprosessene er like. I likhet med gårdshaugene som preger landskapene i Sør-Troms og sørover, er akkumulasjonene først og fremst dannet av rester etter torv- og steinbygde vegger og tak fra boliger, bygget på mer eller mindre samme sted over generasjoner, samt avfall fra produksjon og konsum. For fiskeværenes del finnes ofte restene etter disse haugene der det gamle været har hatt sin hovedutbredelse, og lokaltopografiske forhold har ofte vært bestemmende for hvor konsentrert bosettingen har vært. Bevarte kulturlag, tufter eller lignende er registrert i tilknytning til alle fiskeværene som er kjent fra 1519/1520, med unntak av Honningsvåg/Nordvågen hvor status til eventuelle bevarte kulturlag i tettstedet er helt ukjent. Bevaringsgraden varierer etter hvordan bosettingen har utviklet seg i nyere tid; fra steder uten fast bosetting fra 1900-tallet av (Silda, Vannfjord m. fl.) til tettsteder/byer som Sørvær, Hasvåg/Hasvik, Honningsvåg/Nordvågen, Skarsvåg, Gamvik, Vardø, Kiberg hvor kulturlagene i varierende grad er fjernet uten tilstrekkelig arkeologisk kartlegging eller dokumentasjon. Omfattende registreringer av

mellomalderværene er utført av Inga malene Bruun i forbindelse med ph.d. prosjektet hennes, og har tilført mye kunnskap om de komplekse kulturmiljøene de er en del av (Bruun 2009, 2010).

Med unntak av Povl Simonsens arkeologiske undersøkelser i grunnen under Vardø by på slutten av 1950-tallet, og Inger Marie Holm-Olsens undersøkelse i kulturlagene i det gamle Måsøyværet (ikke nevnt i forbindelse med tiendepenningmanntallet) i Måsøy kommune på 80-tallet, er arkeologiske undersøkelser i gamle fiskevær av svært begrenset omfang, det vil si mindre prøvegravinger og/eller undersøkelser av profiler i allerede skadde fiskeværshauger. I forbindelse med Reidun L. Andreassen og Håvard Dahl Bratreins prosjekt «Etnisitet og kulturminner i Vest-Finnmark AD 800-1300» (se kap. 2.4.2) ble det utført sju undersøkelser av en slik art, fordelt på Yttervær og Loppavær på Loppa, Loppa k., Sørvær og Breivik i Hasvik k., Ingøy i Måsøy k., Tunes og Helnes i Nordkapp k. (Andreassen og Bratrein 2011b).

Undersøkelsene har først og fremst hatt som mål å ta ut dateringsmateriale fra bunn eller fra de nederste lagene for å forsøke å datere begynnelsen på kulturlagsakkumulasjonen.

Undersøkelsenes begrensede omfang er i seg selv et problem i så måte. Å avgjøre om de nederste kulturlagene er begynnelsen til en kontinuerlig bosetting på grunnlag av en prøverute eller en liten profil i en veiskjæring, erosjonshakk eller lignende er ikke mulig (se kap. 3.2.3, Urbańczyk 1992:113). Slike kulturminner dekker gjerne flere mål i utstrekning, og det skal mye til for å treffe de delene av haugen som gir det mest representative bildet av bosetningshistorien. Det er imidlertid av interesse om kulturlag fra mellomalderen i fiskeværsrelaterte kontekster i det hele tatt finnes, da dette i så fall er indikasjoner på at væretablering kan strekke seg tilbake til høymellomalder i tråd med modellen om fiskeværskoloniseringen (se kap. 8.3.1).

Dateringene presentert i Andreassen og Bratreins oversikt fra 2011 er fra ikke-treartsbestemt materiale, og heller ikke beinmaterialet som er datert er identifisert. Det er dermed ikke mulig å vurdere eventuelle feilkilder i slikt prøvemateriale, som høy egenalder i tre, eller marin reservoareffekt (sml. Andreassen og Bratrein 2011b:339-348). Det er sannsynlig at noen av disse dateringene kan vise til mellomalderbosetting, men umulig å si sikkert hvilke av disse det eventuelt gjelder. Det er imidlertid minst to av lokalitetene i Andreassens og Bratreins

materiale, Yttervær og Inga, hvor funn av bakstehellefragmenter kan støtte de gamle dateringene.

Selv om innkomne løsfunn av kleberkar- og søkker i Tromsø Museums samlinger godt kan være fra mellomalderen, er bakstehellefragmenter sikrere mellomalderindikatorer i nordnorske kontekster (se kap.5.8.3), og denne oversikten avgrenses til dette materialet. I Yttervær, Loppa kommune ble bakstehellefragmenter (Ts.10706, g,k,l) funnet i kontekst med de daterte prøvene, som for øvrig ga ca. to hundre år yngre datering fra bunnlaget (GX-20319, 690 ± 70 BP, kalibrert til 1215-1410 e.Kr.), sammenlignet med en prøve tatt fra et lag noe over dette, GX-20320, 890 ± 55 , kalibrert til 1028-1247 e.Kr. (Andreassen og Bratrein 2011b:340, tab.22.2). Dette illustrerer problemet med manglende treartsbestemmelse, og i dette tilfellet kan prøvemateriale av tre med ulik egenalder forklarer resultatene, kanskje ikke en ulik situasjon sammenlignet med prøvene fra rom 2, Kongshavn der prøver fra henholdsvis hegg/rogn og furu/lerk viste et lignende sprik i dateringer (kap.4.2.4).

En undersøkelse av en 1,7 – 2m høy profil i kulturlagene i fiskeværshaugen i Breivik, Hasvik kommune (Askeladden id. nr. 7838) utført av Tromsø museum høsten 2015 resulterte bl.a. i funn av en tykk klebersteinshelle med innrissede furer tolket som en bakstehelle (Ts.15263.1). Denne er i så fall et av de sjeldne eksemplene på baksteheller i Nord-Norge som ikke er laget av den såkalte grønnskiferen eller kleberskifer av Ølve-Hatlestrandtype (Kjellman og Oppvang 2016:7, 11; se også kap 5.8.4). Ut fra beskrivelsen av lokaliteten og profilen, er det klart at Andreassen og Bratrein undersøkte samme område i 1994/95 (Andreassen og Bratrein 2011b:347). Fra denne undersøkelsen foreligger to identiske dateringer (Andreassen og Bratrein 2011b:342, tab.22.4). GX-20321 fra bunnen av kulturlagene i profilen (570 ± 55 BP) har jeg kalibrert til 1295-1433 e.Kr. Dateringene og profildokumentasjonene fra Tromsø Museums undersøkelse er utført på fem trekullprøver av bjørk fra flere kontekster i de eksponerte profilflatene, og ga dateringer innenfor et samlet spenn på 1435-1635 e.Kr. (to sigma) (Kjellman og Oppvang 2016:11). Jeg setter mest lit til disse seneste resultatene, og mener det er lite som tyder på fiskeværbosetting i høymellomalder i Breivik. Lokaliteten i området der profilene var eksponert, representerer ut fra de nye dateringene en kort, men intensiv bosetting relatert til 1400- og 1500-tallets store oppblomstring i værbosetting og fiskeri i Finnmark.

Andre arkeologiske indikasjoner består av løsfunn, og også her fokuserer jeg på baksteheller. Det er funn av to fragmenter fra et område i Hasvåg, Hasvik kommune hvor restene etter fiskeværsbosetting ser ut til å fordele seg i tre hauger. Det foreligger løsfunn av bakstehellefragmenter fra to av disse, Askeladden Id. nr. 56564/Ts.5808c og Id. nr. 63564/Ts.7980a. Videre vestover er det Ingøya som peker seg ut med to lokaliteter; været Inga (Askeladden Id. nr. 37316) som sannsynligvis er samme lokalitet som Andreassen og Bratrein undersøkte med prøvegraving. Fra denne fiskeværshaugen er det kommet inn funn til Tromsø Museum i 2011 som følge av ulovlige inngrep. Funnene inkluderer bakstehellefragmenter (Ts. 12158.14). Det er i tillegg tidligere løsfunn av to store bakstehellefragmenter som sannsynligvis stammer fra samme lokalitet, innsendt til Tromsø Museum i 1964 (Ts. 9795). Mye tyder på at Andreassen og Bratreins antagelser om at denne fiskeværshaugen stammer fra mellomalderen er korrekte (Andreassen og Bratrein 2011b:343).

En langt mindre lokalitet ble undersøkt av Tromsø Museum på Finnes, nordvest på Ingøya (Askeladden Id. nr. 140560). En større mengde bakstehellefragmenter stammer fra uautorisert utgravning og de påfølgende sikringsgravingene (Ts.12153.1,2,25,26) og 12154.14,40,56,57). Den sistnevnte lokalitetens hovedfase er C14-datert til 1270-1320 e.Kr., men en noe eldre datering fra en prøverute på samme lokalitet kan indikere at bosettingen i mellomalder kan ha tatt til allerede på 1200-tallet (Wickler 2016:16). Den uautoriserte utgravningen resulterte også i et funn av en beinkam av så å si identisk type som Ts. 11382.202 fra Kongshavn (se kap. 5.6.4, fig.5.27), og en samlet vurdering av lokaliteten og intervju av den ansvarlige for inngrepet tilsier at kammen stammer en stratigrafisk adskilt kontekst med en enkelt datering til 1290-1400, Stephen Wickler, pers.med. 11.2.2016). Laget, som var svært funnrikt, kan representere noe kraftigere kulturlagsdannelse som potensielt kunne reflektere seinmellomaldersbruk, men de nyeste kulturlagene ble fjernet allerede seint 1800/tidlig 1900-tall, og den uautoriserte utgravningen har også bidratt til at varighet og omfang av den siste fasen av bosettingen i mellomalder kun var fragmentarisk bevart i undersøkelsesområdet for sikringsgravingen (Wickler 2016:17). Trolig har et selvstendig lite fiskevær på stedet mistet sin hensikt etter hvert som storværene på østsiden av Ingøya vokste frem, kanskje allerede rundt 1400 eller noe senere (Wickler pers. med. 11.2.2016).

En annen sikringsgraving/overvåking på Valen, Vardø by, påviste et adskilt kulturlag der en prøve av bjørk ble C14-datert til 730±30, kalibrert til 1224-1298 e.Kr.- Dette laget lå i

strandgrus under ca. 3,5 m tykke kulturlag (og som Kristian IVs gate ligger oppå) med dateringer til etterreformatorisk tid (sml. Niemi og Henriksen 2013:15, 35). Denne ene dateringen, som heller ikke er assosiert til funn eller strukturer hjelper lite til å forstå fiskeværsutviklingen i Vardø, men omfanget av laget strekker seg under gateplanet i 50 meters lengde, og fortsatte i retning av det gamle været i Østervågen, og kan representere avfall som en tidlig værbosetting avsatte i strandsonen mot Valen, som dermed ikke kan ha vært beboelig på dette tidspunktet (Henriksen og Niemi 2014:255).

Funn og dateringer som tyder på bosetting i høymellomalder viser klar tilknytning til områdene hvor skattelistene indikerer omfattende fiskeværsbebyggelse ca. 1520. Med unntak av Finnes er det samtidig observert mektige kulturlag over de samme kontekstene, fra 1, 2 til over 4 meter tykke, og der funnmaterielt indikerer seinmellomalder/tidlig nytid (Simonsen 1959, Linchausen 1975:47-65, Andreassen og Bratrein 2011b:338-346, Niemi og Henriksen 2013:17). Lokale kulturelle og naturlige formasjonsprosesser kan imidlertid ha variert så mye at tilveksten av kulturlag i seg selv ikke er en sikker indikator på graden av bosettingens lengde og intensitet (sml. Vésteinsson 2010:18ff.). Så lenge det ikke foreligger omfattende arkeologiske utgravninger av fiskeværshaugene må tolkninger av den eldste fasen av fiskeværskoloniseringen, og utviklingen av værene i seinmellomalder, foretas med forsiktighet. Likevel støtter indikasjonene i det arkeologiske materialet som så langt foreligger modellen om en fiskeværskolonisering av Finnmark som tok til fra 1200-tallets siste halvdel. Også ekspansjon i værbosettingen i de påfølgende to århundrene har støtte i det arkeologiske kildegrunnlaget som tross alt er kjent.

8.4 Handel og skattlegging i Finnmørk i mellomalder.

Fra tidlig mellomalder av etableres et kongelig monopol på handel og skattlegging av samene i Finnmark. Selv om ordningen sannsynligvis har røtter tilbake i jernalder (Holmsen 1977), er det først ved Magnussønnene, samkongene Sigurd (Jorsalfar), Olav og Øystein, at man har en samtidig beskrivelse av kongens regale i form av handel med- og skattlegging av samene (Holmsen 1977:65). Denne skatteleggingen kombinert med handelsmonopol ble kjent under sekkebegrepene «Finnferd/Finnkaup». Begrepene impliserer en praksis der innkreving av skatt og handel i stor grad foregikk ved at samene ble fysisk oppsøkt av representantene for Hålføghøvdingene og senere, fra Kongen.

Etter at finnferd/finnkaup var blitt en kongelig råderett tyder mye på at «skatten» besto i tributt samene var pliktige å betale til kongens sysselmenn, uavhengig om de hadde tilhold innenfor territoriet der norsk jurisdiksjon var gjeldende, eller i Finnmark. Ingen kilder tyder på at denne ytelsen var frivillig i den forstand at samiske kollektiv, eller representanter for slike kollektiv, hadde inngått avtaler med de tidlige rikskongene, i kontrast til situasjonen for skattlandene under den norske kongen i høymellomalderen (Holmsen 1977:57-58). Bruken av ordet «skatt» om innkrevingen av varer fra vikingtid til og med 1200-tallet betegnet varer en svakere part var pliktige til å avgi til en sterkere, altså tributt, i kontrast til avgifter innkrevd av innbyggerne elles i Norge hvor begrepene ikke viser til lignende forskjeller i rang mellom den som krever inn, og den som yter (Holmsen 1977: 56-58; Hansen 2011b:296).

Med unntak av et eneste kjent forsøk på å revitalisere finnferden som institusjon i 1310/1311, ser det ut til at denne formen for handel og skatteinnkreving tok slutt fra begynnelsen av 1220-årene. Etter dette er det uklart hvordan befolkningen i Finnmark ble skattet, men det rikere kildematerialet utover 1500-tallet med manntallslistene i forbindelse med forskjellige landsomfattende skatteutskrivninger, finnes både begrepene finneskatt og finneleidang (Holmsen 1966). I alle fall fra den tiden ble skattleggingen av samene forsøkt harmonert med skatteordningene i landet for øvrig.

8.4.1 Finnferd og Bjarmelandsferd i høymellomalder

En retterbot fra samkongenes regjeringstid (1111-1115) er inkludert i frostatingsloven, og omhandler kongens enerett til å handle med, og skattlegge samene nord for Vennesund (NgL I:257). Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen åpner for denne retterboten uttrykker endepunkt i en prosess med røtter i rikssamlingstiden på slutten av 800-tallet der formålet var å sikre rettigheter og inntekt finnferd og finnkaup genererte under kronen (Hansen og Olsen 2004:152-153). Beretningene i Sagaene, slik som Eigilssagaens fortelling om Torolv Kveldulvssons finnferd på slutten av 900-tallet kan betraktes som beskrivelser av motsetningen som oppsto da eldre, institusjonaliserte håløygsk-samisk transaksjonssystemer basert på resiproke forbindelser mellom høvdinger og siidaer var i ferd med å bryte sammen som følge av de tidlige rikskongenes pretensjoner om å underlegge seg finnferd/finnkaup som kongelig privilegium (Hansen og Olsen 2004:61). Beskrivelsen inneholder samtidig anakronismer som tyder på at Finnferden til Torolv er farget av en høymellomalderisk forståelse av hvordan finnferd ble organisert. Det vil si at elementer i beskrivelsen av Torolvs

ferd kan ha vært mer i tråd med praksiser utarbeidet i forbindelse med utøvelsen av finnferd som et kongelig privilegium ca. 300 år etter tidspunktet for disse hendelsene (Hansen og Olsen 2004:61, 151-153).

Bjarmelandsferd er også et begrep som går igjen i sammenheng med finnferd øst for Hålogaland. Else Mundals analyse av beskrivelser av finnferd og Bjarmelandsferd i skriftlige mellomalderkilder konkluderer med at førstnevnte ideelt sett var en institusjon som skulle foregå fredelig og med en viss grad av gjensidighet mellom stormenn/kongsmakt og samene, mens Bjarmelandsferden ser ut til å ha vært en virksomhet der bruk av vold fra norrøn side ble ansett som legitimt i tilegnelsen av verdivarer (Mundal 1996:107).

I løpet av 1100-tallet, etter at det håløygiske høvdingaristokratiet var utradert i sin gamle form, ble de lokale transaksjonsbåndene mellom norrøne og samiske samfunn endret til å bli et institusjonalisert og sentralisert kongelig regale (Olsen og Hansen 2004:151). Kong Sverre Sigurdssons omorganisering av regionalt administrasjonsapparat innebar inndeling i landet i sysler, der egne sysselmenn ble utnevnt til erstatning for de nordnorske stormennene (Urbańczyk 1992:45-46). Dette var et embete de var gitt av Kongen, og det var ikke lenger nødvendigvis slik at dette embetet gikk til lokale stormenn (Urbańczyk 1992:219, Wallerström 1995a:201, Hansen og Olsen 2004:153). Etter at finnferdene tilfalt sysselmanen kan det virke som det inntraff en nedgang i aktiviteten i finnferden sammenlignet det inntrykket sagaene og 1100-tallskildene gir av tidligere praksis, og at utøvelsen av sysselmennenes delegerte ansvar i større grad ble forbundet med risiko i form av voldelig konflikt og annen fare.

I noen tilfeller het det at finnferden gikk til «fjellet», og da er det tenkelig at ekspedisjonene kan ha gått over Kjølen til dagen Nord-Sverige, helst til Lappland. Andre ferder kan ha hatt dagens Finnmark som mål. Gissur Gallis ekspedisjon krevde en overvintring, og mye taler for at avstandene ekspedisjonen skulle dekke var årsaken til dette. Ferden gikk sannsynligvis sjøveien, og inn i dagens Finnmark. Samlet sett indikerer kildene at finnferdene gradvis ble færre utover høymellomalderen.

Myntmaterialet i de nordsvenske offerfunnene er en arkeologisk kildekategori som ser ut til å gjenspeile nedgangen i finnferdene, ettersom norsk mynt er fraværende fra ca. 1200

(Fjellström 1962:254-255, Wallerström 1995a:188-192). Wallerström holdt en kombinasjon av administrative nyordninger, endrete handels- og skatteforhold som noen av forklaringene på at mynt ikke lenger ble ofret i de nordsvenske offerplassene. Sysselmansordningen innført av Kong Sverre på slutten av 1100-tallet skjedde i sammenheng med at finnskatten i større grad ble ansett som en årlig avgift som sysselmanen hadde plikt til å avkreve samene, samtidig som handelsrettighetene ifølge Wallerström fikk karakter av kongelig sanksjonert kjøpstevne (Wallerström 1995a:200-201). Dette kan ha vært en ordning som sett fra rikskongedømmets side ikke falt heldig ut. Sysselmennene ble ikke først og fremst rekruttert fra det gamle nordnorske aristokratiet, med et mulig resultat at de som heretter skulle administrere innkreving av skatt og drive handel med samene kan ha manglet kjennskap til landskap, folk og kultur. Wallerströms analyse av fortellingen om Kveldulvssons finnferd var at dette gjenga en situasjon kjent på 1200-tallet, da slike ferder var forbundet med et større militært følge, og dermed også bruk av tvangsmidler under innkrevingen av varene (Wallerström 1995a:200-201). I en slik situasjon kan andre aktører ha fremstått om mer attraktive handelspartnere, og dermed drevet samene inn i nye økonomiske og fiskale nettverk. Denne utviklingen kan ha hatt ytterligere konsekvenser i form av at mynt generelt gikk ut av den rituelle sfæren i samiske kontekster, og inn i en mer monetær økonomi, det vil si at mynt ble brukt til handel og skattebetaling.

Tegnene på at innkreving av tributt fra samene ikke var problemfri er mange. I Sverres saga er en viss Torgils, nevnt som sysselman, og han foretok finnferden for Kong Sverre rundt 1182 før han ble drept av Vidkunn Erlingsson av Bjarkøyætta (Sverres saga, Holtsmark 1961:113-114, Bratrein 1989). Andres Skjaldarband ble utnevnt til sysselman sammen med Vegard Veradal i 1219 av Håkon Håkonsson (Soga om Håkon Håkonsson 1963:67-68). Vegard ble drept av Andres menn i et bakhold da han skulle inspisere godset som var samlet på finnferdene, det vil si finnskatten. Dette skjedde på stedet Hamn i dagens Harstad by, som på dette tidspunktet kan ha vært et slags oppebørselssted for finnskatt (Soga om Håkon Håkonsson 1963:79). Håkon Håkonsson fratok Andres syslen etter drapet, og gav den til Ivar Utvik. Senere fikk Andres syslen tilbake av Hertug Skule, slik at det i 1221 igjen var to sysselmenn (Soga om Håkon Håkonsson 1963:80). Foranledningen var en Bjamelandsferd noen år i forveien som endte med at Helge Bogransson og mannskapet ble drept av Bjarmerne

da de overvintret ved Kvitsjøen, mens Andres av Sjømæling hadde dratt tilbake til Norge⁷. Ogmund av Sponheim slapp unna fordi han befant seg på en handelsekspedisjon i Susdal da angrepet skjedde (Soga om Håkon Håkonsson 1963:87).

I 1222 organiserte Ivar Utvik og Andres Skjaldarband den siste kjente Bjarmelandsferden med fire skip, som visstnok var en suksessfylt gjengjeldelsesaksjon og et hærtokt inntil skipet til Ivar Utvik forliste i de farlige farvannene ved Straumneskinn (sannsynligvis Sviatoi Nos), med tap av gods og alle mann unntatt Ivar selv og en annen mann (Soga om Håkon Håkonsson 1963:87-88, sml. Qvigstad, «Tillæg» i Qvigstad og Olsen 1924:314). Forliset markerte slutten på den siste kjente Bjarmelandsferden. Det er kanskje også et eksempel på at sysselmenn som ledet ekspedisjonene ikke lenger var i besittelse av den kjennskapen til disse farvannene som trengtes for å navigere trygt. Kontrasten er i alle fall stor fra beretningen i Heimskringla om Tore Hund og brødrene Gunstein og Karle som lå for anker og ventet på lavvann for å kunne seile forbi et sted med farlige strømforhold, et sted som godt kan ha vært Straumneskinn (Hofstra og Samplonius 1995:240). Den neste sysselmanen som er nevnt ved navn er Torbjørn Skéni i 1279, som ble angrepet av karelere under finnferden på fjellet, og mistet 35 mann (Storm 1888:141). Neste kjente finnferd ble også den siste. I 1310/1311 fikk islendingen Gissur Galli i oppdrag å lede en finnferd av Håkon 5 Magnusson etter mange års opphør, og kom tilbake med finnskatten etter en overvintring i Finnmark (se kap.8.4.4).

En retterbot fra 12. aug. 1313 rettet til alle menn i Hålogaland kan gi indikasjoner på at rikskongen var informert om at sysselmenn som opptrådte på vegne av ham selv, så vel som erkebiskopens sysselmenn oppsøkte samene inne i fjordene hvor de både innkrevde bøter etter falske tiltaler og oppførte seg truende (Mundal 2012[2006]:340). Ordlyden tyder på at kongen refererte til direkte informasjon som var blitt fremført for ham, og det er mulig det var informasjon fremkommet under møtet med Martin finnekonige som var grunnlaget for retterboten (Bratrein 2001a:2-3, Mundal 2012[2006]:340-341). Interessant nok understrekte kongen at det måtte bli slutt på slik urett mot samene og kongen selv. En retterbot (NgL III, nr. 45) to år senere henvendte seg til alle ombudsmenn i Hålogaland om forbud mot å kreve inn ulovlig skatt (som selvsagt ikke kom kongen til gode), og dette indikerer at uretten kongen

⁷ P. A. Munch antok at denne ferden fant sted i 1217. Bognarsson med mannskap kan ha vært Hålogalendinger, mens Andres av Sjømæling og Ogmund var fra henholdsvis Nordmøre og Hardanger (Munch 1857:596, note 4)

mente rammet ham selv i 1313, var korrupsjon blant de som oppsøkte samene for å ta skatt og drive handel (Mundal 2012[2006]:340).

I tillegg til økt konkurranse og konflikter med andre aktører, og tegn til at selve gjennomføringen av ferdene støtte på problemer som kan ha vært grunnet i manglende kompetanse og personlig egnethet blant sysselmenn, er omlegging av handelssystemer en sannsynlig delforklaring på bortfallet av finnferder og bjarmelandsferder som institusjon (Bratrein 2001a:7-8). Varene fra finnferdene utgjorde i hovedsak pelsverk av ulike varianter, og en omlegging av handelsnettverkene i Nord-Europa kan ha gjort pelsverk til en mindre omsettelig vare for rikskongedømmet. Særlig Hansanettverkets kontroll over Østersjøhandelen og Novgorods posisjon som senter for pelshandelen utover 1200-tallet er viktig i denne sammenhengen (Hansen og Olsen 2004:154 f.). Det er foreslått at en av grunnene til at finnferdene tok slutt var at rikskongedømmets inntekter hadde økt som følge av nye og forbedrete skattesystemer, slik at overskudd fra jordbruk og fiskerier ellers i landet gjorde varene fra samene mindre viktige (Hansen og Olsen 2004:154).

Fiskeværskoloniseringen faller sammen med at finnferdene ble en sjelden foreteelse, og kan ses som direkte konsekvens av endringer i de økonomiske forutsetningene for aktivitetene i Finnmark.

Detaljene omkring skatt fra Finnmark utover 13- og 1400-tallet er som nevnt svært uklare. Først fra 1566/67 har man detaljerte kilder som forteller om en systematisk innkreving av skatt fra samene i Finnmark gjennom den såkalte finneleidangen (Hansen 2011b:308). Samene ble forsøkt innlemmet i et skattesystem som i større grad harmonerte med det som gjaldt innbyggerne i Norge for øvrig, men beskatningen måtte i stor grad beregnes på individer, ikke eiendom (Holmsen 1966:161-162). Det samme kan kanskje sies om befolkningen i fiskeværene (Holmsen 1966:163). Andreas Holmsen tidfestet ikke leidangsskatten for ikke-samisk bosetting i Finnmark nærmere enn «..middelalderen en gang, kanskje først omkring 1500..» (Holmsen 1966:161). Spørsmålet er selvsagt hvordan handel og beskatning påvirket de samiske samfunnene i tiden etter at finneferdene tok slutt, og frem til siste halvdel av 1500-tallet.

Rundt tiden tiendepenningskatten ble skrevet ut heter det at 105 våg tørrfisk ble fraktet med setesvein Mogens Olsens jekt fra Ingøy i 1522, og at dette var en årlig skatt som samene

betalte (Jacobsen 1996:35, 38, 42). Jacobsens analyse av personnavn i manntallet fra Ingøy konkluderte med at verken navneskikken i seg selv eller etnonymer føyd til personnavn tyder på samiske personer blant værbefolkningen. Det ene stedsnavnet på øya som kan tyde på samisk bosetting eller tilstedeværelse er Finnes, og Jacobsen holdt mulighetene åpne for at stedet fungerte som et rorvær for sjøsamiske fiskere i seinmellomalderen, kanskje også i perioden rundt 1520 (Jacobsen 1996:41).

Nå viser det seg at det var en viss værbosetting på Finnes i mellomalderen (se kap. 8.3.7), uten at det nødvendigvis hadde rokket ved Jacobsens analyse dersom dette hadde vært kjent tidligere. Muligheten for at det kan ha vært et utror på stedet hvor samer var involvert i salgsfiske kan selvsagt ikke avvises, men det kan like gjerne være en mindre væretablering knyttet til fiskeværskoloniseringens tidlige fase.

Det er altså mulig at noe av fisken som utgjorde finneskatt kan ha blitt fisket nær Ingøya, men Jacobsen så det som mest sannsynlig at dette var varer samlet inn fra sjøsamiske områder i større områder av Vest-Finnmark, da skattegodset i gjennomsnitt tilsvarte ytelsen fra ca. 105 personer (Jacobsen 1996:39). En annen last på 19 våger og ett pund tørrfisk i dette regnskapet som er omtalt som finneskatt fra Laksefjord, mens hele 30 våger stammer fra Alta (Nielsen 1990:37). Jens Petter Nielsen har identifisert vedkommende som førte fiskelastene som Mester Henrik, en av erkebiskopens setesveiner i Vest-Finnmark og som hadde oppebåret skatt på 33 våger tørrfisk så tidlig som 1519 (NRJ II:552), kanskje fra de samme områdene som seinere er nevnt (Nielsen 1990:37, note 43, s. 362). Et eventuelt fiskevær hvor denne lasten kan ha blitt skipet ut fra er ikke oppgitt, men det er i alle fall klart at denne fisken stammet fra fjordene i Øst- og Vest-Finnmark, og det er sannsynlig at sjøsamisk fiskeri og tørrfiskproduksjon foregikk noe inn mot sundene og i fjordene. Storvær som Ingøy kan ha fungert som et lokalt oppebørselsted for finnskatt før den ble skipet sørover med jektene (Jacobsen 1996:42). Dette kan være indikasjoner på en type finnskatt innkrevd av setesveinene med tilknytning til fiskeværene, og at pelsverkhandelen hadde mistet betydning, i alle fall fra kystområdene i Finnmark.

Det er umulig å si hvor langt tilbake en slik eventuell beskatning gikk i tid forut for disse kildene, men de gir et interessant bilde av tidlig samisk inkorporering i skatte- og handelssystemer basert på salgsfiske og tørrfiskproduksjon (sml. Hansen 2006:67 ff.). Det er

vanskelig å se for seg denne utviklingen i Finnmark uavhengig av utviklingen av fiskeværene, kanskje særlig de store værene som mest sannsynlig kom til utover 1400-tallet (se kap.8.3.5). Spørsmålet er om denne omleggingen av økonomien til en satsing på tørrfisk som massekonsumvare gjorde finnskatten uinteressant som inntektskilde for kongen, eller om skatteleggingen av samer i Finnmark antok nye former etter slutten på finnferdene ca. 1222 – 1310/11?

8.4.2 Tørrfiskfrakt- og handel. Bergen og Vågans rolle

I løpet av mellomalderen er Vågan sterkt knyttet til handel utgått fra Bergen og bymenn med tilhold der. Båndene mellom Nord-Norge og Bergen ble styrket gjennom at kong Håkon Håkonsson tok sete i Bergen under konflikten med Skule Jarl. Antagelig avspeiler det en situasjon der Bergen allerede hadde oppnådd en bedre handelskontakt med Nord-Norge (Helle 1982: 348-49). Da maktkampen mellom Håkon Håkonsson og Skule Jarl gikk over i åpen konflikt i 1239, igangsatte Skule Jarl en kampanje mot nordnorske stormenn som blant annet førte til drapene på flere av dem. Dette ledet ifølge Helle til forgang i en prosess som førte nordnorske stormenn over på Håkons side i konflikten, og Bergen overtok definitivt som stapelplass for nordnorsk tørrfisk etter 1240 og ut Håkon Håkonssons regjeringstid (Helle 1982: 348). I følge Helle overtok Bergen også som oppebørselplass for den nordnorske skatten, senest fra 1308 (1982:331).

Vågan er antatt å ha stått sentralt i utviklingen av markedsfiske i Lofoten i tidlig mellomalder. Mellom 1100- og 1200-tallet er det dokumentert tegn til at stedet også fungerte som en kaupstad, med urbane trekk (Bertelsen 2009:199). Fra tidlig mellomalder tjente Vågan i Lofoten en rekke regionale sentrumsfunksjoner innenfor handel, som tingsted for Hålogaland og som et av de tidligste kjente kirkesentrene i Nord-Norge. (Bjørø 1982:48). I høymellomalder opptrer Vågan som det regionale senter for oppebørsel av skatt og stapel for hele Nord-Norge inkludert Finnmark (Bjørø 1982:52). Fiskere i Nord-Norge var pålagt å bringe fisken til Vågan, og selge den der til i hovedsak bergenske kjøpmenn. I forbindelse med Vågastevnene ble det holdt ting, også for fiskere fra Finnmark.

Til en viss grad kan riksstyringens behov for å begunstige båndene mellom Bergen og Vågan ses i sammenheng med en rekke lovforordninger, især fra siste halvdel av 1300-tallet. Et kongebrev av 06.07. 1294 er det første i en serie brev og retterbøter som inneholdt

bestemmelser for regulering av utenlandsk handel nord for Bergen. Kong Erik Magnusson (1280-1299) forbyr i dette brevet de tyske handelsmennene å reise nord for Bergen for å handle (Reg. Nor. II, 752). I 1299 satte Håkon 5 Magnusson forbud mot å drive handel utenom de etablerte handelsstedene (Reg. Nor. 2, 1011). I 1302/1303 ble forbudet for utlendinger mot å seile nord for Bergen gjentatt. Forbudet ble igjen stadfestet i 1348 (Reg. Nor. V, 1014). I 1361 presiserer en forordning av kong Håkon 6 Magnusson at innenlandske kjøpmenn har rett til å handle i nord (Reg. Nor. VI, 755). Handelen i nord skulle foregå på lovlig sted uten at det er spesifisert nøyaktig hvor det måtte være, men til gjengjeld kommer det frem hvor det ikke skulle forekomme slik handel, nemlig i fjord og vær (Nedkvitne 1983:206). Retterbøter fra 1364 (NgL III, nr. 95) og 1372 (NgL III, nr. 101) nedla forbud mot å handle i værene nordafjells (Nedkvitne 1983:206). En retterbot fra 1384 retter seg til alle beboerne i landet og påla at all handel skulle foregå fra de gamle handelsstedene, samtidig som forbudet mot fjord- og værhandel ble gjentatt. For Nord-Norges vedkommende var Vågan den sentrale handelsplassen, og ble også nevnt spesifikt i retterboten at finnmarkingen skulle frakte fisken dit for salg, mens bergenske kjøpmenn ble pålagt å holde kjøpstevnene på stedet som tidligere (NgL III nr. 121). Etter 1400 opphører kildene som indikerer at Vågan var et sentrumsområde, og den ovennevnte retterbot er et av flere tegn til at stedets forfall som handels- og administrasjonssenter i Nord-Norge hadde pågått i lang tid (Bjørge 1982:59, Nedkvitne 1983:278ff.).

I følge Nedkvitne er forsøkene på regulering av handel i Finnmark et uttrykk for lovgivernes forestilling om et nytt handelssystem i emning som foregår i vær og fjorder, mens denne handelen tidligere lot seg regulere gjennom mellomhandelen på definerte kjøpsteder (Nedkvitne 1983:281). Samlet sett er det tegn til at den bergenske kjøpmenns direktehandel med Nord-Norge gradvis minket i omfang fra rundt 1350, og ble erstattet av hanseatenes kreditt- og utredersystem som knyttet de nordnorske fiskerne til seg ved frakt og salg av tørrfisken gjennom jektefart til Bergen som kunne være organisert på ulik vis (Nedkvitne 1983:282). Rundt midten av 1400-tallet var denne ordningen vel etablert, også i Finnmark (Nedkvitne 1988:91). Handel i værene, sammen med organisering av egen jektefart er også indikasjoner på at Finnmarksværene hadde oppnådd en viss størrelse, og i alle fall til visse perioder av året huset jekteiere.

8.4.3 Handelsendringer og skatteforhold i Finnmark 1300- og 1400-tallet

Finnskatten forsetter antagelig i en annen form etter at finnferdene tok slutt (Helle 1982:333).

Det er samtidig mye som tyder på at beskatningen av samer fortsatte å være nært knyttet til handelsvirksomhet (Hansen 2011b:297). Til tross for at retterbøter og lovverk tyder på at det har vært et behov for å regulere handelen bort fra fjord og vær, er det samtidig sterke belegg for at handel faktisk forekom i Finnmark. I fredsavtalen mellom Norge og Novgorod fra 1326 (se kap.8.5.3) er beskatningen av samene vektlagt, samtidig som handelsmenns frie ferdsel mellom landskapene under henholdsvis norsk og russisk jurisdiksjon er fremhevet (Hansen 2003:24-25). I en slik kontekst er det nærliggende å tro at det er legalisert handel på lovlig sted det er vist til.

Narve Bjørgo peker på at sysselmenn i Hålogaland jevnt over ser ut til å ha hatt særskilt sterke økonomiske funksjoner for kongen samtidig med at de ivaretok egne økonomiske interesser (Bjørgo 1986:44). Bjørgo antyder at disse sysselmennene kan ha organisert innkreving av finneskatt gjennom egne ombudsmenn med base i Vågan, kanskje også etter at de egentlige finneferdene hadde tatt slutt (Bjørgo 1982:51-52). Fra 1340 finnes det en opplysning om en Ole Helgesson som fikk i pålegg å føre varer til kong Magnus Eriksson (Helle 1982:333, DN VIII, 135, Reg, Nor. V, nr.368, 370). Varene inkluderte tørrfisk, rav og rekling, men også pelsverk av den typen som utgjorde brorparten av finneskatten i det foregående århundret. Ole Helgesson hadde etter alt å dømme ombud for kongen i Nord-Norge, og Helle ser det som sannsynlig at en del av varene han førte til kongsgården stammet fra finneskatt (Helle 1982:333). Varene som er nevnt er ikke eksklusive for Finnmark, og dersom disse besto av finneskatt, kan de ha vært avkrevd samiske samfunn i dagens Troms og Nordland.

Indikasjoner på at riksstyret kan ha opplevd manglende kontroll over handel og skattelegging i Hålogaland og Finnmark er til stede allerede i 1313 (se kap.8.4.1), og kan samtidig være en forklaring på de gjentatte forsøkene på å regulere handelen utover i århundret. På samme tid som Ole Helgesson fikk pålegg om å sende varene, krevde Magnus Eriksson å få skatteinntektene i form av varer fra *hele* Nord-Norge sendt direkte til seg, etter å ha fått brev fra biskop Håkon om mistanke om at de som kom nordfra ikke oppgav alt til Bergen fehirdsle (Stefánsson 1986:86).

Varene som ble kanalisert til Bergen fehirdsle via i første rekke Vågan på 1300-tallet hadde uansett flere kilder, og en av disse kan ha vært et slags finnkaup der handelsmenn, eller sysselsmannens ombudsmenn kan ha hatt Vågan som base for ferder til Finnmark. Arnved

Nedkvitne viste til at det tross alt var noen uavhengige bergenskjøpmenn som reiste nord til Finnmark etter at finnmarkingene selv hadde begynt å stå for frakten av tørrfisk til hanseatene. I følge Nedkvitne kunne ikke bymenn fra Bergen hevde seg i konkurransen annet enn i farten til Finnmark, hvor hanseatene ikke hadde kontroll (Nedkvitne 1983:284-286).

Det finnes en enkelt kilde som kan referere til institusjonalisert handel mellom samer og norske handelsmenn i Finnmark, og kan være vitnesbyrd om den type aktivitet som kongen ønsket å bringe under kontroll gjennom retterboten av 1384 (se kap.8.4.2), eventuelt at denne handelen foregikk lovlig (Kålund 1908:57). Beretningen om hendelsen kom fra en rik prest fra Hålogaland som reiste i et skip med varer han eide andel i, sammen med handelsmenn som pleide å reise på handelsferder til markeder på en rekke steder i Finnmark. I følge kilden var disse kjøpstevnene grunnlagt i tradisjon forut for tidspunktet hendelsen som er omtalt i dokumentet fant sted. (Kålund 1908:57-59, Bandlien 2015:42-43). Hvor handelsmennene kom fra er ikke omtalt i kilden, men de var i alle fall ukjent med samisk språk. Det heter faktisk at *både* nordmenn og samer hadde egne tolker tilstede. Kilden omtalte Gandviken, altså Kvitsjøen gjennom en bemerkning om at alle samene i Finnmørk helt til Gandvik var fullstendig hedenske, men det er ikke klart om ferden faktisk gikk så langt øst (Kålund 1908:57).

Fokus for selve fortellingen er om en samisk noaides visjon av Jesusbarnet under prestens messe, og det som skjedde da han holdt Hostia (nattverden). Dette foregikk i medbrakte telt, siden det ikke fantes kirker i nærheten, og dersom fiskeværene hadde kapeller utelukker det handel på disse stedene (Kålund 1908:58). Selv etter tolkningen fra en person fremstilt som helt uvitende om kristen tro, var det tydelig at visjonen var av det blodige Jesusbarnet, og hendelsen var å anse som et under. Det er i tillegg bemerket at det ikke var en aktiv misjonering som foregikk, i alle fall var det uvisst om noaiden fortsatte å være hedning etter denne opplevelsen (Kålund 1908:58-59, Johnsen 1923:32). Rapporten om det som hadde skjedd kom til Erkebiskopen i Trondheim på Håkon 6 Magnussons regjeringstid (1355-1380), og mens Olav var erkebiskop (1350-1370), altså en eller annen gang i tidsrommet 1355-70 (Johnsen 1923:32, Fjällström 1962:262-263).

Hvilke varer samene ble avkrevd i skatt eller benyttet i byttehandel er usikkert, men fra norsk side kan det være en viss omlegging fra pelsverk som en foretrukket vare til tørrfisk i løpet av

perioden. Arnved Nedkvitnes gjennomgang av de engelske tollregnskapene viste at pelsverk var en ubetydelig del av varene på de norske skipene etter 1303 sammenlignet med tørrfisk (Nedkvitne 1983). Pelsverk er en vesentlig handelsvare fra Bergen til engelske havner i kildemateriale fra 1200-tall, for siden å miste betydning samtidig som finnferdene avtok, og det er rimelig å anta at pelsverk utgjorde mesteparten av varene samene avga i tributt eller solgte mens finnferd og finnkaup var en fungerende institusjon under kongelig kontroll.

Imidlertid ble noe pelsverk og andre varer som tradisjonelt ble levert av samene ført ut fra Norge, også på norske skip utover 1300-tallet (Hansen og Olsen 2004:219). I en tollbestemmelse fra 1316 (NgL III, nr. 47) om handelen mellom Norge og Hansastedene, er en lang rekke varer av blant annet pelsverk listet opp (Fjellström 1962:264). I kilder fra Hansabyene fra 1400-tall kalles importerte reinfeller og pelsverk for henholdsvis «Vinnische dekene» og «Vinnenpels» (Falk 1919:76, Fjellström 1962:264). Betegnelsene viser at Hansakjøpmenn på dette tidspunktet opererte med et begrep på reinsdyrskinn som var basert på det norske etnonymet brukt om samene; finner. Det er nærliggende å tolke dette som et resultat av at disse produktene på denne tiden var assosiert med varer samene byttet fra seg, eller avga som skatt. Den siste indikasjonen er viktig, ettersom det er mulig å assosiere reinsdyrskinn med produksjon fra de store fangstanleggene i Finnmark, særlig Varanger (se kap. 9.5.2). Tidligere referanser til reinskinn blant varene på norske handelsskip er sannsynligvis i overveiende grad produkter fra villreinsfangsten på Hardangervidda, spesielt Sumtangen. Denne fangsten foregikk ca. 1250-1300, og endte brått (Indreliid og Hufthammer 2011:48-49, 53).

8.4.4 Handel/finnferd og islendinger

I islandske samtidskilder ble historien om et mannskapet på et handelsskipet *Gróbuzan* gjengitt i *Sturlungasaga* og i to av de islandske annalene. Historien til skipsmannskapet er spesiell, ettersom mye tyder på at skipet endte i Finnmark, og de fleste som befant seg om bord i skipet ble drept der i 1258. I annalene er det ført opp at Eyolf Audgi med mannskap (Eyolf den rike) var drept på Finnmarkskysten, men at to kvinner tydeligvis hadde overlevd siden de kom tilbake til Norge 16 år senere (Storm 1888:133-34, 192). Else Mundal tolket dette som at mannskapet ble drept av samer langs kysten som siden holdt kvinnene i fangenskap i mange år (Mundal 1996:105). Denne tolkningen har som premiss at det ikke oppholdt seg andre grupper enn samer på Finnmarkskysten, og dette stemmer neppe. Det er

ingen ting i kildene som antyder hvorfor mannskap og passasjerer ble drept, eller hvem som skal ha stått bak. Det er også helt i det uvisse hvorfor skipet endte i Finnmark. Melsteð foreslo at skipet kom ut av kurs på grunn av uvær eller lignende (Melsteð 1907-15:875), men andre muligheter som (ulovlig?) handel kan ikke utelukkes (Bratrein 2004:378).

Gróbuzan la ut fra Gásir på kysten av Nord-Island med islandske passasjerer som så seg nødt til å flykte på grunn av sin deltagelse i feider på Island, sammen med skipet Hólmðælan som fraktet samme type passasjerer. Holmdælan skal ha forlist ved Mýrar, som kan ha vært i området NV for Borgarfjord, mens Gróbuzans historie lenge var uviss. Sturlungasaga gjenga et rykte om at Gróbuzan strandet på kysten av Skottland der mannskapet skulle ha blitt drept. I annalene som ble nedskrevet senere ble dette korrigert etter at etterretningene om skipets skjebne ble kjent, sannsynligvis først ved at de to kvinnene kom til Norge (Melsteð 1907-15:875). Eyolf, skipper på Gróbuzan (Gro-bussen) og Sindri, skipper på Hólmðælan var sannsynligvis nordmenn og skipperne på norske skip, ettersom Sindri var et typisk norsk mansnavn i mellomalder, men uvanlig på Island (Sturlunga Saga II, Kålund 1904: 304, fotnote.). Det er foreslått at skipet Hólmðælan kan ha hatt Bergen som hjemmehavn, og kanskje hatt tilknytning en kjøpmann som eide en bygård i Bergen. I alle fall er en gård med navn Holmadalrinn kjent i Bergen i 1309, og var sannsynligvis allerede etablert på midten av 1200-tallet (Olsen 1949[1931]:295-296). Gróbuzans hjemmehavn er ikke kjent.

Islendingen Gissur (Bjarnarson) Galli (1269-1370) ledet den siste kjente finnferden. Første gang han ble nevnt i skriftlige kilder var han 37 år, men det er antatt at han hadde opphav og tilhold i Húnaþing før dette (Jóhannesson 1958:303). 1309 ble han hirdmann hos kong Hákon 5 Magnusson, kanskje en posisjon han ble pålagt for å bøte skyld for drapet på en mann ved navn Höskuldur på Island i 1306 (Jóhannesson 1958:304, Rowe 2005:245). I 1310 ble han sendt til Finnmark for å innkreve skatt fra samene, som ifølge Flatøybokens annaler ikke hadde betalt skatt til kongen på flere år. Med seg hadde han blant annet en annen islending, Valtýr Eyólfsson. I 1311 kom han tilbake etter å ha lyktes å innkreve finnskatten, men det hadde tydeligvis krevd en overvintring. Gissur Galli reiste til Island i 1312 hvor han fikk overdratt store landeiendommer til seg, blant annet Vididalstunga, en gård han uansett kan ha hatt arverett til via morssetten (Rowe 2005:245). Samme år giftet han seg inn i en prominent familie, men ble siden stygt skadet av norske handelsmenn han kom i klammeri med på Gásir året etter (Rowe 2005:245).

I følge Jón Jóhannesson valgte Håkon 5 Magnusson en islending til å lede en finnferd fordi det sto klart for ham at de norske sysselmenn og ombudsmenn ikke maktet oppgaven. Utbytting og brutal adferd fra disses side oppnådde bare at samene ble lite villige til å betale skatt. Gissur Galli (og Valtýr Eyólfsson) kan ha blitt valgt fordi islendinger i denne situasjonen kunne innta en uhildet posisjon og fremstå som akseptable representanter for kongen, sett fra samisk synsvinkel (Jóhannesson 1958:304). Det kan også være av betydning at Håkon 5 Magnusson, i fall dette stemmer, kan ha hatt klare oppfatninger om hvem som kunne få tillit til å representere ham i Finnmark i tiden da Gissur Galli fikk oppdraget. Baronen Ogmund Ungedans er den andre navngitte personen som mest sannsynlig ledet en ekspedisjon som gikk til Finnmark under styret til Håkon 5 Magnusson. Han utførte oppdraget tilfredsstillende, og burde ellers være en person som kunne tatt finnferden (se kap. 8.5.2). På tidspunktet for Gissurs første opphold i Norge må imidlertid Ogmund ha mistet all tillit hos kongen. Han ble dømt til døden, sannsynligvis på grunn av forræderi, og hengt på Nordnes i Bergen i 1310.

Det er liten tvil om at Gissur Gallis begivenhetsrike og lange liv ga et varig inntrykk både i hans samtid og i generasjoner etterpå, ved å representere en eventyrlig klassereise fra en anonym tilværelse til betrodd hirdmann med nær relasjon til kongen (Jóhannesson 1958:303). Hans sønnesønn, Jón Hákonarsson, bestilte og finansierte Flatøyboken og dens annaler. Flatøyboken, som ble skrevet på bakgrunn av det rike kildematerialet som allerede fantes i områdene nær Viðidalstunga, blant annet Hólar og Þingeyraklosteret og er samtidig den viktigste kilden til informasjon om Gissur Galli selv (Rowe 2005:16-17). Tekstproduksjon kjent fra området i mellomalderen som tilhørte Hunvatnsting i det nordlige Island viser påfallende sterk interesse for Nord-Norge. Denne sterke opptattheten av Hålogaland og Finnmark fikk et oppsving etter ca. 1330 og denne utviklingen kan mest sannsynlig tilskrives Gissur Gallis posisjon og status som Finnmarksfarer (Pálsson 1998:75).

Pálsson ga en oversikt over en rekke landnåmsmenn som er oppgitt å komme fra Hålogaland i Landnámabøkene, og tolker i tillegg opplysninger han mente indikerte håloygsk og/eller samisk opphav. Han kom til at de landnåmsmenn som falt inn under de kriteriene konsentrerte seg til områder på Nord-Island (Pálsson 1998:75). Selv etter en kritisk gjennomgang av samme materiale kom Alf Ragnar Nielsen frem til lignende konklusjon, især for områdene på

Nord-Island hvor stedsnavn kan synes å støtte opp om indikasjonene om at landnåmsmenn- og kvinner fra Nord-Norge kunne ha samisk opphav, eller samiske personer blant personellet som deltok i disse landnåmsprosjektene (Nielssen 2012:91-92). Landnåmgårdene til personer med opphav i Hålogaland er mest tallrike i det geografiske området i tilknytning til fjordene Eyafjord-Hunafjord og Skjálfandi, sammenlignet med de øvrige islandske landskapsområdene (Nielssen 2012:113). Det er sannsynlig at bevisstheten om opphavet til mange slekter i dette området kan ha vært medvirkende til interessen for Nord-Norge. Det er kanskje også slik at den ene overvintringen Gissur Galli hadde ledet nord i Norge var en direkte foranledning for at tema om landsdelen, ferder til Finnmark m.m. fikk enda større utbredelse i den omfattende tekstproduksjon på Nord-Island i mellomalderen. To historier fortjener å trekkes frem i denne sammenhengen, ettersom de omtaler islandske handelsferder til Finnmark i tidlig mellomalder. Den islandske kongesagaen Morkinskinna, som i sin bevarte form ble skrevet siste halvdel av 1200-tallet (Jakobsson 1999:71), inneholder en tått om den rike islandske handelsmannen Odd Ófeigsson som seilte fra Nord-Island til Finnmark under kong Harald Hardråde. I følge historien tilbrakte Odd vinteren i Finnmark med skipsmannskapet. Islendingene handlet med samene og til tross at de ble anholdt og ransaket av kongens lendmann⁸ Einar Flugá, og kong Harald selv, vendte de trygt til Island med utbyttet intakt påfølgende sommer (MS 2000:257-261). I en tidligere tått underholdt Einar Flugá kongen og forsamlingen som var tilstede med historier om hvordan han utøvde makt og begikk drap på Islendinger tatt i arrest på grunn av ulovlig handel med samene (MS 200:249). Mangfoldet i tekstene, eventuelt realhistorisk bakgrunn, hvordan de kan ha blitt forstått, og hva de var ment å formidle er av underordnet betydning i denne sammenhengen. Det er mer interessant at tekstene jevnt over inneholder geografisk informasjon som viser at de som skrev tekstene var godt informert om forholdene i det nordlige Norge, inkludert Finnmark og Kvitsjøområdene (sml. DeAngelo 2010:267), og at ideen om at islendinger hadde vært direkte involvert i ferder dit i alle fall ikke var utenkelig.

Gissur Galli, evt. Valtýr Eyólfsson og de to kvinnene som hadde fulgt med Gróbuzan, er de eneste kjente islendingene som ganske sikkert hadde førstehåndskunnskap om Finnmark på 1200- og 1300-tallet, og kan ha vært sentrale kilder for kunnskapen om Finnmark og tilgrensende områder i øst. Det er selvsagt mulig at det var flere islendinger som hadde reist i

⁸ Einar Flugá benevnes «sysselmann» i Morkinskinna, men dette er en anakronisme, ettersom tittelen ble innført som del av Kong Sverre Sigurdssons administrative reformer

områdene i perioden. Konsentrasjon av litterære miljøer knyttet til Hólar, Thingeyrarklosteret, Breidabólstad i Vesturhóp, Möðruvellirklosteret og nærheten til handelsplassen Gásir kan ha vært av minst like stor betydning som beretninger fra islendinger som selv hadde vært i Finnmark. Stedet var et foretrukket handelsted for norske handelsmenn, i sesongen på sommerhalvåret (Hagland 1999:95ff., Þorláksson 1999:90-92). Nordmenn kan også ha overvintret på gårdene i området (Magerøy 1993). Det er meget sannsynlig at dersom handel i Finnmark og Kola/Kvitsjøen hadde et visst omfang, ville noen av de som hadde deltatt på slike ferder også oppsøkt Gásir, og på den måten vært mulige informanter når det gjelder detaljene om landområdene av interesse i denne sammenhengen.

Gásir spilte også en rolle i passasjertrafikk mellom Island og Trondheim, og var en viktig forutsetning for de nære kontaktene mellom Hólar og Erkebiskopen i Trondheim (Hagland 1999:98-99, Þorláksson 1999:91-92). Aktiv innsamling og formidling av informasjon og kunnskap til lærdomssentra på Island kan dermed også assosieres med Gásir. De mange islendingene som oppholdt seg i Trondhjem over kortere eller lengre tid, må ha tatt til seg mye informasjon om nordområdene som de har tatt med seg hjem, eller på annet vis formidlet til Island. Et eksempel på en slik praksis er knyttet til kildekriftet som omtaler den ene kjente handelsferden i Finnmark fra 1300-tallet, som altså ikke er omtalt som en skatteekspedisjon/finnferd (se kap. 8.4.3). Klerk i Nidaros, en Nikulas Olavsson, sendte en latinsk redegjørelse for underet som hendte på denne turen til Bjørn og Snorri, munk på Möðruvellirklosteret i nabolaget til Gásir, som videresendte det til Einarr Haflidason, erkedekan på Hólar (Kålund 1908:59, Pállson 1998:77). Han oversatte personlig beretningen fra latinsk til norrønt, og det er kun hans skrift om hendelsen i Finnmark som eksisterer i dag.

8.5 Karelere, russere (og birkarlere?) i mellomalderens Finnmark

Novgorod, bysamfunnet nord for Ilmensjøen vokste i løpet av tidlig mellomalder frem som det dominerende russiske fyrstedømmet i nordområdene i dagens vestlige Russland.

Novgorod befestet småbyer eller administrasjonssenter, såkalte Pogoster i områdene ved breddene av de nordlige elvene som har utløpet i Kvitsjøen, som Onega, nordre Dvina og Pečora i løpet av 1100-tallet (Hansen og Olsen 2004:157). Kola kan ha vært skattland under Novgorod, kanskje så tidlig som 1216, men definitivt fra midten av 1200-tallet (Hansen og Olsen 2004:157). Fra denne tiden er rapportene om at Novgorods skattekrav kan ha omfattet Finnmark tydelige i form av rapporter om ufred i området knyttet til ekspedisjoner

representanter for Novgorod foretok. På grunn av den stadig økende pelshandel og konkurranse med andre slaviske proto-stater søkte Novgorod å ekspandere mot nord for å kontrollere nordlige folkegrupper og skaffe tilgang til de rike pelsressursene gjennom skatteinnkreving. Denne ekspansjonen av pelshandelen og intensivering av beskatning er satt i sammenheng med hanseatenes dominans i Østersjøen utover 1100-tallet, og etableringen av et kontor i Novgorod fra midten av 1200-tallet, men samtidig at handelsveiene østover fra Novgorod ble stengt av rivaliserende bystater (Dollinger 1999:99, Hansen 1996:53). Novgorods gradvise ekspansjon mot nordvest ser ut til å ha hatt et forløp med noen likhetstrekk med kolonisering fra norsk side, hvor handel og beskatning innledet en senere oppbygging av verdslige og kirkelige administrasjonssentra. Den mest markerte forskjellen ligger i at Finnmark fikk en fast, norsk bosetting langt tidligere, sammenlignet med etablering av russiske bosettinger på Kola (Pape 2004).

Ekspansjonen medførte at en lang rekke folkegrupper på ulikt vis kom inn under Novgorods innflytelse. En av disse gruppene var karelerne, en finsktalende folkegruppe som hadde sitt opprinnelige bosetningsområde i landområdene mellom det indre av Finskebukta og Ladogasjøen, kalt «det karelske neset». Karelerne ekspanderte mot nord i løpet av tidlig mellomalder, og var ved inngangen til 1200-tallet fast etablert på den vestlige delen av Kvitsjøen (Hansen og Olsen 2004:160). Handel med andre finske grupper og samene, samt næringsvirksomhet som jernutvinning var bakgrunnen for denne ekspansjonen. I løpet av 1200-tallet ble Karelerne fastere innlemmet i Novgorods innflytelsessfære (Martin 1995:125). Fra midten av 1200-tallet opptrer de i også på kysten av Finnmark som skatteoppkrevere og handelsmenn på vegne av Novgorod (Hansen 1996:56, Kuoljok 1991:75). Karelerne ser ut til å ha opprettholdt en viss grad av selvstendighet som handelsmenn og skatteoppkrevere i det indre av Nordkalotten, som Øst-Karelerne etter hvert kom til å dominere utover i høy- og seinmellomalder (Hansen 1996:56, Hansen og Olsen 2004:160). Karelerne var den dominerende folkegruppen i bosettingene rundt Kvitsjøen, også i området som fremsto som Novgorods nordligste senter for religiøs og verdslig administrasjon på 1300-tallet; landområdene knyttet til utløpene til elvene Onega og nordre Dvina, Zavoločje, eller Sauløke slik det het på norsk (Hansen og Olsen 2004:173:174).

Konflikter som ser ut til å bunne i at Finnmark blir gjenstand for både Novgorods og Norges interesser er kjent fra midten av 1200-tallet. Dette gjennom referansen til en fredsavtale

mellom dem i Håkon Håkonssons saga der bakgrunnen er oppgitt å være flere sammenstøt mellom kongens sysselmenn og Øst-Karelerne (Soga om Håkon Håkonsson 1963:279). Minst 11 andre angrep på norske områder er kjent, men fredsavtaler med klausuler om likeverdig aksept for motpartenes handels- og skatteferder indikerer også fredeligere relasjoner. Dette er forhold som i liten grad har blitt omtalt i annaler og krøniker, men som kan ha vært vel så betegnede for normaltstanden folkegruppene imellom enn hærferder og vold.

8.5.1 Angrep mot Nord-Norge østfra

Kildene som omtaler forholdet mellom Norge og Novgorod i høy- og seinmellomalder gir imidlertid virkelig bilder preget av konflikt. De tidligste kjente konfliktene må ha skjedd rundt midten av 1200-tallet som det fremgår av Soga om Håkon Håkonsson (1963:279). Indirekte belegg for at Karelere, eller andre grupper «østfra» utgjorde en trussel i samme tidsrom finnes også i den eldre Gulatingsloven. I bestemmelsene om Leidangen er det bestemt at de 13 skipsreidene i Nord-Norge skal stille 13 tjuesesser og ett trettisesserskip i forsvaret (Robberstad 1952:278). Seks av disse skulle forbeholdes de seks nordligste skipsreidene som blant annet dekket Troms fylke, fordi dette området var viktig i forsvaret mot øst (Robberstad 1952:278). Dette skriftstedet er datert ca.1200-1267, og kan trolig ses i sammenheng med ufreden omtalt i fredsavtalen fra midten av 1200-tallet (Rindal 1994:19). Leidangskipet på 30-sesser var det største skipet i leidangsflåten (Nielssen 2014b:272). I skipan fra 1315 forsøkte Håkon 5 Magnusson å pålegge hålogalendingene å holde større leidangsskip, men trakk dette påbudet samme år etter klager på ekstrautgiftene dette medførte (Reg. Nor. III, nr. 936, 938, Tveit 2015:11-12). Denne nordlige flåten var fremdeles aktiv 180 år etter at leidangsflåten ble oppløst i sør (Bratrein 1984a:28).

I 1250⁹, 1271¹⁰, 1279¹¹, 1302¹², 1316¹³, 1320¹⁴, 1323¹⁵, 1349¹⁶, 1386¹⁷, 1411¹⁸, 1420¹⁹ og 1444²⁰ ble både Hålogaland og Finnmark omtalt i skriftlige kilder som åsted for angrep av mannskap østfra. Disse mannskapene har tydeligvis vært oppfattet som en kulturelt

⁹ Bakgrunnen til fredsavtale, saga om Håkon Håkonssons, Helle 1963:279

¹⁰ Storm 1888: Ann. Regii:138, Gottskalks Annaler:331, Oddveria Annal:483

¹¹ Storm 1888: H.Høyer ann.:70, Ann. Regii:141, Oddveria Annal:484

¹² Storm 1888, Ann. Vetustissimi:52, H.Høyer Annaler:73, Flatø-annaler:388

¹³ Storm 1888, Flatø-annaler:393

¹⁴ Kuoljok 1991:77, Ovsyannikov 1993:26.

¹⁵ Storm 1888, Gottskalks Annaler:346.

¹⁶ Storm 1888, Gottskalks Annaler:354

¹⁷ Storm 1888, Lögmans Annal:283. Johnsen 1923:29

¹⁸ Nov. Chron. 1970:181

¹⁹ DN I, nr. 670

²⁰ Nov. Chron. 1970:201

sammensatt gruppe. I Soga om Håkon Håkonsson kan det virke som om samer deltok i hærferdene til karelerne, da de ble nevnt i sammenheng med de som skulle holde freden (1963:279). I de islandske annalinnføringene om angrep på Hålogaland østfra er karelere identifisert som ansvarlige i raidene mot norske interesser i 1271, eller karelere og kvener som det het i *Annales Regii* (Storm 1888:138,331, 483). Det er også karelere som skal ha stått bak overfallene i 1279 (Storm 1888:70,141, 483) og 1302 (Storm 1888:52, 73, 388). Det sistnevnte overfallet foregikk på fjellet, og karelerne kom da landveien (Wallerström 1995a:193). Fra 1320 virker det som om regulære flåtestyrker fra Kvitsjøen var i sving (Ovstyannikov 1993).

Første gang russere ble nevnt blant de som deltok i krigshandlinger er i 1316 (Storm 1888:393). I *Gottskalks annaler* fikk russere ansvar for å ha brent drottseten Erling Vidkunssons gård på Bjarkøy i 1323, og utført angrep mot norske territorier i 1349, som også denne gangen rammet Bjarkøy (Storm 1888:346, 354). Den siste annalinnførselen som omtalte russernes overfall i Norge er i *Lögmanns annal* for 1386 (Storm 1888:283). En opplysning i den såkalte Trondenes jordebok som er datert til etter ca. 1400 oppga karelere som gjerningsmenn i forbindelse at prestegården til Lenvik kirke ble brent ned til grunnen (Hansen 2004:261). Det er mulig at dette skjedde under de samme urolighetene rapportert for året 1386 i *Lögmannsannalene*, selv om det er motstridende opplysninger i kildene om hvilke folkegrupper som hærfolket besto av. Det er i alle tilfeller de sentrale, nordligste områdene hvor monumentale kirkebygg og kirkelige sentra, så vel som verdslige maktsentra som gården til Bjarkøyætta som har blitt rammet (Hansen og Olsen 2004).

Uoverensstemmelsen i kildenes bruk av etnonymmer kan bero på generell forvirring i bruken av betegnelser på etniske grupper i mellomalderkilder, som er påtagelig i forbindelse med beskrivelsene fra mellomalder som forsøkte å redegjøre for slike forhold (Hansen 1996). Det kan også være at annalistene på Island på 1300-tallet koblet overfallene fra øst til russere fordi de var informert om at raidene i nord skulle ses i sammenheng med en overordnet konflikt som berørte de sentrale delene av styret av mellomalderstatene i Norge, Sverige og Novgorod. I et perspektiv der en hadde grunn til å anta at raidene var beordret fra Novgorod, var det naturlig å forutsette at også russiske krigere og kommandører var direkte involvert.

Uavhengig om annalistene på Island hadde konkret og troverdig informasjon om arten av krigsekspedisjoner fra Kvitsjøen eller ikke, ser det ut til at russere med tilknytning til Novgorod virkelig var direkte involvert. I Novgorods krøniker nevnes flere hærferder beskrevet som militære kampanjer rettet mot Norge, som var ledet av russere med tilknytning til Novgorod. 1320 skal «novgoroderen», Luka, ha ledet en ekspedisjon til Finnmark/Hålogaland (Nielsen 1990:45, Kuoljok 1991:77, Ovsvyannikov 1993:26). Denne ekspedisjonen var ikke vellykket, Ignat Molygin som deltok i ekspedisjonen mistet flåten sin i kamp med nordmennene²¹ (Ušakov 1972). Hæertoget i 1411 ble ledet av Vojoevoda (general) Jakov Stephanovitz, posadnik (borgermester) i en av Pogostene når utløpet av nordre Dvina/Zavoločje, etter ordre fra Novgorod (Nov. Chron. 1970:181). Novgorodkrøniken beskrev et karelsk angrep mot nordmenn («Murman» folket) i 1444 som var vellykket i den forstand at de fikk slaktet mange, og kom hjem uskadet, og med mye krigsbytte (Nov. Chron. 1970:201). Det viser at karelerne etter all sannsynlighet var involvert i stridighetene gjennom hele perioden disse er dokumentert, selv om kommandørene kunne være fra Novgorod.

Sentralsteder for norsk makt synes å være mål for aksjonene utover 1300-tallet. I 1323 ble Erling Vidkunssons setegård på Bjarkøy brent i et angrep, Bare noen måneder før var Erling utnevnt til drottsete (riksforstander) for Magnus Eriksson inntil han ble myndig og kunne krones (Helle 1995:222). Setegården på Bjarkøy til en av Norges fremste adelsmenn var neppe et tilfeldig valgt mål. Betydningen av personalunion med Sverige fra 1319 var sannsynligvis også en stor utløsende faktor for de russiske angrepene rundt 1323, og forholdene mellom Sverige og Novgorod kan ha bidratt til å øke konfliktnivåene også i de nordlige områdene av Novgorods interessesfære. Gjensidige stridigheter mellom Sverige og Novgorod hadde en lang forhistorie, og konfliktene mellom Sverige og Novgorod var på denne tiden i en intensiv fase preget av angrep og gjengjeldelsesangrep (Bjørge m. fl. 1995:102, Hansen 2003:16). At angrepene igjen var rettet mot Bjarkøy i 1349, kan ha hatt sammenheng med Magnus Erikssons korstog i 1347, og selv om det norske riksrådet nektet å delta aktivt i dette prosjektet ble trolig nordre Hålogaland utsatt for målrettede mottiltak fra Novgorod (Bjørge m.fl. 1995:102). Trondenes jordebok omtaler et angrep der russerne brente prestegården i Lenvik, og dersom dette skjedde i forbindelse med et av angrepene omtalt i Islandske annaler er den mest sannsynlige dateringen 1386 (Kårstad 1981:470). To år før, i

²¹ Ignats skip var visstnok av typen «ushkui», et smalt, flatbunnet elvefartøy og krigsskip (Ušakov 1972, Sorokin 1994). Da kan det tenkes at veien til Barentshavet gikk via Kandalaks, Imandrasjøen, Kolafjord, en rute som bare har ett drageid på ca. 1 km (Klimenko 2015:7). Det slike skip kan ha manglet i sjødyktighet, kan de ha kompensert for med fart, og muligheter for transport over drageider.

retterboten av 1384 omtalt i kap.8.4.2. ble det meldt at russerne hadde sagt opp freden (NgL III, nr. 121).

8.5.2 Opplysninger om norske militære ekspedisjoner og forsvarstiltak

Kun et forsøk på organiserte krigstog rettet mot karelere fra norsk side er kjent på 1300-tallet.

Ogmund Ungedans ledet et stort hærtog som kjempet mot karelere, som etter all sannsynlighet gikk til Finnmark i 1302/1303 (Storm 1888:52, 73, 388, se kap.8.4.4). Dette militære foretaket er fremstilt som et umiddelbart svar på et karelsk angrep i 1302. Ogmund tilhørte den fremstående adelsfamilien Krøkedans, sannsynligvis med sete i Skien og var nevnt med tittelen baron i 1310 som den tredje i familierекken (Reg. Nor. III, 639, Munch 1859:263, note 2, 477, Storm 1884:172, 169). Islandske annaler angir at han ble drept 1309, men det må være feil, ettersom han var oppført som vitne i en sak datert februar 1310 (Munch 1859:263). Ingen pålitelig informasjon om Ogmund fins etter dette. Absalon Pederssøn Beyer opplyste i «Om Norgis rike» fra 1567 at Ogmund Ungedans ble henrettet i Bergen på grunn av forræderi mot kong Håkon 5 Magnusson, og dette skjedde trolig i løpet av 1310 eller kort tid senere (Storm 1895:97, Bull 1923:96, Munch 1859:263).

To angrep fra norsk side rettet mot sentrale kirkelige og verdslige administrasjonssentra i områdene knyttet til utløpet av nordre Dvina er kjent i russiske krøniker. I angrepet som fant sted i 1419 deltok 500 mann i skip («busser og snekker») og herjet Varzugapogosten på sørkysten av Kola, før de seilte videre til områdene mellom utløpet av elvene Onega og nordre Dvina hvor de brant en rekke navngitte bosettinger samt kirker og klostre, blant annet landsbyene Nenoksa og Konechny, klostrene St. Nichola-Korelsky og St. Michael i dagens Arkangelsk (Hansen 1996:61, Johnsen 1923:29, Nosov m.fl. 1992:16). Dvinabeboerne klarte tydeligvis å yte motstand, og da to av skipene var blitt slått i stykker gjorde angriperne retrett (Nov. Chron. 1970:189). I 1445 foretok nordmenn et raid mot Dvina og Zavoločje (landområdene i nærheten av utløpet til nordre Dvina). Etter at de hadde herjet og drept mange mennesker ble nordmennene selv overvunnet, mange drept eller tatt til fange, blant annet tre av lederne deres, og bare noen få klarte å flykte sjøveien. To av lederne ble navngitt, Ivar og Peter (Nov. Chron. 1970:203).

Disse opplysningene tyder på at organisering av en sjøflåte fra et sted på kysten av Nord-Norge var mulig, og det er antatt at deler av disse styrkene må ha vært ført med leidangsskip

fra Hålogalands skipsreider (Andreassen og Bratrein 2011a:326, Bratrein 2004:379). Det er ellers ikke tegn til at leidangsordningen omfattet Finnmark i mellomalder, selv om leidangsflåten var pålagt vakthold mot øst (Andreassen og Bratrein 2011a:325). Det forhindrer ikke at leidangsskip kan ha patruljert på Finnmarkskysten. En eller annen form for lokalt forsvar kan ha vært i organisert i fiskeværerne. Den allerede nevnte retterboten av 1384 (se kap.8.4.2) påla beboere i Finnmark å søke til Vågan, blant annet for å kunne være tilstede større deler av året slik at forsvaret mot russere ikke ble skadelidende (Andreassen og Bratrein 2011a:326). I en klage av 1420 var blant annet russernes herjinger ført opp som et av problemene i Finnmark. Brevet klagen er fremført i skal være skrevet på vegne av Finnmarks og Hålogalands befolkning, og ifølge dette brevet var vanskene store på grunn av faren fra øst, siden folk var tvunget til å ligge i orlog både vinter og sommer (DN I, 670, se kap. 8.3.5). Et mulig lokalt forsvar kan ha vært virksomt i forbindelse med andre oppgaver, for eksempel å forsøke å holde engelskmennene unna, og slik sett forklare hvem som kan ha stått bak da de engelske sjøfolkene ble angrepet i 1428 (Bratrein 2004:379, se kap. 8.3.5)

Et pavebrev fra 1323 datert 10. februar ga avlat til alle som falt i kampen mot finnene, Guds fiende i nord, lik de som falt i kampene for det hellige land (Reg. Nor. IV, 212). Dette brevet kan ses som svar til et brev kannik i Uppsala sendte Paven i løpet av det foregående året, der han foreslo et korstog mot russerne, som både var Sveriges og den kristne troens fiende (Reg. Nor. IV, 192). Bratrein har sett pavebrevet av 1323 i sammenheng med at paven responderte på et tapt brev fra det norske riksrådet til paven, kanskje etter initiativ fra Erling Vidkunsson selv, siden paven refererte spesifikt til samer som hedenske fiender (Bratrein 2002:176). I 1325 forsøkte Vidkunsson sammen med riksrådet å få kirken med på å finansiere utrustning og våpen (Reg. Nor. IV, 373). I første omgang var ikke kirken villig til dette, men Vidkunsson lyktes å få paven til å godkjenne at en andel av seksårstienden skulle brukes på å styrke forsvaret mot «Guds fiender» (Hansen 2012:313-314). I brev av 13. august 1326 gav Paven tillatelse til at deler av korstogstienden kunne brukes innenlands for å bedre forsvaret av Sverige og Norge mot hedninger og vantro, og betydelige midler ble samlet inn til bruk til forsvaret av kristendommen (Bratrein 2002:176-177). Ingen konkrete resultater av dette er sikkert kjent, men Bratrein har lansert en teori om at disse midlene ble brukt til å etablere festningen på Vardøya, eventuelt forsterke et eldre forsvarsverk i fiskeværret (Bratrein 2002). Opplysninger om en festning foreligger ikke før 1339, og viser til at festningen allerede da

trengte restaurering eller oppgradering, og at erkebiskopen var formelt ansvarlig for dette (Bratrein 2002:173-174).

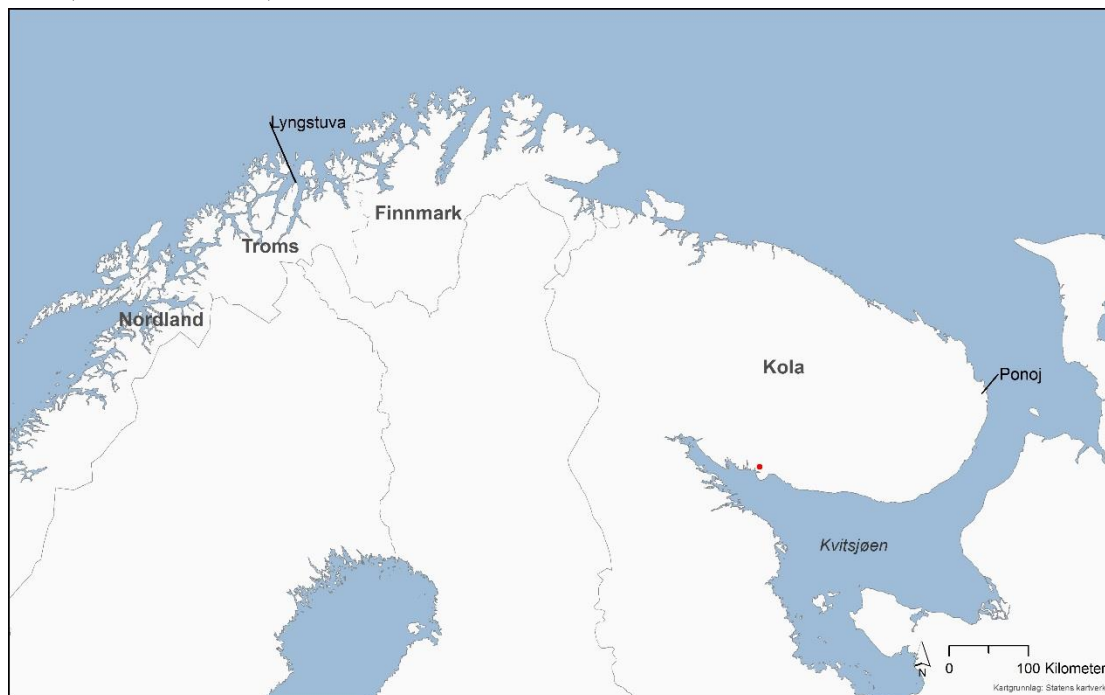
Håvard Dahl Bratrein anser det som sannsynlig at det var erkebiskopens innsamlede midler som rundt 1330 ble satt inn i byggingen av et mer permanent festningsverk (Bratrein 2002). Som støtte til at fiskeværet ikke inkluderte en egentlig befestning før rundt 1330 peker Bratrein på at begrepet Vardøhus ikke ble nevnt før Hildesheimeren Didrik Pining ble utnevnt som den første lensherre over Finnmark i 1489-90 (2002:179). Det er dermed ingenting som knytter festningen til borganleggene kalt «hus», som gjerne er knyttet til Håkon 5 Magnussons opprustning av festningsanlegg i Norge (sml. Helle 1974:266). Imidlertid forekommer benevnelsen Vardøhus i en seilingstabell paleografisk datert til midten av 1400-tallet, skrevet i margen til en vel hundre år eldre lovsamling fra 1300-tallet, uten at dette svekker Bratreins resonnement (Morcken 1977:15, NgL IV:401).

Lars Ivar Hansen, og særlig Carsten Pape, fokuserer på Vardøs posisjon som et verdslig og kristent grensepunkt, markering av norsk overhøyhet og festningens status som grensepost (Hansen 2012:311-312, Pape 2004:178). Vardøs posisjon kan knapt forklares på annet vis enn at det stedet hadde oppnådd status som markør for en landskapsgrænse mellom Norge og Novgorods respektive interessesfærer på denne tiden. Norges grenser ble ikke lenger bare definert opp mot en samisk ødemark, Finnmørk, men mot Novgorod eller mot den russisk-ortodokse «hedendommen» (Holmsen 1977:59, Bratrein 2002:177f.). Grensefastsettelse er knyttet opp til fredsavtaler mellom Norge og Novgorod, som indikerer at forholdene mellom aktører fra henholdsvis norsk og russisk/karelsk side også har innebåret perioder med fredelig samhandling.

8.5.3 Fredsavtaler

Konfliktene mellom Norge og Novgorod ble forsøkt løst gjennom fredsforhandlinger. Den første fredsavtalen er som sagt kjent gjennom omtale i Håkon Håkonssons Saga. Avtalen ble inngått mellom offisielle representanter for Håkon Håkonsson og Alexander Nevskij i 1251. Bakgrunnen for avtalen er ukjent, annet enn at «aust-kirjalane», skattepliktig til Novgorod, sto for «ran og manndrap» og at det ble avtalt en fred som ikke varte lenge (Soga om Håkon Håkonsson 1963:279, se kap.8.5).

Den neste fredsavtalen fra 1326 er bevart og gir i tillegg til de gjensidige opplysninger om forpliktelser om å bevare freden, også referanser til en geografisk grense mellom mellomalderstatene Norge og Novgorod (Ngl III, nr. 65), Østmo og Henriksen 2003:4). Avtalen inneholder restriksjoner på hvor russere/karelere og nordmenn kan bosette seg, og refererer til en grense mellom mellomalderstatene i den sammenheng. Grensen skal imidlertid ikke hindre ferdselen til norske og russisk/karelske handelsmenn/skatteoppkrevere, dvs. norske handelsmenns ferder til Novgorods områder spesifisert «Sauløke/Zavoločje», og nordmenn forpliktet seg på sin side ikke å legge hindringer i veien for handelsmenn fra disse områdene i Norge (Hansen 2011b:306). Grensens beliggenhet er imidlertid ikke spesifisert, men ordlyden i avtalen kan tyde på at gjensidig enighet om en slik territoriell grensedraining allerede var kjent, men at grensen skulle gås opp på nytt av norske og russiske sendemenn. Inntil det skjedde var det opp til den norske kongen og hans kristne samvittighet å trekke grensen (Hansen 2003:7).

Figur 8.2 Kart over stedsnavn relatert til grenseskjellnotatet ca. 1330. Rødt punkt markerer Umba/Vieljoki. Kart ved Alma Thuestad, kartgrunnlag Statens Kartverk

Et håndskrift datert ca. 1330 (Ngl III nr. 65), grenseskjellnotatet, er tradisjonelt antatt å være opplysninger om grensene som manglet i grenseavtalen. I følge grenseskjellnotatet har russerne rett å ta skatt til Lyngstuva, et markert landemerke på vestsiden av Lyngenfjorden i enden på fjellrekken Lyngsalpene. Derfra skulle grensen gå rett opp fra lyngstuva, på fjellet til «Mæleå». Denne beskrivelsen har voldt en del problemer. En tolkning har vært at det ble

siktet til vannskillene på Kjølen, Måselvas utspring (Munch 1874[1853]:646). I følge denne tolkningen er det Måselva som er grenseskillet. En annen tolkning er at det er Lyngen som er grensefjord, og at det egentlig er Skibotnelva som var Mæleå (Johnsen 1923:26). I dag er det stor grad av enighet om at Lyngsmunningen formet en grense i de nordlige kystområdene, mens grensen strakte seg videre sørvestover langs fastlandet fra Lyngstuva til Måselv (Hansen 2003:18). Det viktige i denne sammenhengen er at kysten, det vil si munningen av Lyngenfjorden har vært en grense for russisk skatterett. Norge hadde på sin side rett til å ta skatt frem Ponoj helt øst på Kola, og videre vestover på sørsiden av Kola frem til Veleaga, som sannsynligvis refererer til Vieljoki, en sideelv til Umba som renner ut i Kvitsjøen vest for Kandalaksbukta (Hansen 2003:18). Når det gjelder hvem som er skattepliktig nevnes underforstått samer, men for Norges del var det viktig at «halvsamer» (resultat av blandingssekteskap mellom Karelere og samer) på Kola også var skattepliktige. Dette kan i seg selv ses som indikasjon på at omfattende karelsk bosetting på dette tidspunktet eksisterte på sørsiden av Kola (Hansen 2011a:358).

Carsten Papes analyse av fredsavtalen og grenseskjellnotatets relasjon til hverandre, ser ut til å ha ryddet opp i forvirring som har preget både grenseforhandlinger fra tidlig nytid, og tolkninger av de historiske kildeskriftene fra 1320/30 vedrørende grenseforholdene mellom Norge og Novgorod. Sammenlignet med senere avtaler og annen relevant diplomatisk korrespondanse som omtalte grensene kan det se ut som forståelsen av grenseforholdene var noenlunde stabile frem til 1500-tallet. Mellomalderens kildemateriale opererte med et skille i oppfatningen om en territoriell grenselinje mellom Norge og Novgorod, og områdene hvor de forskjellige mellomalderstatene delte rettene til å oppebære skatt fra samene (Pape 2004:186). Disse referansene til grenser i områdene som dekker Finnmark synes å vise til to forskjellige sett av grenser, og fredsavtalen omtalte kun en territorial-judisiell landskapsgrense som definerte herredømmet til de respektive mellomalderstatene. Fredsavtalens henvisning til områdene norske og russiske/karelske undersåtter områder kunne bosette gir mest mening dersom det eksisterte begreper om en fastlagt territoriell grense (Pape 2004:184). Det andre settet grenser består av definisjon på landskapsområder der Norge og Novgorod hadde felles rett til skatteoppebørsel og handel med samene (Pape 2004:178-180, 186). Det er disse sistnevnte grensene som er omtalt i grenseskjellnotatet. Konsekvensene er at Fredsavtalen av 1326 og grenseskjellnotatet ikke har en opplagt tilknytning til hverandre, da de refererer til hver sine grenseforståelser i et mellomaldersk system av duale grenser, selv om de mest

sannsynlig begge representerer en (idealisert) forståelse av grensene i Finnmark og Kola sett fra Novgorod og det norske riksstyret senest fra 1326-1330 (Pape 2004:179, 185).

Beskatningens praksis som man kjenner den i tidlig nytid er i alle tilfeller preget av at Finnmark utgjorde ett fellesdistrikt hvor flere stater krevde inn skatt samtidig. I forhold til beskatning og handel med samene organisert fra henholdsvis Danmark/Norge og Russland, ser praksisen ut til å stemme forholdsvis godt med angivelsene i grenseskjellnotatet med Lyngstuva som den fjernest grensen for Novgorods innflytelse, og Vieljoki som den tilsvarende yttergrensen for Norges skattekrav (Hansen 2003:20). Tegn til at både russisk og dansk/norsk beskatning var løsere organisert i områdene nærmest de respektive statenes yttergrenser for retten til å innkreve skatt fra samene tyder også at definisjonen av fellesdistriktet i grenseskjellnotatet kan ha vært grunnlagt i en vel innarbeidet praksis så sent som på 1500-tallet. Vest for Porsangerfjorden tok russerne skatt etter ett løsere system basert på personbeskatning sammenlignet med områdene lenger øst, noe som tyder på at skattesystemene ikke var godt innarbeidet nær den vestre grensen for beskatning, og tilsvarer arten av den norske beskatningen av samer på Kola sammenlignet med Finnmark (Hansen 2011a:361-362). Andre russiske dokumenter fra 1500-tallet synes å referere til russisk kjennskap om Lyngen som en grensefjord, også i forhold til russisk skatterett (Hansen 2011a:364, Pape 2004:162, 181).

Fra tidlig nytid er det samtidig klart at det duale settet med grenser fra mellomalder ble kilde til konflikt mellom statene i nord. Fra slutten av 1400-tallet og fremover ble det nødvendig å klargjøre grenseforholdene for russisk og norsk/dansk og svensk interesserefære, ikke minst ettersom Sverige vokste frem som en selvstendig stormakt med ambisjoner i nord, så vel som i Østersjøområdene (Pape 2004:170). Statenes ambisjoner gjennom forhandlingene og krig var å sikre rettigheter innenfor separate geografiske enheter under statens administrative, juridiske og religiøse kontroll -regulert av faste grenser mellom rikene. I løpet av 1500- og 1600-tallet viser grenseforhandlingsdokumenter både fra Danmark/Norge, Sverige og Russland at det var stor uenighet og forvirring om hvor de gamle grensemerkene befant seg, kanskje ikke i ubetydelig grad fordi de tidligere duale grenseforståelsene ga opphav til vidt forskjellig informasjon om geografisk utstrekning av områdene avsatt til de forskjellige mellomalderstatenes domener og skatteområder (Pape 2004:181-182).

Basert på kilder fra slutten av 1400-tallet til og med Teusinafreden i 1595 er det imidlertid sterke indikasjoner på at grensen mellom det norske og russiske herredømmet i politisk/juridisk/religiøs forstand har gått ved Vardø på Varangerhalvøya, og mellom Neiden og Bugøyfjord på sørsiden av Varangerfjorden og derfra mot sør (Pape 2004:178-179, 182). Pape antyder at dette området var grensen fredsavtalen av 1326 refererte til, og at denne grenseforståelsen til en viss grad hadde holdt seg stabil (Pape 2004:186). Selv om grensen ikke nødvendigvis besto av faste grensemerker, eller kanskje til og med var en «juridisk fiksjon», argumenterte Pape for at flere indikasjoner tyder på at grensen likevel hadde realitet. Den sammenhengende rekken av norske fiskevær endte med Vardø, som også fikk status som grenseby, kan knyttes til referansen i fredsavtalen av 1326 om at grensen skulle fastsettes av den norske kongen. I følge Papes resonnement var grensen tilpasset den norske bosettingens utbredelse i første halvdel av 1300-tallet, og det var opp til Kongen og hans forhold til Gud og sørge for at denne bosettingen ble regulert av en fast grense (Pape 2004:182-183). Andre, senere indikasjoner på at grensen var virksom er Neidens spesielle posisjon som den vestligste delen av russisk patrimonium på 1500-tallet, manifestert med St. Georgskapellet på Skoltejorda, og at området vest for Neiden var det absolutt østligste området russerne kunne akseptere som svensk-russisk grense til Varangerkysten etter forhandlingene i tilknytning til Teusinafreden (Hansen 2012:319, Johnsen 1923:58, Pape 2004:182, Wikan 1995:33-34).

En kilde som kan settes i sammenheng med russeres skattegrense mot vest omtalte en form for tilstedeværelse av russere/karelere i Finnmark, som kan ha vært oppfattet som et brudd på fredsavtalenes presiseringer av forbud mot permanent opphold på norsk territorium. I et brev datert 15 januar 1496 fra det dansk/norsk til svensk riksråd om bakgrunnen for russiske diplomaters tilstedeværelse i Danmark het det at dette skjedde i forbindelse med forhandlinger som ledet til at 40 mil av norsk land var tilbakeført, etter lang tids russisk okkupasjon (DN XVIII nr. 138). I realiteten kan det okkuperte området bare vedrørt Finnmark. Det må også være forhandlingene som ledet til fredsavtalen av 1493 som brevet siktet til (Pape 2004:164). Hvor stort område dette eventuelt gjaldt er uklart, ettersom det ikke kom klart frem om det er dansk/norske mil eller italienske mil det er snakk om (Pape 2004:164, Hansen 2011a:364). 40 italienske mil ville knapt nok dekke Varangerhalvøya (Hansen 2011a:364), mens danske mil ville dekke Finnmark inntil grensen av Nord-Troms, ikke langt fra Lyngen (Bratrein

2004:375)²². Det er derfor sannsynlig at den mulige okkupasjonen gjaldt et området som mer eller mindre tilsvarer dagens Finnmark.²³

Arten av okkupasjonen fremgikk ikke av brevet av 1496. Carsten Pape anså overtredelsene å være av forholdsvis fredelig art, forbundet med karelsk/russisk næringsutøvelse. Grenseforhandlinger i forhold til fredsavtalen 1493 hadde innskjerping i forhold til presiseringer om at naturressurser også var en del av fyrstenes patrimonium, ikke bare bosetting (Pape 2004:164, 170). Det er indikasjoner på at forhandlingene bar preg av rapporter om at russere/karelere bedrev fiskerier og annen ressursutnytting vest for Neiden-Bugøynes hadde nådd København, kanskje i et omfang og over så lang tid at det fra dansk-norsk side ble sammenlignet med en okkupasjon (sml. Pape 2004:177). Det forklarer at presiseringen om forbud mot ressursutnytting på annet lands territorium er inkludert i avtaleteksten, som ellers bærer sterkt preg av at avskrifter av 1326 avtalen har ligget til grunn for fredsdokumentet av 1493 (Pape 2004:167 ff.). I en kilde fra 1517 ble karelske skatteoppkrevere beordret til å slutte med å ta familie og tjenestefolk med seg for å drive fiskeri i samenes vann og elver på Kola, og Pape anser dette som en praksis karelske skatteoppkrevere og handelsfolk også førte i Finnmark (Hansen 2010:223, Pape 2004:176). En mulighet er at de fremmede («externi») Valkendorf omtalte som fiskere som jevnlig kom til Finnmark sammen med familie og forsyninger for å oppholde seg der over et år for siden å dra hjem, var karelske/russiske skatteoppkrevere og handelsmenn (Karlsson og Storm 1902:7, Pape 2004:176, Hansen 2010:224, 2011a:367).

Bratrein har foreslått at okkupasjonen virkelig dreide seg om en militær okkupasjon (Bratrein 2004). Det mest overbevisende argumentet er knyttet til opplysningen i klagebrevet av 1420 (se kap. 8.3.5) om at befolkningen i værene måtte ligge i orlog også om vinteren da dette forutsetter at russere og karelere befant seg i områder med isfri havn da Kvitsjøen fryser til om vinteren (Bratrein 2004:379). Dette kan bare ha vært aktuelt for strekningen fra nordsiden av Kola til og med Finnmark. Det er likevel umulig å si noe mer ut fra dette enn at russisk/karelsk tilstedeværelse i Finnmark kunne inkludere vinteren og at de hadde tilgang til

²² Einar Niemi finner det mest naturlig at det er danske mil det var snakk om. Han avviser argumentet om at Erik Valkendorf bruk av italienske mil i sitt brev fra 1520 skulle sannsynliggjøre at den samme måleenheten ble brukt i brevet av 1496. Dette argumentet tar ikke høyde for at Valkendorfs brev var stilet til paven, i motsetning til brevet fra 1496 som var utvekslet mellom skandinaver (Niemi 2014:32).

²³ Et klagemål i et brev til Ivan IV (den grusomme) fra 1559 fra en russisk skatteoppkrever handler om at dansk-norske myndigheter i Vardo la hindringer i veien for en alminnelig praksis forbundet med skatteinnkrevningen som innebar ekspedisjoner i store og små båter til Tana, hvor de tradisjonelt fisket både fisk (laks?) og elveperlemuslinger (Pape 2004:177). Det kan være en sammenheng med opplysninger om russisk besittelse av Polmakelva fra ca. 1572 (Johnsen 1923:83). Pape ser ut til å ha tillagt opplysningen fra 1559 så stor vekt, at han anså at «okkupasjonen» kun gjaldt Varanger/Tana, og dermed noenlunde passende med 40 *italienske* mil.

båter. Relasjonene mellom karelere/russere som oppholdt seg i Finnmark gjennom store deler av året og nordmenn kan ha innebåret konflikt eller frykt for konflikt, samtidig som mer fredelige relasjoner som handel og russere/kareleres egen næringsvirksomhet var hovedårsaken til oppholdet. Papes tolkning og argumentasjon om sammenheng mellom fredsavtalen, og indikasjonene på at russere/karelere oppholdt seg lenge i Finnmark med mannskap som også var direkte involvert i fiske, perlefiske og annen ressursutnyttning virker derfor mer overbevisende enn en regulær militær okkupasjon (Pape 2004:164, 177). I et område med tett norsk bosetting og en leidangsflåte noe lenger sør – uten mulighet for å gjøre retrett sjøveien vinterstid, ville dette i så fall ha vært en svært omfattende og ressurskrevende okkupasjon (sml. Bratrein 2004).

Avtalen knyttet til Nøteborgsfreden i 1323 har klare likhetstrekk med fredsavtalen mellom Norge og Novgorod av 1326. Også i denne avtalen fins uklare grenseangivelser som varierer henholdsvis russisk, svensk og latinsk versjon som er bevart. En grense fra det karelske neset og nordover gjennom Sør-Finland er beskrevet forholdsvis detaljert, og har karakter av en grense regulert med faste grensemarkører er lik i de forskjellige versjonene av avtaleteksten. Lenger nord avviker grensebetrivelsene. I nord oppga den svenske versjonen at grensen ender «Norr i haffuit» (Kvitsjøen?) mens det russiske og latinske dokument oppgir henholdsvis «Kajano more» og «Helsingh Haff»(Bottenvika) som endepunkt (Hansen 2011b:298). Denne grenseforståelsen er basert på definerte yttergrenser som henholdsvis Sverige og Novgorod hadde forpliktet seg til å respektere (Gallén og Lind 1991:302ff.). Linjen mellom Karelen og Bottenvika var grensen mellom rent svensk land sør for linjen, mens fellesdistriktet lå nord for dette. På samme måte har svenskene rett å skatte inntil linjen mellom Karelen og Kvitsjøen (Hansen 2011b:300-302). Gallén og Lind argumenterte for at fremgangsmåten i Nøteborgstraktaten ble gjentatt under grenseforhandlingene som gjaldt Norge spesielt tre år senere (1991:311).

I et slikt perspektiv er det interessant at begge avtalene inneholder formuleringer som fritok handelsmenn for restriksjoner forbundet med krysninger av grenser, sannsynligvis de som ble forbundet med en fastere demarkasjon av områdene underlagt de respektive mellomalderstatenes formelle herredømme (Hansen 2003:24). Handelens rolle i forbindelse med skatteoppebørsel synes med dette å være klar. Finske historikere som Korpela og Katajala stiller seg tvilende til om fyrstene som forhandlet avtalene seg imellom i 1323 i det

hele tatt hadde spørsmålet om territorielt herredømme på agendaen når det gjaldt de store, tynt befolkede områdene i nord, og at det sannsynligvis var tilgangen til områder for personell som skulle ivareta handels- og skatteinteresser de respektive fyrstene var opptatt av å sikre (Korpela 2008:266, Katalaja 2012:37-38). I alle tilfeller var det de lokale aktørene og deres forståelse av hevdvunnen rett som definerte eventuelle territoriale grenser, og territorielt herredømme er å anse som en prosess som best bør ses uavhengig av konteksten forbundet med inngåelsen de tidligste kjente grenseavtalene i nord (Katalaja 2012:37).

Svensk kildemateriale gir en pekepinn på at initiativ fra mellomalderske rikstyrrer kunne bidra til å øke kontrollen over skatte- og handelsterritorier ved å innvilge privilegier til handelsgrupper. Dette kunne utgjøre et virkemiddel i strategier forbundet med gradvis utvidelse av territoriet mot nord. I 1328 ble Birkarlene første gang nevnt som en gruppe handelsmenn i nord, i forbindelse med at de ble gitt privilegier i handel og skatteoppebørsel, stadfestet i 1340 og 1358 (Hansen 2011b:307). Denne gruppen av handelsmenn og skatteoppkrevere ble den svenske kongemaktens representanter på innlandet i dagens Nord-Sverige og indre Finnmark, og fortrenget gradvis karelerne fra disse områdene utover 1400-tallet, samtidig som de bidro til å integrere samene i det svenske administrative og økonomiske systemet (Hansen 2011b:307, Hansen og Olsen 2004:174). I 1497/1498 ble det hevdet at birkarlens virksomhet for lengst hadde nådd sjøsamene ved havet, men om dette gjaldt Finnmark eller hvor lenge denne virksomheten hadde pågått er høyst uklart (sml. Johnsen 1923:38-39, Hansen og Olsen 2004:174-175).

Tolkningen av birkarlene som en ny betegnelse på handelsspesialister, fiskere/jeger og Lappmarksfarere blant en finskdominert fastboende befolkning i det indre av Bottenviken og tilgrensende elvedaler tidligere omtalt som kvener, gjør samtidig at en ikke kan avvise at også denne gruppen av handelsspesialister og skatteinnkrevere kan ha virket i områder i eller nær områdene på kysten av Finnmark i løpet av 1200/1300-tallet (sml. Hansen og Olsen 2004:163-164). Denne muligheten er basert på den sannsynlige sammenhengen mellom kvenene og birkarlene som kulturell gruppe, der førstnevnte gruppe allerede ble omtalt av Ottar som et folk som noen ganger sto i strid med de norrøne i hans egen områder, i Egils saga som grupper som tok skatt av samene, og hadde ufred med karelere (Valtonen 2007:108, Hakamäki 2016:4). Selv om kvenske aktørers eventuelle virksomheter i Finnmark på 1300-tallet ikke er direkte belagt i historiske eller arkeologiske kilder, kan muligheten i det minste

tjene som en påminnelse om at andre aktører kan ha foretatt ferdsel via det store innlandet på nordkalotten, og ytterligere bidratt til å komplisere det kulturelle landskapet i Kyst-Finnmark i mellomalderen.

8.6 Oppsummering

Grenser mellom nordmennenes land, Hålogaland, og samenes land, Finnmørk kan i noen grad plasseres geografisk fra jernalder og tidlig mellomalder sør for dagens Finnmark. Fra inntrykket av Nord-Troms nordøst for Lyngenfjorden som et landskap dominert av en samisk befolkning i jernalderen, er landskapet adskillig mer kulturelt sammensatt etter midten av 1200-tallet. Samtidige skriftlige og arkeologiske kilder indikerer tydelig i en grense i bevegelse og forvitring uttrykt gjennom en gradvis utvidelse av grensen nordøstover, og med kolonisering av fastboende nordmenn og handelsmenn/skatteoppkrevere som opererte på vegen av Novgorod som de mest markante aktørene.

Intens rivalisering og ufred mellom nordmenn og karelere/russere kjennetegner en periode på ca. 200 år, fra 1250 – 1445, men relasjonene har innebåret gjensidig rett til skattelegging over et enormt felles skattedistrikt, som inkluderer hele undersøkelsesområdet for mangeromsprosjektet. Fredsavtaler ble inngått i forsøk på å regulere beskatning og handel utført av henholdsvis norske og karelske/russiske aktører, og indikerer at de rapporterte angrepene mot norske områder fra Novgorods side, og i russiske/karelske områder fra norsk side antagelig avløste varige perioder med mer eller mindre fredelig samkvem mellom gruppene aktive i Finnmark. På denne måten virker det opplagt av Nord-Troms og Finnmark ble innlemmet i fiskale, økonomisk, politiske og sosiale nettverk som inkluderte vestkysten av Norge med Vågan, Nidaros og Bergen som sentra, så vel som tilsvarende nettverk med sentra rundt munningene til Onega og nordre Dvina og Novgorod. Sentralt i begge disse nettverkene sto Hansaforbundet.

Både islandske og engelske aktører har mest sannsynlig også operert i Nord-Troms og Finnmark i mellomalderen. Omfanget av slik virksomhet er usikkert, men er uansett av betydning ettersom at dette indikerer at Nord-Troms og Finnmark i noen grad også ble inkludert i nettverk som strakte seg over store deler av Atlanteren, og over Nordsjøen. Uten at det er kjent konkrete skriftlige eller arkeologiske holdepunkter direkte relevante for undersøkelsesområdet som kan belyse birkarlenes virksomhet i noe detalj, er det også mulig

at disses virksomhet som skatteoppkrevere og handelsmenn på vegne av svensk kongemakt kan ha inkludert Finnmark allerede fra 1300-tallet.

Kapittel 9 Grenseoverskridelser, kulturell kontekst og oppkomst av mangeromshus

9.1 Innledning

Som det fremgikk i det foregående kapitlet har forståelsen av grenser og grenseland en kompleks og dynamisk historie i undersøkelsesområdet. Grenseforståelsene har variert, ikke bare i geografisk forstand, men også kognitivt, politisk, sosialt og kulturelt. Ikke minst er oppfatningene av slike grenseforhold avhengig av betrakternes perspektiv. Lokale forståelser og praksiser har opp gjennom tidene normalt avveket fra de forståelser som representanter for sentrale myndigheter la til grunn. Det er betegnende at major Peter Schnitler faktisk beskrev Finnmark som et «Frontier-Land» i grenseeksaminasjonen 1742-45 da han gjorde rede for de potensielle truslene den kulturelt sammensatte befolkningen utgjorde i kombinasjon med uklare og svake grenser (Niemi 2009:432). Undersøkelsesområdet er uansett en region hvor begrepet «grenseland» (borderlands) er svært passende for å beskrive forholdene. Uavklarte territorielle og administrative grenser i mellomalder kan ses som bakgrunn til flere hundre års arbeid med å avklare riksgrensene, og som ikke ble fullendt før grensen mot Norge og Russland ble fastlagt i 1826 (Niemi 2009:431-435). Trolig har grenseforståelser av enda eldre opphav medvirket til å komplisere grenseforståelsene (se kap. 8). I min videre behandling av dette vil det legges til grunn et perspektiv som fokuserer på «frontier» eller grenselandet som et geografisk, sosialt og kulturelt ambivalent territorium åpent for både ønsket og uønsket befolkningsmobilitet (for eksempel kolonisasjon) og som derfor åpner for en særskilt sosiokulturell dynamikk (sml. Niemi 2009:432-434).

I studier forut for vårt prosjekt har hypoteser omkring mangeromshusenes oppkomst, funksjon og etniske tilhørighet, variert fra å være tolket som rester etter setet til finnekonger, til å være en variant av bygninger tilpasset norsk fiskeværsbosetting (Amundsen m.fl. 2003 og kapittel 2). Første del av dette kapitlet, 9.2 – 9.5, følger et mønster anvendt tidligere (Amundsen 2003 m.fl., Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:372-374), der våre resultater er drøftet i forhold til hypoteser om hvem som bygde og brukte mangeromshus, og hvorfor. Denne delen er strukturert rundt de etniske gruppene som oftest opptrer i historisk og arkeologisk kildemateriale fra undersøkelsesområdet i mellomalder, dvs. samiske, norske og

russisk/karelske aktører. Hensikten med dette grepet er å gi en oppsummering av resultatene, samt synliggjøre svakhetene med hypotesene som var formulert i tidligere forskning.

Et grunnleggende resultat av våre undersøkelser er nødvendigheten av mer nyansert tilnærming til spørsmålene omkring hvordan mangeromshusene oppsto og hvem som brukte dem, og at disse i liten grad kan belyses ut fra tidligere mono-kulturelle opphavsforklaringer. Materialet er gjenstridig i forhold til entydig kulturell eller etnisk tilskrivelse, og antyder at det kan være mer enn ett svar på spørsmålene om hvorfor disse bygningene kom i bruk og hvilken rolle de spilte i mellomalderens Finnmark. For å undersøke disse forholdene nærmere, har jeg funnet kulturell hybridisering nyttig som begrep og teoretisk utgangspunkt. Et annet aspekt ved mangeromshusenes oppkomst kan synes å være betinget av landskapet selv, eller kanskje rettere sagt utfordringer som oppsto i møte med et «nytt» og ukjent landskap. I denne sammenhengen er begrepet «affordances», opprinnelig utviklet av Gibson (1979), interessant. Jeg redegjør for begreper og teori i kap. 9.6

Siste del av kapitlet (9.7) er en samling av tråder av analyser, resultater og kulturhistoriske kontekster presentert i avhandlingen, fremstilt sammen med tolkninger av hvordan utviklingen av mangeromshus kan ses i sammenheng med komplekse og dynamiske kontekster der nye kontaktsituasjoner mellom etnisk og kulturelt forskjellige sosiale grupper oppsto, og der forskjellene har ført til forhandlinger på mange plan, og i sin tid vært med å legge premisser for livene til de som levde og oppholdt seg ved kysten av Nord-Troms og Finnmark i høy- og seinmellomalder – og kanskje senere.

9.2 Samiske bosettinger?

Amtmann Lilienskiolds forsøk på å tolket ruinene ved Kongshavn som residens for en finnekonge i Finnmark, den siste representant for et eget kongehus i et Finnmarksrike, var samtidig den første tolkningen av mangeromstuffer som en samisk boligform kjent fra Finnmark (se kap. 2.2.2). En annen direkte tilknytning til samisk kultur ble foreslått av Väinö Tanner i 1928, som så tuftene som spor etter en ordinær øst-samisk boligform fra seinmellomalder (se kap. 2.3.1). I senere tid har Håvard Dahl Bratrein foreslått at finnekongeinstitusjonen kunne vært en realitet, i den forstand at enkelte personer i samiske samfunn innehadde status og posisjon som omverdenen sammenlignet med en konge (Bratrein 2001a:2). Martin hadde etter alt å dømme myndighet og kompetanse til fremføre

saker til kongen på vegne av andre, som for eksempel klagemål, og indikerer at han hadde en lederposisjon i samfunnet. Det faktum at han fikk møte den norske kongen personlig tyder på at finnekongen ivaretok en posisjon som var anerkjent i det norske riksstyret. Dette innebar at Martin hadde forbindelser til sentrale institusjoner innen norsk administrasjon, og sannsynligvis også var døpt (Mundal 2012[2006]:351) eller markerte «..ei kristen holdning utad» (Bratrein 2001a:7). Innrømmelser ovenfor samene i rettarboten av 12. aug. 1313 (Bratrein 2001a) var kanskje foranlediget av Martins utlegning av saksforhold i møtet med Håkon 5 Magnusson (se kap. 8.4.1).

Selv om Bratrein understreket at det ikke er grunnlag for å konkludere hvor Martin kom fra, om det var fra Finnmørk i innfjordene i Nordland og Sør-Troms, innlandet eller områder i dagens Finnmark fylke, så han ikke bort fra at det kunne være en sammenheng mellom Lilienskiolds opplysninger og mangeromstuften i Kongshavn, om enn som en formidling av sagn og tradisjon om finnekonger fra en svunnen tid og ikke nødvendigvis som ruinene etter Martins slott (Bratrein 2001a). Dette har vært bakgrunnen til tidligere drøftinger omkring mulighetene for at det kunne være en sammenheng mellom oppkomsten av mangeromshus, og lokale samiske eliter/«sysselemenn» som sto ansvarlig for oppebørsel/handel etter at finneferdene tok slutt (Amundsen m. fl. 2003:92-96, Hansen og Olsen 2004:219-220, Henriksen 2008:168, Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:371).

Tegn på at det fantes en viss hierarkisk sosial struktur i de samiske samfunnene i vikingtid og tidlig mellomalder i Finnmark kan være uttrykt i graver som skiller seg ut med et rikere gravgods, eller gravformer som åpenbart har krevd større arbeidsinnsats enn det store flertallet av kjente, samtidige urgraver (Schanche 1994:85-86, Schanche 2000:214-218). Lignende tolkninger er foretatt i forbindelse samiske boplasser og graver i sørligere samiske bosettingsområder, som Stallottufter i Lønsdalenområdet (Storli 1994:96ff.) og gravfeltet Vivallen m.m. (Zachrisson 1997:144ff.). Dette la grunnlag for en hypotese om at forutsetningene for en samisk elite i yngre jernalder/tidlig mellomalder kunne ha blitt aksentuert i en periode i høymellomalder som følge av en mer direkte innlemmelse i nye handels- og skatteleggingsregimer under utvikling. Disse prosessene innebar at Finnmark ble underlagt tettere kontroll under det ekspanderende norske riksstyret, og tilsvarende russiske/karelske nettverk, samt økende kolonisasjon av en norsk fiskeribefolkning senere i mellomalderen. De store omveltningene i bosettingsmønster, økonomi og materiell kultur som

skjedde innenfor korte tidsrom i nordamerikanske indianersamfunn som følge av den omfattende pelshandelen i tidlige faser av kolonisering i Nord-Amerika (Leacock 1954, Wolf 1984:160ff.) ble foreslått som mulige analogier til at omveltninger i menneskers livsverden og materielle kultur kan skje raskt i koloniale kontaktsituasjoner (Amundsen m.fl. 2003). En mulighet var at de ulike formene for kontakt med fiskale, administrative, (handels)økonomiske og religiøse institusjoner samlet medførte endringer som kunne manifesterte seg i boligformer som bryter med kjente samiske hustyper fra eldre tid, og fra tidlig nytid (Amundsen m.fl. 2003, Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011).

9.2.1 Arkitektur

Problemet med hypotesen referert til ovenfor er mangeromstufene selv, som er rester etter bygninger som bryter radikalt med samiske bygningstradisjoner dokumentert i eldre og samtidige kontekster. Størrelse og romlig organisering av mangeromshus representerte noe nytt og påfallende forskjellig fra bygningene på kysten av Nord-Troms og Finnmark, og kontrasten til de runde tuftene av Slettnestypen datert til jernalder og de noe mer markerte tuftene etter lignende strukturer fra høy- og seinmellomalder kjent fra arkeologiske utgravninger i Varangerområdet er svært store (se kap.7.1.3). Hustypen disse tuftene representerer skilte seg sannsynligvis lite fra den historisk kjente rundgammen, og ser ut til å ha vært den vanlige samiske boligformen også i tiden mangeromshusene var i bruk, og videre inn i moderne tid.

Dersom ildsted har blitt påvist i arkeologiske undersøkelser av slike tufter er det alltid tale om et sentralt, åpent ildsted midt på gulvflaten, og med ulike markeringer i gulvflaten mot inngangen, bak ildstedet eller begge deler. Denne akseinnstillingen har blitt observert i tufter datert fra eldre jernalder til tidlig nytid (Myrvoll 2011:85-87, Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:373). Plasseringen av ildstedet midt i rommet fortsatte å være den alminnelige måten å organisere boligrommet på i samiske boliger, også etter at det ble vanlig å plassere overbygde ildsteder i hjørnene i norske (og kvenske) hjem i tidlig nytid.

Kontrasten til mangeromshusenes størrelse, konstruksjon av gulv, tak, indre og ytre vegger, så vel som intern romorganisering er for stor til at oppkomsten og utviklingen av mangeromshuset kan ses som en videreutvikling av samisk arkitektur i Finnmark. Et mer rimelig spørsmål er hvorvidt det er en sammenheng mellom mangeromshusene fra mellomalder og tidlig nytid, og senere tids boliger. Spesielt «nordmannsgammer» og samiske

fellesgammer kjent fra sent 1600-tall til 1800-tallet kan representere videreføring av bygningstradisjoner (se kap. 7.4, og 9.6.3). Når dette er sagt, er det likevel bruken av torv, jord og stein i oppføringen av de ytre veggene et fellestrekk mellom boliger lik den samiske rundgammen og mangeromstufter, og forutsetter en kompetanse som kan ha hatt betydning i forhold til oppkomsten av mangeromshusene. Selv om det er stor forskjell i dimensjoner og mengden av masser nødvendig for å konstruere ytterveggene i de respektive boligtypene, kan lokal byggeskikk- og kompetanse ha spilt en viss rolle i utformingen av de første mangeromshusene (se. kap. 7.7.2 og 9.6.2).

9.2.2 Funninventar og beinmateriale

Med unntak av to rovdyrstener med boret hull, henholdsvis av bjørn og sel, en veskelås og bronseblikk viser funnmaterialet få spor av gjenstander som er typiske i samiske kontekster fra mellomalder og tidlig nytid (se kap. 5). Det er imidlertid et klart inntrykk at nye gjenstandskategorier som har kommet til i samiske kontekster i handelsnettverkene på 1300-tallet har gjort gjenstandsinventaret mer «anonymt», i den forstand at gjenstandene ser ut til å domineres av former som gjenfinnes i de fleste andre mellomalderkontekster i det nordlige Fenno-Skandinavia. Det tydelige og lett gjenkjennbare innslaget av smykkeformer av østlig proveniens i samiske graver og offerplasser fra yngre jernalder opphører ved utgangen av 1200-tallet (Schanche 2000:213ff., Spangen 2005:78-83). I Nord-Norge er slike smykkeformer sterkt assosiert med samiske kontekster, og det er foreslått at disse smykkene oppnådde en idiomatisk status i artikuleringen av samisk etnisk identitet (Storli 1991:95). Proveniensområdene til disse smykkeformene i vikingtid til og med 1200-tallet er vestfinske og østersjøfinske områder knyttet til de store innsjøene Ladoga og Onega, samt området i tilknytning til Vaga, nordre Dvina og Suhkhonabassengene i det sentrale nordvestlige Russland (Makarov 1991:75, 2007:148). Disse gjenstandene har sannsynligvis inngått i utvekslingssystemer relatert til omfattende pelshandel som var drivkraften bak russiske fyrstedømmers ekspansjon nordover. Ulike finske folkegrupper inngikk i disse handels- og skattnettverkene. Gjennom å oppsøke samiske samfunn for å utføre handelstransaksjoner og eventuelt kreve tributt, fungerte de som mellommenn i nettverk som strakte seg fra det sentrale Russland til Finnmarkskysten (Wallerström 1995a:208-209). Grunnen til at denne tilførselen av gjenstander opphørte er sammensatte, men mye tyder på at den mongolske invasjonen av alle betydningsfulle russiske fyrstedømmer unntatt Novgorod midt på 1200-tallet var sterkt medvirkende til at strømmen av de karakteristiske smykkeformene til nordre Fenno-Skandinavia brått tok slutt (Wallerström 1995a:208-209). I Finnmark ser de østlige

smykkeformer ut til å opphøre mer eller mindre samtidig med at karelerne inntok en ledende posisjon som mellommenn i Novgorods ekspansjon mot Kvitsjøen og Finnmark, fiskeværskoloniseringen fra sørvest, og nedtegnelsen av den første kjente fredsavtalen mellom Norge og Novgorod.

Byttevarene karelere eller andre aktører utenfra brakte med seg fra siste halvdel av 1200-tallet og senere, inkluderte antagelig ikke smykker i vesentlig grad, eventuelt at smykker og øvrige gjenstander samene mottok ikke lenger ble deponert i kontekster hvor lokale samiske eliter tidligere var aktive, som begravelser- og offerpraksiser (Schanche 2000:305, Spangen 2005:119, 137-139). Produktene som ble innført etter 1200-tallet ser i stor grad ut til å gjelde fat eller kjeler av kobberlegering, jern og ferdige produkter av jern, tekstiler, m.m. Slike gjenstander har i hovedsak inngått i samiske husholdningskontekster fra 1300-tallet av, og ser ikke ut til å ha blitt ansett som spesielt egnede objekter i rituelle praksiser, for eksempel som gravgods eller offer. I sum ser det ut til at samisk materiell kultur etter 1300-tallet best kommer til syne i boplassundersøkelser som gir et større bilde av arkeologiske kontekster, som undersøkelsene på Gollevárri og Geahčeváinjárga viste (se kap. 7.1.2).

Gjenstandsmateriale som kan relateres til bevisst og aktiv kommunikasjon av samisk identitet i inter-etnisk samhandling preger ikke materialet fra utgravningene i Berlevåg. Imidlertid kan arkeologisk materiale relatert til daglige gjøremål og som kan sies å reflektere aktørens felles kulturelle praksis og kunnskap, være et alternativ i forhold til å vurdere eventuell samisk tilstedeværelse. Materiale som kan representere spor av dagligdagse, rutiniserte, men kulturelt distinkte praksiser er en alternativ og potensielt mer pålitelig indikator på kulturell og etnisk differensiering. I følge Randall McGuire vil nettopp slike «materielle korrelater av etnisk spesifikk adferd» ofte kunne observeres i et arkeologisk kildemateriale (McGuire 1982:163). For eksempel, ville spor av reindrift i Norge i dag reflektere en slik etnisk spesifikk atferd.

Interessant i denne sammenhengen er at den zoo-arkeologiske analysen av bein fra mangeromskompleksene i Berlevåg påviste spor av prekevering av fisk, særlig torsk, hyse, og kveite som skiller seg ut fra det som ellers er kjent fra nordatlantiske kontekster fra mellomalderen. I Finnmark er slike spor bare påvist fra Varanger i tidlig nytdiskontekst (se kap. 6.2.8). Mye tyder på at det er lokale praksiser som har etterlatt spor i fiskebeinsmaterialet (se kap. 6.2.8 og 6.2.9). Dette forholdet kan forklares som resultat av samisk tilstedeværelse

på lokalitetene. Andre trekk ved beinmaterialet kompliserer bildet. Det er funnet grisebein som tyder på at det har vært alet opp svin både i Kongshavn og Skonsvika (se kap.6.2.3). Svin produserer raskt en betydelig kjøttvekt, krever ikke egen forproduksjon i form av eng/utmark og er derfor ofte rikt representert i faunamaterialet på satellittboplasser eller utposter (Hesse og Wapnish 1998:125-126). I flere kilder fra tidlig nytid er det vist til en uvilje blant samene mot å spise svin, noe som tyder på kulturelt betingede preferanser for hvilke dyr som var akseptabel mat (Lilienskiold 1945 [1698-1702]:172, Leem 1767:121). Det er selvsagt ikke gitt at dette var en like utbredt holdning blant samer på Finnmarkskysten tidligere, men grisebein i beinmaterialet fra samiske kontekster i Finnmark og Nord-Troms fra seinmellomalder og tidlig nytid mangler, til tross av tilstedeværelsen av småfe og andre tamdyr (Odner 1992, Grydland 1996, 2001; Hambleton og Rowley-Conwy 1997, Vretemark 2009, 2010, 2013, 2014). Det gir en indikasjon på at det ikke var vanlig å ale opp svin eller konsumere svinekjøtt på samiske boplasser i Finnmark i disse periodene.

Funn av mengder forbrente frø av krekling (krøkebær) blant annet i rom 1 i Kongshavn kan ha sin forklaring ved at lyng er brukt som brensel eller opptenning, men en skal heller ikke avvise at bærene kan ha blitt brukt som mat sammen med fiskelever, en kjent sjøsamisk rett i eldre litteratur og blant norsk kystbefolkning i Nord-Troms og Finnmark (se kap.6.5.3, Larsen 1950:9). «Mousing» blant nordmenn er sannsynligvis en fornorskning av Mæsto, samenes benevnelse på denne retten, og en indikasjon på at nordmenn i Finnmark og Nord-Troms overtok noen av sjøsamenes matskikker. Hvorvidt denne, eller lignende utnyttelse av krekling i kosten eventuelt fordelte seg mellom de ulike kulturelle gruppen i Nord-Troms og Finnmark i mellomalder er usikkert. Samlet sett er det noen indikasjoner på at mangeromskompleksene i Berlevåg også inkluderte samiske aktører som bodde- eller oppholdt seg på stedene, men at disse neppe var toneangivende i anleggelsen av dem.

9.3 Norske bosetninger?

Majoriteten av tolkninger av mangeromstuftene i litteraturen fra 1900-tallet knytter mangeromshusene til den norske fiskeværersbefolkningen. Det er ikke minst konstruksjonselementene, der torv og stein har utgjort størstedelen av bygningsmaterialet i de ytre veggene som har gjort det nærliggende å anse sterke forbindelseslinjene til værbosetting langs den norske vestkysten, eller til en større nordvestatlantisk bygningstradisjon. (Beronka 1933, Simonsen 1981b, Niemi 1983, 1997, Bratrein 1996, se kap. 2.3.3 og 7.7.2, 7.7.3). Det

særegne ved mangeromshusenes konstruksjon sammenlignet med samtidige rester etter kystbebyggelse sørvest for Finnmark og Nord-Troms er først og fremst blitt forklart som et resultat av tilpasning til et landskap hvor skog til bygningstømmer var vanskelig tilgjengelig og hvor klimaet var tøffere sammenlignet med sørligere kystområder (se kap. 2.2.3 og 7.7.2).

9.3.1 Distribusjon av mellomaldervær og mangeromstuffer

På makroplan sammenfaller lokaliseringen av mangeromstuffer mer eller mindre med landskapet hvor de kjente fiskeværene fra seinmellomalder i Finnmark ble etablert. Ved nærmere ettersyn er imidlertid ikke denne sammenhengen i geografisk lokalisering like åpenbar. Det er bare registrert mangeromstuffer i et fåtall av værene som er nevnt i tiendepeningmanntallene fra ca. 1520 i seinmellomalderen. Det store flertallet tufter ligger langt fra mellomalderværene. Selv på den lille øya Ingøy ligger mangeromstufte noen hundre meter fra selve kulturlagshaugene som viser beliggenheten til mellomalderværene Ingøy og Gåsnes. Bare på Tunes, Store Knarvik, Ytre Syltevik, Lille Ekkerøy og Vadsøya (som bare hadde en skattebetaler etter tiendepeningmanntallet av 1520) finnes det samlokalisering av mangeromstuffer og fiskevær. Ekstrem kystlokalisering er et kjennetegn for alle de registrerte mellomalderværene som var kirkesteder, men også et generelt trekk ved beliggenheten til alle kjente vær (Lind 2003:45). Selv de to værene som kan sies å bryte med dette trekket, Finnfella (Sørøysundet) og Revsnes vender seg mot åpne havstykker, mot henholdsvis Sørøysundets åpning i nordøst, og ytterkjeften av Revsbotn og det åpne havet mot nord. Det er selvsagt mulighetene for fiskerier og nærheten til fiskebanker som har vært avgjørende lokaliseringsfaktorer for værene.

De fleste mangeromstufte ligger mer skjermet fra storhavet. Dette gjelder først og fremst i Nord-Troms og Vest-Finnmark der det finnes en ytre rekke med større øyer. Lokalitetene befinner seg ofte i sidefjorder, sund eller på fastlandet nær den indre seilingsleia (se kap. 3.5.2). Selv på Varangerhalvøya der den ytre øyrekken mangler, er det en tendens til at mangeromstufte ligger litt skjermet til, i viker eller keiler. Mangeromshus ble anlagt både langs den ytre kystlinja på Varangerhalvøya, og i selve fjorden, helt inn til områdene nær fjordbunnen. Totalt sett er lokalitetenes tilknytning til sjøen den dominerende faktoren, kun i tre tilfeller er lokalitetene knyttet til små elveosser. I tillegg er det kun i Skonsvika at komplekset er plassert like i et delta med elveavsatte løsmasser. Uten å hevde gyldighet for lokaliseringsfaktorer kjent fra seinere tid tilbake til mellomalder, er det interessant at nettopp dette trekket kjennetegner mange bygder i Øst-Finnmark med stort innslag av kvenske

bosettere og karelske impulser. Elvemunninger og osler ble som regel skydd av nordmenn, som anså bunnforhold, strøm og skiftende elvebanker som ødeleggende for havneforholdene (Niemi 2004:108).

9.3.2 Arkeologiske data

Mangeromshusene ser ut til å oppstå som fenomen samtidig med de første fiskeværene i Nord-Troms og Finnmark. Arkitektonisk sammenheng mellom kjente fiskevær fra seinmellomalder kan heller ikke avskrives (se kap. 3.6.3), men ut fra materialet som er kjent i dag, er det heller ikke mulig å si om de tidligste værene var preget av hus som kunne klassifiseres som mangeromshus. Fiskeværene er ofte godt bevarte, men i de fleste tilfellene er den eldre bebyggelsen fjernet eller dekket av restene etter de yngre bosetningsrestene som danner fiskeværshaugene (se. kap. 3.6.2). Ut fra Inga M. Bruuns registreringer på nordøstsiden av øya Silda (Yttervær og Ivervær) i Loppa kommune (Bruun 2010:12-14, 37 ff.), kan jeg ikke se at det er påvist tufter som gir assosiasjoner til mangeromshus, selv om værbosettingene her er lite preget av senere aktivitet. Silda er nevnt som et av værene i skattemanntallet fra omkring 1520, men er altså bare ett av 33 kjente vær fra denne tiden. Det er et dårlig grunnlag for å trekke slutninger om den alminnelige værbebyggelsen i Finnmark i løpet av mellomalderen.

På Tunes er det strukturer som under noe tvil er klassifisert som mangeromstufter, og tuftene i Værbukta ble inkludert rett og slett fordi de falt inn under de definisjonskriteriene som allerede var utviklet under registreringene i mangeromsprosjektet. I tillegg kommer at skriftlige kilder fra 1500-tallet gir holdepunkter for at værbebyggelsen i Vardø kan ha vært lik Løkvika, mangeromstuft 1 og 2, som er datert ca. 1500-1630/50 (se kap. 5 og kap. 7.2.5). Det avklarer ikke om værbebyggelsen i fiskevær som Vardø på 1300-tallet var lik mangeromstufter som Kongshavn eller Neselva Sør, men det er ingen grunn til å avvise tanken. Det finnes holdepunkter for å se mangeromstuftene og fiskeværene i sammenheng, og som uttrykk for en i hovedsak norrøn ekspansjonsbevegelse. Likevel indikerer beliggenhet og resultater fra utgravningene at mangeromshusene fylte funksjoner og aktiviteter som skilte seg fra de man fant i mellomalderværene, uansett om husene var like eller ikke.

Det osteologiske materialet fra Skonsvika og Kongshavn indikerer ikke en spesialisert økonomisk tilpasning til et salgsfiske og de mikromorfologiske analysene støtter heller ikke en slik tolkning (kap. 6.2.7 og 6.4). Igjen er det problemer med at fiskeværene i Finnmark er

så dårlig belagt med arkeologisk undersøkelser, men dersom de enorme mengdene med fiskebein som ble observert under overvåkningsprosjektet på Valen i Vardø kan gi en indikasjon på hva som kjennetegner kulturlagene på slike steder (Niemi og Henriksen 2012), er det på det rene at undersøkelsene i Skonsvika eller Kongshavn *ikke* avdekket lignende møddingmateriale. Det er ikke dermed sagt at fiskeri ikke har vært viktig, og det er fiskebein som klart dominerer beinmaterialet både i Skonsvika og Kongshavn. Møddingen i lag 6b i rom 5 viser en sterk tetthet av fiskebein i sammenheng med arbeidsbenk av hvalbein, som tydelig viser at det har vært tatt i land og prekevert store mengder fisk på stedet. Sammensetningen av arter og hvilke deler av fisken som er representert, er derimot ikke betegne for et sted der det foregikk spesialisert tørrfiskproduksjon. En adskillig mindre mødding på vollen nord for rom 5 like ved, indikerte derimot at stor torsk er tørket i Kongshavn i mellomalderen (se kap.6.2.7). Den særegne måten å prekevere fisk omtalt som en mulig lokal samisk måte å behandle fisk på er også representert i denne møddingen (se kap.6.2.7 og 6.2.8). Fiskeredskapene viser også avvik i forhold til analyser av fiskeriteknologisk utvikling i Nord-Norge i samtidige kontekster (se kap. 5.9.2 ff.). Det er større grunn til å anta at mangeromsanlegg med datering til 1500- og 1600-tallet representerte sterkere økonomisk spesialisering rettet mot markedsbasert fiske. Dette gjelder i første rekke Værbukta, som muligens kan settes i sammenheng med værbosetting i Ryggefjorden nevnt i skriftlige kilder fra begynnelsen av 1600-tallet (se kap. 3.3.3).

Kongshavnlokaliteten har i all hovedsak hatt tilknytning til norske nettverk (kap. 4.6 og 5.15). Klebersteinsgjenstander og dominansen av baksteheller i materialet representerer et sterkt argument for en vestnorsk forbindelse. Spillebrikker, kammer og beltespenne fra Kongshavn peker også på en norrøn eller nordvesteuropeisk opprinnelse. En betydelig norrøn tilknytning til mangeromshus er sannsynlig, uten at de av den grunn skal ses som en variant av norsk fiskeværsarkitektur. Det er imidlertid interessant at en så å si identisk kam til Ts.11882.202 ble funnet på Finnes, Ingøy (se fig. 5.27), trolig fra en kontekst datert samtidig med rom 2 (se kap. 8.3.7). Dette kan ses som en indikasjon på at forbindelsene mellom vær og mangeromstuffer kan ha vært ganske direkte, eller at varer ført til Kyst-Finnmark i mellomalder kan ha blitt distribuert gjennom nettverk felles for bosetting i fiskevær og mangeromshus.

9.4 Russiske/karelske bosetninger?

Lokaliseringen av mangeromstufter representerer flere påfallende trekk på makroplanet, spesielt det faktum at mangeromstufter hittil ikke er kjent sørvest for Lyngenfjorden som utgjorde nordøstgrensen for ubestridt norske territorium jf. grenseskjellnotatet fra ca. 1330. Med unntak av lokaliteten Soim nær den østlige siden av Petschengamunningen er mangersomtuftene avgrenset østover til Varangerfjorden. Mangeromstuftenes utbredelse sammenfaller dermed meget godt med det felles skattedistriktet i kystområdene vest for Fiskerhalvøya som var delt mellom norske og russisk/karelske handelsmenn og skatteoppkrevere (se kap. 8.5.3). Mangeromstuftene kunne tenkes å være støttepunkter for innkvartering og annen logistikk eller administrasjon tilknyttet russiske og karelske aktører i områdene innenfor deres interessesfære som lå lengst bort fra Kvitsjøen, sammenlignbare med nettverket av pogoster langs vannveiene i det indre av Nord Russland som ble bygget ut i forbindelse med de russiske fyrstedømmenes ekspansjon mot nord i tidlig mellomalder. Tolkningen av mangeromstufter som mulige karelske baser ble lansert av Håvard Dahl Bratrein i forbindelse med mangeromstuften i Kirkegårdsbukta, Forsøl i Hammerfest kommune (Bratrein 1996:16, se kapittel 2.4.2 og 3.4.3), selv om mulighetene for at tuften representerte en norsk skattestasjon med tilleggsfunksjoner som militær skanse eller kaserne i mellomalderen var holdt som mest sannsynlig.

9.4.1 Indikasjoner i gjenstandsmaterialet

Det er særlig materialet fra Skonsvika som gir inntrykk av østlige forbindelser, og tilsvarende svakere tilknytning til norske nettverk i mellomalderen. Gjenstandsmateriale inneholder eksempler som ikke har kjente paralleller i norsk mellomaldermateriale, men som kan sammenlignes med østlige former. Dette gjelder blant annet en beltespenne av jern (se kap. 5.11.1, fig. 5.22). Jernøksten funnet i prøverute 20 under forundersøkelsen kan ses i sammenheng med en jernøks av samme type funnet i en klar samisk kontekst i Pasvik. Den sistnevnte er datert noe tidligere, men sammenhengen denne er funnet i taler for at den har blitt ført til Finnmark via østlige nettverk (se kap.5.10.1). Ellers er det først og fremst de store kontrastene i materialet mellom de to kompleksene som er bemerkelsesverdige. Brukstiden til lokalitetene overlappet hverandre i alle fall i løpet av hele 1300-tallet, og de ligger bare ca. 8 km fra hverandre. Likevel er funn som baksteheller og gjenstander av kleberstein distribuert helt ulikt på de to lokalitetene. Bakstehellefragmenter er et svært vanlig funn i Kongshavn (71 fragmenter), mens det kun er funnet åtte fragmenter i Skonsvika (se kap. 5). Når det gjelder funn av kleberstein er det en enda mer påfallende forskjell i og med at alle gjenstander og

fragmenter av kleber stammer fra Kongshavn (se kap. 5.3.3). I Kongshavn ble det kun funnet ett fragment av et ildstål, mens tre hele ildstål og et fragment ble funnet i Skonsvika, noe som kan peke på en østlig eller muligens samisk tradisjon (se kap.5.3.1). Dette kan ha sammenheng med at ildstål har vært del av det personlige utstyret til brukerne av Skonsvikakomplekset, mens det ikke i like stor grad var tilfellet i Kongshavn.

Interessant nok er analysen av fiskekroker fra mellomalder på Vestlandet mer konsistent med materialet fra Skonsvika enn tilsvarende analyser av kroker fra nordnorske mellomalderkontekster (se kap.5.4.2). Utformingen av kroker beregnet til havfiske i Kvitsjøen i mellomalder er helt ukjent for meg, og vår kunnskap om fiskekroker i samtidige samiske kontekster er også svært mangelfull. Det særegne trekket kan selvsagt bero på tilknytning til andre, foreløpig ukjente teknologier, men det er heller ikke utenkelig at fiskekrokene kan ha blitt distribuert via Kongshavn. I så fall er det en indikasjon på at fiskeredskaper kan ha blitt innført langveisfra til kompleksene i Berlevåg, som kanskje også ble tilpasset lokal fiskeriteknologi. Den bevarte delen av fortømmen surret rundt krokene viste seg å bestå av sene- eller lærsnøre, og ikke av vegetabiliske fibre som er antatt å ha vært standard i norsk fiskeriteknologi i høymellomalderen (se kap. 5.4.2). Også dette trekket kan muligens indikere en østlig eller lokal teknologi, enten i form av russisk/karelske eller samiske praksiser. (sml. Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:381).

Andre eksempler på besynderlige forskjeller er at Skonsvika inneholdt noe mer keramikk, både av typer knyttet til baltiske/russiske områder og Nordvest-Europa, mens det utelukkende ble funnet baltisk svartgods i Kongshavn (se kap. 5.8.5). Fiskekroker og keramikk kan utgjøre eksempler på at tilknytningen til nettverk hadde en adskillig mer lokal forankring enn de nettverkene som er tegnet opp for distribusjon av gjenstandsmaterialet ellers, med forgreininger over store områder henholdsvis sørvest og sørøst for Berlevåg.

9.4.2 Konstruksjonsdetaljer og funksjon

Ildstedene er i hovedsak plassert i hjørnene i begge kompleksene, den klart vanligste plasseringen av ildsted og ovner i russisk og karelsk tradisjon (se kap. 7). Det er samtidig et dominerende trekk i romutformingen i urbane miljøer i de sørlige regionene i Norge og ellers i Europa i høymellomalderen (se kap. 7.7.3). Ovn 1 i Skonsvika er foreløpig en ganske unik konstruksjon, og forutsatt at observasjonene i utgravningssjakten viser et tilstrekkelig bilde av situasjonen, var denne frittstående og kun dekket av en svært lett konstruksjon i deler av

brukstiden (se kap. 4.3.10 og kap. 7.5.5). Det er mulig at denne ovnen kan ha russisk/karelske motstykker, der frittstående, utendørs «bakeovner» var vanlige, uten at det har lyktes meg å finne klare paralleller. Øvrige tegn til russisk/karelsk byggeskikk preger ikke komplekset i Skonsvika. Både stolpebygde hus, og torv- og steinbygde ytre vegger kjennetegner arkitekturen i de dokumenterte boligrommene, mens laftete hus er helt ukjent i Skonsvika, så vel som i alle andre mangeromstufter som er delvis undersøkte. De indre veggene er konstruert av stående planker. I den ene veggen i «sommerrommet» manglet den ytre veggen i torv og stein, men dette kan også være tilfellet i vestveggen i rom 5 i Kongshavn, uten at dette lot seg avgjøre med sikkerhet (se kap. 4.2.7).

Sammenlignet med Kongshavn hvor inntrykket er at konstruksjonen av massive boligstrukturer fant sted innenfor et kort tidsrom, er det sterke indikasjoner på at komplekset i Skonsvika omfattet innledende faser og gradvis utvikling før intensitet og omfang av virksomheten resulterte i strukturene i dagens mangeromstuft (se kap.4.3 og 4.4, kap. 7.6.1). Geomikromorfologiske analyser konkluderte med at Skonsvikalokaliteten var preget av spesialiserte aktiviteter som involverte bruk av ildsteder og ovner, sannsynligvis i forbindelse med produksjon (se kap. 6.4.6). Flere av de dokumenterte gropene er tolket som røykeri, da bruk av ild også er forbundet med disse, og dette kan ha vært tilknyttet noe av denne produksjonen, som ellers er vanskelig å definere nærmere. Beinmaterialet viser innslag av pelsdyr, i større grad enn i Kongshavn (se kap. 6.2.5), og dette kan bety at pelsprodukter var av større viktighet i Skonsvika.

9.4.5 Kommentarer

Undersøkelsene som er foretatt i Berlevåg viser besnærende forskjeller mellom lokalitetene, samtidig som visse fellestrekk er tydelige. Det tilgjengelige kildematerialet viser med tydelighet utilstrekkeligheten ved en enkel og helhetlig mono-kulturell forklaring på oppkomsten av mangeromshusene som fenomen, som for eksempel norske fiskevær, varianter av samisk arkitektur eller karelske/russiske baser. I tilfellet Kongshavn synes en norrøn tilknytning å stå sterkere sammenlignet med de andre tolkningene som er gjennomgått ovenfor. En tilsvarende sterkere karelsk/russisk tilknytning i Skonsvika kan forklare de kontrasterende utgravningsresultatene på denne lokaliteten sammenlignet med materialet fra Kongshavn. Lokal samisk befolkning har i begge tilfeller sannsynligvis inngått blant brukeren av kompleksene, og det er ikke usannsynlig at likhetene som er observert i deler av materialet fra dem i noen grad kan tilskrives akkurat dette forholdet. Direkte samhandling mellom

aktører fra Kongshavn og Skonsvika har sannsynligvis heller ikke vært uvanlig. Selv om det er dokumentert gjensidige angrep og indikasjoner på forsvarstiltak over en periode på nesten 200 år i mellomalderen, er det urimelig å anta at dette skulle prege den dagligdagse situasjonen på et lokalt plan som her. Det er da også kjent en rekke politisk-administrative forsøk på å regulere forholdene mellom gruppene til fredelige former på diplomatisk nivå (se nedenfor).

Mangeromskompleksene i Berlevåg reflekterer ulike virksomheter, både økonomisk-funksjonelt og i forhold til kulturell og politisk tilhørighet til brukerne. Undersøkelsenes omfang kan ikke utelukke at aktivitetsmønstre og gjenstandsrepertoar kan variere også mellom andre samtidige og nærliggende mangeromshus i undersøkelsesområdet. Andre mangeromstuffer, som i liten grad er arkeologisk undersøkt, representerer trolig også komplekse og mangeartede funksjonelle tilpasninger. I likhet med observasjonene fra undersøkelsene i Berlevåg er det i alle fall grunn til å anta at gjenstandsmateriale kan variere utfra ulik tilknytning til over-regionale og lokale nettverk. En enkelt forklaring på likheter og forskjeller lokalitetene imellom, eller årsaken til disse, kan uansett neppe være å finne gjennom en «endelig avklaring» av kulturell tilknytning til de som bygde og brukte mangeromshusene i mellomalderen (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:374).

9.5 Mangeromshus og funksjon

Analysene så langt har ikke tillatt å lansere entydige opphav til mangeromshusene, og ideen om at husformene oppsto som følge av import av en ferdig utviklet byggeskikk utenfra virker ikke særlig sannsynlig. Det er derimot vist til at *elementer* i mangeromshusenes arkitektur ikke er like vanskelige å finne, dersom man løfter blikket og ser etter mer eller mindre samtidige bygninger som er kjent fra arkeologiske undersøkelser i Norge, på Island og til dels på Grønland og i Russland/Karelen. Et sentralt bygningsmateriale i mangeromshusene, torv, var samtidig et vel etablert element i den lokale arkitekturen. Å knytte oppkomsten av mangeromshusene til den historiske konteksten der både norrøne folk, russere/karelere og lokale samiske grupper inngikk er derfor naturlig, men neppe gjennom å isolere opphav gjennom valg blant dem. Det er i denne sammenhengen også viktig å understreke at gruppene som er nevnt fremstår som homogene kulturer, først og fremst fordi skriftlige kildene i beste fall har tatt utgangspunkt i stereotypiske karakteristikk, og ikke mangfold i kulturell eller etnisk identitet. Et mulig unntak er de islandske annalenes beskrivelser av raidene østfra, som i flere tilfeller er forstått som sammensatte av flere etniske grupper (se kap.8.5.1). Skattelister

over værbosettingen i seinmellomalder i Finnmark, tyder også på at befolkningen i værene inkluderte representanter fra Skottland, Tyskland og områder i Norden utenom Norge, og kan tjene som en påminnelse om at beskrivelsen av fiskeværskolonisering som et norsk prosjekt i mellomalderen kan være noe misvisende (sml. Hansen 2001, Nielssen 1991:26). Det er all grunn til å anse kulturell heterogenitet som betegnende for situasjonen da mangeromstuftene var i bruk i mellomalderen, ca. 1200-1450. Aktørene som brukte mangeromshusene kunne hatt tilknytning til nettverk av steder fra hele vestkysten av Norge, Island, kanskje Grønland og Kvitsjøen, samt langt mer lokale nettverk for eksempel fjord- og elvesystemer og nærliggende fiskevær. Oppkomst og utvikling av den særegne arkitekturen som kjennetegner mangeromshus må ses i sammenheng med disse lokalitetenes funksjon som noder i slike komplekse og overlappende nettverk.

Å ta i bruk nytt landskap av grupper utenfra må ha innebåret spesielle utfordringer, som ikke minst er forbundet med kystlandskapets beskaffenhet i Nord-Troms og Finnmark. Det landskapet her tilbyr vil for noen av aktørene ha fortonet seg som svært ulikt fra det de hadde kjennskap til fra før, mens andre kanskje ikke ville opplevd kontrastene som så dramatiske. Det er grunnleggende å spørre seg hvorfor mangeromshusene i det hele tatt kom til som fenomen. Hva ble de brukt til?

9.5.1 Militære eller administrative støttepunkter?

I mellomalder er det en lang periode med ufred mellom nordmenn og russere/karelere, der 12 dokumenterte angrep som rammet bosettinger i Finnmørk og Hålogaland er kjent, mens minst to omfattende militære flåteoperasjoner fra norsk side rammet russiske og karelske bosettinger i Kvitsjøområdet, mens en ekspedisjon ble sendt til Finnmørk for å bekjempe russere og karelere der (se kap. 8.5). Et naturlig svar på denne situasjonen i høy- og seinmellomalder kan ha vært å øke det sjømilitære nærværet langs kysten. Dette ville gjort det nødvendig med faste støttepunkter langs kysten som markerte tilstedeværelse av militær makt (Bratrein 2004, 2008, Andreassen og Bratrein 2011a).

Forslaget om kongelig tilstedeværelse i Finnmark i form av faste støttepunkter ses i tillegg som et forsøk på å oppnå kontroll over handels- og skatteinntekter etter at finneferdene hadde tapt sin betydning (se kap. 8.4). Både innenlandsk og utenlandsk maritim aktivitet kan ha utgjort konkurranse i så måte, og kommet i tillegg til russisk og karelsk virksomhet. Det er mulig at skjebnen til båtmannskapet til Gróbuzan i 1258 (se kap. 8.4.4) og de 16 engelske

sjøfolkene i 1428 (se kap. 8.3.5) kan ses i sammenheng med en eller annen form for væpnet vern av kysten i Finnmark. Ingen detaljer om hvem som sto bak, eller hvilket mandat de eventuelt hadde for slik voldsmakt kan leses ut fra kildematerialet, og det er følgelig ikke grunnlag for å knytte spesielle steder eller arkeologiske kulturminner til slike hendelser. Utenom festningen i Vardø, som i det minste er godt dokumentert i skriftlige kilder som et mellomalderanlegg, er det foreløpig ikke kjent lokaliteter som er naturlig å tolke som spesialiserte militære støttepunkter i Nord-Troms og Finnmark. Funnmaterialet i mangeromskompleksene viser for eksempel ikke overbevisende tegn til militært nærvær. Med unntak av en spiss med fal tolket som en mulig armbrøstbolt (se kap. 5.4.1) kan ikke gjenstandsmaterialet assosieres med våpen- og forsvar. Nærvær av makt og forsvar har derfor ikke sies å være belagt ved gjenstandsfunn, og opphold og tilstedeværelse av væpnet personell var kanskje ikke en sentral del av funksjonene knyttet til mangeromshus.

Forsvar og kontroll over kysten kan likevel være en av flere hensikter bak valget av lokalisering, og bruk av mangeromshus. I den grad slikt militært nærvær har vært vanlig langs kysten av Nord-Troms og Finnmark, er det knapt tenkelig at dette ikke måtte innebære bruk av skip, i alle fall ikke for operasjoner organisert fra norsk side. Ogmund Ungedans felttog i 1302/1303 (se kap. 8.5.2) gikk neppe over lands, og det kan ikke utelukkes at leidangsskip ble utrustet til denne kampanjen. Leidangen kunne ikke ha vært organisert på samme måte i Finnmark som i resten av Norge (se kap. 8.5.2), men det er mulig at leidangsskip sørfra har operert i farvannene forholdsvis ofte, kanskje med et lokalt sjøforsvar som assistanse. Rettarboten av 1384 synes å referere til at værbefolkningen i Finnmark var medansvarlig for forsvar mot øst (se kap.8.5.2). Klagene over vanskene befolkningen i værene langs Kyst-Finnmark hadde etter at russerne hadde sagt opp freden innebar at personell måtte ligge i orlog hele året i 1420. Dersom skip og båter tilknyttet et slikt forsvar jevnlig har vært i aksjon langs kysten av Nord-Troms og Finnmark som disse kildene antyder, kan det ha vært behov for midlertidig innkvartering på steder som egnert seg til dette.

Lokaliseringen viser ofte eksempler på en beliggenhet som kombinerer nærhet til strandsonen samtidig som lokaliteten er skjult mot direkte innsyn fra sjøsiden. I den vestlige delen av undersøkelsesområdet er det registrert relativt store naust i nærheten av mangeromstufter, som for eksempel på Laukøy, Gammelvær, Slotten og Avløysinga. De har neppe kunnet romme skip i leidangflåten, og nausttuftene er av en størrelse som antyder rom for alminnelige

bruksbåter. Det må ha vært tilgang til havn som har hatt betydning, i fall mangeromshus har vært benyttet som landbase for krigsskip. Hvis noen av mangeromstufene er brukt av russere/karelere, slik det er foreslått for komplekset i Skonsvika, er det mulig at det ikke var bruk for store naust. Farkosten til Ignat Molygin (se kap. 8.5.1, note 20) er kalt *Ushkui*, som betegner et skip med flat bunn, eller i alle fall ikke noen sterk kjøll, utviklet til bruk i store innsjøer og vassdrag der det var nødvendig å forsere drageid. Slike båter kunne sannsynligvis dras opp på land eller over flomålet om nødvendig, uten behov for et naust tilpasset et slikt fartøy.

Kongshavnkompleksets tilknytning til naturhavn er også interessant. Kongshavnkeila virker ikke som en spesielt god havn (se kap. 2.2.2), men gir faktisk den beste landingen i en ellers værekspontert og forrevent kyststrekning (se kap.3.3.6). Noe høyere havnivå i mellomalderen gjorde også sitt til at havna var dypere og tryggere i mellomalderen. På nordsiden av keila ligger berg som kan ha fungert som laberg, steder der det var mulig å fortøye og føre last direkte av og på et skip (sml. Hansen 1990:164-168). I rullesteinsstranden på den sørlige delen av keila er en langstrakt renne synlig ved lavvann, sannsynligvis restene etter en kraftig båtstø tilpasset ganske store båter (se kap.4.2 og fig.4.1). Dateringen er ukjent, og hvor stor og dyp denne opprinnelig har vært er også vanskelig å avgjøre. Mulighetene for at dette er restene etter en modifisering av Kongshavnkeila for å bedre havna ytterligere i forbindelse med opprettelsen av mangeromskomplekset er likevel tilstede. Kongshavnkeilas egenskaper som havn fremstår som den fremste lokaliseringsfaktoren for komplekset (se kap. 7.5.1), altså at funksjoner som innebar at båter og mindre skip kunne legge til for å laste eller losse gods nær komplekset ble lagt stor betydning for valg av sted.

Selve utformingen av kompleksene i Skonsvik og Kongshavn er fortettet og massiv, og dette i seg selv kan kanskje vært relatert til funksjoner som kan ha involvert forsvar eller markering av makt. Dette gjelder i særlig grad for Kongshavn. Kanskje selve framtoningen var noe av formålet med å anlegge dette komplekset med den betydelige arbeidsinnsatsen dette innebar. Selv brønnen knyttet til komplekset er av en type som mangler sidestykke, i alle fall i Nord-Norge (3.3.6 og 7.5.1). Hjørneildsteder, ellers så å si ukjent i Nord-Norge i mellomalderen, elitepregede gjenstander som fingerring, sjakkbrikker o.l. er trekk som tyder på sosial ulikhet blant besetningen, som kan ha medført at oppholdsrom og virksomhetsområder var differensiert etter sosial status (se kap.5). Samlet sett gir disse faktorene inntrykk av

komplekset i Kongshavn som et fremmed element plantet inn i et lokalt landskap. Det er heller ikke indikasjoner på at stedet var i bruk forut for anleggelsen av mangeromskomplekset, i motsetning til i Skonsvika der aktivitetsspor tyder på forholdsvis lang brukstid før lokaliteten ble utvidet med mer permanente strukturer (se kap.7.5.1).

Det kan altså ikke utelukkes at den imponerende størrelsen og valg av byggemateriale var gjort bevisst utfra et ønske om å manifestere makt, noe som virker spesielt sannsynlig for komplekset i Kongshavn. En mulig tolkning av Kongshavnkompleksets anleggelse kan være at det ble planlagt som et svar på en stadig økende tilstedeværelse av russiske/karelske handelsmenn og skatteoppkrevere i Skonsvika, og at maktmanifestasjonen kan knyttes til ønsket om å synliggjøre norsk kongemakt i regionen (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:376-377). Dette fordrer jo at de udaterte to første fasene i Skonsvik eksisterte forut for eller samtidig med etableringen av Kongshavnkomplekset, noe som framstår som sannsynlig men som det ikke er mulig å verifisere sikkert med arkeologiske data per nå. Utviklingen av begge kompleksene må likevel ses i sammenheng med hverandre, og at elementer av maktmanifestasjon er felles både for Skonsvika og Kongshavn.

En analogi til en interessant tolkning av de overdimensjonerte kirkegårdsmurene rundt Trondenes kirke i Harstad (Sørgård 2005) kan her være relevant, da den peker på at materielle markeringer assosiert med makt i seg selv kan relateres til en forsvarsintensjon. Dette ikke minst fordi det kan ha vært intensjoner som ikke nødvendigvis tilsvarte eller hadde sammenheng med reell militær funksjon. Den ca. tre m høye kirkegårdsmuren med to tårn vendt mot havet sørøst for Trondenes kirke gir kirken borgassosiasjoner som ikke kan misforstås. En fortifikatorisk analyse har imidlertid sannsynliggjort at verken kirkegårdsmuren, tårnene eller andre egenskaper ved kirken har vært egnet til effektivt forsvar (Sørgård 2005:54f.). Regionen rundt Harstad var mål for russiske og karelske raid der både Lenvik prestegård (1386?) og Bjarkøyættas setegård på Bjarkøy (1323) ble brent (se kap. 8.5.1). Det foreligger ikke indikasjoner i kildematerialet på at selve Trondenes og kirka der noensinne ble angrepet, og en kan dermed ikke se bort fra at beslutningen om å utstyre kirken med en krigersk maskering faktisk virket avskrekkende (Sørgård 2005:65). En lignende ide kan ha ligget bak utformingen av Kongshavnkomplekset. Tilførselen av borglignende kvaliteter til bygningene kan dermed ses i sammenheng med et forsvarsbehov selv om komplekset i realiteten ikke *var* en mellomalderborg. Om denne teorien har noe for seg, er det

ytterligere en indikasjon på at ideer om hensikter bak komplekset og lokaliseringen lå forut for etableringen i Kongshavn, at dette skjedde som følge av effektueringen av en plan.

Opprinnelige kan virksomheten i Skonsvika ha vært basert på ekspedisjoner til Finnmarkskysten avgrenset til sommerhalvåret i den tiden Kvitsjøen var isfri. Utviklingen av mangeromskomplekset i Skonsvika i løpet av fase 3 (se kapittel 4.3.5) kan gjenspeile et skifte der mer permanent bosetting siden ble etablert på lokaliteten. Komplekset i Skonsvika skiller seg ellers fra Kongshavn ved at adskillig mindre stein er brukt i de ytre veggene, men også dette komplekset har vært utstyrt med ytre markeringer som kan ha gitt assosiasjoner til et befestet sted. En sammenhengende vegg ser ut til å ha vært svært markert og dannet en barriere mot nord i komplekset (se kap. 4.3.6). I sør er det indikasjoner på mur/palisade, evt. port (se kap. 4.3.9, 4.3.12), mens korridoren i vest munner ut i et inngangsparti som har vært omkranset av steinmur på begge sidene og en form for overbygning. Den solide veggen mot nord kan ha hatt praktisk betydning, for eksempel beskyttelse mot nordavind rett fra havet. En mulig tilleggsfunksjon kan ha vært å gi inntrykk av forsvarsevne i den delen av komplekset som var vendt mot sjøsiden, rettet mot folk som reiste langs kysten.

Det er sannsynlig at aktivitetene i Skonsvika fant sted store deler av året, kanskje helårlig, og en slik mulig permanens i bemanningen kan ha motiver utover handel og beskatning med samene. Norsk dominans økte i form av fiskeværsetablering og anleggelse av et befestet anlegg i Vardø i fellesområdet utover 1200- og 1300-tallet kan ha ført til behov for å manifestere tilstedeværelse av Novgorods interesser på kysten av Finnmark, annet enn gjennom sporadiske militære raid. Helårsbemannede handels- og skattestasjoner kan ha vært en et nødvendig mottrekk til fiskeværskoloniseringen og mangeromshus. I tillegg til å øke det økonomiske grunnlaget, ville en mer permanent base fungere som en politisk erklæring. Eventuelle beslutninger om å intensivere og forlenge oppholdet i fellesdistriktet kan lett ha hatt som konsekvens at det i praksis ble snakk om overvintringer på grunn av isforholdene i Kvitsjøen i perioden november til mai. Ekspedisjoner fra områdene rund nordre Dvinas munning var umulig på denne årstiden sjøveien, og landveien ville vært eneste alternativ.

Forholdet mellom Kongshavn og Skonsvika, en eventuell «norsk» base og et mulig støttepunkt knyttet til karelsk/russisk virksomhet behøver ikke tolkes som uttrykk for militære funksjoner og forhold preget av konstante konflikter og motsetninger. Beliggenheten til begge

kompleksene er i seg selv et element som taler mot en slik tolkning. Det er tross alt kort avstand mellom kompleksene, og kommunikasjon sjøveien er optimal. Mulighetene for kommunikasjon over land, både sommer og vinter er også svært gode. Nærheten mellom de to mangeromskompleksene kan like gjerne være et uttrykk for et ønske om å være innen rekkevidde for hverandre også på andre måter enn sjøveien.

Senere historiske kilder kan tjene som analogi til samhandlingsformer som ikke har fått en beskrivelse i det skriftlige kildematerialet i fra mellomalderen i samme grad. Brevet fra lensherren på Vardøhus i 1530 viser at det var en vanlig praksis for kommandantene på Vardøhus slott å møte og forhandle avtaler med skatteinnkrevne fra Russland (Hansen 2011a:366-367), og kilder fra slutten av 1400- og første halvdel av 1500-tallet indikerer at russisk/karelsk personell jevnlig oppholdt seg mer eller mindre permanent i Finnmark – en praksis som ble ansett som problematisk i alle fall sett fra København (se kap. 8.5.3). Pragmatiske og fredelige løsninger på felles tilstedeværelse på finnmarkskysten kan ha vært en sentral del av samhandlingsmønstret mellom offisielle representanter for henholdsvis norske og russiske interessesfærer også i århundrene forut for seinmellomalderkildenes beskrivelser. Selv om disse to mangeromskompleksene tydelig gjenspeiler ulike formål og kulturell tilknytning, og til tross for at overvåking og kontroll trolig var en viktig hensikt bak opprettelsen av Kongshavnkomplekset og utvidelsen i Skonsvika, er det usannsynlig at isolering og fiendtlighet var en konstant tilstand som styrte forholdet mellom brukerne av de to kompleksene.

Oppsummert er det vanskelig å tenke seg mangeromshus i Nord-Troms og Finnmark som spesialiserte baser opprettet for å tjene omfattende norske eller tilsvarende russiske/karelske (sjø) militære formål, og det er ikke grunnlag for å vektlegge slike funksjoner på bekostning av andre. Markeringer av forsvarsevne kan like gjerne være et resultat av et ønske om å manifestere tilstedeværelse i kontekster der Novgorods og norske interesser kan beskrives som konfliktfylte og rivaliserende. Mangeromshus kan ha inngått i strategier for å oppnå kontroll over området under mellomalderstatenes herredømme. Sentralt i disse bestrebelsene var rettighetene til skattelegging og handel med samene (se kap. 8.4, 8.5, og Hansen 2011b:297). Behovet for beskyttelse av det som befant seg inne i mangeromshusene, som beboerne selv, skatte- og handelsvarer kan på samme måte ha gitt seg uttrykk i den massive utformingen av mangeromshusene.

9.5.2 Skatt, handel og produksjon

Novgorod var senter for mellomalderens pelshandel i nord gjennom et omfattende utvekslingsnettverk som blant annet førte reinskinn til det europeiske markedet. I kapittel 9.3 er det foreslått av komplekset i Skonsvika kan ha vært en i hovedsak karelsk/russisk bosetting. Det arkeologiske kildematerialet sett i lys av den historiske konteksten til området er i samsvar med det som kan forventes i en karelsk og/eller russisk handels- og skattestasjon med tilknytning til et nettverk med utspring i Novgorodriket, kanskje å sammenligne med en «pogost»(se kap. 8.5).

Pels- og skinnhandel med produkter fra Finnmark var kanskje først og fremst kanalisert til det østlige utvekslingsnettverket med senter i Novgorod. I handelsnettverkene som omfattet det meste av vestkysten av Norge, overtok fiskeri og produksjon av tørrfisk en dominerende rolle utover høymellomalderen (se kap.8.3.2). Handel og innkreving av skatt kan ha blitt mer rettet mot tørrfisk og andre marine produkter sammenlignet med den tidligere finnferd/finnkaup institusjonen hvor pelsverk etter alt å dømme var mest ettertraktet (se kap. 8.4.1). Det er kjent skriftlige beretninger om samisk deltagelse i fiskeriene fra 1100-tallet av, og fra seinmellomalderen forekommer tørrfisk blant de tidligste oppgavene for finnskatt ført til Bergen (se kap. 8.3.3 og 8.4.1). Det kan støtte opp om mulighetene for en omlegging i skatte- og handelstransaksjonene mellom nordmenn og samer i mellomalderen, også i forhold til vareslag som inngikk i disse. Som tidligere redegjort for i dette kapitlet indikerer ikke resultatene fra de zooarkeologiske analysene at stortilt tørrfiskproduksjon foregikk i Kongshavn i mellomalderen. En forsiktig tolkning av det faktum at den eneste møddingen med fiskebeinsmateriale hvor arts- og beinsammensetningen tilsier noe tørrfiskproduksjon er påvist nettopp her kan likevel være en indikasjon på interessen for dette produktet i relasjon til Kongshavnkomplekset funksjoner (se kap. 9.3.2).

Det utelukker ikke at pels- og skinnvarer har vært produkter som ble handlet med og beskattet via anlegg som for eksempel Kongshavn. Det fins indikasjoner på at pelsverk og skinnvarer, som godt kan ha blitt utskipet fra Finnmark, fortsatte å bli eksportert fra Norge selv etter at tørrfisk overtok som det desidert viktigste produktet (se kap. 8.4.3). Til tross for monopol på finnskatten virker det ikke som kongen engasjert seg aktivt i pelshandel etter år 1200 e.Kr. (jfr. Wallerström 1995a:188-192). Mest sannsynlig fortsatte norsk handel med pelsverk- og skinnvarer med samene også etter ca. 1200, men med mer indirekte kongelig engasjement (ekspedisjonen ledet av Gissur Galle i 1310/11 står som et unntak, se kap. 8.4.4). Det er visse

tegn til at sysselmenn, en vag kategori «handelsmenn» og til og med prester drev handel i Finnmark på 1300-tallet (se kap.8.4.3). I perioder kan det ha vært mer fordelaktig å la andre grupper utføre handelen med samene på betingelse av at de betalte skatt til kongen. Delvis selvstendige handelsmenns virksomhet i Finnmark kan bidra til å forklare mangeromslokaliteter som Kongshavn, som både kunne fungere som arena for handelsvirksomhet, men også som et kongelig tiltak for å kontrollere og overvåke denne handelen (se kap. 8.4.3).

Forskjellene i topografiske særtrekk i Skonsvika og Kongshavn kan gi nok en indikasjon på at de to kompleksene var anlagt i henhold til de ulike funksjoner de var ment å tjene. Tilgang til og kontroll over naturhavnen ser ut til å ha vært den fremste lokaliseringsfaktoren for Kongshavnkomplekset, mens andre topografiske landskapstrekk ser ut til å ha vært bestemmende for anleggelsen av Skonsvikakomplekset. Det er i realiteten bare mot vest, i retning mot Skonsvika at landterrenget er åpent landveien fra Kongshavn. Kjølnesaksla sperrer mot sør, og en rekke bergrygger fra fjellet til sjøen, som «Styret», Storsteinsklubben og Nålneset har vanskeliggjort ferdsel mot øst og sørøst landveien. Beliggenheten i den forholdsvis brede Skonsvika gir ikke samme inntrykk av ønske om å besitte en havn, og komplekset har også vært forholdsvis åpent eksponert mot havet især mot nordvest (se kap.3.3.5). Skonsvikdalen i sørvest gir god tilgang til den østre munningen av Tanafjorden via land, enten til Store Molvika, eller over fjellet ned til Kvitnes. I motsetning til de fleste andre mangeromslokalitetene er Skonsvika ganske lett å se fra sjøen. Stedets beliggenhet inviterer i tillegg til kommunikasjon via flere veier enn Kongshavn (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:378). Arkeologiske data og mikromorfologiske analyseresultater fra Skonsvika antyder at aktiviteter som har involvert bruk av ild har vært viktige (se kap. 6.4.6). Det er nærliggende å anse spesialisering i forhold til videreforedling av råvarer utover behovet for lokalt forbruk og konsum i sammenheng med dette, trekk som på langt nær er like tydelige i materialet fra Kongshavn.

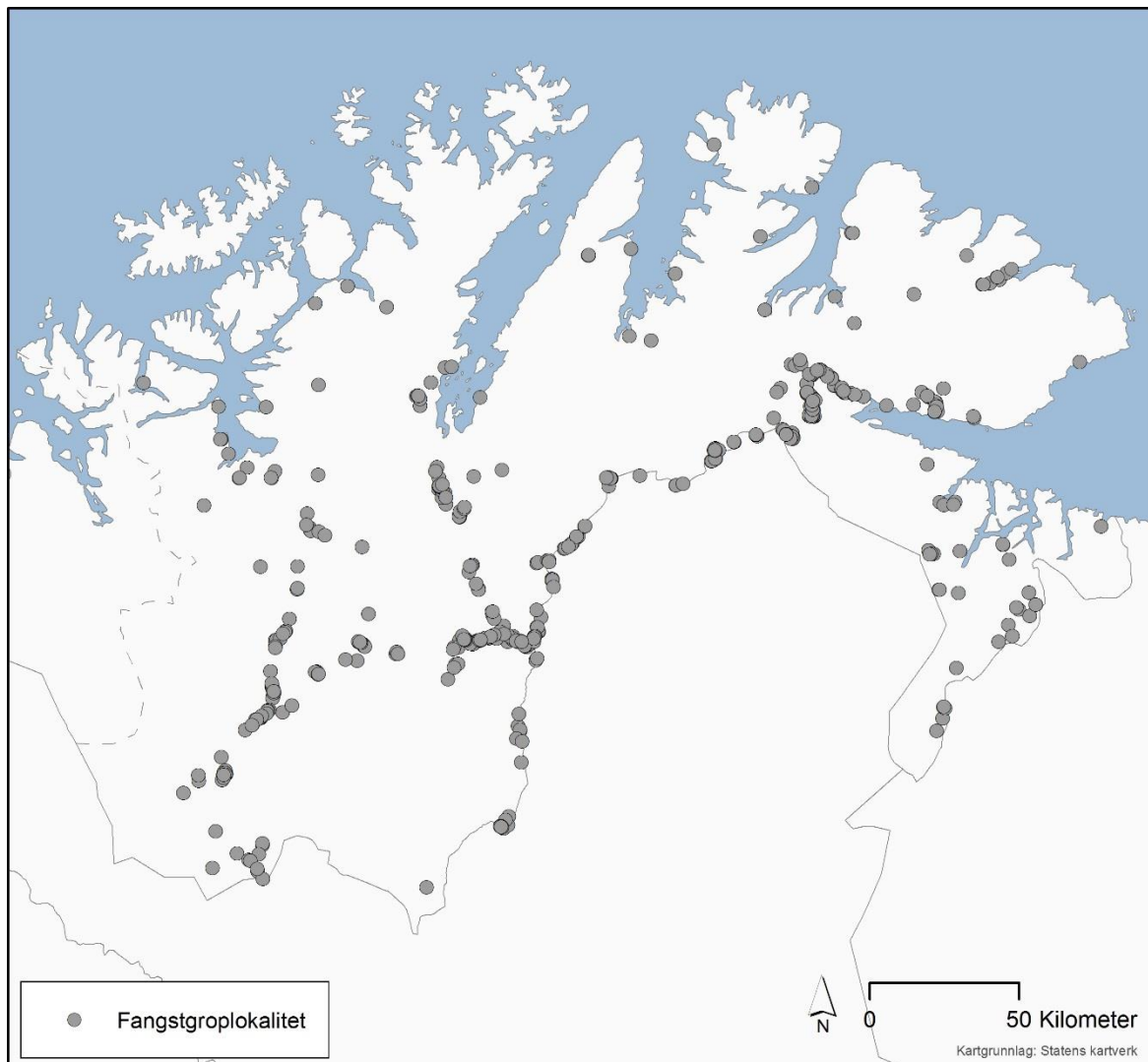
Selv om innslaget av indikasjoner for prosessering av pelsverk i det zooarkeologisk materialet er svakt, er det i Skonsvika disse indikasjonene er best belagt (se kap.6.2.5 og 5.3.6). Pels- og skinnhandel kan ha gitt et økonomisk grunnlag for aktivitetene på lokaliteten, og motivert utviklingen av et større bosettings- og produksjonskompleks. Det er ikke nødvendigvis pelsverk i form av rev, oter, røyskatt og beverskinn som utgjorde grunnlaget for denne

virksomheten, selv om det er grunn til å anta at slikt pelsverk ville være ettertraktet. Store kvanta reinskinn kan ha vært i sirkulasjon som følge av omfattende villreinsfangst i Øst-Finnmark, og det er naturlig å se konsentrasjon av mangeromshus i området ved Varanger og Tanafjorden i forbindelse med dette (se kapittel 3).

Den tettteste konsentrasjon av fangstanlegg kjent i Nord-Norge finnes på eidet mellom Tanaelva og Varangerfjorden og i omkringliggende områder. Kartlegginger som tok til på 1940- og 1950 tallet, først og fremst utført av Ørnulv Vorren, endte med en oversikt på omlag 3300 fangstgroper fordelt på 25 systemer i dette området (Vorren 1998:19). Eidet mellom Tana og Varangerfjorden utgjorde adkomstpassasjen reinen måtte krysse til og fra kystens sommerbeite på Varangerhalvøya, og vinterbeitene på innlandet. Det største fangstgropssystemet er lokalisert ved Gollevárri, ca. 85 km sør for Berlevåg, og består av mer enn 700 enkeltgroper (Nesbakken og Risbøl 2011:43-44). Dette området er tilgjengelig via sjøveien gjennom Tana og Varangerfjorden. På fjellplatået på Varangerhalvøya er i tillegg bogastiller og steingjerder konstruert som samlegjerder dokumentert i tillegg til fangstgroper, også nær kysten slik som på Kongsfjordfjellet og i Syltefjord (se kap. 6.2.4). Fangstanlegg som består av ledegjerder av stein, *vuopmanat*, er omfattende systemer av konvergerende gjerder som oftest ender i en innhengning. Det mest kjente fangstsystemet av denne typen er Noidiidčearru/Kjøpmannskjølen på Varangervidda i Båtsfjord kommune. Den store sirkelformede innhengningen var egnet til å fange levende dyr, men de store mengdene av kjøttgjemmer i nærheten tilsier at svært mange dyr ble slaktet på stedet (Hansen og Olsen 2014:175-176, fig.28).

Konsentrasjonen og variasjonen av fangstanlegg og lokaliteter knyttet til villreinsfangst i Varanger – nedre Tanaområdet er unik i nordnorsk sammenheng, men kan likevel betraktes som en (viktig) del av fangstpraksiser som omfattet et mye større område knyttet sammen av Tanaelva. Landskapet i tilknytning til Tana i Nord-Finland, sideelvene til Tana og Kárášjohka/Ánárjohka som danner utløpet til Tana, har sannsynligvis også blitt benyttet samtidig med fangstanleggene i tilknytning til varangerhalvøya, og ingen full oversikt over antallet groper for disse områdene foreligger. En gjennomgang basert på fangstlokaliteter registrert i Riksantikvarens kulturminnedatabase, Askeladden, viser ca. 2000 groper nær vannveiene Tana med sideelver og tilknyttede vassdrag bare på norsk side av grensen (Myrvoll m.fl. 2011:7-8, fig.5), men feilkildene i databasen er mange, og oversikten er basert

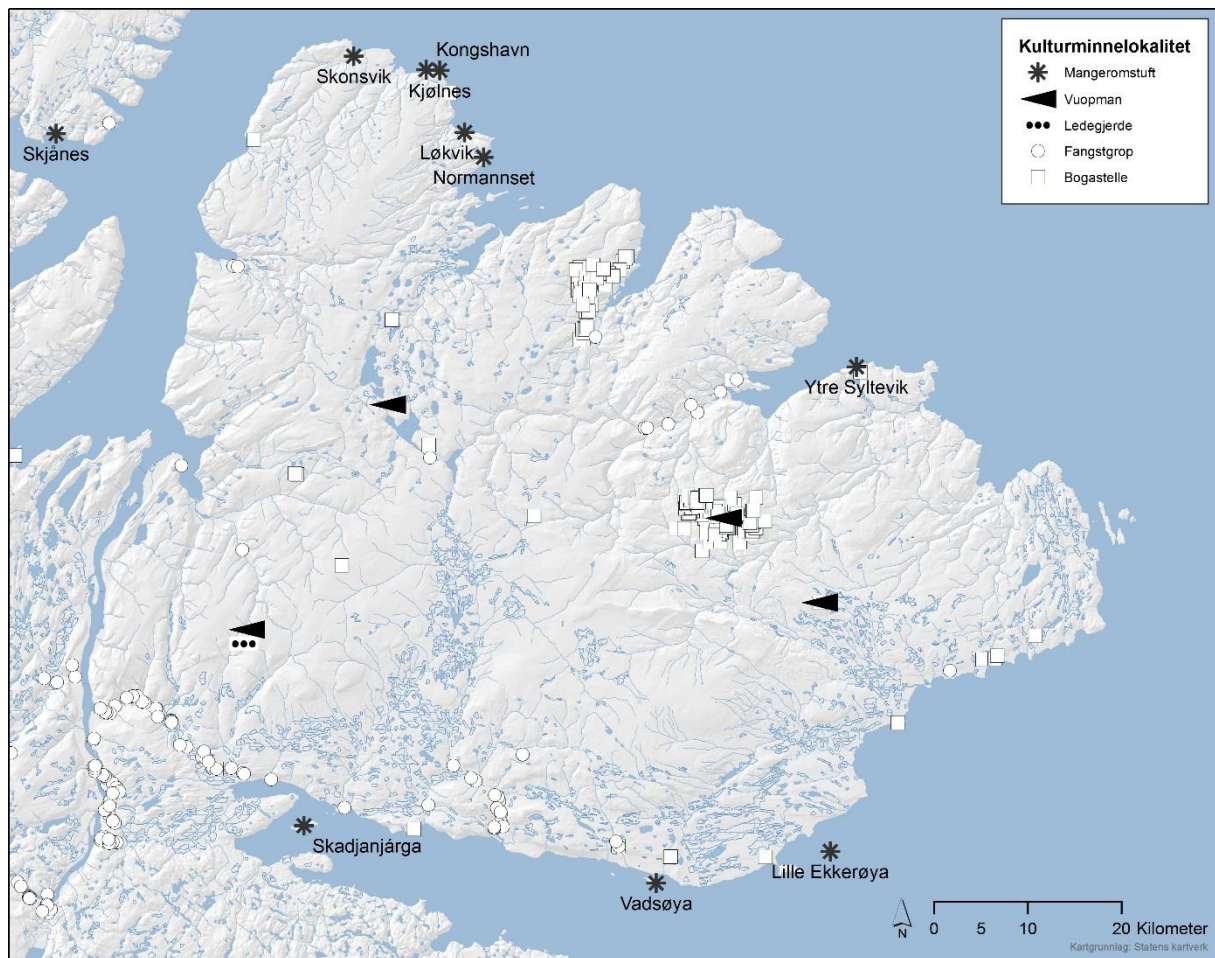
på et minimumsantall registrerte groper. Den gir likevel et inntrykk av det store omfanget av kulturminner langs de store vannveien i indre Finnmark relatert til villreinsfangst.

Figur 9.1 Fangstgropanlegg i Finnmark. Merk konsentrasjonen av ved eidet mellom Tana-Varanger, samt elvesystemene Tana- Kárásjohka/Ánárjohka. Kartgrunnlag: Statens kartverk, kart ved Alma Thuestad

Dateringene av fangstgropssystem i indre Finnmark, Nord-Finland og Nord-Sverige gir resultater som spenner fra yngre steinalder til mellomalder/tidlig nytid, i enkelte tilfeller av prøver tatt fra samme system og også samme grop (se Myrvoll m.fl. 2011:8-11 for en oversikt). Forklaringen på dette er sannsynligvis at fangstmetoden var i bruk over lang tid. Bruken har sannsynligvis vært svært fleksibel både på geografisk mikroplan og over større regioner, ettersom verken reinens bestand/adferdsmønster eller menneskers relasjoner til fangstteknikker og landskap er konstante over tid (sml. Myrvoll 2011:13-15). Anleggene kan ha vært lagt brakk, gjenbrukt, utvidet med flere groper og inngått i komplekse sykluser av bruksperioder som spenner over flere tusen år. Å vurdere omfang og bruk av fangstgroper i

villreinfangsten avgrenset til en periode, som for eksempel mellomalder er per nå svært vanskelig (sml. Myrvoll m.fl. 2011:10-11). Andre data kan imidlertid gi en viss støtte til de skriftlige kildenes omtaler av omfattende bruk av store anlegg i villreinsfangsten (se kap. 6.2.4). Utgravninger på boplassen Vuopmángieddi ved Gollevárri som består av 16 gammetufter i nær tilknytning til fangstgropsystemet på ca. 700 groper omtalt ovenfor, er det beste eksemplet på at villreinsfangsten må ha vært intensiv i perioder da mangeromskompleksene i Berlevåg var i bruk.

Figur 9.2 Fangstanlegg på Varangerhalvøya og nedre Tana og mangeromstufter. Kartgrunnlag: Statens kartverk, kart ved Alma Thuestad

Utgravningene på stedet har avdekket tykke møddinglag der reinsdyrsknokler og gevir totalt dominerer. Det foreligger få C14-dateringer fra lokaliteten, men de dekker perioden 1225-1425 e.Kr., med en beinprøve datert til tidlig nytid/moderne tid som indikasjon på at villreinsfangst kan ha blitt bedrevet også helt til bruken av fangstgroper tok slutt (Munch og Munch 1998:129-131). Skriftlige kilder fra slutten av 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet indikerer at bruk av fangstsystemene på Varangereidet og på selve Varangerhalvøya ennå forekom. Varangersamene var pliktig å betale avgift til lensherren på Vardøhus i form av

reinsdyr, en praksis kjent fra skriftlige kilder tilbake til slutten av 1500-tallet (Hansen 2009:361), men i 1694 het det at reingårdene ikke lenger ble holdt ved like (Knag 1932[1694]). Kildene omtaler også at avgiften besto i levende dyr, noe som kanskje kan tyde på at Vuobmanat anleggene på Varangerhalvøya også var i bruk et stykke ut på 1600-tallet (se kap.6.2.4).

Villreinfangsten skaffet tilveie store mengder kjøtt i tillegg til reinskinn. Kjøttet ble trolig for det meste distribuert i regionene i tilknytning til Varanger, Tanaelven og Tanafjordsystemet. Faunamaterialet fra sjøsamiske mellomalderkontekster viste bemerkelsesverdig høyt innhold av reinknokler sammenlignet med materiale fra senere sjøsamiske bosetningskontekster i Varanger (Odner 2001:29, Hambleton og Rowley-Conwy 1997:57). Kjøttoverskuddet bør i perioder ha vært stort nok til at det kunne inngå som vare i handel over noe større regioner. For eksempel kan mangeromshus og i fiskeværene på kysten vært potensielle avsetningssteder for reinkjøtt. Reinskinn ble som regel behandlet like etter slaktingen; og tørking, strekking og skraping av skinnene har sannsynligvis blitt utført forholdsvis nært slakteplassen, før skinnene ble distribuert ut av området (jfr. Klokkernes 2007). Steder hvor skinn- og pelsverk ble innsamlet og oppbevart vil derfor inneholde få spor som kan knyttes til skinnbearbeiding, slik tilfellet er for kompleksene i Skonsvika og Kongshavn.

Det er likevel mulig at skinnbearbeiding kan ha funnet sted i Skonsvika. Tre av gropene på lokaliteten er tolket som røykegroper. Grop 1 var utstyrt med en tunell eller kanal (se kap.4.3.9) og utover å oppnå en kaldrøykingseffekt, er det vanskelig å se noen annen hensikt bak denne strukturen. Bruk som røykeovn er også forslått som en av funksjonene til ovn 1 (6.4.4). Konservering av fisk/kjøtt er en opplagt funksjon å se i sammenheng med røyking, og en interessant mulighet for at det var behov for å massekonservere kjøtt beregnet for mer langtrekkende distribusjon kan være noe av forklaringene på røykegropene i Skonsvika. Det kan i tillegg tenkes at røyking/varmebehandling av reinsdyrskinn var en annen funksjon. Etnografiske kilder antyder riktignok at denne garvemetoden var mest brukt i sentralsibirske områder, mens dette ikke er belagt i kilder som vedrører samisk tradisjonell skinn- og lærbehandling (Klokkernes 2007:60). Kildene er ikke eldre enn ca. 300 år, og metodene brukt i skinnbehandling i mellomalderen av samene og folkegruppene øst for Kvitsjøen som russere og karelere var i kontakt med, er ukjente. Røyking som en av garvingsmetodene av skinn og

lær i mellomalder kan dermed heller ikke utelukkes, verken i Finnmark eller i nærområdene til Kvitsjøen.

Omfanget av villreinfangsten i Varangerområdet i mellomalderen gir støtte til tolkningen av Skonsvikkomplekset som en handels- og skattestasjon eller «Pogost», og som del av et handelsnettverk med utspring i Novgorod. En av dets sentrale funksjoner kan ha vært knyttet til innsamling/handel, lagring og utskipping av reinskinn og innslag av annet pelsverk til bosetningene nær munningen av Onegaelven Nordre Dvina ved Kvitsjøen. Større mengder og ulike typer skinn og pels kunne fraktes fangstlokalitetene til Skonsvika, spesielt dersom komplekset var bemannet hele året, ikke minst fordi transporten over land om vinteren var enklere. Tanaelva vintertid utgjorde en islagt transportåre som også kan ha knyttet produksjonen fra anleggene i øvre Tana- Kárášjohka/Ánárjohka til Skonsvika.

Samlet sett er det indikasjoner på at mangeromshusene inngikk som noder i komplekse utvekslingsnettverk, der aktører av ulik kulturell og etnisk bakgrunn var aktive i et like komplekst mønster av aktiviteter og funksjoner. Både oppkomsten og utviklingen av mangeromshus var derfor sannsynligvis preget av omfattende prosesser av kulturell samhandling og forhandling, men også av beboernes samspill med landskapet, som i varierende grad må ha virket fremmed for menneskene som bodde og levde der. En gjennomgang av teori som kan klargjøre noe av dynamikken som kjennetegner slike kontekster er derfor på sin plass.

9.6 Hybridisering og affordances

Arkeologifaget er fremhevet spesielt som et fag som har videreført et genealogisk og essensialistisk kultursyn, hvor kulturenes renhet, røtter og geografisk avgrensede karakter fremheves, og der kulturkontakt ble synonymt med assimilasjon og diffusjon (Young 1995:5). Dette er nok en vel grovkornet karakteristikkk av arkeologifaget, i alle fall for de foregående 40 årene før Youngs bok. Det som imidlertid er mer korrekt er at en reaksjon på *både* kulturhistorisk og prosessuell arkeologis manglende redskaper for å forklare kontakt mellom mennesker med forskjellig kultur i relasjonelt perspektiv ble merkbar i arkeologi fra midten av 1970-tallet. I det nordlige Skandinavia har dette kommet til uttrykk gjennom en rekke studier som har funnet inspirasjon i moderne sosialantropologisk etnisitetsteori (Kleppe 1974, 1977, Reymert 1980, Søbstad 1980, Odner 1983, Olsen 1985, 1986, Olsen og Kobylinski

1991). Disse studiene har vært opptatt av å forklare arten av samhandling mellom ulike etniske grupper, endring over tid, og problemer omkring oppkomst og konsolidering av etnisk identitet i Fenno-Skandinavisk kontekst.

I internasjonal arkeologi var det generelt en økning i forskning som på ulikt vis tar for seg kulturkontakt i noenlunde samme tidsrom som en reaksjon på tidligere essensialistiske modeller, men også prosessuell arkeologis manglende begreper for å beskrive kontakt mellom kulturelle grupper og sosial endring i slike situasjoner (Hodder 1979, McGuire 1984, sml. Martinez og Lightfoot 1995:475-477, Schortman and Urban 1992:9, 1998:103). Tidligere var studiene av koloniale situasjoner konsentrert om impulsene kolonistene brakte med seg langveisfra, og som de koloniserte passivt mottok og inkorporerte i egen kultur, underforstått som prosesser som uvegerlig innebar akkulturasjon/assimilasjon av den koloniserte «andre» (Stein 2002:903-905). I studier av møte mellom europeiske kolonister og urfolk (og andre koloniserte) fant man innen historisk arkeologi et behov for å studere denne kontakten i perspektiver som i større grad enn tidligere også inkluderte de koloniserte. Fra 1990-tallet ser man en sterk vekst i arkeologiske analyser som fokuserte på den koloniale konteksten, med fokus rettet mot de komplekse interne sosiale prosessene som utviklet seg over tid, og sosiale og kulturelle endringer som omfattet kolonister og de koloniserte (Stein 2002 med ref.:905-908). Teoretisk utgangspunkt varierer, men felles er kritikken av et kultursyn som forutsatte essensielle, homogeniserte dualistiske kulturer som møtes i koloniale situasjon, ofte stereotypisert som «kolonister og koloniserte». Sosiale praksiser utspilt i koloniale soner for samhandling mellom kulturelt heterogene aktører i koloniale kontekster er et annet fokus. Slike kontekster skaper et særlig grunnlag for sosio-kulturell dynamikk, endring, og i noen tilfeller kulturelle endringsprosesser som følge av synkretisme og kreolisering (Martinez og Lightfoot 1995:472, 474, 478).

Utviklingen som er skissert ovenfor utgjør en viktig bakgrunn for dekonstruksjon av essensialistiske perspektiver på kultur og kontakt mellom mennesker av forskjellig kulturell bakgrunn. Dette er nært knyttet til postkoloniale studier utover 1990-tallet og som har hatt sterk påvirkning på arkeologiske tolkninger og praksiser de siste 20 årene. Det er også direkte relevant for dette arbeidet, da samhandling og kontakt mellom aktører med ulik kulturell og etnisk identitet trolig har hatt stor betydning for oppkomst og utvikling av mageromshusene.

Etter min oppfatning er det meningsfullt å beskrive disse prosessene som varianter av kulturell hybridisering, og følgelig anse også mangleområdene selv som hybride strukturer.

9.6.1 Kulturell hybridisering: bakgrunn til begrepet

Hybridisering ble aktualisert i kjølvannet av globaliseringsdebatten fra slutten av 1980-tallet og 1990-tallet. Det økte fokuset på at verden som et sted var stadig sterkere preget av oppløsninger av nasjonalgrenser innen økonomi, politikk, kommunikasjon og reiseliv der mennesker og kunnskap flyter fritt mellom verdenshjørnene skapte rom for oppmykning av steds- og identitetsforståelse (Waters 1995:4, 145–150). Kultursynet som europeisk kolonialistisk ideologi overførte på resten av verden er bundet i forestillingen av romlig avgrensede enheter som kulturene virker innenfor, som nasjoner, stammeområder og lignende. Oppløsningen eller dekonstruksjon av det kulturelt homogeniserende og essensialistiske ved kultur, sted, identitet m.m. er derfor et gjennomgående trekk i postkolonial teori.

Litteraturteoretikere som Homi Bhabha, og forfattere som Salman Rushdie har vært sentrale figurer i debatten, og bidro til å utvikle hybridisering som begrep for å beskrive mellomkulturell tilværelse. Betegnelsen «hybrid» har utspring i 1800-tallets biologi, og gitt en definisjon på blanding mellom raser og arter, etter hvert også overført til mennesker i tråd med 1800-talls raselære (Young 1995:6 -19). Opprinnelsen til begrepet kommer fra latin, og betyr «bastard», en biologisk kryssning mellom to raser, nærmere bestemt tam sugge og vill galt (Young 1995:6). I senere tid er begrepet igjen tatt i bruk, men med andre konnotasjoner forbundet med begrepet. Hybriden er i større grad brakt inn som metafor for det liminale, det ambivalente som ikke lett lar seg presse inn i tradisjonelle modernistiske kategorier som forutsetter sammenheng mellom kultur, sted, opphav, og som utfordrer disse.

Begrepet ble av den russiske litteraturteoretikeren Mikahil Bakhtin overført til språkvitenskap som betegnelse på det iboende foranderlige ved språk, at forskjellige språklige former kombineres for å skape nye språklige virkemidler. Dette kan skje intensjonelt gjennom å skape en bevisst dialog eller konfrontasjon mellom formene, eller uintensjonelt gjennom en mer tilfeldig sammensmeltning av dem. For Bakhtin var det et poeng å konfrontere de negative konnotasjonene som heftet ved det biologiske hybriditetsbegrepet, og brukte bevisst de motstridende konnotasjonene av begrepet («nyskaping – uhyrlighet») for å skape nye betydningsmuligheter i sin argumentasjon (Young 1995:22).

Tilsvarende tar litteraturteoretikeren og kulturkritikeren Homi K. Bhabhas teorier om postkolonial diskurs et oppgjør med forestillingen om en skarp todeling mellom kolonistenes kultur og de kolonisertes, en fastlåst posisjon der orden, separasjon og avstand vedlikeholdes ved kontinuerlig reproduksjon av forestillinger om monolittiske kulturelle enheter (Bhabha 2004:128-130). Denne kolonistiske masterfortellingen har en innebygget svakhet ved at identitetene tilskrevet den koloniserte (og kolonistenes) som uforanderlige, homogene kulturelle former som kjennetegn ikke kan eksistere i den virkelige verden. Ikke minst er den utbredte praksis at de koloniserte etterligner kolonistenes kultur (mimicry) et eksempel på dette. Uansett om etterligning i stor grad var påtvunget, er det samtidig en demonstrasjon av at de rene kategoriene ikke lar seg opprettholde i praksis. Tilkomst av identiteter og kulturelle uttrykk mellom kolonimakt og kolonisert kan etter hvert fremstå som hverken/eller kategorier som i seg selv fremtrer som en negasjon på de idealiserte homogeniserte kulturene, og oppleves som underminerende på den koloniale orden (2004:74-76). Dette skjer uavhengig om det er snakk om tvang eller ambisiøse eliter som på eget initiativ setter seg fore å adoptere kolonistenes skikker. Forhandling og transformasjon av identiteter kjennetegner de liminale sonene mellom kolonister/koloniserte. I følge Bhabha innebærer en konstant forhandling eller dialektikk mellom kolonistisk ideologi og den koloniserte andre en tilstand av in-betweenness, eller postkolonial «mellomværen» (Bhabha 2004:3, 5). Dialog og konfrontasjon mellom undertrykkende autoritative krefter og motkrefter skjer i følge Bhabha i et liminalt «tredje rom», hvor brytningene mellom i utgangspunktet motstridende former stadig fusjonerer til nye kulturelle former og uttrykk (Bhabha 2004:54, Young 1995:23).

Kulturell hybridisering er ofte kjennetegnet av «avlokalisering», at mennesker som regel befinner seg fysisk og mentalt utenfor de rammer som idealiserte forestillinger om romlig tilhørighet, eller et homologt forhold mellom sted og identitet (Bhabha 2004:199ff.). Hybriditet oppstår i den koloniale, kulturelt heterogene diskursen forbundet med det tredje rommet, som tillater nye kulturelle former å oppstå: «For me the importance of hybridity is not to be able to trace two original moments from which the third emerges, rather hybridity to me is the 'third space' which enables other positions to emerge» (Bhabha 1991: 211, se også 2004:56, 262-263). Tilsynelatende er dette et svært radikalt anti-essensialistisk standpunkt i forhold til synet på kultur, men Bhabha anerkjente kulturers realitet i form av deres *forskjeller* og *relasjoner*, om enn renhet og essens er ansett som et sosialt konstruert kjennetegn ved kultur (Bhabha 2004:249).

Bhabhas forskning er fokusert på postkolonial litteratur, og det er ikke rart at stedet der kultur ifølge Bhabha er lokalisert, det tredje rom forstått som konkrete romlige og temporale størrelser, forblir vagt og motsetningsfylt. Det tredje rommet fikk ikke noen fremtredende plass i Bhabhas analyser i form av empiriske eksempler i den fysiske verden (Fahlander 2007:25). Det er imidlertid ingen mangel på studier av samtidige, historiske (og arkeologiske) kontekster som har tatt sikte på å identifisere hvor og når kulturell hybridisering er særlig merkbart (Pietrse 2001, VanValkenburg 2013:305).

Parallelt med at studier som på ulike vis implementerte hybriditetsteorier ble utbredt utover 1990-tallet, er det framkommet kritikk som kan være verdt å kommentere deler av. Ikke minst er selve hybriditetsbegrepet her ansett som problematisk. Begrepets assosiasjon med 1800-tallets raselære, og senere med eugenetikken på 1900-tallet, gir uheldige konnotasjoner når det anvendes på menneske og kultur, som påståtte uheldige følger av «raseblanding» blant mennesker. Young forsvarer likevel begrepet, bl.a. fordi han kan påvise den ambivalens og usikkerhet som begrepet alltid har vært forbundet med, det vil si at ettertiden har fremstilt begrepet mer entydig og negativt ladet enn det faktisk var (Young 1995:27). Kulturell hybridisering kan også betegne en svært dynamisk tilstand, noe som ligger i mellom størrelser, noe som *alltid skal bli*.

Det er mye som tyder på at begrepet i dag har fått nytt og positivt innhold, og har raskt blitt vanlig i dagligdags termonologi. Det er brukt i forbindelse med sjangerblandinger i populærmusikk, miks av forskjellige mattradisjoner innen cuisine, motorteknologier i hybridbiler o.l. fra begynnelsen av 2000-tallet, så vel som i akademisk sammenheng. Selv utvikling av nye akademiske retninger som følge av sammenblandinger av tidligere adskilte fagdisipliner omtales som hybrider (Pietrse 2001:223, VanValkenburg 2013:305, fig 1). En semantisk/etymologisk debatt om begrepets problematiske opphav er derfor ikke så interessant som andre innvendinger som berører dets bruk og betydning. Jonathan Friedman har særlig påpekt svakheter forbundet med avvisning av en essensialistisk kulturforståelse innen teorier om kulturell hybridisering. Logisk sett må hybridisering forutsette en eller annen slags opprinnelighet, eller et forestilt rent utgangspunkt forut for hybridisering, og hybride utkom av slike prosesser må nødvendigvis kunne la seg definere som en kulturell spesifikk praksis, i realiteten en fordekt dobbel essensialisme (Friedman 1997:82-83). Proklamasjonen

om at all kultur «opprinnelig» er hybrid av natur, og at essensiell kulturforståelse er en vestlig kolonial oppfinnelse er en tautologi (kulturell hybriditet eksisterer fordi kultur alltid er i en hybridiseringsprosess), og et slikt perspektiv på kulturell hybridisering gjør lett at begrepet blir ubrukelig som analytisk verktøy for å forsøke å forstå hva som skjer i møtet mellom forskjellige samfunn (Pieterse 1995:64). Det er først og fremst i kontekster der forestillinger om rene og kontrasterende kulturer blir aktivt vedlikeholdt gjennom ulike sosiale maktstrukturer at kulturell hybridisering kommer til uttrykk (Pieterse 1995:64, 2001:226). Dette understreket behovet for å situere kulturell hybriditet i historisk og sosial kontekst, ettersom viktigheten av etniske og kulturelle grenser og forestillinger om kulturell renhet varierer romlig og temporalt (Pieterse 2001:22-24). Med andre ord; hvordan kulturell forskjellighet oppfattes og spilles ut i sosiale praksiser i ulike kontekster er avgjørende for hvorvidt kulturell hybridisering kan påvises som en prosess.

9.6.2. Mobilitet og eksil

Kulturell hybriditet forutsetter en oppløsning av grenser, det være seg kulturelle, nasjonale som etniske. Mennesker, identitet og sted ses ikke lenger som nesten identiske størrelser, noe som hadde som konsekvens at fokus rettes mer mot «grenseland», der folk, ideer, og materiell møtes og der essensialistiske forståelser av kultur, sted og identitet utfordres (Bhabha 2004:247-248, Cohen 1997:127-128, 135,136). Identitet settes ikke nødvendigvis i sammenheng med det rot/bofaste, men assosieres like ofte til reiser, eksil og dynamikk mellom eksterne og lokale grupper (Clifford 1997:2-3). Sentralt i debatten om kulturell hybridisering er derfor vektleggingen av eksilet, eller diaspora. Den etymologiske bakgrunnen for begrepet diaspora er klassisk gresk; Dia (prep.) og Speiro (verb), og kom til å bety migrasjon i positiv betydning (Cohen 1997:ix, 25-26). Senere, for eksempel i forbindelse med jødernes forvisning fra det hellige land, blir begrepet negativt ladet og satt i sammenheng med traumatiske kollektive opplevelser av utvisning/bortføring av folkegrupper som må klare seg som fremmede i et fiendtlig miljø (Clifford 1994:305, 1997:274).

Diaspora dekker imidlertid mange former for «eksil», fra velstående, innflytelsesrike enklaver eller kolonier, til tvungne folkeforflytninger som deler karakteristika med forfølgelse og folkemord. Man har eksempler på at historiske diaspora har blitt isolert i gettoer og at en sementering av forestillinger om hjemland og tilbakevendelse har fått grobunn, slik som har preget mye av det jødiske diaspora særlig etter sionistbevegelsen på 1800-tallet (Kirshenblatt-Gimblett 1994:340-341). Diaspora omfatter altså individer, eller grupper som er rykket opp

fra sitt «hjemland», frivillig eller ikke, og som forbinder opprinnelse (reelt eller imaginært) med et definert sted i verden. Dette trenger ikke representere fastlåste eller essensialiserende (strategier for å holde på noe opprinnelig innenfor eksempel forestillinger om nasjonal enhet), men innebærer vel så ofte gjenskaping av seg selv og sine kulturelle identiteter ved å benytte seg av flere kulturelle kodifiseringssystemer (Clifford 1994:307-308).

Handelsdiaspora er et eget begrep som betegner diaspora hvor handel på en eller annen måte er bakgrunnen for diaspora. Begrepet ble opprinnelig utformet og definert av Abner Cohen på slutten av 1960- begynnelsen av 1970-tallet (Curtin 1984:2) og har siden blitt etablert for å beskrive en viss type diaspora. Handelsdiaspora betegner et spesielt fenomen der medlemmer fra kulturelt forskjellige grupper flytter inn i områder som domineres av andre kulturelle grupper for å drive handel/vareutveksling. Slike diaspora oppstår i kontekster der det ikke finnes et overordnet nettverk organisert av en sentralisert stat som kan ivareta langdistansehandel på en effektiv måte (Stein 1999:47). Handelsdiaspora må ofte organiseres som en korporativ enhet for å motstå ytre press, konkurranse fra andre sammenslutninger av handelsfolk, eller konkurrerende handelsdiaspora. Betingelsene for vedlikeholdelse av indre samhold i handelsdiaspora er også avhengig av opprettholdelsen av status som mellommenn som kan formidle kontakt, drive diplomati m.m. mellom de eksterne forbindelsene og lokalsamfunnene knyttet til handelsnettverkene. Arten av integrasjon i lokalsamfunnene kan variere fra forhold der diaspora er en pariakaste, sosialt integrert, eller fullstendig dominerer samfunnet (Stein 1999:49). I nordisk mellomalder representerer særlig Hanseatene handelsdiaspora i en rekke byer der de hadde kontor (for eksempel Bergen) eller kontrollerte handelsgårder og bykvarter over generasjoner (Curtin 1984:7). Gjennom sine nettverk og tette forbindelser mellom hjembyene og det lokale, håndverk og handelskompetanse, økonomiske og politiske maktposisjoner fikk de stor innflytelse lokalt og regionalt, og hadde en avgjørende rolle i å formidle europeisk urban (materieil) kultur til Norden (sml. Naum 2013:386 ff.). Fiskeværene som ble etablert på kysten av Nord-Troms og Finnmark i seinmellomalderen er eksempler på konsekvenser av hanseatenes innflytelse, og uten det oppsvinget i tørrfiskhandelen som dette handelsforbundet utviklet og kontrollerte, hadde antagelig heller ikke fiskeværene blitt etablert så tidlig (se kap. 8.3.2). Den tidlige fiskeværsetableringen hadde karakter av diasporiske kristne enklaver av en i hovedsak norsk befolkning i et samisk område hvor befolkningen i overveiende grad var ikke-kristne (sml. Lind 2001:91-94).

9.6.3 Kulturell hybridisering og arkeologi

Arkeologiske studier som anvendte begreper og teori knyttet til kulturell hybridisering har nødvendigvis tilført studiene større grad av geografisk og historisk kontekst, samt fokus på (hybrid) materialitet (sml. Gosden 2001:242-243). Ikke uventet er studiene i internasjonal arkeologi som har funnet kulturell hybridisering som et fruktbart utgangspunkt til analysen fokusert på koloniale kontekster (Liebman 2015:1, Spangen m.fl. 2015:3). Disse studiene spenner i tid og rom fra ekspansjon, folkeforflytninger/kolonisering forbundet med antikke kulturer i landområdene ved Middelhavet, til global ekspansjon i kjølvannet av europeisk kolonialisme fra seinmellomalder og tidlig nytid (Van Pelt 2013.1-2). Fra mer nærliggende områder er postkoloniale teorier som kulturell hybridisering/transkulturalisme anvendt i tolkninger av ikke-koloniale arkeologiske kontekster som tilsier at kontakt og kulturell utveksling mellom ulike grupper har funnet sted (Bruun 2007, Falch 2001, 2003; Hakamäki 2016, Spangen 2005, 2010).

Anvendelse av postkolonial teori innen arkeologi har blitt møtt med mye av den samme kritikken nevnt ovenfor, ikke minst i forbindelse med arkeologisk kildemateriale tolket som resultat av kulturell hybridisering. Som en parallell til innvendingen om at kulturell hybridisering forutsetter en forståelse av essensialisme i henhold utgangspunktene og de eventuelt nye kulturelle formene som oppstår (se kap.9.5.1), er det stilt spørsmål ved hvordan arkeologer forholder seg til materielle former som lå til grunn for de arkeologiske hybridene som er foreslått. Arkeologen Stephen Silliman har nylig levert en grundig kritikk av arkeologisk anvendelse av hybridiseringsteori, og det kan være verdt å foreta en gjennomgang av denne ettersom jeg ikke er like tilbøyelig til å fremføre et rekviem for tolkninger med slikt teoretisk utgangspunkt som ham (Silliman 2015).

Rent konkret er det hevdet at spørsmålene om hva ikke –hybrid materiell kultur er, og hvordan de foreslåtte hybridene egentlig forstås, ofte er for dårlig besvart i arkeologiske tolkninger av kulturell hybriditet, og tenderer til å være deskriptive heller enn fortolkende analyser (Silliman 2015:282). Andre eksempler på problemer Silliman anser som uoverkommelige er adekvate definisjoner på hva som kan være hybriditet; folk, praksiser eller ting, og hvor lenge kan denne tilstanden vare? (2015:286). Silliman legger stor vekt på arkeologers ansvar for å kunne avgjøre når hybriditet er en reell størrelse, det vil si sosio-kulturelle prosesser i fortiden som virkelig fant sted. Han spør seg om mange foreslåtte arkeologiske hybrider egentlig utgjøres av restproduktene arkeologer ikke lyktes å plassere

innen etablerte arkeologiske klassifiseringstablåer (sml. Stockhammer 2013:12), eller om kortvarige episoder med utveksling og eksperimentering i materiell kultur som følge av kulturmøter blir gitt for stor betydning i et overordnet kulturhistorisk forløp (Silliman 2015:285-286).

Silliman ser en fare for at hybridene er resultat av moderne kategorier, som han anser som eurosentrisk. Da urfolk adopterte matprodukter, gjenstander og praksiser m.m. i sin livsverden er det tegn til kulturell hybridisering, mens tilsvarende inkorporeringer blant kolonister ikke i like stor grad er beskrevet slik (Silliman 2015:285). Fortolkninger av arkeologiske materiale som viser kulturell hybridisering kan ha reelle konsekvenser i dagens juridiske og etnopolitiske virkelighet, især når hybridisering ikke er kontekstualisert historisk. Hybridisering kan bety at urfolksstatus ikke aksepteres, mens kolonial arv i dagens majoritetssamfunn ikke har lignende konsekvenser (Silliman 2015:283). Amerikanerens forbruk av mais har blitt en av de stereotypiske forestillingene om nasjonal amerikansk identitet, mens overgangen til for eksempel ranching innen enkelte amerikanske urfolksgrupper kan fremføres som argument for at disse gruppene ikke lenger praktiserer den forestilte autentiske stammekulturen som ligger til grunn for «native americans» status (Silliman 2015:289, 290, sml. Clifford 1988:277ff.).

Silliman er mest positiv til det frigjørende og maktkritiske aspektet som kulturell hybridisering kan innebære og tilsvarende kritisk til at begrepet anvendes utover kontekster det opprinnelig ble utviklet som analytisk begrep for å studere, nemlig de (post)koloniale (2015:282). Dersom kulturell hybridisering skal kunne anvendes i arkeologi utover disse sammenhengene er det for det første avgjørende at studiene er grundig situert og kontekstualisert (Silliman 2015:283), og for det andre at man aksepterer en viss eklektisk anvendelse av teori for tolkninger av materiell kultur som kan være av blandet karakter. Silliman foreslår blant annet praksisteori og etnisitetsteori i slike sammenhenger (2015:287, 288). Det siste rådet antar jeg må forutsette anvendelse av moderne, relasjonelle teoretiske modeller over oppkomst og vedlikeholdelse av etnisk identitet, slik det er en viss tradisjon for innen nordisk arkeologi som nevnt i innledningen til dette kapitlet. Innvendingene og kritikken forbundet med etnisitetsteori minner for øvrig svært mye om Sillimans kritikk av anvendelsen av kulturell hybriditet i arkeologi: arkeologiens metodiske redskaper kommer til kort for å vise etnisitet i forhistorien, begrepet har uheldige politiske konnotasjoner, løser seg

ikke fra tidligere essensialistisk kulturforståelse osv. (sml. Olsen 2007:213). Bortsett fra at det er vanskelig å se at de problemene Silliman identifiserte i forbindelse med kulturell hybridisering skal løses ved å erstatte begrepet eller tilføye andre begreper og teoretiske modeller til analysene (sml. Burke 2009:34, Olsen 2010:20), er rådene til Silliman om kontekstualisering viktige.

Kontekstualisering og situering er vanlig arkeologisk praksis, både i forhold til objekt som studeres, og geografisk og temporal avgrensning. Kravet om at tilstander av kulturell hybridisering må relateres til historiske epoker forut for tiden det er snakk om, og frem til i dag, the long durée (Silliman 2015:291) vil derimot i de fleste tilfeller være en umulig oppgave, i alle fall hvis det ikke foreligger et rikt kildetilfang å ta utgangspunkt i, slik tilfellet ofte er i amerikansk historisk arkeologi. Det er etter min oppfatning ingen grunn for å sette et slikt krav i forhold til arkeologiske kontekster. Selve ortodoksien i forståelsen av kulturell hybridisering grunnet i postkolonial teori som Silliman forfekter er egentlig i seg selv begrensende for hvilke kontekster arkeologer kan ta utgangspunkt i. Postkolonial teori om kulturell hybridisering kan heller ikke ses uavhengig av den konteksten disse teoriene og begrepene oppsto i (sml. Pappa 2013:31). Dette ble for så vidt tidlig påpekt av kritikere, og det oppsto raskt en reaksjon på at postkolonial teori Anno 1990-tallet mer eller mindre eksplisitt fremsto som teorier *kun* relevante for modernistiske erfaringer og dagens globaliserte tidsalder (for eksempel Friedman 2002:26f.). Historisk sett er det eksempler på kontekster hvor kildematerialet eksplisitt beskriver tilsvarende språklige, religiøse og kulturelle prosesser i mellomalder og tidlig nytid, som egentlig bare mangler det postkoloniale begrepsapparatet i beskrivelsene av kulturell hybridisering (Burke 2009, sml. Liebman 2015:20).

Det er i tillegg uklart hvilke andre begreper og teoretiske modeller som kan bidra i studier av kulturell hybridisering innen arkeologi. Selv om Silliman drøfter forskjellige studier som blant annet tar utgangspunkt i teoretiske modeller som forutsetter nettverk mellom menneske, andre levende vesener, praksis, og materialitet er dette fremstilt som alternativer, ikke teori som kan bidra til å utvikle ideer om kulturell hybridisering innen arkeologi (2015:291-292). Sillimans insistering på at det er nødvendig å finne frem til den *egentlige* hybridiseringen, det vil si de historiske sosiale og kulturelle prosessene, kan sannsynligvis forklare dette. Han røper liten tiltro til det arkeologiske kildematerialet i seg selv, og arkeologiens muligheter til å

identifisere tegn til slike prosesser i den arkeologisk materielle kulturen. Som et apropos må det også nevnes at Silliman ikke behandler andre bidrag til kritisk behandling av teorier om kulturell hybridisering og arkeologi spesielt bra. Det er underlig at ikke et tidlig og godt eksempel som Tori Falcks artikkel (på engelsk) fra 2003 er kommentert. I tillegg til å presisere kontekster hvor kulturell hybriditet kan gjøres relevante i arkeologisk kontekster, viste Falck også hvordan nyere sosial-geografisk teori og elementer fra Heideggers fenomenologi (Falck 2003:105-110) kan benyttes i tolkning av havneanlegg som steder der kulturell heterogenitet, diasporiske dentiterer m.m, fører til prosesser kjennetegnet av kulturell hybridisering (2003:111-115).

I noen grad virker Sillimans gjennomgang som en variant av «sjekklisterarkeologi» hvor et meget strengt sett av kriterier må være oppfylt før kulturell hybridisering kan fremmes som en troverdig tolkning av en arkeologisk kontekst, en «all or nothing» tilnærming (sml. Olsen 2010:13). Dette kan sammenlignes med de krav som tradisjonelt har blitt stilt i forbindelse med utforskningen av historisk sett marginaliserte og usynliggjorte grupper, som for eksempel samene i nordre Fenno-Skandinavia. Fra en situasjon der arkeologisk og historisk forskning knapt forekom inntil ca. 50 år siden, oppnådde slike studier et visst omfang samt aksept for at arkeologisk materiale også kan kategoriseres som samisk både i Sverige, Norge og Finland, særlig i perioden fra 1980-tallet og fremover. Samtidig dannet det seg fastsatte forestillinger om hvilke kriterier og kjennetegn et materiale kan ha for å anses som samisk, i all vesentlig grad basert på det rike kildematerialet av etnografiske skrifter som eksisterer om samiske samfunn fra 1600-1800-tallet (Olsen 2007:219). Kompleksiteten i interaksjon samer var involvert i gjennom direkte og indirekte kontakt med andre grupper, særlig i periodene forut for nedtegnelsen av disse kildene, kan umulig dekkes av de etnografiske redegjørelsene (Olsen 2007:220). Den sentrale posisjonen de etnografiske tekstene har fått i tolkning av arkeologisk kildemateriale har ført til et for dualistisk syn på samene og deres relasjoner. Relasjonene har hatt en tendens til å bli fremstilt som same vs. «utenforstående» (norrøn/germaner/finne/slaver m.m.), og lukket for muligheten til å studere alternative identitetsdannelser i slike kontekster, for eksempel kulturell hybridisering og in-between grupper (Olsen 2007:221, se imidlertid Bruun 2007, Spangen 2005).

9.6.4 Arkeologiske tolkninger av hybrid materiell kultur

Det er ingen mangel på arkeologisk kildemateriale som utfordrer de etablerte typene, som fremstår som mer eller mindre subline varianter fra normen (Fahlander 2007:28-29). Dette

gjelder særlig soner hvor kulturelt ulikeartede grupper har møttes, eller hvor kulturelle impulser med utspring annet steds oversettes og forhandles frem til et lokalt uttrykk, for eksempel sentra for religiøs eller verdslig makt. I følge Fahlander er det for arkeologiske studier et spørsmål om å påvise de konkrete sporene etter interaksjon mellom kulturelt forskjellige aktører i kontekster som kan beskrives som «third space encounters» (Fahlander 2007:25). Dersom det arkeologiske kildematerialet knyttet til disse kontekstene kan fremvise trekk som bryter med normer eller forventinger knyttet til de respektive gruppens materielle kultur bør det åpnes for å se dem som resultat av flertydighet, spenninger, forhandling og innovasjon i forbindelse med kulturmøter, og hvor hybriditet følgelig kan være et nyttig begrep for å beskrive særegenhetene ved de arkeologiske konteksten en studerer. Om forventningene til materialet til en viss grad kan skyldes virkningshistorien til arkeologisk kategorisering, og epistemologiske problemer knyttet til definisjon og betydning av arkeologisk typer (sml. Liebman 2015:19), kan ikke dette diskvalifisere hybridisering i større grad enn studier av andre prosesser knyttet til identitet i fortiden som kjønn, makt, etnisitet o.l. Det får så være om arkeologiske analyser da står i fare for definere hybridisering på annet vis enn den postkoloniale «mesterdisiplinen» (sml. Pappa 2013:35). Som andre kulturelle prosesser som innebærer endring, skift i identitetsforståelse m.m. må kulturell hybridisering forstås ut fra de kulturelle kontekster der de oppfattes som relevant.

Jeg skal i denne forbindelse se nærmere på en for mitt arbeide relevant studie der elementer av postkolonial teori er blitt anvendt, nemlig Kristjánsdóttirs tolkning av Skriðuklaustur (se kap. 7.7.4). Her er begrepet om mimicry anvendt som en innfallsvinkel til å tolke aspekter ved kulturell hybridisering og arkeologi. Realiseringen av Benedict av Nursias regler og de forskjellige klosterordenenes raffinement av reglene har i de flest tilfeller lyktes med å gjenskape bygningskomplekser til en «maskin» for tilbedelse, fromhet og oppfyllelse av klosterordenenes forpliktelser til omverden, gjenkjennbar hvor som helst (Kristjánsdóttir 2013:151). Hvert kloster fra mellomalderen er likevel unikt, og viser ved nærmere øyensyn sin særegne tilpasning til tid og sted (Kristjánsdóttir 2010, 2013:151, 164). Dette forholdet ble mer merkbart på Island, men det viser seg at det trolig først og fremst er byggematerialene som representerer kontraster i forhold til det kontinentale Europa. Til tross for at det fremste kjennetegnet på samtidig klosterarkitektur i Europa for øvrig, mørtel, kalk og stein ikke var hovedkomponenter i islandsk mellomalderarkitektur, viser analysene av Skriðuklaustur at bevisstheten om de mellomalderske europeiske idealene for klosterutforming gjennomsyret

hele kompleksets utforming (2013:156 ff.). Bak utformingen av Skriðuklaustur ligger prosesser som har innebåret betydelig innovasjon, tilpasning og oversettelse for å være mest mulig tro mot idealene og tesene som lå til grunn for katolske klostres utforming og funksjoner omlag 1000 år før Skriðuklaustur ble grunnlagt. Samlet resulterte dette i anlegg som ville oppfylle et annet fellestrekk ved klostre; et sted som både var designet for å tilby et adskilt mikrokosmos viet gudfryktighet og bønn, reservert munk og nonner, og møtesteder der klosterordenes forpliktelser for forskjellige veldedige virksomheter overfor trengende i klostrenes omland ble oppfylt. Klosterbygg på Island deler dermed prinsipper som lå bak utformingen av ethvert katolsk mellomalderkloster i Europa (Kristjánsdóttir 2010, 2013).

Bortsett fra byggematerialene er det andre små avvik fra den alminnelige malen for klosterkompleks på kontinentet og i England. Kirken ligger sør for komplekset, ikke mot nord, sannsynligvis en tilpasning til klimatiske og topografiske forhold, noe som heller ikke er uvanlig i nordlige klosteranlegg i Europa (Kristjánsdóttir 2013, 157, 2015b:163). I dette tilfellet er det sannsynlig at den planlagte klosterhagen har vært bestemmende for denne utformingen av komplekset, da det ville vært avgjørende å maksimere bygningens funksjon som vindskjul for hagen (Kristjánsdóttir 2010:49). Mimicry kommer til uttrykk i gjenskapningen av et europeisk klosterideal på Island, og analysen viser at grepene må ha vært vellykket også i forhold til å skape et kloster som i de fleste henseender skilte seg ut fra den verdslige bebyggelsen. Klosteret fremsto som en skapning preget av innovasjon og bricolage, og ikke bare en pragmatisk tilpasning av monastiske idealer til torv, rekved og stein. Eksempler på dette kommer til uttrykk ved at enkelte bygninger bærer preg av å være utstyrt med to etasjer (Kristjánsdóttir 2015b:164). Dette gjelder blant annet deler av bygningen som er antatt å ha huset mennesker utenfra som behøvde opphold, pleie og losji.

Innføringen av kristne institusjoner på Island kan ha hatt innflytelse på den verdslige arkitekturen også. Stadig mer seksjonering av rommene i den islandske verdslige bebyggelsen er vanskelig å forklare gjennom å vise til evolusjon eller funksjonelle fordeler i forhold til oppvarming eventuelt andre aspekter som skulle tilsi at husene ble mer praktiske (Kristjánsdóttir 2015a:40, se kap. 7.7.4). Kristningsprosessen kan ses som relasjoner og brytninger mellom verdensforståelse, hvor normer og regler for livsførsel forhandles frem og får lokale uttrykk gjennom materiell kultur, ikke bare i form av spesialiserte religiøse artefakter. En av konfliktflatene i innføringen av kristenrett i Island er godt dokumentert i

skriftlige kilder, og viser at kristelige idealer for omgang mellom kjønnene, spesielt i forhold til sølibatskrav for geistlige og ekteskapslovene generelt var vanskelig å etterleve i lang tid etter at kristningen formelt sett var fullført. Fremveksten av komplekse bygninger seksjonert i flere ulike rom kan ses som et aspekt av hvordan kristendommens idealer ble forhandlet frem, og gradvis fikk aksept. I likhet med utviklingen i engelsk byggeskikk nødvendiggjorde kristendommens idealer om separasjon mellom medlemmene i et hushold basert på kjønn og status fysisk separasjon (Kristjánsdóttir 2015a:41).

Det er uenkelig stor avstand mellom islandsk verdslig gårdsarkitektur, og komplekser som kan ha lignet Skriðuklaustur i størrelse. Kanskje kan islandske klostre ha vært del av kristendommens betydning i utviklingen av islandske verdslige boliger, til tross for forskjellene i størrelse og funksjon. Selv om det er vanskelig å belegge arkeologisk, burde de monastiske idealene fra første stund ha nødvendiggjort separasjon av aktiviteter og folk som virket i klostrene, og ført til en tidlig utvikling av komplekse strukturer bygget i torv, stein og rekved (se kap. 7.7.4). Det virker sannsynlig at det materielle uttrykket, og den kristelige begrunnelsen for dette, kan ha inngått i den overordnede rollen kristningsprosessen på Island hadde i reorganiseringen av islandsk gårdsbebyggelse. Hvordan det enn forholder seg ligger det en lang prosess med læring og eksperimentering bak islendingens kompetanse i å virkeliggjøre monastiske idealer i eksepsjonelle bygningskomplekser av materialet de hadde tilgjengelig. Sentralt i disse prosessene må dyp kunnskap om hva det islandske landskapet tilbyr av materiale ha inngått, og utfordringene har ligget i å utforske hvordan disse på best mulig vis kunne aktiviseres i realisering av islandske klostre. Dette bringer oss over til den siste delen av det teoretiske apparatet som gjøres relevant i denne avhandlingen, nemlig forståelsen av landskapets og materialets muligheter (og begrensninger) for handling, slik dette kommer til uttrykk gjennom begrepet «affordances».

9.6.5 Materialitet og handlingsmuligheter

Begrepet Affordances er anvendelig for å beskrive omgivelsenes rolle i muligheter for handling. Begrepet ble utviklet av psykologen James J. Gibson over en årrekke, og nærmere introdusert i boka «The Ecological Approach to Visual Perception» fra 1979. Affordances er beskrevet som alt et landskap tilbyr en organisme av muligheter for handling, tilpasning og overlevelse, både i positiv og negativ forstand (Gibson 1979:127). Gibsons teorier er grunnet i en kritisk holdning til en tradisjonell forståelse av at sanser og instinkter hadde forrang og eksistens uavhengig av materiell omverden, i stedet er det i relasjonene mellom objekt og

subjekt mulighetene for handling – affordances – finner sted (Gibson 1979:129). Det omgivelsene tilbyr et levende vesen er relativt i forhold til evnene til å sanse og forstå disse mulighetene for handling, men Gibson la stor vekt på den uavhengige eksistensen av affordances i landskapet, de eksisterer uavhengig om organismen evner/velger å bruke disse eller ei (Gibson 129, 138-139). Gibson anså begrepet som anvendelig på mennesker og omgang med landskap og natur, så vel som artefakter. Menneskelig sansning og muligheter for handling er fremstilt som en direkte og naturliggjort situasjon, som heller ikke forutsetter forutgående trinnvis prosess fra sansning, konseptualisering og handling. Gibsons eksempel på en stols (eller at annet sittemøbels) affordances, viser til en direkte forbindelse mellom aktørens sansing, fysiske ferdigheter og muligheter for handling. Om gjenstanden tilbyr en noenlunde substansiell, plan overflate, korrekt relasjon til aktørens knehøyde m.m., vil objektets sittegenskaper umiddelbart fremtre for aktøren og legge premisser for handling (Gibson 1979:128).

Gibson døde i 1979, samme år boka kom ut. Denne fikk innledningsvis lite oppmerksomhet. Senere er ideene tatt opp, og begrepet affordances er utforsket i mange fag, og følger slik Gibsons erklæring om at utviklingen av begrepet på langt nær var ferdigstilt i hans forskning (Gibson 1979:67). Carl Knappet lister opp tre felt hvor begrepet er videreutviklet, med særlig relevans til arkeologi; relasjonalt, transparens og sosialitet. I forhold til hva gjenstander tilbyr, er relasjonene hos Gibson fastlagt, på sett og vis i for stor grad begrenset til gjenstanden selv. Relasjonene er situasjonsbetinget, og i det ligger muligheter for utforskning av hva gjenstander tilbyr av handling, men også begrensninger. Stolen kan tilby muligheter for å rekke noe på den øverste hylla på kjøkkenet, den kan holde en dør åpen eller lukket, og fra Hollywoodfilmer vet man at stoler tilbyr muligheter som slagvåpen eller prosjektil. Bortsett kanskje fra eksemplet om stol som våpen, endrer ikke eksemplene på stolens affordances med hensyn til sitting. Stoler og andre gjenstanders muligheter for handling er ikke uuttømmelige. Menneskers omgang med tingene ville blitt vanskelig om alle mulighetsbetingelser ved gjenstandene til enhver tid og i enhver situasjon var like «virksomme» (sml. Gibson 1979:135). Gjenstander kan sies å ha kanoniske affordances, som forutsetter at den rutinemessige omgangen med tingene også etterlater en form for kognitiv objektivisering av tingenes egenskaper hos aktørene, og bevissthet om gjenstanders primære affordances på bekostning av andre (Costall og Richards 2013:87-88).

De åpenbare handlingsmulighetene et objekt tilbyr (transparens) Gibson forutsatte, er også nyansert i ettertid. Det er ikke alltid egenskapene ved gjenstander intuitivt inviterer til visse typer handlinger, og det varierer også med hensyn til kontekst hvorvidt aktørene er i stand til å oppfatte affordances. Verktøy knyttet til ulike typer håndverk, som for en opplært og erfaren utøver tilbyr helt essensielle muligheter for å utøve håndverket, kan for andre aktører kanskje ikke engang gjenkjennes som et verktøy. Sosiokulturell kompetanse er undervurdert, noe et annet eksempel fra Gibson om postkasser og disses affordances til brevsending for enhver noenlunde voksen person faktisk motsier (Gibson 1979:139). Posting av brev krever forkunnskaper om hva brev og postvesen er, hva som kjennetegner innleveringspostkasser, eller innsikt i hvordan dette fungerer i ulike kontekster (for eksempel i et fremmed land for en besøkende). En kan med andre ord ikke forutsette at alle gjenstander med attributter tilsvarende en innleveringspostkasse faktisk vil bidra til å få brevet sendt i alle situasjoner, noe aktøren ofte må ta hensyn til forut for handling (Knappet 2004:46).

Tim Ingolds forskning de siste nær 30 årene utgjør et interessant forsøk på å videreutvikle Gibsons perspektiver i kombinasjon med Bourdieus praksisteorier og fenomenologi, samtidig som hans forskning på uortodoks vis søker å forene biologi, sansning/kognisjon, og tilegnelse av ferdigheter i adferd/praksis. Utvikling av ferdigheter i å kunne handle effektivt i forhold til omgivelsenes affordances kan ikke ses uavhengig av praksis, denne kunnskapen kan ikke overføres fra et forutgående «kulturell kunnskap». Betingelsene for læring ligger i de biologiske forutsetningene (kropp, sanseapparater, motorikk m.m.), likeså mye som relasjonene til materialitet og omgivelsen i vid forstand. Dette inkluderer andre levende vesener, dyr så vel som andre mennesker (Ingold 2000:37). Kulturell, sosial kunnskap har kanskje ingen imperativ posisjon forstått som en uavhengig databank som overføres til individene som dermed settes i stand til å handle meningsfullt. Det er like fullt en del av betingelsene for menneskelig eksistens i verden, som kommer til syne gjennom handling og praksis som utføres i felleskap. Dype ferdigheter innen håndverk, og å utnytte landskapet affordances oppnås gjennom en form for hands-on utøvelse av ferdighetene sammen med personer som allerede besitter kyndig kompetanse på området (Ingold 2000:37, 166-167).

Ingold sammenligner perspektivene med Pierre Bourdieus begrepspar habitus og hexis. Kulturell kunnskap leves gjennom praksis, som involverer andre agenter, ikke gjennom diskursiv overføring av normer, verdier m.m. Habitus er de kroppslige og kognitive strukturer

til grunn for handlinger, som strukturerer- og blir strukturert gjennom historisk praksis (Bourdieu 1977:72). Gjennom kroppslig, materiell og romlig praksis tilegner mennesker seg sett av tilbøyeligheter og disposisjoner for adferd (myter, kosmologi, normer m.m.), internalisert i individet, og i hoved trekk delt av medlemmene i sosiale grupper (Bourdieu 1977:85). Habitus er ikke noe som kommer til uttrykk i handling, men som er betinget av handling (Ingold 2000:167). Hexis betegner den rutinemessige, ubevisste kroppslige erfaringen som kommer til uttrykk i alt fra ganglag til ansiktsuttrykk og redskapsbruk (Bourdieu 1977:87) og som Ingold anser som sentralt i læring av ferdigheter (Ingold 2000:167). Folk fra forskjellig bakgrunn kan handle ulikt i samme omgivelser, ikke fordi de orienterer seg i forhold til ulik kulturell kunnskap, men fordi de kroppsliggjorte erfaringene gjør sansene deres «..differentially attuned to the environment» (Ingold 2000:167).

Etter det jeg kjenner til, vurderer ikke Ingold dette spørsmålet nærmere om hvordan agenter med ulik erfaringsgrunnlag opptrer i møte med de samme eller lignende landskap. Bourdieus begrep om doxa kunne i denne sammenhengen vært opplysende. Det naturliggjorte handlingsmønsteret tenderer til å vedlikeholdes nettopp fordi det er innfelt i livsverden, i de daglige gjøremål. Det er sjeldent behov for å stille spørsmål ved måten å gjøre ting på, sosial og kulturell orden objektiveres gjennom praksis i hjemmet, og i omgivelsene som helhet, som fremtrer som selvfølgelig (Bourdieu 1977:166). Doxisk kunnskap tas for gitt, som selvsagte betingelser for livsverden, men blir før eller siden utsatt for press. Spesielt situasjoner hvor ulike samfunn møtes, hvor aktørenes habitus (og praksiser) avviker sterkt fra hverandre kan føre til at livsverden, måten å gjøre ting på kommer til syne som praksiser det er grunn til stille spørsmålstegn ved. Dette kan også skje i møte med nye omgivelser eller landskap der tillærte praksiser rett og slett mister relevans eller kommer til kort. Aspekt ved måten å gjøre ting på blir i konkurranse med alternative praksiser eksternalisert, og som resultat kan kjennetegn ved praksis som tidligere var implisitt og uuttalt bli åpnet for diskurs (Bourdieu 1977:169). Ortodox og heterodox betegner to sett å forholde seg sosiokulturell kunnskap slik denne er blir formulert og forstått av agentene. Ortodoxy er praksiser som søker å forsterke/vedlikeholde strukturene slik de er oppfattet, mens heterodoxy er en aktiv utforskning og erkjennelse av alternative praksiser og former for kunnskap, og vilje til å utsette ens egne praksiser for evaluering og endring (Bourdieu 1977:169). Begge disse kunnskapsmodusene kan føre til at nye praksiser objektiveres og internaliseres hos individer tilhørende kulturelt forskjellige grupper som samhandler, for eksempel ved at utvalgte trekk

ved habitus og praksis blir forsterket og stereotypisert og vedlikeholdt som meningsbærende elementer i samhandling med, kanskje prosesser der ortodoxy har virket sterkt i diskursene vedrørende elementer i ens livsverden. Heterodoxy kan på sin måte virke til å inkludere nye praksiser og materielle elementer i livsverden, en form for kulturell hybridisering (Naum 2006).

9.7 Oppkomst av mangeromshus: En tolkning

Å tegne opp et troverdig scenario for oppkomsten av mangeromshus som fenomen er en vanskelig oppgave. Det er igjen fristende å peke på hvor mye ugjort arkeologi som legger hindringer i veien. Andre lokaliteter med mangeromstuffer, et utvalg av gamle fiskevær langs kysten av Norge, de store kulturlagshaugene i Kholmogory, Archangelsk oblast, og mye mer. Undersøkelser i andre deler av kompleksene i Skonsvik og Kongshavn, i mangeromstuffer datert til tidlig nytid som i Løkvika, og ikke minst utgravninger i anlegg som Kjølnes og Neselva sør ville utvilsomt bidratt med viktige data i tolkningen av mangeromshusenes oppkomst og utvikling. Nå er det passende å la de mange kunnskapshullene vedrørende mellomalder i nordvest Europa ligge litt, og heller ta utgangspunkt i de motstridende indikasjonene om funksjon, etnisk og kulturell tilknytning til brukerne og hustypens utvikling over tid som undersøkelsene i mangeromsprosjektet resulterte i. Komplekse og varierte forløp i de enkelte lokalitetens oppkomst og utvikling samt regional og kronologisk variasjon er et kjennetegn ved mangeromshusene. Den historiske konteksten mangeromshusene oppsto i er klargjørende for denne situasjonen. Indikasjoner på en sammensatt etnisk og kulturell herkomst til de som bygde og brukte mangeromshus, gir grunn til å tro at det eksisterte tilsvarende mangfold i møtene med kystlandskapet i Nord-Troms og Finnmark, dets utfordringer og muligheter, og at dette kan ha hatt betydning for utformingen av mangeromshus.

På tross av dette mangfoldet representerer mangeromstufte likevel boliger med åpenbare likheter i form og som rettferdiggjør en felles betegnelse (se kap. 3.6). Det er grunn til å tro at kunnskapen som lå bak oppkomst og utvikling av mangeromshusene både var konkret og begrepsfestet, men også en kroppslig kunnskap nedfelt i brukernes ferdigheter og praksis. Mangeromshusene har derfor kommet til som resultat av mer eller mindre formaliserte forkunnskaper om hvordan en bygger og bruker hus, og omfatter dermed elementer av opprinnelse og kulturelt bestemt atferd. Samtidig kan mangeromshusene neppe reduseres til

realiserte ideer basert på kompetanse ervervet i opphavsområdet til brukerne, men som en boligform forhandlet frem under nye og stedspesifikke forutsetninger (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011::375). Valg av bygningsmateriale kan ha ført til løsninger som måtte ta hensyn til at bygningstømmer ikke var tilgjengelig i store mengder lokalt, og de til dels massive torv- og steinveggene kan selvsagt også ses som innovasjon i forhold til vern mot tøft vær. Omgivelsene kan ha vært utfordrende, men tilbød på tilbød på samme tid løsninger i form av alternative materialer.

De spesielle sosiokulturelle forholdene ved kysten av Nord-Troms og Finnmark i det aktuelle tidsrommet kan også ha innebåret prosesser i sammenheng med kulturmøter som innebar blanding og videreutvikling av forskjellige tradisjoner eller byggeskikker. Samtidig er konteksten preget av spenning, ambivalens og potensiell fare. Den massive konstruksjonen de fleste mangeromstuftene vitner om, den konsentrerte bebyggelsen oppdelt i mange bo- og bruksenheter i form av separate rom, formidler en indre solidaritet samtidig som det markerer avstand til omgivelsene. Dette uttrykket synes å passe inn i et bilde av løsninger tilpasset behovene til en gruppe mennesker stilt ovenfor et fremmed og nytt land, som tilpasset et diaspora.

Mulighetene landskapet tilbød for husbygging, og den kompetanse, kunnskap og behov som la premisser for mulighetene til å realisere handlingsmuligheter har etter alt å dømme variert mye. Læring, eksperimentering, ideutveksling og forhandling mellom aktører av ulik kulturell og etnisk bakgrunn har sannsynligvis vært avgjørende for at mangeromshus over tid fikk et uttrykk som gjør det mulig å vurdere restene av disse som representanter for hus som i sin tid hadde noenlunde likeartet utforming. I så måte er mangeromshus å betrakte som hybride strukturer. Enten problemet er hvordan de første mangeromshusene først oppsto, eller hvordan hustypen utviklet seg over tid, er en forutsetning for mangeromshus stor kompetanse og kunnskap i å benytte torv- og stein i konstruksjon av komplekse bygninger. Ytre vegger av torv og stein var vanlig vestkysten av Norge, men sammenbygde komplekser bestående av flere rom er først og fremst dokumentert på Island og i de norrøne bygdene på Grønland. Opplysningene om norsk/islandsk ferdsel i Finnmark i kombinasjon med veldokumentert arkitektonisk utvikling av de islandske gårdskompleksene utgjør en sammenheng som er vanskelig å se bort ifra i forbindelse med mulige oppkomstscenarier for mangeromshusene.

9.7.1 Oversjøisk kontakt og formidling av bygningstradisjoner?

Likhetene mellom mangeromstufter og tuftene etter eldre gårdsanlegg på Island og de norrøne bygdene på Grønland er bemerket før mangeromsprosjektet startet opp, men helst nevnt som en vag analogi (jf. Bratrein 1996). Først og fremst er det nok den store avstanden og atlantehavskrysningen som har hindret at mulighetene for en mer direkte sammenheng mellom de nordvestatlantiske bygningstradisjonene og mangeromstuftene har blitt undersøkt nærmere (Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:383). Andre momenter, som uklarheter i kronologisk sammenheng, kan i tillegg ha spilt inn. Kanskje den mest avgjørende hindringen for å vurdere forbindelseslinjer til islandsk eller grønlandsk torvarkitektur er en mer eller mindre bevisst forutsetning om at migrasjon i så fall må ha ligget til grunn. Det vil si at en tenkt islandsk forbindelse ville innebåret direkte overføring av islandsk gårdsarkitektur og gårdssamfunn til Finnmark, som et slags reversert landnåm. Slike scenarier virker rett og slett ikke sannsynlige, da et slikt prosjekt neppe kunne ha unngått å bli kommentert i samtidige skriftlige kilder. Bygging av ytre vegger i torv og stein var heller ikke ukjent langs vestkysten av Norge, og de sammenbygde rommene i mangeromshusene har gjerne blitt forklart som en regionalt utviklet byggeskikk tilpasset harde klimatiske forhold i Finnmark. Et problem med denne tolkningen er at de naturgitte forholdene i Kyst-Finnmark ikke skiller seg stort fra mange av de øvrige ytre kyststrøkene av Norge. Tilgang til godt byggemateriale og klimatiske forhold på yttersida av Troms og nordre Nordland er for eksempel ikke vesentlig annerledes enn i Finnmark. Den spesielle måten å bygge rommene sammen i et bygningskompleks i Nord-Troms og Finnmark var neppe en løsning som først tvang seg frem i det Lyngenfjorden ble passert på vei nordøstover.

Mangeromstuftene utstyrt med en sentral korridor er mest naturlig å se i sammenheng med tradisjonell islandsk byggeskikk på grunn av formale likheter med romplan i islandske ganghus. Mangeromstuften i Neselva sør er et eksempel på en tuft med morfologiske trekk som gir sterke assosiasjoner til slike hustyper. Mangeromskompleksene i Skonsvika og Kongshavn gir ikke samme umiddelbare assosiasjoner til tradisjonell islandsk gårdsarkitektur. Her har ikke korridorene lagt premissene for videre utbygging av kompleksene i samme grad som eksemplene fra Neselva, Soim eller Kjølnes. Arkeologiske undersøkelser på markedsplassen Gásir viser romlig distribusjon der boder var anlagt slik at det var direkte adgang fra en bod til en annen. Bodene var i tillegg utstyrt med markert nedgravde gulvflater, og viser samlet trekk som er fremholdt som særlig interessante i forhold til mangeromshus (se kap. 7.7.1). Forutsatt at øvrige islandske klostre i høymellomalderen var sammenlignbare med

det ene godt bevarte og dokumenterte Skriðuklaustur (se kap.7.7.4, og 9.5.3) bør dette til sammen indikere at kompetanse i å anlegge store komplekser i torv- og steinarkitektur av ganske annen karakter enn gårdsbebyggelsen var utbredt på Island i mellomalderen.

Et problem i forhold til en mulig islandsk forbindelse og utviklingen av mangeromhusene i Nord-Troms og Finnmark er kronologi og utvikling av hustyper. På den ene siden er komplekse hustyper seksjonert i flere rom utbredt både på Island og Grønland lenge før mangeromshusene oppsto som fenomen, og på den andre siden har neppe like omfattende bygningsskompleks som for eksempel Neselva sør vært vanlige på Island før i seinmellomalder, selv om enkelte eksempler, som tuften i Myrkárdalur (se kap.7.7.4, fig. 24.5 i Olsen, Henriksen og Urbańczyk 2011:385) muligens kan dateres tidligere. Denne er likevel omtrent halvparten så stor som tuften sør for Neselva, men har eller svært lik form i plan. Handelsbodene på Gásir er anlagt på en måte som gjør de interessante å sammenligne med mangeromstuffer, som for eksempel Skonsvika og Kongshavn. Det faktum at disse kompleksene i stor grad besto av permanente hus medfører selvsagt at heller ikke Gásir utgjør en direkte analogi til mangeromstuffer ut fra formale likheter. Overensstemmelser med elementer i islandsk bygningstradisjon fra mellomalder og mangeromshusene kan skyldes kontakt mellom regionene, men da som resultat av en mer kompleks og refleksiv prosess, ikke en direkte innføring av islandske hustyper i kystlandskapet i Finnmark.

Det fins historiske kilder som indikerer islandske tilstedeværelse og handel i Finnmark, både i tidlig mellomalder og høymellomalder (kap. 8.4.4, se også Mundal 1996:104-105, 108). Omfanget av slik virksomhet er vanskelig å vurdere, men av de få kildene som omtaler ferder som på ulikt vis har funnet sted i Finnmørk på 1200- og 1300-tallet handler to av dem om islendinger; skipet Gróbuzans ferd som endte i Finnmark 1258 etter å ha lagt ut fra Gásir på Island, og Gissur Gallis overvintring da han ledet finnferdene i 1310/1311 (se kap. 8.4.4). Det er mulig islendinger eller nordmenn med god kjennskap til Island var involvert i handelsferder til Finnmark via Gásir, som historien om skipet Gróbuzan muligens indikerer. Norske handelsmenn var svært aktive på handelsplassen Gásir, og andre handelsteder på Island og/eller Grønland. Gásir er likevel spesielt interessant, der både markedsplassen og omlandet var preget av komplekse boligstrukturer bygget i torv og stein (se kap. 7.7.2 og 7.7.4). Dette innebærer at overføring av trekk ved islandsk byggeskikk ikke nødvendigvis forutsetter omfattende trafikk av islendinger til Finnmørk over en lang periode av mellomalderen.

Kunnskap om nordvestatlantisk torv- og steinarkitektur kan også ha blitt formidlet over Atlanteren av handelsmenn aktive både på Island/Grønland og kysten av Norge, og som også deltok i handelsekspedisjoner til Finnmark. Indikasjonene på at slik handelsvirksomhet der ulike aktører som sysselmenn og geistlige representanter deltok er tilstede (se kap. 8.4.3), og disse aktørene inngikk trolig i den ikke nærmere definerte gruppen «handelsmenn» med fri adgang i fellesområdene omtalt i fredsavtalen av 1326. Handel og kontaktnett i nordatlantiske farvann i løpet av mellomalderen bør i større grad inkluderes som en faktor i tolkninger av den kulturhistoriske utviklingen av perifere nordlige kystsamfunn. I denne sammenhengen kan man åpne for at nettverkene i tillegg til å inkludere Bergen og kjøpmenn knyttet til byen, Vågan (og Hålogaland) også omfattet handelsteder på Island/Grønland, i særdeleshet Gásir.

Den sentrale korridoren er et trekk ved utviklingen av islandsk gårdsbebyggelse som kan spores gjennom undersøkte gårdskompleks fra tidlig mellomalder frem til nytid, en kjensgjerning som ikke er utfordret selv i kritiske gjennomganger av evolusjonære forestillinger om utviklingen av islandsk gårdsarkitektur i tidsrommet (sml. Mímisson 2016). Utviklingen av tidlige mangeromshus som anlegget sør for Neselva kan ses som et resultat av formidling av akkurat dette elementet som kjennetegnet islandske gårder, men tilpasset funksjoner knyttet til hensikten ved at en gruppe mennesker skulle oppholde seg nettopp der. Menneskene bak denne utviklingen hadde kompetanse i å bygge hus i torv og stein, men overførte disse til et fremmed landskap hvor potensielt fiendtlige grupper også opptrådte. Dersom islandske gårdskomplekser var forbildet ville det raskt bli nødvendig med tilpasninger til lokale forhold og spesielle behov, først og fremst knyttet til å gi husly og beskyttelse til store mannskap, samt oppbevaring av handels- og skattegods. Disse behovene førte til at størrelsen på den kompakte bygningsmassen ble betydelig. I denne prosessen er det mulig at den sentrale korridoren ble understreket og forsterket dersom komplekset ble utvidet sammen med en forlengelse av korridoren. Prosessene som ledet til utviklingen av hus som Neselva sør, Kjølnes og Soim kan dermed ha vært å sammenligne med «hybrid mimicry» av trekk ved islandsk torv- og steinarkitektur i mellomalderen, som resulterte i hus som både representerte noe gjenkjennbart og noe nytt på en og samme tid (sml. Fahlander 2007:28).

Mangeromstuffer der den sentrale korridoren mangler, hvor adkomst mellom rommene har foregått direkte fra et rom til et annet, eller i kombinasjon mellom dette prinsippet og korridorer, egne innganger til rom osv., kan passe inn i beskrivelsen av «conglomerate

structures» (se kap. 7.7.4, Høegsberg 2009:96). Slike huskompleks kan ha komplekse utviklingsforløp, uten at en sentral korridor ser ut til å ha stilt premisser for endringer gjennom bosettingstiden. Kongshavnkomplekset faller i denne kategorien mangeromhus. Tilknytningen til nordvestatlantisk torv- og steinarkitektur er tydelig, men det er spesielt problematisk å knytte verdslig islandsk gårdsarkitektur fra mellomalderen til et slikt kompleks. Gissur Gallis finnferd kan tjene som modell for hvordan islendinger kunne ha inntatt en sentral rolle som representanter for slike initiativ. Utover personlig egnethet har tolkninger av grunnen til at Gissur Galli ble utpekt som leder for denne ekspedisjonen fokusert på at norske sysselmenns praksis over tid tilsynelatende hadde ledet til opprør og uvillighet til å yte skatt blant samene. Håkon 5 Magnusson kan dermed ha vurdert den islandske bakgrunnen til Gissur som en mulighet til å bøte på situasjonen. Som personlig representant for kongen uten tilknytning til regional administrasjon, ville Gissur ut fra dette resonnementet ha større mulighet til å lykkes. Det er likevel vanskelig å forklare hvorfor samer skulle være mer samarbeidsvillige ovenfor islendinger enn sysselmenn i Nord-Norge. Grunnlag for å etablere tillitsfulle relasjoner bør ha innebåret andre faktorer enn at Gissur ikke var norsk.

Trolig var ikke Gissur og Valtýr Eyólfsson de første islendingene som var involvert i ferder til Finnmørk mer eller mindre formelt godkjent av kongen, og det er mulig at et godt grunnlag for samhandling allerede var gitt ut fra eldre praksis. Alternativt kan det vellykkede utfallet av finnferden Gissur Galli ledet ha vært bygget på at mannskapet på ferden var bosatt i Finnmørk over vinteren og dermed hadde tid til å bygge relasjoner, og eventuelt sette noe makt bak skattekravene. Nærmere opplysninger om oppholdet foreligger ikke, men trolig var eventuelle permanent bosatte fiskevær på ytterkysten dårlig egnet som innkvarteringssted hvis formålet var å initiere/opprettholde relasjoner med samene. Alternativet ville være å opprette en bosetting lokalisert nærmere fjordområdene som formodentlig var sentrale samiske bosetnings- og ressursområder i vinterhalvåret, eller benytte allerede eksisterende lokaliteter egnet til formålet. Begge de to sistnevnte scenariene er interessante å tenke seg i sammenheng med mangeromshus.

Trekk ved islandsk verdslig torv- og stein arkitektur fra mellomalderen er langt vanskeligere å få øye på i forbindelse med Kongshavnkomplekset sammenlignet med mangeromstuffer som Neselva sør. Som redegjort for tidligere i dette kapitlet, er det sannsynlig at

Kongshavnskomplekset fra første stund var ment å utrykke kongemaktens tilstedeværelse i Finnmark. Grunnarbeidet som ble nedlagt forut for byggingen av anlegget, og de kraftige steinveggene er trekk ved komplekset som inngår i argumentasjonen for denne tolkningen: Dette er samtidig trekk som gjør dette komplekset unikt i forhold til samtlige kjente mangeromstuffer, og dermed også i forhold til kjent islandsk torv- og steinarkitektur fra noenlunde samme periode. I det indre av boligene er det også dokumentert elementer som avviker fra tidlige islandske gårdshus, som for eksempel hjørneildstedene. Dette konstruksjonstrekket er i mellomalderen først og fremst et trekk ved sørnorsk byggeskikk, særlig vanlig i hus dokumentert i urbane miljøer (se kap. 7.7.3). Dette er ikke til hinder for at islandske forbindelser kan ha vært avgjørende i forhold til den kompetansen i torv- og steinbygging som var nødvendig i etableringen av komplekset, selv om komplekset kanskje allerede fra starten av var tiltenkt status og funksjoner som ville kreve en planløsning for bygningene i komplekset som avvek radikalt fra verdslig islandsk torv- og steinarkitektur.

Valg av sted, med de topografiske begrensningene dette innebar, kan ha gjort at nye funksjoner som å huse personell, skatte- og handelsvarer o.l. medførte et dynamisk forløp av utvidelser og tilpasninger av bygningsmassen i komplekset. Indikasjoner på dette kan være at rom 2 ikke ble gjenbygget etter at det brant ned, mens rom 4 etterfulgte rom 5 og ble anlagt delvis over dette umiddelbart etter at dette gikk ut av bruk. Kunnskap og kompetanse i å bygge hus der torv og stein utgjorde ytre vegger og tak har vært nødvendig, og en kan ikke utelukke at kjennskap om kompleks islandsk torv- og steinarkitektur kan ha gjort seg gjeldende også her. De kraftig nedgravde gulvflatene på handelsplassen Gásir ble anlagt ved at et større område ble gravet ut, for siden å bli seksjonert inn i boder omgitt av torvvegger, men tilknyttet hverandre via innganger (se kap. 7.7.1). Topografi og bygninger er svært forskjellige mellom Gásir og Kongshavn, men grunnarbeidet har store likhetstrekk. Dersom de islandske klostrene i høymellomalderen var noenlunde lik Skriðuklaustur, kan også kunsten å bygge monumentalt ha hatt et islandsk forbilde.

Kompleksets videre utvikling kan ha vært preget av at eventuell direkte involvering av islandsk personell på stedet må ha avtatt etter 1319. Isendingers muligheter for å inntre embete som kongelige tjenestemenn med virke i Norge ble etter 1319 ble dramatisk forverret som følge av at den norske høyadelen fikk større kontroll over maktposisjonene i samfunnet utover 1300-tallet (Wærdahl 2006:208). Mangeromskomplekset i Kongshavn og dets hybride

karakter kan i stor grad skyldes at komplekset utover 1300-tallet i større grad ble oppholdssted for handelsmenn med virke langs norskekysten, samt norske aktører med tilknytning til kongelig administrasjon.

9.7.2 Skonsvika – betingelser for utviklingen av en russisk «pogost» i Finnmark
Arkitektoniske trekk nært knyttet til en nordvestatlantisk bygningstradisjon preger Skonsvika, et sted tolket som et russisk/karelsk støttepunkt på Finnmarkskysten. Dette gjelder i første rekke boligene og måten den ytre muren, samt inngangen mot havet i vest er konstruert. Disse trekkene ved komplekset kom antagelig ikke til før i løpet av hovedfase 3, og lokaliteten bærer preg av å ha vært brukt i flere år før dette, uten at slike konstruksjoner er påvist i tilknytning til de to tidligste hovedfasene. Det er mye som tyder på at russisk/karelsk tilstedeværelse i Skonsvika kunne innebære en innledende periode som blant annet besto i tilegnelse av kompetanse i å oppføre stolpebygde hus med ytre torv- og steinvegger. Dette var trolig en forutsetning for en beslutning om å omgjøre lokaliteten til en fast operasjonsbase for handel, administrative oppgaver markering av makt og tilstedeværelse på Finnmarkskysten. En slik beslutning ville være en naturlig del av den russiske ekspansjonen mot nordvest, som tydelig vises i «Goroditsje» bosetningene i den sørlige og østlige Kvitsjøregionen (Jasinski og Ovsyannikov 1998:187). Bruken av stein og torv som viktigste byggemateriale i tilknytning til stolpebygd reisverk er imidlertid ikke trekk som kjennes fra slike russiske mellomalderbosettinger i nordvestrusland.

«Sommerrommet» i Skonsvika ser ut til å demonstrere blanding av bruken av torv- og steinmurer med minst en ren trevegg. Hjørneovner representerte et felles element i østlige bygningstradisjoner og samtidig norsk urban arkitektur. Selv om hjørneplasseringen av ildstedene virker som en vanlig løsning i mangeromshusene fra mellomalder, er dette foreløpig bare dokumentert i Øst-Finnmark, for eksempel i rom1 og 2 i Kongshavn (sml. Kap. 7.7.5), og det er dermed ikke mulig å utelukke at dette er en plassering som er avgrenset til regionen på denne tiden. Det *kan* innebære at hjørneovnene representerer en overføring av karelske/russiske byggetradisjoner i utviklingen av mangeromshusenes utforming i områder der samhandlingen mellom gruppene har vært mest intensiv. Andre spor etter aktivitet i komplekset, i særdeleshet ovn 1 og tilknyttede strukturer, er så langt uten kjente paralleller i samtidige norrøne kontekster, og det er foreslått at denne ovnen kan knyttes til finske og russiske overbygde ovner, skjønt det ikke har lyktes å finne sikker dokumentasjon på lignende ovner datert til høymellomalderen i Kvitsjøområdet, Karelen eller i dagens Finland (se imidl.

kap. 7.7.4). Nausttuften i Skonsvika, som på overflaten fremsto som en type kulturminner nært assosiert til norrøne kulturmiljø, viste seg etter arkeologisk utgravning å avvike sterkt fra form og oppbygning av naust fra norrøne miljøer fra kysten av Troms og Nordland (se. kap.4.3.19). Samlet kan disse trekkene ved Skonsvika tyde på at utviklingen av komplekset var preget av arkitektoniske nyvinninger. Disse ser ut til å være resultat av forhandling, tilpasning og kompromiss i prosesser der vestlige og østlige bygningstradisjoner møttes, og resultert i hybride strukturer.

Overføring av kunnskap og kompetanse mellom aktørene som bebodde og oppholdt seg i kompleksene kan ha skjedd gjennom direkte samhandling med norrøne folk, så vel som via mellommenn eller medierende samiske aktører. Lokaliseringen er som sagt i seg selv en faktor som tilsier at noe direkte kommunikasjon må ha forekommet mellom de som oppholdt seg i de to kompleksene, og blant gjenstandsmaterialet fins elementer som kanskje kan forklares som resultat av en viss vareutveksling mellom stedene. Kanskje vel så viktig i forbindelse med Skonsvikakompleksets utvikling er samene i regionen, som var forutsetningene for at kompleksene i Berlevåg ble opprettet og brukt, og som også trolig var sterkt involvert i det sosiale livet både i Kongshavn og Berlevåg.

Utstrakt samhandling mellom etnisk og kulturelt forskjellige grupper i Berlevågområdet i mellomalderen synes å ha vært vanlig forekommende, noe som bryter med tradisjonelle fremstillinger av «koloniseringen» av et tidligere tilnærmet eksklusivt samisk territorium, som for eksempel i form av i forbindelse med fiskeværskolonisering. Et slik perspektiv synes å forutsette fortregning av samiske grupper fra deres tidligere bruksområder ved kysten. Tidligere antydninger om karelske/russiske bosetninger i Finnmark er tolket inn i lignende perspektiver. Verken arkeologiske eller historiske kilder støtter slike radikale konsekvenser for samiske kystsamfunn i mellomalderen som følge av innflytting og begynnende integrering i overregionale handels- og skattnettverk. Samiske kulturminner med sannsynlig mellomalderdatering er vanlige i kystlandskap, og antyder at samisk tilstedeværelse, også i nærheten til de eldste fiskeværene var vanlig i høymellomalder, og at «fortregning» til fjordområdene er et fenomen som først kan observeres fra seinmellomalder og tidlig nytid (Bertelsen m.fl. 2001:97-98). Selv i seinmellomalder og tidlig nytid må ekspansjon inn i samiske bosettings- og ressursområder i stor grad ha skjedd på samenes premisser. I Skjervøy kommune i Nord-Troms aksepterte nordmenn å betale sjøsamene avgifter som landvare,

husfrelse og gressleie for bruk av områdene (Bratrein 1984b:30, Bjerkli 2007:391). Laksefisket i Tana synes også å ha vært en samisk rettighet tilknyttet siidaene langs vassdraget, som ved inngangen til 1600-tallet var så sterk at nordmenn som ønsket å drive laksefiske i Tana kunne nektes, eller få forpakte fiskerettigheter mot betaling (Pedersen 1986:7). Undersøkelsene av mangeromskompleksene tyder på at opprettelsen av bosetningene har vært krevende og utfordrende, og aktører i de samiske lokalsamfunnene var integrert som samarbeidspartnere i langt større grad enn tidligere forutsatt. Denne integrasjonen har antagelig hatt karakter av likeverd, og i noen grad representert fordelaktige betingelser for de samiske samfunnene som inngikk i slike samarbeidsformer i mellomalderen.

Til en viss grad finner tilstedeværelse av samiske aktører støtte i arkeologisk kildemateriale fra Skonsvika og Berlevåg (se kap.9.1.2). Dette tyder på at det befant seg en besetning med felles kompetanse og bakgrunn blant besetningen på disse ellers funksjonelt forskjellige lokalitetene. Den mest troverdige tolkningen er at sporene etter sløyemetoder på fiskebein kan knyttes til samisk kompetanse i håndtering av fisk, som virker å være spor etter praksis som savner sidestykke i kjente, noenlunde samtidige kontekster utenom Øst-Finnmark. Beinmaterialet indikerer også at noe pelsdyrfangst har foregått, særlig i tilknytning til Skonsvika, og at reinsdyr har blitt ført til begge kompleksene i form av hele skrotter, eller levende dyr som er blitt slaktet på lokalitetene (se kap.6.2.4). Dette kan ses i sammenheng med samiske jakt/fiske og fangstspesialister som sannsynligvis har vært tilknyttet kompleksene.

Eksempler fra tidlig nytid kan bidra til å sannsynliggjøre at tjenester kunne være inkludert blant samiske «varer» i tilknytningen til handels- og skattnettverk i mellomalderen. I likhet med rettigheter til land/elvefiske nevnt ovenfor, er det heller ikke gitt at slike tjenester utelukkende var et pålegg uten en viss form for kompensasjon. Det er bevart klagemål om betingelsene for samiske skysstjenester med rein og pulk fra 1591, som ifølge dette skriftstedet skal ha vært fremmet flere ganger tidligere, blant annet mens Lauritz Thygesen Kruse var slottsherre (det vil si ca. 1581-87). Her het det at plikten til å stille med skyss for fogden «eller «anden Kongens folch» etter gammel sedvane ble utført mot betaling, men kompensasjon for disse tjenestene hadde uteblitt de siste årene (Niemi 1983:186). Referater i tingbøkene fra 1660 tyder på at også «spisningen» til Vardøhus tradisjonelt innbar en form for gjenytelse, ettersom Varangersamene hevdet at grunnen til at reinkjøtt fra reingårdene uteble,

var at de ikke lenger fikk de to fatene med øl som sedvane tilsa at de hadde rett til da de leverte spisingen (Niemi 1983:183). Matvarene samene leverte til Vardøhus i 1599 utgjorde ikke bare reinkjøtt fra villreinsfangst/jakt, men også avgifter i form av tørrfisk (Hansen 2009:365, note 33).

Samisk personell som oppholdt seg permanent eller sesongmessig var i besittelse av detaljert kunnskap om spekteret av naturressurser i det umiddelbare omlandet til mangeromskompleksene i Berlevåg. I sammenheng med behov for å sikre matforsyninger må personell med lokal tilknytning og god kjennskap til området innebære en viktig ressurs. I arbeidsintensive perioder i forbindelse med drift og utvikling av bygningene i kompleksene er det tenkelig at samisk personell kan ha bidratt.

I tillegg innebar virksomheten med utgangspunkt i kompleksene logistiske utfordringer i forbindelse med ferdsel i omlandet, især vintertid. Kjennskap til farvannene til sjøs, langs elver og innsjøer, i tillegg til ferdselsveier over land er en forutsetning for effektiv kommunikasjon. Samene var også i besittelse av teknologi tilpasset forflytning i gjennom disse farvannene og over land, som lette båter, ski og kjørerer og slede/pulk. Ikke minst må denne kompetansen ha vært viktig i forhold til grupper som driftet de store fangstanleggene som Gollevárri eller Noidiidčearru/Kjøpmannskjølen. Samiske samfunn i ytre områder av Tana og Varangerområdet var samtidig i bedre posisjon til å knytte forbindelser på tvers av regioner eller siidaer gjennom integrasjon i overregionale nettverk opprettholdt av slektskapsbånd og andre sosiale relasjoner før mangeromskompleksene ble etablert. Dette må ha vært viktig i forbindelse med å knytte mer fjerntliggende siidaområder til virksomheten i mangeromskompleksene. Produksjonen fra fangstanlegg i øvre Tana/Karasjok kan på den måten ha blitt distribuert via samiske mellommenn. Som representanter for virksomhetene i mangeromskompleksene i Skonsvika og Kongshavn, kunne samiske lokalsamfunn i kraft av språklig og kulturell kompetanse ha vært viktige i formidling av, og vedlikehold av kontakt med samiske grupper i Varangerfjorden, i Tanadalen og videre inn i innlandet. I beretningen om handelsekspedisjonen til Finnmark er det beskrevet en gruppe aktører med en særskilt rolle som mellommenn i interaksjon mellom nordmenn og samer (se kap. 8.4.3). Det het at både nordmenn og samer hadde «tolker» under handelsoppholdet, og disse var i alle fall språkmessig i stand til å mediere mellom gruppene. Det er nærliggende å tro at mer utvidet

kulturell kompetanse og lokalkunnskap blant disse aktørene var en ressurs som også kom til nytte i samhandling mellom nordmenn og samer i kyst-Finnmark.

Lokale sosial nettverk kan ha bidratt til å utforme forbindelser mellom de øvrige brukerne av Skonsvika- og Kongshavnkompleksene, eller i alle fall utgjøre ett kontaktledd mellom de to lokalitetene. Samene i Finnmark opplevde effektene av å bli integrert i overregionale nettverk med fjerntliggende sentra på håndfast vis ved at nye skikker, materiell kultur og samhandlingspartnere fikk effekt i deres daglige liv. Avhengig av kronologisk og geografisk kontekst kan endrede forutsetninger åpnet for nye og fordelaktige handlingsrom, slik kildene fra tidlig nytid kan indikere. I konteksten relatert til mangeromskompleksene i Berlevåg kan lokale samiske aktører ha kontrollert nødvendig ekspertise og arbeidskraft, og derigjennom hatt betydelig makt som kunne aktiveres dersom ytre press i form av for eksempel skatteytelser ble opplevd som utålelige.

Både torv- og steinvegger og det stolpebygde huset med stående veggpanel er elementer som er tilpasset et miljø fattig på godt bygningstømmer, og er grunnleggende elementer i boligkonstruksjonen langs kysten av Nord-Norge i mellomalderen i norske så vel som samiske kontekster. Gjennom samhandling med samer og formodentlig også nordmenn er det sannsynlig at karelere og russere har fått kjennskap til denne bygningstradisjonen, og anvendt elementer av denne i utformingen av sin egne anlegg i Finnmark.

9.7.3 Mangeromshus i seinmellomalder – og senere

Den eiendommelige formen på mangeromshusene ser i ut til å ha blitt akseptert av flere og potensielt konkurrerende grupper på Finnmarkskysten i mellomalderen. Grunnprinsippene i denne spesielle arkitekturen kan ha blitt nedfelt som en norm for anlegg tilpasset en virksomhet sentrert rundt handel og skatteinnkreving. Ved å kanalisere slik aktivitet til mangeromshus kan en ha oppnådd å signalisere intensjon og rettighet til å handle og kreve inn skatt. Samtidig ble det markert distanse til bosetting og virksomhet knyttet til fiskeværene, noe som muligens kan ha gitt beskyttelse fra fiendtlige fremstøt fra øst, som så ofte er omtalt i kildene, og de mange stedsnavn og sagntradisjonene i Nord-Norge (Bratrein 1977). På et tidspunkt i senmellomalderen ser denne rollen til mangeromshusene å ha endret status.

Begge kompleksene i Berlevåg ser ut til å ha gått ut av bruk i løpet av 1400-tallet, trolig i første halvdel av århundret. Bosettingen i Skonsvika forble uforstyrret etter nedleggelsen,

mens det er klart at en fase med bosetting ble anlagt i ruinene i Kongshavn, kanskje så mye som 100 år etter at bosettingen i mellomalder tok slutt. Denne senere fasen var så forstyrret av senere aktivitet at arten av denne bosettingen hviler på usikker grunn, men mest sannsynlig representerte dette en annen type bruk, og at Kongshavn i en periode var et lite fiskevær på 1500- og begynnelsen av 1600-tallet (se kap.4.2).

Trolig skal også nedleggelsen av Skonsvika og Kongshavn ses i sammenheng. De tilgjengelige C14-dateringene tilsier at Skonsvika og Kongshavn gikk ut av bruk i samme periode en gang i tiårene rundt midten av 1400-tallet. Opphøret av bruken av mageromskompleksene sammenfaller også godt med avslutningen av andre viktige aktiviteter registrert i de historiske kildene. Det siste russiske/karelske angrepet er rapportert i 1444/45 og de siste engelske mellomalderaktivitetene i Finnmark er rapportert i 1450 (se kap. 8.3.5). Kongshavn kan ha blitt forlatt som følge av oppgivelse av Skonsvika, som igjen kan være knyttet til kollapsen av Novgorods makt og handelsnettverk i nord som følge av rivaliseringen med Moskva og Novgorods underleggelse under dette fyrstedømmet i 1478. Grunnlaget for karelske aktiviteter i Finnmark må i den sammenhengen ha blitt dramatisk forverret i en periode. Hvis de avgjørende årsakene til Kongshavnkompleksets etablering var overvåkning og kontroll kan disse oppgavene ha mistet sitt grunnlag, og komplekset ble dermed overflødig.

Opphøret av ulovlig engelsk handel rundt midten av 1400-tallet kan ha fjernet nok en begrunnelse for Kongshavnkompleksets eksistens. Den omstridte engelske aktiviteten i Finnmark kan ha forårsaket en mer dramatisk slutt på Kongshavn enn antydnet ovenfor. Knags opplysning om en «engelsk herre» slo en konge i hjel på Kongshavn og deretter brant ned slottet hans (Knag 1934[1690]:62, se kap. 2.2.1), kan kanskje ha rot i virkelige hendelser? Med tanke på konflikter og voldelige hendelser rapportert i forhold til den engelske aktivitet i Finnmark så vel som på Island i første halvdel av 1400-tallet, kan en ikke avvise at voldelige hendelser kan ha gitt bakgrunn for sagntradisjoner (sml. Bratrein 2006).

Historiske utviklingsforløp kan ha blitt påvirket av endrede miljøforhold, spesielt den klimatiske forverringen kalt den lille istid (kap.8.3.2). Effekten av klimaendringer på 13- og 1400-tallet er dokumentert andre steder på den nordlige halvkule, ikke minst på Island og Grønland. En kan ikke utelukke at klimatiske endringer kan ha hatt effekt på økonomi og

bosettingsmønster ikke minst som følge av at kommunikasjonsforhold sjøveis i hele Nord-atlanteren, Norskehavet og Barentshavet/Kvitsjøen kan ha blitt vanskeligere og farligere (Hofstra og Samplonius 1995:244). Klimatiske forhold har neppe hatt negativ effekt på tilsiget av torsk til kysten av Finnmark eller ferdsel langs kysten av Nord-Troms og Finnmark, ettersom avgjørende utvikling av fiskeværene på kysten av Finnmark fant sted senest i løpet av 1400-tallet (se kap.8.3.2), og noen av værene som Vardø og Ingøy ble anselige tettsteder i norsk sammenheng (se kapittel 8.3). Ordlyden i Skipan av 1384 (kap. 8.4.2) tyder på at interesser kongen hadde i forhold til handel og skatteoppebørsel sentrert til Vågan i Lofoten var i ferd å miste betydning til fordel for ulegitimert handel i fjord og vær, og direktefarten til og fra Bergen værbeboerne i større grad besørget på egenhånd. Denne utviklingen kan ha ført til at fiskeværene etter hvert kom til å representere oppgavene en lokalitet som Kongshavn tidligere ivaretok, og dermed medførte nok en utvikling som gjorde dette komplekset overflødig.

Problemene med å avgrense mangeromshus som fenomen inn i nytid kan være et eksempel på at Sillimans retoriske spørsmål om hvor lenge hybriditet kan være definitivt avhenger av at analysen avgrenses til arkeologisk og historisk kontekst (se kap. 9.6.3). Det har jeg til en viss grad gjort, ved at undersøkelsen nødvendigvis er konsentrert til mellomalder og kompleksene Kongshavn og Skonsvika. Det er jo imidlertid slik at enkelte mangeromshus er betraktelig yngre enn kompleksene i Berlevåg, noe som krever avsluttende kommentarer til dette kapitlet.

Lokaliteter som Løkvika, Nordmannset og sannsynligvis mange av de prøveundersøkte lokalitetens som viser sene dateringer tyder på at mangeromshus ikke er avgrenset til mellomalderen, men at de var i bruk inn i tidlig nytid (se kap. 5.2.2). De skriftlige kildene fra 1600-1800-tallet som beskriver husformene på kysten av Finnmark gir grunn til å tro at hus som deler karakteristika med mangeromshus slik disse er definert i kapittel 3.5, sannsynligvis fortsatte å bli bygd på Finnmarkskysten lenge etter mellomalderen. Bortsett fra at dette representerer problemer i forhold til arkeologisk klassifisering (se kap. 3.6), er det også grunn til å spørre seg om mangeromshus eller lignende komplekser også var vanlige i de tidligste fiskeværene i Finnmark, og at det først og fremst er beliggenhet, funksjon og senere formasjonsprosesser som er unike for de lokalitetene som er definert i mangeromsprosjektet. Det er ikke mulig å svare på et slikt spørsmål per nå, slik jeg tidligere så meg nødt til å konkludere med etter en forholdsvis utmattende gjennomgang av tilgjengelig kildemateriale

(kap. 7). Jeg ser en sannsynlig sammenheng mellom værbebyggelse slik den er beskrevet i 1500-talls kilder og de yngste mangeromstuftene (se kap 7.2.5), og at nord(vest)atlantisk bygningstradisjon kan ha fulgt en i hovedsak norrøn bevegelse som inkluderte både mangeromshus og fiskevær inn i Finnmark (Kap.7.8). Jeg finner ikke like stor grunn til å forutsette sammenheng og kontinuitet i byggeskikken fra mangeromshusene i forhold til senere hustyper (se kap.7.3.3, 7.4.2). I forhold til beskrivelsene fra 1600-1800-tallet finner jeg det mer trolig at naturgitte forutsetninger, i særdeleshet mangel på bygningstømmer, var den viktigste grunnen til videreføring av prinsippet med å bygge de forskjellige bygningsenhetene sammen i et kompleks. Demografiske endringer av en art som medførte at folk med oppvekst i Kyst-Finnmark utgjorde en liten minoritet i værene og tilførsler av nye bygningselementer, som bilegger- og vindovner som endret romorganiseringen vesentlig, gjør ideen om at mangeromshuset på sett og vis hadde nedfelt seg som en varig byggeskikk helt til moderne tid problematisk (sml. Henriksen 2008:197).

Kanskje en sammenheng med kontinuiteten i prinsippene med sammenbygde enheter av bygninger/rom, og den tilsynelatende kontinuitetene i Øst-Finnmark har en forklaring i det komplekse kulturmiljøet fra mellomalder og senere som preger landskapet på kysten. Fysiske betingelser knyttet til klima og hva landskapet kan tilby av handlingsmuligheter (affordances) er grunnleggende i å forstå mangeromshus og lignende hustyper fra senere tid, men restene etter disse forskjellige husformene var samtidig en tydelig del av landskapet i tiden da svært like hustyper fortsatte å bli reist, og brukt. Varangerhalvøyas bygningsmiljø inneholder fremdeles eksempler på unik trehusbebyggelse som ble utbredt på nordsiden av Varangerfjorden og på selve halvøya utover 18- og 1900-tallet. På en besnærende måte gir dette såkalte «Varangerhuset» assosiasjoner til en måte å bygge på, som innebærer at jeg kanskje kunne ha fortsatt min gjennomgang av historisk husutvikling i kap. 7 helt til i dag. Hustypen er inndelt i fire varianter, som alle har til felles at boligdelen og alle øvrige bygninger tilknyttet gårdsfunksjoner er bygget i samme kompleks (Bratrein 1980: 312 ff.). Bratrein foreslo «nordmannsgammen» som et mulig utspring til denne hustypen, i tillegg til at huset var praktisk, materialbesparende og tilpasset dårlig vintervær. I tillegg er den den etnisk sammensatte befolkningen i perioden; nordmenn, samer, karelere, russere og kvener holdt frem som viktig; at impulser fra Karelen, Kvitsjøen og Kola møttes sammen med lokale forutsetninger til en nyvinning i form av et unikt huskonsept (sml. Bratrein 1980.322 ff.). Alle disse momentene lyder merkelig kjent.

Kan den komplekse representasjon av fortid, minne, temporalitet til elementer i kulturmiljøet (sml. Olsen 2010:126) ha bidratt til å befeste en ide om hvordan hus kan anlegges gjennom den daglige, materielle omgangen med konkrete spor av eldre hustufter? Disse var lett gjenkjennelig i planform i samme miljø som stående strukturer som må ha gitt inntrykk av at fortidens byggemåter viste sammenheng til samtiden. Hustufter som fortonet seg som en samtidig del av en gammel praksis. I så fall kan utfordringene i møte med mulighetsbetingelser for husbygging på finnmarkskysten for menneskene som levde der kontinuerlig blitt påvirket av innspill fra kulturmiljøet. Denne prosessen kunne i så fall ha virket på tvers av demografiske endringer og nye sosiokulturelle betingelser. En slik mulighet forutsetter ikke den kulturhistoriske og demografiske kontinuiteten som tanken om en nedfelt byggeskikk med utspring i mangeromshus forutsatte, men åpner for at landskapet i Øst-Finnmarks kystnære områder i seg selv formidlet hint til innflyttere gjennom generasjoner om muligheter og begrensinger for husbygging i omgivelsene.

Interessant nok kom Varangerhus til å kjennetegne kvensk byggeskikk i regionen. Varangerhuset var sjeldent blant nordmenn, og så å si ukjent i samisk trehusbebyggelse (Bratrein 1980:322-323). Det er samtidig slik at Nord-Finland, opphavsområdet til de aller fleste finske innvandrere kalt kvener i Norge, er området hvor Bratrein overhodet ikke finner potensielle opphavstyper eller forbilder for Varangerhus. Kulturell hybridisering, og Varangerhuset som hybride strukturer kan høres ut som del av en fremtidig problemstilling i videre utforskning av denne arkitekturen, helst med en inkludering av studier av fellesgammer og nordmennsgammer som en del av et slikt studie. Jeg finner det passende å ende betraktningene om historien om komplekse sammenbygde boliger med denne siste etterlysningen av videre forskning.

9.8 Oppsummering og konklusjon

Gjennomgangen av problemene med å knytte oppkomst og utvikling til *en* av de kjente etniske gruppene aktive i undersøkelsesområdet i mellomalder fører igjen til en konklusjon om at det arkeologiske materialet ikke lar seg innpasse i en slik monokulturell oppkomstmodell. Det er i stedet et bilde som passer til sammenknyttede og kryssende nettverk av samhandling mellom kulturelt forskjellige grupper som dominerer, og antyder at mangeromshus som fenomen kan representere høyst varierte kontekster. Den historiske

konteksten synes til en viss grad å støtte opp om et bilde der samhandling på tvers av kulturelle skillelinjer har kjennetegnet situasjonen, selv om kildene unntaksvis beskriver slik daglig praksis.

Variasjon og kompleksitet som er observert i materialet kommer ytterligere til syne i en gjennomgang av hensikter bak, og funksjoner som ble ivaretatt i mangeromshusene, med spesielt fokus på kompleksene i Skonsvika og Kongshavn. Forsvar og markering av makt og tilstedeværelse kan ha inngått blant hensikter og funksjoner til anleggelse og bruk av mangeromshus, men ut fra funnene i Berlevåg å dømme, kan ikke dette ha vært det eneste, eller engang det viktigste formålet ved mangeromshus. Det er langt mer sannsynlig at hensiktene har vært sentrert rundt det viktigste motivet i rivaliseringen mellom tidlige statsdannelser i bestrebelsene på å sikre herredømme på nordkalotten i mellomalderen, kontroll over skattesubjekter og handelspartnere. Samiske samfunn utgjorde de viktigste gruppene i den kategorien i mellomalderen. I den sammenhengen er det mest trolig at mangeromskompleksene i Berlevåg var viktige handels- og administrasjonssentra, der Skonsvik er tolket som resultat av et russisk/karelsk initiativ på vegne av Novgorod, mens Kongshavn innehadde tilsvarende funksjoner på vegne av norsk kongemakt. Sistnevnte kompleks ser ut til å ha hatt mer rendyrkede funksjoner i den retningen, mens Skonsvika bærer preg av aktiviteter som innebærer produksjon av noe slag. Oppebørrelse av pelsverk og store mengder reinskinn, samt noe bearbeiding av disse produktene er foreslått som forklaring på hva produksjonsindikasjonene kan representere.

Det er svært lite som tyder på at mangeromshus oppsto som følge av en intern utvikling i regionen, men det er tilsvarende vanskelig å se at husformen oppsto som følge av en direkte overføring av hustyper utenfra. Internalisert, kroppslig og erfaringsbasert kunnskap blant aktørene som bygde og brukte mangeromshus har utvilsomt vært avgjørende for bevisste valg og løsninger som preget oppkomsten og utviklingen av hustypen. Den kulturelle sammensetningen av aktørene har sannsynligvis inkludert varierte grupper med opphav i et stort område, sannsynligvis fra norskekysten, Island, Kvitsjøområdene og selvsagt også lokalt fra undersøkelsesområdet. Denne konteksten var trolig preget av kulturell hybridisering, der forhandling og kompromisser som oppsto i forbindelse med at forskjellige former for ikke-refleksiv kunnskap og oppfatning om livsverdenen ble gjort synlig i møtet med andres mer eller mindre forskjellige forståelse. Landskapet selv stilte betingelser og tilbød muligheter

som ville kreve kompromisser, læring, eksperimenter og kreativitet som menneskene som bygde og brukte mangeromshus trolig hadde vidt ulike forutsetninger for å utnytte.

Med disse perspektivene som utgangspunkt ser jeg det som mest sannsynlig at mangeromshusenes likheter med Vestnordiske og Nordatlantiske byggetradisjoner må skyldes direkte og indirekte involvering av aktører med nær kjennskap til torv- og steinarkitektur tidlig i mangeromshusenes historie. Dette kan inkludere islandsk personell, og norske handelsmenn med Island og norskekysten som virkeområde. Over tid kan mangeromshusene ha representert en norm for utforming av sentra der skatteoppebørsel, handel og en viss form for makt- og myndighetsrepresentasjon på vegne av kongemakten fant sted. Trolig er det ikke tilfeldig at islandske handelsplasser som Gásir og måten gulvflatene til bodene der er gravd ned i bakken, og bygget sammen i komplekser minner svært mye på enkelte mangeromsanlegg. Muligheten for at de islandske klostrene kan ha vært forholdsvis monumentale komplekser bygget i rekved, torv og stein åpner for en interessant hypotese om at visse imponerende bygningstrukturer, som for eksempel i Kongshavn, også kan ha hatt islandsk forbilde.

Komplekset i Skonsvika, som ellers ikke virker naturlig å se i sammenheng med norrøn tilknytning, inkluderer bygninger som viser klare likhetstrekk med vestnordisk byggeskikk, og tilsvarende fremmed for den utbredte oppfatningene av hva som kjennetegnet russisk og karelsk byggeskikk i mellomalderen. Samhandling med aktører med tilhold i Kongshavn kan forklare at kompetanse i å reise bygninger bestående av stolpebygde hus, indre stående plankevegger med ytre kledning av stein- og torvvegger. Det er mer sannsynlig at samiske aktører i nærområdet allerede hadde kjennskap til denne varianten av torv- og steinbygde hus, i tillegg til å være kjent med torv som byggemateriale i forbindelse med egne, tradisjonelle hustyper, og formidlet denne kunnskapen gjennom aktivt engasjement i aktivitetene i Skonsvika. Felles trekk i beinmaterialet som tyder på lokal kompetanse i prekeveringen av fisk er et av tegnene på at samer var til stede på begge lokalitetene. Sannsynligvis var virksomheten i begge kompleksene avhengige av å knytte til seg lokalt samisk personell som integrerte aktører i virksomhetene. Samtidig viser trekk som ildsted/ovner, naustuft og kombinasjon av torv- og steinvegger med minst en ren plankevegg i ett og samme hus elementer som kan være uttrykk for tilpasninger fra hjemlig byggeskikk. Skonsvika er som

Kongshavn et kompleks preget av forhandling og kompromiss mellom tradisjoner og mulighetsbetingelser i landskapet, kompetanse til å utnytte disse.

Et problem dreier seg om mangeromshus med en datering til tidlig nytid, som Løkvika, Nordmannset, Værbukta m.fl. Disse må ses i en ganske forskjellig historisk kontekst, helst som del av den intense perioden i fiskeværsetableringene - og nedleggelsene - som skjedde i løpet av 15- og 1600-tallet. Vansker med å avgrense mangeromstuftene frem i tid er grunnet i skriftlige kilders beskrivelser av hus så sent som 1800-tallet, som tydelig refererer til gårder der bygningene var samlet i ett og samme kompleks. Til og med Varangerhuset fra 1800- og 1900-tallet kan beskrives slik, selv om dette i hovedsak var bygget av tømmer eller reisverk. Sammenhenger kan finnes, selv om det er utelukket å se dette i lys av en kontinuerlig byggeskikk med utspring i mangeromshus. Jeg avsluttet med noen betraktninger om at det rike og komplekse kulturmiljøet i Nord-Troms og Kyst-Finnmark som dannet utgangspunkt for mangeromsprosjektet kanskje kan bidra med forklaringer til den lange historien om huskomplekser i Finnmark.

Kapittel 10 Oppsummering og ettertanker

10.1 Oppsummering

Denne avhandlingens hensikt har vært å samle en oversikt over informasjon om tuftene etter en mangeromshusene, gjøre utgravninger og på bakgrunn av dette presentere tolkninger om hustypens oppkomst, bruk og sammenheng med sosio-kulturell kontekst i undersøkelsesområdet i mellomalder og tidlig nytid.

En mangeromstuft er blant de tidligst beskrevne kulturminnene i Nord-Norge, og er bevart til i dag. Tuften er i denne avhandlingen omtalt som mangeromskomplekset i Kongshavn. Til tross for at den detaljerte beskrivelsen av ruinene forelå allerede fra slutten av 1600-tallet med en forholdsvis grundig redegjørelse for hvor i landskapet disse befinner seg, skulle det gå nær 300 år før mangeromstuften det er snakk om fikk ordentlig faglig oppmerksomhet igjen.

Andre mangeromstuffer ble også beskrevet, men først så sent som ved forrige århundreskifte og et par tiår inn i på 1900-tallet, denne gang på Vadsøya og på Soim på Kolahalvøya. I et forsøk på å forklare den forunderlige tregheten i anerkjennelsen av mangeromstuffer som reelle fortidsminner og arkeologiske objekter, analyserte jeg tekster hvor mangeromstuffer er omtalt, og tekster hvor utelatelsen av disse virker påfallende. Jeg kom til at den mest sannsynlige forklaringen er prosessene der de ulike historiske vitensdisiplinene ble etablert med egne definerte fagfelt utover 1800-tallet. I sorteringen av objekter innenfor ulike faglige «revir», ble ikke mangeromskomplekset i Kongshavn (eller Kjølnes, slik det het på 1600-tallet) å finne blant historie- eller arkeologifagets objekter, men ble i stedet definert som et emne innen folkloristikk. Som følge av dette var Kjølnes og ruinene der oppfattet som folkeminne/sagn- og visetradisjoner, ikke som fysisk realitet. På lignende vis ble tuftene på Vadsøya og i Soim innledningsvis vurdert som «etnografisk» interessant, særlig innen samisk etnografi: Som kulturminner var de for «recente» for arkeologifaget. En gryende erkjennelse av at mangeromstuffer utgjør en egen kategori kulturminner kan først spores fra begynnelsen av 1970-årene av. En sentral aktør i nordnorsk arkeologi i denne tiden, Povl Simonsen, hevdet at han allerede på begynnelsen av 1950-tallet fikk ideen om utgravninger på Vadsøya. Disse ble realisert i perioden 1976-78. Tolkning av utgravningsresultatene, senere arbeider av Simonsen, og Håvard Dahl Bratreins forskning utgjorde viktig grunnlag for mangeromsprosjektets begrunnelse, målsetninger og problemstillinger.

Gjennom omfattende feltregistreringer og prøveundersøkelser, resultater fra andre prosjekter og informasjon kommet til etter registreringene i mangeromsprosjektet var avsluttet, er det nå kjent ca. 35 mangeromstuffer fordelt på 23 lokaliteter. Elleve tufter ble undersøkt med prøvegravinger. Resultat og tolkninger fra disse undersøkelsene og C14-dateringene indikerte at mangeromshus forekom i perioden ca. 1250 – ca. 1650. Det er på det rene at tuftene representerer hus av noe ulik form og planløsning, men fellestrekk er stein- og torvbygde vegger, som i noen tilfeller også har inkludert bruk av hvalknokler. Veggene har omsluttet flere rom, og disse er tilknyttet hverandre med innganger og korridorer. Rommene er til en stor grad gravet markert ned i bakken. To hovedprinsipper for romorganisering ble påvist. En gruppe mangeromstuffer er organisert med en sentral korridor som har fordelt ferdsel mellom rommene. Tufter organisert slik gir ofte et symmetrisk inntrykk i plan, med rom plassert på hver side av korridoren, som ofte ender i et rom i motsatt ende i forhold til inngangen. Det andre hovedprinsippet er hustufter hvor innganger synes mellom rommene, slik at ferdsel gjennom husanlegget har forgått fra ett rom til et annet. Slike tufter kan ha nær kvadratisk til rektangulær ytre form. Kombinasjoner mellom disse prinsippene finnes. Dette er best belagt i de to store mangeromstufte Kongshavn og Skonsvik, som jeg har valgt å omtale som komplekser. De fleste mangeromstufte befinner seg i sund og i eller nær fjorder, i motsetning til fiskeværernes ytre kystlokalisering.

Kongshavn og Skonsvika ble undersøkt med mer omfattende utgravninger. Skonsvika består av minst 18 rom, og Kongshavn med minst 20 rom, ligger bare ca. 8 km fra Skonsvika. Begge anleggene dekker areal på over et mål i utstrekning. Aktivitetene og bosettingen i mellomalder i Skonsvika og Kongshavn fant mest sannsynlig sted i perioden ca. 1200– ca. 1450 e. Kr. Resultatene av utgravningssjakten i Skonsvika viste at hus og aktivitetsområder i sin helhet var i bruk i mellomalderen, mens komplekset i Kongshavn var lagt delvis oppå en jernalderlokalitet. Mellomalderbosettingen var delvis gjenfylt og planert i moderne tid. Interessant nok var det likevel mulig å observere rester etter en bosettingsfase datert ca. 1500, - ca. 1650, som synes å ha blitt etablert etter at komplekset fra mellomalderen var forfalt til ruiner. Sporene fra denne fasen var svært dårlig bevart, og både gulvflater og møddinger var sterkt preget av de moderne inngrepene.

Da kompleksene var i bruk i mellomalderen har virksomheten resultert i kontraster og likheter i arkitektur og gjenstandsmateriale. Slike likheter og kontraster avspeiles også i arkeometriske

data fra analyser av beinmateriale, jordsmonn og makrofossiler. Alle gjenstandsfunn av kleberstein ble funnet i Kongshavn, og sammen med at det store flertallet av bakstehellefragmenter ble funnet i denne lokaliteten tyder dette på en nærmere tilknytning til norske nettverk i mellomalderen. Et fåtall gjenstander av mulig østlig herkomst antyder at virksomheten i Skonsvik i mellomalderen kan knyttes tettere til russiske/karelske nettverk. Likheter i materialet, som de få bakstehellefragmentene i Skonsvika, keramikkmaterialet og muligens også fiskekroker kan på sin side vise til likheter som kan forklares som utveksling av gjenstander mellom aktørene i de to kompleksene, kanskje å sammenligne med et lokalt handelsnettverk.

Kongshavn synes å ha blitt konstruert ved at en rullesteinsvoll er gravd ut, og steinblokkene derfra benyttet i konstruksjonen av massive vegger, og en markert steinmurt buffer mot landsiden. Det virker som om anlegget der ble reist i løpet av forholdsvis kort tid, mens det ble påvist to tidligere faser av aktiviteter på stedet før fase boligstrukturer ble reist i Skonsvika. Begge kompleksene ser imidlertid ut å ha delt prinsippet med en ytre markert avgrensning i form av sammenhengende vegg.

Det åpne området i Kongshavn var uten klare anlegg, bortsett fra en mulig stein- og hellelagt sti, og komplekset som helhet bærer ikke preg av at spesialisert produksjon har funnet sted på samme måte som på åpne områder i komplekset i Skonsvika. Beinmaterialet tyder ikke på at spesialisert tørrfiskproduksjon har funnet sted i noe større grad på noen av lokalitetene. Noen indikasjoner på at pelsdyr har blitt bragt til kompleksene, best belagt i Skonsvika, kan indikere en viss pelshandel på stedene. Stein som bygningmateriale i ytre vegger dominerer i langt større grad i Kongshavnkomplekset sammenlignet med Skonsvika. Likevel er bygningene konstruert med fellestrekk; indre reisverk har bestått av stolper i kombinasjon med vertikalt plankebygde vegger, mens de ytre veggen har bestått av stein, jord/sand og torv. Plasseringer av ovner/ildsteder deles mellom kompleksene, disse har vært plassert i eller nær hjørnene av rommene. Andre likheter er å finne i beinmaterialet, der zooarkeologisk analyser viser at fiskeprekeveringen har etterlatt likeartede spor på fiskebein. Sammen med et fåtall gjenstandsfunn kan dette forholdet forklares med en viss tilstedeværelse av lokalt samisk personell i kompleksene.

En mindre utgravningsjakt ble også åpnet i Løkvika og en prøvesjakt ble lagt i mangeromstuften i Nordmannset. Også disse lokalitetene er i Berlevåg kommune. Selv om både C14-dateringer og funnmateriale indikerer at disse husene var i bruk ca. 50 – 200 år etter at mellomalderaktivitetene i Skonsvika og Kongshavn tok slutt, viser de store likhetstrekk i konstruksjonen. Analyser av dateringene fra prøveundersøkelsene kan indikere at et opphør i bruken av mangeromshus kan ha inntruffet i siste del av mellomalder for siden å bli tatt opp igjen også andre steder enn i Berlevåg kommune, dels som gjenbebyggelse på gamle mangeromstufter, og dels som anleggelse av nye mangeromshus.

Den historiske konteksten mangeromshusene oppsto i er preget av at tidligere landskapsgrenser som markerte bosetningsområdene dominert av henholdsvis norrøn og samisk bosetting, Hålogaland og Finnmark, gradvis ble endret eller opphørte å være relevante. En gradvis ekspansjon av (i hovedsak) norsk befolkning bosatte seg i fiskevær i Nord-Troms og Finnmark. Denne ekspansjonen skjedde samtidig med at karelske og russiske interesser med utgangspunkt i fyrstedømmet Novgorod gjorde seg gjeldende i de samme områdene. Dette innledet en periode på ca. 200 år der rivalisering over norsk og russisk overherredømme over regionen preget situasjonen. Minst 12 overfall er kjent i Hålogaland og Finnmark, og minst to raid i Kvitsjøområdene fra norsk side skal ses i sammenheng med konfliktene mellom mellomalderstatenes interesser. Disse konfliktene ble forsøkt løst med fredsavtaler, og en bevart avtale fra 1326 klargjør at rettighetene til å handle med samene, og kreve tributt fra dem var sentrale stridsspørsmål i rivaliseringen. Løsningen var at disse rettighetene skulle være felles innenfor et definert område, mens grenser i landskapet skulle fastsette områdene hvor de respektive mellomalderstatene innehadde overherredømme alene. Et notat fra ca. 1330 redegjør antagelig for noen av disse geografiske grensene. Undersøkelsesområdet i mitt prosjekt og felles skatteområde er i alle tilfeller nær sammenfallende i utstrekning.

Det er sannsynlig at handel med samene og skatteoppebørsel var sentrale funksjoner knyttet til mangeromshusene. Administrative funksjoner, samt markering av tilstedeværelse og makt kan være tilleggsfunksjoner lagt til mangeromshus. For kompleksene i Kongshavn og Skonsvika er det sannsynlig at førstnevnte kan tolkes som manifestering av norsk makt og kontroll, mens Skonsvika er tolket som en russisk/karelsk «pogost» med tilsvarende funksjoner. I tillegg bærer komplekset preg av at spesialisert produksjon har funnet sted, som

kanskje kan relateres til prosessering av skinn og konservering av kjøtt fra den omfattende villreinjakten i området. Når det gjelder spørsmålet om hvordan mangeromshus oppsto som fenomen finner jeg det ikke sannsynlig at det var en direkte overføring av kjente bygningstyper utenfra som er forklaringen, eller at mangeromshus var resultat av en intern utvikling basert på byggeskikk som eksisterte i undersøkelsesområdet. Følgelig er det ikke mulig å knytte oppkomsten av mangeromshus til en bestemt etnisk/kulturell gruppe. I stedet kan oppkomsten ses i lys av en langvarig refleksiv prosess der aktører med ulik kulturell bakgrunn har vært virksomme.

Å anlegge store og komplekse byggverk der torv, jord, stein drivtømmer og hvalbein utgjorde mesteparten av bygningsmaterialet krevde inngående kunnskap og kompetanse i å bygge på denne måten. Jeg finner det mest sannsynlig at denne kunnskapen hadde sitt utspring på Island. Gårdskomplekser innehar trekk som er gjenkjennbare i forhold til mangeromshus, men også handelsplasser som Gásir har komplekse bodsystemer med nedgravde gulv og ytre torvvegger som gir assosiasjoner til mange av de kjente mangeromstuftene. Nyere forskning har sannsynliggjort at islandske klostre fra første stund var en egen kategori bygningskomplekser som skilte seg vesentlig fra de verdslige islandske gårdsbygningene i samtiden. Samlet sett tyder mye på at kompetanse i å bygge store og komplekse byggverk (som kan ha overgått mangeromskompleksene i Berlevåg i størrelse og kompleksitet) med drivtømmer, torv og stein var utbredt på Island i tiden de første mangeromshusene ble reist.

Overføringen av kunnskap om å bygge store anlegg med torv og stein som kan ha skjedd direkte, ved at islendirer var involvert i bygging og drift av slike anlegg i en tidlig fase. Norske handelsmenn som hadde lange opphold på Island (for eksempel på Gásir) bak seg, kan ha tilegnet seg kompetanse i å bygge i torv og stein, som siden kan ha blitt iverksatt under handelsekspedisjoner til Nord-Troms og Finnmark. Det er også slik at bygningsmaterialet var vanlig langs hele den vestre norskekysten, uten at jeg har kjennskap til at bygninger lik mangeromshus har eksistert der. Det er uansett slik at selv om elementer fra islandsk mellomaldersk byggeskikk er gjenkjennbare, har funksjoner som bygningene var ment å ivareta raskt ført til tilpasninger, innovasjon og forhandlinger med andre byggetradisjoner som ga bygningene egne, særegne uttrykk. Vestnorsk tradisjon i å benyttet torv og stein som bygningsmateriale har i en slik sammenheng trolig fått innvirkning. Kulturell hybridisering kan forklare denne utviklingen, og at mangeromshus kan betraktes som hybride strukturer. Et

eksempel er hjørneildstedene som kan være et element overført fra norske urbane miljøer. Kontekstene husene oppsto i kan ha bidratt til det samme. I et fremmed miljø preget av usikkerhet, tøft klima, isolasjon fra opphavsmiljøene og potensiell fare i form av fiendtlige grupper kan den fortettede og massive utformingen ses som svar på et behov for å markere avstand til omgivelsene og indre solidaritet.

Eksemplet med Skonsvika er spesielt interessant. Rommene her viser at byggeskikken avviker sterkt fra russisk/karelsk byggeskikk, og at kompetanse i å bygge i torv og stein med indre reisverk i tømmer og stående plank trolig ble formidlet av norske aktører. Det er en mulighet for at denne formidlingen skjedde gjennom samiske mellommenn. Som nevnt ovenfor er det indikasjoner på at samer var aktive i driften av kompleksene, trolig i langt større grad enn det som gjenspeiles i gjenstandsmaterialet. Spesielt i forbindelse med logistikk, matforsyning, drift og frakt av de store fangstanleggene må lokal samisk ekspertise ha vært avgjørende for at kompleksene skulle fungere etter hensikten, og dette forutsetter igjen at det var elementer av gjensidighet i relasjonene mellom nordmenn, samer, russere og karelere. Over tid kan utformingen av mangeromshus ha kommet til å signalisere møtesteder for gruppene involvert i handel, og skattelegging på kysten av Nord-Troms og Finnmark, og på den måten bidratt til å uniformere bygningenes utseende.

Skriftlige kilder som omtaler boliger i værene i Finnmark fra 1500-tallet kan indikere at værbebyggelsen hadde likhetstrekk med mangeromshus, i alle fall i Øst-Finnmark. Det kan i så fall forklare at noen av mangeromstuftene er lokalisert til steder som kan ha vært fiskevær i mellomalderen, som for eksempel Tunes, Store Knarvik og Lille Ekkerøy. Fra 1600-tallets siste halvdel inneholder de skriftlige kildene informasjon som tyder på at værbebyggelsen avviker noe fra det som kjennetegner mangeromshus. Det som kildene indikerer, både fra denne tiden og langt senere, er at torv, stein og hvalbein fortsetter å være det viktigste bygningsmaterialet ved siden av indre reisverk av tre. Interessant nok fortsatte bygningene i værene å bli ført opp i samme kompleks inn til et stykke ut på 1800-tallet. Det er ikke nødvendig å forklare dette som resultat av at byggeskikk som kjennetegnet mangeromshus i mellomalder, eller elementer av denne, ble videreført som del av en ubrutt tradisjon. Kulturelle hybridiseringsprosesser og menneskers evne til å oppfatte mulighetsbetingelser i omgivelsene er trolig også forklaringen på at funksjonene ble seksjonert i forskjellige bygninger (rom) i samme kompleks over så lang tid. I den sammenhengen ser jeg det ikke

som usannsynlig at kulturmiljøene selv, med tydelige tufter etter komplekse boligformer kan ha bidratt til å holde minnet levende om en fornuftig måte å bygge på i Kyst-Finnmark.

10.2 Etertanker

Mangeromsprosjektet har bidratt med store mengder ny kunnskap om mellomalder i Nord-Troms og Finnmark, noe som har satt meg i stand til å i alle fall besvare problemstillingene i prosjektet mitt til en viss grad. Det er imidlertid et stort savn at ikke flere mangeromstufter er undersøkte bedre. For eksempel kunne en komparativ undersøkelse av mangeromskompleksene i Berlevåg og noen av de vestlige anleggene vært svært interessant i dette prosjektet. Det er ganske klart av villreinsfangsten ikke på langt nær hadde samme omfang i Nord-Troms og Vest-Finnmark, og en spennende mulighet er at tørrfiskproduksjon i fjordområdene her kan være assosiert til mangeromshusene. Det er i dette området at indikasjonene på samisk involvering i markedsrettet fiskeri er tidligst belagt i skriftlige kilder innenfor undersøkelsesområdet.

En av målsettingene ved mangeromsprosjektet var å fremskaffe grunnlag for videre forskning. Det håper jeg vi har gjort. Først og fremst er det et inderlig ønske fra min side at det ikke må gå tiår før neste forskningsprosjekt som berører mangeromstufter igangsettes, og likeledes at fiskeværene med sannsynlig mellomalderdatering kan bli undersøkt med omfattende utgravninger. Dette ville forhåpentligvis klargjort forholdet og forbindelser mellom mangeromstufter og fiskevær, som heller ikke har vært mulig å utforske ordentlig nå.

Litteratur

- Af Geijerstam, Helen. 1995. Horn- och benhantverk. I Mogren, M. og Winberg J. (red.), *Medeltida riksborg i Skåne: Lund studies in Medieval Archaeology Vol. 17*. Almquist and Wiksell International, Stockholm, s. 199-208.
- Ágústsson, Hörður. 1982. Den islandske bondegårds udvikling fra landnamstiden indtil det 20. århundrede. I Myhre, B., Stoklund, B., og Gjørder, P. (red.) *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre*. Arkeologisk museum i Stavanger, s.255-268.
- Ahlenius, Karl. 1900. *Till Kännedom om Skandinaviens geografi och Kartografi under 1500-talets senare hälft*. Skrifter utgifna af Kungliga Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala, bind VI:5. Uppsala
- Aikio, Ante. 2004. An essay on substrate studies and the origin of Saami. I Hyvärinen, I., Kallio P., Korhonen, J. (red.). *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 63. Helsinki, s. 5–34
- Akre, Karl 1895. Lidt om det gamle Vadsø. *Finnmark Amtstidende* nr. 39-42. 1895
- Alm, Torbjørn og Johansen, Stein. 2009. Drivved på norskekysten – tømmer fra fjerne skoger? I *Ottar* nr. 276, s. 18-24
- Amundsen, Colin. 2008. *Culture Contact, Ethnicity and Food Practices of Coastal Finnmark (1200-1600 A.D.)*, PhD Thesis, Department of Anthropology, The City University of New York.
- Amundsen, Colin 2011. The Zoo-Archaeology of Multi-Room Houses. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s.241-264
- Amundsen, Colin. 2014. Coupled Human and Natural Systems. A New Perspective on Early Fishing and Fishing Cultures in Northern Norway, i Harrison, R. og Maher, R. (red.) *Ecodynamics in the North-Atlantic: A Collaborative Model of Humans and Nature through Space and Time*. Lexington Books, London, s. 55-78
- Amundsen, Colin, P., Henriksen, Jørn E., Myrvoll, Elin R., Olsen, Bjørnar, Urbańczyk, Przemysław. 2003. Crossing borders: Multi-room houses and inter-ethnic contacts in Europe's extreme north. *Fennoscandia archaeologica* xx, s. 79-100

- Amundsen, Colin, Sjøbakk, Ingvild, Karoliussen, Yassin 2011. I Henriksen, S. og Valen, C. (red.) *Skjærvika/Fjellvika 2009. Årsrapport fra arkeologiske utgravninger i Skjærvika og Fjellvika, Hammerfest kommune, feltsesongen 2009*, Tromsø Museum, universitetsmuseet, Tromsø, s.36-47
- Andersen, Harald, Hellmuth., Crabb, Peter. J., og Madsen, Hans Jørgen. 1971. *Århus Sønder vold. En byarkæologisk undersøgelse*. Jysk arkæologisk selskabs skrifter vol. XI. Gyldendalske Boghandel, København
- Andreassen, Reidun L. U. Å. *Registrering i Måsøy kommune*, Finnmark, unpubl. manuskript, top. ark. Tromsø Museum
- Andreassen, Reidun L. 2003. Fra fangstboplass til storvær. Utsyn fra Ingøy gjennom jernalder og middelalder. *Karlsøy og verden utenfor. Kulturhistoriske perspektiver på nordnorske steder. Festskrift til professor Håvard Dahl Bratrein på 70-årsdagen 13.02.2003*. Tromsø Museums skrifter XXX. Tromsø Museum, universitetsmuseet, s.134-148
- Andreassen, Reidun og Bratrein, Håvard. 2011a. Finnmark, Bjarkøy and the Norwegian kingdom. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s .315-327
- Andreassen, Reidun og Bratrein, Håvard. 2011b. Finnmark between the east and the west. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 329-353
- Andrén, Åke. 1959. Fasta, i Hødnebo, F. (red.). *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bd. 4. Gyldendal norsk forlag, Oslo, s.182-190
- Andrén, Anders.1997. *Mellan ting och text. En introduction till de historiska arkeologierna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium.Stockholm/Stehag
- Apelseth, Arne. 1998. Lærdom, borgarleggjering og skriftkultur. I Johnsen, Egil Børre, Eriksen Trond Berg (red.) *Norsk Litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1, 1750-1920. Universitetsforlaget. Oslo.
- Aspholm, Poul E. 2013. Historisk informasjon om forekomster av elvemusling *Margaritifera margaritifera* i forhold til kjente nåværende bestander i Finnmark. *Bioforsk rapport* vol. 8 Nr.115 2013
- Bandlien, Bjørn. 2015. Trading with Saracens and the Sámi in medieval Norway, i Cordelia Hess & Jonathan Adams (red.), *Fear and Loathing in the North: Jews and Muslims in Medieval Scandinavia and the Baltic*, deGruyter, Berlin s. 31–48

- Bakke, Arnt. 1976. Kjølnesvisa – På sporet gjennom folkeminnevitenskapen. *Ottar* nr. 89. Tromsø Museum, s. 5-10
- Balsvik, R. 1989. *Vardø. Grensepost og fiskevær*. Bind 1. Vardø kommune. 1989
- Barthelmess, Klaus. 2009. Basque whaling in pictures, 16th-18th century. *Itsas Memoria. Revista de estudios marítimos del País Vasco*, 6, s. 643-667.
- Bately, Janet. 2007. Ohthere and Wulfstan in the Old English Orosius. I Bately, J. og Englert, A. (red.) *Ohthere's Voyages. A late 9th-Century Account of Voyages along the Coasts of Norway and Denmark and Its Cultural Context*. Maritime Culture of the North 1. The Viking Ship Museum in Roskilde, s. 18–39
- Baug, Irene. 2015. *Quarrying in Western Norway. An archaeological study of production and distribution in the Viking period and the Middle Ages*. Archeopress Publishing Ltd., Oxford
- Benediktsson, Jakob. 1957. Introduction, notes. *Bibliotheca Arnarnagæana* Vol. IX. Arngrimi jonae opera latine conscripta IV. Ejnar Munksgaard. Hafniæ
- Berg, Jens Christian. 1838. Ventilationer angaaende den nordlandske Handel i Almindelighed, og de saakaldte Nordfarers eller Thronhjems-Borgeres Handel paa Landet i Særdeleshed. Meddeelte med Indledning og Anmærkninger av J. Chr. Berg. *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie* bind. 5, s. 590-688
- Bergesen, Rognald, H. 2013. Kunsthistoriske spor etter tørrfiskhandelen i Lofoten og Vesterålen. I *Håløygminne*, 24. bd. 4/2013., s. 93-103
- Berglund, Birgitta. 1999. Middelaldersk klebersteinsindustri på Helgelandskysten. *Ottar* nr. 225, s. 13-24.
- Bergsland, Knut. (red.). 1970. *Samene og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A: Forelesninger XXVIII
- Beronka, Johan. 1933. *Vadsø bys historie: Med spredte bidrag til Varangers historie*. Vadsø
- Bertelsen, Reidar. 1985. *Lofoten og Vesterålens historie. Fra den eldste tida til ca. 1500 e.Kr.*, bd, 1. Kommunene i Lofoten og Vesterålen.
- Bertelsen, Reidar. 1989a. Vågan-Mjelvik-Vadsø. Eksempler på fremvekst av tettsteder i nord. I Bertelsen, R., Reymert, P. K., Utne, A. (red.) *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museums skrifter XXII. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø, s.237-254
- Bertelsen, Reidar. 1989b Gårdshaugene i Nord-Norge. Eksempler på nordatlantiske teller. I *Hikuin* 15, s. 171-180

- Bertelsen, Reidar. 1991. Endringer i fiskeværenes byggeskikk på 14-1500-tallet. *Årbok for Foreningen til Norske Fortidsminnemerkeres bevaring*. 145. årgang, Oslo, s. 235-244
- Bertelsen, Reidar. 1998. Vågan kirkested fra tusenårsskiftet til 1300-tallet. I Bruun, H. (red.). *Fra Øysteins kirke til Lofotkatedralen. Vågan kirke 100 år*. Vågan menighetsråd, s.12-23.
- Bertelsen, Reidar. 2003. Povl Simonsen, en skapende og lekende forsker, 1922-2003. *Håløygminne 2/2003*, s. 265-273
- Bertelsen, Reidar. 2009. Vågar, en kortlevd by eller et urbant fiskevær? I Brendalsmo, J., Eliassen, F., Gansum, T. (red.), *Den urbane underskog. Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*. Novus Forlag, Oslo, s. 199 - 211
- Bertelsen, Reidar og Lamb, Raymond. 1995. Settlement Mounds in The North Atlantic. I Bertelsen, R. (red.) *Sentrale temaer i nordnorsk mellomalderarkeologi*. Stensilsérie B, nr. 34. Universitetet i Tromsø, s. 41-55
- Bertelsen, Reidar og Urbańczyk, Przemysław. 1985. The Soløy farm mound. Excavation and methods of stratigraphical analysis. *Tromsø kulturhistorie*, 4. Tromsø Museum
- Bertelsen, Reidar, Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen. 2001. Mellom tradisjon og modernitet: Vern av faste kulturminner i Nord-Norge. I (Skar, B. (red.) *Kulturminner og miljø*. Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU), Oslo, s. 85-108
- Bhabha, Homi, K. 1990. The third space: Interview with Homi Bhabha. I Rutherford, J. (red.) *Identity: Community, culture, difference*, Lawrence & Wishart, London, s. 207-221.
- Bhabha, Homi K. 2004. *The location of culture*. Classic edition. Routledge. London. New York
- Bjerkli, Bjørn. 2007. Del XII. Samisk befolkning, bruk av naturen og rettighetsforhold i Nord-Troms. I *NOU 2007:14*. Samisk naturbruk og rettsituasjon fra Hedmark til Troms, s. 371-409
- Bjørge, Narve. 1982. Vågastemna i mellomalderen. I (Imsen, S, og Sandvik, G. (red). *Hamarspor, eit festskrift til Lars Hamre*. Universitetsforlaget, Oslo – Bergen - Tromsø, s. 45-60
- Bjørge, Narve. 1986. Kontakten mellom Bergen og Nord-Norge i mellomalderen. I Kjøpstad og rikssentrum. *Onsdagskvelder i bryggens museum II*. Øye, I. (red.). Bryggens Museum. Bergen, s. 41-53
- Bjørge, Narve, Rian, Øystein. Kaartvedt, Alf. 1995. *Norsk utenrikspolitikk historie. Selvstendighet og union. Fra middelalderen til 1905*, bind 1. Universitetsforlaget, Oslo
- Bjørklund, Ivar. 1985. *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant, 1550–1980*. Universitetsforlaget. Oslo

- Bjørkvik, Halvard. 1976. Våg, i Hødnebo, F. (red.). *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. 20, Gyldendal norsk forlag, Oslo, s. 276
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practise*. Cambridge university press, Cambridge.
- Bratrein, Håvard Dahl. 1966. *Kirketuftregistrering i Nord-Norge*. Upublisert rapport, Tromsø Museum
- Bratrein, Håvard Dahl. 1968. *Befaring av kirketufter i Troms og Finnmark*. Upublisert rapport Tromsø Museum
- Bratrein, Håvard Dahl. 1970. Befolkningsforhold og kirkebygging nord for Malangen i eldre tid. *Håløygminne* Særprent av hefte 2 og 3/1970
- Bratrein, Håvard Dahl. 1977. Russesagn i Nord-Norge. *Ottar* nr. 94 – 95, s. 5-12.
- Bratrein, Håvard Dahl. 1980. «Varangerhuset». En foreløpig presentasjon av en nordnorsk hustype med konsentrerte gårdsfunksjoner, *Norveg* 23, s. 311-331
- Bratrein, Håvard Dahl. 1984a. Skjøttebåter og leidangsskip i Nord-Norge. *Acta Borealia* 1/1984, s. 27-37.
- Bratrein, Håvard Dahl. 1984b. Fra samisk «overhøyhet» til norsk i Tromsens len. *Acta Borealia* 2/1984, s. 25-45.
- Bratrein, Håvard Dahl. 1986. Falkefangst i Nord-Norge. *Ottar* nr. 162, s. 34-38.
- Bratrein, Håvard Dahl. 1989. *Karlsøy og Helgøy bygdebok: folkeliv, næringsliv, samfunnsliv*. Bind 1. Fra steinalder til 1700. Hansnes
- Bratrein, Håvard Dahl. 1990. Magerøy i middelalderen. *Tromura, kulturhistorie* nr. 17. Tromsø Museum, s. 19-25
- Bratrein, Håvard Dahl. 1996. Gåtefulle Forsøl: kulturminnene i Kirkegårdsbukt. *Fotefar mot nord*. Hammerfest kommune/Finnmark Fylkeskommune, Vadsø
- Bratrein, Håvard Dahl. 1997. Farlige Finnmarkinger? *Ottar* nr. 214, s. 18-23
- Bratrein, Håvard Dahl. 1998. «Passio Olavi»: Et kildested om Finnmarks-fisket på 1100-tallet. *Håløygminne* Årgang 79, hefte 1, s. 117-121
- Bratrein, Håvard Dahl. 2000. Fisken og samfunnet. Perspektiv på nordnorsk fiskerinæring i middelalderen. I Finstad, B.-P., Haaland, A, Schwach, V.(red.). «...en af landets betydeligste næringsveie». *Fiskenettet-nettverk i fiskerihistorie. Rapport fra et fiskehistorisk seminar ved Norges Fiskerimuseum i Bergen 2-3 november 1998*. Institutt for historie, Universitetet i Tromsø
- Bratrein, Håvard Dahl, 2001a. Finnekongen Martin og rikskongen Håkon den femte. *Håløygminne*. Årgang 82 nr. 1, s. 1-10.

- Bratrein, Håvard Dahl. 2001b. Adelsgods og krongods i Finnmark. *Håløygminne*. Årgang 82, hefte 3, s. 57 - 84
- Bratrein, Håvard Dahl. 2002. Det eldste Vardøhus. *Håløygminne*. Årgang 83, hefte 3, s. 173-182
- Bratrein, Håvard Dahl. 2004. Russisk okkupasjon av Finnmark på 1400-tallet? *Håløygminne* bd. 21, 2/2004, s. 373-384
- Bratrein, Håvard Dahl. 2008. Finnmark før Vardøhus. I Balsvik, R.R., og Nielsen, J.P. (red.), *Forpost mot Øst. Fra Vardø og Finnmarks historie 1307-2007*. Orkana, Stamsund, s. 27-33
- Brekke, Arnstein. 2011. Åringsundersøkelser i Salten: Dendrokronologiske dateringer. *Årbok 2011. Fortidsminneforeningen*. Oslo
- Brekke, Nils A., Nordhagen, Per J., Lexau, Siri S. 2008. *Norsk arkitekturhistorie. Fra steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*. Det norske samlaget 2. utgåve, Oslo.
- Brendel, M. Brock Utne, og Solberg, Ole. 1934. Finnmark omkring 1700. *Nord-Norske samlinger* bd. 1, annet hefte. Etnografisk Museum. A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S.
- Brodshaug, Egil. 2005. *Det anonyme dagliglivet Klebersteinsmaterialet fra de arkeologiske utgravningene av Borg III, Vestvågøy i Lofoten*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Bronk Ramsey, Christopher. 2009. Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51/1, s. 337-360
- Bronk Ramsey, Christopher. 2016. OxCal v4.2
- Brox, Arthur og Stamsø Munch, Gerd. 1965. Gårdshauger og tuftegrupper. *Ottar* nr. 43
- Brun, Trude Aga. 1996. *Mellomalderkeramikk. Et perifert materiale i det sentrale Nord-Norge*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Bruun, Inga. M. 2007. *Blandede graver - blandede kulturer? En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø,
- Bruun, Inga, M. 2009. *Kulturminneregistrering i gamle fiskevær. Befaringsrapport 2009*. Upublisert rapport, Universitetet i Tromsø
- Bruun, Inga, M. 2010. *Kulturminneregistrering i gamle fiskevær. Befaringsrapport 2010*. Upublisert rapport, Universitetet i Tromsø
- Bruun, Inga, M. 2011. «De bor snart hist, snart her». *Ottar* nr. 286, s. 54-61
- Buch, Leopold von. 1813. *Travels through Norway and Lapland during the years 1806, 1807 and 1808*. Translated by John Black. With notes by R. Jameson. Henry Colburn. London

- Bugge, Alexander 1909. Nordlands skiftende skjæbne. *Historisk tidsskrift*. Fjerde rekke, femte bd. Kristiania. Grøndahl & Sønns bogtrykkeri. 1909
- Bugge, Alexander 1916. *Norges historie fremstillet for det norske folk*. bind II-2. Aschehoug og co. Kristiania
- Bull, Edvard. 1923. Agmund Krøkedans. I *Norsk biografisk leksikon*, bind I, Oslo.
- Burke, Peter. 2009. *Cultural Hybridity*. Polity Press, Cambridge
- Bø, Olav 1962. *Falcon catching in Norway with Emphasis on the Post-Reformation Period*. Studia Norvegica No. 11. Universitetsforlaget, J. Petlitz bogtrykkeri, Oslo
- Bøe, Arne. 1959. Fasta: Norge. I Hødnebo, F. (red.). *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. 4. Gyldendal norsk forlag, Oslo, s.189-190.
- Carpelan, Christian. 1975. En översikt över den förhistoriska tiden i området kring Kemi älv. In A. Erä-Esko (ed.), *Kemijoki 8000 – laxälv i norr. Fortiden i Kemiälvområdet under åtta årtusenden i arkeologisk belysning*. Stockholm, s. 63-69
- Carpelan, Christian. 2003. Inarilaisten arkeologiset vaiheet. I V.P. Lehtola (red.), *Inari - Aanaari. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*, Oulo
- Carus-Wilson, Mary, L. 1967. The Iceland venture. I *Medieval Merchant Venturers. Collected Studies*, 2. Ed. Methuen & Co LTD, London, s. 98-142
- Childs, Wendy R. 1997. The commercial shipping of south-western England in the later fifteenth century. *The Mariner's Mirror*, 83/3, s. 272-292
- Christensen, Arne L. 1995. *Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelalder til vår egen tid*. Pax forlag. Oslo
- Christoffersen, Axel. 1994. Gård og grunn. I Christophersen, A. og Nordeide, S. W. *Kaupangen ved Nidelva: 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på folkebibliotekstomten i Trondheim, 1973-1985*. Riksantikvarens skrifter nr. 7, Strindheim Trykkeri, s.113-212
- Cohen, Robin. 1997. *Global Diasporas. An introduction*. UCL Press. London
- Collett, Robert 1912. *Norges virveldyr*, bind 1, Norges pattedyr. Aschehoug & Co, Kristiania
- Clifford, James. 1988. Identity in Mashpees. I *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Harvard University Press, Cambridge, MA, s. 277-346
- Clifford, James. 1994. Diasporas. *Cultural Anthropology*, Vol 9, No. 3, s. 302 - 338
- Clifford, James. 1997. *Routes. Travel and translation in the late twentieth century*. Harvard University Press. Cambridge. London

- Costall, Alan, og Richards, Ann. 2013. Canonical affordances. The psychology of everyday things. I Graves-Brown, P., Harrison, R., og Piccini, A. (red.). *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford, s. 82-93.
- CPR= 1908. *Calendar of the Patent Rolls, Preserved in the Public Record Office: 1441-1446. Henry VI 1422-1461* H.M. Stationery Office, London
- Crawford Barbara og Ballin Smith, Beverley. 1999. *The Biggings, Papa Stour, Shetland. The history and Excavation of a Royal Norwegian farm*. Society of antiquaries of Scotland, Monographies series number 15, Edinburgh
- Curtin, Philip. 1984. *Cross-cultural trade in world history*. Cambridge University press, Cambridge.
- DN=*Diplomatarium Norvegicum*. I, III, VII, VIII, XVII, XVIII, XX. 1847-1915, Christiania/Oslo.
- Dahl, Hans. 1962. Innlegg i avisa «Finmarken» 2.8.1962
- Dahl, Ottar. 1990. *Norsk historieforskning I det 19. og 20. århundre*, 4. utgave. Universitetsforlaget, Kristiansand
- Danielsen, Jan 1997. Isbjørnen på Lille Ekkerøy. *Varanger årbok 1997*, Vadsø, s. 28-33
- Daae, Ludvig. Italieneren Francesco Negrus reise i Norge 1664-1665. *Historisk Tidsskrift*. Anden række, sjette bind. Grøndahl & Søn. Kristiania 1888 s. 85-158
- DeAngelo, Jeremy. 2010. The North and the Depiction of the Finnar in the Icelandic Sagas. *Scandinavian Studies*, 82/3, s. 257-286
- Deleuze, Gilles and Guattari, Félix. 1987. *A Thousand Plateaus*, University of Minnesota Press, Minneapolis
- Dollinger, Philippe. 1999. *The German Hansa*. Routledge, (Gjentrykk av utg. 1970). London og New York
- Edwards, Owain. 2000. Betragtninger om legendene til Olav den hellige og David den hellige av Menevita, særlig med henblikk på bruk av symboler. *Olavslegenden og den latinske historieskrivingen i 1100-tallets Norge*. Ekrem, I, Mortensen, L. B., Skovgaard-Petersen, K. (red.). Museum Tusulanums forlag. Københavns Universitet, s.225-249
- Egan, Geoff. 1998. *The medieval household. Daily living c. 1150 – 1450. Medieval finds from excavations in London*, vol. 6. Museum of London, London
- Egan, Geoff og Prichard, Frances. 1991. *Dress accessories c. 1150 – 1450. Medieval finds from excavations in London*, vol. 3. London: Museum of London.
- Egils Saga*. 1970. Oversatt av Halvard Lie. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo

- Kuoljok, Kerstin Eidlitz. 1991. *På jakt efter Norrbottens medeltid. Om Nordösteuropas historia och etnologi*. Center for arctic cultural research, miscellaneous publications No. 10
- Ekrem, Inger. 1998. *Nytt lys over Historia Norwegie. Mot en løsning i debatten om dens alder?* Universitetet i Bergen. IKKR, Seksjon for gresk latin og egyptologi. John Grieg A/S. Bergen
- Ekrem, Inger. 2000. Om Passio Olavis tilblivelse og eventuelle forbindelser med Historia Norwegie. *Olavslegenden og den latinske historieskrivingen i 1100-tallets Norge*. Ekrem, I, Mortensen, L. B., Skovgaard-Petersen, K. (red.). Museum Tusulanums forlag. København Universitet, s.108-156
- Ekroll, Øystein. 2006. *Ei anna historie –norsk mellomalder i arkeologisk lys*. Tapir akademisk forlag. Trondheim
- Elvestad, Magne. 1970. Marinøkkel. *Ottar* nr. 63, Gløtt fra Tromsø Museum XXV, s. 3-5
- Engelmark, Roger. 2003. *Markfossilanalys och markkemisk analys av jordprover från Berlevåg kommun, Norge*. Upublisert rapport, Umeå universitet Miljöarkeologiska Laboratoriet
- Engelmark, Roger 2011. The Archaeo-Botany of Multi Room Houses. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 307-311
- Englert, Anton. 2007. Ohthere's voyages seen from a nautical angle. I *Ohthere's Voyages. A late 9th-Century Account of Voyages along the Coasts of Norway and Denmark and Its Cultural Context*. Maritime Culture of the North 1, Bately, J. og Englert A. (red.), The Viking Ship Museum in Roskilde, s. 117–129.
- Eriksen, Anne. 2007. *Topografenes verden. Fornminner og fortidsforståelse*. Pax forlag A/S, Oslo
- Eriksen, Hans-Kristian. 1980. *Kjølnesvisa*. Gjendikting Idar Kristiansen. Nordnorsk magasin, Stonglandseidet
- Fahlander, Fredrik. 2007. Third Space Encounters: Hybridity, Mimicry and Interstitial Practise. I Cornell, P., og Fahlander, F. (red.) *Encounters, Materialities, Confrontations: Archaeologies of Social Space and Interaction*. Cambridge Scholars Press, Newcastle, s.15–41
- Falck, Tori. 2000. *Havna som sted. En diskusjon om hybriditet og mobilitet i arkeologi*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskaplige fakultet. Universitetet i Tromsø.

- Falck, Tori. 2003. Polluted Places: Harbours and Hybridity. I *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 36, No. 2, 2003, s. 105-118
- Faglig program 2010-2012*. Tromsø Museum, Universitetsmuseet
- Falk, Hjalmar. 1919 Falk, *Altwestnordische Kleiderkunde: mit besonderer Berücksichtigung der Terminologie*, Vitenskapselskapets skrifter II, Hist. Filos. Klasse nr. 3., J. Dybwad, Kristiania
- Falk, Hjalmar og Torp, Alf. 2006[1903-1906]. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. (5.optrykk). Bjørn Ringstrøms antikvariat, Oslo 2006
- Falkenberg, Johs. 1941. *Bosetningen ved indre Laksefjord i Finnmark. Optegnelser fra 1938* Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum. Bidrag til finnernes bygdehistorie og etnografi: Andre bind, Annet hefte. Oslo: A.W. Brøggers boktrykkeri.
- Falsen, Christian Magnus. 1824. *Norges historie under Kong Harald Haarfager og hans mandelige descendenter*. Samlet og udgivet av Christain Magnus Falsen. Fjerde deel. Jacob Lehman. Christiania
- Figenschau, Ingar. 2012. *Øksemateriale fra Troms og Finnmark, ca 1050-1900 evt: En handverksbasert gjenstandsanalyse*. Mastergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Figenschow, Stefan 2011a. Comparing the central authorities' expansion into North Norway and Finland during the Middle Ages, I Hansen, L. I., Holt, R. og Imsen, S. (red.). *Nordens plass i middelalderens nye Europa. Samfunnsomdanning, sentralmakt og periferier. Rapport til det 27. nordiske historikermøte, Tromsø 11.-14. august 2011*. Orkana akademisk, Stamsund, s 137 - 151.
- Figenschow, Stefan 2011b. Da korstogene kom til Tromsø...? *Ottar* nr. 286, s. 29-35
- Finstad, Espen 2009. Bygge- og ildstedskikk på landsbygda i Sørøst-Norge i middelalder. I *Varia* 71. Den Tapte middelalder? Middelalderens sentrale landbebyggelse. Oslo, Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, s. 111-126.
- Fjellström, Phebe. 1962. *Lapskt silver. Studier över en föremålsgrupp och dess stelning inom lapskt kulturliv*. Bd. 2. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie C no. 3. Almqvist & Wiksell. Stockholm
- Flodin, Lena. 1989. *Kammakeriet i Trondheim. En kvantitativ analys av horn- och benmaterialet från Folkebibliotekstomten*. Meddelelser nr. 14 fra prosjektet Fortiden i Trondheim bygrunn. Trondheim
- Foss, Johan, G. 1979. *Studiar i Frøyas eldste historie*. Hovedoppgave i historie. Trondheim

- Friedman, Jonathan. 1997. Global crisis, the struggle for cultural identity and intellectual pork-barreling: Cosmopolitians, nationals and locals in an era of de-hegemonization. I *Debating cultural hybridity*, P. Werbner (red.). Zed books. London, s. 70-89
- Friedman, Jonathan. 2002. From roots to routes. Tropes for trippers. *Antropological theory*, Vol 2, No. 1, 2002, s. 21-36
- Friis, Jens Andreas. 1871. *Lappiske eventyr og folkesagn*. Forlagt af Alb. Cammermeyer, Christiania.
- Friis, Jens Andreas. 1880. *En sommer i Finnmarken, Russisk Lapland, og Nordkarelen. Skildringer af land og folk*. 2. Utgave. Alb. Cammermeyer, Christiania
- Friis, Peder Claussøn. 1633. *Snorre Sturlesøns Norske Kongers Chronica*. Udsat paa Danske, aff H. Peder Claussøn. Nu nyligen menige mand til gaffn igjennemseet continuerit oc til Trycken forferdiget. (Ved Ole Worm). Prentet ved Melchior Markan/Paa Joachim Moltken Bogførers Bekostning. Kjøbenhafn 1633.
- Friis, Peder Claussøn. 1881. *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis*. Udgivne for den norske historiske Forening af Dr. Gustav Storm. A. W. Brøggers boktrykkeri A/S, Kristiania
- Fritzner, Johan. 1846. Beskrivelse over de i ØstFinmarken forekommende hedenske Begravelser, tiligemed nogle Efterretninger om andre i Østfinmarken og tilgrænsende Egne levnedede Oldtidsminder. *Nor III:4*, s. 117-132
- Fulsås, Narve. 2009. Henrik Ibsen, Thoresen-familien og Nord-Noreg. I Niemi, E. og Smith-Simonsen, C. (red). *Det hjemlige og det globale. Festskrift til Randi Rønning Balsvik*. Akademisk publisering A/S, Oslo, s. 304-319
- Færden, Gerd. 1990. Kap. C, Metallgjenstander i Schia, Erik og Molaug, Petter B. (red). *De arkeologiske utgravninger i gamlebyen, Oslo*, Bind 7, Dagliglivets gjenstander del 1. Alvheim og Eide Akademisk forlag. Øvre Ervik 1990, s.151-292
- Førde, Tor. 1984. *Sentrale trekk ved utviklinga i Berlevåg 1865-1940*. Berlevåg skolekontor, Berlevåg
- Gabrielsen, Trond. 2007. *Riksombudsmenn i Nord-Norge 850-1350*. Mastergradsavhandling i historie, IAKH, Universitetet i Oslo
- Gallén, Jarl og Lind, John. 1991. Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Andra delen, tredje delen (kartbilaga). *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland*, nr. 427 (2). Helsingfors
- Gamst, Leonard og Samuelsen, Harald. 1983. *Loppas historie. Bygdebok for Loppa kommune*, Loppa

- Gebhardi, Ludwig A. 1778. *Kongeriget Norges Historie*. Andet og sidste bind. Christian Iversens forlag, Odense
- Gibson, James. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Houghton-Mifflin, Boston
- Gil Bell, T., Hesjedal, A. Niemi, A. Roth and Ramstad, M. 2006. *Arkeologiske forundersøkelser Skjærvika/Fjellvika 2005*. Upublisert rapport, top. ark. Tromsø Museum.
- Gjessing, Gutorm. 1935. *Fra steinalder til jernalder i Finnmark. Etnologiske problemer*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie C III – 3. Oslo
- Gjessing, Gutorm. 1938. Skjoldehamndrakten. En senmiddelaldersk nordnorsk mannsdrakt. *Viking*, II, s. 27-81
- Gjessing, Gutorm. 1942a. Stålluvne fra Beiarn og andre norske stålhuer fra mellomalderen. *Viking* VI, s. 75-108
- Gjessing, Gutorm. 1942b. *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning. Serie B: Skrifter XXXIX. Aschehoug. Oslo
- Gjessing, Gutorm. 1943. *Træn-funnene*. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning. Serie B: Skrifter XLI. Aschehoug. Oslo
- Gjærder, Per. 1977. *Vestnorske utløper i stavverk*. Universitetsforlaget 1977. Bergen-Oslo-Tromsø
- Gosden, Chris. 2001. Postcolonial Archaeology: Issues of Culture, Identity, and Knowledge. I *Archaeological Theory Today* (Hodder, I., red.), Polity Press, Oxford, s. 241-261.
- Grieg, Sigurd. 1933. *Middelalderske byfund fra Bergen og Oslo*. Det norske videnskabsakademi i Oslo. A.W. Brøggers boktrykkeri A/S. Oslo
- Grundtvig, Svend. 1862. *Danmarks gamle folkeviser*. Tredje del. Thieles Bogtrykkeri. Kjøbenhavn.
- Grydeland, Sven E. 1996. *Den sjøsamiske bosetting i Kvæningen fra seinmiddelalder til ny tid. En arkeologisk studie i kontraster*. Stensilserie B, 41. Universitetet i Tromsø.
- Grydeland, Sven, E. 2001. *De sjøsamiske siida-samfunn. En studie med utgangspunkt i Kvæningen, Nord-Troms*. Nord-Troms Museums Skrifter I.
- Gunnes, Erik. 1996. *Erkebiskop Øystein. Statsmann og kirkebygger*. Aschehoug og Co. Oslo
- Gustafsson, Anders. 2001. Arkeologihistoria som historia och som arkeologi. Studier i arkeologins egenhistorier. *Gotarc Series B, Archaeological Thesis* 17. Novum Grafiska AB. Göteborg
- Hage, Ingebjørg. 1999. *Som fugl fønix av asken? Gjenreisingshus i Nord-Troms og Finnmark*. Ad Notam Gyldendal AS, Oslo

- Hagen, Rune B. og Sparboe, E. 1998. Amtmann Lilienskiold og hans heksestudier. I Lilienskiold, Hans, H. *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*[1695]. Redigert og bearbeidet av Rune Hagen og Per Einar Sparboe. Ravnetrykk 18, Universitetet i Tromsø, Tromsø, s.9-50
- Hagen, Rune B. og Sparboe, Per E. 2004. (red.) Kongens reise til det ytterste nord. Dagbøker fra Christian IVs tokt til Finnmark og Kola i 1599. *Ravnetrykk* nr. 33, Universitetsbiblioteket, UBTØ, Tromsø
- Hagland, Jan Ragnar. 1999. Om Gásar I mellomalderens litterære kjelder. I Christophersen, A. og Dybdahl, A. (red.), *Gásir – en internasjonal handelsplass i Nord-Atlanteren*, Tapir, Trondheim, s. 95-102
- Haggrén, Georg. 2011 The Colonization of Western Uusimaa in the Middle Ages. I Poutanen, M. og Mökkönen, A. (red.) *Colonists on the Shores the Gulf of Finland. Medieval Settlement in the Coastal Regions of Estonia and Finland*. Vantaa City Museum publications no. 22 Vantaa Kaupunginmuseo, Lahti.
- Haggrén, Georg, Hämäläinen, Heini, Kivikero, Hanna, Knuutinen, Tarja, Lehto, Heli og Terävä, Elina. 2008. *Hanko Hangonkylä Lapsen Puiston tonttimaan. Kaivaus 31.5.-3.7.2007*. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia Helsingin yliopisto
- Hakamäki, Ville. 2016. Late Iron Age transculturalism in the northern «periphery». Understanding the long-term prehistoric occupational area of Viinivaara E, Finland, *Acta Borealia*, DOI: 10.1080/08003831.2016.1154674
- Halinen, Petri, Hedman, Sven-Donald og Olsen, Bjørnar. 2013. Hunters in Transition. Sámi hearth row sites, reindeer economies and the organization of domestic space AD 800-1300. *About the hearth. Perspectives on the home, hearth and household in the circumpolar north*. Berghahn, Oxford, s. 152-182.
- Hambleton, Ellen og Rowley-Conwy, Peter. 1997. The Medieval Reindeer at Gaecevaj'njar'ga 244 B in the Varanger Fjord, North Norway. *Norwegian Archaeological Review*, 30/1, s. 55-70
- Hammervold, Alf, 1997. *Dactyliotheca Norvegica mediovalis. Fingerringe fra middelalderen i Norge. En undersøkelse av fingerringe av middelaldertype*. Varia, 40, Universitetets Oldsaksamling, Oslo
- Hansen, Lars Ivar. 1990. *Samiske fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*. Novus forlag, Oslo

- Hansen, Lars Ivar. 1996. Interaction between Northern European sub-Arctic Societies during the Middle Ages: Indigenous peoples, peasants and State builders. I M. Rindal (red.), Two studies on the middle ages. *KULTs skriftserie* no. 66. S. 31-95
- Hansen, Lars Ivar. 2000. Om synet på «de andre» ute og hjemme. Geografi og folkeslag på Nordkalotten ifølge Historia Norvegiae. I Ekrem, Mortensen, Skovgard-Petersen (red.). *Olavslegenden og den latinske historieskrivingen i 1100-tallets Norge*, s. 54-87
- Hansen, Lars Ivar. 2001. Nordisk og nordeuropeisk innvandring til Nord-Norge på 1500-tallet. *Ottar* nr. 236, s. 12-21
- Hansen, Lars Ivar. 2003. Fredstraktaten mellom Norge og Novgorod av 1326. *Middelalderforum*, 1-2/2003, s. 6-28
- Hansen, Lars Ivar. 2004. Middelaldersamfunnets etniske grenser. I Berg og Niemi (red.). Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie. Rapport fra det 27. nordnorske historieseminar. Hamarøy 27. – 29.9. 2002 *Ultima Thule* nr. 4. Skriftserie fra institutt for historie, Universitetet i Tromsø, s. 59-82
- Hansen, Lars Ivar. 2009. Varangersidaen: Et handelssentrum. I Niemi, E. og Smith-Simonsen, C. (red.). *Det hjemlige og det globale. Festskrift til Randi Rønning Balsvik*. Akademisk publisering A/S, Oslo, s.349-367
- Hansen, Lars Ivar. 2010. The Arctic dimension of «Norgesveldet», i Imsen, S. (red.). *The Norwegian Domination and the Norse World, C. 1100-c. 1400*. Tapir Academic Press, Trondheim, s.301-329
- Hansen, Lars Ivar. 2011a. The Russian-Norwegian Border in Medieval and Early modern Times. I Olsen, B., Urbańczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s.355-367
- Hansen, Lars Ivar. 2011b. Norwegian, Swedish and Russian «tax lands» in the North, i Imsen, S. (red.), *Taxes, tributes and tributary lands in the making of the Scandinavian kingdoms in the Middle Ages*, Tapir Academic Press, Trondheim, s. 295-330
- Hansen, Lars Ivar. 2012. Juxta paganos: The Delineation of the Religious Frontier in the North, i Imsen, S. (red.), «*Ecclesia Nidrosiensis*» and «*Noregs veldi*». *The role of the Church in the making of Norwegian domination in the Norse World*, Akademika forlag, s. 301-330
- Hansen, Lars Ivar. 2014. The successive integration of Hålogaland and Finnmark into the realm of the king of Norway. I Imsen, S. (red.). *Rex Insularum, The King of Norway and his 'Skattlands' as a Political System c. 1260 – c. 1450*, Fagbokforlaget, Bergen, s. 347 - 369.

- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar. 2004. *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag. Oslo
- Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar. 2014. *Hunters in transition: An outline of early Sámi history*. Brill, Leiden, Boston.
- Harboe, Peder. 1959[1725]. *Om Hammerfest sogn med betænkning over Finnmarks befolkning, m.m. (1725-1727)*. Hammerfest historielag
- Harrison, Ramona. 2008. *Midden excavation at Möðruvellir, and prospection in Hörgárdalur. Interim field report*. Gásir hinterlands project. FS402-06383. Reykjavík og New York.
- Harrison, Ramona. 2011. *Myrkárdalur in Hörgárdalur, N. Iceland: Brief Summary of the 2008/2009 Archaeofauna*. HERC/NORSEC Zoo Laboratory REPORT No.57
- Harrison Ramona (red.).2010 Med G. A. Gísladóttir, S. Guðmundsdóttir-Beck, S. J. Hansen, E. Ó. Hreiðarsdóttir, G. Lucas, & H. M. Roberts. 2010. Gásir Hinterlands Project 2009: Midden Prospection and Excavation. FS440-06384, FSÍ, Reykjavík and NORSEC, New York.
- Harrison, Ramona, Howell M. Roberts, W. Paul Adderley 2008. Gásir in Eyjafjörður: International Exchange and Local Economy in Medieval Iceland. *Journal of the North Atlantic* 1/1, s. 99-119.
- Harøe, Christen Bertelsson 1934[1683]. Findmarchens Beskrivelse Saa uit Jeg Vnderschrefne Hafuer Erfahrit A^o 1683. I Solberg, O og Brendel, M. Brock Utne, (red.) *Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk Museum, Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter*, bd. 1, annet hefte. Topografika 1683-1717. Etnografisk Museum. A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo, s. 66-77
- Havas, Honna. 2000. Del II. Registreringsrapporter. I *Kulturminnesamarbeid under Den Norsk-Russiske Miljøvernkommissjonen. Rapport. Intervju og Registreringer 1997– 1998. Kulturminner i Østsamiske siidaer*. Sametinget, Varangerbotn, s. 62-71
- Hedman, Sven-Donald. 2003. *Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatzmönster bland skogssamer 700–1600 AD*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 17. Umeå
- Hedman, Sven-Donald og Olsen, Bjørnar. 2009. Transition and Order: A Study of Sámi Rectangular Hearths in Pasvik, Arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica*, nr. 26, s. 3-22
- Hedman, Sven-Donald, Olsen, Bjørnar og Vretemark, Maria. 2015. Hunters, herders and hearths: interpreting new results from hearth row sites in Pasvik, Arctic Norway. *Rangifer*, 35(1), s. 1-24.

- Helberg, Bjørn 1993. *Fiskeriteknologi som uttrykk for sosial tilhørighet. En studie av nordnorsk fiske i perioden 400-1700 e.Kr.* Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Helland, Amund. 1899. *Norges land og folk topografisk-statistisk beskrevet*, bd. XIX. *Tromsø amt*, anden del, Aschehoug & co. (William Nygaard), Christiania.
- Helland, Amund. 1906. *Norges land og folk topografisk-statistisk beskrevet*, bd. XX, Finmarkens Amt, anden del. Aschehoug & co. (William Nygaard), Christiania
- Helle, Knut. 1974. *Norge blir en stat. 1130-1319*. 2. opplag. Universitetsforlaget, Oslo
- Helle, Knut. 1982. *Bergen bys historie. Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536*. Bind 1. Universitetsforlaget. Bergen - Oslo - Tromsø
- Helle, Knut. 1995. *Under kirke og kongemakt: 1130-1350. Aschehougs norgeshistorie*. Bind 3. Oslo,
- Henriksen, Jørn Erik. 1996. *Hellegropene. Fornminner fra en funntom periode. Stensilserie B*. Nr. 42. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø
- Henriksen, Jørn Erik. 2002. *Delrapport II. Prøvegravinger i 2001. Kulturmiljøer fra jernalder og eldre historisk tid i Kyst-Finnmark. En undersøkelse med utgangspunkt i fenomenet mangeromstuffer*. Upublisert rapport, Universitetet i Tromsø
- Henriksen, Jørn Erik. 2004. *Mangeromstuffer: Bosetting fra mellomalder i Nord-Troms*, I Nilsen, G. og Sundelin, R. (red.) *Kulturmøter i Nord-Troms*. Jubileumsbok for Nord-Troms Museum, Sørkjosen, s. 44-51
- Henriksen, Jørn Erik. 2008. *Mangeromstuffer på Finnmarkskysten*. I Hage, I., Haugdal, E., Ruud, B., Hegstad, S. (red.) *Arkitektur i Nord-Norge*. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke, Bergen, s. 162-201
- Henriksen, Jørn Erik. 2011a. *Scholars and Multi-Room Houses: A Historiography*. I Olsen, B., Urbańczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s.33-38
- Henriksen, Jørn Erik. 2011b. *The Chronology of Multi-Room Houses*. I Olsen, B., Urbańczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 229-236
- Henriksen, Jørn Erik, Amundsen, Colin, Myrvoll, Elin, Olsen, Bjørnar. 2006. *Culture Contact, Coping and Commercialization in Arctic Norway AD 1200-1600*. I Arneborg, J. og Brønnow, B. (red.). *Dynamics of Northern Societies. Proceedings of the SILA/NABO*

- Conference on Arctic and North Atlantic Archaeology*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology and History, Vol. 10. København, s. 247-258
- Henriksen, Jørn E. og Olsen, Bjørnar. 2011. The Kongshavn Site. I Olsen, B., Urbańczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 131-148
- Henriksen, Jørn E. og Niemi, Anja. 2014. Nye funn fra den eldre fiskeværsgrunnen i Vardø. I Birkeland, M.(red.), *Varanger årbok 2014 – Krig og fred*, s. 252-260
- Henriksen, Siv og Valen, Christian R. 2013. Skjærvika og Fjellvika. Rapport fra de arkeologiske undersøkelsene 2009 og 2010, Hammerfest kommune. Med bidrag av Anne Karin Hufthammer, Johan Linderholm og Per Sjøgren. *Tromura* Fellesserie nr. 43, Tromsø Museum, Universitetsmuseet. Tromsø
- Heron, Carl., Nilsen, Gørill, Stern, Ben., Craig, Oliver og Nordby, Camilla. 2010. Application of lipid biomarker analysis to evaluate the function of ‘slab-lined pits’ in Arctic Norway. *Journal of Archaeological Science*, 37/9, s. 2188-2197.
- Hesjedal, Anders. 2000. *Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900 – 2000*. Dr. Art. avhandling i arkeologi. Institutt for arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Hesjedal, Anders, Damm, Charlotte, Olsen, Bjørnar og Storli, Inger. 1996. *Arkeologi på Slettnes. Dokumentasjon av 11000 års bosetning*. Tromsø Museums Skrifter, XXVI Tromsø.
- Hesse, Brian og Wapnish, Paula. 1998. Pig use in and Abuse in the Ancient Levant. Ethnoreligious Boundary-building with Swine. I Nelson, S. (red.) *Ancestors for the Pigs. Pigs in Pre-History*. MASCA Research Paper in Science and Archaeology, vol. 15. University of Pennsylvanian MUSEUM OF Archaeology and Anthropology, Philadelphia, s. 123-136
- Hist. Leksikon= Imsen, S. of Winge, H (red.). 1999. *Norsk historisk leksikon. Kultur og samfunn ca. 1500- ca. 1800*. 2. utgave. Cappelen akademisk forlag, Oslo
- Hodder, Ian. 1979. Economic and Social Stress and Material Cultural Patterning. *American Antiquity*, no.44, s. 446-554.
- Hofstra, Tette og Saplunius, Kees. 1995. Viking Expansion Northwards: Medieval Sources. I *Arctic* 48/3, s. 235-247
- Holm-Olsen 1989. 112 års fortidsminneregistrering i Nord-Norge 1874-1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. I Bertelsen, R., Reymert, P. K., Utne, A. (red.) *Framskritt*

- for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar. Tromsø Museums skrifter XXII. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø, s. 17-39*
- Holmsen, Andreas. 1966. Finneskatt, finneleidang og nordmannsleidang. I *Gard, bygd, rike. Festskrift i anledning Andreas Holmsens 60 års dag 5. juni 1966*. Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø, s. 161-178.
- Holmsen, Andreas. 1977. Finnskatt og Nordmannskatt. I Bergsland, K. (red.). *Samene og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A: Forelesninger XXVIII, s. 56 -75
- Hughes, Shaun. F. 2008. Klári saga as an Indigenous Romance. I Denzin, J. og Wolf, K. (red.) *Romance and Love in Late Medieval and Early Modern Iceland: Essays in Honor of Marianne Kalinke*, *Islandica* 54, Ithaca. Cornell University Library, s. 135-163.
- Hutchinson, Alan 2014. Lavkonjunktur og nedgangstider i fiskeriene ca. 1600-1720. I Kolle, Nils (red.) *Norges Fiskeri- og kysthistorie* bd. 1, Fangstmenn, fiskerbønder og Værfolk. Fagbokforlaget, Bergen, s.425-448
- Høegsberg, Mogens Skaaning. 2009. Continuity and change: the dwellings of the Greenland Norse. *Journal of the North Atlantic*, 2 (sp. v. 2), s. 82-101.
- Høgsæth, Randi. 1994. I *Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass til by*. Tromsø kommune, s. 243-392
- Indrelid, Svein og Hufthammer, Anne K. 2011. Medieval mass trapping of reindeer at the Hardangervidda mountain plateau, South Norway. *Quaternary international*, 238/1, s. 44-54.
- Ingold, Tim. 2000. *The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London-New York.
- Irgens-Høegh, Helge. 2002. Treartsbestemmelse, mangeromsprosjektet 2001. Upublisert rapport
- Jacobsen, Bernt. 1996. *Bosettings- og befolkningsutviklingen i Ingøy prestegjeld ca. 1520-1630*. Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Tromsø
- Jakobsson, Ármann. 1999. Rundt om kongen. En genvurdering af Morkinskinna. *Maal og Minne* 1/1999, s. 71-90
- Jasinski, Marek E. og Ovsyannikov, Oleg V.1998. *The European arctic Archangel region: Research problems and sources*, vol. 1 (in Russian). Russian Academy of Science/Norwegian University of Science and Technology, St. Petersburg.
- Jensen, Christin 2011. Vegetation History and Anthropogenic Impact on Vegetation with Multi-Room Houses in Finnmark, Norway. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011

- (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 265-284
- Jessen, Erich Johan. 1763. *Det Kongerike Norge fremstilet efter dets naturlige og borgerlige tilstand*. Kjøbenhavn.
- Jóhannesson, Jón 1958. Gizur bóndi galli í Víðidalstungu. I *Islendinga saga. Bind 2. Fyrirlestrar og ritgerðir um tímabilið 1262-1550*. Almenna bókafélagið. Reykjavík, s.302-308
- Johnsen, Arne O. 1969. Torfæus. *Norsk biografisk leksikon*. Bind XVI. Oslo, s. 491-497
- Johnsen, Harald, G. 1996. Crossing disciplinary boundaries: On Gutorm Gjessing's archaeology and his conversion to ethnography. *Acta Borealia* 14/1, s. 33-58
- Johnsen, Oscar Albert. 1923. *Finmarkens politiske historie. Aktmessig främstillet*. Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1922. No 3. I kommisjon hos Jacob Dybvad. Kristiania
- Jørgensen, Roger. 1994. *Kommersiell kvalfangst i Nord-Norge på 1600-tallet*. Tromsø nr. 26 kulturhistorie. Tromsø Museum
- Kalkar, Otto. 1976 [1881]. *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*, bd. 1, Akademisk Forlag, København - Faksimileutgave 1976
- Karlsson, Karl H. og Storm, Gustav. (red.) 1902. «Finmarkens beskrivelse af Erik Valkendorf [Brevis et summaria descriptio Nidrosiensis diocesis et specialiter cuiusdam ipsius partis, que Finmarkia dicitur, extrema aquilonaris christianitatis plaga]», *Det Norske Geografiske Selskabs Aarbog*, vol. XII, Kristiania .
- Katajala, Kimmo. 2012. Drawing Borders or Dividing Lands? The peace treaty of 1323 between Sweden and Novgorod in a European context, *Scandinavian Journal of History*, 37/1, s. 23-48
- Keilhau, Baltazar Mathias 1831. *Reise i Øst- og Vest Finmarken samt Beeren-Eiland og Spitsbergen i aarene 1827-1828*. Johan Krohn. Christiania
- Keyser, Rudolf. 1870. *Norges historie*. Bind II. Malling. Kristiania
- Khoroshev, Alexander, S. og Sorokin, Alexander, N. 1992. Buildings and properties from the Lyudin end of Novgorod..I Brisbane, M. A. (red.). *The Archaeology of Novgorod, Russia. Recent results from the town and the hinterland*. The Society for Medieval Monograph Series 13, s. 107-159

- Kirchhefer, Andreas, J. 2001. Reconstruction of summer temperatures from tree-rings of Scots pine (*Pinus sylvestris* L.) in coastal northern Norway. *The Holocene* 2001 11/1, s. 41-52
- Kirchhefer, Andreas, 2005. A Discontinuous Tree-ring Record AD 320-1994 From Dividalen, Norway: Inferences on Climate and Treeline History inferences on climate and tree-line history. I Broll, G. og Keplin, B. (red.) *Mountain Ecosystems - Studies in Treeline Ecology*. Springer, Berlin, s. 219-235
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1994. Spaces of Dispersal. *Cultural Anthropology*, Vol. 9, No. 3, s. 339 - 344
- Kjellman, Erik og Oppvang, Janne. 2016. *Sikringsprosjekt 2015, Id. 7838, Breivik, Hasvik kommune – sikring av en gårdshaugsprofil*. Rapport, Tromsø Museum. Universitetsmuseet. Arkeologiske rapporter 2015, Top. Ark. TMU. Tilgjengelig 22.2.2016: https://uit.no/om/enhet/tmu/vis?p_document_id=408153
- Kleppe, Else Johansen. 1974. *Samiske jernalderstudier ved Varanger*.
Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen
- Kleppe, Else Johansen. 1977 Archaeological Material and Ethnic Identification. A study af Lappish Material from Varanger. *Norwegian Archaeological Review*. Vol.10 1(2),s. 32-45
- Klimenko, Vladimir. 2015. Thousand-year history of northeastern Europe exploration in the context of climatic change: Medieval to early modern times.*The Holocene*, 26/3, s. 365-379
- Klokkernes, T. 2007. *Skin processing technology in eurasian Reindeer cultures. A comparative study in material science of Sàmi and Evenk methods – perspectives on deterioration and preservation of museum artefacts*. PhD thesis published by Langemarks Museum, LMR Press, Rudkøbing
- Knappett, Carl. 2004. The affordances of things: A post-Gibsonian perspective on the relationality of mind and matter. I DeMarrais, E., Gosden, C., og Renfrew, C. (red.). *Rethinking materiality: The engagement of mind with the material world*, McDonald Institute Monographs, McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge. s. 43-51.
- Knag, Niels Tygesen. 1932[1694]. JORDE-BOEG OG MANDTAL ofuer Nordmend og Finner udj Ost og –West Findmarchen Saa og Paa grentze Finnerne for Anno 1694. I Utne, M., Brock, (red.) *Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk Museum, Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter*. bd. 1, første hefte. To jordebøker fra 1694. Etnografisk Museum. A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo, s. 33-48

- Knag, Niels Tygesen. 1934[1690]. Øst-Finmarkens beskrivelse. I Solberg, O og Brendel, M., Brock Utne, (red.) *Nordnorske samlinger utgitt av Etnografisk Museum, Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter*, bd. 1, annet hefte. Topografika 1683-1717. Etnografisk Museum. A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo, s. 49-65
- Knutsson, Helena. 1982. Ölhanar. I Göran Dalbäck (red.), *Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström*. Stocholm: LiberFörlag Stocholm, s. 253-254
- Koht, Halvdan. 1922. Småting om Gerhard Schøning. *Håløygminne* 3-4/1922, s.1 -1.
- Kolsrud, Knut 1991[1955] *Sjøfinnane i Rognsund*. Artikler i Etnologi grunnfag nr. 1, Avdeling for etnologi, IKS, Universitetet i Oslo. Særtrykk av Studia Septentrionalia Vol.VI, Oslo s.81-182
- Kolle, Nils (red.). 2014. *Norges Fiskeri- og kysthistorie* bd. 1, Fangstmenn, fiskerbønder og Værfolk. Fagbokforlaget, Bergen
- Koskela-Vasaru, Mervi. 2012. Bjarmaland and Interaction in the North of Europe from the Viking Age until the Early Middle Ages. *Journal of northern studies*. 6/2, s. 37–58
- Korkeakoski-Väsisänen, Kristiina. 2002. From cairn to oven: On the use of ethnological documents in interpreting remains of historical structures. *Journal of Estonian Archaeology*, 6/1, s. 50-69
- Korpela, Jukka. 2008. *The world of Ladoga. Society, trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000-1555*. Nordische Geschichte B. 7, Lit Verlag, Berlin
- Kovalev, Roman, K. 2003. *The Infrastructure of the Novgordian Fur trade in the Pre-Mongol Era (ca. 900-1240)*. PhD dissertation, The University of Minnesota.
- Krabath, Stefan. 2001. *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen: eine archäologisch-kunsthistorische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung*, bd. 1. Internationale Archäologie 63. Verlag Maria Leidorf, Rahden.
- Kristjánisdóttir, Steinunn. 2008. Skriðuklaustur Monastery – Medical Centre of Medieval East Iceland. *Acta Archaeologica* 79/1, s. 208–15
- Kristjánisdóttir, Steinunn. 2010. The Tip of the Iceberg: The Material of Skriðuklaustur Monastery and Hospital, *Norwegian Archaeological Review*, 43/1, s. 44-62
- Kristjánisdóttir, Steinunn. 2015a. Becoming Christian: A Matter of Everyday Resistance and Negotiation, *Norwegian Archaeological Review*, 48/1, s.27-45
- Kristjánisdóttir, Steinunn. 2015b. No Society is an Island. Skriðuklaustur Monastery and the Fringes of Monasticism. *The Journal of Medieval Monastic Studies*. Vol. 4., s. 153-172

- Kristjánadóttir, Steinunn, Larsson, Inger og Åsen, Per Arvid. 2014. The Icelandic medieval monastic garden - did it exist? *Scandinavian Journal of History*, 39/5, s. 560-579
- Kristjánsson, Lúðvík. 1982. *Íslenzkir sjávarhættir*, bind 2. Bókaútgáfa Menningarsjóðs. Reykjavík
- Kristjánsson, Lúðvík. 1983. *Íslenzkir sjávarhættir*, bind 3. Bókaútgáfa Menningarsjóðs. Reykjavík
- Kristjánsson, Lúðvík. 1985. *Íslenzkir sjávarhættir*, bind 4. Bókaútgáfa Menningarsjóðs. Reykjavík
- Krogh, Mia. 1999. *Tradisjoner, landskap og folk. Om kulturminner- og vern i Berlevåg*. Delrapport nr. 3 fra NFR-prosjektet «Vernet av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet.» *Stensilserie B* nr. 57. Universitetet i Tromsø
- Krogh, Mia. 2006. Gammetuftene i Luhkkárgohppi. I Johansen, H., Stenvold, H. og Ringheim, A.D. (red) 2006. *Finnmarksmuseene Forteller: Fra Andehodeamuletter til Kongekrabber*. Fagtrykk Alta AS, Alta, s.71-86.
- Kyllingstad, Jon Røyne. 2008. «*Menneskeåndens universalitet*»: *Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917-1940. Ideene, institusjonen og forskningen*. Ph.d. avhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Kålund, Kristian (red.) 1908. *Alfræði Íslenzk, Islandsk encyklopædisk litteratur*. Utgitt av, S. L. Møllers Bogtrykkeri. København
- Kårstad, Eirik. 1981. Ødegårder og oppgangstid i Trondenes. Bosetninga i bygdene opp mot Malangen i seinmiddelalderen, i Hansen, L.I. (red.), *Seinmiddelalderen i norske bygder*. *Utvalgte emner fra Det Nordiske Ødegårdsprosjekts norske punktundersøkelser*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, s.433-488
- Larsen, Anders. 1950. Om sjøsamene. *Tromsø Museums årshæfter*, Humanistisk avdeling nr. 13, vol. 70.
- Larsen, Stian. 1999. *Med dragning mot nord. Gerhard Schøning som historiker*. Hovedfagsavhandling i historie, Universitet i Tromsø
- Latour, Bruno. 1999. *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Harvard University Press, London
- Leacock, Eleanor, B. 1954. The Montagnais «Hunting Territory» and the Fur Trade. *American Anthropological Association, Memoir* nr. 78
- Leem, Knud. 1767. *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse, oplyst ved mange Kaabberstykker*. G. G. Salikath. København

- Leem, Knud. 1870. Bidrag til Finmarkens historie. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede*, sjette bind. Thronhjelm, s.185-240
- Lia, Vibeke. 2013. *Rapport arkeologisk registrering. Grimstadveien vest*. Vestfold fylkeskommune
- Liebman, Matthew. 2015. The Mickey Mouse kachina and other «Double Objects»: Hybridity in the material culture of colonial encounters. *Journal of Social Archaeology*, 15/3, s. 319-353
- Liedgren, Lars. G., Bergman, Ingela. M., Hörnberg, Greger, Zackrisson, Olle, Hellberg, Erik, Östlund, Lars, og DeLuca, Thomas. 2007. Radiocarbon dating of prehistoric hearths in alpine northern Sweden: problems and possibilities. *Journal of Archaeological Science*, 34/8, s. 1276-1288
- Liestøl, Knut. 1923. Hagbard og Signe. *Håløygminne* 1-2, s.1-15.
- Lilienskiold, Hans. 1942a[1698-1702]. Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum, bd. IV. Finnmark omkring 1700 bd. 2. *Lilienskiolds Speculum Boreale*, annet hefte. Solberg, O (red.). Etnografisk Museum. A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo.
- Lilienskiold, Hans. 1942b[1698-1702]. Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum, bd. IV. Finnmark omkring 1700 bd. 2. *Lilienskiolds Speculum Boreale*, tredje hefte. Solberg, O (red.). Etnografisk Museum. A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo.
- Lilienskiold, Hans. 1945[1698-1702]. Nordnorske samlinger utgitt av etnografisk museum, bd. VII. Finnmark omkring 1700 bd. 3. *Lilienskiolds Speculum Boreale II*. Solberg, O (red.). Etnografisk Museum. A.W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo.
- Linchausen, Roger M. 1975. *Befolkningsforhold og levevilkår i Kyst-Finnmark i seinmiddelalderen*. Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Tromsø
- Lind, Keth. 2001. The European Community before the EU. From Rome to the Arctic in the Middle Ages I Valor, M og Carmona, A. (red.). *European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology. Sevilla-Cordoba, 29th September – 2nd October 1999*. Univesidad de Sevilla/Universidad de Cordoba, Archaologia Medievalis, Secreteriado de Publicaciones delLa Universidad de Sevilla, s. 85-96
- Lind, Keth. 2003. Yttervær på Loppa øy. *Karlsøy og verden utenfor. Kulturhistoriske perspektiver på nordnorske steder. Festskrift til professor Håvard Dahl Bratrein på 70-årsdagen 13.02.2003*. Tromsø Museums skrifter XXX. Tromsø Museum, universitetsmuseet, s. 42-52
- Lindbekk, Kari. 1978. *Lofoten og Vesterålens historie 1500-1700. Det lå muligheter i strevet*. bd. 2, kommunene i Lofoten og Vesterålen, Stavanger

- Linschoten, Jan Huygen van. 1624. *Voyasie, Ofte Schip-vaert Van Ian Huyghen Van Linschoten Van by Noorden Om Langes Noorwegen de Noordt-Caep, Laplandt... Anno 1594 ende 1595*. Ian Evertsen Cloppenburg, Amsterdam
- Læstadius, Petrus. 1833. *Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken, Innefattande åren 1828-1832*. Henr. Gust. Nordström, Stockholm.
- Linaa, Jette. 2006. *Keramik, kultur og kontakter. Køkken og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350 – 1650*. Jysk arkæologisk selskabs skrifter, nr. 56, Højbjerg.
- Madsen, Christian Koch. 2014. *Pastoral Settlement. Farming and Hierarchy in Norse Vatnahverfi, South Greenland*. Ph.d. avhandling, København Universitet
- Magerøy, Halvard. 1993. *Soga om Austmenn. Nordmenn som siglde til Island og Grønland i mellomalderen*. Det norske vitenskapsakademi skrifter, II. Hist. Fil. Klasse, ny serie no. 19. Det norske samlaget, Oslo
- Magnus, Aksel. 1889. *Finmarken. Samlinger til Finmarkens Historie*. Gyldendalske boghandels forlag. Kjøbenhavn.
- Magnus, Olaus. 2010 [1555]. *Historia om de nordiska folken*. Efterskrift: Kurt Johannesson, Michaelisgillet & Gidlunds förlag, Vilnius
- Makarov, Nikolaj. A. 1990. *Naselenie Russkogo Severa v XI-XIII vv. Po materialam mogilnikov vostochnogo Prionezhija*. Moskva
- Makarov, Nikolaj, A. 1991. Eastern Ornaments of the 11th-13th Centuries in the Saami Areas. Origin and Routes. *Acta Borealia* 2, s. 57-80
- Makarov, Nikolaj. A. 2006. Cultural Identity of the Russian North Settlers in the 10th-13th Centuries: Archaeological Evidence and Written Sources. I *Slavica Helsingiensia* 27, s. 259-281.
- Makarov, Nikolaj. A. 2007. The land of the *Beormas*, I Bately, J. og Englert, A.(red.) *Ohthere's Voyages. A late 9th-Century Account of Voyages along the Coasts of Norway and Denmark and Its Cultural Context*. Maritime Culture of the North 1. The Viking Ship Museum in Roskilde, s.140-149
- Martin, Janet. 1986. *Treasure from the land of darkness. The fur trade and its significance for medieval Russia*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Martin, Janet. 1995. *Medieval Russia. 980-1584*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Martinez, Antoinette og Lightfoot, Kent, G. 1995 Frontiers and boundaries in archaeological perspective. *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, s. 471-492

- Mathiesen, Per, Holm-Olsen, Inger M., Søbstad, Tom og. Bratrein, Håvard D. 1981. The Helgøy Project: An interdisciplinary study of past eco-ethno processes in the Helgøy region, northern Troms, Norway. *Norwegian Archaeological Review* 14/2, s.77– 86.
- Matsumoto, Mieko. 2007. Flintfunn. I Weber, B. (red.) *Vesle Hjerkin - Kongens gård og sælehus*. Norske Oldfunn XXI. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo, s. 133-139.
- McLees, Christopher. 1990. *Games people played. Gaming-pieces, boards and dice from excavations in the medieval town of Trondheim, Norway*. Meddelelser nr. 14 fra prosjektet Fortiden i Trondheim bygrunn. Riksantikvaren, Trondheim
- McGuire, Randall. 1982. The Study of Ethnicity in Historical Archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology*, vol.1, s. 159-178
- Melsted, Bogi Th. 1907–15. *Ferðir, siglingar og samgöngur milli Íslands og annara landa á dögum þjóðveldisins* I Safn til sögu Íslands og Islenskra bókmennta að fornu og nýju IV. København og Reykjavík, s. 585-910
- Metcalf, Frederic (red.). 1881. *Passio et Miracula Beati Olavi, edited from a twelfth-century manuscript in the library of Corpus Christi College, Oxford, with an introduction and notes by F. Metcalf*, Clarendon press, Oxford
- Michael E. Mann, Zhihua Zhang, Scott Rutherford, Raymond S. Bradley, Malcolm K. Hughes, Drew Shindell, Caspar Ammann, Greg Faluvegi, og Fenbiao Ni. 2009. Global Signatures and Dynamical Origins of the Little Ice Age and Medieval Climate Anomaly *Science* 326, s. 1256-1260.
- Mímisson, Kristján. 2016. Building Identities: The Architecture of the Persona. *International Journal of Historical Archaeology*, 20/1, s. 207-227.
- Misiewicz, Krzysztof. 2011. Geophysical surveys in Skonsvika, Løkvik and Nordmannset. I Olsen, B., Urbańczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s.159-167
- Moe, Moltke 1906. Finnekonger. I Helland, Amund *Norges land og folk topografisk-statistisk beskrevet*, bd. XX, Finmarkens Amt, anden del. Aschehoug & co. (William Nygaard), Christiania, s. 568-581
- Monclair, Hanne. 2003. *Lederskapsideologi på Island i det trettende århundret. En analyse av gavegiving, gjestebud og lederfremtoning i islandsk sagamateriale*. Acta Humaniora nr. 160, Det historisk-filosofiske fakultetet, Universitetet i Oslo

- Morcken, Roald 1978. Veien mot nord. Vikingtidens distansetabell langs den norske kyst fra svenskegrensen til Hvitehavet. I Pettersen og Thowsen (red.) *Sjøfartshistorisk årbok 1977*. Utgitt av foreningen «Bergens sjøfartsmuseum». Aktietrykkeriet i Stavanger, s. 7-82
- Mortensen, Lars B. 2000. Olav den Helliges mirakler i det 12. årh. Streng tekstkontroll eller fri fabuleringen? I Ekrem, I, Mortensen, L. B., Skovgaard-Petersen, K. (red.). *Olavslegenden og den latinske historieskrivingen i 1100-tallets Norge*. Museum Tusulanums forlag. Københavns Universitet, s.89-107.
- Mortensen, Lars B. og Mundal, Else. 2003. Erkebispesetet i Nidaros – arnestad og verkstad for olavslitteraturen. I Imsen, S. (red.). *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537 Søkelys på Nidaroskirken og Nidarosprovinsens historie*. Senter for middelalderstudier, NTNU Skrifter nr. 15. Tapir akademisk forlag. Trondheim, s.353-384.
- MS=*Morkinskinna*. Norske kongesoger 1030-1157. 2001. Oversatt av Kåre Flokenes. Erling Skjalgssonselskapet. Stavanger
- Munch, Peter Andreas. 1857. *Det norske folks historie*. Tredie deel. Chr. Tønsberg forlag. Christiania
- Munch, Peter Andreas. 1859. *Det norske folks historie*. Fjerde deel, andet bind. Chr. Tønsberg forlag. Christiania
- Munch, Peter Andreas. 1874[1849]. Om Nordboernes Forbindelser med Russland og tilgrensende Lande. I Storm, G. (red.) *Peter Andreas Munch Samlede Afhandlinger II 1849 – 1851*. A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S. Christiania 1874, s184-274
- Munch, Peter Andreas. 1874[1850]. Om Finmarkens Politisk-Comercielle Forhold til den norske Stat. I (G. Storm red.) *Peter Andreas Munch Samlede Afhandlinger II 1849 – 1851* A. W. Brøggers bogtrykkeri A/S. Christiania 1874, s. 274-297
- Munch, Peter Andreas. 1874[1853]. Om Grændse-Traktaterne mellem Norge, Sverige og Russland i det 14de Aarhundrede. I Storm, G. (red.) *Peter Andreas Munch Samlede Afhandlinger II 1849 – 1851*. A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S. Brøggers boktrykkeri. Christiania 1874, s. 626-680.
- Munch, Gerd Stamsø. 1967. Funnene fra Eiterjord i Beiarn og Vestvatn i Misvær. *Viking*, XXXI. Norsk arkeologisk selskap, s. 99-121
- Munch, Jens Petter. 1989. Povl Simonsen - En biografisk skisse. I Bertelsen, R., Reymert, P. K., Utne, A. (red.) *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø Museums skrifter XXII. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø, s.5-16

- Munch, Jens Petter og Munch, Gerd Stamsø. 1998. I Ørnulv Vorren. *Villreinsfangst i Varanger fram til 1600-1700 årene*. Tromsø Museums skrifter 28, Stonglandseide, s. 106-133
- Mundal, Else. 1978. *Sagadebatt*. Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø
- Mundal, Else. 1996. The perception of the Saamis and their religion in Old Norse sources. *Shamanism and northern Ecology*. Juha Päntikäinen (red.). Mouton De Gruyter. New York. London
- Mundal, Else. 2012[2006]. Kong Håkon Magnussons rettarbot for Hålogaland av 1313 og andre kjelder til kristninga av samane i mellomalderen. I Haugen, O. E., Thorvaldsen, B. Ø. og Wellendorf, J. (red.) *Fjöld veit hon fræða. Utvalde arbeid av Else Mundal*. Bibliotheca Nordica bd. 4. Novus forlag Oslo, s. 339-357
- Myhre, Bjørn. 1980. *Gårdsanlegget på Ullandhaug*. AmS-Skrifter 4, Stavanger
- Myrvoll, Elin Rose. 2002. Delrapport I. Kulturminneregistreringer 2002. *Kulturmiljøer fra jernalder og eldre historisk tid i Kyst-Finnmark. En undersøkelse med utgangspunkt i fenomenet mangeromstuffer*, upublisert rapport, Universitetet i Tromsø
- Myrvoll, Elin Rose. 2003. Delrapport V. Arkeologiske undersøkelser av hellegrøp, gammetuffer og teltringer i Berlevåg kommune 2002. *Kulturmiljøer fra jernalder og eldre historisk tid i Kyst-Finnmark. En undersøkelse med utgangspunkt i fenomenet mangeromstuffer*, upublisert rapport, Universitetet i Tromsø
- Myrvoll, Elin Rose. 2006. Kulturmiljøer fra jernalder og tidlig historisk tid i Nord-Troms og Finnmark. I Egenberg, I. Skar, B. og Swensen G. (red.) *Kultur – Minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005*. NIKU. Oslo, s. 221-234
- Myrvoll, Elin Rose. 2010. Kulturminner i *Askeladden* og kategoriernes vold. *Viking LXXIII*. Norsk arkeologisk selskap, s. 81-102
- Myrvoll, Elin Rose. 2011. Excavation of iron age sites. I Olsen, B., Urbańczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s.83-92
- Myrvoll, Elin Rose. 2012. *I vårt bilde? Landskap og kulturminner, verdi og forvaltning*. Ph.d. avhandling i arkeologi, Institutt for arkeologi og sosialantropologi, Universitetet i Tromsø
- Myrvoll, Elin Rose og Henriksen, Jørn Erik. 2003. Delrapport III. Kulturminneregistreringer 2002. *Kulturmiljøer fra jernalder og eldre historisk tid i Kyst-Finnmark. En undersøkelse med utgangspunkt i fenomenet mangeromstuffer*, upublisert rapport, Universitetet i Tromsø

- Myrvoll, Elin Rose, Thuestad, Alma, Holm-Olsen, Inger Marie. 2011. Wild Reindeer Hunting in Arctic Norway: Landscape, Reindeer Migration Patterns and the Distribution of Hunting Pits in Finnmark. *Fennoscandia Archaeologica* vol. XXVIII, s. 3-17
- Myrvoll, Siri. 1985. The trade in Eidsborg hones over Skien in the medieval period. *Iskos*, 5, s. 31-47
- Naterstad, Johan. 1984. Den geologiske bakgrunn for bakstehelleindustrien ved Kvitebergvatnet i Hardanger. *Viking* bind. XVII. Norsk arkeologisk selskap, s.161-164
- Naum, Magdalena. 2010. Re-Emerging Frontiers: Postcolonial Theory and Historical Archaeology of the Borderlands. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 17/2, s. 101-131.
- Naum, Magdalena. 2013. Premodern translocals: German merchant diaspora between Kalmar and northern German towns (1250–1500). *International Journal of Historical Archaeology*, 17/2, s. 376-400.
- Nedkvitne, Arnved. 1983. *Utenrikshandelen fra det vestafjeldske Norge 1100 – 1600*. Doktorgradsavhandling i historie, Universitetet i Bergen
- Nedkvitne, Arnved. 1988. *Mens bønderne seilte og jægterne for. Nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi*. Universitetsforlaget. Oslo
- Nelson, D. Erle og Møhl, Jeppe. 2003. Radiocarbon Dating Caribou Antler and Bone: Are They Different? *Arctic* 56/3, s. 262-265
- Nesbakken, Anneli og Risbøl, Ole. 2011. Med laserblikk på villreinfangst i Varanger. *Ottar* nr. 285, s. 41-47
- NgL=Norges Gamle Love I – IV (til 1387). 1846-1885. Keyser, R., Munch, P.A, Storm, G. Hertzberg, E.(red.), s.n., Christiania
- NgL II/1= *Norges gamle Love, anden række 1388-1604*, første bind, 1388-1447, Taranger, A. (red.) 1912, s.n. Christiania
- NgL II/3= *Norges gamle Love, anden række 1388-1604*, tredje bind, 1, Statens lovgivning 1483-1513, Blom, G. A. (red.) 1966, Den rettshistoriske kommisjon, Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo
- Nicolaissen, Olaus M. 1890. Undersøgelser i Tromsø og Finmarks amter i 1889. *Foreningen til Norske Fortidsminnemærkers Bevaring. Aarsberetning*, s. 1-11
- Nicolaissen, Olaus M. 1892. Undersøgelser i Østfinmarken 1891. *Foreningen til Norske Fortidsminnemærkers Bevaring. Aarsberetning*, s.1-12

- Nicolaissen, Olaus M. 1919. Arkæologiske undersøkelser samt Oldsamlingens tilvekst i Tromsø museum i 1917. *Tromsø Museums Aarshefter* 40/5. A/S Tromsø Stiftstidendes bogtrykkeri, Tromsø
- Nicolaissen, Olaus M. 1921. En boplads fra den arktiske stenalder. *Tromsø Museums Aarshefter* 44/4. A/S Tromsø Stiftstidendes bogtrykkeri, Tromsø
- Nicolaissen, Olaus M. 1924. Arkæologisk undersøkelser og Tilveksten i Tromsø Museums oldsamling 1923. *Tromsø museums årshæfter* 47.
- Nicolaysen, Nicolay. 1866. *Norske fornlevninger. En Oplysende fortegnelse over Norges Fornlevninger ældre end reformationen og henførte til hvert sit sted.* Foreningen til Norske Fortidsmindemærkers Bevaring. Kristiania
- Nicolaysen, Nicolay. 1894. *Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring 1844-1894.* J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, Kristiania
- Nielsen, Jens Petter. 1990. *Altas historie, bind 1. De glemte århundrene (1520-1826).* Alta kommune
- Nielssen, Alf Ragnar. 1981. Omfang og lokalisering av seinmiddelalderbosetninga på Vestvågøy, i Hansen, L.I. (red.), *Seinmiddelalderen i norske bygder. Utvalgte emner fra Det Nordiske Ødegårdsprosjekts norske punktundersøkelser.* Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, s. 335-393
- Nielssen, Alf Ragnar. 1985. Næringsvirksomheten i Finnmark på 15- og 1600-tallet. Ensidig eller variert tilpasning? *Heimen* 3, 1985 XXII, s. 115-125
- Nielssen, Alf Ragnar. 1986. Fra storvær til småbruk. Den geografiske ekspansjonen i den norske bosettinga i Finnmark ca. 1570-1700. *Heimen* 2, 1986, XXIII, s. 79-95
- Nielssen, Alf Ragnar. 1991. Fra storvær til fiskeværsbosetningen i Finnmark fra 1300–1700. I Stig Bjørshol (red.) *Emner fra Finnmarks historie.* ALHinformasjon 1. Alta Lærerhøgskole, s. 19–33
- Nielssen, Alf Ragnar. 1993. Hansahandelens betydning for framveksten av fiskeværene i Finnmark. *Håløyminne*, årgang 74, hefte 3, s.79-89
- Nielssen, Alf Ragnar. 2012. *Landnåm fra nord. Utvandringa fra det nordlige Norge til Island i Vikingtid.* Orkana Akademisk
- Nielssen, Alf Ragnar 2014a. Kysten-overgang fra vikingtid til middelalder. I Kolle, Nils (red.) *Norges Fiskeri- og kysthistorie* bd. 1, Fangstmenn, fiskerbønder og Værfolk. Fagbokforlaget, Bergen, s. 187-207

- Nielssen, Alf Ragnar 2014b. Utvikling av fiskerier og kystsamfunn i høgmiddelalderen. I Kolle, Nils (red.) *Norges Fiskeri- og kysthistorie* bd. 1, Fangstmenn, fiskerbønder og Værfolk. Fagbokforlaget, Bergen, s. 261-275
- Nielssen, Alf Ragnar 2014c. Livet i fiskeværene på 1500-tallet. I Kolle, Nils (red.) *Norges Fiskeri- og kysthistorie* bd. 1, Fangstmenn, fiskerbønder og Værfolk. Fagbokforlaget, Bergen, s. 357-397
- Nilsen, Gørill og Wickler, Stephen. 2011a. Boathouse Excavation at Skonsvika. I Olsen, B., Urbańczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 121-129.
- Nilsen, Gørill og Wickler, Stephen. 2011b. Boathouses as Indicators of Ethnic Interaction? *Acta Borealia*, 28/1, s. 55-88.
- Nilsen, Roy. 1995. *Nausttufter i Nord-Norge. Distribusjon og kronologi relatert til samtidige båttyper og havnivå*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Nilsen, Roy A. 2014. *Den nordlige jernalder. Kulturminner og funn fra Malangen til Loppa*. UIT/Nord-Troms Museum
- Niemi, Einar. 1983. *Vadsøs historie*, bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833). Vadsø
- Niemi, Einar. 1988. Christian 4' s Finnmarksreise i 1599. I *Foreningen til norske fortidsminnemerkers Bevaring Årbok 1988*, s. 17-38
- Niemi, Einar. 1993. Hans Hansen Lillienkiold – embetsmann, vitenskapsmann og opprører. *Portretter fra norsk historie*. Universitetsforlaget. Oslo. S. 43-72.
- Niemi, Einar. 1997. Det eldste Vadsø. Middelalderby og drueklasehus. *Fotefar mot Nord*. Vadsø kommune/Finmark fylkeskommune
- Niemi, Einar. 2004. Kvenene- Innvandring og kulturmøte. I Alsvik, O. (red.) *Kulturmøter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo, s. 91-126
- Niemi, Einar. 2009. Grenseland og periferi: Møtested for stat, nasjon og etnisitet. I Niemi, E. og Smith-Simonsen, C. (red.) *Det hjemlige og det globale. Festskrift til Randi Rønning Balsvik*. Akademisk publisering A/S, Oslo, s. 431-456
- Niemi, Einar. 2014. Norsk-russiske fellesområder fram til 1814. I Nielsen, P og Mankova, P. (red.), *Russland kommer nærmere. Norge og Russland 1814-1917*. Pax forlag A/S, Oslo, s. 19-37

- Niemi, Anja R. og Henriksen Jørn, E. 2013. Valen, Vardø k. Forundersøkelse og overvåking av middelalder bygrunn. Rapport arkeologiske undersøkelser 2012, Troms Museum, Universitetsmuseet. <http://munin.uit.no/handle/10037/5512>. Lest 15.10.14
- Nissen, Kristian. 1937a. Amtmann i Finnmark Hans Hanssen Lilienskiolds litterære arbeider. *Det kongelige norske videnskabers selskabs skrifter* 1936, no. 6. Trondheim 1937, s. 1-35.
- Nissen, Kristian. 1937b. Ennu et Lilienskiold-manuskript. I *Det kongelige norske videnskabers selskab, Forhandlinger*, bd. X, nr. 20, Trondhjem, s. 75-78
- Nissen, Kristian. 1938. Leem, Knud. I *Norsk Biografisk leksikon*, bd. VIII. Aschehoug og co. Oslo. S. 255-264
- Nissen, Kristian. 1960. Vardø og Vardøhus i eldre tid. Hva gamle karter og dokumenter beretter. I Willoch, G.I. (red.), *Vardøhus festning 650 år. Jubileumsskrift*. Oslo, s. 19-65
- NLR V=*Norske Lensrekneskapsbøker 1548-1567* bd. V, Rekneskap for Bergenhus len 1566-1567. Utgitt av Riksarkivet. Oslo 1943.
- Norges historie* Oversatt av Astrid Salvesen. *De norske kongene. Danenes ferd*. 1969.. Aschehoug og Co. Oslo
- Norske diplomer til og med 1300. Hødnebø, F. (red.). *Corpus codicum Norvegorum medii aevi Folio serie II*. Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter. Oslo 1960
- Norske middelalderdokumenter*. 1973. Utvalgt av Bagge, Sverre, Holstad Smedsdal, Synnøve og Helle, Knut. Universitetsforlaget. Bergen-Oslo-Tromsø
- Nosov, Evgenii, N., Ovsyannikov, Oleg, V., Potin, Vsevolod, M. 1992. The Arkhangelsk Hoard. I *Fennoscandia Archaeologica IX*, s. 3-21
- Nov. Chron. = The Chronicle of Novgorod 1016-1471. 1970. *Camden third series* vol. XXV. Repr. From the edition of 1914, London. AMS Press. New York.
- NRJ II=*Norske Regnskaber og jordebøger fra det 16de Aarhundre (1516-1521)*, Andet bind. Udgivne for Det Norske historiske Kildeskriftfond. J. Chr. Gundersen Bogtrykkeri. Christiania 1896.
- Odner, Knut. 1983. *Finner og Terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*. Oslo Occasional papers in Social Anthropology, No.9.
- Odner, Knut. 1992. *The Varanger Saami: habitation and economy AD 1200-1900*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter 86, Oslo.
- Odner, Knut. 2001. Trade, tribute and household responses. The archaeological excavations at Geahčeváinjárga 244 B in the Varanger fjord, North Norway. *Acta Borealia*, 18/1, s. 25-50.
- Odner, Knut og Else Johansen. 1968. Arkeologiske undersøkelser på Mortensnes ved Varangerfjorden. *Viking XXXII*. Norsk arkeologisk selskap, s. 57-84

- Ólafsson, Guðmundur og Ágústsson, Hörður. 2006 (2. utg.). The Reconstructed medieval Farmhouse in Þjorsárdalur and the development of the Icelandic turf house.
- Olsen, Bjørnar. 1984. 1984. *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. -1700 e.Kr.* Magisteravhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Olsen, Bjørnar. 1985. Arkeologi og etnisitet: et teoretisk og empirisk bidrag. I J. R. Næss(red.) *Ams-varia* 15.
- Olsen, Bjørnar. 1986. Norwegian archaeology and the people without (pre-) history: or how to create a myth of a uniform past. *Archaeological Review from Cambridge*, 5/1, s. 25-42
- Olsen, Bjørnar. 1991. Kjelmøyfunnenes (virknings-) historie og arkeologi. *Viking* nr. 54. Norsk arkeologisk selskap, s. 56-87.
- Olsen, Bjørnar. 1994. *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Universitetsforlaget AS, Oslo
- Olsen, Bjørnar. 1997. *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget. Oslo
- Olsen, Bjørnar. 2000. *Kulturmiljøer fra jernalder og eldre historisk tid i Kystfinnmark. En undersøkelse med utgangspunkt i fenomenet mangeromstufter*. Upublisert prosjektbeskrivelse
- Olsen, Bjørnar. 2003. Belligerent chieftains and oppressed hunters? Changing conceptions of inter-ethnic relationships in northern Norway during the Iron Age and Early Medieval Period. I Barrett, James H. (red.). *Contact, Continuity, and Collapse: The Norse Colonization of the North Atlantic*. Brepols, Turnhout, s. 9-31.
- Olsen, Bjørnar. 2007. Samenes fortid som arkeologisk forskningsfelt – virkningshistoriske utfordringer. I Lundström, I *Historisk rätt? Kultur, politik och juridik i norr*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, s. 209-225
- Olsen, Bjørnar. 2008. Fremmedfolk på besøk? Nye tolkninger av gåtefulle tufter på Skjånes. *Gamle Gamvik. Gamvik museums og historielags årsskrift* 2008, s. 57-67
- Olsen, Bjørnar. 2010. Olsen, B. (2010). *In Defense of Things: Archaeology and the Ontology of Objects*. Altamira Press, Lanham.
- Olsen, Bjørnar. 2011a. A brief outline of the historical setting. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 29-31

- Olsen, Bjørnar. 2011b. What happened in Medieval Finnmark? Natives, Newcomers and the Enigma of the Multi-Room House. I Harjula, H., Helamaa, M., Haarala, J. (red.). *Times, Things & Places. 36 Essays for Jussi-Pekka Taavitsainen*. Newprint Oy, Raisio, s.274-289
- Olsen, Bjørnar og Zbigniew Kobylinski. 1991. Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian-Polish perspective. *Archeologica Polona* vol.29, s.5-27.
- Olsen, Bjørnar, Urbańczyk, Przemysław, Amundsen, Colin, P. (red.). 2011. *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo
- Olsen, Bjørnar og Henriksen, Jørn E., 2011. Multi-Room Houses: Site Organization and Architecture. I Olsen, B., Urbańczyk, P., Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 207-220
- Olsen, Bjørnar, Henriksen, Jørn E., Myrvoll, Elin. 2011. The Multi-Room House Sites: Surveys and Test Excavations. I Olsen, B., Urbańczyk, P., Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 49-81
- Olsen, Bjørnar, Henriksen Jørn E., Urbańczyk, Przemysław. 2011. Interpreting multi-room houses: origin, function and cultural networks. I Olsen, B., Urbańczyk, P., Amundsen, C. (red.) *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 371-387
- Olsen, Magnus 1949[1931]. Gammelnorske skibsnavn. I *Fra Norrøn filologi. Til Magnus Olsen på 70 årsdagen*. Aschehoug og Co. Oslo, s. 287-297
- Olsen, Ole M. 2004. Medieval fishing tackle from Bergen. I Øye, I. (red.). *Medieval fishing tackle from Bergen and Borgund*. The Bryggen papers: Main series no 5. Fagbokforlaget, Bergen, s. 11-106.
- Ottersen, Geir, Stenseth, Nils C., Hurrel, James. 2004. Climatic fluctuations and marine systems: a general introduction to the ecological effects. I Stenseth N.C., Ottersen G, Hurrell J.W., Belgrano A, (red.). *Marine Ecosystems and Climate Variation: The North Atlantic. A comparative perspective*. Oxford University Press, Oxford, s. 3-14
- Ovsyannikov, Oleg. 1984. On trade routes to Zavolochye in the 11th-14th centuries. *Iskos* 4. Helsinki

- Ovsyannikov, Oleg. 1993. *The arctic of Russia in the middle ages: Recent archeological discoveries and the arctic trade route along the arctic coast*. Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Pálsson, Hermann. 1998. Searching for the Sami in Early Icelandic Sources. I Vesa Guttorm (Red.) *Giellačállosat III, Dieđut, nr.1*. Sámi instituhtta, Guovdageaidnu, s.75-83
- Pape, Carsten. 2004. Rethinking the Medieval Norwegian – Russian Border. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Vol. 52, s. 161-187
- Pappa, Eleftheria. 2013. Postcolonial baggage at the end of the road: How to put the genie back into its bottle and where to go from there. I van Pelt, W. P. (red.) *Archaeology and Cultural Mixture. Archaeological Review from Cambridge*, 28/1, s. 29-50.
- Paus, Hans 1768. Beskrivelse over Finmarken eller Samling til Finmarkens Beskrivelse og Samlinger til en historisk Beskrivelse over Finmarken. Riksarkivet. Norsk Historisk Kjeldeskrifts-Institutt, Kildeskriftfondets ms. nr. 272-292.
- Passio Olavi. Lidings saga og undergjerningane åt den heilage Olav*. 1970. Oversatt av Eiliv Skard. Norrøne bokverk 26. Det norske samlaget. Oslo
- Pedersen, Steinar. 1986. *Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888*. Dieđut 2/1986, Sámi Instituhtta
- Perdikaris, Sophia. 1998. *From chiefly provisioning to state capital ventures: The transition from natural to market economy and the commercialization of cod fisheries in medieval arctic Norway*. Ph.D. Dissertation, City University of New York
- Perdikaris, Sophia. 1999. From chiefly provisioning to commercial fishery: Long-term economic change in Arctic Norway. *World Archaeology*, 30/3, s. 388-402
- Petersen, Karl. 1959. Linschotens besøk i Vardø (oversettelse ved prost Karl Petersen). Vardøhus museums årbok 1959, Boktrykker Johs Helfjord, Vadsø, s.91-96
- Pieterse, Jan, N. 1995. Globalization as Hybridization. I Featherstone, M, Lash, S., og Robertson, R. (red.) *Global Modernities*. Sage, London, s. 45-68
- Pieterse, Jan, N. 2001. Hybridity, so what? The anti-hybridity backlash and the riddles of recognition. *Theory, Culture & Society*, 18/2-3, s. 219-245.
- Price, Neil. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Uppsala, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University
- Qvigstad, Just Knud og Sandberg, Georg. 1887. *Lappiske eventyr og folkesagn*. Med en indledning af professor Moltke Moe. Forlagt af Alb. Cammermeyer, Christiania
- Qvigstad, Just Knud og Wiklund, Karl Bernhard. 1909. *Renbeitekommissjonen av 1907. Dokumenter angaaende flytlapperne m.m. samlede efter renbeitekommissjonens opdrag af*

- rektor J. Qvigstad og professor K. B. Wiklund II. (2. bind). Grøndahl og Søns bogtrykkeri. Kristiania
- Qvigstad, Just Knud. 1924. Antikvar O. Nicolaissen. *Håløygminne* 2/1924. S. 1-4.
- Qvigstad, Just Knud og Olsen, Magnus. 1924. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revisjon* Udgivne med tilføiede forklaringer af Oluf Rygh, attende bind (Tillægsbind) Finmarkens Amt, bearbejdet af J. Qvigstad og Magnus Olsen. Cammermeyers boghandel, Kristiania
- Ramstad, Morten. 2006. Nye bål - gammel ved. Treartsbestemmelse, datering og fortidens ildsteder. *Ottar* nr. 262, s. 43-49
- Ramus, Jonas 1711. *Norrigs kongers historie: i Tvende parter*. Københafn
- Reg. Nor.= *Regesta Norvegica*. I-VI, X. 822-1390. E. Gunnes et al. (red.) Oslo 1989 –2015
- Reiersen, Marit. 1999. *Mat i yngre jernalder og middelalder. Mattilberedning og måltid langs kysten av nordre Nordland og Troms*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Reimer, P. J., Baillie, M. G. L., Bard, E., Bayliss, A., Beck, J. W., Bertrand, C. J. H., Blackwell, P. G., Buck, C. E., Burr, G. S., Cutler, K. B., Damon, P. E., Edwards, R. L., Fairbanks, R. G., Friedrich, M., Guilderson, T. P., Hogg, A. G., Hughen, K. A., Kromer, B., McCormac, G., Manning, S., Ramsey, C. B., Reimer, R. W., Remmele, S., Southon, J. R., Stuiver, M., Talamo, S., Taylor, F. W., van der Plicht, J. and Weyhenmeyer, C. E. 2004. IntCal04 Terrestrial Radiocarbon Age Calibration 0-26 Cal kyr BP. *Radiocarbon*, 46, s.1029-1058
- Reimer, P. J., Bard, E., Bayliss, A., Beck, J. W., Blackwell, P. G., Bronk Ramsey, C., Grootes, P. M., Guilderson, T. P., Hafliðason, H., Hajdas, I., Hatté, C., Heaton, T. J., Hoffmann, D. L., Hogg, A. G., Hughen, K. A., Kaiser, K. F., Kromer, B., Manning, S. W., Niu, M., Reimer, R. W., Richards, D. A., Scott, E. M., Southon, J. R., Staff, R. A., Turney, C. S. M., van der Plicht, J. og Grootes, P. M. 2013. IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0-50,000 years cal BP. *Radiocarbon*, 55/4, s. 1869-1887.
- Reimers, Egill. 1982. Synspunkter på bruk av stavverk og lafteverk i middelalderen, basert på arkeologisk materiale fra Bryggen i Bergen. I Myhre, B., Stoklund, B., og Gjærder, P. (red.) *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre*. AmS – Skrifter 7. Arkeologisk museum i Stavanger, s. 80- 97
- Resvoll-Hansen, Hanna 1918. Fra en reise i Finmarken i sommeren 1909. I *Den norske turistforenings aarbok/Festskrift i anledning av den norske turistforenings 50 aars jubilæum*. Grøndahl & Søn, Kristiania, s. 118-135

- Reymert, Per Kyrre. 1980. *Arkeologi og etnisitet*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Rian, Øystein. 2013. Historie i tvangstrøye-kongemakt og historiefremidling i Danmark-Norge 1536-1814. *Historisk tidsskrift* 1/2013, s. 63-89
- Rice, Prudence M. 1998. Context of contact and change: peripheries, frontiers and boundaries. I Cusick, J. G. (red.) *Studies in culture contact interaction, culture change and Southern Illinois university*, Carbondale
- Richter Hansen, Einar. 1990. *Nordkapp, en fiskerikommune*. Nordkapp
- Richter Hansen, Einar. 1994. Del IV Bruken av naturressursene i Finnmark fra 1918 til ca.1970 i *NOU 1994:21 Bruken av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv*, s. 260-374
- Rindal, Magnus. 1994. Innledning, I Eithun, B. Rindal, R. Ulset, T.(red.). *Den eldre Gulatingslova*. Norrøne bokverk nr. 6, Riksarkivet, Oslo, s. 7-30
- Roberts, Howell. M. 2006. Excavations at Gásir 2001–2006: A preliminary report. With Gisladóttir, A. G og Vésteinsson, O. *Fornleifastofnun Íslands*. Reykjavík, Iceland.
- Robbestad, 1952. *Den eldre Gulatingslovi*. Norrøne bokverk, nr. 33. Det norske samlaget, Oslo
- Rode, Fredrik. 1842. *Optegnelser fra Finmarken: samlede i Aarene 1826-1834 og senere udgivne som et Bidrag til Finmarkens Statistik*. Peder Feilberg, Skien
- Roslund, Mats. 2007. *Guests in the House. Cultural Transmission between the Slavs and Scandinavians 900 to 1300 AD*. (Crawford, B, Kirby, D, Sigurdsson, J, Øye, I, Unger, R., Gorecki, P. (red.)), North Europe and the Baltic c. 400 – 1700 A.D. Peoples, Economies and Cultures, Vol. 33. Brill. Leiden – Boston
- Rosby, H. Thomas, og Miller, Peter. 2003. Ocean Eddies in the 1539 Carta Marina by Olaus Magnus. *Oceanography*, 16(4), s.77-88.
- Roussell, Aage. 1941. *Farms and Churches in the Mediaeval Norse Settlements of Greenland*. Meddelelser om Grønland vol. 89/1. Copenhagen
- Rowe, Elizabeth A. 2005. *The development of Flateyrbók. Iceland and the Norwegian dynastic crisis of 1389*. The Viking collection. Studies in Northern civilization, vol. 15. The University press of southern Denmark
- Rygh, Oluf. 1898. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision efter offentlig foranstaltning. Udgivne med tilføjede forklaringer. Forord og indledning*. W. C. Fabritius & Sønners Bogtrykkeri. Kristiania
- Rygh, Oluf og K. Rygh. 1911. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved*

- Matrikelens Revision efter offentlig Foranstaltning. Udgivne med tilføiede Forklaringer af O. Rygh. Syttende bind. Tromsø Amt. Bearbejdet af K. Rygh. W. C. Fabritius & Sønner AS. Kristiania*
- Schanche, Audhild. 1986. *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv.* Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Schanche, Audhild. 1994. samiske urbegravelser. I Storm, D., Jernsletten, N: Aarseth, B., Reymert P. K. (red.) *Festskrift til Ørnulv Vorren.* Tromsø Museums skrifter XXV, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø, s. 75-89
- Schanche, Audhild. 2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid.* Davvi Girji OS, Karasjok
- Schanche, Kjersti. 1992. *Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr.* FOK-programmets skriftserie nr. 2
- Schortman, Edward M. and Urban, Patricia. 1992 (red.) The place of interaction studies in archaeological thought. I *Resources, power and interregional interaction.* Plenum Press. New York, s. 3-22
- Schortman, Edward M. and Urban, Patricia. 1998. Culture contacts structure and process. I Cusick, J. G. (red.) *Studies in culture contact interaction, culture change and Archaeology.* Southern Illinois University, Carbondale, s. 102-125
- Schjølberg, Ellen. 1988. Cordage and similar Products from Bryggen, Bergen. *The bryggen papers,* Supplementary Series No. 3. Norwegian University Press, Oslo. s. 69-138
- Schøning, Gerhard. 1751. *Forsøg til de Nordiske landes, Særdeles Norges, Gamle Geographie, hvorved Finmarken og hosliggende lapmarkers gamle grændser og Strekning, Indbyggernes Oprindelse, Landenes Ælde, Samt andre Saa vel geographiske som Politiske omstændigheder undersøges.* København
- Schøning, Gerhard. 1771. *Norges Riiges Historie bd.1. Riigets ældste Historie fra dets Begyndelse til Harald Haarfagers Tiider, Sorø*
- Selnes, Kåre. 1972. *Norge-Russland, grannefolk gjennom 1000 år.* Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø
- Silliman, Stephen, W. 2015. A Requiem for Hybridity? The problem with Frankensteins, purées and mules. *Journal of Social Archaeology,* 15/3, s. 277-298
- Simonsen, Povl 1954. Middelalderens og renessansens kulturminner i Nordland. *Norges bebyggelse, Nordlig seksjon, Fylkesbindet for Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland fylker* H. M. Fiskaa, H. Falck Myckland (red.). Norsk faglitteratur. Oslo

- Simonsen, Povl 1956. "Black houses" in North Norway in the Middle Ages. *Årbok for Universitetet i Bergen*. Annen Viking Kongress, Bergen 1953. Historisk Antikvarisk rekke 1955:1, Bergen, s. 100-106.
- Simonsen, Povl. 1959. Jordfunn fra Vardø. *Årbok for Vardøhus Museum*. S. 8-56
- Simonsen, Povl. 1963. Bosetningen i historisk tid nord for polarsirkelen. *Ottar* nr. 37. Tromsø Museum
- Simonsen, Povl. 1970. *Fortidsminner nord for polarsirkelen* (1. utg.). Universitetsforlaget, Oslo-Bergen -Tromsø
- Simonsen, Povl. 1972. Oldtidsforskning og fornminnevern. I Ørnulv Vorren (red.) Museum og Universitet. Jubileumsskrift til Tromsø Museum 1872-1972. Universitetsforlaget. Tromsø-Oslo-Bergen, s. 82-95.
- Simonsen, Povl. 1976. «Kongen på Kjølnes slott» – Ettersporing av visa i «marken». *Ottar* nr. 89. Tromsø Museum, s. 10-13
- Simonsen, Povl. 1979. *Vadsøya Vadsø k. Finnmark. Rapport om gravningene 1976-78*. Upublisert rapport, top. ark. Tromsø Museum, Universitetsmuseet
- Simonsen, Povl. 1980. *Fiskerbonden i Nord-Troms 1300 – 1700. Belyst ved tuftegravinger*. Publikasjon nr. 1 fra Helgøyprosjektet
- Simonsen, Povl. 1981a. *Fuglene på Kjerringa og andre nordnorske folkefortellinger*, Nordnorsk forfatterlag/ Tiden norsk forlag, Stonglandseidet/Oslo
- Simonsen, Povl. 1981b. Arkeologiske undersøkelser av det gamle Vadsø. *Varanger årbok 1981*, s. 82-102
- Simonsen, Povl. 1982. *Veidemenn på nordkalotten* 4. Stensilserie B historie nr. 21. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø
- Simonsen, Povl. 1991. Byggeskikk i Troms og Finnmark i Middelalderen. *Foreningen til Norske Fortidsminnemerker Bevaring Årbok 1991*. Oslo
- Simpson, Ian, A. og Adderley, Paul, W. 2011. Activities and accumulations: Micromorphology analyses of archaeological sediments from multi-room houses in Finnmark, Norway. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s.285-305
- Sjølie, Randi. 1995. *Samisk byggeskikk*. FOK-Programmetts skriftserie 21. Oslo
- Sjølie, Randi. 2008. Fra gamle til trehus. I Hage, I., Haugdal, E., Ruud, B., Hegstad, S. (red.) *Arkitektur i Nord-Norge*. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke, Bergen, s. 203-235

- Sjøvold, Thorleif. 1974. *The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle II. Late Iron Age II (Merovingian and Viking Periods)*. Tromsø Museums skrifter X. Universitetsforlaget, Tromsø-Oslo-Bergen.
- Skomsvoll, Joakim. 2012. *Nordnorske spillsaker fra jernalder og middelalder*. Mastergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Skrzyńska-Jankowska, Katarzyna og Urbańczyk, Przemysław. 2011. The Skonvika Site. I Olsen, B., Urbańczyk, P, Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s. 93-120
- Sobolev, Vladislav, Y. 2001. *Ob odom pogrebalnom komplekse drevnerusskogo vremeni. I Migrazii i osedlost' ot Dunaja do Ladogi v pervom tisjacheletii christianskoy eri*. St. Petersburg, s. 117-121.
- Soga om Håkon Håkonsson*. 1963. Norrøne Bokverk 20 ved Knut Helle. Omsett av Kr. Audne. Det norske samlaget. Oslo
- Solberg, Bergljot. 2003. *Jernalderen i Norge ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr.* 2. utgave. J.W. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo
- Solberg, Ole. *Eizenzeitfunde aus Ostfinmarken. Lappländische Studien*. Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse no. 7. Jakob Dybwad, Chistiania
- Solhjell, Svein 2007. Bruk av peis i hjemmene: En lang historie i Norge. *Årbok 2007*. Fortidsminneforeningen. *Kulturminner ute av bruk*, s.155-163
- Solem, Erik. 1970[1933]. *Lappiske rettsstudier*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, serie B. skrifter XXIV, Oslo (Nyutgitt, Universitetsforlaget 1970).
- Sommerfelt, Ole Hannibal. 1799. Kort Beskrivelse over Finmarken *Topographisk Journal for Norge*, årgang 7, hefte 24, Jens Örbech Berg, Christiania, s. 101-179
- Sorokin, Pjotr. 1994. Some results of the study of medieval boatbuilding traditions in north-west Russia. I *Journal of nautical Archaeology* 23/2, s. 129-139
- Spangen, Marte. 2005. *Edelmetalldepotene i Nord-Norge. Komplekse identiteter i vikingtid og tidlig middelalder*. Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Spangen Marte, Salmi, Anna-Kaisa, and Äikäs, Tiina. 2015. Sámi Archaeology and Postcolonial Theory-An Introduction. I *Arctic Anthropology* 52/2, s.1-5
- Sporring, Jens 1793[1734]. Relation angaaende Findmarcken. *Topographisk journal for Norge*, årgang.2, hefte 6, Jens Örbech Berg, Christiania, s. 52-144

- Stang, Håkon. 1981. Hvaler og hvalbenshus. Arktisk og arabisk folklore. *Håløygminne* 2/1981, nr. 229, s.37-51
- Steen, Adolf. 1954. *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888*. Avhandlinger utgitt av Egede instituttet 5, Forlaget Land og Kirke, Oslo
- Stefánsson, Mágus. 1986. Bergen-Islands første hovedstad. I Kjøpstad og rikssentrum. *Onsdagskvelder i bryggens museum* II. Øye, I. (red.). Bryggens Museum. Bergen, s.70-87
- Stein, Gil. 1999. *Rethinking Word-Systems. Diasporas, Colonies and interaction in Uruk, Mesopotamia*. The University of Arizona Press. Tucson
- Stein, Gil. 2002. From Passive Periphery to Active Agents: Emerging Perspectives in the Archaeology of Interregional Interaction. *American Anthropologist*, 104/3, s. 903-916
- Stockfleth, Nils, J. C. V. 1860. *Dagbok over mine missionsreiser i Finmarken*. Chr. Tønsbergs forlag, Christiania
- Stockhammer, Philipp, W. 2013. From hybridity to entanglement, from essentialism to practice. I van Pelt, W. P. (red.) *Archaeology and Cultural Mixture. Archaeological Review from Cambridge*, 28/1, s. 11-28.
- Stoklund, Bjarne 1982. Indledning. I Myhre, B., Stoklund, B., og Gjørder, P. (red.) *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre*. Arkeologisk museum i Stavanger, s.11-14
- Storli, Inger. 1991. De østlige smykkene fra vikingtid og middelalder. *Viking* LIV 1991. Norsk arkeologisk selskap, s. 89-104.
- Storli, Inger. 1994. «Stallo» boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Institutt for sammenlignende kulturforskning. Oslo
- Storm, Gustav. 1881. Om Peder Claussøn Friis og hans Skrifter. I *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis*. Udgivne for den norske historiske Forening af Dr. Gustav Storm. A. W.
- Storm, Gustav. 1884. Om Lendermandsklassens Talrihed i 12. og 13. Aarhunderet. I *Historisk tidsskrift*, 2. række, 4. bind, s. 129-188 Brøggers boktrykkeri A/S, Kristiania, s. I - LXXXIII
- Storm, Gustav. 1888. *Islandske annaler indtil 1587*. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftsfond. Grøndahl & Søns Bogtrykkeri. Christiania
- Storm, Gustav. 1890. En uheldig Statsunderstøttelse. *Samtiden*. John Griegs forlag. Bergen, s.118-124
- Storm, Gustav 1895. *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond ved Gustav Storm. A.W. Brøgger. Kristiania.

- Storm, Gustav og Carlsson, Karl H. 1901. Forord, forord til Finmarkens Beskrivelse: brev til Pave Leo den 10de fra Erik Walkendorf. *Det norske geografiske selskabs Aarvog* 12. Storm, G., Carlsson, K. Kristiania 1901
- Storå, Nils. 1977. De ryska klostren och Kola-samernas rätt til jakt och fiske. In K. Bergsland (red.) Samenes og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst. *Instituttet for sammenlignede kulturforskning, serie a: Forelesninger XXVIII*, Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, s. 78-102
- Sturlunga saga*, andet bind, 1904. I Dansk oversættelse ved Kr. Kålund. Gyldendalske boghandel Nordisk forlag, København
- Supphellen, Steinar. 1979. Den historisk-topografiske litteraturen i Noreg siste halvparten av 1700-talet, regionalisme eller nasjonalisme? I *Heimen* bind XVIII, s. 198-211
- Supphellen, Steinar 1998. Den historisk-topografiske litteraturen. I Johnsen, Egil Børre, Eriksen Trond Berg (red.) *Norsk Litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1, 1750-1920. Universitetsforlaget. Oslo.
- Sverres Saga. En tale mot biskopene*. Oversatt av Anne Holtmark. Aschehoug og Co. Oslo
- Svestad, Asgeir. 1995. *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Universitetsforlaget. Oslo
- Søbstad, Tom. 1980. Den sjøsamiske bosetting på Helgøy fram til ca. 1800. En undersøkelse av en etnisk gruppe med utgangspunkt i materielle bosettingspor. *Publikasjon nr. 5 fra Helgøyprosjektet*. UITØ/NAVF
- Sørgård, Inge. 2005. *Trondenes kirke i skjæringspunktet mellom øst og vest. Var Trondenes kirke befestet i middelalderen?* Mastergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Sørheim, Helge. 2005. Fra hall til stove. I Høgestøl, M., Selsing, L., Løken, T., Nærøy, A.J. og Prøsch-Danielsen (red.) *Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking- Metodikk, tolkning og forvaltning. AmS-Varia* 43. Arkeologisk museum i Stavanger, s.155-164
- Taavitsainen, Jussi Pekka. 1990. *Ancient hillforts of Finland: problems of analysis, chronology and interpretation with special reference to the hillfort of Kuhmoinen*. Suomen muinaismuistoyhdistys/Finska fornminnesföreningens tidsskrift. Nr. 94. Helsinki
- Tang, Per. 1916. Naturmærkverdigheter. I *Herredsbeskrivelse for Loppen og Øksfjord Herred*. Upublisert manuskript, Statens kartverk, Landdivisjonen, s. 79-83
- Tanner, Vainö. 1928. Om Petsamo kustlapparnas sägner om forntida underjordiska boningar, s.k. jennam'vuölas'kuatt. *Finsk Museum* vol. XXXV, s. 1-27

- Tengesdal, Sigrun, S. *Å steike! En kontekstuell materialanalyse av steikeheller funnet i et bygårdskompleks middelalderens Bergen*. Mastergradsavhandling i Arkeologi, Universitetet i Bergen
- Thoresen, Magdalene. 1884. *Billeder fra Midnatsolens land*. Gyldendalske boghandels forlag. København 1884.
- Tveit, Miriam. 2015. Integrasjon gjennom lovgivning? Rettsresepjon i Hålogaland 1100-1500. *Heimen 2*, s. 134-147
- Þorláksson, Helgi. 1997. Konungsvald og hefnd. I *Sagas and the Norwegian Experience*, Sagaene og Noreg. 10th International Saga Conference. 1997. NTNU, Trondheim, s. 249-261
- Þorláksson, Helgi 1999. Gásar og den islandske handelen i middelalderen. I Christophersen, A. og Dybdahl, A. (red.), *Gásir – en internasjonal handelsplass i Nord-Atlanteren*, Tapir, Trondheim, s. 83-94
- Thorsen, Vivi Gogstad 2007. *Fangst og eksport av norsk rovfugl ca. 1100-1350*. Masteroppgave i studier i vikingtid og nordisk middelalder, Universitetet i Oslo
- Thrupp, Sylvia, L. 1957. A Survey of the Alien Population of England in 1440. *Speculum*, 32/2, s. 262-273.
- Torfæus, Tormod (Torfason, Thormodur). 1711. *Historia rerum Norvegarum*, bd. 4. Hafniae
- Torfæus, Tormod. 2014. *Norges Historie*. Bind VII. Titlestad, T., Nes, O., og Jørgensen, J. G., (red.). Vigmostad og Bjørke, Bergen
- Tronstad, Roger. 1981. *Finnmarkshandelen i 1680-åra*. Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Trædal, Vidar 2008. *Kirkesteder og kirkebygninger i Troms og Finnmark før 1800*. Ph.d. avhandling i kunsthvitenskap, Universitetet i Tromsø
- Tulkki, Carita. 2003. Föremål från gånna århundren. Enkla lerkärl och fina glasbägare I K. Uotila, H. Lehtonen and C. Tulkki (red.), *Vallis Gratiae 1443-1648. Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa/Arkeologiska undersökningar i Nådendal*. Kirjapaino Grafia Oy, Turku, s.108-113
- Uino, Pirjo. 1997. *Ancient Karelia. Archaeological studies*. Finska fornminneförningens tidsskrift 104. Helsingfors
- Unstad, Inger. 1996. Med Østhavet som nærmeste nabo. Slettnes Natur- og Kulturminneområde. *Fotefar mot nord*, Finnmark fylkeskommune/Gamvik kommune
- Urbańczyk, Przemysław. 1992. *Medieval Arctic Norway*. Warsaw

- Urbańczyk, Przemysław. 2011. Comparative Approach to Architecture and Formation Processes at Skonsvika, i I Olsen, B., Urbańczyk, P., Amundsen, C. 2011 (red.). *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning Serie B, Skrifter 139, Novus Press, Oslo, s.221-228
- Ušakov, Ivan, F. 1972. Kolskaja zemlja. Očerki istorii Murmanskij oblasti v dooktjabrskii period (Kola land: Områdets historie i den førrevolusjonære perioden). Murmansk.
- Van Pelt, Willem, P. 2013. Introduction. I van Pelt, W. P. (red.) *Archaeology and Cultural Mixture. Archaeological Review from Cambridge* 28/1, s.1-10
- Vangstad, Hilde, 2003. *Kleberkarene fra Bryggen i Bergen. En arkeologisk analyse av kleberkarene funnet på Bryggen i Bergen fra middelalder og etterreformatorisk tid*. Hovedfagsavhandling i arkeologi. Bergen. Universitetet i Bergen.
- VanValkenbug, Parker. 2013. Hybridity, Creolization, Mestizaje: A comment. *Archaeological Review from Cambridge*, 28/1, s. 301-322.
- Valtonen, Irmeli. 2007. Who were the Cwenas? I Bately, J. og Englert, A.(red.) *Ohthere's Voyages. A late 9th-Century Account of Voyages along the Coasts of Norway and Denmark and Its Cultural Context*. Maritime Culture of the North 1. The Viking Ship Museum in Roskilde, s. 108-109
- Vésteinsson, Orri. 2010. On farm-mounds. *Archaeologica Islandica*, 8, s. 13-39.
- Vidal, Teva. 2013. *Houses and domestic life in the Viking Age and medieval period: material perspectives from sagas and Archaeology*, PhD dissertation, University of Nottingham
- Vilhjálmsson, Vilhjálmur, Ö. 1989. Stöng og Þjórsárdalur-bosættelsens ophör. *Hikuin* 15, s.75-102.
- Vorren, Ørnulv. 1998. *Villreinsfangst i Varanger fram til 1600-1700 årene*. Tromsø Museums skrifter 28, Stonglandseidet
- Vretemark, Maria. 2009. *Osteologisk analys av djurben från Kjerringsneset, Övre Pasvik i Sør-Varanger, Norge*. Rapport. Västergötlands museum, Sweden.
- Vretemark, Maria. 2010. *Osteologisk analys av djurben från Brodtkorbneset, Övre Pasvik i Sör-Varanger, Norge*. Rapport. Västergötlandsmuseum, Sweden.
- Vretemark, Maria. 2013. *Osteologisk analys av djurben från R 148462 Steintjärna, Övre Pasvik i Sör-Varanger, Norge*. Rapport. Västergötlands museum, Sweden.
- Vretemark, Maria. 2014. *Osteologisk analys av djurben från härdarna H4-8, R 148462 Steintjärna, Övre Pasvik i Sör-Varanger, Norge*. Rapport. Västergötlands museum, Sweden.

- Wallerström, Thomas. 1985. Dygden og lasterna vid Laukuluspa – om ett s k hansafat från Jukkasjärvi sn, Lappland. *Norrbottens Museum årsbok*, s.15-21.
- Wallerström, Thomas. 1995a. *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi 1*, Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1. Stockholm
- Wallerström, Thomas. 1995b. *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi 2*, Lund Studies in Medieval Archaeology 15:2. Stockholm
- Waters, Malcolm. 1995. *Globalization*. Routledge. London and New York.
- Weber, Birthe. 1984. «I Hardanger er Qverneberg og Helleberg...og Helleerne, det er tyndhugne Steene, bruger man til at bage det tynde Brød Fladbrød paa.. » *Viking XLVII*. Norsk arkeologisk selskap, s. 149-160
- Weber, Birthe. 1989. Baksteheller – En handelsvare. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. *Meddelelser* nr. 15. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim. Trondheim 1989
- Weber, Birthe. 1990. Kapittel B, Tregjenstander i Schia, Erik og Molaug, Petter B. (red.). *De arkeologiske utgravninger i gamlebyen, Oslo*, Bind 7, Dagliglivets gjenstander del 1. Alvheim og Eide Akademisk forlag. Øvre Ervik 1990, s. 11-180
- Weber, Birthe. 1999. Bakestones, i Crawford Barbara og Ballin Smith, Beverley (red.). *The Biggings, Papa Stour, Shetland. The history and archaeology of a Royal Norwegian farm*. Society of antiquaries of Scotland Monographies series number 15, s. 134-139
- Wiberg, Christina. 1977. Horn og benmaterialet fra «Mindets tomt». I *De arkeologiske utgravninger i gamlebyen*, Bind 1. Universitetsforlaget, Oslo, s. 202-213.
- Wickler, Stephen. 2015. Soapstone in Northern Norway: Research status, production evidence and quarry survey results. I Indrelid, S., Hjelle, Loe K, Stene, K. (red.) *Exploitation of outfield resources – Joint research at the University Museums of Norway*, Universitetet i Bergen, s. 117-128
- Wickler, Stephen. 2016. The Centrality of Small Islands in Arctic Norway From the Viking Age to Recent Historic Period, *The Journal of Island and Coastal Archaeology* (pre-publ. online, 4.feb.2016) DOI:10.1080/15564894.2015.1134728
- Wickler, Stephen og Narmo, Lars Erik. 2014. Tracing the Development of Fishing Settlement From the Iron Age to the Modern Period in Northern Norway: A Case Study From Borgvær in the Lofoten Islands. *The Journal of Island and Coastal Archaeology*, 9/1, s. 72-87.
- Wikan, Steinar. 1995. *Grensebygda Neiden. Møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene*. Nordkalott-Forlaget/Sør-Varanger Museums forlag, Stonglandseidet
- Wold, Helge A., 1991. *I paradisetts første krets*. J. W. Cappelens forlag AS. Oslo

- Wolf, Eric, R. 1984. *Europe and the People without History*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London
- Wærdahl, Randi, B. 2006. *Norges konges rike og hans skattland*. Doktorgradavhandling i historie, NTNU, Trondheim
- Zachrisson, Inger. 1976. *Lapps and Scandinavians. Archaeological finds from Northern Sweden. Early Norrland*, 10. Kungl. vitterhets och antikvitetsakademin. Stockholm
- Zachrisson, Inger, 1984. *De samiska metalldepåerna år 1000 – 1350 i ljuset av fyndet från Mörträsket, Lappland*. Archaeology and Environment 3. Umeå.
- Zachrisson, Inger. 1997. *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Monographs. Vol 4. Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Young, Robert, J.C. 1995. *Colonial Desire. Hybridity in theory, culture and race*. Routledge. London and New York
- Østerås, Bodil. 2002. *Slipsteinsberget i Sparbu. Kva eit klebersteinsbrot kan fortelje om gamle steinhoggartradisjonar*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Trondheim
- Østmoe, Tor I., Henriksen, Dag S. 2003: Avtale om fred inngått mellom nordmenn og russere I det Herrens år 1326. I *Middelalderforum*, 3. Årgang nr.1-2, s. 4-5
- Øverland, Ole Andreas. 1890. *Illustreret Norges Historie. Folkeudgaven. Fra Skule Baardssøns Fald (1240) til Olaf Haakonssøns Død (3die Aug. 1387)* Bind 4. Folkebladets forlag. Kristiania
- Øverland, Ole Andreas. 1892. *Illustreret Norges Historie. Folkeudgaven. Fra Olaf Haakonssøns Død (3die Aug. 1387) til den nordiske Syvaarskrig (1563-70)*. Bind 5. Folkebladets forlag. Kristiania
- Aarsæther, Ragnhild. 1980. Værmenn, fiskere, bønder og fiskerbønder. Nord-norsk bosettingsutvikling fra høy-middelalderen til begynnelsen av det 17. århundret. *Heimen* XVIII, s. 406-426

Internettkilder:

- <http://elvedelta.miljodirektoratet.no/delta-201.htm>, lest 15.1.15 («Elvedeltadatabasen»
- Holt Richard. 2014. Creating the New North: Manifestations of central power in the North AD 500-1800. Presentation of a research group headed by Richard Holt. Edited by Stefan Figenschow June 2014: uit.no/Content/383423/CNN%Program%Description_June2014.pdf Lest 19.11.2014

Orten Lie, Ragnar 2013: <https://www.vfk.no/Tema-og-tjenester/Kulturarv/Hvordan-deler-vi-inn-fortiden/Andre-tema-og-steder/Falkefangst-og-falkonerer/Drapsmaskiner-pa-vinger/Jaktfalk-falco-rusticolus/>

Lest 18.1.2015

Orten Lie, Ragnar 2013,:

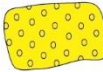
<https://www.vfk.no/Tema-og-tjenester/Kulturarv/Vestfoldhistorie-artikkel/Andre-tema-og-steder/Falkefangst-og-falkonerer/Drapsmaskiner-pa-vinger/Spurvehawk-accipiter-nisus/>

lest 18.1.2015

Sparboe, Per Einar. U.å. Jonas Carisius Kong C4ti Reyse-Tour til Norge og Wardøehuus i Findmarcken. Transkribert manuskript, Uldall 364,4°.

http://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/959/Jonas_Carisius.pdf?sequence=6&isAllowed=y, lest 4.4.2015

Appendiks 1 – Tegnforklaringer til plantegninger i Kongshavnkomplekset (tegn. av J-T. Hole)

	Stein		Stolpehull
	Helle		Skjellsand
	Skråstilt helle		Skjellsand med humus
	Helle på høykant		Mødding
	Skjørbrønt stein		Gulvlag
	Ildstedstein		Kullag
	Treverk		Svaberg
	Hvalbein	